

STUDII ȘI ARTICOLE

LOCUIŢELE DE SUPRAFAȚĂ CU PLATFORMĂ DIN AȘEZAREA PRECUCUTENIANĂ DE LA TÂRGU FRUMOS – BAZA PĂTULE

Nicolae Ursulescu, Dumitru Boghian, Vasile Cotiugă

Abstract: *The authors present in this study the five surface dwellings with wooden and burnt clay platform (no. 8-9, 11, 13-14), discovered within the Precucuteni III site from Târgu Frumos-Baza Pătule, pointing out their main features, within the general framework of the development of the human habitation from here.*

După cum se cunoaște deja, așezarea din faza Precucuteni III de la Târgu Frumos (fig. 1-3) se înscrie printre cele mai mari situri eneolitice descoperite pe teritoriul României, având o suprafață de peste 10 hectare (fig. 4). În cele șaisprezece campanii de cercetări sistematice (1990-2005), au fost cercetați, în cadrul șantierului arheologic școală, 2100 mp, repartizați în sectoarele: A-E (fig. 5), identificându-se paisprezece locuințe, dintre care cinci de suprafață cu platformă de bârne despicate și lut, opt de suprafață fără platformă și un bordei, un altar casnic pictat, numeroase complexe gospodărești, cincizeci și cinci de gropi, un șanț de apărare/împrejmuire a locuirii Precucuteni III, un foarte bogat inventar ceramic, plastic, osteologic, litic și metalic, în parte cercetat interdisciplinar, care oferă o altă imagine asupra complexității vieții comunităților eneolitice timpurii de la est de Carpați¹. În același timp, atenta înregistrare a datelor din teren, pe niveluri și orizonturi arheologice, ne-a permis stabilirea unor detalii de planimetrie a așezării, de evoluție a habitatului de-a lungul celor trei etape de locuire și legate de delimitarea spațiilor locuibile de cele gospodărești. De asemenea, la sfârșitul lunii septembrie 2005 a fost efectuată ridicarea topografică a sitului de către o echipă de topografi de la Facultatea de Silvicultură a Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, condusă de șef de lucrări dr. ing. Ovidiu Iacobescu și asist. drd. Ionuț Bârnoaia.

Având în vedere complexitatea habitatului din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos – Baza Pătule, în prezenta lucrare ne-am propus să abordăm doar problemele locuințelor de suprafață cu platformă, pentru ca, ulterior, să tratăm toate construcțiile de locuit descoperite în acest sit.

Dintre cele paisprezece locuințe descoperite la Târgu Frumos doar cele cu numerele 8-9, 11, în sectorul D, și cele cu nr. 13-14, în sectorul A (fig. 6-7), se înscriu în categoria celor cu platformă pe substrucție lemnoasă, unsă cu lut. Descriem, în continuare, cele cinci construcții de locuit, din care una își are începutul în cel de-al doilea nivel de locuire (L. 9) și patru aparțin ultimei etape de locuire Precucuteni III din acest sit (L. 8, 11, 13 și 14).

Locuința nr. 8. Locuința de suprafață nr. 8 (fig. 8), cercetată între anii 1994-1998, a fost identificată pe traseul S V, m 10,50-16, în casele D 11, E 9 și 11, F 11, și a

avut o formă rectangulară, aproape pătrată (18.90 m^2), cu dimensiunile de $4,60 \times 4,10$, cu axele pe direcțiile NNV-SSE și NNE-SSV.

Platforma locuinței a fost construită pe bârne despicate longitudinal, cu diametre de până la 30 cm, dispuse pe direcția NNE-SSV, unse cu un strat de lut, cu o grosime de până la 10 cm. Pare că suprafața virtuală a locuinței nr. 8 se afla oarecum mai sus decât zona înconjurătoare (cu 10-20 cm). De asemenea, structura de bârne pare să fi fost dispusă doar pe anumite porțiuni, mai ales în zona centrală și în colțul de SV. Lipituri masive de podea, perete și/sau tavan, cu sau fără amprente de substrucție lemnoasă, au fost descoperite între m. 11.50-13.10 și m. 13.40-16.20 ai S V. Ampretele de pe lutuilele de pereți dovedesc existența unui schelet lemnos destul de masiv.

În timpul cercetărilor și la demontarea lipiturilor de perete au fost descoperite: o importantă cantitate de ceramică fină și grosieră (unele de influență Stoicani-Aldeni), materiale osteologice, spărturi mozaicale de vatră (împrăștiate), piese cultice (idoli antropomorfe și zoomorfe, un picior de măsuță de cult), unelte și arme litice cioplite (multe silexuri balcanice) și șlefuite, râșnițe fragmentare și percutoare, aflate printre dărâmături. Chiar dacă, așa cum arătam, au fost descoperite lutuile de vatră, din cauza dispersiei acestora nu au putut fi precizate forma și amplasamentul unei asemenea instalații casnice. Interesante sunt „turtele” de lut ars, aplatizate, cvasi-circulare, a căror destinație nu a putut fi precizată (greutăți, suporturi pentru lucrul ceramicii, bucăți de lut pregătite pentru modelat ceramica, proiectile, „capace” pentru găurile rozătoarelor?).

În colțul de SV al casei a existat un cuptor intens utilizat. Acesta a fost construit chiar deasupra zonei centrale a unei mari gropi (nr. 25), săpată de la partea superioară a primului nivel de locuire. Probabil că umplerea gropii (care a avut o adâncime reală de 1,30 m, de la nivelul de săpare, și o formă aproximativ cilindrică, cu un diametru de 2,20 m, suprafața totală fiind de $3,80 \text{ m}^2$ și un volum de $4,94 \text{ m}^3$) nu se încheiase în momentul construirii locuinței, astfel că alveolarea existentă a fost întrebuințată pentru amplasarea vetrei cuptorului, la circa 25-30 cm adâncime de la baza nivelului al III-lea.

Cuptorul a fost construit pe un pat de 9-10 bârne despicate, cu profil transversal semicircular și diametrul de circa 8 cm, având orientarea NE-SV, paralelă cu axul lung al cuptorului; amprentele acestora s-au văzut clar în profil. Bârnelor de la margine erau chiar sub baza pereților bolții cuptorului, care se arcuiau lin spre vatra propriu-zisă. Bolta a fost construită chiar pe marginea vetrei, având un schelet de nuiele care a lăsat urme în lutuială. Inițial, cuptorul a avut dimensiunile de $1,60 \times 1,30 \text{ m}$, acoperind o suprafață de circa 2 m^2 . Gura sa se găsea spre NE, în fața lui descoperindu-se resturile mai multor vase. La capetele axelor cuptorului s-au observat urmele unor gropi de pari, cu diametre de circa 20 cm, care se adânceau între 60 și 80 cm de la baza nivelului III; probabil că acești pari (amplasați în afara circumferinței gropii 25) aveau un anumit rol în amenajarea zonei din jurul cuptorului. Este interesant de arătat că stâlpii de SV și SE făceau, poate, corp comun cu doi dintre pereții locuinței. Nu trebuie exclusă nici varianta potrivit căreia cuptorul s-ar fi putut afla într-o anexă deschisă, adosată L. 8, sau în interiorul acesteia (fig. 8 stânga).

Cu timpul, s-a produs o tasare puternică a umpluturii din zona centrală a gropii, vatra arcuindu-se în jos cu circa 30 cm față de poziția inițială. Aceasta a determinat o serie de refaceri și reluturi, care aveau drept scop aducerea vetrei la un plan orizontal.

Vatra a fost total refăcută de două ori (așa cum arată grosimea și consistența acestor straturi de lut), iar fiecare din cele trei etape principale de construcție mai prezintă câte două niveluri de reluturi, ajungându-se în final la nouă straturi de lutuială, cu grosimi diferite (în total, grosimea lutuielilor vetrei atingea 30 cm). Între nivelurile de lutuială se găsea cenușă petrificată, care dădea o culoare albicioasă suprafețelor.

Asemenea modalitate de amplasare a vetrelor și cuptoarelor deasupra unor gropi a mai fost observată și în cazul altor complexe neolitice și eneolitice.

Pe baza cantității mari de ceramică descoperită în locuința nr. 8 și a cuptorului, credem că nu greșim dacă o considerăm, fie și cu titlul de ipoteză de lucru, ca o construcție care a avut și o destinație gospodărească, un eventual atelier de olărie.

Locuința nr. 9, identificată inițial în S. V (m. 0-4) și S. X, spre profilul vestic, între m. 23 și 26,5, a fost surprinsă, și în S. XII (27 x 3,50 m), între m. 17 și 24,5 și avea axul lung pe direcția NNV-SSE, jumătatea sa de SSV se continua, probabil, sub platforma de beton a pătului nr. 10 (fig. 9-10). A fost construită, probabil, în nivelul al II-lea și a funcționat și în etapa a III-a (- 0,60 m) și a avut, poate, o formă rectangulară, cu lungimea de aproximativ 7 m. Spre SSE se prelungea cu o mică anexă (pridvor?), până la m. 27, tot cu o formă rectangulară, cu dimensiunile de aproximativ 2,50 x 3 m. Pe suprafața platformei au fost descoperite foarte puține fragmente ceramice și materiale osteologice. De asemenea, menționăm că lipiturile de perete erau destul de puține, în raport cu elevația de altă dată a casei.

La demontarea locuinței și anexei am observat că multe dintre lutuielile de platformă, care păstrau amprente, au fost aplicate pe lodbe, cu diametre cuprinse între 9 și 13 cm, orientate NNE-SSV. Substrucția platformei pare să fi fost neuniformă, pe lângă trunchiuri despicate utilizându-se crengi de diferite grosimi și frunze. Aproximativ în centrul său, platforma de lut se afla mai sus, cu aproximativ 0,15-0,20 m față de margini, datorită faptului că pământul era mai tasat, iar substrucția de lemn, care fusese realizată pentru a asigura orizontalizarea terenului de construcție, a putrezit, provocând „lăsarea” podelei.

După demontare, sub L. 9 s-au găsit foarte puține materiale arheologice; numeroasele raderi, efectuate pentru identificarea eventualelor șanțuri de fundație sau gropi de stâlpi, nu au condus la obținerea de rezultate deoarece suprafața sectorului D era deranjată de numeroasele crotovine, care au bulversat contextul arheologic.

Locuința nr. 11, în care a fost descoperit, în anul 1998, altarul pictat, situat lângă vatră, avea o formă rectangulară, cu colțurile ușor rotunjite și axul lung pe direcția NV-SE, și ocupa o suprafață de cca. 6 x 4,5 m (fig. 11). În ceea ce privește limitele acesteia, cel mai bine s-au individualizat laturile de N și E; spre V, se pare că a existat un pridvor, amenajat cu un pavaj de lutuie și pietre, probabil în legătură cu zona intrării, aflată pe latura opusă vetrei, sau poate cu altă destinație. Spre sud a existat o zonă de interferență cu vestigiile locuinței nr. 8, astfel încât limita nu este întotdeauna clară. De aceea, nu trebuie exclusă posibilitatea ca aceste două construcții să fi făcut corp comun, fiecare cu destinația sa proprie.

Platforma acesteia era construită pe o structură de trunchiuri de copac despicate (adeseori necojite, dovadă stând amprente de crenguțe și coajă), cu diametre cuprinse între 8 și 12 cm. Desimea trunchiurilor era de 8-9 bucăți pe metru liniar, fiind orientate

SV - NE, adică transversal pe axul lung al locuinței. Așa cum arată amprente din lutul de pe latura nord-vestică, se pare că, la margini, trunchiurile au fost prinse într-o ramă de bârne. Când lodbele nu aveau o lungime egală cu cea a platformei, se făceau completări cu alte bucăți de trunchiuri. Spațiile rămase libere între lodbe se completau cu crengi mai groase, pentru a se evita scurgerea lutului. În zona vetrei, lodbele au fost dispuse oarecum radial, pentru a împiedica deplasarea bânelor lungi.

Structura de lemn a platformei a fost acoperită cu o lipitură groasă de 6–10 cm, formată din lut și materiale organice (pleavă, paie și alte materiale vegetale tocate). Capetele rotunjite ale lodbelor erau în întregime acoperite în lut. Platforma, în ansamblul ei, se prezenta ca o masă de lemn și lut, ridicată deasupra solului antic cu cca. 20 cm. Suprafața platformei prezenta o serie de denivelări, datorate atât tasării diferențiate a lutului și substrucției în timpul funcționării, a șanțului de împrejmuire și a gropilor aflate dedesubt și umplute cu resturi menajere, cât și arderii și evoluției ulterioare. De aceea, se pare că platforma a cunoscut cel puțin o relutire a suprafeței.

Referitor la elevația pereților, deoarece nu s-au identificat găuri de pari în stratul de sub și din jurul locuinței, considerăm că au fost ridicați pe structura lemnoasă a platformei, poate pe o talpă din bârne. În schimb, în lutuiala platformei au fost descoperite urme de pari, care o străpung total sau parțial. Pe baza amplasării acestora, se pare că ei provin fie de la un perete interior, fie de la sistemul de susținere a acoperișului.

În ceea ce privește vatra (poate și cu rol de cuptor), aceasta a fost amenajată direct pe platformă (în zona nord-estică), dar bârnele care susțineau platforma în acest loc au fost dispuse radial. Lipitura prezenta aici o ardere intensă și o refacere multiplă (de 3–4 ori). Este de remarcat că sub vatră a existat o groapă (nr. 29), ceea ce, în corelare cu datele similare observate în alte cazuri, ar putea duce la concluzia că acest amplasament nu era întâmplător și că groapa juca, în mentalitatea locuitorilor, un rol de cult, legat de ritualul fundării locuinței. La SV de vatră și cu fața spre ea se afla altarul pictat, al cărui soclu a fost realizat direct pe platformă. Altarul avea o formă deosebită cvasi-antropomorfizată, fiind în legătură, probabil, cu destinația sa (fig. 12 a-b).²

Pe latura nordică, în prelungirea vetrei, se afla o prispă – laviță, groasă de cca. 20 cm, realizată din plăci masive de lut, care a servit probabil drept pat, dar care putea deveni și postament pentru piesele de cult, în cazul unor ceremonii. Marginea dinspre interior a laviței prezenta un cant, îngrijit și uniform fățuit.

Studierea modului de construire a acestei locuințe pare să sugereze că a existat un plan prestabilit încă din momentul de început al amenajării platformei. Prin trasarea unor șanțuri de control, orientate NNE - SSV, din 50 în 50 cm, a fost cercetată amănunțit toată suprafața aflată sub locuința nr. 11, ca și în preajma acesteia, spre E, până la gardul de împrejmuire a bazei de recepție, aproape de marginea cuestei pe care a fost amplasată așezarea. În suprafața astfel cercetată au fost sesizate cinci gropi (nr. 24, 27 - 30), precum și noi porțiuni din segmentul estic al șanțului de îngrădire a așezării din prima etapă de locuire, care au afectat, prin tasarea pământului de umplutură, modul de păstrare a locuinței.

Locuința nr. 13 a fost identificată încă din campania 2003, când a fost surprins colțul de SE al acesteia, în casele D-E/11. În anul 2004, cercetarea locuinței a continuat în casele D-E/8-10, C/10 și F/8-9, reușindu-se investigarea ei în întregime (fig. 13-15).

Potrivit observațiilor din teren, locuința era orientată NNE-SSV și se prezenta ca o masă, mai mult sau mai puțin compactă de lutuiei arse de la pereți și podea, de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile aproximative de 10 x 4 m, printre care se găseau și destul de multe materiale ceramice, litice, osteologice. Lungimea deosebită a acestei construcții ne face să credem că locuința nr. 13 a fost compartimentată în mai multe încăperi, dar indiciile clare ale unor pereți despărțitori lipsesc, din păcate.

De la podea s-au păstrat foarte multe resturi, mai mult sau mai puțin compacte, reprezentate de lipiturile de lut cu grosimea cuprinsă între 4 și 5 cm. Acestea păstrau, la partea inferioară, perpendiculare pe axul lung al locuinței, amprente de bârne despicate, cu diametre cuprinse între 8-15 cm sau de nuiiele cu diametrul de 2-4 cm. Acestea demonstrează existența unei structuri de bârne despicate și de nuiiele/crenguțe dispuse în spațiile dintre bârne sau chiar pe bârne (fig. 14, 15. 4-5). Imaginea generală a platformei/podelei acestei locuințe ne arată că nu avea masivitatea și coerența celor ale construcțiilor din sectorul D. Din păcate, la demontare, nu au putut fi surprinse amprente lăsate în pământ de urmele lodelor platformei, așa cum s-au înregistrat în cazurile locuințelor 9 și 11. Pe podeaua locuinței au fost descoperite mai multe resturi de râșnițe, fragmente ceramice, piese litice, precum și oase de animale.

În jumătatea de nord a locuinței, pe lângă perețele de sud-est, s-au descoperit resturile unei vetre ovale, cu diametrul mare de 1, 15 m (fig. 15. 1-3). Aceasta a fost realizată într-o zonă rezervată în podeaua locuinței, fiind construită direct pe pământ, pe o lentilă de humus amestecat cu fragmente ceramice mici și lutuiei arse. A avut o singură fază, fiind realizată dintr-o lutuială, mai groasă la mijloc (cca. 5 cm) și mai subțire spre margine (cca. 2 cm). Spre nord, marginea vetrei se ridică foarte puțin, căpătând aspectul unei mici gardini.

Lutuielele de la pereți, mai puține și răspândite mai ales spre marginile locuinței, se prezentau sub forma unor mici bulgări de lut ars, cu foarte multe paie tocate și pleavă de cereale în compoziție. Multe dintre acestea au păstrat amprente de nuiiele ale structurii lemnoase a pereților, cu diametre de 1, 5–2 cm, așa cum s-a descoperit la marginea de NNE, unde un fragment mare de lutuială de perete păstra șase amprente de asemenea nuiiele, paralele, cu diametrele între 1, 5 și 2 cm, dispuse una lângă alta.

Locuința nr. 14 a fost descoperit la aproximativ 1 m est de perețele sud-estic al L. 13, aflându-se puțin mai spre N. Deoarece o bună parte a acestei construcții se continua sub pătulul nr. 7, a putut fi cercetată doar partea sa vestică (fig. 13). Astfel, latura vestică a putut fi surprinsă în întregime și a avut aproximativ 7 m lungime. Din porțiunea investigată, reiese că această locuință a avut o formă rectangulară, cu axul lung pe direcția N-S. Și această locuință a aparținut ultimului nivel de locuire (Precucuteni III), având podeaua realizată, de asemenea, pe o structură de bârne despicate, dispuse perpendicular pe axul lung al locuinței, adică pe direcția E-V (fig. 16).

Este neîndoielnic faptul că, pe lângă locuințele de suprafață cu platformă cercetate, au mai existat și altele, așa cum indică lutuielele masive de podea, descoperite în alte suprafețe săpate, sau aglomerările de lutuiei, cum este cea din capătul vestic al S V, presupunând existența unei construcții care se pierde sub pătulul 10.

* * *

Observațiile punctuale făcute de-a lungul cercetărilor ne permit să facem o serie de considerații generale asupra locuințelor de suprafață cu platformă/podea de lemn și lut descoperite în situl de la Târgu Frumos-*Baza Pătule*.

Astfel, cele cinci locuințele de suprafață cu platformă au avut forme rectangulare, unele prezentând colțurile ușor rotunjite (L. 11), unele cu o singură cameră (L. 8), altele, probabil, cu mai multe încăperi (L. 11, 13). Dimensiunile lor au fost mici și mijlocii, până în 40 de m² prelungind, astfel, tradiția locuințelor de suprafață fără platformă. Există indicii clare că unele locuințe au avut, ca anexe adosate, pridvoare (L. 9 și 11) și sectoare gospodărești, ca în cazul cuptorului din L.8.

În toate cazurile, platformele au fost construite pe substrucție de butuci, întregi sau despicați longitudinal (lodbe), cojite sau necojite, dispuse cu partea rotundă în sus, cu completări de alte materiale lemnoase (crengi subțiri cu frunze, nuiiele), care erau unse cu o lutuială realizată din argilă amestecată cu materiale vegetale mărunțite (pleavă, paie tocate etc.), vizibile macroscopic. Lutuielile de podea aveau, de regulă, o grosime variabilă, cuprinsă între 4 și 10 cm. Aceasta prezintă numeroase reamenajări (refaceri, relutuii), realizate în timpul funcționării caselor. Câteodată lutuielile acopereau în întregime lodbele din zonele marginale ale platformelor (L. 9 și 11).

Amprentele lodbelor aveau diametre cuprinse adesea între 8 și 20 cm, rar până la 30 cm, denotând proveniența dintr-o pădure secundară de foioase³, acestea fiind, de regulă, orientate transversal, pe axul lung al locuințelor sau, în unele cazuri, în funcție de anumite instalații casnice.

În unele cazuri (L. 11), lodbele prea scurte au fost completate, mai ales către marginea platformei, cu butuci despicați mai scurți, iar în zona vetrei lodbele scurte erau dispuse oarecum radial, poate pentru a completa platforma, poate intenționat pentru construirea vetrei. În fața vetrei se găsea o împletitură din lemn, lutuită, pentru a alcătui, probabil, în zona de acces către instalație, un fel de „gardină” (pseudo-gardină) și a asigura siguranță în exploatare (a evita răspândirea necontrolată a focului și cărbunilor aprinși).

Referitor la partea superioară a acestor locuințe, nu se pot face decât supoziții. Astfel, credem că pereții lor au fost ridicați pe stâlpi/pari, îngropați în tălpi din bârne sau blăni/dulapi, dar nu trebuie exclusă și varianta cu stâlpi îngropați în pământ (a se vedea gropile stâlpilor care susțineau acoperișul anexeii în care se găsea cuptorul de lângă L. 8, deasupra gropii 25, sau gropile de pari din partea de sud a bordeiului din acest sit), așa cum au fost descoperiți la Isaiia⁴. De altfel, așa cum arătam, gropile de stâlpi sunt mai greu de definit în straturile arheologice de la Târgu Frumos-*Baza Pătule* din cauza pământului amestecat de către animalele subterane. De asemenea, este posibil ca micile alveolări identificate în podeaua L. 11, de 3, 5-6 cm diametru, să provină de la niște stâlpi interiori de susținere a acoperișului.

Între stâlpii de pereți se realizau plase din împletituri de nuiiele (l. 13) și leături, așa cum s-a observat în toate cazurile, acestea constituind osatura, de multe ori destul de robustă, pe care se bătea lutul amestecat cu materiale vegetale mărunțite. Din păcate nu putem face nici o presupunere legată la înălțimea acestor pereți, după cum nu putem să spunem cum se realiza învelitoarea acoperișului, în aceste cazuri foarte utile fiind

modelele miniaturale de lut și analogiile etnografice. Este de remarcat faptul că, în cazul L. 9, 11 și 13, lutuile de pereți se găseau într-o cantitate destul de redusă, în comparație cu cele de platformă, fapt care permite lansarea ipotezei potrivit căreia pereții puteau fi realizați și din bârne orizontale, lutul amestecat cu materiale vegetale fiind utilizat doar pentru etanșizare și fățuirea suprafețelor.

În ceea ce privește modul de amenajare a interiorului locuințelor de suprafață cu platformă, trebuie acceptată o legătură directă cu funcționalitatea fiecărei încăperi și chiar a construcției, în întregul ei. Astfel, arătăm că vetre interioare au fost descoperite doar în L. 11 și L. 13, în spații special rezervate (destinate), cuptorul din L. 8 și lavița din L. 11. Firește, cu o deosebită importanță cultică, a fost altarul casnic din L. 11.

În momentul de față, nu putem face estimări la modul de organizare a locuințelor de suprafață cu platformă în cadrul așezării, dar este posibil ca o anumită viziune de „sistemizare” să fi existat, în acest sens putând fi adus ca argument gruparea L. 8, L. 9 și L. 11 în sectorul D și a L. 13 și L. 14 în sectorul A. În mod evident, aceeași grijă acordau locuitorii din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos și organizării spațiului locuibil dintre locuințele de suprafață cu platformă, gropile menajere și sectoarele gospodărești fiind bine delimitate.

În încheiere, arătăm că locuințele de suprafață de la Târgu Frumos-Baza Pătule aduc noi date cu privire la modul de construcție al acestui tip de case, întregind, împreună cu cercetările de la Isaiia, imaginea nivelului atins de comunitățile precucuteniene în amenajarea habitatului.

NOTE:

¹ D. Boghian, Senica Tudose, *Considerații preliminare asupra utilajului litic din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos*, Arheologia Moldovei, XVII, 1994, p. 147-174; N. Ursulescu, D. Boghian, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași)*, I, în *Codrul Cosminului (Analele Universității “Ștefan cel Mare” Suceava – Secțiunea Istorie)*, SN, 2 (12), 1996, p. 38-72; *Ibidem*, II, în *Codrul Cosminului (Analele Universității “Ștefan cel Mare” Suceava – Secțiunea Istorie)*, SN, 3-4 (13-14), 1997-1998, p. 13-42; *Iidem*, *Târgu Frumos - Baza Pătule*, în *CCA. Campania 1994*, Cluj-Napoca, 1995, p.93-94; *Iidem*, *Târgu Frumos*, în *CCA. Campania 1995*, Comisia Națională de Arheologie, Brăila, 1996, p.127; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, O. Cotoi, *Târgu Frumos*, în *CCA. Campania 1996*, București, 1997, p. 66; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCA. Campania 1997*, Comisia Națională de Arheologie, Călărași, 1998, p. 77-78; *Iidem*, *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCA. Campania 1998*, Comisia Națională de Arheologie, București, 1999; *Iidem*, *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCA. Campania 1999*, Comisia Națională de Arheologie, Deva, 2000; *Iidem et alii*, *Târgu Frumos, jud. Iași – Baza Pătule*, în *CCA. Campania 2000*, Comisia Națională de Arheologie, Suceava, 2001, p. 252-254; N. Ursulescu, D. Boghian, *Influences méridionales dans la phase finale de la civilisation Précucuteni*, în *Codrul Cosminului*, SN, nr. 6-7/2000-2001, p. 11-20; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, Felix Tencariu, Lacrămioara Istina, *Târgu Frumos, jud. Iași – „Baza Pătule”*, în *CCA. Campania 2001*, a XXXVI-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Buziaș, 28 mai-1 iunie 2002; O versiune detaliată și pe CD-rom-ul acestui volum, editat de cIMeC, mai 2002; N. Ursulescu, D. Boghian, S. Haimovici, V. Cotiugă, Anca Coroliuc, *Cercetări interdisciplinare în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași)*. *Aportul arheozoologiei*, în *Acta Terrae*

Septemcastrensis, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, I, 2002, p. 29-54; N. Ursulescu, D. Boghian, S. Haimovici, V. Cotiugă, Anca Coroliuc, *L'Archéologie et archéozoologie dans l'habitat de la culture Précucuteni (l'Énéolithique ancien) de Târgu Frumos (Dép. de Iași-Roumanie)*, în vol. *Archaeozoology and Palaeozoology Summercourses*, Iași, „Al. I. Cuza” University Publishing House, 2002, p. 101-130; S. Haimovici, *L'étude du matériel archéozoologique provenu de la fosse no. 25 de l'habitat précucutenienne de Târgu Frumos*, în: *Archaeozoology and Palaeozoology Summercourses. Socrates Intensive Programme, Academic Year 2000-2001* (ed. by L. Bejenaru), Iași, 2002, p. 131-150; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, V. Merlan, *Noi date privind complexele de cult din cultura Precucuteni*, în *Sargeția*, XXX, 2001-2002, Deva, p. 61-78; N. Ursulescu, D. Boghian, S. Haimovici, V. Cotiugă, Anca Coroliuc, G. Bodi, *Târgu Frumos, jud. Iași - Baza Patule*, în *CCA. Campania 2002*, a XXXVII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Covasna, 28 mai-1 iunie 2003, p. 323-325; O versiune detaliată și pe CD-rom-ul acestui volum, editat de cIMeC, mai 2003; D. Boghian, V. Cotiugă, S. Haimovici, Anca Coroliuc, *Târgu Frumos, jud. Iași - Baza Patule*, în *CCA. Campania 2003*, a XXXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 26-29 mai 2004; O versiune detaliată și pe CD-ul acestui volum, editat de cIMeC, mai 2004; V. Cotiugă, S. Haimovici, *Fosses cultuelles (bóthroi) et à caractère cultuel du Néolithique et l'Énéolithique de la Roumanie*, în: *Actes du XIVème Congrès UISPP, Université de Liège, Belgique, 2-8 septembre 2001, Section 9 – Section 10*, Oxford, BAR International Series 1303, 2004, p. 317-324; N. Ursulescu, *Nouvelles données concernant les croyances magiques des communautés de la civilisation Précucuteni (Énéolithique ancien) de l'Est de la Roumanie*, în: *Actes du XIVème Congrès UISPP, Université de Liège, Belgique, 2-8 septembre 2001, Section 9 – Section 10*, BAR International Series 1303, Oxford, 2004, p. 344-345; D. Boghian, V. Cotiugă, B. Minea, S. Haimovici, Anca Coroliuc, *Târgu Frumos, jud. Iași - Baza Pătule*, în *CCA. Campania 2004*, a XXXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Mangalia, 25-28 mai 2005; O versiune detaliată și pe CD-ul acestui volum, editat de cIMeC, mai 2005; vezi și variantele electronice: <http://archweb.cimec.ro>; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *L'autel peint de l'habitat de Târgu Frumos (dép. de Iași) appartenant à la civilisation Précucuteni (Énéolithique ancien)*, în *SAA*, IX, 2003, p. 27-40; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Nouveaux types d'idoles dans la plastique anthropomorphe de la culture Précucuteni*, în *SAA*, X-XI, 2004-2005, p. 9-20; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Problèmes de la culture Précucuteni à la lumière des recherches de Târgu Frumos (dép. de Iași)*, în vol. *Scripta Paehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, Ediderunt Victor Spinei, Cornelia-Magda Lazarovici, Dan Monah, Iași, 2005, p. 217-260, Ellis Linda, *Analysis of Precucuteni Ceramics from Târgu Frumos, România*, în vol. *Scripta Paehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, Ediderunt Victor Spinei, Cornelia-Magda Lazarovici, Dan Monah, Iași, 2005, p. 261-270.

² N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, V. Merlan, *op. cit.*, în *Sargeția*, XXX, 2001-2002, Deva, p. 62-63; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *op. cit.*, în *SAA*, IX, 2003, p. 27-40.

³ Vezi N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Problèmes de la culture Précucuteni à la lumière des recherches de Târgu Frumos (dép. de Iași)*, în *loc. cit.*, p. 240 și notele 77-78.

⁴ N. Ursulescu, F. A. Tencariu, V. Merlan, *Noi date privind sistemul de fixare a pereților în cultura Precucuteni*, în *Carpica*, XXXI, 2002, p. 13-18, fig. 1-2.

STUDIUL ARHEOZOOLOGIC AL RESTURILOR ANIMALIERE DIN SITUL DE LA PRĂJENI (JUD. BOTOȘANI) APARTINÂND HALLSTATTULUI TIMPURIU

Sergiu Haimovici

Résumé: On fait une étude morphoscopique et biométrique des restes osseux mammaliens de dix espèces (voir les tableaux) et on discute sur leur importance économique; finalement on donne les caractéristiques du temps du Hallstatt ancien.

Zona Prăjenilor, după numele comunei respective, este situată în sudul județului Botoșani, aproape de limita acestuia cu județul Iași. Ea se găsește în partea apuseană a „Câmpiei” Jijia inferioară; în apropiere curge pârâul Miletinului, afluent pe dreapta, al acestui râu. Relieful este destul de domol, cu înălțimi de doar peste 100 m și chiar de sub 100 m, în lunca pârâului. Actualmente, zona este cu totul deschisă, fiind reprezentată de culturi agricole diverse, cât și de pajiști secundare, solul fiind format din cernoziomuri mai ales levigate. Materialul faunistic provine din săpături mai vechi, făcute de către arheologii Nicolae Ursulescu și Paul Șadurschi, cărora le mulțumim că ni l-au oferit spre studiu. Deoarece ulterior a avut loc o inundație, în depozit și s-au distrus învelișurile pachetelor cu oase, am fost nevoiți să studiem materialul luat ca un tot. Trebuie să menționăm chiar de la început că oasele respective reprezintă clar resturi de origine menajeră.

Întregul material este alcătuit doar din resturi aparținând mamiferelor, el fiind format din vreo 320 fragmente, în general destul de mărunțite, din care am reușit să determinăm până la nivel de specie 284, pe care le-am luat în considerație în studiul nostru. Acest material determinat este și el, în parte, puternic fragmentat, încât am putut executa puține măsurători. Totuși atât morfoscopic cât și biometric am putut evidenția prezența a șase specii de mamifere domestice și patru de mamifere sălbatice (una doar probabilă), așadar un total de zece specii, pe care le enumerăm:

- domestice: taurinele (*Bos taurus*), ovicaprinele (*Ovis* și *Capra*), procinele (*Sus scrofa domesticus*), calul (*Equus caballus*) și câinele (*Canis familiaris*); cu excepția câinelui, toate cu importanță economică directă;

- sălbatice: mistrețul (*Sus scrofa ferus*), cerbul (*Cervus elaphus*), iepurele de câmp (*Lepus europaeus*) și probabil vulpea (*Vulpes vulpes*).

În cele ce urmează, vom prezenta pe rând caracteristicile celor zece specii, ca apoi să putem expune și importanța lor economico-socială.

Taurinele (tabelul 1), au resturile cele mai frecvente, dar destul de fragmentare, găsindu-se doar un metatars întreg. Evidențiem două resturi de axe cornulare care arată că ambele au fost mici; una dintre ele ar aparține unui individ încă tânăr (posibil ambele provin de la femele). Există și câteva resturi de cranii, dar mici, fără importanță. Maxilarele superioare și inferioare sunt mărunțite, încât apar foarte mulți dinți, de „Codrul Cosminului”, nr. 12, 2006, p. 25-33

asemenea superiori și inferiori, liberi. După aceștia se pot evidenția vârstele de sacrificare care se încadrează între 2,5 la 7-8 ani. Ca oase ale trunchiului remarcăm atât vertebre dispartate cât și coaste. Se evidențiază, dintre vertebre, un axis tăiat sagital, dar și transversal la circa 4 cm de la odontoidă. Printre vertebre, doar un singur corp este neepifizat. Între resturile de coaste se găsește una care a fost ruptă „pe viu”, încât apare evident un calus mult mai îngroșat decât restul corpului ei. Cu excepția metatarsului și a falangelor, toate oasele membrelor sunt fragmentare, unele resturi putând fi însă măsurate. Nu există nici un os lung de tânăr, ci doar două calcaneee neepifizate și câte o epifiză superioară de tibie și femur, pe cale de a se epifiza, deci am putea spune că nu apar indivizi sub 2-3 ani. De asemenea, remarcăm că falangele I nu prezintă tuberozități (îngroșări) la nivelul diafizei lor. Măsurătorile (vezi tabelul 2 și 3) ne arată, aproape sigur, taurine de talie joasă și, de asemenea, faptul că în cadrul turmelor erau preponderente femelele.

Ovicaprinele ocupă locul al doilea. Pentru unele dintre resturi am putut determina și genul, constatând că se găseau ovine, mai numeroase, dar și caprine. Un ax cornular de capră femelă arată faptul că de la el a fost scos tocul cornos, întrucât către baza sa există cioplitori și chiar o urmă liniară dată de un corp ascuțit. Vârful este, de asemenea, rupt, abia tăiat. Fragmentele de craniu apar nesemnificative, fiind foarte mici, încât nu s-a putut determina apartenența lor generică; același lucru este valabil și pentru maxilare. Apar însă un număr însemnat de dinți liberi, care au dat posibilitatea de a determina vârsta de sacrificare, care merge de la 2 la 7 ani, deci a unor indivizi maturi și chiar bătrâni. Nu există nici un os lung întreg (de fapt nici un segment osos întreg), dar la unele fragmente s-au putut executa unele măsurători și chiar s-a putut stabili apartenența generică (tabelul nr. 4). După oasele membrelor se distinge faptul că toate resturile provin de la maturi (cu excepția unui calcaneu de *Ovis* neepifizat, dar el are tot peste doi ani). Se constată că mărimea la *Ovis* este, specific, mai mare decât *Capra*).

Porcinele ocupă locul al treilea, cu un număr de doar 25 resturi, ce ar aparține unui număr de patru indivizi prezumați. S-a putut face o bună diferențiere față de oasele mistrețului, porcul de la Prăjeni fiind aproape sigur mic ca talie. Sunt mai multe resturi de maxilar inferior (mandibulă) cât și, mai ales, dinți liberi. După aceștia s-a putut constata că vârsta de sacrificare se întinde cam între 10 luni și 2,5 ani. Câteva oase lungi fragmentare au epifize epifizate, încât s-au executat și câteva măsurători (tabelul nr.5). Vertebra găsită este neepifizată arătând că provine de la un individ sub 4 ani.

Calul prezintă mai puține resturi comparativ cu alte specii domestice, considerându-se existența a trei indivizi. Este reprezentat doar prin dinți și oase ale autopodului. Dintre primii sunt mai importanți doar trei și anume un molar superior aproape ieșit din alveolă, având deci suprafața de erodare cu totul însă neerodată și doi incisivi inferiori, un mijlocăș și un lăturaș. Ceilalți sunt sfărâmați, încât nu pot fi măsuțați și nici să se stabilească după ei, relativ exact, vârsta. Molarul respectiv este, credem, M¹ având la suprafața masticatoare o lungime de 28 mm și o lărgime de 27 mm, iar lungimea protoconuluui de 13 mm, indicele acestuia fiind de 46,42. Vârsta respectivă a dintelui e cam de 3,5-4 ani. Cei doi incisivi inferiori sunt reprezentați printr-un mijlocăș (I₂) cu lungimea de 15 mm și un lăturaș (I₃) cu lungimea de 17 mm. La ambii mișuna este de acum aproape doar liniară; considerăm o vârstă de 6 ani. Important este și un metacarp ce apare destul de gracil având lărgimea diafizei de 31 mm și un indice de gracilitate de

15,36. Probabil că a fost folosit ca șlefuitor pentru finisarea vaselor de lut: are epifiza superioară tăiată intenționat dar epifiza inferioară este de acum epifizată; se vede bine că fața anterioară a sa a fost șlefuită; fața posterioară nu a fost însă prelucrată. Ea prezintă pe laturi șanțulețele în care se situează de obicei metacarpienele II și IV, ce sunt regresate și care se sinostoză cu metacarpianul III (cel principal) cam pe la vârsta de 7-8 ani. Lipsa lor (nealipirea acestora de metacarpianul III) arată că acest os provine de la un individ de o vârstă de sub 7-8 ani. Pentru a putea măsura acest metacarp important, am adăugat de la noi, în partea de sus a osului, peste tăietură încă 1 cm, cam atât cât ar fi fost până la partea laterală, ceva mai joasă, a epifizei superioare. Măsurând deci o lungime (împreună cu partea adăugată) de 202 mm și aplicând coeficienții se constată o talie (înălțime la greabăn) de 1,30 m deci destul de joasă pentru cal, metacarpul respectiv fiind totodată și bine gracil.

Câinele este specia cu o importanță economică indirectă: omul din vechime ca și cel actual, fiind ajutat de el. Are resturi relativ multe (42), probabil pentru că s-au aruncat la gunoi corpurile unor câini uneori întregi, de la care noi am găsit doar unele părți, care morfoscopic ar aparține unui număr de patru indivizi de mărimi diferite, spunem noi (considerând și o serie de măsurători) de la o talie sub medie la una aproape mare. Din cei patru indivizi, unul ar fi, după un omoplat, tânăr. Dacă trecem în revistă resturile găsite, menționăm mai întâi un craniu fragmentar (îi lipsește întregul bot, cât și nazalele, iar dinții jugali sunt căzuți și alveolele foarte prost păstrate) încât s-au putut executa aproape doar măsurători a lărgimii unor porțiuni ale sale. După aceste măsurători, însă și morfoscopic, considerăm că acest craniu aparține unui câine către mijlociu ca talie. Alt rest de luat în seamă este o jumătate de mandibulă din stânga, ruptă anterior, încât s-a putut măsura doar lungimea dinților jugali după care s-a stabilit o lungime bazală a craniului de 183 mm, așadar oarecum mare. Un humerus întreg dă o înălțime de 54 mm, talie de asemenea, oarecum mare (măsurătorile luate se găsesc în tabelul nr. 7). Este aproape sigur că această specie nu era folosită în alimentație, dar câinele nici nu era ținut pentru scopuri cultice.

Speciile sălbatice au resturi relativ puține aparținând unui număr de unul, cel mult doi indivizi. S-au putut executa măsurători doar la mistreț (vezi tabelul nr. 5), care este totodată și cel mai frecvent ca specie.

Mistrețul, dat fiind faptul că porcinele sunt de talie mică, a fost departajat cu ușurință în raport de acestea din urmă. Resturile provin doar de la doi indivizi, ambii maturi, dintre care unul are 3-4 ani.

Cerbul are resturi foarte fragmentare pe care le-am considerat că aparțin toate aceluiași individ, un mascul, bine matur.

Iepurele de câmp are un singur rest, un fragment mic al părții anterioare a botului, unde se văd alveolele celor doi incisivi principali și în spatele acestora altele două mici în care erau înfiți incisivii secundari.

Vulpea a fost determinată pe baza unui metatars, cu doar partea sa superioară, dar mic și gracil, mai mic decât al unui câine jos ca talie (s-ar putea să fie și de la un câine foarte mic), dar se pare că în Hallstatt nu existau încă asemenea câini de divertisment.

Ținând cont de cele prezentate mai sus, am dori să evidențiem în continuare, importanța speciilor respective pentru economia animalieră a sitului. Cele patru specii domestice: taurinele, ovinele, caprinele și porcinele, alături de cal, erau de primă importanță pentru viața de zi cu zi a locuitorilor din așezare, fiecare dintre ele având importanța lor bine circumscrisă, și răspunzând unor necesități, în funcție de caracterul lor monovalent sau polivalent.

Taurinele au devenit polivalente imediat după ce au fost domesticite. Mai întâi, prin sacrificare, contribuiau la acoperirea necesităților de proteine animale ale locuitorilor, cu o cotă de circa 60%, considerând nu numai frecvența ci și talia. Având în vedere faptul că femelele (probabil, preponderente în cadrul speciei) produceau laptele bogat în proteine, dar, totodată, în grăsime și chiar glucide, lapte ce poate fi folosit și prin prelucrare, putem înțelege importanța de netăgăduit a acestor cornute mari în economia animalieră.

Se știe că specia contribuie din plin ca „motor” animal la acoperirea multor necesități, lucru constatat și prin vârsta de sacrificare a lor, adică aproape deloc tineret, puține ca adulte și cele mai multe mature sau chiar bine mature. Totuși, în mod direct nu putem preciza în ce fel erau exploatate. Lipsa, în materialul nostru, a unor anumite particularități, ce ar evidenția prezența castraților (acest lucru se făcea la noi încă din neoliticul mijlociu), faptul că falangele I nu au îngroșări la nivelul diafizei lor, ne-ar arăta, măcar în parte, că întrebuințarea acestora la cărușie și la alte diverse munci nu era chiar atât de larg răspândită.

Ovicaprinele, prin ambele specii, apar de asemenea ca polivalente. Ele ar fi mai degrabă de luat în seamă ca producătoare de lapte (cel de oaie cu mai multă grăsime), dar totodată ovinele și pentru lâna lor. Sacrificarea acestor cornute mici, ce se făcea la vârste oarecum înaintate, ne arată destul de bine care era rolul lor preponderent; proteinele rezultate prin tăiere reprezintă o cotă destul de joasă, abia de câteva procente.

Porcinele sunt prin excelență monovalente, furnizând carne, dar și o cotă importantă de grăsimi animale. Monovalența lor este dovedită și prin faptul că erau sacrificate destul de timpuriu, adică până la atingerea greutateii optime, care la tipul primitiv crescut de localnici era în jur de doi ani. Proteinele aduse de porcine ar fi de cel mult 10% din necesități.

Calul este și el polivalent, în măsura în care acesta era sacrificat pentru a-i întrebuința carnea (calul aproape că nu are grăsime). Credem că se foloseau și proteinele acestuia, considerând că n-am găsit, printre resturile speciei, indivizi mai bătrâni de cabaline (peste 10 ani). Contribuția sa ar fi cam de 20% din necesitățile umane de hrană animală. Asupra celorlalte funcționalități ale calului domestic, întrebuințări care în Hallstatt erau desigur multiple, el fiind un „motor” animal prin excelență, resturile osoase nu pot aduce informații importante, căci nici una dintre ele nu a lăsat vreo urmă pe schelet.

Așa cum am mai arătat, credem că specia canină nu era folosită în alimentație, deci aportul său în această privință este zero. Faptul că se creșteau câini de talii diferite, arată că și această specie avea de acum o serie bine distinctă de funcționalități.

Considerând cele arătate până acum, putem spune fără tăgadă că creșterea mamiferelor domestice era o ocupație de bază a locuitorilor așezării, poate chiar cea mai importantă. Printre resturile osoase găsite se află și fragmente ce aparțin speciilor sălbatice care au ajuns să fie vâdate de către locuitorii sitului. Așadar și vânătoarea, mai ales a celor două specii de talie mare, mistrețul și cerbul, reprezenta o sursă de proteine animale. Putem aprecia că ea acoperea cam 10% din necesitățile acestora. Frecvența relativ ridicată de 16,67% la indivizi prezumați este oarecum exagerată, având în vedere că fiecare specie are doar puține resturi, chiar și unul, însă tocmai aici un fragment este egal cu un individ. Totuși, vânătoarea nu se făcea doar sporadic, ci avea o continuitate evidentă și constituia, de asemenea, o ocupație cu importanță economică distinctă, chiar dacă este posibil ca ea să fi fost practică doar de unii dintre locuitorii așezării.

Este necesar să arătăm faptul că după sacrificare sau vânătoare toate speciile citate, fie domestice, fie sălbatice, dădeau o serie de produse, să le zicem secundare, ce intrau în circuitul economiei animaliere. Ar fi, pe de o parte, produse tari, precum coarnele, dinții, chiar oasele, iar pe de altă parte, produse moi: intestine, vezică urinară, tendoane etc., dar mai ales piei și blănuri. Toate acestea din urmă fiind însă putrescibile nu au lăsat urme, dar ele nu trebuie neglijate când se studiază o economie destul de complexă în Hallstatt.

La sfârșit considerăm oportun să arătăm care era mediul natural din zona așezării hallstattiene de la Prăjeni. Astfel, dacă din punct de vedere geomorfologic situația de atunci este apropiată de cea actuală, covorul vegetal, dar și existența unor specii, era cu totul altfel față de contemporaneitate. Prezența cerbului și a mistrețului, tipice pentru domeniul forestier, arată că în jurul sitului se găseau păduri imense, poate chiar neumbrate, covorul vegetal fiind cu totul aparte față de cel actual, format de către asociația *Quercetum mixtum*, stejărișuri de câmpie amestecate cu alte foioase și cu subarbori bine reprezentat, propice atât pentru mistreț cât și cerb. Desigur și pedologic situația era diferită, căci solurile erau reprezentate de către acelea zise de pădure și nu de cernoziom, caracteristic pentru câmpiile deschise. Apa pârâului Miletin era mai bogată, dat fiind faptul că pădurile atrăgeau mai multe ploi, debitul fiind constant și nu variat ca acum, când la începutul primăverii apele mari de origine nivală produc inundații, iar către sfârșitul verii pârâul poate deveni chiar sec pe cursul său inferior, adică și la nivelul Prăjenilor. Desigur, tăierea pădurilor și înlocuirea lor prin peisajul deschis, format din diverse culturi agricole și pajiști secundare, au alungat mistrețul ce se mai găsește azi doar spre vest, în zona Voronei, în pădurile mari de gorun de pe Dealul Mare, iar cerbul a ajuns să fie doar „carpatic”. Iepurele și vulpea, în mare măsură eurioce, se mai găsesc și actualmente în zonă.

Până acum a mai fost studiată fauna din trei așezări ale Hallstattului timpuriu din Moldova de nord și centrală: Siret, Dănești (com. Cozia) și Tăcuta. În mare, situația este cam aceeași pentru toate aceste situri. Arheozoologic, dat fiind faptul că în toate așezările, resturile sunt relativ puține, ar trebui să se studieze și alte materiale faunistice, mai abundente, rezultate de preferință, din cercetări exhaustive. Astfel rezultatele ar ajunge să fie cu totul pertinente.

Tabelul nr. 1
Repartiția pe fragmente osoase și indivizi prezumați a speciilor descoperite și raportul între domestice și sălbatice

SPECIA	Coarne	Craniu neural	Craniu facial	Maxilar superior	Dinți superiori	Maxilar inferior	Dinți inferiori	Vertebre	Coaste	Hiod	Omoplat	Humerus	Radius	Cubitus	Carp	Coxal	Femur	Tibia	Peroneu	Astragal	Calcaneu	Atle oase tars	Metacarp	Metatars	Metapodale	Falanga I	Falanga II	Falanga III	Sesamoide	Fragmente	%	Indivizi	%
<i>Bos taurus</i>	2	5	3	2	21	13	14	10	9	1	7	5	1		1	4	4	1			2	1	4	4	4	8	2	1		129	45,42	10	33,33
<i>Ovis aries</i>												1						1			1		1						4	23,24	7	23,33	
<i>Capra hircus</i>	1																	1				1							3				
<i>Ovicaprine</i>		1	2	1	9	10	13	3	3			2	3	1		1	2	1				1		3		2							59
<i>Sus scrofa domesticus</i>		1		2	4	5	5	1	2							1		1		1						1	1			25	8,80	4	13,33
<i>Equus caballus</i>					4		3																1		1		2		1	12	4,21	3	10,00
<i>Canis familiaris</i>		2				3	3	9	2		1	2	3	4		1		2		1					9					42	14,78	4	13,33
<i>Sus scrofa ferus</i>						1						1	1	1			1													5	1,76	2	6,66
<i>Cervus elaphus</i>					1	1			1																					3	1,04	1	3,34
<i>Vulpes vulpes</i>																									1					1	0,34	1	3,34
<i>Lepus europaeus</i>						1																								1	0,34	1	3,34
Mamifere domestice																														274	96,51	29	85,33
Mamifere sălbatice																														10	3,49	5	16,67
TOTAL																														284		30	

Tabel nr. 2
***Bos taurus* – măsurători**

Segment	Nr.	Var	Media
M ₃			
Lungime	2	33; 6	
METACARP			
Lărg. epif. sup.	1	60	
		m	
METATARS			
Lărg. epif. sup.	1	48	
Lărg. epif. inf.	1	51	
FALANGA I			
Lung max.	6	54-70	59,50
Lărg. epif. sup.	6	25-33	28,66
Lărg. min. diafiză	6	22-27	25,00
FALANGA I			
Lung max.	2	41; 4	
Lărg. epif. sup.	2	28; 8	
FALANGA III			
Lung. supr. plantară	1	70	
Lărg. Supr. plantară	1	27	
Lărg. Supr. articulară	1	28	

Tabel nr. 3
***Bos taurus* – măsurători metatars**

Dimensiune		Dimensiune	
Lung max.	202 mm	Ind II	23, 76 mm
Lărg. epif. sup.	39 mm	Ind III	11, 88 mm
Lărg. epif. inf.	48 mm	Sex	Femel
Lărg. min. diafiză	24 mm	Înălțime greabăn	107 cm
Ind I	19, 30 mm		

Tabel nr. 4
***Ovicaprinae* – măsurători**

Segment	Nr.	Var	Media
CORN			
Lung marea curbura	1	(155)	
Circumferință bază	1	100	
Diametrul mare	1	37	
Diametrul mic	1	23	
	c		
MAXILAR INFERIOR			
Lung molari	2	49; 60	
Lungime M ₃	5	23-27	24,60
HUMERUS			
Lărg. epif. inf.	1	31	
Lărg. supr. articulară	1	29	
		o	
TIBIA			
Lărg. epif. inf.	2	30; 26	
Lărg. Supr. articulară	2	28; 25	
		o c	
METACARP			
Lărg. epif. sup.	2	29; 24	
		o c	
FALANGA I			
Lung. max.	1	38	
Lărg. epif. sup.	1	13	
Lărg. min. diaf.	1	11	

Tabelul nr. 5
***Suinae* – măsurători**

Segment	<i>Sus domesticus</i>	<i>Sus ferus</i>
MAXILAR INFERIOR		
Lungime simfiză	52	
Lungime M ₃		(45)
HUMERUS		
Lărg. epif. inf.	33	47
Lărg. supr. articulară	(29)	36
RADIUS		
Lărg. epif. inf.		45
TIBIA		
Lărg. epif. inf.	29	
FALANGA II		
Lung. max.	22	
Lărg. epif. sup.	18	

Tabelul nr. 6
***Equus caballus* – măsurători**

Segment		Segment	
METACARP		FALANGA II	
Lungime	(202)	Lung max.	47
Lărg. epif. sup.	-	Lărg. epif. sup.	46
Lărg. epif. inf.	42	Lărg. min. diaf.	39
Lărg. min. diaf.	31		
Înălțime greabăn	1, 30 m		

Tabelul nr. 7
***Canis familiaris* – măsurători**

Segment		Segment	
CRANIU FRAGMENTAR		HUMERUS	
Zy-Zy	172	Lungime	165
Lărg. max. frunte	53	Lărg. epif. sup.	40
Lărg. min. frunte	41	Lărg. epif. inf.	33; 33
Eu-Eu	60	Înălțime greabăn	54 cm
Ot-Ot	66	RADIUS	
Lărg. condilară	39	Lărg. epif. sup.	19; 19
Înălțime Ba-Acr	45	TIBIA	
		Lărg. epif. inf.	24, 26

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN PERIOADA SECOLELOR VI-XI D. HR. ÎN SPAȚIUL EST-CARPATIC (I)

Violeta-Anca Epure

***Résumé:** L'article ci-joint se propose de passer en revue plusieurs découvertes archéologiques provenant de l'espace est - carpatique et représente la première partie d'un projet plus vaste. Dans la partie de début, l'auteur présente les habitats et les types d'habitations spécifiques pour la période comprise entre le VI-ème et le IX-ème siècles et ensuite ceux caractéristiques pour le X-ème et le XI-ème siècles. La fin de l'article est dédiée à une série de découvertes de nécropoles et de tombeaux isolés faites entre 1957-1979, datant de la même époque.*

Evoluția civilizației din Moldova în perioada secolelor VI-XI d. Hr. prezintă un interes aparte pentru că în perioada menționată au avut loc transformări considerabile de ordin economic, social, politic. Arheologia a oferit informații referitoare la evoluția societății din a doua jumătate a primului mileniu d. Hr. și de la începutul celui de-al doilea, oferind astfel posibilitatea, în lipsa izvoarelor scrise de a înțelege și a cunoaște întreaga dezvoltare social – economică, politică, culturală și spirituală din această regiune.

Prezentul studiu constituie prima parte a unui proiect mai vast al cărui scop este trecerea în revistă și interpretarea principalelor descoperiri de la est de Carpați din perioada secolelor VI-XI d. Hr. Pentru început, am avut în vedere așezările și locuințele, precum și necropolele și mormintele izolate descoperite în perioada 1957-1979. Precizăm că descoperirile sunt prezentate în funcție de perioada din care provin și nu după anul descoperirii. Pe viitor, intenționăm să continuăm demersul nostru științific; dorim să redăm o imagine de ansamblu și cât mai completă asupra descoperirilor din spațiul și din epoca mai sus menționate până în perioada contemporană.

A. Așezări și locuințe. Pentru perioada cuprinsă între secolele VI-IX, pe teritoriul Moldovei au fost documentate două tipuri de așezări: așezări deschise și așezări întărite cu valuri de pământ și șanțuri de apărare.

Așezările neîntărite, cu o răspândire foarte largă, caracteristice mileniului I sunt, în general, situate pe pantele line și însoțite din apropierea surselor de apă, pe terasele inferioare și mijlocii ale râurilor și lacurilor și mai rar în zonele inundabile¹. De exemplu, așezarea de la Mănoaia-Costișa se află pe terasa joasă de pe malul stâng al râului Bistrița, în imediata apropiere a unor izvoare. Așezarea de la Bacău-Curtea Domnească se află tot pe terasa inferioară a Bistriței. Așezările de la Davideni I și Davideni II se află pe terasa inferioară din dreapta râului Moldova. Pe malul stâng al pârâului Berești se situează așezarea din secolele VIII- IX de la Berești Bistrița. Pe terasa înaltă din dreapta Siretului a fost descoperită așezarea de la Adjutul Vechi². Suprafețele lor variază ca mărime, cele mai mari putând atinge o suprafață de aproximativ 20 ha. Relativ mai întinse au fost „Codrul Cosminului”, nr. 12, 2006, p. 35-42

așezările de la Davideni-Neamț, punctul Izvoare, Spiești, Bacău-Curtea Domnească, Izvoare-Bahna, Poiana-Dulcești, Ștefan cel Mare. S-au descoperit, însă, și așezări mai mici, în funcție de configurația terenului; este cazul celor de la Costișa-Mănoaia, Davideni II, Brășăuți, Văleni-Neamț, Gura Văii, Berești-Bistrița³. Menționăm descoperirile de așezări rezultate în urma unor săpături sistematice de la Hlincea, Spinoasa, Băiceni (Iași), Vădeni, Epureni, Fălciu, Bogdănești (Vaslui), Oituz, Lichitișeni (Bacău); la Suceava – Drumul Național, Horodiștea-Botoșani, Sipeni-Vaslui, așezările erau situate pe înălțimi destul de mari; la Prodana-Bârlad și Roșiești-Vaslui, ele se aflau pe mici grinduri de pământ, înconjurate de ape, relieful fiind utilizat în aceste cazuri ca un mijloc de apărare. În cuprinsul mai multor așezări s-au putut identifica mai multe niveluri, ceea ce dovedește continuitatea de locuire pe locul respectiv: Spinoasa, Hlincea, Băiceni, Miroslava, Chiperești (Iași), Dodești, Fălciu, Vădeni- Murgeni (Vaslui), Suceava-Drumul. La Costișa- Mănoaia a fost surprinsă o succesiune de niveluri arheologice începând cu secolele II-III până în secolul VI. La Bacău-Curtea Domnească sub așezarea de secolele VI-VII se află una de secolele IV-V⁴. În cadrul unor așezări (Hlincea, Spinoasa -Iași, Poiana-Neamț) s-a observat dispunerea locuințelor în „cuiburi”, organizate astfel, probabil pe criterii social-familiale; alteori, acestea erau dispuse în șiruri paralele ca la Dodești-Vaslui⁵. Amplasarea locuințelor în cadrul așezărilor nu s-a făcut după un anumit plan, ținându-se cont mai întotdeauna de configurația terenului, „preferându-se, de exemplu, apropierea de marginea teraselor și de ape și evitându-se viroagele, porțiunile de albiere, care ar fi favorizat formarea torenților din ploi și topirea zăpezilor, care ar fi pus în primejdie existența acestor locuințe⁶. În secolele VI-IX, în majoritatea cazurilor, acoperișul era în două ape, mai ales la locuințele mai mari. În cazul locuințelor mai mici, acoperișul era probabil într-o singură pantă sau conic. În unele locuințe de la Davideni (L15 și L19), Izvoare-Bahna (L 9) s-au aflat lavițe cruțate de lut de dimensiuni variabile. La Davideni (L 12) s-a descoperit o laviță (bancă) pe pari fixați în pământ⁷.

Așezările întărite sunt pentru perioada menționată destul de rare; ele apar către sfârșitul secolului al VIII-lea și vor cunoaște o perioadă de maximă folosire în secolele IX-XI. În Moldova se cunosc cu certitudine așezările de acest tip de la Fundu-Herței, Dersca, Baranga-Hudești, Ibănești, Cobâla, Horodiștea, Tudora (Botoșani), Pocreaca, Satu Nou (Iași), Kalfa în Basarabia. Situate fără excepție pe promontorii înalte, abrupte, cu suprafața destul de îngustă, reprezentând prelungiri ale unor platforme sau dealuri mai mari, ele erau apărate de două sau trei valuri de pământ și șanțuri. La Fundu-Herței, așezarea era înconjurată pe pantele de la poalele promontoriului de o palisadă simplă de lemn, distrusă prin incendiu. Așezările fortificate reprezentau locuri necesare refugierii și apărării comunităților umane care-și duceau existența în așezările deschise din preajma lor. Cert este faptul că ele constituiau puncte de sprijin ale unor formațiuni politice autohtone⁸.

În urma cercetărilor efectuate s-au identificat trei tipuri de locuințe pentru perioada care ne interesează: bordeiul, semibordeiul și locuința de suprafață.

Bordeiul, destul de rar atestat în cadrul așezărilor, era de formă rectangulară cu colțurile drepte sau ușor rotunjite; adâncimea gropilor varia între 0,80 și 1,20 m, dimensiunile laturilor fiind cuprinse între 3-3,50 m, 3,40-4 m. La majoritatea s-au

identificat gropi de la parii care susțineau acoperișul și pereții la colțuri, pe mijlocul laturilor, uneori chiar în mijloc. În unul din colțuri, pe latura din fața intrării se afla, de obicei, un cuptor fie cruțat din pământ, fie din lespezi de piatră. Într-o locuință de la Băiceni s-au găsit două cuptoare; arheologii au interpretat această situație ca pe o refolosire sau ca pe o suprapunere stratigrafică.

Semibordeiul este caracteristic așezărilor din această vreme. Adâncimea este destul de mică (0,30-0,50 m), majoritatea sunt de formă rectangulară, ușor rotunjite la colțuri, dar s-au descoperit și locuințe de formă trapezoidală (Hlincea) sau pentagonală (Poiana, Brășăuți-Neamț). Dimensiunile laturilor sunt cuprinse între 2,50-3 m și 3,50-4 m, iar majoritatea prezintă la colțuri, pe mijlocul laturilor sau în centrul lor gropi de la parii care susțineau pereții și acoperișul. Materialul din care era construit acoperișul varia de la o regiune la alta, după cum o dovedește cenușa descoperită în așezări: stuf, păioase la șes (Vădeni-Murgeni-Vaslui, Spinoasa-Iași) sau cărbuni la podiș sau munte, provenind, în general, de la lemn de esență moale (Botoșana Suceava, Oituz Bacău). Au fost descoperite semibordeie ale căror acoperișuri și pereți erau susținute de tâlpici de lemn dispuși pe marginea gropii locuinței. La locuințele de la Prodana-Bârlad, Dodești-Vaslui, Suceava-Șipot, arheologii au identificat un sistem de construcție rar folosit: în locul parilor sau al tâlpicilor s-a utilizat o gardină din nuiele mai groase, împletite în jurul a două șiruri paralele de țărui. Acest sistem de construcție se folosea în scopul de a consolida baza pereților în regiunile cu soluri mai umede, unde era necesar ca temelia pereților să fie consolidată. Instalațiile pentru foc apar, de obicei, în unul din colțuri, în fața intrării și mai rar în centrul acestui tip de locuință. În cadrul așezărilor, semibordeiele apar fie în șiruri paralele (Dodești- Vaslui), fie dispuse câte 2-3 în „cuiburi”⁹. Podeaua, întotdeauna orizontală este bătătorită simplu, prin călcare. La Pojorăni-Vaslui și Botoșana-Suceava s-a putut constata o amenajare specială a ei, printr-o luitură subțire. Partea aeriană a pereților era din lemn sau din nuiele lipite cu lut. Fragmente de chirpici arși provenind din luitura pereților au fost scoase la iveală la Suceava, Lozna-Dorohoi, Hlincea, Dorobanțu-Iași. Intrarea în acest tip de locuință a putut fi surprinsă doar în câteva cazuri, ea făcându-se fie printr-un gârlici protejat cu stâlpi mici (Prodana, Simila-Bârlad, Botoșana-Suceava), fie în trepte sau în ușoară pantă (Hlincea-Iași); ea era situată mereu pe latura aflată pe panta terenului¹⁰.

Locuințele de suprafață sunt destul de rar atestate în cadrul așezărilor din această vreme (Spinoasa, Băiceni-Iași, Dodești, Vădeni-Vaslui, Botoșana-Suceava, Cucorăni-Botoșani). Remarcăm locuința de la Udești - Suceava cu un inventar bogat și care prezintă indiciile prezenței unei scări interioare, care permitea accesul la un nivel superior. Ea pare să fi aparținut unui conducător de obște. În general, construite simplu, la suprafața solului sub formă de colibă, din pari subțiri și nuiele sau bârne împletite și lipite cu lut, cu o suprafață redusă, cu podeaua simplă, cu vatra mică formată dintr-o singură lipitură de lut, destul de subțire și destul de rar înconjurată cu pietre de râu sau grezie locală, ele aveau un caracter sezonier, fiind folosite în anotimpurile calde sau în zonele unde clima era mai uscată. În nici una nu s-au descoperit cuptoare. Forma lor este destul de greu de determinat după resturile de chirpici răsfirate pe sol, dar ținând cont de petele de arsură și de podea, probabil aveau forma ovală și mai rar rectangulară¹¹.

În general, așezările din această perioadă au fost distruse prin acțiunea factorilor naturali sau în urma unor incendii întâmplătoare, fără a fi vorba de dispariția totală a unei așezări printr-un incendiu provocat de atacatori, fenomen constatat în alte perioade istorice¹².

Așezările din perioada secolelor X-XI sunt în marea lor majoritate neîntărite, răspândite pe întreg teritoriul Moldovei. Suprafața lor variază în funcție de relief, cele mai întinse putând avea între 5 și 20 ha. Menționăm descoperirile de la Murgeni, Zorleni (Vaslui), Spinoasa, Băiceni, Șorogari (Iași), Oituz (Bacău) situate pe terasele inferioare ale râurilor sau lacurilor, pe pantele line sau pe platforme ușor înclinate către sursele de apă din apropiere. Mai rar, ele sunt așezate în zonele inundabile, cum este cazul la Epureni-Vaslui, Șendreni-Galați. În multe cazuri, așezările din secolele X-XI se suprapun peste altele mai vechi din veacurile VIII-IX. Observăm astfel preferința oamenilor din acele vremuri pentru aceleași zone și forme de relief, precum și evidența continuitate și stabilitate (Spinoasa, Băiceni-Iași, Dodești, Epureni-Vaslui, Oituz, Oncești-Bacău, Șendreni-Galați, Fundu Herței-Botoșani).

Cercetările de la Fundu Herței, Dersca, Baranga, Cobâla, Ibănești, Tudora (Botoșani) au confirmat faptul că unele așezări întărite ridicate în perioada imediat anterioară veacurilor X-XI și-au continuat existența și și-au păstrat funcția de apărare¹³. Se pare că și pentru această perioadă se menține dispunerea în „cuiburi” a locuințelor (câte 2-3) în cadrul așezărilor pe criterii social-familiale (Șendreni, Dodești, Epureni). La Fundu Herței locuințele erau adosate intenționat la valurile de apărare.

În ceea ce privește **locuințele din secolele X-XI din Moldova**, distingem două tipuri: bordeiul și semibordeiul.

Bordeiul, destul de rar atestat în așezările acestei perioade, este în general de formă rectangulară, cu colțurile ușor rotunjite, cu o adâncime cuprinsă între 0,60-1 m. Lungimea laturilor este cuprinsă între 2,80-3 m și 3,40-4 m. Majoritatea au la colțuri sau pe mijlocul laturilor gropi de la parii care susțineau pereții și acoperișul. La Vădeni-Murgeni, bordeiele au fost săpate pe o pantă foarte înclinată, iar la peretele din spate au fost folosite două rânduri de pari. La Șendreni și Epureni, acoperișul se sprijinea pe tâlpici de lemn, dispuși pe marginea gropii bordeiului. Analiza resturilor de cărbune descoperite în unele așezări a demonstrat că în zonele înalte și împădurite se folosea fagul și stejarul la construcția lor, iar în regiunile de câmpie lemn de esență mai moale – plop, arin. În fața intrării sau cotlonit în peretele natural al locuinței, aceste bordeie aveau un cuptor de piatră sau lut¹⁴.

Semibordeiul, destul de frecvent întâlnit este săpat la mică adâncime (-0,34 - 0,45 m), este de formă rectangulară având colțurile ușor rotunjite; dimensiunile laturilor variază între 2,50-3 m și 3,50-4 m. Podeaua era amenajată simplu din pământ bătătorit. La o serie de semibordeie descoperite la Dodești, Epureni, Băiceni, Oncești au fost identificate la colțuri, pe mijlocul laturilor sau la mijlocul podelei gropi de la parii care susțineau pereții și acoperișul. În urma analizării resturilor de cărbune, s-a ajuns la concluzia că lemnul de construcție provenea de la fag, stejar sau plop. La Epureni a fost descoperit un semibordei care nu avea gropi de la stâlpi. Probabil că în acest caz s-au folosit tâlpile de lemn dispuse pe margini. Pentru încălzit și pregătirea hranei se foloseau vetre simple sau cuptoare din lut sau piatră dispuse într-unul din colțuri. Locuințele din

secolele X-XI sunt asemănătoare ca formă, dimensiuni și sistem de construcție cu cele din secolele anterioare¹⁵.

B. Descoperiri de necropole și morminte la est de Carpați în perioada cuprinsă între secolele VI-XI d. Hr. Documentația privind ritul funerar în regiunea de la est de Carpați în secolele VI-XI este încă lacunară, acest fapt fiind datorat rarității unor descoperiri de necropole sau morminte din această vreme. De altfel, absența lor nu este caracteristică numai teritoriului Moldovei. Inventarul mormintelor este, în general, relativ bogat, mai ales în unele necropole; dar sunt și cazuri când multe morminte nu au nici un fel de inventar¹⁶.

Pe valea Bârladului, pe una din pantele situate în dreapta căii ferate Bârlad-Iași, între halta CFR Dodești și stația CFR Roșiești s-ar fi descoperit mai multe vase de incinerare decorate cu valuri și linii orizontale. Informațiile i-au fost furnizate domnului profesor Dan Gh. Teodor de mai mulți locuitori cu prilejul unor cercetări de suprafață efectuate în zonă; din nefericire, locuitorii respectivi nu au putut să indice cu precizie locul acestei descoperiri¹⁷.

La Coroteni, județul Vrancea s-a descoperit în 1978 un mormânt de inhumare cu scheletul orientat aproximativ vest - est, întins pe spate, cu mâinile pe piept, depus într-o groapă suprapusă de o locuință de secolele VI-VII¹⁸. Remarcăm și descoperirea la Moldoveni, județul Neamț a unui mormânt de inhumare cu orientarea vest-est, descoperit întâmplător în 1970. Din inventarul acestuia provine o fibulă de bronz de tip bizantin, ornamentată cu motive cruciforme, caracteristică pentru secolul al VI-lea¹⁹. În 1967, la Săbăoani-Roman, județul Neamț, s-au descoperit 3 morminte de inhumare cu schelete întinse pe spate și depuse în gropi rectangulare. De la unul din morminte provine o cataramă de bronz bizantină, datând din secolele VI-VII. Tot în 1967, în același județ, la Secuieni au fost descoperite mai multe morminte de inhumare aparținând unei necropole mai mari, distruse de lucrări de interes obștesc și care au fost salvate prin săpăturile arheologice din 1966. Trei gropi erau rectangulare, adânci de circa 0,80 m, cu scheletele întinse pe spate cu mâinile pe lângă corp, orientate fie vest-est, fie nord-sud. Într-unul din morminte au fost descoperite 2 brățări de bronz caracteristice secolelor VI-VII²⁰.

De asemenea, remarcăm mormântul de inhumare descoperit la Dănceni, în Republica Moldova în 1974. Groapa mormântului care era de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, cu o adâncime de 1,20m, conținea un schelet întins pe spate, cu o mână de-a lungul corpului și alta pe abdomen, având ca inventar câteva obiecte vestimentare, de podoabă și un vas caracteristic secolelor VI-VII²¹.

La Dănești, județul Vaslui, C. Buraga a descoperit în mod întâmplător în 1965 un mormânt de inhumare, publicat ulterior în mod eronat ca fiind de incinerare, orientat vest-est. Remarcăm catarama de bronz bizantină, datând din secolele VII-VIII, ornamentată cu o cruce ajurată²².

Una dintre cele mai importante descoperiri este cimitirul de incinerare de la Vinețești-Cordeni din județul Vaslui. Descoperit cu ocazia unor lucrări agricole efectuate în 1961, cimitirul a fost distrus, din nefericire, în întregime. După informațiile furnizate de cei care au participat la lucrări, acesta ar fi conținut circa 200 de urne. Vasele conținând resturile incinerate au fost în totalitate sparte, iar obiectele care făceau parte din inventar au fost distruse sau pierdute. Aceeași sursă susține că urnele erau așezate în

șiruri aproximativ paralele sau grupate câte 2-3 de-a lungul pantei pe care era situat cimitirul. Pentru verificarea acestor informații, în același an a fost efectuat un sondaj arheologic, în urma căruia au mai putut fi recuperate câteva resturi ceramice și oase umane incinerate. Pe baza fragmentelor ceramice, necropola a fost încadrată între secolele VIII-IX²³.

Un interes aparte prezintă mormintele de înhumatie descoperite în cimitirul de la Stoicani-Galați în 1971. Este vorba de trei morminte făcând, probabil parte dintr-o necropolă mai vastă. Scheletele aveau brațele întinse de-a lungul corpului, fiind depuse în gropi rectangulare cu adâncimea cuprinsă între 0,95-1,90 m. Din mormântul nr. 3 provine un inel de bronz cu montura ornamentală reprezentând o cruce. Obiectele de podoabă descoperite în aceste morminte prezintă analogii exacte cu alte obiecte datând din secolele VIII-IX²⁴.

La Kalfa (Anenii Noi), în Republica Moldova, s-au descoperit 6 morminte de înhumatie în 1964-1968, în urma săpăturilor arheologice întreprinse într-o așezare întărită datând din secolele IX-X. Scheletele de copii și adulți cu orientări est-vest sau nord-sud erau întinse pe spate, cu brațele de-a lungul corpului. Mormintele, cu excepția unuia (M6) erau lipsite de inventar. În M6 s-a descoperit un cercel și o cataramă fragmentară din fier; datarea lor în secolele IX-X a fost precizată pe baza fragmentelor ceramice aflate în umplutura gropilor²⁵.

La Lukașovka (Orhei) au fost descoperite, prin săpăturile arheologice întreprinse în anul 1961, 3 morminte de înhumatie cu gropi rectangulare, adânci de 0,70-0,75 m, datate pe baze stratigrafice în secolele IX-X. Scheletele orientate est-vest sau est-vest erau întinse pe spate, cu brațele pe piept sau pe abdomen și lipsite complet de inventar²⁶. În 1957, în punctul Valea lui Tuluc din apropierea orașului Galați a fost descoperită o urnă de incineratie cu oase calcinate și cenușă. Vasul borcan utilizat ca urnă după formă, tehnică de lucru, ornament a fost datat în secolele X-XI și aparține în mod sigur culturii Dridu. Tot din secolele X-XI datează câteva morminte de înhumatie izolate, care ar putea aparține unor populații nomade (pecenegi, uzi): Grozăști, Probota-Iași, Pogonești-Vaslui, Umbrărești, Berești-Galați, Bârlad, Todireni-Botoșani, Seliște-Orhei. Scheletele erau orientate după ritualuri păgâne, fiind însoțite și de o serie de obiecte de proveniență nelocală²⁷.

În 1964, la Arsura-Huși au fost dezvelite 11 morminte de adulți și copii care făceau parte dintr-o necropolă mai mare, de înhumatie, creștină, datând din secolele X-XI. Un număr neprecizat de morminte din această necropolă au fost distruse înainte de efectuarea săpăturilor arheologice de lucrări agricole. Scheletele orientate vest-est erau întinse pe spate, cu mâinile de-a lungul corpului sau pe piept. Unele morminte conțineau piese vestimentare și de podoabă (cercei, inele, butoni), pe baza cărora complexul arheologic a fost datat în secolele X-XI²⁸.

La Băneasa, județul Galați a fost descoperit un mormânt de înhumatie, conținând un schelet întins pe spate, cu mâinile pe piept, având ca inventar o sabie din fier, fără gardă, păstrată fragmentar, caracteristică secolelor X- XI²⁹.

La Bârlad, cartier Prodana, în 1960-1961, au fost descoperite 7 morminte de înhumatie, orientate vest-est, cu groapa rectangulară, adâncă de 0,60-0,90 cm. Scheletele întinse pe spate, cu brațele de-a lungul corpului sau pe piept nu conțineau nici un fel de

inventar. Necropola, probabil mai întinsă a fost datată în secolele X-XI pe baze stratigrafice³⁰. La Dumești Vechi, județul Vaslui a fost scos la iveală în 1965 un mormânt de înhumăție, adânc de aproximativ 1,35 m, cu scheletul întins pe spate și mâinile de-a lungul corpului. Lângă brațul drept avea un cosor pentru vie și 2 săgeți din fier caracteristice secolelor X-XI. În 1957 a fost descoperit la Erbiceni, județul Iași un mormânt de înhumăție cu groapa rectangulară, adâncă de 1,35m, conținând un schelet întins pe spate, cu mâinile de-a lungul corpului, lipsit de inventar, cu excepția unui fragment de cataramă de bronz specifică secolelor IX-X.

În anul 1965, la Văleni, județul Neamț, cu prilejul săpăturilor întreprinse într-o necropolă dacică de către I. Ioniță și V. Ursache, a fost descoperit și un mormânt de înhumăție, cu groapa rectangulară, adâncă de circa 1,50 m, având scheletul întins pe spate cu mâinile de-a lungul corpului. Ca inventar, se remarcă un cercel de bronz, caracteristic secolelor X-XI.

Cu ocazia săpăturilor întreprinse între anii 1977-1979 la Vornicenii Mari, județul Suceava, a fost scoasă la iveală o necropolă creștină compusă din 52 de morminte de înhumăție. Adâncimea maximă a gropilor era de 1,50 m, scheletele fără sicrie și fără inventar erau orientate exclusiv vest-est. Poziția brațelor era diferită, fie de-a lungul corpului, cu una din mâini pe umăr și cealaltă pe abdomen sau ambele pe abdomen. În unele morminte se remarcă prezența unor fragmente ceramice, precum și a unor resturi de cărbuni de lemn. Pe baza analogiilor, necropola a fost datată în secolele X-XI³¹.

De asemenea, ținem să trecem în revistă și câteva descoperiri din Republica Moldova caracteristice veacurilor X-XI. La Brănești-Orhei au fost scoase la iveală între 1962-1963 un număr de 95 de morminte de înhumăție cu gropi rectangulare, cu adâncimi cuprinse între 0,60-1,10 m. Scheletele orientate în marea lor majoritate vest - est, erau depuse pe spate, cu mâinile de-a lungul corpului sau pe piept, uneori cu un braț pe umăr. Deși cele mai multe morminte nu prezentau inventar, pe baza unor obiecte vestimentare, de podoabă și chiar casnice descoperite în unele morminte s-a făcut încadrarea cronologică în secolele X-XI³².

La Hansca-Căprăria a fost cercetată o necropolă de 75 de morminte de înhumăție între 1963-1964. Gropile rectangulare adânci de 0,60-1,90 m conțineau schelete orientate, în general vest-est, dar și nord-sud, întinse pe spate, cu brațele de-a lungul corpului, pe abdomen sau cu o mână pe umăr. În unele morminte, erau depuse obiecte vestimentare și de podoabă specifice secolelor X-XI. Tot la Hansca - punctul Cordon, de această dată au fost identificate 4 morminte de înhumăție cu gropi rectangulare, adânci de 2,00-2,10 m, cu schelete orientate vest-est și cu brațele de-a lungul corpului. Un buton de bronz și observațiile stratigrafice datează aceste complexe arheologice în secolele X-XI³³.

NOTE:

1. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema poporului român*, Iași, Editura Junimea, 1978, p. 68-69.
2. Ioan Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI- IX e. n.*, în *Carpica*, Bacău, XII/ 1980, p. 61.
3. *Istoria Românilor*, București, Editura Enciclopedică, 2001, vol. III, p. 71
4. Ioan Mitrea, *op. cit.*, p. 62-63
5. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 68-69; Idem, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI-X*, în *Carpica*, Bacău, II/ 1969, p. 258.
6. Ioan Mitrea, *op. cit.*, p. 64-65.
7. *Ibidem*, p. 68.
8. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 68-69; Idem, *Unele probleme privind evoluția...*, p. 258-261; *Istoria Românilor*, vol. III, p. 87-89, p. 155.
9. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 73; Idem, *Unele probleme privind evoluția...*, p. 261.
10. *Istoria românilor*, București, Editura Enciclopedică, 2001, vol. II, p. 645
11. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 73.
12. Idem, *Unele probleme privind evoluția...*, p. 261; *Istoria Românilor*, vol. II, p. 645-646.
13. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 102-103; *Istoria Românilor*, vol. III, p. 72.
14. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 104.
15. *Ibidem*, p. 105-106.
16. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1991, p. 162; *Istoria Românilor*, vol. III, p. 83 .
17. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 165.
18. *Ibidem*, p. 165-166.
19. *Ibidem*, p. 163.
20. *Ibidem*, p. 167; Idem, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în SCIV, tomul 19, nr. 2, 1968, p. 237; N. Zaharia, M. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 311.
21. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 167; Idem, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu...*, p. 237; *Istoria Românilor*, vol. III, p. 5, p. 74 .
22. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 167.
23. Idem, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova...*, p. 265.
24. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 76.
25. Idem, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 172; *Apud G. F. Cebotarenko, Kalfa. Gorodišče VIII-X vv na Dnestre*, Chișinău, 1973, p. 73-75.
26. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați*, p. 173; *Apud G. F. Cebotarenko, G. B. Fedorov, Pamjatniki drevnich slavjan (VI- XIII vv)*, Chișinău, 1974, p. 103-105.
27. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 175; *Istoria Românilor*, vol. III, p. 247, p. 267.
28. *Istoria Românilor*, vol. III, p. 38.
29. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 171.
30. *Ibidem*, p. 175.
31. *Ibidem*, p. 171-172.
32. *Ibidem*, p. 168; *Apud G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, Braneštzi mogil'nik X-XI vv*, Chișinău, 1984.
33. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 171.

ASPECTE PRIVIND RELAȚIILE DINTRE STĂPÂNII DE MOȘII ȘI ȚĂRANI ÎN MOLDOVA (SECOLUL AL XVIII-LEA)

Mihai Lazăr

Résumé: *Réalité fondamentale de la société moldave, les relations agraires ont enregistré pendant le siècle phanariote une évolution contradictoire, étant marquées par une acute crise de système. A la fiscalité excessive, imposée par les demandes d'argent comptant et de biens venus de l'Empire Ottoman s'est associé l'intérêt accru des seigneurs de mieux valoriser la réserve seigneuriale par le travail gratuit des voisins, et après l'abolition de la dépendance personnelle, des serfs et des paysans sans terres. L'adaptation de plus en plus claire de l'économie agraire aux rigueurs du marché interne et externe s'est réfléchi dans l'augmentation continue des obligations de travail pour les paysans et l'extension d'une manière inconnue jusqu'alors des pratiques abusives de la part des propriétaires fonciers. Jusqu'au début de la cinquième décennie du XVIII-ème siècle, on a appliqué, d'habitude, les coutumes de l'endroit respectif. Graduellement, ces mœurs sont tombées en désuétude et ont été remplacées par l'intervention du voivode, avec les établissements agraires. Par le système du nart (de la norme), la quantité de travail effectuée le long d'un jour a augmenté continuellement. Les pratiques onéreuses spécifiques à l'appareil administratif-fiscal phanariote, accompagnées par les nouvelles tendances des propriétaires fonciers – des boyards et des prieurs – ont causé un long procès de détérioration dramatique de la situation des paysans des domaines.*

Notre recherche a visé la mise en évidence des abus et de la corruption pratiqués par les seigneurs; de ceux-ci nous avons choisi quelques exemples plus concluants, à même de contourner les tendances de l'évolution des rapports sociaux dans le monde rural.

Până în secolul al XVIII-lea, domeniul feudal – boieresc și mănăstiresc – a fost exploatat în principal în sistemul dijmei. Cea mai mare parte a spațiilor economice se afla în posesia țăranilor. Rezerva feudală, relativ restrânsă, era formată mai ales din **braniști**, utilizate pentru creșterea vitelor, pescuit, prisăcărit și vânatoare¹. Sporirea spațiilor agricole prin defrișări, lăzuiri și runcuiri și antrenarea tot mai accentuată a economiei agricole în producția pentru piață au creat premise pentru valorificarea mai eficientă de către stăpâni a muncii gratuite oferită de vecini și de țăranii slobozi așezați cu învoială pe moșie². Sporirea loturilor agricole a generat în mod firesc pretenții noi privind obligațiile în muncă pentru toate categoriile de țăranii așezați pe domeniile feudalilor laici și eclesiastici. În acest context, relațiile agrare capătă caracteristici noi, sintetizând ansamblul raporturilor stăpânilor cu locuitorii de pe moșii.

În Moldova, ca de altfel și în Țara Românească, conturarea și adâncirea procesului înnoitor în sfera relațiilor agrare a avut loc în condiții anevoioase, ca urmare a sporirii neconținute a cererilor Imperiului Otoman, aflat, de asemenea, într-o acută și persistentă criză.

Regimul fanariot instaurat la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea a reprezentat punctul culminant al dependenței politice și economice față de

turci. Obligațiile mari și mereu în creștere, în bani, în produse și prestații impuse de Înalta Poartă, alături de abuzurile și de corupția aparatului administrativ, au contribuit la înăsprirea fiscalității, determinând o scădere dramatică a nivelului de trai pentru categoriile sociale de jos.

Cercetarea atentă a surselor documentare și coroborarea acestora cu opiniile contemporanilor ne sugerează presiunea fiscală excesivă ce se exercita asupra populației Moldovei³. Cronicarii – adevărați analiști ai timpului – erau de părere că fiscalitatea practică în secolul fanariot nu se întemeia atât pe potențialul economic al locuitorilor țării, ci, mai degrabă pe pretențiile Curții Domnești și pe cererile Înaltei Porți. Această stare de lucruri anacronică a indus o stare de continuă criză la nivelul întregii societăți. Măsurile reformatoare vizând modernizarea aparatului de stat, simplificarea operațiunilor fiscale de impunere și percepere și reducerea nomenclatorului de obligații ale impozabililor, inițiate de domnii Ghiculești⁴ și îndeosebi de Constantin Mavrocordat⁵, nu au avut urmările scontate. Povara fiscalității era accentuată de maniera arbitrară, total nepopulară, de impunere și percepere a dărilor, de abuzurile și corupția dregătorilor și agenților domnești.

Sistemul detestabil al venalității funcțiilor a generat o competiție acerbă între competitori, orientându-i pe aceștia, fără excepție, spre stoarcerea a cât mai multe venituri în timpul exercitării demnităților pe care le-au obținut plătind, la rândul-le, însemnate sume de bani. Populația Moldovei s-a aflat, de bună seamă, în mod discreționar, la dispoziția aparatului de stat, trebuind să suporte calvarul practicilor fanariote. Acestui regim fiscal apăsător, practicat de slujitorii domnești – români sau greci – i s-a adăugat, în cazul vecinilor și a țăranilor liberi fără pământ, presiunea stăpânilor de moșii⁶.

Izvoarele documentare specifice secolului fanariot permit surprinderea manierei în care stăpânii de moșii⁷ – boierii și mănăstirile – au valorificat munca gratuită a vecinilor și a lăturașilor (țărani slobozi, așezați cu învoială)⁸. Prin dijma în produse, renta în muncă și cea în bani, stăpânii de moșii au reușit să obțină venituri semnificative, în vreme ce contribuția fiscală a țăranimii sporea continuu. Analiza actelor fiscale de epocă ne conduce la constatarea că presiunea fiscală impusă de domnii fanarioți în prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost una dintre cele mai aspre și insuportabile din Europa⁹.

Începând din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și până la abolirea șerbiei, la 6 aprilie 1749, vecinii din Moldova devin tot mai dependenți de persoana stăpânului¹⁰ – boier sau egumen –, condiția lor juridică apropiindu-se uneori de cea a robilor¹¹. Accentuarea dependenței personale a vecinilor i-a pus în mod frecvent pe aceștia la discreția stăpânilor de moșii. Vecinii erau trecuți în inventarul moșiei, puteau fi înstrăinați împreună cu moșia ori separat, puteau fi lăsați moștenire și ca zestre urmașilor¹². Aceste practici oneroase au fost criticate în cadrul adunării obștești din 6 aprilie 1749, când s-a hotărât desființarea instituției veciniei¹³. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dependența personală a țăranilor față de stăpâni a făcut loc constrângerilor economice sau domiciliului fiscal obligatoriu.

Sporirea obligațiilor de boieresc este una din cele mai caracteristice tendințe ce se constată în domeniul relațiilor agrare, începând de la jumătatea secolului al XVIII-lea. Dacă dijma din produse s-a menținut la același quantum (1/10), în schimb obligațiile în muncă au crescut continuu. Efectuat la început în temeiul „obiceiului” locului, boierescul a devenit treptat o servitute importantă, reglementată prin așezăminte domnești. Pentru sporirea sarcinilor țăranilor de pe moșii, stăpânii au uzat de cele mai variate mijloace: poziția deținută în cadrul aparatului de stat¹⁴, relațiile de slujbă sau de rudenie cu înalții dregători, trecerea de care se bucurau pe lângă domnie¹⁵ ș.a.

Cronicarii vremii împărtășesc principial punctul de vedere al stăpânilor privitor la legitimitatea obligațiilor locuitorilor șezători pe moșii. Ei sunt în același timp indignați de arbitrariul, corupția și mijloacele adesea inumane folosite de stăpâni pentru valorificarea forței de muncă și a resurselor pământului. Referindu-se la starea **vecinilor** din vremea sa, principele cărturar Dimitrie Cantemir era de părere că „*acestora nu li se hotărăște dinainte cât să lucreze, ci stă la bunul plac al stăpânului să hotărască câte zile să fie puși la muncă*”¹⁶.

Ceva mai târziu, Ion Neculce, analizând perioada când domnia încerca să intervină în relațiile dintre stăpâni și săteni menționează inițiativa lui Constantin Vodă Mavrocordat care „*mănăstirilor le-au făcut obicei vecinilor să lucreze cum au lucrat și mai înainte cât vor*”, iar „*boierilor și mazililor le-au făcut obicei să lucreze cu oamenii lor, care or șide pe moșiile lor, cât le-a fi voia și cât or pute*”¹⁷.

Pentru înțelegerea corectă a acestor două opinii este necesar să se facă distincția cuvenită între vecini și țăranii slobozi așezați cu învoială, atunci când se analizează poziția domniei în domeniul relațiilor agrare înainte de abolirea instituției veciniei. Potrivit cutumei, domnul nu putea interveni direct în relațiile dintre stăpânii de moșii și vecini întrucât cei din urmă se aflau sub autoritatea personală a stăpânilor – boieri sau egumeni. Abia prin așezământul de desființare a veciniei s-a creat cadrul juridic pentru intervenția puterii centrale în raporturile dintre foștii șerbi și stăpâni. Privind lucrurile din această perspectivă înțelegem de ce, până la 1749, inițiativele domnești au putut avea urmări concrete, doar în cazuri restrânse, cu deosebire pentru țăranii liberi așezați cu învoială pe moșii.

Proprietarii ei înșiși de întinse domenii funciare, domnii au înțeles noile tendințe apărute în sfera economiei agrare. Atât timp cât creșterea obligațiilor țărănești față de stăpân nu perturba sensibil obiectivele Vistieriei, domnii au privit cu anume îngăduință pretențiile anumitor boieri și egumeni. Cu cât înaintăm în timp, sistemul confuz și arbitrar de impunere a țăranilor la boieresc a condus la crearea de nemulțumiri care aveau să determine dezorganizarea sistemului fiscal și depopularea masivă a satelor. Numeroase documente atestă „spargerea” și „risipirea” așezărilor satești din cauza abuzurilor săvârșite de agenții domnești și a obligațiilor, adesea insuportabile, față de stăpâni. Autoritatea domnească, interesată în curmarea abuzurilor față de contribuabili, urmărește să reglementeze într-o manieră nouă relația stăpân-țaran, dar lasă uneori la latitudinea boierilor și mănăstirilor aplicarea măsurilor¹⁸. Pentru a ușura situația populației de rând, Constantin Mavrocordat dispune printr-un așezământ din anul 1742 suprimarea clăcilor ocazionale față de dregătorii ținutali¹⁹. Dar, ca și alte inițiative vizând limitarea corupției

și abuzurilor, prevederile acestui așezământ au fost eludate de către slujbașii domnești. Nu de puține ori chiar dispozițiile domnești, prin modul cum au fost redactate, au creat cale liberă proliferării abuzurilor printr-o interpretare tendențioasă a conținutului lor. La 18 noiembrie 1741, spre exemplu, Constantin Mavrocordat porunea vecinilor din satul Buciumi, precum și celor de pe moșia mănăstirii Dancu să lucreze „*la ce i-ar pune egumenul*”²⁰. Deși această sintagmă sintetizează un **obicei**, în contextul extinderii rezervei feudale ea conținea un abuz camuflat, ce avea să prindă contur vizibil în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. O interpretare arbitrară a dispozițiilor domnești se constată la unii boieri și egumeni care silesc pe țăranii să efectueze toate zilele de boieresc numai vara. Intervențiile repetate ale sătenilor la Divan au determinat includerea în așezămintele agrare a prevederii privind efectuarea eșalonată a zilelor de boieresc în cele trei anotimpuri propice lucrărilor agricole: primăvara, vara și toamna²¹.

În mod frecvent, unii săteni erau obligați să muncească peste limitele specificate în așezămintele, plângându-se domnului că „*unde-i treieram trei sau patru zâli ne țâni în seamă numai câte o zi sau doi și la toati suntem peste puțină fără dreptati însărcinați*”²². Evident, în aceste cazuri stăpânii stabileau un **nart** (normă) ce nu putea fi îndeplinit în condiții normale.

Un abuz practicat frecvent și care cu timpul se transformă în „obicei” îl constatăm la unii stăpâni de moșii care obligau pe țăranii să muncească o parte din zile acolo unde era nevoie, iar restul să fie efectuate după „ponturi”²³. Datorită vremii nefavorabile, unii locuitori de pe moșii nu puteau efectua întotdeauna integral numărul zilelor de boieresc prevăzute de așezămintele. În această situație, pe lângă îndeplinirea zilelor restante, stăpânii cereau și altele, suplimentare, drept dobândă la zilele neefectuate²⁴. Procedul se aplica și în condițiile contractării unui împrumut bănesc. În locul dobânzii, datornicii erau siliți să lucreze mai multe zile de clacă²⁵. Când boierescul putea fi achitat în bani, iar țăranul nu era solvabil la termenul fixat, el trebuia să-și zălogească pământul²⁶.

Mărind treptat numărul zilelor de muncă, stăpânii de moșii cer deschis domniei „*zeciuiala zilelor anului*” (36 de zile)²⁷. Această pretenție, într-o oarecare măsură realizată de boieri și mănăstiri prin sistemul **nartului**, este considerată legitimă de către domn²⁸. Totuși, cererea stăpânilor de moșii nu este acceptată, întrucât ar fi creat mari nemulțumiri în rândul sătenilor și ar fi determinat depopularea satelor. În cele din urmă, s-a ajuns la un compromis: la zilele de boieresc prevăzute de „ponturi” s-au adăugat câteva zile de clacă²⁹.

Posibilitatea efectuării boierescului într-o varietate de forme a lărgit și mai mult sfera încălcărilor, iar domnii li s-a forțat uneori mâna să aprobe cererile formulate, legitimând pe această cale situații de fapt ce depășeau cadrul legal³⁰.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea a luat proporții îngrijorătoare fenomenul depozitării răzeșilor de ocini și aservirea țăranilor slobozi așezați cu învoială în satele boierești sau mănăstirești³¹. Preocuparea constantă de mărire a rezervei feudale în scopul valorificării acesteia prin munca gratuită a țăranilor îi încurajează pe stăpânii de moșii să încalce delnițele țărănești³², să silească pe răzeși să-și vândă chiar casele și livezile din jur³³. Rapacitatea stăpânului feudal duce frecvent la izgonirea țăranilor de pe curăturile proprii, sub motiv că defrișarea respectivelor loturi nu ar fi fost realizată în

întregime de ei³⁴. Uneori documentele de epocă conțin mențiunea expresă că țăranii incomodează pe stăpâni³⁵ și, în consecință, aceștia sunt siliți să se mute pe diverse pământuri de pe moșie mai puțin roditoare³⁶.

Neachitarea la data fixată a unor datorii³⁷, promisiunea făcută țăranului că va fi scutit de dări în locul unei curături de fânaț sau a unei livezi³⁸, sunt alte mijloace de depozitare de pământ. În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, pierderea ocinilor a fost adesea însoțită de vecinirea țăranilor liberi³⁹. Pentru a aduce în starea de vecinie cât mai mulți țărani, stăpânii au apelat la metode silnice sau au uzat de autoritatea pe care o aveau în cadrul administrației. Ei și-au permis chiar să falsifice conținutul unor hrisoave domnești⁴⁰, să adreseze domnilor mărturii nesincere⁴¹, readucând astfel pe unii țărani eliberați în stare de vecinie⁴² și chiar transformând pe vecini în robi⁴³. Dacă vecinii încercau să se răscumpere, stăpânii puneau condiții grele, tergiversând, pe această cale, procesul de eliberare⁴⁴.

Întrucât prin valorificarea băuturilor se puteau obține însemnate venituri, boierii și, deopotrivă, egumenii mănăstirilor au căutat să-și asigure monopolul asupra vânzărilor⁴⁵. Domnii au fost determinați, prin diverse mijloace, să recunoască faptul împlinit, iar dacă sătenii opuneau rezistență, prin abuz erau intimidați și bătuți⁴⁶. În unele sate, țăranii aveau dreptul să țină cârciumă. Prin intervenție la domnie, stăpânii moșiilor au reușit să obțină aprobarea de a ține și ei cârciumi, angajându-se solemn să nu asuprească pe țărani. Angajamentele nu s-au respectat în multe rânduri, țăranilor făcându-li-se „sărăcie și strâmbătate”, iar uneori fiind bătuți cu cruzime până la moarte⁴⁷. Încercând limitarea unor astfel de abuzuri, domnii poruncesc stăpânilor în cauză să se prezinte în fața Divanului pentru a da seamă de încălcările săvârșite. Unii boieri nu au dat însă curs citațiilor și au continuat să asuprească pe săteni⁴⁸.

Nesocotirea hotărârilor domnești s-a făcut și în privința dreptului țăranilor de a tăia lemne din pădure. Deși, potrivit obiceiului, lemnele uscate din pădure erau scutite de zeciuială, sătenii „neconținut se jeluiesc că nu urmează după ponturi stăpânii acei cu pădurile ce, împotriva, îi asupresc și îi zeciuiesc”⁴⁹.

Sistemul arendării moșiilor afecta, de asemenea, pe țărani, deoarece arendașii pe lângă arendă mai încasau pe seama lor și alte venituri. Uneori reușeau să forțeze pe locuitorii satului să achite ei arenda⁵⁰. Țărănimea moldoveană a răspuns la aceste practici fugind adesea în masă pe alte moșii din țară sau peste graniță. Pravilele prevedeau, pentru boierii care tănuiau fugari pe moșiile lor, amenzi destul de mari. Încalcând dispozițiile domnești, boierii primeau fugari de pe alte moșii⁵¹, fără ca abuzul să fie întotdeauna pedepsit⁵². De cele mai multe ori, când vecinii reușeau să fugă de pe moșie, stăpânul primea de la domnie o carte de încuviințare, care-i permitea să meargă oriunde să-și caute vecinii. În mod normal, țăranii trebuiau aduși „la urmă”, adică pe locul de unde au fugit. În împuternicirile domnești nu rare sunt însă cazurile când proprietarii primesc dreptul să aducă pe fugari cu forța și să-i așeze „oriunde ar vrea”. Întâlnim frecvent în documentele de epocă expresii precum: „a-i lua cu ștreangul de grumadzi”, „să aibă a-l lega și lua de grumadzi și să-l încarce cu tot ce ar avea el”⁵³. În această privință, domnia, prin conținutul actelor eliberate, deschidea calea abuzurilor, lăsând stăpânului libertatea să decidă pe ce loc să așeze fugarii. Constrângerile mergeau până acolo încât se cereau zapise de cheazășie pentru anumiți vecini, iar în cazul când aceștia ar fi reușit să fugă, cei

ce se puneau chezași se obligau să fie vecini împreună cu familia lor⁵⁴. Sprijinul pe care îl ofereau domnii stăpânilor de moșii, pentru depistarea și aducerea pe domeniu a vecinilor, ilustrează interesul special al statului pentru stabilizarea domiciliului fiscal al fugarilor⁵⁵.

Realitate fundamentală a societății moldovenești, relațiile agrare au înregistrat în secolul fanariot o evoluție contradictorie, fiind marcate de o acută criză de sistem⁵⁶. Fiscalității excesive, impusă de cererile de numerar și de bunuri venite din partea Imperiului otoman, i s-a asociat interesul crescând al stăpânilor de moșii, de valorificare mai eficientă a rezervei senioriale prin munca gratuită a **vecinilor**, iar după abolirea dependenței personale, a **clăcașilor** și a **țăranilor fără pământ**. Ancorarea tot mai clară a economiei agrare la rigorile pieței interne și externe s-a reflectat în sporirea continuă a obligațiilor în muncă pentru țărani și extinderea într-o măsură necunoscută până atunci a practicilor abuzive din partea stăpânilor de moșii. Până la începutul deceniului al V-lea al secolului al XVIII-lea s-a aplicat, de regulă, – **obiceiul locului**. Treptat, **obiceiul** a intrat în desuetudine, fiind înlocuit, prin intervenție domnească, de așezămintele agrare. Prin sistemul **nartului** (normei), cantitatea de muncă efectuată pe durata unei zile a sporit.

Practicile oneroase specifice aparatului administrativ-fiscal fanariot însoțite de noile tendințe ale stăpânilor de moșii – boieri și egumeni – au generat un proces de deteriorare dramatică a situației țăranilor de pe domenii⁵⁷.

Cercetarea noastră a vizat punerea în evidență a abuzurilor și corupției practicate de stăpâni, din care am selectat câteva exemple mai concludente, în măsură să contureze tendințele de evoluție a raporturilor sociale în lumea rurală.

NOTE:

¹ N. Corivan, I. Grămadă, *Despre gospodărirea feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în SMIM, V, 1962, p. 257-279; Constantin Cihodaru, *Braniștile și problema rezervei senioriale în Moldova*, în AȘUI, serie nouă, secțiunea III (științe sociale), tom III (1957), fasc. 1-2, p. 30-54; Corneliu Istrati, *Despre diferențierea țăranimii clăcașe în regiunea de munte a Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în SCȘ, Istorie, Iași, XII (1961), fasc. 1, p. 117-132; Ioan Bogdan, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*, în „Buletinul Comisiunii Istorice a României”, 1, 1915, p. 217-279

² *Istoria românilor*, vol. VI, *Românii între Europa clasică și Europa luminilor*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 158-182; M. Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei*, Iași, Editura Junimea, 2000, p. 43-115.

³ Vezi îndeosebi: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV-VI, București, 1902-1904; V. Mihoș, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I *Țara Românească*, București, Editura Academiei, 1961; V. Mihoș (redactor responsabil), Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*, București, Editura Academiei, 1966 (se va cita DRA, vol. II, *Moldova*); Ștefan Lemny, *Românii în secolul al XVIII-lea. O bibliografie*, vol. I, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 1988; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuit de Corneliu Istrati, vol. I-III, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1985-1987; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711-1821. Documente*

turcești, București, 1984; M. A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I-III, București, 1976-1986; Hurmuzaki (colecția), *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI și XIV/3, București, 1878, 1936; Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului RPR*, vol. II-III, București, 1958, 1960; *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente 1393-1849*, București, 1983; Biblioteca Academiei Române, *Mss. rom. 237 (Condica lui Constantin Mavrocordat)*; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX-X, București, 1980-2000; *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III, întocmit de Mustafa Mehmet, București, 1980; *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol 30 VIII 1741-XII 1742. Rapoartele inedite ale lui Constantin Mavrocordat*, de Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei, 1985; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973; *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*. Text grecesc însoțit de traducere românească. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei RSR, 1965; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție Iorgu Iordan, București, 1975; C. Erbiceanu, *Cronicari greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888 ș.a.

⁴ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei RSR, 1965, p. 365-368; Ariadna Camariano-Cioran, *Măsuri fiscale și administrative în Moldova, 1753-1754*, în SMIM, V, 1962, p. 505-514.

⁵ *Istoria românilor*, vol. VI, *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 502-509; Florin Constantiniu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în SAI, vol. XX, 1972, p. 28-35; Nicolae Corivan, *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în SCS, Iași, 1957, fasc. 1, p. 63-83; Idem, *Aplicarea așezământului fiscal al lui Constantin Mavrocordat cu privire la perceperea birului (1741-1743)*, în SCS, Iași, VI, 1955, nr. 3-4, p. 51-76; Vasile C. Nicolau, *Priviri asupra vechei organizări administrative a Moldovei*, Bârlad, Tipografia și legătura de cărți Constantin D. Lupașcu, f.a.; *DRA*, vol. II *Moldova*.

⁶ Stăpânii de moșii, deși nu vedeau cu ochi buni mulțimea de dregători greco-levantini, pentru împlinirea intereselor lor economice nu se dădeau în lături de a colabora cu aceștia, deoarece, așa cum scria Ion Neculce „Boierii noștri moldoveni începură unii a se lipi cu-mbunături printre greci, a arăta drumuri, și căli di răutăți cu ce ar lua mai mulți bani din țară” (Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1959, p. 150).

⁷ V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 86 (se va cita: V. Mihordea, *Relațiile agrare*); Idem, *Maîtres du sol et paysans dans Principautés Roumaines au XVIII-e siècle*, București, 1971, passim.

⁸ Prin reformele lui Constantin Mavrocordat din 5 august 1746 și 6 aprilie 1749 privind desființarea rumâniei și, respectiv, a veciniei, țăranii dependenți din Principatele Române au fost aduși la condiția oamenilor slobozi așezați pe moșie cu învoială. În cazul Moldovei s-a exprimat în această privință și părerea că procesul unificării obligațiilor celor două categorii de țărani ar fi avut loc cu un deceniu mai devreme întrucât actul din 6 aprilie 1749 a abolit „doar abuzurile care se practicau în numele veciniei” (Corneliu Istrati, recenzie la V. Mihordea, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIII-e siècle*, Bucarest, éditions de l’Academie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1971, în AIIAI, IX, 1972, p. 563).

⁹ A se vedea detalii pentru această problemă în studiul lui Nicolae Grigoraș, *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat din Moldova (sec. XV-sec. XVIII)*, în AIIAI, VIII, 1971, p. 99-117.

¹⁰ Problema cea mai grea ce stătea în fața domnilor moldoveni în secolul fanariot era găsirea modalităților practice de a menține pe contribuabili în satele de baștină.

¹¹ P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Epoca medievală*, București, 1964, p. 235-270.

¹² *Istoria românilor*, vol. VI, ed. citată, p. 507-508; *DRA*, vol. II *Moldova*, doc. nr. 1, 3, 30, 37, 40, 69, 75, 105, 172, 227, 260 ș.a.; V. Mihordea, *Relațiile agrare*, p. 85-86, 108, 110.

¹³ *Istoria românilor*, vol. VI, ed. citată, p. 505-508; V. Mihordea, *În legătură cu relațiile agrare în Moldova*, în *RdI*, 5/1976, p. 766-767; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, Editura Militară, 1985; Idem, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în *loc. cit.*, p. 28-35.

¹⁴ V. Mihordea, *Relațiile agrare*, p. 168.

¹⁵ *Ibidem*; M. Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei*, Iași, Editura Junimea, 2000, p. 105-118.

¹⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1965, p. 22.

¹⁷ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1959, p. 400; *DRA*, vol. II *Moldova*, doc. 191, 214, 219, 280; Șt. Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul statului și dreptului RPR*, vol. II, București, Editura Științifică, 1963, p. 26.

¹⁸ Șt. Pascu, Vladimir Hanga, *op. cit.*, vol. II, p. 26.

¹⁹ În document se menționa: „Nici un fel de clacă, cheltuieli sau alte supărări ce ar avea locuitorii pâr acum de la dregătorii ținuturilor, de la căpitan... de acum înainte să lipsească. În scurt nimănui să nu mai clăcuiască” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 218). Trebuie avută în vedere deosebirea între munca de clacă și de boieresc în Moldova veacului al XVIII-lea (N. Corivan, *Formele de aservire a țăranimii moldovene în sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea*, în *SCS*, Iași, fasc. I, p. 75-92).

²⁰ *DRA*, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 173.

²¹ *Ibidem*, doc. nr. 403; Sturdza-Scheianu, *Acte și legiuri*, vol. I, p. 25-28.

²² *DRA*, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 673

²³ *Ibidem*, doc. nr. 520, 525, 526, 673, 674 ș.a.

²⁴ *Ibidem*, doc. nr. 507.

²⁵ *Ibidem*, doc. nr. 566, 711.

²⁶ *Ibidem*, doc. nr. 93.

²⁷ *Ibidem*, doc. nr. 465; Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 304-306.

²⁸ *DRA*, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 483.

²⁹ *Ibidem*, doc. nr. 455, 483.

³⁰ V. Mihordea, *Relațiile agrare*, p. 161.

³¹ Referindu-se la procesul de deposedare a țăranilor de pământ, se remarcă faptul că aceasta „se săvârșește cu vandalismul cel mai necruțător și sub impulsul patimilor celor mai infame, mai murdare, mai meschine și mai odioase” (*Istoria românilor*, vol. VI, ed. citată, p. 158-163).

³² *DRA*, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 411.

³³ *Ibidem*, doc. nr. 232.

³⁴ *Ibidem*, doc. nr. 551.

³⁵ N. Corivan, *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *loc. cit.*, p. 82; *DRA*, vol. II *Moldova*, doc. nr. 171, 302, 556, 625, 636, 650, 667, 768 ș.a.

³⁶ În această situație s-au aflat locuitorii din satele Moişa și Pipirig, cărora li s-au făcut mari greutăți pentru a fi siliți să-și părăsească curăturile lor. *DRA*, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 466, 556, 636 ș.a. A se vedea și V. Mihordea, *Relațiile agrare*, p. 183-184.

³⁷ *DRA*, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 3, 33, 42, 93.

³⁸ *Ibidem*, doc. nr. 651

³⁹ *Ibidem*, doc. nr. 145.

⁴⁰ N. Corivan, *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *loc. cit.*, p. 63-65.

⁴¹ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. VI, p. 119; ANIC, *Fond Teodor Bălan*, 27B.

⁴² DRA, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 1.

⁴³ *Ibidem*, doc. nr. 92, 244.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. nr. 2.

⁴⁵ V. Mihordea, *Relațiile agrare*, p. 259-261; N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în SMIM, vol. V, 1962, p. 266-268.

⁴⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, doc. nr. 1511, p. 403.

⁴⁷ DRA, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 108.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. nr. 231.

⁴⁹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 483-487; V. Mihordea, *Relațiile agrare*, p. 169

⁵⁰ DRA, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 670; vezi și N. Corivan și I. Grămadă, *op. cit.*, p. 269-270; Ioana Constantinescu, *Arendășia în gospodăria Moldovei și Țării Românești până la Regulamentul Organic*, București, 1985.

⁵¹ DRA, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 181, 457 ș.a.

⁵² Documentele veacului al XVIII-lea nu ne oferă dovezi că boierii ar fi fost pedepsiți aspru pentru tăinuirea fugarilor pe moșiile lor.

⁵³ DRA, vol. II, *Moldova*, doc. nr. 32, 47 ș.a.

⁵⁴ *Ibidem*, doc. nr. 12.

⁵⁵ V. Mihordea, *Relațiile agrare*, p. 113-114; M. Lazăr, *op. cit.*, p. 105-119; *Istoria românilor*, vol. VI, ed. citată, p. 156-167, 215-225; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, passim; Ioana Constantinescu, *Aspecte ale destrămării feudalismului în Țara Românească și Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în SMIM, vol. IX, 1978, p. 9-43.

⁵⁶ Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 17-19; *Istoria României*, vol. III, București, Editura Academiei, 1964, p. 86-93, 400-402; Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, p. 103-112; *Istoria dreptului românesc*, vol. II/1, București, Editura Academiei, 1984, p. 192-193; *Arhivele Naționale Iași*, Tr. 1768, op. 2018/1 (*Sama Vistieriei Moldovei pe 1763*); Idem, Mss. Nr. 56; Biblioteca Academiei Române, Mss. rom. 237; Ioan Caproșu, *Sama Vistieriei Moldovei din decembrie 1784*, în „Cercetări istorice”, vol. XVI, 1997, p. 69-109; Idem, *Sămi de vistierie*, în „Revista de istorie socială”, Iași, Fundația Culturală Română, nr. 1, p. 507-562; Anastasia Iordache, *Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria Moldovei*, București, Editura Albatros, 1991, p. 42-110.

⁵⁷ V. Mihordea, *Relațiile agrare*, p. 25-70, *Istoria dreptului românesc*, vol. II/1, ed. citată, p. 185-186 și 192-193; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Academiei RSR, 1971; Leonida Colescu, *Sistemul de impozite în epoca fanariotă*, în „Economia Națională”, 10/1898; Ariadna Camariano-Cioran, *Măsuri fiscale și administrative în Moldova, 1753-1754*, în *loc.cit.*, p. 505-514; *Istoria românilor*, vol. VI, ed. citată, p. 215-225; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, passim.

MONUMENTE ISTORICE ECLEZIASTICE DIN JUDEȚUL SUCEAVA PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Vasile M. Demciuc

Résumé: *L'étude ci-jointe se propose de faire une statistique concernant la dot de monuments historiques du département de Suceava, un des plus riches en ce domaine de toute la Roumanie. Les influences byzantines, occidentales, balkaniques fondues dans le creuset de l'art populaire, auquel s'ajoute le génie local ont déterminé des réalisations d'une grande variété de l'architecture chrétienne sur le territoire de Suceava, représentant l'histoire de l'architecture-même. Tout en considérant utile qu'une telle liste partielle entre en circulation, à côté d'autres listes partielles, elles formeront un recueil de données concernant les églises monuments de la Roumanie et comprennent un répertoire totalisant 330 positions - monuments historiques ordonnés selon le critère alphabétique.*

Cette statistique a été éditée au but de sensibiliser tous ceux qui aiment l'histoire à garder l'authenticité des endroits dans lesquels tous prient et ont prié. Nous tous jouissons de détenir temporairement de telles valeurs culturelles exceptionnelles et nous devons être conscients de la complémentarité de ceux-ci à la culture européenne.

Toți aceia care își vor fi îndreptat pasul către Nordul Moldovei, în căutarea acelor tezaure ce nu se pot vedea nicăieri în altă parte a Europei și ce nu le oferă o a doua țară din lume, sunt întâmpinați la Suceava de cea mai plastică icoană a unui trecut glorios. Suceava, văzută din vale – arată G. M. Cantacuzino – cu turlele, clopotnițele și ruinele sale ca o tabără de corturi cu sulii și fanioane, este și astăzi imaginea vie a lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș¹.

Amplasate într-un cadru natural deosebit, monumentele istorice ecleziastice, reflectă simțul artistic de care erau stăpâniți ctitorii, ca și frumusețea sufletului românului, legat de glie, și prin glie de cer, făcându-și din cruce scara pe care urca spre cer. Toate aceste complexe arhitectonice ecleziastice par a depăna dialogul veșnic al istoriei, amintind de istoria trecută, de gloria nepieritoare a poporului român, de un trecut de fapte mari, de un trecut de *cărturărie și artă*, cum pe bună dreptate nota în vremea sa N. Iorga.

În acest spațiu, în care moștenirea bizantină avea să devină un reper, un model aulic pentru arta religioasă, nu puține sunt mărturiile care dovedesc că drumul ce lega Bizanțul de noile suveranități ale Europei răsăritene trecea prin Moldova, un tărâm în care nu puține aveau să fie mărturiile că acesta se afla la fruntariile unei lumi europene a goticului extins până în Transilvania, până în spațiul galițian și polono-lituanian de unde veneau din epoca celui dintâi mușatin planuri de cetăți, de biserici și de mănăstiri.

Sunt atâtea și așa de diferite monumentele istorice ecleziastice: de la bisericuțele de lemn la monumentele de influență bizantină ori gotică, ori la bisericile al căror stil arhitectonic corespundea cerințelor vremurilor în care au fost ridicate, dacă ne gândim că

s-au ridicat într-un loc încolțit de primejdii, toate acestea sunt locul unde boieri oșteni și curteni, alături de voievozi s-au închinat, ori și-au căutat refugiul îndărătul zidurilor de piatră sau își dorm somnul de veci sub lespezi frumos sculptate. Influențe bizantine, occidentale, balcanice, caucaziene topite în creuzetul artei populare la care se adaugă geniul local, au determinat aici realizări ale arhitecturii creștine de o mare varietate.

Tipul bazilical este rar întâlnit. Bazilica în cruce latină occidentală și cea în cruce greacă din zona constantinopolitană vor constitui modelele spațial-volumetrice din fuziunea cărora va rezulta tipologia construcției moldovenești. Biserica Sf. Nicolae Rădăuți constituie un valoros exemplu de tranziție între tipul clasic de bazilică trinavată și cel al bisericii moldovenești din secolul următor.

Din secolul al XIV-lea începe să se dezvolte cu deosebire tipul trilobat, cu diferite variații tipologice în secolele următoare (Siret, Pătrăuți, Sf. Ilie Suceava, Voroneț, Sf. Gheorghe – Suceava, Sf. Dumitru – Suceava, Probota, Humor, Moldovița, Sucevița) alături de tipul cu plan drept, care dezvăluie apropiere de exemplele apusene de tip sală și care pare a fi derivat din modelul de la Rădăuți (Bălinești, Dolhești Mari, Arbore).

Este incontestabil faptul că la realizarea tipului spațial volumetric, precum și la a celui morfologico-plastic al bisericilor din Suceava, factorul gotic a jucat un rol important, implicit și stilul din care goticul se trage, romanicul. Planul trilobat, folosit la majoritatea bisericilor, nu este specific zonei ambianței bizantine, el apărând mai ales la bisericile romanice și gotice în formă de cruce latină cum ar fi Catedrala din Noyon, San Fedele din Como, Santa Maria del Fiore din Firenze, iar această apropiere de schema planimetrică a crucii latine s-a făcut simțită cu precădere în arhitectura Moldovei din sec. XVI-XVIII, odată cu tendința de dezvoltare a clădirii după axa longitudinală: Moldovița, Sf. Dumitru – Suceava, Probota, Sucevița.

Putem vorbi apoi de apariția unor elemente decorative și subansamble specific gotice, precum ancadramentele și decorațiile unor deschideri, la Voroneț, Probota, Moldovița, Sf. Dumitru – Suceava – ancadramentele ușilor de intrare, în arc frânt, cu colonete în retrageri succesive, tipic gotice, ferestre neobișnuit de mari, de asemenea în arc frânt, bifold sau triford, cu decorație specific gotică, contraforții care ritmează fațadele, de multe ori flancând în manieră gotică peretele de vest sau bolta stelată din pridvorul sudic al bisericii din Bălinești. Elementele gotice, atât cele constructive cât și cele decorative, coexistă cu altele de factură bizantină sau armenească, cum ar fi arcaturile oarbe în plin cintru, bolțile cilindrice consolidate cu arce dublou ce se descarcă pe pile mari de zidărie, cupolele pe pandantivi sau paramentul bizantin.

Să amintim acum și ceea ce diferențiază aceste edificii din Suceava de creațiile gotice :

- elementele morfologice nu dețin niciodată un rol preponderent în ansamblul construcției;
- tipologia planului și a spațiului interior – păstrându-se ordonarea caracteristică pentru cultul ortodox : exonartex, nartex, gropniță, naos, altar;
- numărul mic și dimensiunile reduse ale golurilor au ca rezultat, la exterior, crearea unui aspect masiv, în care planurile predomină în mod categoric, iar la interior, a unei semiobscurități mult mai asemănătoare cu cea a construcțiilor bizantine decât cu cea a realizărilor gotice;

- sistemul constructiv , amintind că în zona Sucevei nu avem de a face cu bolți pe ogive și nici cu elemente verticale de sprijin punctiforme, de tipul stâlpilor sau al contraforților izolați, surmontați de arce butante. Bolțile sunt de regulă cilindrice, bolta moldovenească apare pe arce piezișe, total diferită de celelalte sisteme de acoperire utilizate în arhitectura occidentală a epocii;

- prezența turlei, derivată mai ales din tipul armean gruzin de cupolă, ca dominantă verticală în zona mediană a edificiului.

În ceea ce privește configurația exterioară, aspectul general al bisericilor din Suceava este cel al unor clădiri direct derivate din arhitectura locală, la care apare dominantă verticală a turlei în zona de mijloc. Asemănările cu arhitectura populară locală sunt vizibile în special la construcțiile fără turlă aparentă – Sf. Nicolae Rădăuți, Bălinești, Arbore, Humor, unde o șarpantă înaltă, foarte asemănătoare cu cea a caselor din zonă, este dispusă deasupra unui corp de clădire în linii mari paralelipipedice.

După mai bine de două decenii de căutări, de drumuri și aplecare spre monumentele și muzeele eclesiastice, pot spune că cele văzute și trăite mi-au dat un sens major vieții, mi-au încălzit sufletul și m-au făcut un om bogat. Dragostea față de astfel de simboluri nu s-a stins, iar dorința de a ști încă mai multe nu s-a astâmpărat.

Studiul de față, în redactarea căruia am preferat criteriul alfabetic, nu s-ar fi putut scrie dacă nu aș fi beneficiat de ajutorul colegial al celor care mi-au oferit diverse informații, venind cu sugestii, opinii, sesizări și materiale documentare. Mulți mi-au înlesnit accesul la acestea ori și-au dat concursul în a vedea monumentele, alții au considerat că sunt domenii private și au privit cu reticență intenția noastră de a redacta această listă. Tuturor acestora autorul le rămâne îndatorat. Am oprit lista la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru că de aici încolo înregistrăm o altă perioadă în ceea ce privește protejarea monumentelor istorice.

Această listă pe care o punem acum în circulație se înscrie în programul de inventariere a întregii zestre de monumente istorice ale țării, zestre găsită fără îndoială mai bogată decât s-a presupus. Fiind prima încercare de acest gen, inerent vor apărea observații constructive pe care le vom analiza și introduce într-o viitoare prelucrare completă.

Cei ce vor răsfoi această listă sperăm să fie sensibilizați și să se bucure că dețin] asemenea valori culturale dar și să fie conștienți de complementaritatea acestora la cultura europeană.

NOTE:

1. G. M. Cantacuzino, *Izvoare și popasuri*, p. 14, apud G. Maxim Burdujanu, *Suceava centru de artă*, în „Anuarul Liceului Ștefan cel Mare”, 1935, p. 5.

RELATIA BISERICĂ-ȘCOALĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE. ROLUL ȘI ÎNSEMNĂTATEA SEMINARULUI DE LA SOCOLA (1800-1848)

Mirela Beguni

Résumé: *Institution porteuse d'importantes raisons éducationnelles justement par sa dogmatique-même, l'Eglise Orthodoxe a eu, pendant la période qui fait l'objet de l'étude ci-jointe, un rôle incontestable dans le développement, la réorganisation, la coordination et le financement de l'enseignement dans les Pays Roumains; la contribution du grand métropolitain de la Moldavie, Veniamin Costachi, a été essentielle dans la lutte menée pour roumainiser et démocratiser l'institution publique, pour élever le niveau culturel et moral du clergé, ainsi que pour vaincre les préjugés et le complexe d'infériorité dans lequel les Roumains ont été maintenus le long des règnes phanariotes.*

Instituție cu importante rosturi educaționale prin însăși dogmatica sa, Biserica Ortodoxă a avut, și în perioada ce face obiectul acestui studiu, un rol incontestabil în dezvoltarea, reorganizarea, coordonarea și finanțarea învățământului în Principatele Române, domeniu social esențial față de care și puterea laică începea să manifeste o preocupare mai accentuată.

Colaborarea, în acest sens, între stat și Biserică, continua o tradiție de peste o jumătate de veac, mitropoliții având, ca obligație oficială, supravegherea și purtarea de grijă a școlilor, precum și strângerea dărilor impuse clerului pentru susținerea lor.

Întrucât rezolvarea problemelor tot mai complexe ale statului și ale societății necesita existența unor persoane cu o pregătire corespunzătoare, una dintre măsurile politicii școlare a fost introducerea obligativității învățământului, deși limitată la fiii de boieri aspiranți la dregătorii și la clerici. Astfel, domnitorii fanarioți și ierarhii au inaugurat un proces de reformare vizând ridicarea nivelului cultural al acestora, dar discontinuitatea cârmuirii, precum și esența regimului, ce nu permitea decât măsuri limitate, chiar și acestea greu de aplicat¹, au conferit procesului un traseu destul de sinuos.

Existau în cele două principate mai multe categorii de școli: cele de nivel inferior (elementare), în care se predau noțiuni de citire, scriere, aritmetică, cele de nivel mediu, în care accentul cădea pe studierea gramaticii slavone și a celei române, și în care se învățau aritmetică, geometrie, geografie, cronologie, caligrafie, etc., precum și școli superioare (academiile), cu un program mai complex. De asemenea, existau școli mănăstirești, episcopale și bisericești, organizate în scopul pregătirii cadrelor ecleziastice, școli domnești, susținute de domnitori pentru formarea slujbașilor statului (cancelari, vameși, dascăli, etc.), școli orășenești, pentru cei ce urmau să lucreze în administrație (logofeți, strângători de bir, etc.), dar și școli particulare și școli sătești².

Organizată pe trepte, instrucția era direct condiționată de rețelele de școli, a căror continuă dezvoltare era și o consecință a înmulțirii categoriilor sociale care, treptat, au dobândit acces la învățătură, dar și de spiritul de clasă, ce limita pregătirea elevilor în funcție de proveniența lor. Astfel, dacă în școlile elementare puteau intra toți cei care doreau, în cele medii și superioare nu puteau pătrunde decât fiii boierilor scăpătați³, ai mazililor și ai străinilor săraci, „dar nicidecum ai plugarilor și ai țăranilor”⁴. Nivelul învățământului, conținutul său și manualele folosite dovedesc faptul că, exceptând academiile domnești din București și Iași și cele câteva școli de nivel mediu, toate celelalte erau de nivel elementar, acestea din urmă fiind răspândite, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în aproape toate ținuturile, mai bine organizate fiind cele domnești și cele mănăstirești.

Evoluând odată cu societatea, conținutul învățământului căuta să răspundă nevoilor epocii, dar și intereselor de clasă, o nouă orientare a studiilor către disciplinele științifice și către limbile moderne, mai ales în școlile mai înalte, fiind tot mai evidentă la confluența secolelor. Totuși, urcarea fanarioților în scaunele celor două țări române a avut drept consecință un anumit grad de elenizare a tuturor instituțiilor⁵, inclusiv a învățământului, căci „interesul particular al acestor domnitori străini le insufla proiectul de a coloniza Moldova cu greci, a întemeia aici o aristocrație de nația lor și a trata pe pământeni ca pe niște iloi”⁶ [...] în timp ce limba națională, alungată din templul învățăturilor publice, nu-și mai găsea adăpostul decât în biserica pământească”⁷.

Deși limba română, uneori și cea slavonă⁸, era folosită în școlile elementare din orașe și mai ales din sate, cele domnești fiind elinești, grecești, slavonești și românești, învățământul superior se desfășura cu precădere în limba greacă și constituia un factor de elenizare a claselor superioare. În același timp, cea mai iubită limbă pentru români, cea națională, era marginalizată, considerată inferioară și improprie pentru predarea științelor, orice dascăl al ei fiind mult mai prost plătit decât cei străini și chiar considerat „de-al doilea mână”⁹.

Cu toate că cele două academii aveau ca profesori învățați cu studii înalte sau renumiți savanți ai Europei¹⁰, al căror rol în ridicarea nivelului intelectual al unei părți a societății, în dezvoltarea sentimentelor naționale¹¹ și în apropierea gândirii românești de cea europeană nu poate fi contestat, aceste instituții „fără legătură cu țara”¹² nu au dat pe pământ românesc roade prea bogate, istoria reținând pedantismul, absurditatea și ineficiența metodelor didactice utilizate, precum și violența practicilor de coerciție. Aceste aspecte, ca și folosirea în predare a limbilor străine, făceau detestabil pentru români „chipul învățăturilor greco-elenești”, care numai cu gramatica ofilea în curs de mai mulți ani „cea mai scumpă floare a vârstei lor, a tinerilor, fără să câștige un mai deosebit folos”¹³.

Deși lipsa de simpatie a românilor față de limba greacă se manifestase de la începutul epocii fanariote prin refuzul boierilor și a fiilor lor de a o învăța, abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost luate primele măsuri de limitare a influenței și a prestigiului ei, prin încercarea din anul 1771 a mitropolitului Gavriil Callimachi de a uniformiza lefile profesorilor de la Academie, ca și prin criticile pe care i le aducea Iacov Stamati în anul 1800, în anafora sa referitoare la învățământ¹⁴. În aceasta el arăta că, axată pe studiul limbii grecești, învățarea se făcea „cu numiri și cu canoane și cu mulțime

de cuvinte, însărcinând mintea ucenicilor și poruncindu-le acele numai date lor să citească și ca papagalii să le învețe pe de rost, nimica cu totul știind sau înțelegând din cele ce învață, din care pricină mai și zece și doisprezece ani îmbătrânesc în gramatică ucenicii”, o părere similară având și Raicevici, care scria că „modernii doctori greci [...] nu se ocupă toată viața lor decât cu mărunțișuri gramaticale”¹⁵.

Totuși, larga cunoaștere și folosire a limbii grecești a oferit o necesară deschidere către literatura și gândirea apuseană și a permis pătrunderea în principate a marilor curente și idei ale epocii, față de care prelații au manifestat interes și receptivitate, ei slujind drept instrument efectiv de inovație și având un rol deosebit în gândirea politică românească prin programele și soluțiile pe care le propuneau¹⁶.

Remarcabilă era influența filosofiei grecești, de interes și de admirație bucurându-se mai ales Platon, tradus de mitropolitul Leon Gheuca, folosit ca sursă de inspirație de Iacov Stamati în elaborarea proiectului său de reformă școlară și citat în hrisoave domnești și în texte de legi, în vreme ce influența ideilor bizantine devenea tot mai limitată¹⁷. În același timp, cunoașterea limbii franceze făcea posibilă lectura direct de la sursă a literaturii iluministe și facilita răspândirea ei, cărțile apusene precumpănind clar în bibliotecile boierești și în cele bisericești la începutul secolului al XIX-lea¹⁸.

Deși patriarhul, îndemnat de Poartă, îi amenința cu furia cerului pe cititorii cărților „catolice-romane și îndeosebi pe cele ale domnului de Voltaire”, ideile liberale promovate de iluminism pătrundeau în Principate și erau apreciate și citate, Iacov Stamati numindu-l admirativ „adâncul Montesquieu” pe numitul scriitor. Acest mare ierarh a acordat o atenție specială și a depus un efort susținut în vederea înnoirii și progresului societății românești prin cunoaștere, anaforaua referitoare la starea învățământului cuprinzând propuneri pline de bun simț, de clarviziune și de realism menite să transforme instrucția din corvoadă în luminătorul spiritelor. În acest sens, el a promovat ideea introducerii unui sistem de educație corespunzător nevoilor reale ale societății vremii, în care un loc de seamă trebuia să revină științelor exacte, matematica fiind considerată de el „adevărat o dumnezească învățătură”, iar „academia fără epistimuri [...] o casă fără ferești”. Sesizând limpede gravele deficiențe de care suferea și cucerit de ideile europene în acest domeniu, el recomanda metode și idei precum învățarea lucrurilor simple înaintea celor complexe, pornind de la cunoscut către necunoscut, folosirea logicii înaintea memoriei, alegerea bursierilor după merite și nu după starea materială, căci „școala nu este hrănitore de săraci, ci hrănitore de învățătură”, scurtarea vacanțelor pentru a evita uitarea celor studiate, precum și înființarea unei „biblioteci de obște”, în care fiecare negustor să ofere gratis câte una dintre cărțile comercializate. De asemenea, o noutate esențială o reprezenta faptul că, deși considera oportună predarea geometriei practice în franceză, aceasta trebuia să se facă astfel doar „până când cei ce vor învăța-o să o ia pre limba lor”, ceea ce însemna o primă prevedere de predare în limba română a unei științe abstracte¹⁹.

În paralel cu înnoirile ce-i aveau ca promotori pe înalții prelați și puteau fi caracterizate ca deschideri către Occident, un proces de renaștere spirituală, inaugurat de charismaticul călugăr Paisie Velicicovschi și având ca fundamente ale schimbării tradițiile mistice ale Bisericii Ortodoxe, se desfășura în cadrul vieții mănăstirești românești, sub influența lui luând un mare avânt culturalizarea clerului monahal.

Spre deosebire de ierarhia înaltă, recrutată cu precădere dintre boieri și educată adesea, în absența unor școli teologice superioare, în academiile domnești, clerul de parohie provenea, în marea lui majoritate, din straturile de jos ale societății și forma o categorie oarecum închisă, ce putea beneficia doar de o educație foarte limitată, făcută în școlile elementare²⁰. Numit grămatic, țârcovnic, dascăl, diac sau candidat, viitorul preot îl ajuta în biserică pe cel mai în vârstă, ajungând astfel să învețe slujba și să înțeleagă unele responsabilități, după care era trimis de către protopop la episcopie spre a fi hirotonit²¹. Ulterior unei practici de cel mult 6 luni la o școală de grămătică, aflată la Mitropolie sau la o mănăstire²² și în care urma „cursul poruncitelor învățături”, primind la terminare un atestat, era încredințat unui preot cu experiență pentru deprinderea ritualurilor, abia după aceea putând sluji în satul său²³.

Cu toate că aveau funcții esențiale, ce presupuneau un nivel înalt și complex de pregătire, cultura preoților era nesatisfăcătoare și necorespunzătoare, ea reducându-se, în marea majoritate a cazurilor, la posedarea unor cunoștințe sumare de scris și citit, sau chiar numai de citit și de ritual²⁴, lipsa unei instrucții sistematice și adecvate a clerului și a credincioșilor, ca și necunoașterea preceptelor și a dogmelor, uneori chiar și a celor mai elementare, făcând ca viața religioasă să fie dominată de tradiții, de superstiții, de elemente și de rituri păgâne.

Deși măsurile luate de către domnitorii fanarioți pentru creșterea nivelului cultural al clerului erau severe, aplicarea lor nu era, în realitate, atât de drastică pe cât părea, mărturie stând un important hrisov din 1764 al lui Grigore al III-lea Ghica, ce ne informează că preoții și diaconii timpului erau „varvari cu totul și neînvățați nu numai la credință, ci nici la propoveduire [...], încă neștiind ce sânt soboarele și câte sânt [...]”. Mai mult, ei „nu numai că nu arată cu învățătura și propoveduirea în Duminici cele din sfânta și dumnezeiasca Scriptură, ci încă se află lipsiți de toată priceperea sfintelor acestor Scripturi [...], neștiind aceste și cele proaste orânduiele bisericești”. Nu doar atât, existau clerici care „nu cunosc stare[a] și slujba sfintii Liturghii și a sfintelor taine, de care greșesc cu vârvări[a] și cu neînvățătura lor” și unii care, la săvârșirea liturghiei „hulesc și blastamă”, un hrisov din 1766 al aceluiași domn, constatând o „ticăloșită stare și vrednică de lacrimi a neînvățăturii [...], mai vârtos pe cinul preoțesc”, și cerând ca „cei ce vor vrea de acum înainte să se învrednicească preoției” să fie cercetați pentru a vedea dacă sunt „iscusiți și vrednici spre procopseală și învățătură”²⁵.

Se poate remarca o preocupare constantă a domnilor fanarioți pentru pregătirea clericilor, insistându-se ca aceștia „să fie pedepsiți cu învățătura la toată rânduiala bisericii”, și Grigore al III-lea Alexandru Ghica dispunând, într-un hrisov din 1775, să nu fie hirotoniți cei care „nu vor avea cărțile dascălilor celor preoțești cari cărți să arăte toată procopseala lor la toată bisericeasca învățătură”²⁶, ci să fie supuși la biruri ca și mirenii. Dar, ca și poruncile anterioare, și acestea au fost eludate, candidații reușind să obțină atestate de la unii dascăli care făceau „școale osăbite”, de la alții „de pre delaturi” și mai ales de la mănăstiri, unde se făcea o pregătire tradițională, încât, ca toți călătorii străini care au abordat acest subiect²⁷, și Carra constata, în anul 1782, că „preoții chiar sunt prea puțin învățați și puțin luminați” și că „toată știința lor să mărginește în a ști să citească și să scrie”, iar D’Hauterive, în 1787, că „nu se cere de la preoți decât să știe să citească sau cel puțin să zică pe de rost rugăciunile și să cânte cu glas tare”²⁸.

Situația necorespunzătoare s-a menținut, anaforaua din 16 martie 1803 adresată domnitorului Alexandru Moruzi și semnată de Veniamin al Romanului și de Gherasim al Hușilor propunând înființarea unei școli speciale pentru instruirea viitorilor clerici, „căci din pricină că lipsește această școală, să fac preoți fără să aibă deplin cuviincioasa învățătură”²⁹.

La fel stăteau lucrurile și în principatul vecin, o scrisoare din iunie 1801 adresată protopopului Grigore de către mitropolitului Dositei al Ungrovlahiei arătând că “nu numai gramatici, ci și diaconi, cari vin spre hirotonia lor [...] sunt cu totul proști la cetanie și la orânduile bisericești”³⁰, într-un zapis din anul următor un diacon argeșean angajându-se „să deprinză pre citania cărții și a slujbii diaconiei și bine, cum să cade”³¹.

Cu „îndemnul și sânguința” mitropolitului Dositei al Ungrovlahiei (1793-1810), în anul 1801 „se prefăcea din temelie” școala de la Sfântul Gheorghe, acest ierarh punându-și averea în sprijinirea culturii naționale și a celei elene și dispunând ca din venitul ei să se trimită tineri români și greci la studii în străinătate³².

Și în Moldova, abia înscăunat mitropolit, Veniamin Costachi obținea de la domnitorul Alexandru Moruzi o serie de hrisoave referitoare la organizarea școlilor. Astfel, prin cele de la 24 și 29 mai 1803, școlii grecești de la Mănăstirea Mavromolu din Galați i se adăuga una moldovenească, se înființau școli elinești și moldovenești la Focșani, Bârlad și Chișinău, se acordau 1800 de lei pentru școli din vistieria statului și se luau diferite măsuri cu privire la profesori, examene, vacanțe, salarii, elevi etc.³³, toate acestea contribuind la înmulțirea și consolidarea școlilor în limba națională.

Întreaga activitate a mitropolitului Veniamin a fost o ilustrare a crezului său, potrivit căruia „precât învățătura înaltă și proslăvește pe om, cu atât neînvățătura îl înjosește și-l nimicește mai mult decât pe necuvântătoarele vietăți”, făcându-l „o zadarnică greutate a pământului, mai netrebnică încă și decât însăși stâncile de piatră”, „ucigași de fii [...] ba încă și mai rău decât aceia” considerându-i pe părinți care nu se îngrijesc de învățătura fiilor lor³⁴.

Promovând spiritul național și având un rol activ în elaborarea Regulamentului Organic, mitropolitul Veniamin Costachi – deși era, ca și Leon Gheuca, adept al ideii conform căreia cunoașterea este cheia progresului omului pe pământ – credea, spre deosebire de acesta, că ea trebuie să aibă loc într-un context românesc pentru a fi benefică. Semnificativ este faptul că, între anii 1807 și 1821, termenii „patrie” și „patrioți” apăreau de 22 de ori în prefetele cărților tipărite la Neamț și de 17 ori în cele ieșene, iar în Muntenia deloc³⁵, fapt ce ilustrează fără echivoc sensul național pe care îl lua cultura moldoveană, în luptă tot mai clară cu exclusivismul grecesc.

Înființarea în 1803-1804³⁶ a Seminarului de la Socola și susținerea lui prin strădania mitropolitului era un pas major făcut de învățământul românesc, prin spiritul național pe care-l promova cu însuflețire, prin dovedirea capacității limbii naționale de a sluji drept vehicul pentru transmiterea ideilor înalte sau abstracte, precum și prin ridicarea vâlului ignoranței ce acoperea de veacuri clerul român. Această primă școală de grad gimnazial în limba română³⁷ și primă instituție de acest fel din Principate reprezenta un pas esențial pentru ca „feciorii de preoți și diaconi” să ajungă la cunoașterea dogmelor și să fie „dascăli procopsiți în limba moldovenească” și „cliros învățați și încuviințați”, după dorința marelui ierarh³⁸.

O însemnare de pe o carte tipărită Iași în anul 1805 informează că “la anul 1803 [...] s-au înălțat în scaunul Mitropoliei preosfinția sa mitropolitul Veniamin, carele tot din acest an a început a întemeia școala în Sfânta Mănăstire Socola, [...], în care școală se paradosește gramatica, logica, ritorica, aritmetica, itica, de învățătorul Enache, întâiul al limbii noastre cei românești, iară tâlcul Scripturii vechi și acei nouă și bogoslovii de părintele Ioan”³⁹.

Orientat inițial spre studierea dogmelor creștine, a cântărilor bisericești și a altor învățături religioase⁴⁰, la cererea mitropolitului seminarul își îmbogățește programa prin includerea unor discipline laice precum gramatica, româna, latina, istoria universală, logica, filosofia, retorica sau aritmetica. Deși prin hrisovul de înființare de la 1 septembrie 1803 școala urma să fie întreținută din veniturile mănăstirii Socola⁴¹, la intervențiile mitropolitului pe lângă domnitori, lor li se adăugau altele chiar din anul următor, apoi și în 1806, 1814, 1832⁴² și 1842⁴³.

De asemenea, prin același hrisov din anul 1803, Alexandru Moruzi aproba cererea lui Veniamin de înființare, la Mănăstirea Agapia, a unei școli de „carte grecească și elenească” pentru instruirea maicilor, cu „un dascăl bătrân procopsit la învățătură”, până când se vor pregăti unele călugărițe care să le învețe pe celelalte, ca și a unei școli moldovenești în care „fiicele de boieri, de mazili, de negustori și de toată starea” puteau să meargă pentru „învățătura cărții sau a lucrului mâinilor” și a altor „iscusite lucruri pentru cinstea și folosul lor și pentru podoaba patriei”⁴⁴, pentru prima dată un hrisov domnesc atestând preocuparea pentru învățătura de grad mai înalt a claselor de jos, ca și planul de învățământ al unei școli de fete.

Preocupat și de frumusețea slujbelor și constatând că „meșterșugul musiciei aici în țara noastră până acum, nefiind desăvârșit, [...] biserica se mulțumea întru puțină știință a celor ce se afla”, ierarhul organiza în anul 1805 o școală de cântări bisericești, condusă de „chir Petru, protopsaltul bisericii cei mari” a Constantinopolului, pentru plata căruia mitropolia și mănăstirile contribuiau lunar cu 200 de lei, alături de cei 100 luați din banii școlilor⁴⁵. De asemenea, prin introducerea noii metode ce simplifica semnele muzicale și prin conferirea unei nuanțe naționale muzicii noastre bisericești, se realiza desăvârșirea, promovarea și uniformizarea acesteia, școala de “psaltichie” înființată de Veniamin formând o pleiadă de mari cântăreți și compozitori⁴⁶.

Deși în perioada demisiei și a retragerii la Neamț a mitropolitului seminarul a continuat să funcționeze⁴⁷, el a decăzut, astfel că, la revenirea sa în scaun, Veniamin reforma programa de învățământ, în anul 1815 ea conținând gramatica, simbolul, catehismul, aritmetica, exegeza, istoria religiei, istoria profană, filosofia, limba latină, teologia și cântările bisericești⁴⁸.

Două atestate eliberate în anii 1811 și 1818⁴⁹ arată că durata studiilor era de cinci ani, programa școlară relativ bogată asigurând absolvenților o pregătire generală și de specialitate de nivel gimnazial.

Purtând permanent de grijă seminarului său, mitropolitul a căutat să-l aducă la nivelul instituțiilor de același fel din Transilvania, în acest sens el scriindu-i la 30 septembrie 1815 lui Ioan Budai Deleanu pentru a-i propune să vină ca profesor la Seminarul de la Socola⁵⁰, lucru din păcate nerealizat.

Urmărind cu consecvență românizarea învățământului de toate nivelele, ca și rezolvarea numeroaselor probleme legate de delimitarea proprietăților, Veniamin îi oferea sprijin fostului său bursier, Gheorghe Asachi, în înființarea cursului de ingineri hotarnici, făcând astfel, în noiembrie 1813, începutul învățământului superior al științelor în limba națională. Deși s-a bucurat de o mare popularitate și de un real succes, printre elevii săi aflându-se „un număr însemnător de fii de boieri din cele dintâi familii, între care se afla și fiul domnitorului”, cursul organizat în cadrul Academiei domnești a avut o viață scurtă, opinia trufașă a directorului grec, care cerea „să se curețe școala de așa-zisele științi moldovenești, iar moldoveanul să fie strămutat la școala lui moldovenească din Socola”⁵¹ ieșind biruitoare. Totuși, această mare realizare a învățământului românesc „a insuflat nației o încredere în a ei proprii mijloace”⁵² și a evidențiat dorința românilor de a învăța în propria limbă, ca și capacitatea acestora de a sluji la predarea științelor înalte, anaforaua referitoare la examenul public de absolvire din 18 iunie 1818 arătând că „un curs de matematică e mai bine când e predat cu lămurire decât când e predat fără dânsa”⁵³, fiind astfel favorabilă folosirii limbii române.

Și în Muntenia, mitropolitul grec Nectarie și succesorul său român, Dionisie Lupu, îi ofereau sprijin lui Gheorghe Lazăr în vederea deschiderii, la Sf. Sava, a școlii „de deosebite învățături și științe predate românilor în limba lor”⁵⁴, ultimul încercând, fără succes, eliminarea dascălilor greci din învățământul valah. De asemenea, în vederea ridicării nivelului cultural al preoților, mitropolitul Dionisie îi scria episcopului Gherasim al Buzăului să trimită la Sf. Sava candidații la preoție, pentru ca aceștia să învețe „nu numai lesnicioasa citire a slujbelor bisericești, ci încă să li se propovăduiască dogmele bisericești și științele credinței”⁵⁵. Mai mult, în anul 1820 acest mitropolit trimitea la învățătură în Italia, la Pisa, 4 tineri din straturile de jos – preotul Eufrosin Poteca, Simion Marcovici, Constantin Moroiu și Ioan Pandele, înlocuit, după moartea sa, de Petre Poenaru – aceștia fiind cei dintâi bursieri din Țările Române care studiau pe cheltuiala statului.

În vederea schimbării sistemului de organizare a școlilor, aflate în mare parte pe seama profesorilor străini, mitropolitul Veniamin s-a preocupat și el de pregătirea unor tineri români pentru cariera de profesori cu studii înalte, trimițând, în mod constant, pe propria sa cheltuială, studenți bursieri în diferite orașe europene⁵⁶.

Nu trebuie uitată contribuția Bisericii la susținerea financiară a învățământului din ambele principate, până la perioada regulamentară banii pentru întreținerea școlilor constituind principala obligație fiscală a clericilor față de stat, alături de esențialul aport al mănăstirilor. De exemplu, în anul 1813, la veniturile școlilor din Iași clerul contribuia cu 15355 lei, Mitropolia, episcopiile și mănăstirile cu 31165 lei, iar vistieria și alții cu 6795 lei⁵⁷, la al celor valahe clerul plătind în 1816 54931 lei, iar mănăstirile 12000 lei⁵⁸.

Întrucât seminarul de la Socola regresă din nou, în anul 1820 predându-se doar discipline bisericești și gramatica după sistemul lui Radu Tempea, și constatându-se că el „n-a putut răspunde scopului propus”, i se dădea în toamnă o organizare superioară prin aducerea din Transilvania a patru profesori noi – Ioan Costea, Ioan Mamfi, Vasile Fabian și Vasile Popp –, cu care planul de învățământ se îmbogățea prin includerea gramaticii latine, a retoricii, aritmeticii, logicii, filosofiei, geografiei și istoriei universale, dar

mișcarea eteristă ducea la închiderea școlii după doar câteva luni și la dispersarea profesorilor și a elevilor.

Totuși, hătișeriful din anul 1822 prin care se hotăra „să se strice temelia răutății, școlile grecești”⁵⁹, deschidea o nouă perspectivă culturii și învățământului românesc și oferea marelui ierarh condiții prielnice pentru continuarea operei sale, cu toate că era lipsit de prețiosul său ajutor, referendarul Asachi, trimis ca agent diplomatic la Viena între anii 1822 și 1827.

După revoluția din 1821, școlile mai înalte deveneau tribune de răspândire a ideilor iluministe și raționaliste, fiind frecventate atât de fii de boieri, cât și de fii de meșteșugari și de negustori bogați, astfel că prin această democratizare a învățământului erau depășite prevederile restrictive ale secolului anterior și ambiția boierilor de a nu-l lăsa pe alții să știe mai mult decât ei⁶⁰.

Deși Asachi scria că „în cursul dezbinărilor politice între Rusia și Turcia, care rețineau în îngăimeală interesele țării până la convenția de la Akerman în 1826, școalele publice, lipsite de toate mijloacele, au rămas închise în șir de șapte ani”⁶¹, unele dintre ele au funcționat și în această perioadă, de exemplu o școală românească de patru ani de pe lângă episcopia Romanului, sprijinită de episcopul Gherasim⁶², ca și școala domnească de la Trei Ierarhi⁶³.

De asemenea, în absența profesorilor ardeleni seminarul își relua activitatea, în 1824, cu profesori din țară, precum dascălul Ienachi Halunga și Andrei Moldoveanu, foști elevi ai Școlii de la Sf. Sava, arhimandritul Ghedeon Proca sau Vasile Popovici⁶⁴, nivelul fiind, însă, elementar, dar anul 1828 aducea închiderea acestuia până în 1834, în urma incendiului provocat de armata rusească staționată la Mănăstirea Socola.

Preocupat de învățământul de toate nivelele, în toamna anului 1824 mitropolitul Veniamin deschidea într-o chilie a Mănăstirii Trei Ierarhi o școală începătoare, al cărei profesor era un absolvent al seminarului, iar în anul următor, răspunzând nevoii de abecedare, tipărea la Mitropolie *Tabelele lancastrice (Manual despre metoda alilodidactică)* pentru învățarea după această nouă metodă.

De asemenea, între anii 1826 și 1831, ierarhul trimitea la București, la școala românească de la Sf. Sava, șase tineri care să urmeze cursurile „vestitului Parnas de Muse” al „mult învățatului domn Gheorghie Lazăr”, trei dintre aceștia devenind, ulterior, profesori la școlile naționale din Moldova.

Incendiul din 19 iulie 1827 mistuind clădirea fostei academii grecești, ca și chiliile de la Trei Ierarhi, mitropolitul și boierii propuneau domnitorului Ioniță Sandu Sturdza, prin anafora din 15 august 1827, construirea unei noi clădiri pentru școală, adăugarea la Epitropia școlilor a unui boier, pe lângă ceilalți doi, ca și predarea „mai întâi în limba patriei, și apoi în alte limbi ce se vor socoti mai folositoare”⁶⁵. Obținând aprobarea acestuia, mitropolitul și referendarul Asachi treceau la realizarea planului de organizare a școlilor naționale, prin anafora din 1 ianuarie 1828 propunând înființarea unei școli normale de doi ani în care să se studieze, după metoda lancasteriană, „limba română cu gramatica, caligrafie, catihis, aritmetică și cu niscaiva începătoare învățături” și a unui gimnaziu de patru ani, în care „să se învețe cu deplinătate limba latinească, maica limbii noastre, [...], iar în limba românească să se învețe religia, filologia, geografia, logica, retorica, poezia, istoria, matematica, moralul, economia pământească și

politicească, istoria naturală și arheologia”, pentru toate acestea recomandând „vrednici profesori români pământeni”. Anaforaua prevedea studierea cu precădere în limba română, considerând ca “fiind mai trebuitoare cultura limbii vorbirii neamului în care se fac sfintele rugăciuni, se tractarisesc toate pricinile și care este cea mai puternică legătură spre păstrarea și îmbunătățirea neamului și însuflețirea de dragoste către patrie”, precum și constituirea unei „biblioteci naționale” și înzestrarea „școalei pământești” cu „instrumenturi și adunarea uneltelor pentru sporul învățăturilor”⁶⁶. Cursurile celor două școli de evidentă orientare națională începeau la 23 ianuarie, respectiv la 1 martie 1828, Gimnazia Vasiliană fiind întărită prin hrisovul de la 28 martie al domnitorului⁶⁷.

În plus, ca urmare a anaforalei de la 1 ianuarie a mitropolitului și a boierilor epitropi, Ioniță Sandu Sturdza dispunea, prin hrisovul de la 28 martie 1828, ca suma cu care mănăstirile închinete contribuiau la susținerea școlilor să fie sporită de cinci ori, de la 5000 la 25000 de lei⁶⁸.

În vederea consolidării învățământului românesc profesorii erau obligați, prin contract, să elaboreze „cărțile scolastice” pentru cursurile predate, însuși mitropolitul Veniamin ajutând școala normală recent înființată prin tipărirea, pe propria cheltuială, a cărții *Învățătura creștinească spre folosul tuturor de obște*, cuprinzând și exerciții elementare de bucoavnă, precum și unele articole despre „meștersugul alilodidacticesc”. Trebuie menționat și faptul că, având adesea valențe didactice, literare sau juridice, cărțile religioase erau cu atât mai importante cu cât, în absența unor manuale special concepute, ele erau folosite în această perioadă drept prime cărți pentru învățarea scrisului și a cititului, contribuind astfel la cultivarea gustului pentru studiu⁶⁹.

Deschiderea școlii de la Mănăstirea Trei Ierarhi însemna și declanșarea unui conflict îndelungat între mitropolit și colaboratorii săi, pe de o parte, și călugării greci, pe de altă parte, aceștia nevoind să accepte funcționarea școlii românești în spațiul considerat grecesc al mănăstirii și refuzând cu obstinație cererea mitropolitului de a prezenta documentele de închinare, finalizarea procesului aducând în patrimoniul Epitropiei școlilor naționale trei moșii, feredeul turcesc și un edificiu din Iași⁷⁰.

Semnificativ este numărul mare de elevi care au frecventat cursurile școlilor naționale din această mănăstire⁷¹, mulți dintre ei fii de boieri, relevând faptul că acestea răspundeau dorințelor, necesităților și aspirațiilor românilor, și că se depășise prejudecata boierilor, care nu concepeau ca „fiii lor să învețe în școli românești [...] alături de fiii de negustori, de popi sau de oameni de rând”⁷².

Perioada Regulamentelor Organice, ale căror prevederi consolidau învățământul de stat în limba patriei și statutau modul său de organizare și funcționare, a asigurat continuitatea acestuia și a realizat, prin similitudinea dispozițiilor, uniformizarea sa în cele două principate.

Dacă, până în anul 1831, banii școlilor din Valahia proveneau de la preoți, de la mănăstiri, Mitropolie și episcopii și din veniturile unor moșii mănăstirești sau ale unor școli, din acest an se adaugă, conform prevederilor articolului 364, ce spunea că „învățătura publică trebuie să fie obiectul îngrijirii și privegherii stăpânirii”, o subvenție anuală din vistieria statului⁷³. Și în Moldova, din anul 1832, școlile și internatele primeau, conform articolelor 74 și 423 ale Regulamentului acestui principat, un venit anual de 200000 de lei și a zecea parte din lefile funcționarilor civili⁷⁴.

Încă de la începutul aplicării noului așezământ al țării, mitropolitul Veniamin trimitea tuturor isprăvnicilor o înștiințare prin care făcea cunoscute noile instituții de învățământ ce urmau a se înființa, în conformitate cu prevederile lui⁷⁵, în completarea celor deja existente. Pentru anul școlar 1832-1833 se anunța deschiderea a șase școli primare, la Roman, Huși, Botoșani, Bârlad, Galați și Focșani, precum și pregătirea profesorilor necesari pentru acestea în cadrul unui curs pedagogic special ținut la Gimnaziul Vasilian, începând la data de 15 februarie 1832⁷⁶. Pe lângă aceste școli, pentru a căror frecventare se făcea un apel către părinți spre a-și trimite fii la școală, toamna anului 1832 aducea la Mănăstirea Trei Ierarhi și un colegiu cu internat pentru fii de dregători, ce se adăuga celui din 1828 al „stipendiștilor”⁷⁷.

În același timp, mitropolitul și episcopii luau primele măsuri în vederea deschiderii academiei, o înștiințare publicată la 18 februarie 1832 de „Albina Românească” anunțând că se caută cinci profesori „cu temeinice științe [...], cu atestaturi și vrednice de crezare recomandări”⁷⁸. Întrucât până în toamna anului 1834 nu fuseseră găsiți decât doi, Damaschin Bojinca și Eftimie Murgu, ambii aduși din Transilvania, Veniamin aproba propunerea lui Gheorghe Asachi de a trimite la studii în străinătate șapte tineri, absolvenți ai gimnaziului și viitori profesori ai academiei sau ai facultății teologice de la Socola⁷⁹, aceștia fiind primii moldoveni care se instruiseră în alte țări pe seama statului⁸⁰.

Mai mult, o anafora din septembrie 1834 semnată de mitropolit, de Asachi și de episcopii școlilor, arăta încuviințarea domnitorului pentru înființarea primei școli publice pentru „fetele orășenilor”⁸¹, deschisă în luna noiembrie într-o clădire oferită de Veniamin în curtea Mănăstirii Bărboi, de a cărei organizare și funcționare se va interesa marele ierarh, cele câteva zeci de fete învățând, timp de trei, apoi patru ani, citirea în limba română cu litere latine, elemente de cultură generală și „mănușături”, precum „facerea călțunilor, cusutul de cămăși, de straie, cusutul la gherghet, tapiseria și alte lucruri folosite pentru căsnicia economică”⁸².

Tot în anul 1834 se redeschidea seminarul, pentru a cărui întreținere Veniamin stăruise să se prevadă, în Regulamentul Organic, obligația Mitropoliei și a celor două episcopii de a da o sumă anuală de 60000 de lei, el întreținându-se din alte fonduri decât cele ale școlilor⁸³. Astfel, încă din anul 1833, mitropolitul trimitea o circulară către preoții, diaconii și dascălii din Moldova pentru a-i îndemna să-și trimită fiii la seminar, acestora fiindu-le cercetate vrednicia morală și cunoștințele, mai ales de citit și scris, din dosarele anilor 1833-1840 reieșind că erau rari cei care știau să scrie, dar și că se întâmpla să fie admiși fii de țărani, ceea ce transforma seminarul în școală a poporului⁸⁴. Un atestat din 1836-1837 arăta că se învățau „ceaslovul, psaltirea, liturgia, evanghelia, ceva istorie sacră, catehismul mic, învățăturile Sf. Atanasie, explicația veșmintelor și sfintelor vase, prea puțină teologie și operațiile fundamentale din aritmetică, firește pe lângă cântări”⁸⁵.

Deși Regulamentul Organic al Moldovei prevedea, în articolul 415, că „este cu înadins oprit de a să mai primi în tagma preoțească alți candidați, decât numai acii ce ar fi deplinit regulatul curs al învățăturilor teologhicești în seminariul Socolii”, unde se vor primi până la 200 de școlari începând de la vârsta de 15 ani⁸⁶, se admitea ca, până la formarea acestora, locurile vacante să fie ocupate de preoții supranumeranți. Din păcate,

hirotonirile ulterioare făcute sub veșnicul pretext al lipsei preoților au constituit o lovitură perfidă dată studiilor seminariale, susținute cu mare greutate din pricina sărăciei, la 1 februarie 1838 Epitropia scriind Direcției seminarului că, din diverse pricini, se retrag de la învățătură mai mulți clerici⁸⁷.

Comparând învățământul din Moldova cu cel din principatul vecin se remarcă faptul că, deși erau de nivele destul de apropiate în domeniile laice, numărul de elevi munteni fiind chiar mult mai mare⁸⁸, învățământul teologic superior nu s-a constituit în Valahia decât mult mai târziu, abia în anul 1836 începând să se organizeze primul seminar la Mănăstirea Antim, cu sprijinul episcopului Ilarion al Argeșului. Deși Eforia școlilor lua, încă din 1834, măsuri în vederea înființării de „preparate”, mici seminarii după model bănățean având în programă teologie dogmatică, morală, pastorală, cronologie, istorie bisericească, aritmetică și diferite cunoștințe necesare la sate: agrimensura, legea juraților sătești, ținerea de condici, corespondență parohială, fizica populară și veterinară, absolvenții urmând să creeze și să conducă școli în satele în care vor fi numiți preoți, lucrurile au întârziat, neexistând sprijin chiar din partea prelaților⁸⁹, fapt ce susține ideea contribuției mult mai reduse a Bisericii Valahiei la dezvoltarea învățământului.

La seminarul din București, cei 42 de fii de preoți urmau să studieze, pe parcursul a trei ani, retorica, istoria sacră și cea universală a bisericii, hermeneutica, dreptul bisericesc, pedagogia, latina și „vaccinaristul”, la foarte scurt timp deschizându-se, conform prevederilor Regulamentului Organic „pentru seminarii, protopopi și preoți”, alte trei seminarii la Buzău, Argeș și Râmnic, acesta din urmă având în programă catehismul, istoria sacră, teologia morală, lectura din Psaltire, istoria universală bisericească, cronologia, geografia sfântă, geografia Europei și aritmetica⁹⁰.

Tot în Muntenia, Eforia școlilor ordona, în 1838, „a găsi tineri țărani dintre cântăreții sau grămăticii de pe la biserici” sau „feciori de popă sau alții”, care „să învețe copiii satului carte și cântări” „de la 1 noiembrie și până la sfârșitul lui martie, ca în lunile celelalte să se îndeletnicească la lucrarea pământului, aducând ajutor părinților lor”⁹¹, acesta constituind începutul învățământului oficial sătesc în acest principat.

Întrucât „îndecomun, cu învățarea copiilor pe la sate și orașe se ocupau servitorii bisericești inferiori: ponomarii, ceteti, cântăreți, pentru aceea aceste serviri bisericești în gura poporului au devenit sinonime cu profesiunea de dascăl, adică învățător, până în zilele noastre”⁹², acest fapt ilustrând importanta contribuție a clerului în răspândirea unor elemente de cultură.

În același timp, în foarte multe orașe influența educațională occidentală, mai ales cea franceză, lua locul celei grecești, școlile particulare franceze, greco-germane sau franco-germane fiind răspândite pretutindeni și bucurându-se de prețuirea boierilor, acest curent de francizare tinzând chiar să acapareze învățământul public.

Cu toate că Academia Moldovei fusese deschisă încă din luna noiembrie a anului 1834 de cursurile de filosofie ale lui Eftimie Murgu, inaugurarea oficială a acesteia se făcea abia la 16 iunie 1835, în prezența domnitorului, a mitropolitului și a altor personalități, momentul respectiv constituind o mare victorie a celor care luptaseră cu atâta stăruință pentru nașterea învățământului superior românesc, deși acesta va fi serios concurat de studierea în străinătate⁹³.

Cu colaborarea lui Gheorghe Asachi și a lui Gheorghe Săulescu, Seminarul de la Socola devenea o facultate în cadrul acestei prime academii românești, numită Mihăileană, funcționând mai ales cu profesori români cu înalte studii de specialitate și având o facultate de filosofie de doi ani, una juridică de trei ani, facultatea de teologie de la Socola, de patru ani, și cursuri extraordinare de inginerie, de economia câmpului, de meșteșuguri frumoase și de filologie, fiind instituția de învățământ de cel mai ridicat nivel ce a existat în Principate până la 1860⁹⁴.

Regulamentul școlar din anul 1835 prevedea ca 50 de fii de funcționari și 24 de stipendiști să fie găzduiți la internat, cursurile finalizându-se cu eliberarea de diplome de laureați în filosofie, în științe, de avocat sau de inginer civil, indispensabile ocupării unor funcții⁹⁵.

Dotată cu bibliotecă, laboratoare de fizică și chimie, instrumente de matematică și de inginerie, precum și cu un muzeu de științele naturii, academia avea un nivel comparabil cu cel al unor instituții similare europene și se bucura de o mare popularitate mai ales în rândul burgheziei, aceasta nutrind aspirații de instruire în scopul ocupării de dregătorii. Neagreat de către boierimea reacționară, care își vedea astfel prejudiciată poziția privilegiată de până atunci, acest curent democratic⁹⁶ primi curând lovitura cercurilor politice conducătoare, care interveniră pe lângă domnitor cu uneltiri pentru a-l determina să ceară Epitropiei școlilor predarea în limba franceză, măsură ce ar fi limitat accesul burgheziei în această instituție⁹⁷.

Pretextului că limba națională nu este suficient de dezvoltată pentru a sluji învățăturilor înalte, Epitropia îi răspundea prin anafora din 18 martie 1837 că, după „îndelungate dezbateri, s-au lămurit întru unire a fi ca o măsură mai priitoare unei drepte luminări a urma învățătura publică în limba patriei, după cum rostește mântuitoarea legiure a Regulamentului Organic, cap. IX, §357, având însă ca ajutor limbile clasice vechi și noi, a căror învățatură, atât în literatură, cât și în științe, are să fie model și povățuire”. În aceeași anafora, mitropolitul propunea adăugarea la corpul didactic a lui P. Câmpeanu pentru „ramul științelor politice, precum și matematică și fizică”, aducerea de la Viena a doi moldoveni „în stare a paradosi unele științe”, angajarea unui pedagog francez și a altuia german pentru predarea respectivelor limbi, ca și alcătuirea unui lexicon al limbii române și a cărților scolastice⁹⁸.

Deși reacția mitropolitului și a colaboratorilor săi a dus temporar la aplanarea conflictului legat de oportunitatea predării în franceză, lupta împotriva folosirii limbii naționale a continuat, provocând reizbucnirea violentă din anul 1839, când Adunarea obștească a ajuns pe punctul de a aproba predarea într-o limbă străină. Totuși, intervenția salutară a lui Veniamin, care lansă tuturor celor prezenți invitația de a participa la o examinare a elevilor academiei spre a se convinge ei înșiși de nivelul cunoștințelor acestora, înlătură încă o dată pericolul, istoria consemnând faptul că „răspunsurile elevilor, făcute cu înțelegere și lămurire, au dovedit nimerirea sistemii ce urmează și care le pune în stare de a câștiga în limba patriei învățături temeinice”⁹⁹. Calitatea rezultatelor constatate aducea, în ședința din luna martie a Adunării obștești, mulțumirile membrilor acesteia adresate epitropilor, referendarului Asachi și profesorilor, precum și întocmirea, la propunerea mitropolitului, a unui regulament de primire a bursierilor pe baza meritelor,

astfel că, „atât timp cât a dominat Mitropolitul Veniamin și prin acesta Asachi, a mers Academia pe drumul bătătorit în primii ani”¹⁰⁰.

Ca o recunoaștere a meritelor marelui prelat, în hrisovul din anul 1840 domnitorul Mihail Sturdza se adresa acestuia spunând că, „luând aminte că Seminaria Socolei ați înființat-o nu numai ca așezământ de învățături teologice, dar și azil al muzei și al literaturii românești, făcându-vă, după Apostolul, nouă pildă bună, drept aceasta, spre a vă încunoștiința în viitorime faptele voastre ca să lumineze tuturor spre îndemn [...], am socotit de drept și cuviincios ca această seminarie să poarte de acum numele P.S. Tale ca fondatoriul său, numindu-se Seminaria Veniamina”¹⁰¹.

Cu colaborarea lui Asachi, mitropolitul urmărește în continuare creșterea nivelului Academiei prin trimiterea la studii în străinătate a altor tineri valoroși, contribuind la consolidarea predării în limba română și la obținerea hrisovului de întărire a sistemului de școli naționale, dat de domnitorul Mihail Sturdza la 8 noiembrie 1840¹⁰². Totuși, lupta pentru limba română nu se sfârșea, ea fiind continuată de epitropii școlilor, care spuneau în anul 1843 că „toate științele se învață în limba română”, precum și de referendarul Asachi, care amintea că „limba patriei este hotărât a fi fundamentală în școlile publice prin articol al Organicescului Reglement”¹⁰³. Cu toate acestea, anul 1847 aducea „o fatală lovire în dezvoltarea și propășirea învățăturilor naționale”¹⁰⁴ constând în desființarea cursurilor înalte predate în românește și în transformarea Academiei Mihăilene și a Colegiului de la Sf. Sava în gimnazii¹⁰⁵, sincronizarea în cele două principate a încălcărilor prevederilor Regulamentelor Organice trădând amestecul rusesc. Totuși, revoluția din anul următor aducea un nou suflu și noi domnitori, Regulamentul din 1851 al Moldovei prevăzând că limba națională va fi „singurul organ al învățaturii publice”.

Conclucrarea continuă dintre mitropolit și Asachi ducea la răspândirea învățământului românesc prin înființarea de noi școli ținutale (la Bacău în 1839, la Vaslui în 1841, la Fălticeni, la Tecuci și la Târgu Frumos în 1842 etc.), dar și a unor școli sătești¹⁰⁶, precum și a celui dintâi „institut de arte și meșteșuguri pentru formarea industriei naționale” din Moldova. Deschis în anul 1841 și dotat cu șase ateliere pentru pregătirea teoretică și practică a primilor tehnicieni români, acesta venea în întâmpinarea mării nevoi a societății vremii¹⁰⁷ și era în conformitate cu concepția mitropolitului Veniamin, potrivit căreia „toate științele și meșteșugurile sunt de folos omului”, ele câștigându-se „prin teorie și praxis”¹⁰⁸.

Nu poate fi trecută cu vederea nici preocuparea mitropolitului pentru dezvoltarea și înălțarea limbii române, „ajunsă la atâta sărăcie și stricăciune, uitându-se multe cuvinte ale ei românești și în locul lor intrând altele streine” și având „zavistnici hulitori”¹⁰⁹, ca un avertisment și ca o condamnare stând cuvintele mitropolitului din *Înainte cuvântarea la Dumnezeuștile Liturghii*, potrivit căreia „toți cari se împotrivesc cuvintelor adevărate românești, ce acum au început învățații nației iarăși a le întrebuița, știut să fie că se fac dușmani nației lor românești”¹¹⁰.

Recunoscându-i meritele în acest sens, Gherontie și Grigorie îl numeau pe marele ierarh „ctitorul limbii noastre”¹¹¹, iar Vasile Popp scria că „părintele Veniamin, mitropolitul Moldovei, și Mihai Sturdza, inspectorul școalelor, au lucrat cu mari jertfe ca să se statornicească limba română în patria lor”¹¹².

Adăugând la acestea o amplă și ferventă muncă de traducere și tipărire¹¹³, mitropolitul ajungea să spună: „Nădejdea care am hrănit și hrănesc în sufletul meu, că, înmulțindu-se cărțile și științele în limba nației, dacă nu eu, dar urmașii mei se vor învrednici a se folosi de cliros învățat și încuviințat și a câștiga norodul în știința hristianiceștilor învățături, m-au făcut neadormit și neobosit în talmăcirea sfintelor cărți, din care multe erau netipărite, pentru neînlesnire”¹¹⁴.

Din cele expuse se evidențiază rolul esențial jucat de marele ierarh moldovean, în calitatea sa de prim episcop al școlilor, în reorganizarea și dezvoltarea învățământului din principatul moldav¹¹⁵, în rezolvarea numeroaselor, diverselor și dificilelor probleme ale vremii sale, în lupta dusă pentru românizarea și democratizarea instrucției publice, precum și în biruirea prejudecăților și a complexului de inferioritate în care fuseseră menținuți românii pe parcursul domniilor fanariote.

Zaharia Karkaleki, numindu-l pe mitropolitul Veniamin „tatăl culturii românești” într-o carte apărută la Buda în anul 1830, îl elogia spunându-i: „școli naționale ai ridicat, cu profesori învățați le-ai întemeiat, gimnaziul strămoșesc ce se derăpănase, iarăși cu triumf l-ai introdus în cea mai mare luminare, și nici munții carpaticești au putut opri înalte învățături ce isvorăsc dintr-însul”¹¹⁶.

După cum considera și Edgar Quinet, „din impulsul și sub protecția sa au început toate reformele introduse în școli, lui i se datorează reînvierea limbii române, mai ales în Biserică”¹¹⁷, prin opera sa de ctitor al învățământului românesc sistematic, de toate gradele și specializările, dar și prin cea de ctitor de limbă, ca și prin numeroasele tipărituri¹¹⁸, Veniamin Costachi fiind deschizătorul unei noi ere istorice, cea de renaștere a culturii naționale, despre eforturile sale în acest sens mărturisind chiar în testamentul său: „Precât puterile m-au ajutat, duple cum și pentru a se paradosi științele în limba românească [...], toate mijloacele câte împrejurările m-au înlesnit le-am întrebuițat spre renașterea și sporirea nației [...], la care scopos și mulți tineri cu cheltuiala mea i-am trimis pe la osăbite locuri să se pregătească”¹¹⁹.

În același spirit, și V. A. Urechia afirma că „ne-am deprins cu toții a pune la numele lui toată mișcarea culturală de la acești ani”¹²⁰ și că „intriga a triumfat în contra lui Veniamin, dar din istoria culturii naționale ea nu-i va putea șterge numele înscris cu laudă”¹²¹.

După demisia din rațiuni politice a înaltului prelat, constatându-se că „seminaria din Monastirea Socola nu a răspuns până acum la așteptarea bisericii și a guvernului național”, Alexandru Sturdza recomandă, în anul 1843, o reformare a seminarului, „mai potrivită cu informarea clericilor și întemeiată pe principii neamestecate cu rătăcirile lumești”. Potrivit noului regulament elevii, numiți „clirici”, puteau fi între 80 și 120, fiind preferați fiii de preoți, de diaconi și de dascăli, absolvenții având obligația de a se preoți¹²².

Deși, în Adresa Adunării obștești din 8 martie 1841, mitropolitul Veniamin propunea, ca „țel pe care buna cuviință îl cere”, ca „pe viitorime să nu poată a se hirotonisi preoți aici în principat din alte osebite fețe decât numai din aceia câți, trecând cursul învățăturilor în seminarie din Monastirea Socola, vor fi cu deplină știință a dogmelor duhovnicești și totodată împodobii de un bun moral”¹²³, practica hirotonirii unor persoane neinstruite a continuat, sub același pretext al lipsei de preoți. Astfel, în anul

1843 începea la seminarul de la Socola un „curs pregătitor pentru candidați”¹²⁴, care urmau un singur an de studiu și deveneau preoți, soluție considerată de compromis pentru evitarea hirotonirii persoanelor total lipsite de pregătire, dar care a subminat grav activitatea seminarului.

În plus, în anul 1846 se înființau 12 școli catehetice ținutale având ca scop pregătirea candidaților pentru seminar sau pentru hirotonire¹²⁵, dar adesea „școala era de mântuială”¹²⁶, declarația ministrului învățăturilor publice că absolvenții acestora nu aveau nici măcar elementele scrisului și cititului¹²⁷ fiind concludentă în privința nivelului lor.

Aceste cursuri speciale, în cadrul cărora se învățau doar catehismul mic, istoria sfântă, explicarea rânduielilor bisericești și cântările bisericești cu tipicul¹²⁸, au generat în anii următori „o sumă enormă de preoți fără carte, fără prepararea cerută pentru această nobilă și sublimă misiune, fără urme măcar de știință religioasă”¹²⁹, reducând semnificativ numărul de elevi ai seminarului și importanța lui.

Așadar, în afară de seminarii, au mai ființat multă vreme școlile de cateheți în Moldova și cele de grămătică în Țara Românească, în serioasă și inegală concurență cu seminariile. Așa numiții „candidați” moldoveni, unii învățând la Socola, în clasa pregătitoare, iar alții la școlile bisericești începătoare de la ținuturi, erau examinați sumar la seminar, după terminarea acestor succinte studii¹³⁰, dobândind atestate pentru hirotonire. La fel și în Muntenia, cel dat în 1835 unui candidat care absolvise școala de la Mitropolie arăta că acesta studiasse citirea Ceaslovului, a Psaltirii, a Liturghiei și a Sf. Evanghelii, catehismul mic, întrebările credinței, cele șapte taine, cele 10 porunci, întrebările teologice ale Sf. Atanasie, cele 9 porunci ale Bisericii, cele 7 laude, veșmintele preoțești, cele 7 păcate de moarte și cele 4 operații aritmetice¹³¹, un altul din 28 ianuarie 1843 de la aceeași școală cuprinzând citirea, istoria sfântă, catehismul, cele 8 glasuri, podobiile, troparele, heruvicul, axioane etc., și cele 4 operații aritmetice¹³².

Mai mult, îngăduința sau lăcomia simoniacă a unor ierarhi¹³³ a făcut posibilă hirotonirea unor persoane fără ca acestea să fi urmat măcar insuficientele cursuri ale școlilor catehetice, deși legiurile și dispozițiile pentru seminar și învățământul bisericesc prevedeau obligativitatea lor, provocând astfel indignare și aspre critici¹³⁴.

Ajuns mitropolit, Meletie a subminat în permanență învățământul teologic, mai ales pe cel de la Socola, intrând astfel în conflict cu rectorul Filaret Scriban, fostul bursier al lui Veniamin la Academia de la Kiev și actual „magistru în teologie”, cu a cărui fermitate în apărarea unui nivel corespunzător al instrucției clerului Meletie a avut serios de luptat.

Totuși, sub pretextul lipsei de preoți, succesorul lui Veniamin obținea în 1848 împărțirea studiilor seminarului în două cicluri, unul inferior și altul superior, ambele cu patru clase, cel inferior cuprinzând catehismul, istoria bisericii, Vechiul și Noul Testament, gramatica românească, istoria pe scurt, datoriile preoților și geografia¹³⁵, iar cel superior – transferat la Mănăstirea Neamț și destinat cu precădere călugărilor, deși finanțat din bugetul Socolei – filosofia, teologia dogmatică, morala, pastorală, logica și limba rusă, pe lângă unele materii întâlnite și în cursul inferior¹³⁶.

Astfel, eforturile lacomului mitropolit Meletie Brandaburul se concretizau în transformarea seminarului de la Socola într-un fel de școală catehetică, prin reducerea la

patru ani a studiilor și prin păstrarea celor mai mult elementare, mulți dintre profesori, între care și merituosul rector Filaret Scriban, fiind demiși. Aprobarea de domnitorul Mihail Sturdza la 23 ianuarie, noul regulament prevedea ca „unde va fi neapărată nevoie de preot ori diacon, să se trimită în Seminaria Socolei pentru câteva luni de zile”, dându-se astfel avânt hirotonirilor bazate pe simonie, sporindu-se mult numărul candidaților¹³⁷ și lovindu-se dur studiile teologice mai înalte¹³⁸. Doar moartea mitropolitului Meletie a salvat seminarul, înlocuirea lui de către Sofronie Miclescu aducând abrogarea acestui așezământ și aprobarea unei noi legiuri la 21 septembrie 1851.

Spre deosebire de nevrednicul Meletie, fostul mitropolit Veniamin Costachi s-a preocupat până la sfârșitul vieții sale de soarta seminarului de la Socola, ctitoria sa dragă, pentru a cărui bibliotecă trimitea în 1844 *Piatra scandelei*, precum și două dintre cele trei medalii primite de la Mihail Sturdza, în conformitate cu voința fostului mitropolit confirmându-se prin hrisov domnesc veșnica proprietate a seminarului asupra schiturilor Rafail și Duca, cu toate averile lor¹³⁹.

Importanța Seminarului Veniamin pentru români este ilustrată de academicianul Constantin Erbiceanu, care afirma cu convingere că „meritele acestei școli sunt foarte mari și necomparate cu oricare rezultate a oricărei școli. Singura această școală au dat puțină cultură în pătura de jos a poporului în mai bine de jumătate de secol. [...] Această instituție de cultură religioasă, Seminariul Socola, are un trecut glorios național, în ea s-au predat pentru întâia dată, în limba neamului nostru, cartea românească în care s-au adăpostit un pătrar de secol limba românească; din ea au ieșit cei întâi oameni cărturari din masa poporului, căci celor de jos li erau închise ușile școalelor civile, care erau rezervate pe atunci numai claselor privilegiate; din ea au ieșit bărbați merituosi pentru patrie și Biserică, în ea s-a cultivat tot clerul nostru, și tot ea a dat naștere celorlalte seminarii din Moldova, pentru care trebuie să fie considerată ca mamă a lor; [...] în fine, tot ea a dat și pe bărbații noștri cei mai erudiți din ierarhie. [...] Ceea ce este Sorbona pentru franceji este Socola pentru români”¹⁴⁰. Semnificativ este și faptul că, între anii 1842 și 1860, seminarul a dat aproape tot corpul profesoral de la sate, cateheții, profesorii de religie de la gimnazii și licee, ca și majoritatea profesorilor de la seminariile din Huși, Roman și de la Mănăstirea Neamț, contribuind astfel decisiv la educarea clerului și a laicilor din Moldova.

NOTE:

¹ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 23.

² Ștefan Pascu (coordonator), *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, pp. 243-258; Gabriel Bădărău, *Academia Mihăileană (1835-1848)*, Iași, Editura Junimea, 1987, pp. 16-21.

³ În general, fiii marilor boieri și ai domnitorilor studiau cu învățători privați și cu preceptori străini, dar și la școli din alte țări.

⁴ Hrisovul din anul 1776 al lui Alexandru Ipsilanti.

⁵ Influența grecească era mult mai redusă în Biserica Moldovei decât în cea valahă datorită unei puternice tradiții de independență, înrădăcinată încă din secolul al XV-lea și consolidată în a

doua jumătate a secolului al XVIII-lea de câțiva ierarhi puternici, ceea ce a avut consecințe esențiale asupra evoluției învățământului în acest principat.

⁶ Disprețul față de autohtoni era ilustrat și de epitetele „Moldovan cap de bou, Muntean cap de cioară”, în Andrei Vizanti, *Veniamin Costachi mitropolit al Moldovei și Sucevei: Epoca, viața și operele sale*, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1881, p. 16.

⁷ Gheorghe Asaki, *Cvestia învățătorei publice în Principatul Moldovei*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1858, pp. 7-9.

⁸ Așa numitele școli de slavonie erau, de fapt, școli românești pentru preoți, în cele mai multe dintre ele slavona fiind abandonată. Vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediție de I. Vlădescu, vol. X, București, Editura Cartea Românească, 1930, p. 170; M. I. Avădanii, *Academia domnească - treaptă nouă în dezvoltarea învățăturilor înalte din Moldova, în secolul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei” (infra M.M.S.), anul. LII, 1976, nr. 7-8, p. 482.

⁹ Ștefan Pascu (coordonator), *op. cit.*, pp. 247, 249.

¹⁰ Vezi Constantin Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academiiile de Iași și București, din epoca așa zisă fanariotă (1650-1821)*, București, 1905; Idem, *Discursul rostit în aula Universității din Iași, asupra școalei grece și române din timpurile lui Vasile Lupu și Matei Basarab până la 1828, cu ocasiunea serbării jubileului semisecular al învățământului superior național*, Iași, Tipografia „H. Goldner”, 1885, pp. 12-17, 27.

¹¹ Vezi Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, Editura Minerva, 1986, pp. 122, 123.

¹² Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ediție de Ilie Popescu Teiușan, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 30.

¹³ Vasile Drăghici, *Robinson Crusoe după Campe*, Iași, 1835 (precuvântare), apud N. Iorga, *op. cit.*, p. VII.

¹⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul* (infra *Uricarul*), vol. III, Tipografia Buciumul Român, 1892, pp. 13-23; N. C. Enescu, *Data anaforalei Mitropolitului Iacob II Stamati privitoare la școlile din Moldova*, în M.M.S., an XLVII, nr. 3-4, Iași, 1971, pp. 200-203.

¹⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, pp. 184-186.

¹⁶ Vezi Al. Zub, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze*, Iași, Editura. Institutul European, 1994, pp. 51-55, 60-64.

¹⁷ Vlad Georgescu, *op. cit.*, pp. 72, 73.

¹⁸ Idem, *Istoria românilor de la origini și până în zilele noastre*, ediția a IV-a (de Stelian Neagoe), București, Editura Humanitas, 1995, pp. 126, 128, 129.

¹⁹ *Uricarul*, Vol. III, pp. 13-23, și în N. C. Enescu, *op. cit.*, pp. 200-203.

²⁰ Existau, totuși, și excepții, ca dovadă stând o însemnare de pe o carte greacă a academiei ieșene, ce ne informează că, pe lângă copiii de boieri, studia „însă și un copil, anume Grigore a preotului Gheorghe de la Prapadoamna Paraschiva”. Cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 191.

²¹ Dumitru Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, Editura Neamul Românesc, 1915, p. 158.

²² Astfel de școli de pregătire a clerului au existat în Moldova la mănăstirile Neamț și Putna, iar în Valahia la Obedeauu și Antim, unele tinzând să se specializeze. La Neamț funcționa o vestită școală cu secții de învățat carte, de traducători, de tipografi, de copisti, de gravori, etc.

²³ Ion Spiru, *Biserica și satul românesc*, în „Biserica Ortodoxă Română” (infra B.O.R.), an. XCVII, nr. 3-4, 1979, p. 518.

²⁴ Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp. 160, 196, 197.

²⁵ Melchisedek Ștefănescu, *Cronica Hușilor și a Episcopiei*, București, Tipografia „C. A. Roseti”, 1869, p. 283; *Uricarul*, vol. I, pp. 310, 311; vol. XIV, p. 187.

²⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 78; A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 173.

²⁷ Deși în privința multor chestiuni se poate remarca diversitatea opiniilor străinilor, referirile la starea culturală a clerului român sunt întotdeauna negative, preoții fiind considerați la

unison „ignoranți”, „proști”, „puțin învățați”, „abia cărturari”, „total rămași în urmă” sau „inculți”, doar câte o persoană ori două fiind exceptate de la astfel de caracterizări. Vezi Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție de Adrian Anghelescu, București, Editura Eminescu, 1981, pp. 385, 404, 431, 436, 470, 484, 496.

²⁸ În Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp. 155, 156, 188.

²⁹ Gheorghe Ungureanu, *Episcopul Veniamin Costache inițiatorul școalei pentru pregătirea preoților și a unei case pentru ocrotirea copiilor orfani și săraci, la 16 Martie 1803*, în „Mitropolia Moldovei”, an XXII, nr. 10-12, 1946, p. 49.

³⁰ Constantin Erbiceanu, *Note asupra istoriei bisericești a românilor pentru secolul al XIX-lea*, I, în B.O.R., an. XXVII, nr. 9, București, 1903, p. 993.

³¹ Dumitru Furtună, *op. cit.*, anexa nr. 3, p. 220.

³² V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, vol. I, București, Imprimeria Statului, 1892, pp. 83, 109; Angela Colin, *Contribuția clerului din Principatele Române la afirmarea școlii naționale în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XV, București, 2002, p. 202.

³³ *Uricarul*, vol. I, pp. 279, 280; vol. III, pp. 26-31.

³⁴ Prefața mitropolitului la *Istoria Scripturii Vechiului Testament*, Iași, 1824, în Ilie Gheorghică, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, Neamț, 1946, pp. 161, 162.

³⁵ Ștefan Lemny, *Iluminism și conștiință civică în scrierile bisericești din Moldova*, în „Teologie și Viață” (infra T.V.) nr. 11-12, 1993, p. 119; idem, *Originea și cristalizarea...*, p. 69.

³⁶ Despre argumentele susținătorilor înființării în 1803, respectiv în 1804, mai multe date în Dragoș Bahrin, Adrian Timofti, *Seminarul „Veniamin Costachi”*, în Mihai Vizitiu, Dragoș Bahrin ș.a. (coordonatori), *Două secole de învățământ teologic seminarial (1803-2003)*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2003, pp. 13-17; vezi și Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și activității Seminarului „Veniamin Mitropolitul” din Iași cu ocaziunea serbării centenarului său*, București, 1904, pp. 7-19.

³⁷ N. A. Ursu, *Seminarul de la Socola - prima școală de grad gimnazial în limba română*, în T.V., 1993, 3 (59), nr. 11-12, p. 353.

³⁸ Prefața mitropolitului la *Istoria Scripturii Vechiului Testament*, în *loc. cit.*, p. 171.

³⁹ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași (1803-1903)*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904, p. 52.

⁴⁰ Seminarul debuta modest, cu doar trei profesori: paharnicul Enache Alboteanu, călugărul Ioil și dascălul Constantin.

⁴¹ Vezi aceste venituri în Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din monastirea Socola fondat la 1804*, Iași, 1885, p. 33.

⁴² Cf. *Regulamentului Organic*, seminarul trebuia să primească 60000 de lei de la mitropolie și episcopii.

⁴³ *Uricarul*, vol. III, pp. 39, 42, 49, 50; vol. VII, pp. 131, 132.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 128-136.

⁴⁵ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, pp. 345, 346.

⁴⁶ Partenie Apetrei, *Mitropolitul Veniamin Costachi și muzica bisericească*, în MMS, an. XLIII, nr. 1-2, 1967, pp. 155-157; Andrei Vizanti, *op. cit.*, pp. 54, 55, 109, 110.

⁴⁷ Cu un an de întrerupere, între 1808 și 1809.

⁴⁸ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, p. 37.

⁴⁹ N. A. Ursu, *op. cit.*, pp. 253, 254.

⁵⁰ Ștefan Pascu (coordonator), *op. cit.*, p. 363; *Uricarul*, vol. VII, p. 69.

⁵¹ Gheorghe Asaki, *op. cit.*, pp. 10, 11; *Uricarul*, vol. XVI, pp. 163, 409-412, 425; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol I, p. 107.

⁵² Gheorghe Asaki, *op. cit.*, p. 12.

⁵³ Ștefan Pascu (coordonator), *op. cit.*, p. 356.

- ⁵⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 109.
- ⁵⁵ Angela Colin, *op. cit.*, p. 203.
- ⁵⁶ Ilie Gheorghiiță, *Grija deosebită a Mitropolitului Veniamin Costachi pentru ridicarea nivelului cultural al clerului. Considerații în jurul unei scrisori inedite*, în M.M.S., an XLVII, nr. 9-12, 1971, pp. 646-649, 655-657; Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei ...*, pp. 118, 119, 149, 414-416.
- ⁵⁷ *Uricarul*, vol. IV, pp. 179-181; și în vol. VII, pp. 88-90; Constantin Erbiceanu, *Note...*, VII, în B.O.R. an. XXVIII, nr. 4, 1904, p. 376.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 384.
- ⁵⁹ *Uricarul*, vol. III, p. 232.
- ⁶⁰ Anastasie Iordache, *Principatele române în epoca modernă*, vol. I, București, Editura Albatros, 1996, p. 83.
- ⁶¹ Gheorghe Asaki, *op. cit.*, p. 13.
- ⁶² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol I, p. 110.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 106.
- ⁶⁴ *Ibidem*, pp. 117, 121; Valeriu Iordăchescu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Iași*, în „Anuarul Seminarului Veniamin Costache din Iași”, anii 1921-1927, p. 6.
- ⁶⁵ *Uricarul*, vol. VII, pp. 91-95.
- ⁶⁶ *Ibidem*, vol. III, pp. 35-38; vol. VII, pp. 170-182; vol. IX, pp. 76-78; vol. XVI, pp. 383-386; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 148, 157.
- ⁶⁷ *Ibidem*, pp. 117-120; *Uricarul*, vol. VII, p. 170.
- ⁶⁸ *Ibidem*, vol. III, pp. 32, 33; vol. VII, pp. 176, 177.
- ⁶⁹ Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972; Nicolae Șerbănescu, *50 de ani de la Răscoala din 1907*, în B.O.R., an. LXXXV, nr. 3-4, 1957, pp. 223, 224; Angela Colin, *op. cit.*, p. 209.
- ⁷⁰ Gheorghe Asaki, *op. cit.*, pp. 14, 17, 18; *Uricarul*, vol. VII, pp. 118, 185-192; vol. IX, pp. 23-27, 61-67; vol. XVI, pp. 164, 423.
- ⁷¹ O statistică din 1832 arată, pentru perioada 1828-1831, un număr de 411 elevi la școala elementară, 166 la cea normală și 103 la gimnaziu. În „Albina Românească”, nr. 14, 1832.
- ⁷² Ștefan Pascu (coordonator), *op. cit.*, p. 392.
- ⁷³ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 68, 69, 71, 132, 133, 136, 160, 230; vol. II, pp. 229, 230.
- ⁷⁴ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 185, 337.
- ⁷⁵ Art. 420. *Ibidem*, p. 564.
- ⁷⁶ „Albina Românească”, nr. 6, 1832. *Uricarul*, vol. IX, pp. 172, 173; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 150, 162, 200-203.
- ⁷⁷ *Ibidem*, pp. 204, 205, 280, 281; *Uricarul*, vol. VII, pp. 196-221; vol. XVI, p. 427; *Regulamentul Organic*, pp. 336, 337.
- ⁷⁸ Nr. 15/1832; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 211-212.
- ⁷⁹ *Ibidem*, pp. 245, 267-270; vol. II, pp. 61, 62.
- ⁸⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI, p. 236.
- ⁸¹ În Muntenia, o școală publică pentru fete se va deschide abia în 1840. Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 148.
- ⁸² *Uricarul*, vol. VII, pp. 193, 194; vol. IX, p. 174; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 270-273, 333, 334; vol. II, pp. 120, 121, 171, 175, 178.
- ⁸³ *Ibidem*, vol. II, pp. 264, 265; *Regulamentul Organic*, pp. 185, 223, 370, 424.
- ⁸⁴ Ilie Gheorghiiță, *Cum se făcea primirea elevilor în Seminarul Socola între anii 1833-1840*, în M.M.S., an. LI, nr. 9-12, 1975, pp. 738, 739.
- ⁸⁵ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului...*, p.156.

⁸⁶ Vârsta primirii elevilor în seminar a variat în general între 14 și 18 ani, dar și aici existau excepții, viitorul episcop Melchisedek Ștefănescu fiind acceptat la doar 12. În Ilie Gheorghită, *Cum se făcea ...*, pp. 740-745; *Regulamentul Organic*, pp. 334, 335, 562, 563.

⁸⁷ Constantin Erbiceanu, *Note...*, XIX, în „B.O.R.”, an. XXIX, nr. 4, 1905, p. 380.

⁸⁸ De exemplu, în 1835 erau în Moldova 1013 elevi și eleve, în timp ce în Muntenia erau 3141. Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 149, 292, 318, 363, 374-376.

⁸⁹ *Ibidem*, pp. 259-263, 318, 319, 356, 357.

⁹⁰ *Ibidem*, pp. 262, 263, 302, 303, 319; vol. II, 1892, pp. 108, 296-298.

⁹¹ *Ibidem*, pp. 1-5, 33.

⁹² Melchisedek Ștefănescu, *op. cit.*, p. 220.

⁹³ *Uricarul*, vol. IX, pp. 174-175.

⁹⁴ Gabriel Bădărău, *op. cit.*, pp. 87-90.

⁹⁵ *Ibidem*, pp. 125, 130; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 282-287.

⁹⁶ De învățătura de cel mai înalt nivel înalt putea beneficia acum chiar și țărănimea, prin preoțire, fii clericilor având acum acces inclusiv la studii în străinătate. Așa erau Teodor Stamat, Leon Filipescu și Anastasie Fătu, toți trei fii de preoți, deci de origine țărănească, învățătura aducând claselor de jos cinuri boierești și dregătorii. Vezi și V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 111, 112.

⁹⁷ Ultima luptă se dădea în 1847 când boierii, acuzați de a-și fi apărat „clironomia privilegiată a familiilor mari” și „dregătoriile aducătoare de câștig”, răspundeau că dregătoriile sunt pentru „oameni cu oarecare stare”, ceilalți având „a se deda la îndeletnicirile negoțului, a meșteșugurilor și a lucrării pământului”, iar a le amesteca pregătirea „ar fi tot așa precum de a supune la una și aceeași hrană vietăți de soiuri deosebite”. Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 281-289; Gheorghe Asaki, *op. cit.*, pp. 21, 22, Gabriel Bădărău, *op. cit.*, pp. 132-148. Spre deosebire de aceștia, mitropolitul Veniamin considera cartea ca aducătoare de folos oamenilor de „toate vârstele și treptele”.

⁹⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 361-364.

⁹⁹ „Albina Românească”, nr. 19, 1839.

¹⁰⁰ Apud M. Kogălniceanu, în „Cuget Moldovenesc”, anul X, nr. 6-7, în Ilie Gheorghită, *Un veac...*, p. 67.

¹⁰¹ N. C. Enescu, *Veniamin Costachi ctitor și îndrumător al școlilor naționale din Moldova*, în „M.M.S.”, an. XLIII, nr. 1-2, 1967, p. 37; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 167.

¹⁰² „Albina Românească”, nr. 87, 1840; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 168-170.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 251, 258, 279 și urm., 360.

¹⁰⁴ Gheorghe Asaki, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰⁵ Gabriel Bădărău, *op. cit.*, pp. 147-151; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 311-321, 331-335.

¹⁰⁶ *Ibidem*, pp. 220-223.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 83, 164-167, 198, 199, 244, 245, 329.

¹⁰⁸ Prefața mitropolitului la *Istoria Scripturii Vechiului Testament*, în *loc. cit.*, p. 162.

¹⁰⁹ Melchisedek Ștefănescu, *op. cit.*, apendice, p. 93.

¹¹⁰ Iași, 1834, în Ilie Gheorghită, *Un veac...*, pp. 186, 187.

¹¹¹ În prefața *Descoperirii cu amănuntul a pravoslavniciei credințe*, tipărită la Iași în 1806.

¹¹² În prefața *Psaltirii* lui Pralea, Brașov, 1827, în A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 303.

¹¹³ Mitropolitul Veniamin le dădea clericilor și mirenilor români de pretutindeni atât cărți de cult foarte necesare, cât și o literatură teologică nouă, tradusă de călugării de la Neamț sau chiar de el însuși.

¹¹⁴ Prefața mitropolitului la *Istoria Scripturii Vechiului Testament*, în *loc. cit.*, p. 171.

¹¹⁵ Ca o recunoaștere europeană a meritelor deosebite în acest sens, la 15 septembrie 1818, mitropolitul Veniamin era numit membru corespondent al Societății pentru învățământul elementar din Paris. Documentul este reprodus de Nicolae Ciachir, în *Mitropolitul Veniamin*

Costachi, membru corespondent al învățământului elementar din Paris, „B.O.R.”, an LXXXVI, nr. 1-2, 1968, p. 183.

¹¹⁶ În Biblioteca românească sau adunări de multe lucruri folositoare, întocmite în 12 părți, întâia oară tălmăcite de prea învățați bărbați și tipărite pentru neamul românesc prin Zaharia Karkaleki.

¹¹⁷ *Les Roumains*, 1857, Paris, pp. 89, 90.

¹¹⁸ Mai ales după anul 1742, activitatea tipografică ieșeană s-a amplificat, deși pe tot parcursul secolului al XVIII-lea ea a rămas inferioară celei muntene, dar prima parte a veacului următor aducea preponderența celei moldovene, tipografiile fiind considerate drept instituțiile „cele mai dintâi spre podoaba țărilor”.

¹¹⁹ În Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei...*, pp. 60, 61.

¹²⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 93.

¹²¹ *Ibidem*, vol. II, p. 217.

¹²² Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, pp. 69-73, 27*, 36*-38*.

¹²³ *Ibidem*, anexe, p. 19*; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 197.

¹²⁴ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, pp. 68, 41*, 42*; Constantin Erbiceanu, *Note...*, XX, în „BOR”, an. XXIX, nr. 5, București, 1905, p. 498; Pavel Savin, *op. cit.*, pp. 22, 23.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 43; Mircea Păcurariu, *Arhieriei Neofit și Filaret Scriban*, în „M.M.S.”, an. XXXV, nr. 1-2, Iași, 1959 p. 107; Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, pp. 73, 74; Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, pp. 45*-47*, 50*, Melchisedek Ștefănescu, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea a II-a, București, 1875, pp. 204-205.

¹²⁶ Apud Ion Creangă, *Scrieri*, vol. II, Iași, 1892, pp. 81-84, în Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 84.

¹²⁷ *Ibidem*, anexa nr. 42, p. 77*.

¹²⁸ *Ibidem*, pp. 41*, 42*, 54*; Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, pp. 72, 73.

¹²⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 322.

¹³⁰ Având uneori 2 ani, mai adesea nouă luni, sau chiar câteva luni, școlile de cateheți au fost desființate definitiv în anul 1864.

¹³¹ Constantin Erbiceanu, *Note...*, XVIII, în „BOR”, an. XXIX, nr.3, București, 1905, p.253.

¹³² *Ibidem*, XX, p. 498.

¹³³ Pot fi menționați mitropolitul Meletie Brandaburul și episcopul Veniamin Roset al Romanului, deși acesta din urmă îi făgăduise lui Veniamin Costachi să deschidă un seminar la Doljești.

¹³⁴ Melchisedek Ștefănescu, *Cronica Romanului...*, pp. 205-212, 219.

¹³⁵ Pavel Savin, *op. cit.*, p.33.

¹³⁶ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, pp. 77, 78.

¹³⁷ În anul 1850 erau 75 de clerici la 482 de candidați ce urmau cursul pregătitor de la Socola și școlile de la ținuturi. Vezi Pavel Savin, *op. cit.*, p. 37.

¹³⁸ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, pp. 86-95.

¹³⁹ *Uricarul*, vol. III, pp. 43-45.

¹⁴⁰ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, pp. 112, 120, 121.

ETNIE, ETNICITATE, NAȚIUNE ȘI NAȚIONALISM. CÂTEVA PRECIZĂRI TERMINOLOGICE

Dinu Balan

Résumé: *Cette étude offre une bonne introduction pour comprendre les termes: ethnie, ethnicité, nation, nationalisme. L'auteur fait quelques précisions sur l'utilisation de ces concepts dans l'historiographie roumaine.*

Istoria explicativă și istoria conceptuală sunt ramuri ale istoriei care și-au cucerit deja un loc bine determinat în cercetarea științifică pe plan mondial. Lămurirea conceptelor-cheie este imperios necesară pentru înțelegerea identităților politice și a evoluției fenomenului național. Precizările conceptuale sunt utile, cu atât mai mult cu cât există capcana anacronismului, determinată de tendința de a extrapola sensurile actuale ale termenilor în perioade istorice revolute. Pe de altă parte, deruta este amplificată de sensurile diferite pe care istoriografia și științele sociale din diferite perioade și țări le-au imprimat noțiunilor de „etnie”, „națiune”, „naționalism” etc. Înțelesurile diferă radical între accepțiunea dată națiunii în istoriografia germană, care a moștenit și dezvoltat concepțiile herderiene, și în cea franceză, ce se revendică de la Ernest Renan și definirea națiunii politice. Deosebiri marcante există și între școala anglo-saxonă, în care naționalismul reprezintă manifestarea sentimentului național, și cea franceză, în care înțelesul este acela de exagerare a „specificului național”. În al treilea rând, în istoriografia română nu există încă un înțeles clar al termenilor legați de sfera *naționalului*, fluiditatea conceptuală și folosirea contradictorie, uneori greșită, a noțiunilor fiind foarte răspândită.

De aceea, trebuie avute în vedere conceptele predominante în limbajul epocii, care ajută la recompunerea dimensiunii specifice a percepției națiunii și fenomenului național, fără a prejudicia interferența normală cu caracteristicile generale ale fenomenului, evidente în tot spațiul european, de-a lungul „secolului naționalităților”¹.

Dintre termenii din titlu, cel mai ambiguu este acela de “etnie”. Utilizat masiv în antropologie și etnologie, conceptul „etnie” este totuși unul recent². Conte J. A. de Gobineau întrebuintă, în celebra sa operă din 1854, *Essai sur l'inegalité des races humaines*, adjectivul „etnic”³. În accepțiunea sa, termenul, destul de vag, se întretăia cu cel de „rasă”, „națiune” și „civilizație”, având o conotație negativă, pentru că desemna degenerescența rezultată în urma amestecului raselor⁴. Primul care a introdus termenul „etnie” a fost George Vacher de Lapouge⁵, în 1896. El îl utiliza pentru a desemna populațiile omogene rasial, care nu se schimbă în ciuda modificărilor lingvistice, culturale și demografice⁶, încât confuziile cu sfera conceptuală a unor termeni precum „rasă”, „națiune”, „naționalitate”, „popor” persistau. În perioada interbelică, s-a încercat delimitarea conceptelor de „etnie” și „rasă”. Astfel, Felix Regnault înțelegea prin „*ethnies*” sau „*glossethnies*” comunitățile lingvistice. Rusul Șirokogorov separa net

etnosul și rasa, evidențiind natura relațională a grupurilor umane, în lupta pentru putere⁷. Termenul s-a impus în cercetările etnologice și antropologice de după al doilea război mondial, cunoscând o veritabilă expansiune la sfârșitul anilor 1960. Accepțiunea sa este însă discutabilă, oricum multiplă. Etimologic, provine din grecescul „etnos”, desemnând o comunitate cu aceeași origine, având strămoși comuni, diferită de trib, care are dimensiuni mai reduse. Intrat în limbajul bisericesc, sub formă latinizată, „ethnicus” se referea la popoarele păgâne. Pătruns în circuitul științific în secolul al XX-lea, termenul-concept „etnie” (respectiv adjectivul „etnic”) dovedește o accepțiune proteiformă. În spațiul german, în țările slave și în nordul Europei, derivatele lui „ethnos” indică sentimentul de apartenență la o colectivitate. În literatura de specialitate franceză, sensul dominant este de comunitate lingvistică, în timp ce în spațiul anglo-saxon este utilizată sintagma „*ethnic group*” cu referire la o minoritate culturală⁸.

Oricât de variate și de complexe ar fi accepțiunile termenului „etnie”, este utilă, totuși, o încercare de sistematizare a acestora. Astfel, o primă categorie de cercetători văd în etnie, pe urmele lui Max Weber⁹, grupuri umane unite prin credința într-o ascendență comună, datorită asemănărilor de ordin fizic, a obiceiurilor, a culturii comune și a psihologiei specifice. Ea are ca urmare favorizarea coeziunii unui grup, în special în domeniul politic.

O a doua categorie de cercetători a explicat etnia ca rezultat al unui mod de viață, bazat pe o limbă, o psihologie și o cultură proprii, cumulat cu determinarea spațială, ce creează, inevitabil, solidarități. Astfel, potrivit lui Richard Molard, etnia este o comunitate de limbă, de obiceiuri, de credințe, de valori, suprapusă peste criteriul spațial (spațiu teritorial delimitat)¹⁰. Pentru cercetătorul Meyer Fortes etnia reprezenta un grup determinat spațial, în interiorul căruia există legături sociale foarte strânse¹¹.

Concepută ca un “segment socio-geografic al unui ansamblu mai vast”, etnia reprezenta, pentru Paul Mercier, o *lume*, “un grup închis”, coborât dintr-un strămoș comun sau având aceeași origine, o limbă comună și o cultură omogenă, “o unitate de ordin politic”. Tot un grup închis, coborât dintr-un strămoș comun, este etnia și pentru etnologul S. F. Nadel¹².

În sfârșit, o categorie aparte de cercetători, în frunte cu Fredrik Barth, a arătat că etniile sunt menținute prin existența unor frontiere, care ajută la autoidentificarea grupurilor¹³.

Majoritatea abordărilor au servit etnologilor și antropologilor în studierea populațiilor și triburilor din Africa, Asia și America de Nord. Relevanța lor în explicarea evoluției istorice nu este întotdeauna vizibilă. De aceea, este necesar și un scurt excurs în înțelegerea etniei de către istorici. Un autor de referință este Anthony D. Smith. Acesta considera că națiunile moderne provin din vechile etnii, termenul “etnic” desemnând caracteristicile culturale ale unui grup, derivând din originile și istoria sa. Miturile și simbolurile conferă o identitate precisă, dar dinamică, comunităților etnice¹⁴. În fapt, abordarea autorului este una moderată, încercând să concilieze opiniile acelor cercetători pentru care națiunea este o realitate a lumii moderne cu criticile aduse acestei paradigme de către teoriile “primordialiste” și “perenialiste”. Trecerea în revistă a tuturor acestor contribuții de către autor este foarte utilă pentru îndrumarea studiilor în această direcție.

Deși precizările conceptuale nu sunt îndeajuns de limpede formulate, existând o suprapunere – de multe ori chiar o sinonimie – a termenilor-concept de „etnie” și „națiune”, trebuie spus că în cultura românească conceptul de „etnie” a fost puternic valorizat.

În plan istoriografic, unul dintre cei mai avizați și mai convingători cercetători este Ioan-Aurel Pop. Acesta aprecia natura solidarităților etnice medievale, născută prin confruntarea cu străinul, diferit lingvistic, confesional, prin origine și obiceiuri, cu atât mai mult dacă acesta era cuceritor sau dominator (cazul Transilvaniei). Conceptul de etnic desemnează pentru lumea medievală o comunitate umană ce precede națiunea modernă, ai cărei membri asumă o origine comună, folosesc aceeași limbă, locuiesc pe un teritoriu relativ compact, împărtășesc o spiritualitate comună, au aceleași interese și aspirații și dovedesc o „conștiință etnică” ce-i unește¹⁵.

Este vorba de o confuzie conceptuală? Mai degrabă este o accepțiune terminologică, însușită de istoriografia română, care a practicat o interpretare subiectivă a conceptului de națiune. Cum aprecia Andrei Cornea, înrudirea termenilor de *Popor*, *Neam*, *Etnie* a favorizat, pe fondul dezvoltării târzii a conștiinței naționale, o înțelegere restrictivă a colectivității proprii: „[...] *Poporul* se rezumă la *Etnie*, ceea ce înseamnă, imediat, eliminarea din corpul său a minorităților naționale”¹⁶.

Corelat termenului-concept „etnie”, termenul „etnicitate” este mai amplu tratat în literatura de specialitate mondială. Provenind tot din sfera etnologiei și antropologiei, s-a impus mai întâi în spațiul cultural anglo-saxon, fiind preluat, începând cu anii 1970, în scrierile de specialitate. Noțiunea de „*etnicitate*” (*ethnicity*) a fost, se pare, consacrată în 1953 de sociologul american David Riesman. Având în vedere diversitatea etnică a S.U.A., scopul folosirii noului termen era înlăturarea sensului peiorativ al particularităților de culoare, de limbă, de religie sau chiar de origine a anumitor grupuri umane: negri, hispanici ș.a.¹⁷. Referindu-se la clasificarea popoarelor și relațiile dintre grupuri¹⁸, termenul de etnicitate este intens folosit, de la sfârșitul anilor '60 ai secolului al XX-lea, pentru a desemna un „tip de conflicte și de revendicări calificate ca «etnice»”, apărute atât în societățile dezvoltate, cât și în cele ale Lumii a treia, la națiunile zise plurietnice sau la cele presupuse omogene cultural¹⁹. Wallerstein, în 1960, și Gordon, în 1964, studiind societățile din Africa de Vest, respectiv din America, au utilizat termenul de „etnicitate” pentru a desemna sentimentul apartenenței la un popor sau comunitate (*sense of peoplehood*) al subgrupurilor din societatea americană sau sentimentul loialității (*feeling of loyalty*) manifestat cu privire la noile grupuri etnice urbane de africani detribalizați²⁰. Dar, după Pierre van den Berghe, acest tip de solidaritate, bazat pe relații de rudenie, în virtutea descendenței comune, pe reciprocitate și coerciție, este valabil și pentru societăți mult mai mari, cum sunt națiunile²¹. Chiar în același loc și precedându-l, un studiu al lui Walker Connor arăta că etnicitatea și etnonaționalismul care stau la baza construcției statului-națiune sunt bazate pe elemente de rudenie, datorate unei ascendențe comune, dar și pe legături psihologice, fortificate în baza acelorași elemente ale originii²².

Dar nu numai abordările primordialiste, perenialiste și etnosimboliste analizate, de altfel, într-un volum de Anthony D. Smith²³, au folosit conceptul de etnicitate. Autorul însuși considera etnicitatea anterioară naționalismului și îi acorda un rol important în

explicarea tranziției de la vechile solidarități etnice la identitățile naționale²⁴. Conceptul se regăsește și în opera unor cercetători adepți ai teoriilor moderniste. De pildă, istoricul Eric Hobsbawm aprecia că etnicitatea și limba au avut un rol fundamental în definirea naționalismului de tip etnolingvistic, specific pentru perioada 1810-1914²⁵. El a predominat în Europa de Est între anii 1840 și 1914. Acest tip de naționalism a renăscut, în opinia sa, la sfârșitul secolului XX, etnicitatea fiind politizată, ca formă de protest față de „ceilalți”²⁶.

Inventariind definițiile și concepțiile asupra etnicității, Philippe Poutignat și Jocelyne Streiff-Fenart identificau următoarele tipuri de abordări:

- 1) socio-biologice;
- 2) primordialiste;
- 3) instrumentaliste și mobilizaționiste (etnicitatea ca expresie a intereselor comune);
- 4) neo-marxiste (etnicitatea ca reflectare a antagonismelor economice);
- 5) neo-culturaliste (etnicitatea ca sistem cultural);
- 6) interacționiste²⁷.

Există o dezbatere intensă între promotorii concepțiilor obiectiviste și subiectiviste, pe de o parte, și cele materialiste și idealiste, pe de altă parte²⁸. Abordările antropologice evidențiază rolul culturii în definirea etnicității. Influențată de aceste teorii, Katherine Verdery a scris una dintre puținele lucrări referitoare la istoria românilor, utilizând conceptul de identitate²⁹. De pildă, Eriksen sublinia rolul elitelor în mobilizarea populației comunității respective și transformarea lor în naționalități. Acest proces se baza pe selectarea tradițiilor culturale și a simbolurilor comunității. Cultura era folosită în scop politic. Era creată, pe această cale, o unitate afectivă, dar și una de interese, care propulsa comunitatea respectivă, mobilizând-o în scopul atingerii țelurilor sociale și politice propuse³⁰. Richard Jenkins, la rândul-i, a prezentat un model al etnicității construit pe baze antropologice. Redăm cele patru elemente care îl caracterizează:

- 1) *diferențierea culturală*;
- 2) este produsă și reprodusă prin *interacțiune socială*;
- 3) este *variabilă și manipulabilă*;
- 4) este, în același timp, *colectivă și individuală*, exteriorizată și interiorizată³¹.

În istoriografia românească, istoria conceptuală este la început. De aceea, se cuvin amintite preocupările în acest domeniu. Revista ieșeană „Xenopoliana” a publicat un număr tematic despre *Naționalism. Etnicitate. Minorități*, secțiunea a doua fiind intitulată *Etnicitate și cultură*³². Într-un studiu interesant, Maria Larionescu a analizat importanța etnicității pentru sociologia interbelică³³. O serie de studii importante au fost elaborate de Cătălin Turliuc³⁴. Potrivit autorului, etnicitatea “presupune întrunirea a patru caracteristici: 1) continuitate biologică; 2) valori culturale împărtășite la nivelul întregii comunități; 3) un spațiu de comunicare și interacțiune; 4) o categorie culturală unică”³⁵. Este definiția cea mai apropiată de modul în care am înțeles noi prezența sa în istoria românească modernă.

Conceptul de națiune este, la rândul-i, proteic. Etimologic, termenul provine din latinescul *natio* (naștere), indicând, în antichitatea romană, un grup demarcat prin origine. În Evul Mediu timpuriu, prin termenul *nationes* erau desemnați păgânii și triburile

barbare (în *Vulgata*, în *Originum seu Etymologiarum Libri XX*, a lui Isidor din Sevilla, în *Anglorum Ecclesiastica Historia*, scrisă de călugărul Beda Venerabilul, la Bernard de Clairvaux)³⁶. Ulterior, prin extindere semantică, termenul de națiune a înglobat, alături de înțelesul mai vechi, și sensul de comunitate determinată de un anume teritoriu, de *patria*, adică țara strămoșilor³⁷. Mai târziu, a ajuns să desemneze elita privilegiată a societății feudale, așa cum s-a întâmplat cu stările din Transilvania. Formarea statelor în apusul Europei, confruntarea cu alteritatea, rolul limbilor vernaculare, mai ales după Reforma protestantă, apartenența confesională, toate laolaltă au determinat un proces acut de identificare, care a dus la formarea „națiunilor”³⁸ („medievale”, cum le numește Ioan-Aurel Pop³⁹).

După Revoluția franceză din 1789 și concepția civică asupra națiunii⁴⁰, a apărut dihotomia dintre *națiunea politică* și *națiunea culturală*. Semnificația diferită a conceptelor *Kulturnation*, organicist, elaborat în spațiul german și privilegiind valorile tradiționale, limba și cultura, respectiv *Nation*, investită civic și politic în spațiul francez⁴¹, a contribuit la o mare dezbateră, care persistă încă în literatura de specialitate: *națiune culturală* sau *națiune politică*⁴².

Abordată în cercetările istoricilor, sociologilor sau politologilor, națiunea păstrează aceeași plurivalență a sensurilor⁴³. În linii generale, există două modalități principale în tratarea fenomenului național. Prima, reprezentând abordările perenialiste și primordialiste⁴⁴, accentuează ideea că națiunile, fiind grupuri etno-culturale, au existat din vremuri de mult trecute. O poziție mai nuanțată este aceea a etnosimboliștilor. Smith observa că națiunile sunt comunități etnice cu mituri ale originii (neavând neapărat aceeași origine), cu o istorie și o cultură comună, locuind un anumit teritoriu și fiind legate prin sentimente de solidaritate, dar constituirea în comunități conștiente s-a produs în epoca modernă, ca urmare a unor factori externi⁴⁵. O a doua mare grupă de abordări este aceea modernistă⁴⁶. Potrivit acestei școli, națiunea este o realitate a lumii moderne, în relație directă cu geneza capitalismului⁴⁷. Mai mult, unii autori merg până la a considera națiunea ca fiind o structură „imaginată”, o construcție subiectivă⁴⁸.

În ceea ce ne privește, apreciem că națiunea reprezintă o comunitate umană (etnică sau plurietică) care aspiră să-și formeze un stat, în mod voluntar. Așadar, considerăm prioritar aspectul politic, latura civică, dar nu neglijăm componenta etnică, adesea esențială în crearea solidarităților naționale. Procesul aparține epocii moderne, mai precis “secolului naționalităților”. Curios este faptul că cele două tipuri distincte de națiune (politică, respectiv etnică) sunt considerate a aparține la două zone geografice diferite: prima, Europei de Vest, iar cea de-a doua, originară din spațiul german, ar fi proprie Europei Centrale și de Est⁴⁹. Dar, într-un studiu recent, M. Seymour arăta că o națiune nu poate fi definită doar politic sau cultural, pentru că grupul respectiv, având sau nu o descendență comună, este însuflețit de scopuri politice⁵⁰.

Este națiunea o creație voluntară, o entitate imaginată și construită, așa cum afirma B. Anderson, sau este un „dat” natural⁵¹? Punctele de vedere cele mai radicale constau în prezentarea națiunii ca un concept folosit pentru manipularea maselor. Alți autori sunt mai nuanțați, precizând că comunitatea națională s-a construit în urma difuzării unei ideologii create, cum este naționalismul, dar nu pe seama naivității maselor, ci ca urmare a unui proces obiectiv, de evoluție a societății umane⁵². Pentru cei mai mulți

însă, națiunea nu este o comunitate voluntară, care poate fi creată și apoi distrusă, deoarece ea este puternic marcată în conștiința oamenilor. Poate că celebrul text din 1882 al lui Ernest Renan oferă totuși cea mai acceptabilă definiție: „O națiune este un suflet, un principiu spiritual. [...] Unul este în trecut, altul în prezent”: moștenirea spirituală și voința actuală de a trăi împreună. Ea este „un plebiscit de fiecare zi”⁵³.

În cultura română, avatarurile conceptului de „națiune” exprimă, pe de o parte, întârzierea procesului de cristalizare a identității naționale și a formării statului-națiune, iar pe de altă parte, o inadecvare – chiar o confuzie – terminologică. Într-o lucrare recentă, istoricul Victor Neumann atrăgea atenția că în Europa Centrală și de Sud-Est este necesară redefinirea națiunii care este înțeleasă în continuare ca o *etnonațiune*. În opinia sa, înțelegerea diferenței dintre *demos* și *ethnos* este imperioasă pentru înlăturarea unui anacronism și pentru o viziune asupra națiunii asemănătoare cu cea din vestul Europei. Perpetuarea accepțiunii de *Volksgeist* și eludarea sensurilor social, juridic și istoric ale termenului explică această discrepanță – în opinia istoricului, o carență – dintre cele două viziuni asupra națiunii: aceea romantică, de inspirație germană, și cea vest-europeană, de factură iluministă⁵⁴. Sintetizând contribuțiile istoriografice, Pompiliu Teodor remarcă faptul că „studiile românești consacrate națiunii, în marea lor majoritate de sorginte sociologică, și-au concentrat atenția asupra premiselor istorice ale apariției națiunii. [...] Ele au insistat mai puțin asupra perceperii fenomenului constituit, au neglijat expansiunea conștiinței naționale în societate [...]”⁵⁵. Același istoric arăta că termenul „națiune” a fost introdus în vocabularul politic în epoca Luminilor⁵⁶. În concepția sa, secolul al XVIII-lea a reprezentat, pentru români, o epocă a asimilării ideilor lumii moderne și a integrării în Europa iluministă⁵⁷. Conceptul de națiune suferă transformări substanțiale în această perioadă, însemnând deplasarea sensului de la viziunea elitară la reevaluarea tradițiilor naționale, la studiul poporului, la apărarea drepturilor tuturor categoriilor sociale⁵⁸.

În epoca pașoptistă, sub influența romantismului, ideea comunității de neam, limbă, tradiții, aspirații etc., tinde să ocupe o poziție dominantă, chiar dacă sunt exprimate și opinii democratice, cuprinzând și dimensiunea socială (N. Bălcescu, C. A. Rosetti, C. Bolliac ș. a.)⁵⁹. Asimilarea națiunii cu poporul⁶⁰ este o constantă a perioadei. O explicație ar putea fi faptul că românii nu aveau încă un „stat-națiune”, încât lupta politică pentru construirea acestuia și-a căutat suportul în ideea comunității de neam, în preocuparea pentru dezvoltarea a ceea ce este specific „națiunii” și în promovarea unui „xenofobism agresiv”, ca urmare a „segregării totale de interese între români și greci, produsă în urma evenimentelor de la 1821”⁶¹. Este imaginea a ceea ce istoricul german Hagen Schulze a numit „realitatea națiunilor populare”⁶². Paul Cornea detaliază semnificația conceptului: „Se vede că ideea de «națiune» a deceniilor trei și patru îmbină, într-o formă încă insuficient elaborată, în care spontaneitatea joacă un rol mai mare decât studiul diverșilor autori, o serie de elemente proprii atât conceptului german de *Volkstum*, cât și celui francez de contract. Ca și cel dintâi, ea situează naționalitatea în planul unei experiențe primare, văzând într-însa un statut ontologic al ființei; ca și cel de-al doilea, transportă drepturile naturale ale individului în domeniul politic, punând, deși încă timid și filantropic, chestiunea concivității. După 1821, conceptul de națiune tinde din ce în ce mai evident să se încarneze în istorie, devenind o idee-forță și, în același timp, o imagine-șoc, care personifică idealul contemporanilor și polarizează toate energiile disponibile”⁶³.

Iată câteva exemple, pentru a ilustra această optică. Eftimie Murgu, de pildă, sintetiza, în 1830, un punct de vedere etnicist în definirea națiunii, când scria că „[...] limba și națiunea sunt legate laolaltă în modul cel mai intim, ca atare formarea națiunii poate fi favorizată numai prin formarea limbii”⁶⁴. Invocând necesitatea unirii românilor „într-o singură nație, unire la care sunt meniți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, sentimente, prin poziția geografică, prin trecutul lor și în sfârșit prin nevoea d-a se păstra și d-a se mântui”, Bălcescu considera unitatea națională ca fiind „trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară și să amortească, ci din contră să poată crește și a se dezvolta”⁶⁵.

Ar fi de așteptat ca generațiile următoare, sub influența benefică a constituirii statului național, să renunțe la definirea națiunii din perspectivă etnică. Nu s-a întâmplat așa, ci, sub impactul istorismului, afirmarea etnonaționalismului a fost augmentată. Opiniile lui A. D. Xenopol sunt ilustrative. Pentru el, legile psihologice și contextul istoric se îngemănează foarte strâns, conturând o perspectivă etnopsihologică a înțelegerii istoriei naționale. Într-o atare optică „uneori ideile se dezvoltă de la sine fără intervenirea unor spirite absolut superioare. Ele se întind ca un flux care acoperă cu valurile sale câmpul întreg al gândirii unui popor. Așa fu ideea unirii italienilor, germanilor, românilor în state unice, idee a cărei paternitate este necunoscută și nu poate fi atribuită nimănui”⁶⁶. Afirmând principiul național în cultură, istoricul aprecia: „Elementul culturii naționale a unui popor va fi dară complexul de noțiuni ce acel popor, în cercul hotărât lui de natură, va fi adunat în sufletul său, ca tezaur propriu național”⁶⁷. Definind „naționalitatea” (aici cu sensul de națiune), Xenopol afirma că “este reproducerea unei întrupări a realității. [...] Naționalitățile se deosebesc unele de altele prin tipul fizic, prin apucături, prin moravuri, obiceiuri, prin așezarea geografică, prin istoria desfășurării soartei lor; dar în primul loc, prin limbă”⁶⁸. Dată fiind frecvența unor sintagme, precum „suflet românesc” (sau „suflet poporan” ș. a.), a termenului „neam”, reiese limpede faptul că, în concepția lui Xenopol, ideea de națiune se sprijinea puternic pe aceea de etnie, mergând chiar până la a se confunda.

În perioada interbelică, dezbaterile asupra națiunii s-a nuanțat, dar dominantă tuturor abordărilor a constituit-o relevarea specificului național⁶⁹. Din perspectivă filosofică și psihologică, C. Rădulescu-Motru a arătat relația dintre etnic și național în definirea națiunii⁷⁰, fiindu-i subliniat caracterul colectiv și organic: „Națiunea este o ființă separată de aceea a indivizilor. Ea se conservă și se dezvoltă după legile proprii”⁷¹. Din perspectiva principiului naționalităților, Romulus Seișanu⁷² și George Sofronie⁷³ au analizat îndeosebi implicațiile juridice, dar și istorice, ale tratatelor de pace de la sfârșitul primului război mondial, mergând însă pe o linie care devoala aceeași logică a existenței unei continuități exemplare în urmărirea unității naționale și a efortului depus de națiunea română în acest scop. Din punct de vedere istoric, contribuțiile cele mai notabile aparțin lui Iorga⁷⁴ și lui Gh. Brătianu⁷⁵. Mai numeroși au fost sociologii care s-au aplecat asupra problemei națiunii, rezultând o varietate de puncte de vedere, clasificate de Achim Mișu în trei curente principale: curentul național-reformist, al cărui exponent principal este D. Gusti; curentul național-cultural (Petre Andrei ș.a.); curentul de dreapta, din care s-au recrutat teoreticieni ai fenomenului legionar: Nicolae Roșu, Traian Brăileanu ș.a.⁷⁶.

În istoriografia comunistă, problema națiunii a fost distorsionată, în acord cu o întreagă acțiune de mistificare și de mitizare a istoriei. După anii '60, s-au detașat însă o serie de istorici care au studiat problema originii națiunii române (Damian Hurezeanu, Ștefan Pascu, Nicolae Stoicescu, Eugen Stănescu, Ștefan Ștefănescu, David Prodan ș.a.). Lucrările lor au ca notă comună ideea premiselor medievale ale națiunii, care a fost reluată și amplificată, după 1990, în studiile și cărțile lui Ioan-Aurel Pop. Acesta reliefează că „între forma de coeziune etnică modernă și cea medievală, *deosebirile*, deși numeroase și pronunțate, *nu țin de esență, ci de gradul de manifestare, de amploare, de pondere în societate*” [subl. D. B.]⁷⁷.

După 1990, deși cu oarecare inerție, se face remarcată o preocupare pentru definirea națiunii, pentru analiza complexă și comparativă a fenomenului național, pentru abordarea interdisciplinară.

Termenul *naționalism*, pătruns în vocabularul istoric și politic mult mai târziu decât cel de națiune, are o bogăție conceptuală exemplară. Fuziunea sa cu diferite curente ideologice și supraviețuirea în diferite sisteme politice, asocierea cu construcția statului modern, abuzurile din diferite etape și locuri, utilizarea polemică, înțelesurile diferite ce i-au fost acordate în diverse culturi, toate acestea contribuie la ambiguitatea termenului și la definirea sa extrem de variată⁷⁸. În unele enciclopedii, se propune o abordare cronologică, evitându-se enunțarea unor definiții ale naționalismului⁷⁹.

Pentru prima oară cuvântul *naționalism* este folosit în spațiul german. Studenții Universității din Leipzig, organizați în “națiuni”, depuneau în 1661 un jurământ, în care apare acest termen, în accepțiunea relativă de șovinism provincial. În limba engleză, adjectivul *naționalist* este menționat din 1715. În 1774, Herder utiliza termenul *naționalism*. În limba franceză, cuvântul, apărut pe la 1798, avea conotația de spirit revoluționar, desemnând excesele patriotismului iacobin. Abatele Barruel, în *Memorii pentru a servi istoriei iacobinismului*, publicate la Hamburg, în anii 1798-1799, considera naționalismul o exacerbare a patriotismului. În 1836, poetul Lamartine îi atribuia înțelesul de atașament patriotic. Proudhon îi conferea o nuanță peiorativă când condamna agresivitatea națiunilor care aveau un stat propriu, dar nutreau ambiții expansioniste; în schimb, aproba lupta pentru constituirea unui stat național în cazul națiunilor neemancipate.

Folosit mult timp episodic și cu un înțeles incert, termenul s-a generalizat în vocabularul francez în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, păstrând însă o triplă semnificație: a) forma extremă a patriotismului, când devine sinonim cu șovinismul și capătă o nuanță peiorativă; b) exprimă revendicările popoarelor asuprite aspirând spre independență; c) reprezintă o etichetă și o profesie de credință a unor grupuri care, afirmând prioritatea apărării valorilor și intereselor naționale în ordinea politică, sunt clasificate la dreapta sau la extrema dreaptă a opiniei publice.

Pluralitatea sensurilor se păstrează și în italiană și germană. O situație aparte există în limba engleză, unde termenul *naționalism* desemnează diversele manifestări ale conștiinței naționale și ale caracterului național⁸⁰.

Literatura consacrată naționalismului este de o diversitate uluitoare⁸¹. O sistematizare extrem de utilă a tipologiilor naționalismului și a principalelor orientări metodologice a fost realizată în istoriografia română de cercetătorul Cătălin Turliuc⁸².

Câteva precizări suplimentare sunt necesare. O primă mențiune are în vedere caracterizarea naționalismului ca ideologie sau ca mișcare politică⁸³. Distincția este cu atât mai importantă cu cât, în istoriografia românească, a predominat opțiunea pentru definirea ca mișcare politică. Desigur, această dispută se regăsește în cercetările asupra istoriei naționalismului pe plan mondial. James Kellas aprecia că naționalismul „este o *ideologie care edifică ideea de națiune*”⁸⁴. De partea cealaltă, René Rémond, arătând că termenul de naționalism este un anacronism al secolului al XIX-lea, folosea, concomitent, expresiile „idee națională”, „sentiment național”, „mișcare a naționalităților”. El analiza însă mișcarea naționalităților⁸⁵, identificându-i sursele în Revoluția Franceză și în tradiționalism⁸⁶. Tot în legătură cu revoluția de la 1789 era analizat naționalismul de Eugene Kamenka⁸⁷. În fapt este o falsă dihotomie. Naționalismul este un fenomen complex, care permite mai multe paliere de analiză. Miroslav Hroch identifica trei stadii în dezvoltarea mișcărilor naționale, care cumulați atît apariția ideologiei, cât și manifestarea politică, concretizată în apariția unei mișcări naționale de masă⁸⁸. În opinia noastră, Ernest Gellner a sintetizat cel mai bine aceste opinii divergente, exprimând realitatea proteică și complexă a naționalismului, când scria că acesta reprezintă legătura dintre stat și o cultură definită „în mod național”⁸⁹.

Naționalismul clasic, al secolului al XIX-lea, a reușit să combine identificarea membrilor comunităților cu ideea de națiune și acțiunile puterii politice în vederea construirii unui stat național, care să asigure suveranitatea politică a națiunii⁹⁰. Naționalismul a construit o viziune a statului ca unitate politică aparținând unui grup etno-cultural, scopul său fiind protejarea și menținerea tradițiilor, a limbii, a moștenirii istorice⁹¹. Așadar, a făcut legătura dintre etnie și organizarea politică, a contribuit la dezvoltarea națiunii pe care a impus-o ca element central al lumii moderne.

Fenomen proteiform în istoria umanității, naționalismul a reușit să transceadă ideologii și să se sustragă oricărei încercări de definire în termeni fără echivoc. Continuitatea cu etnicitatea⁹² și relațiile complexe cu statalitatea⁹³ au accentuat această situație.

Identități colective care au stat la baza construcțiilor naționale din secolele XVIII-XIX s-au conturat destul de devreme în istoria Europei⁹⁴. Autorii unei sinteze de istorie europeană apreciau că accentuarea particularismelor naționale se produce în perioada 1560-1660⁹⁵. Naționalismul este însă indisociabil lumii moderne⁹⁶. Chiar „stereotipizarea relației națiune–stat”⁹⁷ a trebuit să țină cont de acest fapt. În acest sens, istoricul Guy Hermet scria: „Sentiment al legăturii primordiale cu statul, care îl integrează sau ar trebui s-o facă, naționalismul modern nu este, din punctul acesta de vedere, decât antidotul compensatoriu al rupturii sociale și al alfabetizării rudimentare antrenate de procesul industrializării”. Pentru a-i înțelege originea, e necesară urmărirea „formării culturilor naționale suficient de omogene pentru a destrăma vechile societăți locale în favoarea unei identități lărgite la dimensiunile unui stat suveran sau măcar ale unui popor autorizat să pretindă un astfel de statut”⁹⁸.

Înțeles diferit, ca produs al uniformizării introduse de statul modern (I. Wallerstein), ca artefact cultural și patologic (Benedict Anderson), ca un catalizator al formării națiunii, acolo unde aceasta nu exista încă (E. Gellner), naționalismul „trebuie tratat la plural, ca expresie a unor realități specifice, de o varietate inepuizabilă”⁹⁹.

Această specificitate se relevă și din aprecierile lui Ernest Gellner care caracteriza naționalismul ca fiind „legătura dintre stat și o cultură definită în mod național”, iar statele naționale le înțelegea ca „unități care pun în legătură suveranitatea și cultura”¹⁰⁰. A. D. Smith realizează o încadrare mai largă a fenomenului, pentru a se sustrage încercărilor simplificatoare și a oferi un tablou complet, posibil a fi recunoscut pentru diverse unități cronotopice. Conform lui, naționalismul are cinci componente: 1) procesul de formare a statelor naționale; 2) conștiința apartenenței la o națiune; 3) existența unor simboluri ale națiunii; 4) prezența ideologiilor naționaliste; 5) diverse mișcări, cu caracter social și politic, care acționează în numele națiunii¹⁰¹.

În a doua treime a secolului al XIX-lea, naționalismul reprezenta un fenomen general european¹⁰², națiunile moderne făcându-și apariția pe scena istoriei. Sau, în formularea lui Benedict Anderson, „[...] naționalismul în epoca lui Michelet și a lui Renan reprezenta o nouă formă de conștiință – o conștiință care a apărut atunci când nu mai era posibilă experiența națiunii ca noutate”¹⁰³ (subl. – D. B.). În acest context, realizarea echivalenței între națiune și stat a avut ca rezultat crearea unei distincții între „națiunile politice” și „națiunile etnice”, respectiv operarea unei diferențieri între naționalismul *politic* și cel *etnic*¹⁰⁴. S-a vorbit, de aceea, de „o falsă conștiință atotcuprinzătoare” a ideologiei naționaliste. „Miturile ei inversează realitatea: ea pretinde că apără cultura populară, când de fapt ajută la construirea unei societăți anonime de masă. [...] Naționalismul tinde să se considere un principiu manifest și de la sine înțeles [...]. El propovăduiește și apără continuitatea, dar datorează totul unei rupturi decisive și incredibil de profunde în istoria omenirii. Propovăduiește și apără diversitatea culturală, când de fapt impune omogenitatea atât în interiorul, cât și, într-o mai mică măsură, între unitățile politice [...]”¹⁰⁵. Această dorință a unității, conștientă sau subliminală, care stă la baza națiunii moderne și a naționalismului¹⁰⁶ este un fenomen modern, dar nu neapărat legat de existența statului-națiune. Căci, chiar înainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea, exista o conștiință de sine, uneori foarte puternică, însă abia în urma revoluției franceze din 1789 s-a dezvoltat dimensiunea politică, conform căreia statul-națiune este acela suprapus „unui teritoriu istoric, [având] aceleași mituri și amintiri istorice, o cultură largă, de mase, o economie comună, aceleași drepturi și obligații pentru toți membrii”¹⁰⁷. De aici, și discuțiile contradictorii asupra relațiilor dintre naționalism și democrație, mai puțin relevante pentru specificul naționalismului în epoca modernă, dar rodnice în sugestii conceptuale, demne de reținut¹⁰⁸. Este vorba de acea „conștiință populistă”, de care vorbea istoricul britanic Eric Hobsbawm¹⁰⁹. În altă parte, el distingea, după 1830, între „mișcările naționaliste cu conștiință de sine”, cu o reală consistență democratică (germană, italiană, poloneză, etc.) și „mișcări de revoltă populară împotriva stăpânirii străine (înțeleasă ca stăpânirea exercitată de o religie diferită, nu de o naționalitate diferită)”, așa cum, pretinde autorul, ar fi stat lucrurile în ultimul caz în Balcani¹¹⁰.

În ceea ce privește originile culturale ale naționalismului, Ernst Cassirer le identifica în eforturile iluminiștilor de a fixa „relațiile dintre idee și realitate”, pentru ei naționalismul și istorismul fiind strâns legate¹¹¹. Asupra originilor culturale ale națiunii și naționalismului se pronunța și Benedict Anderson, a cărui ipoteză de lucru era aceea că „naționalismul trebuie înțeles nu în raport cu o ideologie politică susținută conștient, ci cu sistemele culturale mai largi care l-au precedat, din care – precum și împotriva cărora – a

luat ființă. Cele două sisteme culturale relevante pentru obiectivele de față sunt *comunitatea religioasă* și *monarhia dinastică*, în contextul transformărilor concepțiilor despre timp, în care cosmologia și istoria erau inseparabile, și a efectelor industriei tipografice asupra societății și a indivizilor¹¹². Astfel, în concepția sa, națiunea și naționalismul sunt „artefacte culturale de un anumit tip”, create la sfârșitul secolului al XVIII-lea „ca rezultat al distilării spontane a unei complexe încrucișări de fapte istorice distincte”, devenite, odată create, „modulare” și capabile de a fi răspândite pe o arie extrem de largă, datorită capacității lor de a se adapta unor condiții sociale, politice și ideologice variate¹¹³.

Caracterizările naționalismului sunt, uneori, abrupte. Un exemplu este polemica iscată în cultura românească cu câțiva ani în urmă, opunându-i pe „autohtoniști” „europeniștilor”¹¹⁴. Sociologii și politologii au încercat să dea răspunsuri în legătura cu veracitatea dihotomiei naționalism „bun” și „rău”¹¹⁵. Autorul deosebește între „identitatea națională”, benefică, legitimă, având ca scop păstrarea specificului național, și „naționalismul” antidemocratic, caracterizat prin etnocentrism, xenofobie și tendința spre etnocrație. Un alt autor, Dan Dungaci, încearcă să deconstruiască, metodologic, opoziția facilă, perpetuată, în studiile de specialitate, dintre un naționalism „vestic”, politic și civic, și naționalismul „estic”, etno-lingvistic și organic¹¹⁶. În schimb, filosoful Andrei Marga discernе între „*naționalismul clasic* al epocii moderne”, născut în Occident și caracteristic acestui spațiu, respectiv „*naționalismul răsăritean*, care pierde tot mai mult contactul cu o perspectivă universală, afundându-se în provincialismul aproape fatal al zonei”, foarte activ în zilele noastre¹¹⁷.

Așa să stea lucrurile? Să existe un naționalism „bun”, identificat cu patriotismul¹¹⁸ și unul „rău”? Ernest Gellner aprecia că naționalismul în sine „reprezintă o formă foarte distinctă [sic!] de patriotism, care se răspândește și începe să impună numai în anumite condiții sociale, predominante exclusiv în lumea modernă”, care implică adeziunea și fidelitatea față de unități mari, cu o populație omogenă, știutoare de carte și trăind în anonim¹¹⁹. În schimb, istoricul Lucian Boia refuză orice distincție între naționalism și patriotism, considerând că această împărțire are deficiențe conceptuale și este periculoasă, întrucât etichetează. Mai mult, din perspectivă istorică, „nici o nație nu s-a dovedit imună la derivatele naționaliste”¹²⁰.

În fapt, orice caracterizare calitativă a naționalismului este riscantă și, potențial, inexactă. Acest fenomen este „un Ianus”, care răspunde unei nevoi acute de omogenitate în epoca modernă. „Teorie a legitimității politice”, care statua suprapunerea unității politice peste cea națională¹²¹, naționalismul scapă criteriilor de judecată morală, singura posibilă fiind aceea a istoriei. Iar în cazul românesc lucrurile sunt complicate de tipologia specifică a fenomenului, mult mai complex, evident, decât orice formulă teoretică, integratoare, dar, inevitabil, și simplificatoare.

Opinia noastră este că naționalismul românesc din perioada regulamentară nu este un *etnonaționalism*, așa cum avea să se dezvolte mai târziu, în ultima parte a secolului al XIX-lea și în secolul următor, nici un *nativism*, mai adecvat sfârșitului epocii fanariote și deceniului imediat următor, ci este unul de tip *Risorgimento*, în care ideile panromânismului și ale programelor reformatoare și modernizatoare ale societății românești sunt dominante¹²². Principalele noastre argumente sunt următoarele:

- mișcarea conspirativă inițială, inclusiv masonică, din ambele spații;
- participarea restrânsă a populației, mai degrabă a unei elite culturale și politice;
- creșterea treptată și progresivă a implicării politice: indivizi izolați, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, prin petiții și programe de reformă; organizarea în societăți și asociații cu scop patriotic, în primele decenii regulamentare; participarea unei forțe politice extinse, după 1848, acceptată inclusiv în discuțiile cu cancelariile străine – este, de altfel, epoca în care „problema românească” este recunoscută oficial de puterile europene; după 1859, statul român devine instrumentul realizării unității statale, naționalismul devenind o politică de stat;
- contextul politic intern și internațional oarecum asemănător (spațiul italian se afla sub dominație austriacă și franceză);
- lupta pentru reforme, independență națională și pentru realizarea unității naționale¹²³.

Conform lui Ernest Gellner, „naționalismul apare numai în medii în care existența statului este deja foarte mult considerată de la sine înțeleasă”¹²⁴, adică acolo unde, deși nu există un stat unitar, înfăptuirea lui este înțeleasă ca imperioasă. Dar acest mod de a gândi este specific societății moderne, cu efectele ei de omogenizare¹²⁵. Corectă, în sine, afirmația trebuie amendată, din punct de vedere al desfășurării evenimentelor și al evoluției fenomenelor istorice, pentru a înțelege mai bine cum a apărut și s-a dezvoltat naționalismul în societățile periferice, de pildă în spațiul balcanic¹²⁶. Căci apariția naționalismului nu s-a produs aici printr-o simplă colonizare „narativă”¹²⁷, ci a răspuns unor cerințe specifice ale societăților balcanice, este adevărat, inspirându-se din modelul occidental și beneficiind, uneori – cazul grec –, de sprijin exterior. Revenind la Gellner, acesta opinează că naționalismul și-a avut originea „în necesitățile structurale distinctive ale societății industriale”, fiind „manifestarea exterioară a unei profunde și inevitabile reglări a relației dintre organizarea statală și cultură”¹²⁸. Teoria lui Gellner are ca efect o disjunctie a sa de teoriile etnonaționaliste, arătând că naționalismul nu reprezintă „deșteptarea și afirmarea acestor *unități mitice*” [națiunile etnice – D.B.], ci „constituie, din contră, cristalizarea unor unități noi, adecvate condițiilor de acum predominante, deși folosesc în mod declarat ca materie primă moștenirea culturală, istorică și de altă natură a lumii prenaționale”¹²⁹.

Din această importantă lucrare lipsesc „deșteptătorii”. Studiul ignoră rolul intelighenției în construirea ideologiei naționale și în conducerea mișcării naționaliste. Capabilă să ofere o explicație teoretică convingătoare, deși foarte generală, a genezei naționalismului în epoca modernă, ea trebuie corelată cu alte teorii, cel puțin pentru anumite spații cum este cel românesc, unde condițiile socio-economice, dar și politico-ideologice erau destul de diferite față de societățile industrializate ale Apusului. Iar apelul la ideile lui Hroch este o soluție teoretică, capabilă să explice apariția naționalismului în spațiile est-europene, inclusiv în cel românesc.

Care a fost însă factorul declanșator al naționalismului în Principate? Frustrările generate de prezența străinilor, a grecilor, în primul rând, au favorizat sentimente și atitudini antifanariote, chiar anti-grecești¹³⁰, dar ele veneau în prelungirea unora similare, din veacurile anterioare¹³¹. Există o continuitate între maniera de reprezentare a străinului în „Vechiul Regim” și proiectul statului național din deceniile patru și cinci ale secolului

al XIX-lea, cu mențiunea că, cel puțin în primele decenii ale veacului, dacă nu și mai târziu, expresiile „xenofobiei de circumstanță” erau „veneticul, păgânul și apostatul”¹³². Apoi, xenofobia era destul de răspândită, în întreg spațiul european, încă din Evul Mediu¹³³. Dar, pe fondul ideilor iluministe, cu impact major asupra mișcării naționale din Transilvania¹³⁴ și din Principatele extracarpatiche, impactul revoluției franceze a fost de natură să fortifice ideologia revoluționară și să influențeze mișcarea naționalistă, chiar dacă cu inerente întârzieri și decalări¹³⁵. Revoluția a contribuit la renașterea vieții politice europene și a determinat întărirea luptei pentru drepturi naționale¹³⁶. Acest „nou naționalism”, militant și misionar, și-a exercitat influența, mult mai mare decât aceea a Iluminismului, pe întregul continent¹³⁷. Voința de modernizare și prestigiul Occidentului a făcut ca modelul apusean să fie asimilat și în Principate, cu deosebire după 1859. Naționalismul românesc s-a născut într-un anumit context politic, fiind dominat de panromânism, de dorința constituirii unui stat românesc unitar, independent și modern¹³⁸.

Regenerarea națională este ideea predominantă și ea apropie considerabil scopurile și chiar mijloacele mișcării naționale românești de acelea ale *Risorgimento*-ului. Romantismul revoluției de la 1848 este conexas naționalismului. Căci marea mutație romantică a determinat aplecarea imaginației spre realitatea imediată, concretă, cu scopul de a o re-ordona, prin iluzie¹³⁹. Ideea luptei pentru independență și unitate constituie, la 1848, fundamentul naționalismului românesc. Sub influență franceză, ca urmare mai ales a influenței lui Jules Michelet, s-a produs o democratizare a ideii de națiune¹⁴⁰. Pe de altă parte, vivacitatea ideilor herderiene a determinat o concepție organică despre națiune, favorizând dezvoltarea națională în legătură cu prioritatea acordată limbii și culturii¹⁴¹.

Datorită situației Principatelor, ne interesează relația dintre stat și naționalism. Istoricul Eric Hobsbawm scria, într-una din lucrările sale, că „Nationalism comes before nations. Nations do not make states and nationalisms but the other way round”¹⁴². În opinia sa, naționalismul reprezenta un program politic prin care o națiune își putea realiza un stat „de tipul celor devenite standard după Revoluția franceză”¹⁴³. Destul de neclare în precizările sale și, oricum, nevalide pentru spațiul central și est-european, sunt considerațiile asupra basculării naționalismului de la cel clasic, bazat pe valori civice, spre definirea sa în termeni etno-naționali, la sfârșitul secolului al XIX-lea, așadar o deplasare de la filonul liberal către o doctrină de dreapta¹⁴⁴. Cum se face atunci că Herder și Fichte privilegiau poporul și cultura acestuia încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor?

O variantă a abordării moderniste a naționalismului este modelul elaborat de Benedict Anderson. Susținând ideea priorității apariției naționalismului pe continentul american, autorul a evidențiat apariția naționalismului modern în Europa prin sentimentul „rupturii radicale” din Revoluția franceză. După acest moment, națiunea a devenit „mai degrabă ceva la care se putea aspira în mod conștient, decât un cadru pentru o viziune ce se contura treptat”. În opinia sa, mișcările naționaliste din „a doua generație” în Europa, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, se caracterizează printr-un sentiment de paralelism (de întârziere față de naționalismele americane), prin legătura cu limba și istoria, precum și prin urmărirea ideologică și politică a obiectivelor de către mișcările naționale. Naționalismele europene timpurii au avut mai degrabă un caracter „populist” (în sensul că nu erau promovate și controlate de stat) și se inspirau din modelul francez,

ceea ce impunea respectarea anumitor standarde. În a doua jumătate a secolului, s-a produs o tendință evidentă a monarhiilor „euro-mediteraneene”, dar și a imperiilor coloniale, „de a aluneca treptat spre o identificare națională”. Apariția “naționalismelor oficiale” s-a dezvoltat „după, și ca reacție față de, mișcările populare naționale”. Erau expresia reacției unor grupuri de putere (dinastice, aristocratice ș. a.), temătoare că își vor pierde puterea și vor fi marginalizate în urma apariției naționalismelor lingvistice populare, și de aceea erau, în opinia autorului, conservatoare și reacționare¹⁴⁵.

De altfel, această dihotomie între un naționalism civic, care ar fi specific spațiului occidental și un altul etnic, exclusivist, propriu spațiului est-european, cuprinde o paletă foarte largă de interpretări. Desigur, Hans Kohn este un înainte-mergător al unor asemenea concepții¹⁴⁶. El distingea între naționalismul vestic, cu precădere de dinainte de 1848, care a reprezentat o mișcare de emancipare generoasă, axată pe ideea de autodeterminare, având la bază principiile liberale ale rațiunii umane și ale valorii individului, al cărui prototip este naționalismul american, respectiv un naționalism estic, dar care a cuprins, treptat, o mare parte a Occidentului, bazat pe tradiție și trecut, care a abandonat ideile iluministe și a servit ca rampă de lansare pentru rasism și expansionism¹⁴⁷. Era acreditată ideea existenței a două tipuri de naționalisme: unul „bun”, care cristaliza „human aspirations for equality and dignity”, respectiv altul „rău”, care provoacă „the passion for power over others”¹⁴⁸. Și John Plamenatz contrapune naționalismului liberal al mișcărilor unificatoare din secolul al XIX-lea acțiunea brutală a celor care au construit culturi naționale acolo unde acestea nu existau sau le-au centralizat pe cele existente deja¹⁴⁹. Ideea că modernitatea a accentuat conflictele dintre state și că națiunea a servit mai degrabă ca motivație ideologică pentru acestea este împărtășită și de Lucian Boia¹⁵⁰. De aceea, „experimentul crucial” declanșat de Napoleon al III-lea, vizând o nouă ordine europeană care să corespundă idealului națiunilor, s-a lovit de structurile statale existente, cât și de nepotrivirile naționale concurente. În această logică, războiul franco-prusac din 1870 „a dovedit că era naționalismului idealist și fratern se încheiase”¹⁵¹.

NOTE:

¹ Vezi Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, Akademie-Verlag, 1979; Rodica Bogza Irimie, *Termeni politico-sociali în primele periodice românești*, București, Universitatea București, 1979; Al. Niculescu, *Lessico della rivoluzione romana nel secolo XIX*, în RESEE, XVII, nr. 4, 1979; Zamfira Mihail, *Idéologie, mentalité – expression linguistique*, în RESEE, XXII, 2, 1984, pp. 133-144; Lidia Simion, *The Modernization of the Social-Political Vocabulary as Reflected in the Romanian Press of the First Half of the 19th Century*, în loc. cit., pp. 27-33; Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studii filologice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983; Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, Editura Minerva, 1986; Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München, Ion Dumitru Verlag, 1987; Paul Cornea, *Cuvântul „Popor” în epoca pașoptistă: sinonimii, polisemii și conotații. Între semantica istorică și semiotica mentalului colectiv*, în Idem, *Regula jocului*, București, Editura Eminescu, 1980; Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, București, Editura Curtea Veche, 2003, ș.a.

² Vezi, pentru definiții și interpretări, o prezentare detaliată în Dionisie Petcu, *Conceptul de etnic. Eseu metodologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, pp. 18-50.

³ J. A. de Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*, Paris, Firmin Didot, 1854.

⁴ Cf. *Encyclopedia Universalis*, Éditeur à Paris, corpus 8, 1995, p. 971.

⁵ George Vacher de Lapouge, *Les Sélections sociales*, Paris, 1896.

⁶ Vezi *Encyclopedia Universalis*, loc. cit. și *AXIS. Hachette. L'Univers documentaire. Dossier* (cit., în continuare, *AXIS*), vol. 4, Paris, Hachette, 1995, p. 198.

⁷ *Ibidem* și *Encyclopedia Universalis*, loc. cit., p. 971.

⁸ Pierre Bonte, Michel Izard (coord.), *Dicționar de etnologie și antropologie*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 215 (sub voce *Etnie*). Pentru delimitări și comentarii, vezi Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, *Théories de l'ethnicité*, suivi de *Les groupes ethniques et leurs frontières* de Fredrik Barth, Paris, P.U.F., 1995, cap. III: *Race, ethnie, nation*. Dicționarele românești sunt destul de aproximative în circumscrierea și definirea termenului. De pildă, în *Dicționarul Enciclopedic* nu există termenul „etnie”, ci unul înrudit, „grup etnic”, definit astfel: „parte a populației dintr-o societate vorbind aceeași limbă, împărtășind aceleași atitudini, comportamente, trăsături mentale etc. ca produse ale originii și tradiției culturale comune. Într-o societate, g. e. poate fi asimilat când adoptă modelele culturale comune; sau dominat, atunci când este controlat și i se impune cultura unui alt grup; mai poate fi asociat cu alte grupuri, fiecare păstrându-și identitatea culturală”. Cf. *Dicționar Enciclopedic*, vol. II (D-G), București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 251 (sub voce *Etnic*). Definiția, destul de aproximativă, are dezavantajul de a păcătui și prin necunoașterea teoriilor despre multiculturalitate, interculturalitate și transculturalitate, încât este, practic, inutilizabilă.

⁹ Max Weber a utilizat sintagma „grupuri etnice” în *Economy and Society*, t. I, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1978. Vezi și Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, *op. cit.*, p. 35 și urm.

¹⁰ Apud Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie. I. Terminologie. II. Personalități*, București, Editura Albatros, 1979, p. 104.

¹¹ Vezi *Encyclopedia Universalis*, loc. cit., pp. 971-972.

¹² *Ibidem*, p. 972.

¹³ Vezi Fredrik Barth, *Les groupes ethniques et leurs frontières*, traduit par Jacqueline Bardolph, Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, în Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, *op. cit.* Vezi și F. Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries*, Bergen, Oslo, London, 1969. În sociologia americană a existat un amplu interes pentru studiul contactelor dintre grupurile etnice și frontierele rasiale din spațiile urbane. Vezi, de exemplu, Everett C. Hughes, Helen MacGill Hughes, *Where Peoples Meet. Racial and Ethnic Frontiers*, Westport, Greenwood Press, 1981.

¹⁴ Cf. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell, 1986, pp. 22-32. Vezi și Idem, *Naționalism și Modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism*, traducere din engleză de Diana Stanciu, Chișinău, Editura Epigraf, 2002, cap. 8, *Etnosimbolism*, mai ales pp. 198-200 (*Etnii și etnosimbolism*).

¹⁵ Dintre numeroasele sale lucrări, vezi mai ales studiul *Sensibilități etnice și confesionale în Transilvania în timpul lui Nicolaus Olahus*, în AIIC, XXXIII, 1994 și vol. *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, Editura Enciclopedică, 1998. Pentru comparații interesante, vezi Idem, *Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în Dan Berindei (coord.), *Istoria României. Pagini transilvane*, Cluj-Napoca, 1994. Pentru lărgirea ariei de discuții și prezentarea evoluției de la solidaritățile etnice medievale la națiunile moderne în Europa, vezi Idem, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.

¹⁶ Andrei Cornea, *Turnirul khazar. Împotriva relativismului contemporan*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 149. Pentru termenul „popor”, vezi Paul

Cornea, *Cuvântul „Popor” în epoca pașoptistă: sinonimii, polisemii și conotații. Între semantica istorică și semiotica mentalului colectiv*, în Idem, *Regula jocului*, București, Editura Eminescu, 1980.

¹⁷ Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, traducere de Silvia Dram, prefată de Al. Zub, Iași, Institutul European, 1997, p. 23.

¹⁸ Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London, Boulder, Colorado, Pluto Press, 1993, p. 4.

¹⁹ Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, *op. cit.*, p. 25.

²⁰ *Ibidem*, p. 24.

²¹ Pierre van den Berghe, *Race and Ethnicity: a sociobiological perspective*, în „Ethnic and Racial Studies”, 1978, Vol. 1, no. 4, pp. 401-411. Pentru raportul dintre etnocentrism și rasism, posibile în orice societate, datorită conflictelor diverse care o străbat și memoriei colective, bazată pe istorie, tradiții și valori proprii, scrie un articol remarcabil și Vittorio Lanternari, *Ethnocentrism and Ideology*, în *loc. cit.*, 1980, Vol. 3, no. 1, pp. 52-66.

²² Walker Connor, *A nation is a nation, is a state, is an ethnic group, is a ...*, în *loc. cit.*, 1978, I, no. 4, pp. 378-400. Vezi și Joshua Fishman, *Social theory and ethnography: neglected perspectives on language and ethnicity in Eastern Europe*, în Peter Sugar (ed.), *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*, Santa Barbara CA: ABC-Clio, 1980, pp. 69-99. Pentru Fishman, etnicitatea este profund subiectivă, revărsându-se în viața cotidiană și transgresând individul.

²³ A. D. Smith, *op. cit.*, cap. 7 și 8.

²⁴ Idem, *The Ethnic Origins of Nations*, p. 26.

²⁵ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Mythe, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980, mai ales p. 102.

²⁶ *Ibidem*, pp. 164-167.

²⁷ Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, *op. cit.*, pp. 93-132.

²⁸ *Ibidem*, p. 136 și urm.

²⁹ Katherine Verdery, *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economical and Cultural Change*, Berkeley, University of California Press, 1983.

³⁰ Thomas Hylland Eriksen, *op. cit.*, passim.

³¹ Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1997, p. 40. Vezi și *Ibidem*, pp. 13-14.

³² „Xenopoliana”, V, 1997, 1-4.

³³ Maria Larionescu, *Etnicitatea – identitate colectivă virtuală*, în „Sociologie Românească”, Serie nouă, V, 1994, nr. 2-3, pp. 151-159. Într-o notă de subsol, aflăm și o definiție, preluată dintr-un *Dicționar de sociologie* (Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu /coord./, *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1993, pp. 224, 381, 383): „Etnicitatea desemnează, îndeobște, starea de a fi etnic sau de a aparține unui grup etnic (de la gr. *ethnos*, popor), adică unui grup organic de indivizi având descendență comună, limbă comună, religie și obiceiuri specifice, literatură și artă populară, asociații și organizații comune. Prin împlinire politică grupul etnic (poporul) devine națiune”. Cf. Maria Larionescu, *op. cit.*, p. 151, nota 1. O definiție tautologică (etnicitatea reprezintă „starea de a fi etnic sau de a aparține unui grup etnic”) și restrictivă, întrucât echivalează grupul etnic cu poporul.

³⁴ Vezi, mai ales, Cătălin Turliuc, *Naționalism și etnicitate. Considerații istoriografice și metodologice*, în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, volum coordonat de Gabriel Bădăraș, Leonid Boicu și Lucian Nastasă, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1994, pp. 425-439 și Idem, *Etnicitate și naționalitate la 1848*, în *Istoria – o meditație asupra trecutului*, ed. Gabriel Bădăraș et al., Iași, Tipografia Moldova, 2001, pp. 225-231, reluat în Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, Editura Junimea, 2002 (citată infra, D. Vitcu et al., *Modernizare...*), pp. 49-56.

³⁵ *Ibidem*, p. 51; Idem, *Naționalism și etnicitate...*, p. 436.

³⁶ Hagen Schulze, *Stat și națiune în istoria europeană*, traducere coordonată de Hans Neumann, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 101. Această carte reprezintă o reușită îmbinare între istoria conceptelor (*Begriffsgeschichte*) și istoria politică.

³⁷ Karl Ferdinand Werner, *Volk, Nation, Nationalismus, Masse: Mittelalter*, în Otto Bruner et al. (eds.), *Geschichtliche Grundbegriffe*, vol. VII, Stuttgart, 1992, p. 223, apud H. Schulze, *op. cit.*, p. 102. Vezi și *AXIS. L'Univers documentaire. Hachette. Dossier*, vol. 7, 1995, p. 268; *Encyclopedia Universalis*, corpus 16, 1995, pp. 6-7.

³⁸ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 114-136. Istoricul acordă războiului, adică confruntării violente cu alteritatea, un rol aparte: „Războiul nu este originea unei națiuni, ci catalizatorul ei” (*Ibidem*, p. 114).

³⁹ Vezi Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne*, p. 17.

⁴⁰ Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, București, Editura Curtea Veche, 2003, p. 45.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 37-65: *Națiunea: Semnificațiile unui concept istoric*.

⁴² Vezi antologia de texte inclusă în volumul lui Raoul Girardet, *Naționalisme și națiune*, traducere de Patricia Enea, prefată de Al. Zub, Iași, Institutul European, 2003. Vezi și *Les Théories de la nation: entre nature et culture*, în *AXIS*, *loc. cit.*, pp. 266-268. Această complexitate a națiunii, realitatea ei proteiformă și incapacitatea de a oferi o definiție clară se resimte și în explicațiile din dicționare. *Le Petit Larousse. Dictionnaire encyclopédique*, Paris, Larousse, 1993, p. 690, definește astfel națiunea: „1. Grande communauté humaine, le plus souvent installée sur un même territoire et qui possède une unité historique, linguistique, culturelle, économique plus ou moins forte. 2. Communauté politique distincte des individus qui la composent et titulaire de la souveraineté”. Vezi și *Dicționar enciclopedic*, vol. IV (L-N), București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 540, unde, sub voce *națiune*, apare următoarea explicație: „Comunitate stabilă de oameni, istoricește constituită și care a luat naștere pe baza comunității de limbă, de teritoriu, religie, de viață economică și de factură psihică, ce se manifestă în comunitatea culturii naționale și în conștiința originii comune. *N.* au apărut în perioada capitalismului ascendent, deși unele trăsături ale sale (limba, comunitatea culturii) s-au format încă din perioada precapitalistă”. Se observă ușor prioritatea acordată semnificației culturale a națiunii. Interesant este faptul că Romulus Vulcănescu, în *Dicționarul de etnologie* pe care l-a conceput, nu definește termenul „națiune”, ci explică sintagma „comunitate națională”, arătând că fiecărei „orânduiri istorice” îi corespunde un tip de comunitate națională: „comunitatea națională de tip medieval se deosebește de aceea de tip burghez și ambele de aceea de tip socialist prin structura lor de clasă, gradul lor de omogenizare și rolul ce îl îndeplinesc în procesul istoric al societății”. (Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, pp. 75-76). Pentru concesiile făcute acestei aberații produsă de dogma marxist-leninistă, vezi vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan* (coord. științific Șt. Ștefănescu), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1994 (citată, în continuare, Șt. Ștefănescu /coord./, *Națiunea română*).

⁴³ Vezi H. Seton-Watson, *Nations and States. An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London, Nichols & Weidenfeld, 1977; A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*; Gil Dellanoi, Pierre-André Taguieff (coord.), *Théories du nationalisme. Nation, nationalité, ethnicité*, Paris, Éditions Kimé, 1991; B. Michel, *Nations et nationalités en Europe centrale aux XIXe et XXe siècles*, Paris, Aubier-Flammarion, 1995; „Hérodote”, nr. 72-73, Paris, La Découverte, trim. 1 și 2, 1994; „La Pensée politique”, nr. 3, Paris, Seuil/ Gallimard, 1995, etc.

⁴⁴ Vezi A. D. Smith, *Naționalism și Modernism*, pp. 153-177.

⁴⁵ Idem, *The Ethnic Origins of Nations*, mai ales pp. 32-41; Idem, *The Problem of national Identity: ancient, medieval and modern?*, în „Ethnic and racial Studies”, 17, 1994, 3, pp. 375-399. Pentru prezentarea teoriilor etnosimboliste, a se vedea Idem, *Naționalism și Modernism*, cap. 8 (pp. 178-205).

⁴⁶ *Ibidem*, partea I: *Variante ale modernismului*.

⁴⁷ Printre reprezentanții acestei școli de gândire, menționăm, aici, doar două lucrări, cu un impact uriaș în literatura de specialitate: Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului*, traducere din limba engleză de Robert Adam, București, Editura Antet, 1997; Eric Hobsbawm, *op. cit.*

⁴⁸ Benedict Anderson, *Comunități imaginate. Reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*, traducere de Roxana Oltean și Ioana Potrache, București, Editura Integral, 2000.

⁴⁹ Hans Kohn, *Nationalism, its Meaning and History*, New York, Van Nostrand Reinhard Company, 1965.

⁵⁰ M. Seymour, *On Redefining the Nation*, în N. Miscevic (ed.), *Nationalism and Ethnic Conflict. Philosophical Perspectives*, La Salle and Chicago, Open Court, 2000.

⁵¹ Vezi Christophe Jaffrelot, *Câteva teorii despre națiune*, în *Națiune și naționalisme*, concepție și coordonare editorială: Serge Cordellier, Élisabeth Poisson, traducere: Brândușa Prelipceanu, Postfață: Mirela-Lauminița Murgescu, București, Editura Corint, 2002, pp. 61-65.

⁵² Exemplul cel mai la îndemână ne este oferit de cartea lui E. Balibar și I. Wallerstein, *Class, Race, Nation. Ambiguous Identities*, London, New York, Verso, 1992. Vezi și E. Kedourie, *Nationalism*, London, Hutchinson, 1960, care aprecia spontaneitatea fenomenului.

⁵³ Ernest Renan, *Ce este o națiune?*, în Raoul Girardet, *Naționalisme și națiune*, traducere de Patricia Enea, prefață de Al. Zub, Iași, Institutul European, 2003, pp. 125-126.

⁵⁴ V. Neumann, *op. cit.*, pp. 59-65: *De ce este utilă redefinirea conceptului de Națiune în Europa Centrală și de Sud-Est?*

⁵⁵ Pompiliu Teodor, *Iluminism și națiune*, în Șt. Ștefănescu (coord.), *Națiunea română*, p. 298.

⁵⁶ *Ibidem.*

⁵⁷ Idem, *Romanian Political Enlightenment*, în vol. *Enlightenment and Romanian Society*, Edited by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 118. Vezi și Victor Neumann, *Homo Europaeus și revoluția intelectuală în secolul Luminilor*, în Idem, *Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, București, Editura Științifică, 1991, pp. 129-131.

⁵⁸ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Petru Maior: Aufklärung and Nation*, în P. Teodor (ed.), *Enlightenment and Romanian Society*, pp. 260-277. Vezi mai ales concluziile de la pp. 276-277.

⁵⁹ Vezi George Em. Marica, *Repere ale sociologiei națiunii la scriitorii români din secolul al XIX-lea*, în Șt. Ștefănescu (coord.), *Națiunea română*, pp. 446-476. Pentru dimensiunea socială, vezi Nicolae Bocșan, *Opțiuni sociale și democratice în procesul constituirii solidarității naționale moderne 1821-1848*, în *loc. cit.*, pp. 338-377. O perspectivă generală, realizată cu un acut simț al momentului istoric, ne oferă, în același volum, Damian Hurezeanu, în studiul *Formarea națiunii române*, în *loc. cit.*, pp. 21-135. Faptul că în preajma revoluției pașoptiste o serie de tineri români aflați în capitala Franței (cu deosebire Bălcescu) au suferit influența lui Michelet și a teoriei despre Popor și Națiune este susținut și de Catherine Durandin, *Révolution à la française ou à la russe. Polonais, Roumains et Russes au XIX-e siècle*, Paris, P.U.F., 1989, pp. 89-152: *Le bon disciple roumain: illusions et désillusions*. O explicație sagace a conceptului de „Peuple”, așa cum apare el în opera lui Jules Michelet, este oferită de Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune?*, pp. 9-36: *Conceptul de Peuple*.

⁶⁰ G. Em. Marica consideră că, în secolul al XIX-lea, conceptul de națiune „își capătă valențele sale proprii”, diferențiindu-se de acela de „popor”, cu care se confunda înainte de 1800. Esența națiunii în secolul al XIX-lea ar constitui-o „accentul pus pe Conștiință, pe voința de a se afirma ca atare” (George Em. Marica, *op. cit.*, p. 472).

⁶¹ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, Editura Minerva, 1972, pp. 465-468. Pentru viziunea pașoptiștilor asupra statului național, vezi Dan Berindei, *Statul modern în viziunea făuritorilor unirii Principatelor*, în *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, vol. îngrijit de Nicolae

Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982 (citată, *infra*, *Stat, societate, națiune*), pp. 118-127.

⁶² Hagen Schulze, *op. cit.*, pp. 172-190.

⁶³ Paul Cornea, *op. cit.*, p. 469.

⁶⁴ Eftimie Murgu, *Scrieri*, București, EPL, 1969, p. 371.

⁶⁵ N. Bălcescu, *Opere*, ed. Gh. și Elena Zane, vol. II, București, Editura Academiei, 1982, p. 111.

⁶⁶ A. D. Xenopol, *Psihologia și istoria*, în Idem, *Națiunea română*, antologie, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1999, pp. 52, 61.

⁶⁷ Idem, *Cultura națională*, în *loc. cit.*, p. 73.

⁶⁸ Idem, *Despre naționalism*, în *loc. cit.*, p. 204.

⁶⁹ Vezi Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, pp. 212-230: *În căutarea specificului național*; Mihai Dinu Gheorghiu, *Specificul național în sociologia românească*, în Al. Zub (ed.), *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, București, Editura Științifică, 1991, pp. 443-456; Achim Mihu, *Problematica națiunii române în sociologia interbelică*, în Șt. Ștefănescu (coord.), *Națiunea română*; Zigu Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980, ș. a.

⁷⁰ Constantin Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc. Naționalismul*, ediție și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1996. Vezi și Idem, *Psihologia poporului român*, antologie, ediție și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1999; Idem, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, ediție de Gh. Al. Cazan, București, Editura Științifică, 1990.

⁷¹ *Ibidem*, p. 66.

⁷² Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților*, ediție și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1996.

⁷³ George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, ediție și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1999; Idem, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, București, Atelierele Grafice „Cultura națională”, 1929.

⁷⁴ Nicolae Iorga, *Ideea națională în decursul istoriei universale*, în Idem, *Sfaturi pe întuneric*, vol. II, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1940; Idem, *Conferințe. Ideea unității românești*, ediție îngrijită de Ștefan Lemny și Rodica Rotaru. Postfață, note și bibliografie de Ștefan Lemny, București, Editura Minerva, 1987.

⁷⁵ Vezi, îndeosebi, Gh. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga”, 1943.

⁷⁶ Achim Mihu, *op. cit.*, p. 518.

⁷⁷ Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne*, pp. 17-18. Vezi și Idem, *Națiunea română medievală*, pp. 5-13: *O explicație preliminară*.

⁷⁸ Vezi succintă și utilă prezentare a lui C. Turliuc, *Naționalism și etnicitate. Precizări istoriografice și metodologice*, pp. 431-436.

⁷⁹ De exemplu, în *AXIS*, vol. 7, pp. 258-261.

⁸⁰ Guy Hermet, *op. cit.*, pp. 164-165; Jacques Godechot, *The New Concept of the Nations and its Diffusion in Europe*, în Otto Dann, John Dinwiddy (eds.), *Nationalism in the Age of French Revolution*, London & Ronceverte, Hambledon Press, 1988, pp. 16-17, Idem, *Les révolutions de 1848*, Paris, Albin Michel, 1971, pp. 155-160; *Encyclopedia Universalis*, corpus 16, 1995, p. 17 (sub voce *Nation*); Raoul Girardet, *op. cit.*, pp. 14-21.

⁸¹ Vezi, pentru orientare bibliografică, mai ales, Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, London, Duckworth and New York, Holmes & Meier, 1983; Idem, *Nationalism și modernism*; Hans Kohn, *Nationalism. Its Meaning and History*; P.-A. Taguieff, G. Delannoi, *op. cit.*, etc.

- ⁸² C. Turliuc, *op. cit.*, passim.
- ⁸³ Vezi *Ibidem*, pp. 433-434.
- ⁸⁴ James Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London, MacMillan, 1991 p. 21. Abordările politologice privilegiază acest palier interpretativ. De pildă, Dan Pavel analiza ideologia naționalismului românesc ca „paradigmă a naționalismului”. Cf. Dan Pavel, „Deșteaptă-te române!”. *O cercetare în ideologia naționalismului*, în „Polis”, nr. 2/1994, p. 153. Despre ideologia naționalistă vezi o interpretare sagace la R. Girardet, *op. cit.*, pp. 13-48. Vezi și *Encyclopedia Universalis*, *loc. cit.*, pp. 17-19 (text scris tot de R. Girardet).
- ⁸⁵ René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II, *Le XIXe siècle. 1815-1914*, Paris, Éditions du Seuil, 1974, p. 174 și urm..
- ⁸⁶ *Ibidem*, pp. 179-185.
- ⁸⁷ Eugene Kamenka (ed.), *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*, London, Edward Arnold, 1973, p. 4.
- ⁸⁸ Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, p. 8.
- ⁸⁹ Ernest Gellner, *Mitul națiunii și mitul claselor*, traducere de Florin Berindeanu, în „Polis”, nr. 2/1994, p. 17. Vezi și Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 3.
- ⁹⁰ Vezi Hagen Schulze, *op. cit.*, pp. 191-255: *Statul național revoluționar (1815-1871) și Statul național imperial (1871-1914)*.
- ⁹¹ Aceasta avea să contribuie la sporirea tensiunilor cu alte națiuni și etnii, după cum arăta Karl R. Popper, *Mizeria istoricismului*, traducere de Dan Suciuc și Adela Zamfir, cu un *Fals cuvânt înainte* de Mihai-Radu Solcan, București, Editura Humanitas, 1996, passim.
- ⁹² A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, p. 26.
- ⁹³ Hagen Schulze, *op. cit.*, passim.
- ⁹⁴ *Ibidem*, pp. 114-136: *State naționale și națiuni culturale*.
- ⁹⁵ Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. III, *State și identități europene (secolul XIV-1815)*, traducere de Monica Timu, ed. îngrijită, note și comentarii de Doina Barcan-Sterpu, Iași, Editura Institutul European, 1998, p. 169.
- ⁹⁶ Cătălin Turliuc, *Etnicitate și naționalitate la 1848*, în D. Vitcu et al., *Modernizare...*, p. 50. Vezi și Idem, *Ideea națională și construcția politică modernă*, în *loc. cit.*, pp. 11-22. Iar istoricul Lucian Boia sintetiza: “Naționalism, expansionism, elitism, rasism – aceasta a fost lumea modernă”. Cf. Lucian Boia, *Două secole de mitologie națională*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 100.
- ⁹⁷ Cătălin Turliuc, *op. cit.*, p. 11.
- ⁹⁸ Guy Hermet, *op. cit.*, p. 99.
- ⁹⁹ Al. Zub, *Prefață. Națiuni și naționalisme*, în Guy Hermet, *op. cit.*, p. 7.
- ¹⁰⁰ Ernest Gellner, *Mitul națiunii și mitul claselor*, p. 17. Cf. și Idem, *Națiuni și naționalism*, pp. 144-145.
- ¹⁰¹ A. D. Smith, *National Identity*, Harmondsworth, Penguin Books, 1991, p. 72.
- ¹⁰² Cf. *AXIS. L'Univers documentaire. Hachette. Dossier*, Vol. 7, Paris, Hachette, 1995, pp. 258-259.
- ¹⁰³ Benedict Anderson, *Comunități imparate*, p. 187.
- ¹⁰⁴ A. D. Smith, *op. cit.*, pp. 134-138; H. Schulze, *op. cit.*, pp. 114-136. O exemplificare pentru cazul românesc, la Al. Zub, *Națiune culturală și națiune politică la români în secolul XIX*, în Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, Florin Căntec (ed.), *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001, pp. 51-57.
- ¹⁰⁵ E. Gellner, *op. cit.*, pp. 185-186.
- ¹⁰⁶ Hugh Seton-Watson, *Nations and States*, p. 5.
- ¹⁰⁷ A. D. Smith, *op. cit.*, p. 10.

¹⁰⁸ Vezi Yves Lacoste, *Națiune și democrație, o asociere firească?*, în Serge Cordellier, Élisabeth Poisson (ed.), *op. cit.*, pp. 54-58; Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992, p. 272 și urm.

¹⁰⁹ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, p. 88.

¹¹⁰ Idem, *Era Revoluției 1789-1848*, traducere din engleză de Radu Săndulescu, Chișinău, Editura Cartier, 2002, pp. 156-170.

¹¹¹ Ernst Cassirer, *La philosophie des Lumières*, Paris, 1970, p. 207.

¹¹² Benedict Anderson, *op. cit.*, pp. 16-39.

¹¹³ *Ibidem*, p. 10.

¹¹⁴ Gabriel Andreescu, *Naționalisti, antinaționalisti... O polemică în publicistica românească*, Iași, Editura Polirom, 1996.

¹¹⁵ Andrei Roth, *Un naționalism „bun” și unul „rău”? Delimitări terminologice conceptuale*, în „Polis”, nr. 2/1994, pp. 137-152.

¹¹⁶ Dan Dungaci, *Estul și vestul în „oglinza naturii” - este „naționalismul estic” esențial diferit de cel „vestic”?*, în „Polis”, vol. 5, nr. 4/1998, pp. 72-97. Vezi și Idem, *Națiunea și provocările (post)modernității*, București, Editura Tritonic, 2004. Principalii autori pe care Dan Dungaci îi discută, infirmând această dihotomie Est – Vest, cu privire la naționalism, sunt: John Plamenatz, *Two types of nationalism*, în Eugen Kamenka (ed.), *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*, London, Edward Arnold, 1973; Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*, New York, The Macmillan Company, 1948; (dar mai relevantă ar fi fost, în context, Idem, *A History of Nationalism in East*, London, George Routledge & Sons Ltd., 1929); Peter F. Sugar, *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism*, în Peter F. Sugar, Ivo J. Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle and London, University of Washington Press, 1969 (reeditat în 1994); Michael Ignatieff, *Blood and Belonging. Journeys into the New Nationalism*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1994.

¹¹⁷ Andrei Marga, *Filosofia unificării europene*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj, Biblioteca Apostrof, 1997, pp. 288-289.

¹¹⁸ Vezi Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie...*, cap. VI, *Patria în gândirea generației de la 1848*.

¹¹⁹ Ernest Gellner, *op. cit.*, pp. 202-203.

¹²⁰ L. Boia, *op. cit.*, pp. 74-75.

¹²¹ E. Gellner, *op. cit.*, pp. 196, 74-75, 9-10.

¹²² Cf. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, tema 6: *Conștiința națională*.

¹²³ Pentru asemănările și deosebiriile premiselor și procesului înfăptuirii statelor naționale român, italian și german, vezi, mai ales, Dan Berindei, *Constituirea statelor naționale în secolul al XIX-lea: Italia, România și Germania. Paralele istorice*, în Idem, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 245-267; Dinu C. Giurescu, *Repere în formarea unor state naționale europene: prima jumătate a secolului XIX*, în vol. *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, vol. îngrijit de Al. Zub, București, Editura Științifică, 1991, pp. 48-72.

¹²⁴ E. Gellner, *op. cit.*, p. 14.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 43.

¹²⁶ Pentru particularitățile istoriei Balcanilor și explicațiile, de multe ori divergente, asupra apariției națiunilor și naționalismelor balcanice, vezi, între alții, Jean Ancel, *Peuples et Nations des Balkans*, Paris, Librairie Armand Colin, 1926; Dimitrije Djordjevič, *Le mouvement pour l'indépendance nationale et économique des Balkans au XIXe et XXe siècle jusqu'à 1914*, în Comité International des Sciences historiques. XIIe Congrès International des sciences historiques, *Rapports*, vol. IV, Wien, 1965; Dimitri T. Analiș, *Les Balkans*, Paris, P.U.F., 1978; V. Traikov, *Curențe ideologice și programe ale mișcărilor de eliberare națională din Balcani până în anul 1878*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986; N. Ciachir, *Istoria*

popoarelor din sud-estul Europei, în epoca modernă, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987; Maria Todorova, *Balcanii și balcanismul*, traducere de Mihaela Constantinescu și Sofia Oprescu, București, Editura Humanitas, 2000; Vesna Goldworthy, *Inventarea Ruritaniei. Imperialismul imaginației*, traducere de Luminița Cioroianu, București, Editura Curtea Veche, 2002; Stevan K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor: 1804-1945*, Iași, Editura Polirom, 2002, etc.

¹²⁷ Vesna Goldworthy, *op. cit.*, passim.

¹²⁸ E. Gellner, *op. cit.*, p. 58.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 79.

¹³⁰ Vezi Leonidas Rados, *Greci și români în secolul XIX. Aspecte identitare*, în „Xenopoliana”, VIII, 2000, 1-4, pp. 73-83; Idem, *Fanariotism și antifanariotism în istoriografia română pașoptistă*, în AIIX, t. XXXIX-XL, 2002-2003, pp. 293-310; Mihai Chioveanu, *Acuza de fanariotism: atitudini post-politice și alterități fictive în structurarea identității naționale și a culturii politice la români*, în *loc. cit.*, pp. 61-72.

¹³¹ Vezi, de pildă, Toader Nicoară, *Le Discours antigrec et antiphanariote dans la société roumaine (XVIIe et XVIIIe siècles)*, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj, Cluj University Press, 1995, pp. 205-211.

¹³² Florea Ioncioaia, *Veneticul, păgânul și apostatul. Reprezentarea străinului în Principatele române (secolele XVIII-XIX)*, în *Identitate/ alteritate în spațiul cultural românesc*, culegere de studii editată de Al. Zub, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, pp. 176-177. Conform unor studii, educația școlară era focalizată, între 1831-1864, când apare legea instrucțiunii, pe principiile religiei și moralei, scopul fiind acela de a crea un cetățean al statului, învățat să fie un bun creștin și un bun membru al societății. Abia după 1860, scopurile și intențiile școlii merg spre o educație național-patriotică. Vezi, în acest sens, Mirela Luminița Murgescu, *Between „the Good Christian” and „the Brave Romanian”. Educational Goals and Priorities in the Romanian School during the XIXth Century*, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.), *op. cit.*, pp. 285-288.

¹³³ Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne*, cap. 4: *Identitatea etnică prin alteritate: confruntarea pașnică sau violentă cu străinul*; Guy Hermet, *op. cit.*, passim.

¹³⁴ Vezi Pompiliu Teodor, *Romanian Political Enlightenment* și Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Petru Maior: Aufklärung and Nation*, ambele în Pompiliu Teodor (ed.), *Enlightenment and Romanian Society*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980; Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania. 1770-1868*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, ș. a.

¹³⁵ Al. Zub, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze*, Iași, Institutul European, 1994; *La Révolution Française et les Roumains. Impact, images, interprétations. Études à l'occasion du bicentenaire publiées par Al. Zub*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1989.

¹³⁶ Hans Kohn, *The Age of Nationalism. The First Era of Global History*, New York, Evanston and London, Harper & Row Publishers, 1962, pp. 3-7.

¹³⁷ *Ibidem*, pp. 3-4.

¹³⁸ Practic, aceste deziderate sunt esența memoriilor și programelor de reformă românești în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a veacului următor. Cf. Vlad Georgescu, *Mémoire et projets de réforme... 1769-1830*; Idem, *Mémoire et projets de réforme... 1831-1848*; Idem, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, pp. 327-342; Idem, *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române. 1750-1831*, cap. 12: *Noul ideal patriotic și național*.

¹³⁹ Al. Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, Editura Minerva, 1978, p. 194.

¹⁴⁰ Catherine Durandine, *Révolution à la française ou à la russe...*, Paris, P.U.F., 1989, pp. 89-152.

¹⁴¹ La 1852, Papiu Ilarian scria: „Cultura, cultura va scăpa pe români și cultura numai națională poate fi”. Alesandru Papiu Ilarian, *Antologie*, ediție îngrijită, prefată, note și comentarii de Corneliu Albu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 85.

¹⁴² Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, p. 12.

¹⁴³ Idem, *Etnicitate și naționalism în Europa contemporană*, în „Polis”, nr. 2/1994, p. 60.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 60 și urm.; Idem, *Nations and Nationalism since 1780*, p. 144.

¹⁴⁵ B. Anderson, *Comunități imaginate*, pp. 172-177, 66-79, 179-181, 80-104.

¹⁴⁶ A se vedea, în special, cartea sa *A History of Nationalism in East*. Fără a o lega neapărat de apartenența geografică, distincția între un naționalism „civic-teritorial” și un altul „etnic-genealogic” este însușită și de A. D. Smith, *National Identity*, p. 79.

¹⁴⁷ Hans Kohn, *Nationalism. Its Meaning and History*, passim; Idem, *The Age of Nationalism*, pp. 13-20.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. XVI.

¹⁴⁹ John Plamenatz, *Two Types of Nationalism*, în Eugen Kamenka, (ed.), *Nationalism. The Nature and Evolution of a Idea*. O taxonomie diferită a naționalismului, pe baza situațiilor sociale, la Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism*, p. 143.

¹⁵⁰ L. Boia, *Două secole de mitologie națională*, p. 52.

¹⁵¹ *Ibidem*, pp. 53-54.

PUNCTE COMUNE ȘI CONTRADICȚII ÎNTRE PARTIDELE POLITICE ROMÂNEȘTI DIN BUCOVINA (1911-1914)

Vlad Gafița

***Résumé.** La première guerre mondiale trouvait les roumains de Bucovine divisés en plan politique et partinique. Cette situation a été accentuée par les mesures du gouverneur militaire autrichien, Fischer, qui a commencé des actions brutales contre les toutes catégories sociales appartenant aux roumains de cette province. La lutte entre les nationalistes et démocrates a eu quelquefois des accents durs qui ont durés par toute la période de l'année 1914.*

Divizarea în plan politic a românilor bucovineni a fost o trăsătură definitorie a vieții publice din ducatul Bucovinei și în primul deceniu al secolului al XX-lea. Chiar dacă a adunat, laolaltă, pentru un timp, curente naționalist, conservator și democrat, Partidul Național Român din această provincie nu a reușit să păstreze unitatea partinică a românilor din Bucovina. Din numeroasele cauze ale acestei stări de fapt, ne vom opri, în materialul de față, numai asupra câtorva dintre ele.

Încă din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Partidul Național Român din Bucovina a apărut și s-a dezvoltat ca o formațiune politică în interiorul căreia se manifestau două grupări și curente deosebite. Istoriografia românească recentă a pus în prim plan conflictul și contradicțiile dintre gruparea bătrânilor politicieni români – de nuanță conservatoare – și gruparea tinerilor politicieni naționaliști.

Dezamăgiți de atitudinea boierilor bătrâni în ceea ce privește apărarea intereselor naționale, noua generație din Partidul Național Român s-a separat în anul 1897, punând bazele unui partid de orientare naționalist-radicală. Doi dintre fruntașii acestuia, Iancu Flondor și George Popovici, opozanți reductabili ai conservatorilor aveau să devină chiar reprezentanți în Dieta provincială. Abordarea lor politică s-a distanțat de pasivismul practicat anterior de politicienii bucovineni, ea angajându-i pe tinerii deputați într-o luptă, cu accente adeseori dramatice, pentru apărarea intereselor românilor bucovineni. Acțiunile amintirilor politicienilor vizau domenii diverse, de la cel general, național, la cele particulare precum școala, biserica, economia, cultura. Din nefericire, colaboraționismul de care au dat dovadă conservatorii români în relația cu autoritățile provinciale, de multe ori defavorabil situației propriilor conaționali, a făcut ca succesele tinerilor progresiști să fie relative sau parțiale.

Guvernatori ai Bucovinei, precum Friedrich Bourguignon, au dovedit multă abilitate în a întreține o permanentă stare conflictuală între grupările politice ale românilor din ducat. Conservatorii erau sprijiniți în alegeri de către autorități, în schimbul a numeroase compromisuri pe plan național, în vreme ce naționaliștii trebuiau să suporte un tir continuu de acuzații, calomnii și invective.

Începutul secolului al XX-lea i-a găsit pe românii bucovineni scindați în plan politic, în ciuda eforturilor lui Iancu Flondor, devenit lider și purtător de cuvânt al

mișcării naționale, de a coagula grupările naționalistă și conservatoare. Acțiunea comună a acestora a fost, din nefericire, de scurtă durată, și nu suficient de puternică, pentru a rezista atacurilor concertate ale autorităților sau ale altor naționalități din Bucovina.

Posibilitatea reunificării Partidului Național Român devenea un deziderat din ce în ce mai îndepărtat, cu atât mai mult cu cât pe scena politică a ducatului apăruse un nou curent politic, numit „democrat” și condus de un politician extrem de abil: Aurel Onciul. Acesta a pendulat în permanență între o atitudine de îngăduință – atât față de boierii naționaliști, cât și față de cei conservatori – și o critică dură față de ambele tabere, subminându-le și slăbindu-le printr-o campanie de presă neloială și incorectă¹.

Prin promisiuni de natură socială și economică, Aurel Onciul a reușit să atragă de partea sa o bună parte a intelectualității rurale (învățători, preoți) și o serie de elemente burgheze. A încheiat chiar, în iunie 1904, un pact politic cu ucrainenii, germanii și evreii, numit „Tovărășie țărănească”, cu scopul declarat de a contribui la dezvoltarea provinciei prin înființarea de școli naționale, schimbarea legii electorale, crearea unei Bănci a Țării și a unor case de ajutor pentru țăranime, creșterea salariilor învățătorilor din mediul rural etc.². O asemenea formațiune eterogenă nu putea, desigur, să se înscrie în apărarea intereselor naționale ale românilor bucovineni, Aurel Onciul fiind unul din exponenții conceptului de „homo bucovinensis”. Propaganda făcută le-a adus democraților succese importante în alegerile dietale din 1904. Înfrânt, Partidul Poporal Național al lui Iancu Flondor, a ieșit, pentru o vreme, din prim planul vieții politice din Bucovina.

Punerea în aplicare a programului politic al „Tovărășiei Țărănești”, deși a avut aspecte pozitive precum „democratizarea vieții politice din Bucovina”³, a stat sub semnul unei politici nefaste față de interesele național-politice ale românilor bucovineni. Reformele din domeniile învățământului sau electoral au determinat pierderea, de către autohtoni, a rolului principal în viața politică a Bucovinei. O asemenea situație i-a așezat pe liderul democraților, Aurel Onciul, și pe cel al naționaliștilor, Iancu Flondor, pe poziții diametral opuse. Reconcilierea a venit abia între anii 1908-1910, când cele două formațiuni aveau să colaboreze în cadrul unui partid românesc de nuanță creștin-socială. Totuși, falimentul programului politic al democraților, alături de succesele politicii de divizare promovate de Viena prin compromisul electoral din 1910, l-au determinat pe Iancu Flondor să părăsească, din nou, viața politică și de partid, fără a se compromite.

Corpul electoral al ducatului era împărțit în cinci fracțiuni (română, ruteană, germană, poloneză, evreiască), situație ce s-a dovedit a fi extrem de nefastă pentru români, în special pe teren bisericesc⁴. După 1910, degradarea situației românilor bucovineni în raport cu rutenii, s-a accentuat. Rutenizarea bisericii ortodoxe din Bucovina devenise un fenomen îngrijorător, fapt ce a determinat numeroase proteste în rândul opiniei publice românești. În 1911 și 1912, naționaliștii autohtoni au trimis împăratului și guvernului de la Viena petiții cu 16. 400 și respectiv 46. 400 de semnatori. Aceste documente răspundeau paradoxalei acuzații de deznaționalizare a rutenilor de către români, cerând sprijinul autorităților pentru realizarea unei păci în plan bisericesc și național⁵.

Din nefericire asemenea acuzații, lipsite de orice temei, au fost susținute în mod public și în presă chiar de către Aurel Onciul. Rutenii s-au folosit de ideile acestuia, susținând, în fața autorităților provinciale și centrale, că românii le subminează existența

națională. Atitudinea lui Aurel Onciul a favorizat, în fapt, acțiunile guvernului împotriva românilor. Rutenizarea a fost aplicată sistematic în Bucovina, atât pe plan bisericesc, cât și în plan administrativ, judecătoresc și școlar⁶.

Cu timpul, din Fondul Bisericesc nu au mai fost alocate burse elevilor români, ci numai celor ruteni, de confesiune ortodoxă. O serie de înalți funcționari români din Bucovina precum al doilea locțiitor al guvernatorului, primii procurori din Cernăuți și Suceava, președintele Tribunalului Corecțional din Cernăuți, au fost declarați „inapți” și retrogradați pe funcții inferioare⁷.

Deși decisese să se retragă din viața politică, liderul naționaliștilor români, Iancu Flondor, era în permanență informat despre pericolele care planau asupra românilor bucovineni. În iulie 1911, comitetul executiv al Adunării Naționale Bisericești l-a informat în legătură cu petiția trimisă împăratului, document în care românii protestau față de rutenizarea bisericii lor naționale. Semnatarii documentului – Eusebie Popovici, Ștefan Saghin și Aurel Țurcanu – i-au cerut boierului din Storojineț să-i sprijine și să-i adune, laolaltă, din nou pe românii bucovineni⁸.

Dorința rutenilor de a-și crea o episcopie proprie a fost combătută cu argumente pertinente de către Constantin Hurmuzachi, în lucrarea *Chestia delimitării dieceselor naționale gr. or. din Bucovina*. El considera că raporturile etnografice din ducat nu permiteau o delimitare teritorială în dioceză ruteană și dioceză românească. Potrivit lor, înglobarea românilor în dioceza ruteană ar fi condus, treptat, la trecerea, ca ruteni, pe listele electorale, în timpul alegerilor⁹.

În anii 1912-1913, conflictul dintre naționaliști și democrați a căpătat accente extrem de dure, în special prin intermediul presei de partid. În publicația democratică „Foaia poporului”, invectivele, calomniile, injuriile nu erau îndreptate doar împotriva adversarilor politici, ci și împotriva unor instituții românești de prestigiu din Bucovina, precum: *Școala română*, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*¹⁰ etc. Campania de presă a democraților lui Aurel Onciul împotriva membrilor și simpatizanților Partidului Național Român trebuia să atragă simpatia autorităților austriece, îngrijorate de activitatea ferventă a „Ligii Culturale” a lui Nicolae Iorga în Bucovina. Liga a demască, fără menajamente, politica antiromânească și proruteană a autorităților provinciale și centrale¹¹.

Pentru a le ameliora imaginea în ochii guvernului României, au fost trimiși la București, în 1913, deputații Isopescu-Grecul și Mihail Chisanovici. Primul venea în București din partea prim-ministrului austriac, contele Berchtold, deoarece, în numeroase rânduri, manifestase o atitudine favorabilă față de statul austriac. În plus, el avusese contacte anterioare cu politicienii români, fiind primit în audiență chiar de către regele Carol I. La rândul său, deputatul dietal Mihail Chisanovici era considerat de către guvernul de la Cernăuți drept un om cu importante relații la București¹². Cât privește opinia propriilor conaționali din Ducatul Bucovinei, aceștia îl priveau ca pe un politician lipsit de orice sentiment național, dedicat, pe deplin, guvernului provincial. Consulul român la Cernăuți, Georgescu, informa Ministerul de Externe al României, că „acest personaj”, împreună cu Aurel Onciul, nu scăpa nici o ocazie de a denigra, în Bucovina, statul român și pe cetățenii acestuia. Ca atare, i se recomanda guvernului de la București,

să nu-i mai ofere acestui cetățean austriac ajutor pentru gazeta lui Onciul, „Foaia poporului”, sau gratuități pe căile de transport din România.

Pentru a-și ascunde sau justifica acțiunile, autoritățile austriece au demarat o amplă campanie de dezinformare prin presă, cerând partidelor românești să dezmință, în mod public, acuzațiile de rutenizare și de deznaționalizare aduse guvernământului provincial de către „Liga Culturală” a lui Nicolae Iorga.

Naționaliștii au emis un comunicat prin care declarau că Partidul Național Român nu a cerut nici o intervenție din străinătate (n. n. din România) și nici nu aprobă un asemenea demers. Respectând însă adevărul, ei au declarat că românii bucovineni sunt nedreptățiți față de ruteni. Partidul independent condus de Nicu Flondor, Isopescu-Grecul, Teofil Simionovici, nu s-a mărginit la o atitudine rezervată și decentă, precum cea a naționaliștilor, demonstrând, prin declarațiile liderilor, servilism față de guvern¹³. Cât privește poziția democraților, dorind să-și demonstreze loialitatea față de împărat și statul austriac, aceștia au dus o virulentă campanie de presă împotriva statului român.

Comunicatul naționaliștilor a fost falsificat de către guvern, făcându-l să semene cu declarațiile independenților și democraților. Documentul a fost trimis și dat publicității presei din Viena¹⁴. În 1914, înainte de începerea primului război mondial, atât la Viena cât și la Cernăuți, domina o stare de neliniște față de creșterea influenței României după războaiele balcanice și mai ales după încheierea păcii de la București¹⁵. Autoritățile centrale austriece și cele provinciale din Bucovina deveniseră extrem de suspicioase față de atitudinea României pe termen scurt și mediu. Starea de tensiune se accentua pe măsură ce în imperiul dualist soseau informații conform cărora statul român viza alipirea Bucovinei, Transilvaniei și Banatului. Ca atare, autoritățile române erau bănuite că trimit sau racolează spioni în Austro-Ungaria¹⁶. Fiecare cetățean român care vizita Bucovina era aspru supravegheat și controlat; nu puține au fost și arestările abuzive. Toate categoriile sociale, de la țărani la funcționari, din satele cu populație românească compactă din sudul Bucovinei, erau bănuite de legături cu România și urmărite permanent de organele de siguranță. Violarea corespondenței venite din Regatul României devenise o obișnuință. Românii bucovineni erau priviți ca potențiali adversari ai statului austriac, împotriva lor lansându-se o adevărată prigoană. Lua naștere, astfel, un sistem în care orice funcționar sau agent putea contribui la „opera de salvare a monarhiei” prin denunțarea românilor bucovineni ca iredentiști și trădători¹⁷.

Primii care intrau în această categorie erau, desigur, membrii și simpatizanții P.N.R. din Bucovina. Făcându-și datoria de „patrioți austriece”, democrații lui Aurel Onciul, îi numeau pe naționaliști „trădători aserviți României”, atât în presă, adunări publice, cât și în Dietă. Conflictul dintre naționaliști și democrați a căpătat, uneori, accente violente. Astfel, în ședința din 14 iunie 1914, a comitetului permanent din Dieta Bucovinei, prezidată de mareșalul țării, baronul Alexandru Hurmuzachi, deputatul Aurel Onciul i-a „aruncat în ochi”, naționalistului Aurel Țurcanu, o bucată de hârtie sugativă. Modalitatea președintelui Partidului Democrat de a-și manifesta atașamentul față de Austria a fost aspru criticată de presa bucovineană per ansamblu, excepție făcând, desigur, ziarul „Foaia poporului”¹⁸. Publicațiile aparținând celorlalte naționalități au redat incidentul, nescăpând ocazia să critice statul român și guvernul de la București.

Deși majoritatea naționalităților din Bucovina erau divizate în plan politic, românii erau de departe cei mai dezbinați. Politicianismul era o trăsătură comună a partidelor românești din Bucovina, fapt ce producea, în permanență, confuzie în rândul conaționalilor. De pildă, ziarul „Allgemeine Zeitung” prezenta, în iunie 1914, dezbaterile din Dieta Bucovinei cu privire la vizita țarului Rusiei în România, la Constanța. Era adus în discuție și posibilul balans al politicii externe românești către alianța cu Imperiul Țarist. Publicația amintită considera că în Regatul României manifestările democraților și naționaliștilor români bucovineni nu erau luate în serios. De asemenea, se afirma ideea că vizita țarului la Constanța a produs un efect mai mare în Bucovina decât în România. Conform acestui ziar de limbă germană, temerile autorităților și presei vieneze legate de apropierea româno-rusă și de răcirea relațiilor cu Austro-Ungaria erau neîntemeiate și exagerate. Cu toate acestea, „incapabilul” guvern de la București era acuzat de ipocrizie atunci când venea vorba de apărarea drepturilor românilor din Ungaria¹⁹. Publicația amintită îl învinuia pe regele Carol I de joc dublu, aducându-se ca principal argument primirea cu fast a țarului la Constanța în același timp cu conferirea unei importante decorații contelui Czernin. Anexarea sudului Dobrogei de către România era considerată un act abuziv, regele fiind avertizat asupra pericolului rus în cazul înfrângerii Austriei. Se amintea chiar de posibilitatea nimicirii nației române în cazul încheierii unei alianțe cu Rusia. Într-o asemenea situație, spuneau redactorii ziarului, Viena, „salvatoarea națiunilor mici”, nu mai putea face nimic²⁰. De asemenea, dorința Bucureștiului de a vedea înfăptuită România Mare era de-a dreptul ridiculizată²¹. Cât privește, loialismul lui Aurel Onciul față de statul austriac, el era apreciat ca „pozitiv” în principiu, nu însă și suficient pentru a neutraliza acțiunile naționaliștilor români din Bucovina.

Începutul primei conflagrații mondiale i-a găsit pe românii bucovineni la fel de divizați și slăbiți în plan național-politic și partinic ca și mai înainte. Mai mult, capacitatea lor de exprimare avea să fi îngrădită de către administrația militară condusă de colonelul Fischer. Mulți reprezentanți ai preoțimii și învățătorilor rurali au căzut victime regimului militar, fiind considerați trădători, iredentiști și lipsiți de loialitate față de stat și împărat. Desigur, au existat și politicieni, precum Aurel Onciul, care s-au adaptat bine la noua situație. Coagularea forțelor naționale românești din Bucovina avea să se producă la finele războiului, pe fondul dezagregării imperiului dualist, în jurul unor lideri precum Iancu Flondor, Ion Nistor, Dionisie Bejan etc, acțiunile lor determinând unirea cu țara, unire râvnită de atâta timp și plătită cu sacrificii imense.

NOTE:

¹ Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002, p. 197

² Idem, *Activitatea politică a lui Aurel Onciul (1904-1918)*, în „Analele Bucovinei”, II, nr.2, 1995, p. 277

³ *Ibidem*, p. 279

⁴ Mihai Iacobescu, *Bucovina*, în *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 355

- ⁵ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, fond *E2*, vol. 9, partea a II-a, fila 153
⁶ *Ibidem*, filele 150-151
⁷ *Ibidem*, fila 152
⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Iancu Flondor*, dosar nr. 9, fila 16
⁹ *Ibidem*, filele 32-34
¹⁰ Marian Olaru, *op.cit.*, p. 283
¹¹ Arhivele M.A.E., *fond cit.*, fila 144
¹² *Ibidem*, fila 146
¹³ *Ibidem*
¹⁴ *Ibidem*, fila 148
¹⁵ *Ibidem*, fila 141
¹⁶ *Ibidem*, fila 142
¹⁷ *Ibidem*, fila 143
¹⁸ *Ibidem*, fila 136
¹⁹ *Ibidem*, filele 137, 138; „Allgemeine Zeitung”, nr. 3470, Cernăuți, 14 iunie 1914
²⁰ *Ibidem*, fila 140
²¹ *Ibidem*, fila 139

ȘCOLILE PRIMARE DIN DISTRICTELE RĂDĂUȚI ȘI SUCEAVA ÎN ANUL 1913

Constantin Ungureanu

Résumé: En 1914 le Conseil Ecolier de la Bucovine a publié la dernière statistique écolière avec des informations détaillées sur la situation de toutes les écoles primaires officielles et particulières conformément à la situation du 31 décembre 1913. Cette statistique contient des informations sur la date de la rentrée, la langue d'instruction et le nombre de classes de chaque école, le nombre des enfants d'âge écolière et des élèves selon le sexe, la confession et la langue maternelle. La statistique respective offre, aussi, des informations intéressantes sur le corps didactique de chaque école: le nom et le prénom de tous les cadres didactiques; la date, le mois et l'année de naissance pour chaque enseignant; la confession de ceux-ci; le degré didactique; la langue dans laquelle ils avaient le droit d'enseigner à l'école; la date de leur premier engagement à l'école; la catégorie d'appointements de chaque enseignant.

L'article ci-joint présente la situation des écoles primaires des départements Rădăuți et Suceava. Selon la statistique respective, à la fin de l'année 1913 dans le département de Rădăuți activaient 48 écoles primaires (y inclus une particulière) avec 236 classes, dont 141 roumaines et 67 allemandes. A ces écoles étaient inscrits 12.181 élèves, dont 63,8% étaient Roumains, 26,4% Allemands et Hébreux, 5,7% Ukrainiens, 2,8% Hongrois et 1,1% Polonais. Aux écoles du département de Rădăuți activaient 257 enseignants, dont 168 étaient Orthodoxes, 48 Romano-catholiques, 23 Evangéliques et 16 Mozaïques. En décembre 1913 dans le département de Suceava fonctionnaient 47 écoles primaires (41 officielles și 6 particulières) avec 182 classes dont 140 étaient roumaines et 32 allemandes. Ces écoles étaient fréquentées par 9.632 élèves, dont 78,2% étaient Roumains, 15% Allemands et Hébreux, 3,8% Ukrainiens et 2,5% Polonais. Aux écoles du département de Suceava activaient 195 enseignants, dont 150 étaient Orthodoxes, 27 Romano-catholiques, 8 Evangéliques, 7 Mozaïques et 3 Arméniens Orthodoxes. Dans la ville de Rădăuți activaient 4 écoles allemandes et deux roumaines, pendant que dans la ville de Suceava -deux allemandes, deux roumaines, une polonaise et une école particulière arménienne. En total; dans les deux départements existaient à cette époque-là 95 écoles primaires, dont 62 roumaines, 17 allemandes, 6 ukrainiennes, deux polonaises, une hongroise, une russe, une arménienne et 5 écoles mixtes.

La sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX, Consiliul Școlar Provincial al Bucovinei a publicat un șir de rapoarte și statistici școlare anuale foarte valoroase despre învățământul primar din Bucovina. Începând cu anul de învățământ 1895/1896, Consiliul Școlar al Bucovinei a elaborat și publicat, pe lângă rapoartele oficiale, și informații statistice detaliate despre toate școlile oficiale și particulare din Bucovina. Această anexă, atașată la raportul oficial, prezenta pentru fiecare școală date informative despre numărul de clase, limba de instruire și limba secundară din fiecare școală, numărul copiilor de vârstă școlară și numărul elevilor după limba maternă, numărul copiilor neșcolarizați, numele și prenumele tuturor învățătorilor, fiind indicată limba de instruire, anul nașterii și anul angajării acestora. Anuarele statistice, începând cu anul școlar 1900/1901, conțin o rubrică nouă despre confesiunea copiilor și elevilor din fiecare școală. Se prezentau

informații despre numărul copiilor (respectiv al elevilor) de confesiune romano-catolică, greco-catolică, ortodoxă, evanghelică și mozaică. Totodată, statisticile școlare din anii 1895/1896 – 1904/1905 au prezentat și calcule despre numărul total al copiilor și elevilor după limba maternă și confesiune pentru fiecare district școlar, dar nu și pentru toată Bucovina¹.

Rapoartele școlare din 1906-1913 conțin de asemenea statistici detaliate despre toate școlile oficiale și particulare. Pentru fiecare școală se indică data primului și ultimului document de hotărâre privind înființarea școlii; data deschiderii școlii; numărul claselor sistemizate, al celor de bază și paralele; limba de instruire în școală și numărul de clase după limba de instruire; limba cercetată ca obiect; numărul de băieți și fete, care frecventau cursurile repetate de instruire. Sunt prezentate informații despre numărul copiilor de vârstă școlară, a copiilor școlarizați și a elevilor, care în luna noiembrie din anul respectiv au fost clasificați, adică care efectiv au frecventat școala. Informațiile despre copii (respectiv elevi) sunt expuse după sex (băieți sau fete), după confesiuni (romano-catolici, armeni catolici, greco-catolici, ortodocși, evanghelici, mozaici și alții) și după limba maternă (germană, română, ruteană, poloneză, maghiară sau altele). Foarte amănunțite sunt și informațiile despre învățătorii de la școlile primare. Statisticile respective indică numele și prenumele, confesiunea, funcția și nivelul de studii pentru fiecare învățător; limbile de bază și secundare, pentru care erau abilitați să instruiască; data de naștere, data susținerii examenului de maturitate și obținerii dreptului de a lucra în școală (*Lehrbefähigung*); data primei angajării provizorii și primei angajări definitive; categoria și treapta de salarizare a fiecărui învățător. Statisticile din anii 1906-1913 nu prezintă însă și calcule despre numărul total al copiilor și elevilor după limba maternă și confesiuni pentru fiecare district școlar sau pentru toată Bucovina².

În acest articol ne propunem să prezentăm starea școlilor primare din districtele Rădăuți și Suceava conform ultimei statistici școlare oficiale austriece, valabile pentru situația din 31 decembrie 1913. Districtele Rădăuți și Suceava, situate în partea de sud a Bucovinei, erau locuite compact de români, dar în acest teritoriu existau de asemenea câteva colonii germane și maghiare, precum și câteva sate, populate de ruteni (ucraineni).

După ultimul recensământ austriac din anul 1910, districtul Rădăuți era constituit dintr-un oraș și 27 comune rurale și avea 90.635 locuitori, dintre care 54.762 (60,4%) români, 23.822 (26,3%) vorbitori de limbă germană (inclusiv circa 9.400 evrei), 8.533 (9,4%) ucraineni, 2.502 (2,8%) maghiari, 845 polonezi și 171 persoane de alte etnii. Orașul Rădăuți avea atunci 16.604 locuitori, dintre care 11.196 (67,4%) vorbitori de limbă germană (inclusiv 5.940 evrei) și 4.455 (26,8%) români³.

Districtul Suceava avea în 1910 un oraș și 40 de sate, populat de 66.408 locuitori, inclusiv 46.529 (70,1%) români, 11.723 (17,6%) vorbitori de germană, 6.327 (9,5%) ucraineni, 1.636 polonezi, 169 maghiari și 24 cehi. Orașul Suceava avea 11.314 locuitori (6.449 vorbitori de germană, dintre care cca. 4.200 de evrei, 3.667 români, 749 polonezi și 435 ucraineni).

Conform statisticii școlare din 31 decembrie 1913, în districtul Rădăuți ființau 48 de școli primare (47 oficiale și una particulară). În 11 școli limba de instruire era germană, 27 de școli erau românești, 4 rutene, una polonă, una maghiară și 4 școli mixte. Școli germane ființau la Badeuți, Falcău, Frătăuții Noi, Frătăuții Vechi, Fürstenthal,

Karlsberg, Satul Mare, precum și 4 școli în orașul Rădăuți (două pentru băieți și două pentru fete). Școli rutene activau la Izvor, Moldava, Sadău și Șipot Cameral, iar la Seletin era o școală mixtă cu 2 clase germane și 3 clase rutene. O școală mixtă română-ruteană ființa și la Milișeuți de Sus, care în 1913 era frecventată de 339 elevi ortodocși, dintre care 179 români și 160 ucraineni. La Putna activa o școală mixtă cu 6 clase germano-române, frecventată de 191 elevi români și 121 germani și evrei. În cătunul Ruda din Frătăuții Noi exista din septembrie 1911 o școală poloneză cu o clasă, iar la Andreasfalva activa o școală oficială maghiaro-germană și una particulară pentru copiii maghiari de confesiune evanghelică. Totodată, câte două școli românești erau deschise în satele Bilca, Frătăuții Vechi (în centru și la Hurjueni), Frătăuții Noi (în centru și în cătunul Vuliva), Horodnicul de Sus, Straja (o școală de băieți și una de fete), și la Vicovul de Jos (în centru și la Remuzeu), iar la Vicovul de Sus erau trei școli române (în centru, în partea de vest a satului și la Laura).

Până în 1910 la Rădăuți au activat 4 școli mixte germano-române, două pentru băieți și două pentru fete. În ședința din 7 mai 1909 Consiliul Școlar al Bucovinei a decis reorganizarea și naționalizarea învățământului primar din orașul Rădăuți. Atunci s-a hotărât să fie înființate la Rădăuți două școli noi, astfel ca să activeze în oraș câte două școli pentru băieți și câte două pentru fete cu limba germană și câte una pentru băieți și una pentru fete cu limba română de instruire⁴. Această hotărâre s-a realizat în practică pe parcursul anilor 1911 și 1912, astfel că la sfârșitul anului 1913 erau la Rădăuți 4 școli germane cu 38 de clase și două școli românești cu 14 clase. La școlile germane din Dreifaltigkeitsgasse (deschisă la 15 noiembrie 1911) și din Kirchengasse (deschisă la 17 septembrie 1912), se asigura instruirea și în limba ruteană pentru cei 22 elevi și 42 eleve de origine ucraineană.

La sfârșitul anului 1913 în cele 48 de școli primare din districtul Rădăuți ființau 236 de clase, dintre care 141 românești, 67 germane, 16 rutene, 5 maghiare, una poloneză și 6 clase mixte germano-române la școala din Putna. La aceste școli erau înscriși atunci 12.181 de elevi, în medie câte 254 de elevi la o școală și câte 51 elevi la o clasă. Din numărul total de elevi 8.373 (68,7%) erau ortodocși, 2.002 (16,4%) – romano-catolici, 1.081 (8,9%) – mozaici, 593 (4,9%) – evanghelici, 128 greco-catolici și 4 de alte confesiuni. După limba maternă cei mai mulți elevi erau de origine română (7.777 – 63,8%), urmați de germani (3.220 – 26,4%), ucraineni (699 – 5,7%), maghiari (338 – 2,8%), poloni (130 – 1,1%) și 17 elevi de alte etnii⁵. Potrivit statisticilor oficiale austriece, în anul 1913 la școlile primare oficiale și de repetiție din districtul Rădăuți erau înscriși 13.890 de copii, dintre care 9.174 (66%) la școlile românești, 3.173 (22,8%) – la cele germane, 762 – la cele ucrainene, 348 – la școlile maghiare, 60 – la cele polone și 373 de copii – la școli mixte germano-române⁶.

În anul 1913 la școlile publice din districtul Rădăuți lucrau 250 de învățători (151 bărbați și 99 femei), dintre care 202 cu certificat de aptitudine în învățământ (*Lehrbefähigungszeugnis*), 38 cu certificat de maturitate (*Reifezeugnis*) și 10 fără careva certificat⁷. Șematismul școlar din 31 decembrie 1913 a înregistrat la cele 48 de școli primare din districtul Rădăuți 257 de cadre didactice, dintre care 35 învățători superiori, 205 învățători, 12 ajutoți de învățători (inclusiv 8 în școli românești) și 5 candidate de

probă, dintre care patru la școlile germane pentru fete din orașul Rădăuți. După confesiuni 168 de învățători erau ortodocși, 48 romano-catolici, 23 evanghelici, 16 mozaici și doi greco-catolici. Din totalul de 257 de învățători 77 aveau dreptul de a instrui numai în limba germană, 112 – numai în română, 12 – numai în ucraineană, 4 – în maghiară, unu – în poloneză, 36 – în română și germană, 8 – în ucraineană și germană, iar 7 ajutoți de învățători lucrau fără abilitare. Totodată, la cele 4 școli germane din orașul Rădăuți activau 49 de cadre didactice, dintre care 46 cu drept de instruire numai în germană, iar la cele două școli românești din oraș din 17 învățători 13 erau abilitați să instruiască în română și germană și numai 4 – doar în română⁸.

La sfârșitul anului 1913 în districtul Suceava ființau 47 de școli primare (41 oficiale și 6 particulare). În 6 școli limba de instruire era germană, 35 de școli erau românești, două rutene, câte una polonă, rusă și armeană și o școală mixtă româno-maghiară. Școala particulară rusă cu o clasă de la Lipoveni era închisă, iar la școala armeană cu două clase de la Suceava erau înscriși doar 5 elevi. Școli germane ființau la Bălăceana, Ițcani-Gară, Ițcanii Noi (particulară), Mitocul Dragomirnei și la Suceava (una pentru băieți și una pentru fete). Câte o școală ruteană exista la Hatna și la Măreței, din noiembrie 1912 ființa o școală polonă cu o clasă la Suceava (Bulaia), iar în satul Iacobeschi activa o școală mixtă cu o clasă română și una maghiară. În districtul Suceava mai multe școli românești existau doar în satul Bosancea – una de băieți, una de fete și una, din februarie 1913, la Moara Nica. Totodată, satele Buninți, Danila, Găureni, Milișeuți de Jos și Securiceni încă nu aveau școală la sfârșitul anului 1913. Satele Găureni cu 290 și Securiceni cu 219 locuitori în 1910, nu aveau suficienți copii de vârstă școlară, pentru a avea școli proprii. Celelalte trei sate, Danila cu 933 locuitori, Buninți (885) și Milișeuți de Jos (541 locuitori în 1910)⁹, aveau mai mult de 40 copii de vârstă școlară, dar încă nu dispuneau de școli primare.

Până în 1906 în orașul Suceava au activat două școli mixte germano-române, una pentru băieți și una pentru fete. La începutul lunii septembrie 1906 Consiliul Școlar al Bucovinei a decis naționalizarea învățământului primar din orașul Suceava, fiind deschise la 20 septembrie 1906 două școli noi, una pentru băieți și una pentru fete, cu limba română de instruire. În ultimii ani de stăpânire austriacă aceste două școli s-au dezvoltat rapid, astfel că la sfârșitul anului 1913 școala de băieți avea 5 clase, frecventate de 245 de copii români, iar la școala de fete cu 6 clase erau școlarizate 271 de eleve române. În noiembrie 1912 a fost deschisă în orașul Suceava și o filială școlară cu o clasă poloneză la Bulaia, astfel că în 1913 erau în Suceava două școli germane cu 20 de clase, două școli românești cu 11 clase și o școală polonă cu o clasă. Tot în orașul Suceava activa și o școală particulară armeană cu 2 clase, înființată încă în anul 1777¹⁰.

La începutul sec. XX în câteva sate din districtul Suceava s-au produs discuții aprinse în privința problemei limbii de instruire în școli. O situație deosebită s-a consemnat în satul Ipotești de lângă Suceava, unde sătenii au cerut mai mulți ani școală românească, dar fără succes. Locuitorii din sat au boicotat școala ucraineană oficială, iar la începutul lunii iunie 1906 aproape toți copiii s-au înscris la școala românească privată de curând deschisă. Însă, în septembrie 1906 a fost închisă și această școală particulară, în timp ce școala oficială rămânea închisă. Abia în ședința din 19 octombrie 1906 Consiliul Școlar al Bucovinei a decis înființarea unei școli primare române cu o clasă la

Ipotești, iar în februarie 1907 s-a înființat a doua clasă românească¹¹. În scurt timp școala ruteană a fost închisă, fiindcă toți copiii au trecut la școala română. În 1913 școala din Ipotești avea 6 clase românești și era frecventată de 335 de copii români.

O situație asemănătoare s-a produs în alt sat din districtul Suceava, la Măreței. Încă în ședința Consiliului Școlar al Bucovinei din 31 decembrie 1890 se hotăra înființarea de școli primare în mai multe sate din Bucovina, inclusiv la Măreței. Totuși, în acest sat a fost deschisă o școală primară abia la 7 octombrie 1905. Deși majoritatea locuitorilor din sat erau români (recensământul din 1910 a înregistrat 1.757 locuitori la Măreței, dintre care 1.217 vorbitori de română și 447 vorbitori de ruteană¹²), școala deschisă era doar cu limba de instruire ucraineană. Locuitorii satului au revendicat învățământ în limba română, dar aceste doleanțe nu au fost acceptate de autoritățile școlare. Din această cauză la sfârșitul anului 1910 majoritatea copiilor români din Măreței au părăsit școala publică ucraineană și au început să frecventeze cursurile de la școala privată românească. Potrivit statisticii școlare din 31 decembrie 1913, școala oficială ruteană cu o clasă din Măreței era frecventată de 57 elevi (3 germani și 54 ruteni), iar școala particulară românească cu 4 clase din acest sat avea 262 elevi (7 germani și 255 români)¹³.

O situație tensionată s-a consemnat în alte două sate din districtul Suceava – la Călinești Cuparencu și Călinești Ienachi. Consiliul Școlar al Bucovinei hotărâse încă înainte de anul 1900 ca în aceste două sate să fie deschise școli primare cu limba ucraineană de instruire. Totuși până în 1912 în aceste două sate nu au fost înființate școli, fiindcă autoritățile școlare cereau ca limba de instruire să fie ucraineana, iar locuitorii revendicau școli românești.

Lipsa unor școli primare în aceste două sate către anul 1912 era un caz unic pentru întreaga Bucovină, fiindcă la acel moment doar unele cătune și sate foarte mici nu dispuneau de școli. Deoarece autoritățile școlare au refuzat să aprobe învățământ oficial în limba română în aceste două sate, la 4 noiembrie 1912 la Călinești Ienachi și Călinești Cuparencu au fost deschise școli particulare românești. Dacă în alte sate, unde au fost deschise școli private românești, activau și școli oficiale ucrainene, în aceste două sate erau doar școli particulare. La sfârșitul anului 1913 școala cu 2 clase din Călinești Ienachi era frecventată de 126 de copii români, iar la școala cu o clasă din Călinești Cuparencu erau înscriși 121 elevi, inclusiv 115 români¹⁴.

Încă la 31 decembrie 1890 Consiliul Școlar al Bucovinei hotărâse înființarea unor școli primare în mai multe sate, inclusiv la Danila și Găureni din districtul Suceava¹⁵, iar în raportul Consiliului Școlar al Bucovinei pe anul școlar 1890-1891 se preciza, că în districtul Suceava era hotărâre de înființare a unor școli noi cu o clasă la Danila și Milișeuți de Jos, dar acestea nu fuse-se deschise¹⁶. Totuși, până în 1913 în aceste trei sate din districtul Suceava nu au fost înființate școli primare, fiindcă autoritățile școlare hotărâse ca limba de instruire în aceste școli să fie ruteana, iar locuitorii satelor respective doreau școli românești. Despre problema școlii din Danila se menționa și în interpelarea unui grup de deputați români, prezentată în ședința Dietei din 3 ianuarie 1913. Autorii interpelării precizau că, “în Danila există o clădire școlară nouă gata de trei ani de zile.

Acest edificiu stă gol, și copiii cresc fără învățătură din pricina că autoritățile vreau să deschidă o școală ruteană, iar comuna a cerut de repetate ori școală română”¹⁷.

Așadar, la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX, în mai multe sate cu populație mixtă româno-ucraineană din districtul Suceava s-au produs discuții aprinse în privința limbii de instruire în școli. Consiliul Școlar al Bucovinei a decis înființarea unor școli rutene la Ipotești, Măreței, Călinești Ienachi, Călinești Cuparencu, Danila, Slobozia Milișeuți și Găureni, reieșind din datele oficiale ale recensămintelor austriece din 1890 și 1900, care au înregistrat în aceste sate mai mulți vorbitori de limbă ruteană decât de limbă română. În realitate numărul românilor era mult mai mare, dar mulți cunoscând și ucraineana, au fost înregistrați drept vorbitori de limbă ruteană¹⁸. Recensământul din 1910 a înregistrat mai mulți vorbitori de limbă română numai în satele Ipotești, Danila și Măreței¹⁹, dar în realitate și în celelalte patru sate majoritatea locuitorilor erau români. Astfel, în toamna anului 1910, când s-au întocmit listele electorale pe criterii etnice, în satele învecinate Călinești Ienachi, Călinești Cuparencu, Găureni și Milișeuți de Jos (Slobozia), situate în nordul districtului Suceava, nu s-a înscris nici un alegător în listele ucrainene²⁰.

La sfârșitul stăpânirii austriece în aceste 7 sate nominalizate exista o singură școală oficială românească la Ipotești, care până în 1906 a fost ruteană, la Măreței exista o școală oficială ruteană cu o clasă și o școală particulară românească cu 4 clase, la Călinești Ienachi și Călinești Cuparencu ființau din noiembrie 1912 câte o școală particulară românească, iar satele Danila, Slobozia Milișeuți și Găureni, fiind și mai mici, încă nu dispuneau de școli.

În decembrie 1913 în cele 47 de școli primare din districtul Suceava ființau 182 de clase, dintre care 140 românești, 32 germane, 6 rutene, 2 armene, una maghiară și una poloneză. La aceste școli erau înscriși atunci 9.632 de elevi, în medie câte 205 de elevi la o școală și câte 53 elevi la o clasă. Din numărul total de elevi 7.783 (80,8%) erau ortodocși, 722 (7,5%) – romano-catolici, 698 (7,2%) – mozaici, 232 (2,4%) – evanghelici, 171 (1,8%) greco-catolici și 26 de alte confesiuni. După limba maternă cei mai mulți elevi erau de origine română (7.529 – 78,2%), urmați de germani (1.442 – 15%), ucrainenii (367 – 3,8%), poloni (238 – 2,5%), maghiari (41) și 15 elevi de alte etnii²¹. Potrivit statisticilor oficiale austriece, în anul 1913 la școlile primare oficiale și de repetiție din districtul Suceava erau înscriși 10.232 de copii, dintre care 8.340 (81,5%) la școlile românești, 1.429 (14%) – la cele germane, 349 – la cele ucrainene, 72 – la polone și 42 – la școala maghiară²².

În anul 1913 la școlile publice din districtul Suceava lucrau 179 de învățători (108 bărbați și 71 femei), dintre care 128 cu certificat de aptitudine în învățământ, 14 cu certificat de maturitate, 20 fără careva certificat și 17 ca ajutoți de învățători²³. Șematismul școlar din 31 decembrie 1913 a înregistrat la cele 47 de școli primare din districtul Suceava 195 de cadre didactice, dintre care 26 învățători superiori, 139 învățători, 27 ajutoți de învățători (inclusiv 24 în școli românești) și 3 candidate de probă la școlile din orașul Suceava. După confesiuni 150 de învățători erau ortodocși, 27 romano-catolici, 8 evanghelici, 7 mozaici și 3 armeni ortodocși. Din totalul de 195 de învățători, 24 aveau dreptul de a instrui numai în limba germană, 93 – numai în română, 3 – numai în ucraineană, unu – în maghiară, unu – în armeană, 39 – în română și germană,

3 – în ucraineană și germană, doi – în polonă și germană, doi – în armeană și română, iar 24 ajutori de învățători lucrau fără abilitare. În același timp trei învățători aveau drept de instruire în trei limbi. Directorul școlii din Ițcani-Gară, Piotrowski Leonhard, era abilitat pentru germană, ucraineană și polonă, directoarea școlii germane de fete din Suceava, Jurkiewicz Antonie, – pentru germană, maghiară și română, iar învățătorul Ștefan Sorocean de la școala română de băieți din Suceava avea drept să instruiască în limbile germană, română și ucraineană. Comparativ cu orașul Rădăuți, la școlile germane din Suceava mai mulți învățători erau abilitați să instruiască în germană și română. Din 24 cadre didactice de la cele două școli germane din oraș, 10 erau abilitate numai pentru germană, iar 9 – pentru germană și română. La cele două școli românești din Suceava activau 12 învățători, inclusiv 7 cu drept de instruire în română și germană și trei – numai în limba română²⁴.

În continuare prezentăm informații detaliate despre toate școlile primare publice și private din districtele Rădăuți și Suceava conform statisticii școlare austriece din 31 decembrie 1913. Pentru fiecare școală indicăm numărul de clase și limba de instruire, data deschiderii școlii, precum și informații despre confesiunea și limba maternă a elevilor. Totodată, oferim unele informații interesante despre corpul didactic din fiecare școală: numele și prenumele tuturor cadrelor didactice; data, luna și anul de naștere pentru fiecare învățător; confesiunea acestora; gradul didactic (învățător superior, învățător, ajutor de învățător sau candidat de probă) și limba în care erau abilitați să instruiască în școală. Precizăm că în aceste statistici sunt incluși și acei învățători, care temporar erau concediați din anumite motive, iar în câteva cazuri aceeași persoană era în funcție provizorie la o școală și în funcție definitivă la altă școală.

Anexa nr.1.

Școlile primare din districtul Rădăuți în 1913

1. Andreasfalva. Școală mixtă (o clasă germană, 4 clase maghiare), deschisă în **1802**, clasa germană din **3 ianuarie 1908**. 333 elevi (305 romano-catolici, 24 evanghelici, 4 mozaici; 48 germani, 285 maghiari). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Molnar Johann* (n. 15.12.1846), romano-catolic, abilitat pentru maghiară. Învățători: *Fazekas Eduard* (n. 9.10.1884), romano-catolic, pentru maghiară; *Puskas Anna* (n. 23.02.1885), romano-catolică, pentru maghiară; *Puskas Eugen* (n. 1.11.1885), romano-catolic, pentru maghiară.

2. Badeuți (germană). Școală cu 2 clase, deschisă în **1821**. 100 elevi (12 romano-catolici, 80 evanghelici, 8 mozaici; 100 germani). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Serfas Wilhelm Jakob* (n. 18.09.1878), evanghelic, pentru germană. Învățătoare - *Stepan Emilie* (n. 31.03.1878), evanghelică, pentru germană.

3. Badeuți (română). Școală cu 3 clase, deschisă la **31 octombrie 1876**. 220 elevi (220 ortodocși; 220 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Siretean Eugen* (n. 3.04.1861), ortodox, pentru germană și română. Învățători: *Braha Sophie* (n. 28.11.1889), ortodoxă, pentru română și germană; *Calancea Valerian* (n. 6.11.1886), ortodox, pentru română.

4. Bilca (I). Școală română cu 6 clase, deschisă la **1 octombrie 1860**. 323 elevi (3 romano-catolici, 316 ortodocși, 2 evanghelici, 2 mozaici; 5 germani, 316 români, 2 poloni). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Cârstean Vasile* (n. 9.09.1870), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Cuciurean Pamfil* (n. 28.03.1879), ortodox, pentru română; *Ciobotariu Gavriil* (n. 6.11.1880), ortodox, pentru română; *Galan Axenia* (n. 7.08.1887), ortodoxă, pentru română; *Moldovan Dimitrie* (n. 10.05.1886), ortodox, pentru română; *Lehaci Eugenia* (n. 6.05.1892), ortodoxă, pentru română și germană.

5. Bilca (II). Școală română cu 4 clase, deschisă la **1 septembrie 1890**. 220 elevi (un romano-catolic, 219 ortodocși; un german, 219 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Husarciuc Longhin* (n. 5.10.1875), ortodox, pentru română. Învățători: *Galan Artemie* (n. 1.04.1872), ortodox, pentru română; *Irimescul Vasile* (n. 1.01.1878), ortodox, pentru română. *Cuciurean Aspasia* (n. 16.08.1872), ortodoxă, ajutoare de învățător pentru română.

6. Burla. Școală română cu 3 clase, deschisă la **27 februarie 1899**. 248 elevi (248 ortodocși; 248 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Claponschi Verontius* (n. 29.03.1886), ortodox, pentru română; *Facas Ilaria* (n. 10.02.1886), ortodoxă, pentru română; *Claponschi Hortense* (n. 5.07.1893), ortodoxă, pentru română. *Rotar George* (n. 4.04.1886), ortodox, ajutor de învățător.

7. Costișa. Școală română cu 5 clase, deschisă la **1 noiembrie 1878**. 257 elevi (3 romano-catolici, 249 ortodocși, 3 evanghelici, 2 mozaici; 8 germani, 249 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Gorce Peter* (n. 14.01.1848), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Vihnan Emilian* (n. 25.02.1879), ortodox, pentru română; *Vihnan Aglaia* (n. 2.11.1887), ortodoxă, pentru română; *Talpalariu Vasile* (n. 15.10.1891), ortodox, pentru română. Ajutoare de învățător – *Tocariuc Aglaia* (n. 2.07.1890), ortodoxă.

8. Falcău. Școală germană cu 2 clase, deschisă la **10 octombrie 1904**. 67 elevi (38 romano-catolici, 10 evanghelici, 19 mozaici; 67 germani). **Corpul didactic.** Învățători: *Kordaszewski Martin* (n. 6.03.1877), romano-catolic, pentru germană; *Brender Rosa* (n. 27.11.1881), mozaică, pentru germană.

9. Frătăuții Noi (germană). Școală cu 2 clase, deschisă la **2 decembrie 1910**. 86 elevi (42 romano-catolici, 3 ortodocși, 19 evanghelici, 22 mozaici; 81 germani, 3 ruteni, 2 poloni). **Corpul didactic.** Învățători: *Rilling Rudolf* (n. 16.05.1882), evanghelic, pentru germană; *Möller Marie* (n. 24.10.1888), romano-catolică, pentru germană.

10. Frătăuții Noi (română). Școală cu 7 clase, deschisă la **25 martie 1861**. 366 elevi (366 ortodocși; 366 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Guga Teodor* (n. 5.02.1857), ortodox, pentru română. Învățători: *Cojocariu Elisaveta* (n. 13.06.1864), ortodoxă, pentru română; *Cojocariu Georgie* (n. 15.08.1879), ortodox, pentru română; *Fedoreac Vasile* (n. 22.02.1886), ortodox, pentru română; *Sorocaniuc Vasile* (n. 4.11.1887), ortodox, pentru română; *Bujdei Georgie* (n. 18.01.1890), ortodox, pentru română; *Onică Iustin* (n. 2.06.1888), ortodox, pentru română.

11. Frătăuții Noi – Ruda. Școală polonă cu o clasă, deschisă la **30 septembrie 1911**. 60 elevi (54 romano-catolici, 6 greco-catolici; 6 ruteni, 54 poloni). **Corpul didactic.** Învățător - *Zankowski Julius* (n. 17.05.1884), romano-catolic, pentru polonă.

12. Frătăuții Noi – Vuliva. Școală română cu 4 clase, deschisă la **14 septembrie 1908**. 204 elevi (204 ortodocși; 204 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Colibaba Ioan* (n. 15.10.1870), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Struț Fevronia* (n. 17.05.1876), ortodoxă, pentru română; *Ichim Titus* (n. 2.04.1883), ortodox, pentru română; *Bujdei Gavril* (n. 14.07.1890), ortodox, pentru română.

13. Frătăuții Vechi (germană). Școală cu 5 clase, deschisă la **19 aprilie 1912**. 261 elevi (37 romano-catolici, 3 ortodocși, 203 evanghelici, 18 mozaici; 259 germani, 2 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Entian Christoph* (n. 27.04.1869), evanghelic, pentru germană. Învățători: *Seidel Katharine* (n. 12.03.1882), romano-catolică, pentru germană; *Hodel Franz* (n. 11.03.1884), evanghelic, pentru germană; *Schneikart Rudolf* (n. 18.06.1889), evanghelic, pentru germană; *Bollenbach Adolf* (n. 14.11.1892), evanghelic, pentru germană.

14. Frătăuții Vechi (română). Școală cu 10 clase, deschisă la **1 septembrie 1858** (până atunci a activat ca școală particulară), 515 elevi (513 ortodocși, 2 mozaici; 2 germani, 513 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Isopescul Emilian* (n. 10.06.1850), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Georgesi Grigori* (n. 21.02.1868), ortodox, pentru română; *Cârstean Chiriac* (n. 23.09.1874), ortodox, pentru română; *Ursachi Ilarion* (n. 22.09.1879), ortodox, pentru română; *Cazac Eugenia* (n. 19.12.1887), ortodoxă, pentru română; *Cuciurean Ilie* (n. 8.06.1887), ortodox, pentru română; *Dumencu Vasile* (n. 17.08.1886), ortodox, pentru română; *Nastasi Cornel* (n. 22.09.1887), ortodox, pentru română; *Ionesi Vasile* (n. 30.12.1890), ortodox, pentru română. *Cârstean Elena* (n. 9.07.1876), ortodoxă, ajutoare de învățător.

15. Frătăuții Vechi – Hurjueni. Școală română cu 2 clase, deschisă la **30 septembrie 1894**. 116 elevi (115 ortodocși, un evanghelic; un german, 115 români). **Corpul didactic.** Învățători - *Dascal Silvestru* (n. 16.09.1886), ortodox, pentru română. *Isopescul Olimpia* (n. 28.02.1887), ortodoxă, ajutoare de învățător pentru română.

16. Fürstenthal. Școală germană cu 5 clase, deschisă în **1813**. 257 elevi (242 romano-catolici, 3 ortodocși, 12 mozaici; 254 germani, 3 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Columbus Leopold* (n. 22.11.1865), romano-catolic, pentru germană. Învățători: *Heinz Elisabeth* (n. 24.03.1881), romano-catolică, pentru germană; *Bernaczek Anna* (n. 8.05.1885), romano-catolică, pentru germană; *Biborosch Josefina* (n. 30.12.1887), romano-catolică, pentru germană; *Hermann Alfred* (n. 1.07.1893), romano-catolic, pentru germană.

17. Gălănești. Școală română cu 2 clase, deschisă în **1882**. 98 elevi (4 romano-catolici, 93 ortodocși, un mozaic; 5 germani, 93 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Prelipcean Iftemi* (n. 8.06.1858), ortodox, pentru română. Învățător - *Boghean Atanasie* (n. 14.01.1888), ortodox, pentru română;

18. Horodnicul de Jos. Școală română cu 6 clase, deschisă la **23 martie 1857**. 299 elevi (299 ortodocși; 299 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Pașcan Mihai* (n. 25.03.1866), ortodox, pentru română. Învățători: *Velehorschi Fevr.* (n. 7.06.1870), ortodox, pentru română și germană; *Buznean Ghedeon* (n. 18.07.1878), ortodox, pentru română; *Bădeliță George* (n. 23.07.1879), ortodox, pentru română; *Buznean Ecaterina* (n. 10.02.1886), ortodoxă, pentru română; *Drob Elisaveta* (n.

18.09.1889), ortodoxă, pentru română; *Andrievici Onufreiu* (n. 6.06.1889), ortodox, pentru română.

19. Horodnicul de Sus – Est. Școală română cu 5 clase, deschisă la **1 noiembrie 1858**. 239 elevi (3 romano-catolici, 236 ortodocși; 3 germani, 236 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Fedorciuc Ioan* (n. 23.03.1873), ortodox, pentru română. Învățători: *Ichim George* (n. 18.02.1881), ortodox, pentru română; *Prelipcean Dimitrie* (n. 18.10.1882), ortodox, pentru română; *Bădeliță Veronica* (n. 3.12.1884), ortodoxă, pentru română; *Pițul Aspasia* (n. 2.01.1890), ortodoxă, pentru română.

20. Horodnicul de Sus – Vest. Școală română cu 5 clase, deschisă la **5 octombrie 1902**. 266 elevi (19 romano-catolici, 245 ortodocși, 2 mozaici; 21 germani, 245 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Hreniucu Emilian* (n. 24.04.1872), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Hreniucu Veronica* (n. 1.06.1864), ortodoxă, pentru română; *Bădeliță Titus* (n. 17.08.1881), ortodox, pentru română; *Sireteanu Tudor* (n. 3.02.1889), ortodox, pentru română; *Jacotă George* (n. 17.12.1889), ortodox, pentru română.

21. Izvor. Școală ruteană cu 2 clase, deschisă la **2 martie 1903**. 87 elevi (un romano-catolic, 71 ortodocși, un evanghelic, 14 mozaici; 15 germani, 72 ruteni). **Corpul didactic.** Învățători: *Kresko Basil* (n. 28.01.1889), ortodox, pentru ruteană; *Kresko Olga* (n. 17.07.1890), ortodoxă, pentru ruteană.

22. Karlsberg. Școală germană cu 5 clase, deschisă în **1820**. 219 elevi (219 romano-catolici; 219 germani). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Hustyn Josef* (n. 15.03.1875), romano-catolic, pentru germană și ruteană. Învățători: *Hustyn Ludwika* (n. 19.08.1872), romano-catolică, pentru germană; *Sobotnicki Adolfine* (n. 11.08.1875), romano-catolică, pentru germană; *Koblizek Adolf* (n. 24.07.1867), romano-catolic, pentru germană; *Komarnicki Leopold* (n. 26.04.1883), romano-catolic, pentru germană.

23. Marginea. Școală română cu 11 clase, deschisă la **1 aprilie 1857**. 589 elevi (32 romano-catolici, 556 ortodocși, un mozaic; 33 germani, 556 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Prelipcean Pancratie* (n. 16.08.1852), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Traci Pamfil* (n. 10.08.1879), ortodox, pentru română; *Aurite Victor* (n. 4.05.1879), ortodox, pentru română; *Chiraș Constantin* (n. 5.05.1884), ortodox, pentru română; *Chiraș Aglaia* (n. 5.01.1883), ortodoxă, pentru română; *Pițul Minodora* (n. 9.04.1884), ortodoxă, pentru română; *Patraș Aurelian* (n. 6.04.1879), ortodox, pentru română; *Evuleți Anna* (n. 4.03.1889), ortodoxă, pentru română; *Macoveiu Ilie* (n. 2.07.1884), ortodox, pentru română; *Grosu Ioan* (n. 6.01.1890), ortodox, pentru română și germană; *Chiraș Simeon* (n. 30.08.1893), ortodox, pentru română.

24. Milișeuți de Sus. Școală mixtă (3 clase române, 5 clase rutene), deschisă la **13 decembrie 1860**. 339 elevi (339 ortodocși; 179 români, 160 ruteni). **Corpul didactic.** Învățători: *Robuliak Iftimius* (n. 10.08.1879), ortodox, pentru ruteană; *Hlewka Georg* (n. 21.05.1881), ortodox, pentru ruteană; *Braha Titus* (n. 10.04.1882), ortodox, pentru română; *Lupulenk Iwan* (n. 14.09.1888), ortodox, pentru ruteană; *Smereka Wasyl* (n. 28.07.1885), ortodox, pentru ruteană; *Jaremczuk Mytro* (n. 8.10.1887), ortodox, pentru ruteană; *Leontowicz Stefan* (n. 24.12.1889), ortodox, pentru română. Ajutori de învățători: *Skalat Aurelian* (n. 9.04.1887), ortodox, pentru română; *Bespalko Elisabeth* (n. 3.07.1891), ortodoxă, pentru ruteană.

25. Moldova. Școală ruteană cu 2 clase, deschisă la **28 septembrie 1873**. 102 elevi (92 ortodocși, 10 mozaici; 10 germani, 92 ruteni). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Luhowskyj Basil* (n. 2.05.1881), ortodox, pentru ruteană. Învățătoare - *Luhowska Stefanie* (n. 27.12.1888), ortodoxă, pentru ruteană.

26. Putna. Școală mixtă (6 clase germano-române), deschisă la **1 septembrie 1858**. 319 elevi (69 romano-catolici, un greco-catolici, 192 ortodocși, 6 evanghelici, 51 mozaici; 121 germani, 191 români, un rutean, 6 poloni). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Vlad Dorimedont* (n. 17.09.1871), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Firescu Ilarion* (n. 21.05.1879), ortodox, pentru română și germană; *Pîrnac Mihail* (n. 26.09.1886), ortodox, pentru română și germană; *Birnbaum Laura* (n. 19.09.1876), ortodoxă, pentru germană; *Pîrnac Lucreția* (n. 11.10.1889), ortodoxă, pentru română; *Horodinschi Ion* (n. 7.05.1890), ortodox, pentru română; *Nastasi Victor* (n. 2.08.1890), ortodox, pentru germană.

27. Rădăuți – Bräuhausegasse (de băieți). Școală română cu 7 clase, deschisă la **1 septembrie 1902**. 342 elevi (un greco-catolic, 341 ortodocși; 342 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Popadiuc George* (n. 10.04.1865), ortodox, pentru germană și română. Învățători: *Andruchovici Ioan* (n. 21.08.1871), ortodox, pentru germană și română; *Mihalcean Elisei* (n. 1.03.1877), ortodox, pentru română și germană; *Iliuț Emil* (n. 20.08.1871), ortodox, pentru română și germană; *Șindilariu Iosif* (n. 4.04.1879), ortodox, pentru română; *Urma George* (n. 1.10.1881), ortodox, pentru română și germană; *Velehorschi Fevr.* (n. 7.06.1870), ortodox, pentru germană și română; *Ziganescu Dimitrie* (n. 6.10.1883), ortodox, pentru română; *Moroșan Ioan* (n. 14.06.1886), ortodox, pentru română; *Hîncul Dimitrie* (n. 24.10.1887), ortodox, pentru română.

28. Rădăuți – Dreifaltigkeitgasse (de băieți). Școală germană cu 9 clase, deschisă la **15 noiembrie 1911**. 380 elevi (208 romano-catolici, 35 greco-catolici, 7 ortodocși, 17 evanghelici, 113 mozaici; 351 germani, 22 ruteni, 6 poloni, un maghiar). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Aßmann Ludwig* (n. 18.09.1867), romano-catolic, pentru germană. Învățători: *Müller Karl* (n. 8.04.1868), evanghelic, pentru germană; *Ernst Franz* (n. 30.10.1872), romano-catolic, pentru germană; *Hermann Isak Hirsch* (n. 3.01.1877), mozaic, pentru germană; *Bickel Moses* (n. 22.12.1874), mozaic, pentru germană; *Kellermann Adolf* (n. 12.12.1886), romano-catolic, pentru germană; *Gudera Eduard* (n. 11.11.1890), romano-catolic, pentru germană; *Sitka Josef* (n. 27.05.1892), romano-catolic, pentru germană; *Turzanski Alex.* (n. 16.10.1884), romano-catolic, pentru germană; *Bretz Leonhard* (n. 6.11.1892), evanghelic, pentru germană.

29. Rădăuți – strada Frătăuți (de fete). Școală germană cu 8 clase, deschisă la **1 septembrie 1896**. 364 eleve (157 romano-catolice, 11 evanghelice, 196 mozaice; 357 germane, 7 polone). **Corpul didactic.** Învățătoare superioară - *Kapralik Friederike* (n. 18.08.1860), mozaică, pentru germană. Învățătoare: *Drach Susanna* (n. 2.12.1872), mozaică, pentru germană; *Drozdowska Wanda* (n. 25.11.1862), romano-catolică, pentru germană; *Frank Rosalie* (n. 4.09.1879), evanghelică, pentru germană și română; *Roth Bertha* (n. 4.05.1879), romano-catolică, pentru germană; *Greller Berta* (n. 30.10.1884), mozaică, pentru germană; *Baumgarten Rosa* (n. 21.12.1886), mozaică, pentru germană;

Schmidt Elisabeth (n. 12.04.1890), romano-catolică, pentru germană; *Schmidt Hermine* (n. 26.09.1888), mozaică, pentru germană. Învățătoare de probă: *Zbanek Olga* (n. 21.05.1891), romano-catolică, pentru germană; *Rosenkranz Gusta* (n. 1889), mozaică, pentru germană.

30. Rădăuți – Kirchengasse (de băieți). Școală germană cu 10 clase, deschisă în **1797**. 446 elevi (180 romano-catolici, 3 greco-catolici, 6 ortodocși, 24 evanghelici, 230 mozaici, 3 alții; 405 germani, 2 români, 3 ruteni, 23 poloni, 13 alții). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Seidner Moses* (n. 1.02.1864), mozaic, pentru germană. Învățători: *Messner August* (n. 21.09.1876), evanghelic, pentru germană; *Kordaszewski Martin* (n. 6.03.1877), romano-catolic, pentru germană; *Massier Ferdinand* (n. 29.11.1879), evanghelic, pentru germană; *Reh Bruno* (n. 25.04.1883), romano-catolic, pentru germană; *Zankl Alois* (n. 23.08.1880), romano-catolic, pentru germană; *Prosser Franz* (n. 12.06.1887), romano-catolic, pentru germană; *Walloschke Maxim* (n. 8.09.1889), evanghelic, pentru germană; *Illi Gustav Adolf* (n. 23.08.1888), evanghelic, pentru germană; *Paulitsch Julius* (n. 11.03.1890), romano-catolic, pentru germană; *Nicponski Josef* (n. 27.06.1886), romano-catolic, pentru germană; *Rob Adalbert* (n. 15.04.1892), romano-catolic, pentru germană; *Ernst Bruno* (n. 17.05.1893), romano-catolic, pentru germană.

31. Rădăuți – Kirchengasse (de fete). Școală germană cu 11 clase, deschisă la **17 septembrie 1912**. 539 eleve (209 romano-catolice, 40 greco-catolice, 6 ortodoxe, 24 evanghelice, 259 mozaice, una alte; 473 germane, 4 românce, 42 rutene, 16 polone, 4 alte). **Corpul didactic.** Învățătoare superioară - *Glaser Adolfine* (n. 5.09.1873), romano-catolică, pentru germană. Învățătoare: *Brichze Karoline* (n. 19.08.1864), evanghelică, pentru germană; *Harth Bassie* (n. 13.07.1872), mozaică, pentru germană; *Illi Marie* (n. 2.01.1879), romano-catolică, pentru germană; *Kellermann Josefine* (n. 18.03.1882), romano-catolică, pentru germană; *Brichze Natalie* (n. 14.11. 1862), evanghelică, pentru germană; *Candolini Hortense* (n. 8.12.1885), greco-catolică, pentru germană și ruteană; *Krämer Rebeka* (n. 30.12.1881), mozaică, pentru germană; *Lang Chane* (n. 17.07.1882), mozaică, pentru germană; *Klamer Stefanie* (n. 20.08.1886), romano-catolică, pentru germană; *Pscheidt Mathilde* (n. 12.06.1888), romano-catolică, pentru germană; *Klein Irene* (n. 24.02.1889), greco-catolică, pentru germană și ruteană; *Hlavin Marie* (n. 20.12.1890), romano-catolică, pentru germană. Învățătoare de probă: *Gutmann Anna* (n. 15.03.1885), mozaică, pentru germană; *Grünberg Esther* (n. 1.09.1892), mozaică, pentru germană.

32. Rădăuți – Mädchenschulgasse (de fete). Școală română cu 7 clase, deschisă la **10 martie 1873**. 361 eleve (361 ortodoxe; 361 românce). **Corpul didactic.** Învățătoare: *Mihalcean Aspasia* (n. 31.05.1869), ortodoxă, pentru română și germană; *Tomiuc Ecaterina* (n. 25.09.1877), ortodoxă, pentru română și germană; *Nastasi Claudia* (n. 29.01.1882), ortodoxă, pentru română și germană; *Pașcan Melania* (n. 1.01.1889), ortodoxă, pentru română și germană; *Andoni Minodora* (n. 24.08.1890), ortodoxă, pentru română și germană; *Agapi Aurora* (n. 13.04.1891), ortodoxă, pentru română și germană; *Zus Eugenia* (n. 3.01.1890), ortodoxă, pentru română și germană.

33. Sadău. Școală ruteană cu 2 clase, deschisă la **1 septembrie 1902**. 85 elevi (17 romano-catolici, 15 greco-catolici, 43 ortodocși, 10 mozaici; 18 germani, 3 români, 55

ruteni, 9 poloni). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Naida Demeter* (n. 14.11.1878), ortodox, pentru ruteană și germană. Învățătoare - *Naida Eufrosine* (n. 9.01.1881), ortodoxă, pentru ruteană și germană.

34. Satul Mare (germană). Școală cu 5 clase, deschisă în **1838**. 207 elevi (68 romano-catolici, 4 ortodocși, 114 evanghelici, 21 mozaici; 202 germani, 4 români, un maghiar). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Bretz Philipp* (n. 18.08.1861), evanghelic, pentru germană. Învățători: *Mayer Simon* (n. 7.05.1873), evanghelic, pentru germană; *Baumunk Philipp* (n. 11.10.1884), evanghelic, pentru germană; *Mayer Stephanie* (n. 2.06.1881), romano-catolică, pentru germană; *Baumung Jakob* (n. 7.07.1892), evanghelic, pentru germană; *Mathias Emma* (n. 5.07.1879), evanghelică, pentru germană; *Weber Amalie* (n. 1.09.1893), evanghelică, pentru germană. *Zurowski Stephanie* (n. 20.12.1890), romano-catolică, învățătoare de probă pentru germană.

35. Satul Mare (română). Școală cu 4 clase, deschisă în **aprilie 1857**. 246 elevi (246 ortodocși; 246 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Clain Cornel* (n. 13.10.1877), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Panțir Ioan* (n. 22.07.1882), ortodox, pentru română; *Zugrav Gheorghe* (n. 4.02.1884), ortodox, pentru română; *Panțir Maria* (n. 8.08.1887), ortodoxă, pentru română.

36. Seletin. Școală mixtă (2 clase germane, 3 clase rutene), deschisă la **1 septembrie 1864**. 261 elevi (29 romano-catolici, 27 greco-catolici, 154 ortodocși, 2 evanghelici, 49 mozaici; 77 germani, 2 români, 177 ruteni, 5 poloni). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Elsholz Ottilo* (n. 15.10.1877), ortodox, pentru ruteană și germană. Învățători: *Ramer Judith* (n. 24.01.1880), mozaic, pentru germană; *Kozmyk Alexius* (n. 4.03.1884), ortodox, pentru ruteană; *Elsholz Olga* (n. 28.09.1882), ortodoxă, pentru ruteană; *Dabrowski Karoline* (n. 25.01.1893), romano-catolică, pentru germană.

37. Straja (de băieți). Școală română cu 5 clase, deschisă la **20 august 1860**. 237 elevi (2 romano-catolici, 234 ortodocși, un mozaic; 3 germani, 234 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Bocance Nichifor* (n. 9.02.1865), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Dabica Atanasie* (n. 6.01.1878), ortodox, pentru română; *Luță Georgie* (n. 12.02.1885), ortodox, pentru română; *Popescul Titus* (n. 21.04.1888), ortodox, pentru română; *Cotiușca Vasile* (n. 4.12.1883), ortodox, pentru română.

38. Straja (de fete). Școală română cu 5 clase, deschisă la **1 septembrie 1907**. 239 eleve (9 romano-catolice, 229 ortodoxe, o mozaică; 10 germane, 229 românce). **Corpul didactic.** Învățătoare: *Scripcariu Anastasia* (n. 17.12.1877), ortodoxă, pentru română; *Vasilovici Caroline* (n. 24.08.1882), romano-catolică, pentru germană și română; *Luță Fevronia* (n. 28.08.1882), ortodoxă, pentru română; *Ștefaniuc Adolfina* (n. 13.04.1879), ortodoxă, pentru română; *Cotiușca Maria* (n. 2.03.1882), ortodoxă, pentru română.

39. Sucevița. Școală română cu 4 clase, deschisă la **1 septembrie 1895**. 217 elevi (un romano-catolic, 215 ortodocși, un mozaic; 2 germani, 215 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Curelar Petru* (n. 4.10.1880), ortodox, pentru română; *Curelar Maria* (n. 1.03.1886), ortodoxă, pentru română; *Vatamaniuc Gheorghe* (n. 30.06.1890), ortodox, pentru română. Ajutor de învățător - *Fîșcu Samuil* (n. 14.08.1888), ortodox.

40. Șipot – Cameral. Școală ruteană cu 2 clase, deschisă la **1 septembrie 1864**. 85 elevi (4 romano-catolici, 64 ortodocși, 17 mozaici; 19 germani, 66 ruteni). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Daszkewicz Georg* (n. 19.11.1871), ortodox, pentru ruteană și germană. Ajutoare de învățătoare – *Welniczuk Olga* (n. 9.07.1883), ortodoxă, pentru ruteană și germană.

41. Vicovul de Jos. Școală română cu 5 clase, deschisă în **septembrie 1852**. 290 elevi (5 romano-catolici, 282 ortodocși, 3 evanghelici; 8 germani, 282 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Nicoară Georgi* (n. 26.12.1855), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Alexandrovici Eughenia* (n. 20.01.1873), ortodoxă, pentru română; *Bolocan Ioan* (n. 17.12.1879), ortodox, pentru română; *Prelipcean Anton* (n. 3.01.1880), ortodox, pentru română; *Popovici Maria* (n. 17.03.1885), ortodoxă, pentru română; *Secs Adolfina* (n. 30.09.1869), ortodoxă, pentru română.

42. Vicovul de Jos – Remizeu. Școală română cu 3 clase, deschisă la **1 noiembrie 1901**. 205 elevi (205 ortodocși; 205 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Popovici Ioan* (n. 15.06.1879), ortodox, pentru română. Învățători: *Chifan George* (n. 3.04.1882), ortodox, pentru română; *Colomițchi Anna* (n. 7.12.1891), ortodoxă, pentru română.

43. Vicovul de Sus – Centru. Școală română cu 5 clase, deschisă în **septembrie 1852**. 298 elevi (3 romano-catolici, 293 ortodocși, 2 mozaici; 5 germani, 293 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Moldovan Ion* (n. 23.06.1854), ortodox, pentru germană și română. Învățători: *Postatny Franz* (n. 26.08.1881), romano-catolic, pentru germană și română; *Nastasi Andrei* (n. 13.04.1883), ortodox, pentru română; *Opaieț Olimpia* (n. 9.09.1896), ortodoxă, pentru română. Ajutor de învățător - *Șandru Eusebie* (n. 22.06.1888), ortodox.

44. Vicovul de Sus – Vest. Școală română cu 5 clase, deschisă la **14 decembrie 1908**. 280 elevi (15 romano-catolici, 251 ortodocși, 2 evanghelici, 12 mozaici; 29 germani, 251 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Nistor Samuil* (n. 10.08.1871), ortodox, pentru română; *Nistor Maria* (n. 16.07.1875), ortodoxă, pentru română; *Scalat Tecla* (n. 29.06.1885), ortodoxă, pentru română; *Scalat Eudochiu* (n. 2.05.1888), ortodox, pentru română; *Moldovan Viorica* (n. 29.12.1890), ortodoxă, pentru română și germană.

45. Vicovul de Sus – Laura. Școală română cu 4 clase, deschisă la **1 decembrie 1890**. 242 elevi (2 romano-catolici, 239 ortodocși, un mozaic; 3 germani, 239 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Vasilovici Arcadie* (n. 24.07.1877), ortodox, pentru română; *Olinici Grigorie* (n. 22.07.1881), ortodox, pentru română; *Percec Ștefan* (n. 24.03.1888), ortodox, pentru română; *Reyl Minodora* (n. 10.07.1883), romano-catolică, pentru română.

46. Voitinel. Școală română cu 4 clase, deschisă la **1 octombrie 1860**. 191 elevi (2 romano-catolici, 189 ortodocși; 2 germani, 189 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *German Onufrei* (n. 13.06.1870), ortodox, pentru română. Învățători: *Chira Eufrosina* (n. 6.10.1875), ortodoxă, pentru română; *Chira Vasile* (n. 14.03.1882), ortodox, pentru română. Ajutor de învățător - *Șindelar Nicanor* (n. 23.02.1886), ortodox.

47. Volovăț. Școală română cu 7 clase, deschisă la **4 noiembrie 1860**. 425 elevi (1 romano-catolic, 422 ortodocși, 2 evanghelici; 3 germani, 422 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Tofanel Dionisie* (n. 3.06.1866), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Buliga Ioan* (n. 4.08.1880), ortodox, pentru română; *Smocot Eugen*

(n. 1.05.1882), ortodox, pentru română; *Smocot Eleonora* (n. 19.10.1882), ortodoxă, pentru română; *Țurcan Elena* (n. 3.08.1884), ortodoxă, pentru română; *Buliga Victoria* (n. 26.09.1882), ortodoxă, pentru română; *Moldovan Teodosie* (n. 29.05.1881), ortodox, pentru română.

Școli particulare.

1. Andreasfalva. Școală maghiară cu o clasă, deschisă în **1834**. 51 elevi (6 romano-catolici, 45 evanghelici; 51 maghiari). **Corpul didactic.** Ajutor de învățător - *Gyorfi Mihaly* (n. 1865), evanghelic.

Total districtul Rădăuți: 48 școli (11 germane, 27 românești, 4 rutene, una polonă, una maghiară, una româno-germană, una ruteano-germană, una româno-ruteană, una maghiaro-germană); **236 clase** (67 germane, 141 române, 16 rutene, una polonă, 5 maghiare, 6 româno-germane); **12.181 elevi** (2.002 romano-catolici, 128 greco-catolici, 8.373 ortodocși, 593 evanghelici, 1.081 mozaici, 4 alți; 3.220 germani, 7.777 români, 699 ruteni, 130 poloni, 338 maghiari, 17 alți). **Corpul didactic.** 257 cadre didactice (35 învățători superiori, 205 învățători, 12 ajutori de învățători, 5 candidate de probă; 168 ortodocși, 48 romano-catolici, 23 evanghelici, 16 mozaici, 2 greco-catolici; 77 abilitați pentru instruire numai în limba germană, 112 – numai în română, 12 – numai în ucraineană, 4 – în maghiară, unu – în polonă, 36 – în română și germană, 8 – în ucraineană și germană, 7 – fără abilitare).

Anexa nr. 2

Școlile primare din districtul Suceava în 1913

1. Bălăceana (română). Școală cu 6 clase, deschisă la **8 noiembrie 1884**. 400 elevi (400 ortodocși; 400 români). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Russu Alexius* (n. 15.03.1849), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Ieremicu Ieremie* (n. 28.04.1877), ortodox, pentru română și germană; *Doboș-Boca Ilie* (n. 21.07.1881), ortodox, pentru română și germană; *Roșca Zaharie* (n. 15.09.1885), ortodox, pentru română; *Roșca Veronica* (n. 28.02.1889), ortodoxă, pentru română; *Boca Emilian* (n. 18.12.1889), ortodox, pentru română și germană; *Botezat Elena* (n. 12.01.1891), ortodoxă, pentru română; *Jemna Eusebie* (n. 12.07.1894), ortodox, pentru română.

2. Bălăceana (germană). Școală cu 2 clase, deschisă la **10 septembrie 1911**. 62 elevi (32 evanghelici, 30 mozaici; 62 germani). **Corpul didactic.** Învățători: *Kaindl Anton* (n. 30.10.1887), romano-catolic, pentru germană; *Löwin Rifka Henie* (n. 30.09.1890), mozaică, pentru germană.

3. Bosancea (de băieți). Școală română cu 9 clase, deschisă la **1 iunie 1859**. 448 elevi (2 romano-catolici, 445 ortodocși, un mozaic; 2 germani, 445 români, un polon). **Corpul didactic.** Învățător superior - *Donisă Nicolai* (n. 10.11.1869), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Holca Simion* (n. 12.02.1881), ortodox, pentru română; *Mihaescu Emanuel* (n. 19.11.1883), ortodox, pentru română; *Totoescu George* (n. 31.03.1879), ortodox, pentru română; *Dan Codrat* (n. 17.09.1881), ortodox, pentru română; *Ucrainet Vasile* (n. 18.01.1888), ortodox, pentru română. Ajutori de învățători:

Calancea Eugen (n. 19.06.1891), ortodox; *Morar Dimitrie* (n. 12.12.1888), ortodox; *Obadă Ion* (n. 27.07.1893), ortodox.

4. Bosancea (de fete). Școală română cu 7 clase, deschisă la **5 octombrie 1911**. 327 eleve (322 ortodoxe, 5 mozaice; 5 germane, 322 românce). **Corpul didactic.** Învățătoare superioară – *Popovici Eugenia* (n. 3.01.1884), ortodoxă, pentru română. Învățătoare: *Turturean Domnica* (n. 29.08.1884), ortodoxă, pentru română; *Corvin Sidonia* (n. 2.04.1886), ortodoxă, pentru română; *Dan Paraschiva* (n. 12.12.1886), ortodoxă, pentru română; *Crițan Paraschiva* (n. 12.10.1885), ortodoxă, pentru română; *Holca Eugenia* (n. 23.12.1888), ortodoxă, pentru română; *Totoescu Lucreția* (n. 1.10.1886), ortodoxă, pentru română.

5. Bosancea – Moara-Nica. Școală română cu 2 clase, deschisă la **6 februarie 1913**. 95 elevi (95 ortodocși; 95 români). **Corpul didactic.** Ajutor de învățător – *Turturean Teodor* (n. 5.08.1891), ortodox.

6. Bunești. Școală română cu o clasă, deschisă la **9 octombrie 1907**. 40 elevi (un romano-catolic, 39 ortodocși; 39 români, un polon). **Corpul didactic.** Învățător – *Oloieriu Michael* (n. 14.11.1884), ortodox, pentru română.

7. Chilișeni. Școală română cu o clasă, deschisă la **1 septembrie 1887**. 68 elevi (67 ortodocși, un mozaic; un german, 67 români). **Corpul didactic.** Învățător – *Cârdeiu Filip* (n. 13.11.1879), ortodox, pentru română.

8. Comănești. Școală română cu 4 clase, deschisă la **19 octombrie 1885**. 186 elevi (162 ortodocși, 24 mozaici; 24 germani, 162 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Ignatescu Alexander* (n. 12.01.1876), ortodox, pentru română. Învățători: *Buliga Ilie* (n. 1.08.1879), ortodox, pentru română; *Viorescu Ioan* (n. 16.05.1885), ortodox, pentru română. Ajutoare de învățător – *Iosep Elena* (n. 1.09.1895), ortodoxă.

9. Costâna. Școală română cu 5 clase, deschisă la **20 octombrie 1861**. 224 elevi (2 romano-catolici, 222 ortodocși; 2 germani, 222 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Șandru Pastei* (n. 22.03.1872), ortodox, pentru română. Învățători: *Cocârlă Ioan* (n. 6.04.1885), ortodox, pentru română; *Berariu Elena* (n. 11.08.1888), ortodoxă, pentru română; *Naherniac Pamfil* (n. 15.01.1883), ortodox, pentru română. Ajutoare de învățător: *Croitoriu Marta* (n. 9.08.1892), ortodoxă; *Hucan Valeria* (n. 18.10.1894), ortodoxă.

10. Hatna. Școală ruteană cu 5 clase, deschisă la **1 septembrie 1858**. 255 elevi (un romano-catolic, 3 greco-catolici, 246 ortodocși, 5 mozaici; 6 germani, 3 români, 246 ruteni). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Gelka Nikolai* (n. 16.02.1872), ortodox, pentru ruteană și germană. Învățători: *Krakalia Anna* (n. 20.12.1882), ortodoxă, pentru ruteană; *Haureletz Gabriele* (n. 17.03.1886), ortodoxă, pentru ruteană și germană; *Laza Alexander* (n. 22.08.1885), ortodox, pentru ruteană; *Iwanowicz Emilian* (n. 29.10.1891), ortodox, pentru ruteană și germană.

11. Iacobești. Școală mixtă (o clasă română, o clasă maghiară), deschisă la **4 februarie 1905**. 99 elevi (44 romano-catolici, 3 greco-catolici, 52 ortodocși; 2 germani, 55 români, 2 poloni, 40 maghiari). **Corpul didactic.** Învățători: *Ohrenciuc Leon* (n. 24.03.1885), ortodox, pentru română; *Kis - Varday Julius* (n. 20.02.1889), romano-catolic, pentru maghiară.

12. Iacobești – Gura Solcii. Școală română cu o clasă, deschisă la **1 septembrie 1908**. 66 elevi (60 ortodocși, 6 mozaici; 6 germani, 60 români). **Corpul didactic.** Ajutor de învățător – *Mateiciuc Eugen* (n. 26.12.1890), ortodox.

13. Ipotești. Școală română cu 6 clase, deschisă la **1 septembrie 1887**. 335 elevi (335 ortodocși; 335 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Burac Leonti* (n. 22.06.1883), ortodox, pentru română; *Voronca Emilian* (n. 27.11.1885), ortodox, pentru română; *Bumbu Glicheria* (n. 2.11.1890), ortodoxă, pentru română; *Grămadă Iacov* (n. 20.03.1891), ortodox, pentru română. Ajutori de învățători: *Sîrbu Victor* (n. 4.02.1887), ortodox; *Reciuschi Emilia* (n. 29.11.1892), ortodoxă.

14. Țicani – Gară. Școală germană cu 5 clase, deschisă la **14 octombrie 1884**. 245 elevi (99 romano-catolici, 31 greco-catolici, 20 ortodocși, 23 evanghelici, 70 mozaici; 154 germani, 17 români, 17 ruteni, 55 poloni, 2 alți). **Corpul didactic.** Director – *Piotrowski Leonhard* (n. 6.11.1862), romano-catolic, pentru germană, ruteană și polonă. Învățători: *Kaufmann Heinrich* (n. 31.01.1869), evanghelic, pentru germană; *Janowska Anna* (n. 27.05.1880), romano-catolică, pentru germană; *Seider Gittel* (n. 20.03.1863), mozaic, pentru germană; *Piechowski Helene* (n. 13.03.1889), romano-catolică, pentru germană; *Biedermann Marie* (n. 20.12.1889), mozaică, pentru germană; *Rudolf Johann* (n. 29.05.1891), evanghelic, pentru germană.

15. Lisaura. Școală română cu 3 clase, deschisă la **4 octombrie 1906**. 126 elevi (126 ortodocși; 126 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Palamariu Vasile* (n. 29.12.1874), ortodox, pentru română. Ajutori de învățători: *Berariu George* (n. 7.08.1886), ortodox; *Cosmaniuc Mihaiu* (n. 23.10.1892), ortodox.

16. Liteni. Școală română cu 3 clase, deschisă la **18 septembrie 1887**. 199 elevi (3 greco-catolici, 172 ortodocși, 12 evanghelici, 12 mozaici; 26 germani, 172 români, un rutean). **Corpul didactic.** Învățători: *Mleşnița Meleti* (n. 7.02.1863), ortodox, pentru română; *Manasterschi Eugen* (n. 25.03.1887), ortodox, pentru română; *Bărtoi Elena* (n. 7.02.1890), ortodoxă, pentru română și germană.

17. Liudi Humor. Școală română cu 2 clase, deschisă la **1 septembrie 1887**. 139 elevi (138 ortodocși, un mozaic; un german, 138 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Mitric Vasile* (n. 3.01.1882), ortodox, pentru română. Învățătoare – *Mitric Emilia* (n. 10.04.1886), ortodoxă, pentru română.

18. Măreței. Școală ruteană cu o clasă, deschisă la **7 octombrie 1905**. 57 elevi (54 ortodocși, 3 mozaici; 3 germani, 54 ruteni). **Corpul didactic.** Învățător – *Hawryletz Konstantin* (n. 20.09.1881), ortodox, pentru ruteană.

19. Mihoveni. Școală română cu 6 clase, deschisă la **21 octombrie 1886**. 356 elevi (22 romano-catolici, 6 greco-catolici, 324 ortodocși, 4 evanghelici; 7 germani, 331 români, 3 ruteni, 15 poloni). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Țurcan Amfilochie* (n. 18.05.1856), ortodox, pentru română. Învățători: *Wehrle Leopoldine* (n. 18.01.1858), romano-catolică, pentru germană și română; *Chodzakar Antonie* (n. 15.11.1882), ortodox, pentru germană și română; *Botezat Aglaia* (n. 25.02.1886), ortodoxă, pentru română; *Grosariu Nestor* (n. 25.09.1876), ortodox, pentru română; *Chodzakar Asfadur* (n. 2.07.1885), ortodox, pentru română; *Bendas Petronella* (n. 25.06.1888), romano-catolică, pentru română.

20. Mitocul Dragomirnei (română). Școală cu 7 clase, deschisă la **10 septembrie 1860**. 353 elevi (353 ortodocși; 353 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Stanescul Vasile* (n. 10.02.1869), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Subcinschi Ioana* (n. 3.07.1881), ortodoxă, pentru germană și română; *Borosan Pentelei* (n. 19.07.1879), ortodox, pentru română și germană; *Subcinschi Petru* (n. 4.09.1882), ortodox, pentru română; *Romas Maria* (n. 21.01.1886), ortodoxă, pentru română; *Romas Alecsandru* (n. 17.05.1881), ortodox, pentru română; *Totoescul Ștefan* (n. 17.10.1884), ortodox, pentru română; *Șlețer Sidonia* (n. 9.08.1883), ortodoxă, pentru română. Ajutor de învățător – *Hostiuc Ciprian* (n. 18.08.1888), ortodox.

21. Mitocul Dragomirnei (germană). Școală cu 4 clase, deschisă la **14 septembrie 1910**. 128 elevi (64 romano-catolici, 55 evanghelici, 9 mozaici; 128 germani). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Serfas Rudolf* (n. 20.06.1881), evanghelic, pentru germană. Învățători: *Fehler Johann* (n. 30.12.1881), evanghelic, pentru germană; *Janicki Viktor* (n. 17.01.1886), romano-catolic, pentru germană; *Bilobram Marie Hel.* (n. 27.04.1890), romano-catolică, pentru germană.

22. Pătrăuți. Școală română cu 7 clase, deschisă la **16 octombrie 1860**. 401 elevi (2 romano-catolici, 399 ortodocși; un german, 399 români, un polon). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Buliga Lucas* (n. 5.04.1873), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Barbier Johann de* (n. 25.01.1870), ortodox, pentru română; *Rădășan Nicolai* (n. 25.07.1878), ortodox, pentru română; *Rădășan Stefania* (n. 20.10.1883), ortodoxă, pentru română; *Prelipcean Leon* (n. 18.05.1875), ortodox, pentru română; *Cniș Nistor* (n. 26.10.1890), ortodox, pentru română. Ajutoare de învățător – *Brădățan Minodora* (n. 3.12.1892), ortodoxă.

23. Pârâuți. Școală română cu 4 clase, deschisă la **1 octombrie 1891**. 226 elevi (212 ortodocși, 14 mozaici; 14 germani, 212 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Cantemir Eudoxiu* (n. 24.06.1878), ortodox, pentru română. Învățători: *Cantemir Natalie* (n. 3.09.1881), ortodoxă, pentru română; *Bocancea Meletie* (n. 12.02.1887), ortodox, pentru română; *Butnariu Ion* (n. 22.03.1883), ortodox, pentru română.

24. Reușeni. Școală română cu o clasă, deschisă la **13 noiembrie 1906**. 65 elevi (61 ortodocși, 3 evanghelici, un mozaic; 4 germani, 61 români). **Corpul didactic.** Învățător – *Haivas Odiseus Eug.* (n. 4.09.1890), ortodox, pentru română.

25. Romanesti. Școală română cu 2 clase, deschisă la **1 februarie 1908**. 164 elevi (159 ortodocși, 5 mozaici; 5 germani, 159 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Varzariu Eugeniu* (n. 23.12.1884), ortodox, pentru română; *Varzariu Leontina* (n. 3.10.1885), ortodoxă, pentru română.

26. Rus Mănăstioara. Școală română cu 3 clase, deschisă la **15 ianuarie 1897**. 146 elevi (un romano-catolic, 143 ortodocși, 2 mozaici; 3 germani, 143 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Clipa Vasile* (n. 25.12.1865), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Repta Ioan de* (n. 25.02.1888), ortodox, pentru română; *Hreniuc Niculai* (n. 23.05.1888), ortodox, pentru română.

27. Rus Plavalar. Școală română cu 3 clase, deschisă la **1 noiembrie 1886**. 151 elevi (148 ortodocși, 3 mozaici; 3 germani, 148 români). **Corpul didactic.** Învățător

superior – *Ursachi Pastei* (n. 26.05.1867), ortodox, pentru română. Ajutori de învățători: *German Niculai* (n. 25.05.1887), ortodox; *Stefaniuc Leocadia* (n. 6.03.1892), ortodoxă.

28. Rus Poieni. Școală română cu o clasă, deschisă la **5 februarie 1906**. 40 elevi (40 ortodocși; 40 români). **Corpul didactic.** Învățător – *Naherniac Dimitrie* (n. 17.10.1884), ortodox, pentru română.

29. Scheia. Școală română cu 5 clase, deschisă la **29 decembrie 1884**. 242 elevi (242 ortodocși; 242 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Balintescul Vasile* (n. 10.08.1868), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Moldovan Petru* (n. 29.04.1879), ortodox, pentru română; *Cosmovici Vasile* (n. 29.12.1879), ortodox, pentru română și germană; *Țurcan Aspasia* (n. 11.01.1889), ortodoxă, pentru română; *Țurcan Aurora* (n. 1.02.1891), ortodoxă, pentru română și germană.

30. Sf.Ilie. Școală română cu 6 clase, deschisă la **1 septembrie 1873**. 334 elevi (3 romano-catolici, 24 greco-catolici, 304 ortodocși, 3 mozaici; 3 germani, 331 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Cojocariu Nicolai* (n. 6.07.1873), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Reuț Olga* (n. 12.11.1873), ortodoxă, pentru germană și română; *Reuț Ioan* (n. 13.02.1877), ortodox, pentru română și germană; *Bondar Dimitrie* (n. 3.04.1879), ortodox, pentru română; *Cojocariu Paraschiva* (n. 25.11.1881), ortodoxă, pentru română și germană; *Olariu Vasile* (n. 19.06.1890), ortodox, pentru română.

31. Soloneț. Școală română cu 3 clase, deschisă la **1 septembrie 1890**. 138 elevi (3 greco-catolici, 128 ortodocși, 7 mozaici; 7 germani, 131 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Pral Eduard* (n. 5.10.1862), ortodox, pentru română; *Damian Partenie* (n. 2.02.1880), ortodox, pentru română. Ajutoare de învățător - *Lupu Maria* (n. 30.01.1891), ortodoxă.

32. Stroiești. Școală română cu 5 clase, deschisă în **1861**. 424 elevi (un greco-catolic, 421 ortodocși, 2 mozaici; 424 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Țeran Alexandru* (n. 16.03.1856), ortodox, pentru română; *Buliga Modest* (n. 30.05.1881), ortodox, pentru română; *Gemeniuc Dimitrie* (n. 5.10.1878), ortodox, pentru română; *Sorocean Teofil* (n. 13.11.1885), ortodox, pentru română; *Sorocean Domnica* (n. 8.10.1889), ortodoxă, pentru română.

33. Suceava (germană) – de băieți. Școală cu 10 clase, deschisă la **3 februarie 1784**. 473 elevi (187 romano-catolici, 38 greco-catolici, 3 ortodocși, 10 evanghelici, 232 mozaici, 3 alții; 411 germani, 4 români, 18 ruteni, 40 poloni). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Berhang Johann* (n. 26.04.1863), romano-catolic, pentru germană și română. Învățători: *Fränkl Leonhard* (n. 29.03.1855), mozaic, pentru germană; *Kipper Heinrich* (n. 16.10.1871), evanghelic, pentru germană; *Meixner Marie* (n. 24.04.1881), romano-catolică, pentru germană și română; *Zybaczynska Beatr.* (n. 4.09.1878), romano-catolică, pentru germană și română; *Tepperberg Emilie* (n. 22.10.1875), evanghelică, pentru germană; *Rosbroy Rudolf* (n. 13.05.1881), romano-catolic, pentru germană și română; *Baying Karl* (n. 26.01.1880), romano-catolic, pentru germană; *Huß Maximilian* (n. 18.01.1885), romano-catolic, pentru germană; *Trabert Julius* (n. 3.09.1888), romano-catolic, pentru germană și polonă; *Holzdräger Viktor* (n. 1.12.1884), romano-catolic, pentru germană. Candidată de probă – *Schüttler Alexandra* (n. 17.04.1884), romano-catolică, pentru germană și polonă.

34. Suceava (germană) – de fete. Școală cu 10 clase, deschisă la **3 februarie 1784**. 511 eleve (183 romano-catolice, 3 armene catolice, 45 greco-catolice, 10 ortodoxe, 19 evanghelice, 241 mozaice, 10 alte; 442 germane, 2 românce, 24 rutene, 34 polone, o maghiară, 8 alte). **Corpul didactic.** Directoare – *Jurkiewicz Antonie* (n. 4.05.1851), romano-catolică, pentru germană, maghiară și română. Învățătoare: *Remde Leokadia* (n. 19.01.1859), evanghelică, pentru germană și română; *Hubrich Gisela* (n. 20.05.1863), romano-catolică, pentru germană; *Berhang Mathilde* (n. 14.03.1863), romano-catolică, pentru germană și română; *Feller Hermine* (n. 29.09.1863), romano-catolică, pentru germană; *Brodner Bertha* (n. 19.07.1871), romano-catolică, pentru germană și română; *Hecht Feige* (n. 1873), mozaică, pentru germană; *Gaube Emilie* (n. 9.02.1874), romano-catolică, pentru germană și română; *Parolla Jeanette* (n. 12.08.1872), mozaică, pentru germană și română; *Goldstein Mina* (n. 8.11.1877), mozaică, pentru germană și română; *Meixner Marie* (n. 24.04.1881), romano-catolică, pentru germană. Candidată de probă – *Meixner Ludmilla* (n. 4.05.1892), romano-catolică, pentru română.

35. Suceava (română) – de băieți. Școală cu 5 clase, deschisă la **20 septembrie 1906**. 245 elevi (2 romano-catolici, 3 greco-catolici, 237 ortodocși; 245 români). **Corpul didactic.** Director – *Botezat Eugen* (n. 13.12.1859), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Sorocean Ștefan de* (n. 26.12.1868), ortodox, pentru germană, română și rutenă; *Al-Preutesei Alex.* (n. 17.03.1870), ortodox, pentru română și germană; *Rodinciuc Procopie* (n. 7.07.1874), ortodox, pentru română; *Borosan Pentelei* (n. 19.07.1879), ortodox, pentru română și germană.

36. Suceava (română) – de fete. Școală cu 6 clase, deschisă la **20 septembrie 1906**. 271 eleve (o greco-catolică, 268 ortodoxe, 2 alte; 271 românce). **Corpul didactic.** Învățătoare: *Covașă Helene* (n. 16.05.1873), ortodoxă, pentru română și germană; *Georgian Aspasia* (n. 4.02.1882), ortodoxă, pentru română și germană; *Pițul Aurora* (n. 14.11.1883), ortodoxă, pentru română și germană; *Sotnițchi Glicheria* (n. 14.12.1887), ortodoxă, pentru română și germană; *Verenca Aglaia* (n. 17.06.1883), ortodoxă, pentru română; *Fleischer Maria* (n. 25.03.1888), ortodoxă, pentru română. *Botezat Maria* (n. 2.01.1894), ortodoxă, candidată de probă pentru germană.

37. Suceava – Bulaia. Școală polonă cu o clasă, deschisă la **4 noiembrie 1912**. 72 elevi (72 romano-catolici; 72 poloni). **Corpul didactic.** Ajutor de învățător – *Gura Franz* (n. 1.01.1890), romano-catolic.

38. Tișăuți. Școală română cu 3 clase, deschisă la **14 noiembrie 1887**. 105 elevi (105 ortodocși; 105 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Mleşniță Gavriil* (n. 17.03.1858), ortodox, pentru română și germană. Învățători: *Ieremciuc Ieremie* (n. 28.04.1877), ortodox, pentru română și germană; *Franciuc Ecaterina* (n. 19.07.1887), ortodoxă, pentru română.

39. Todirești. Școală română cu 4 clase, deschisă la **3 septembrie 1890**. 200 elevi (6 romano-catolici, 191 ortodocși, un evanghelic, 2 mozaici; 9 germani, 191 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Muntean Georg* (n. 12.03.1871), ortodox, pentru română. Învățători: *Isopescul Tecla* (n. 10.01.1881), ortodoxă, pentru română; *Isopescul Xenofon* (n. 1.08.1884), ortodox, pentru română; *Sârbul Aglaia* (n. 12.11.1889), ortodoxă, pentru română.

40. Uidești. Școală română cu 7 clase, deschisă la **1 ianuarie 1866**. 388 elevi (un romano-catolic, 380 ortodocși, 7 mozaici; 8 germani, 380 români). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Botezat Nicu* (n. 20.01.1868), ortodox, pentru română. Învățători: *Cosmiuc Vlad* (n. 4.08.1882), ortodox, pentru română; *German Dimitrie* (n. 26.10.1882), ortodox, pentru română; *Halip Dorimedont* (n. 26.02.1884), ortodox, pentru română; *Verenca Emanuil* (n. 29.04.1887), ortodox, pentru română. Ajutoare de învățători: *Verenca Elena* (n. 8.03.1886), ortodoxă; *Voronca Aglaia* (n. 25.08.1892), ortodoxă.

41. Zăhărești. Școală română cu 4 clase, deschisă la **4 octombrie 1890**. 204 elevi (un greco-catolic, 201 ortodocși, 2 mozaici; 2 germani, 201 români, un rutean). **Corpul didactic.** Învățător superior – *Sabin Ilie* (n. 27.05.1880), ortodox, pentru română. Învățător – *Obreșă Arsenie* (n. 27.10.1883), ortodox, pentru română. Ajutoare de învățători: *Obreșă Blanca* (n. 28.12.1883), ortodoxă; *Halip Veronica* (n. 19.06.1892), ortodoxă.

Școli particulare.

1. Călinești Ienachi. Școală română cu 2 clase, deschisă la **4 noiembrie 1912**. 126 elevi (126 ortodocși; 126 români). **Corpul didactic.** Învățător – *Ohrenciuc Leon* (n. 24.03.1885), ortodox, pentru română.

2. Călinești Cuparencu. Școală română cu o clasă, deschisă la **4 noiembrie 1912**. 121 elevi (5 romano-catolici, 115 ortodocși, un mozaic; 6 germani, 115 români). **Corpul didactic.** Ajutor de învățător – *Costiuc Constantin* (n. 21.05.1887), ortodox, pentru română.

3. Ițcanii Noi. Școală germană cu o clasă, deschisă în **1840/41**. 110 elevi (24 romano-catolici, 9 greco-catolici, 2 ortodocși, 72 evanghelici, 3 mozaici; 88 germani, 2 români, 3 ruteni, 17 poloni). **Corpul didactic.** Învățător – *Schneikart Friedrich* (n. 4.08.1858), evanghelic, pentru germană.

4. Lipoveni. Școală rusă cu o clasă, deschisă în **1889** – era închisă.

5. Măreței. Școală română cu 4 clase, deschisă la **16 noiembrie 1910**. 262 elevi (un romano-catolic, 255 ortodocși, 6 mozaici; 7 germani, 255 români). **Corpul didactic.** Învățători: *Cocârla Ioan* (n. 6.04.1885), ortodox, pentru română; *Fediuc Vasile* (n. 28.12.1889), ortodox, pentru română; *Ioaneșiu Eusebie* (n. 9.04.1892), ortodox, pentru română. Ajutoare de învățători: *Fediuc Stefanie* (n. 4.11.1893), ortodoxă; *Șașchievici Leontine* (n. 2.07.1894), ortodoxă.

6. Suceava. Școală armeană cu 2 clase, deschisă în **1777**. 5 elevi (5 armeni ortodocși). **Corpul didactic.** Director – *Gaina Garabeth* (n. 30.05.1863), armean ortodox, pentru armeană și română. Ajutori de învățători: *Owaghim Gedeon* (n. 11.03.1882), armean ortodox, pentru armeană și română; *Diakon Anna* (n. 30.06.1888), armeană ortodoxă, pentru armeană.

Total districtul Suceava: **47 școli** (6 germane, 35 românești, 2 rutene, una polonă, una rusă, una armeană, una româno-maghiară); **182 clase** (32 germane, 140 române, 6 rutene, una polonă, una maghiară, 2 armene); **9.632 elevi** (722 romano-catolici, 171 greco-catolici, 7.783 ortodocși, 232 evanghelici, 698 mozaici, 26 alți; 1.442 germani, 7.529 români, 367 ruteni, 238 poloni, 41 maghiari, 15 alți). **Corpul didactic.** 195 cadre didactice (26 învățători superiori, 139 învățători, 27 ajutori de învățători, 3 candidate de

probă; 150 ortodocși, 27 romano-catolici, 8 evanghelici, 7 mozaici, 3 armeni ortodocși; 24 abilitați pentru instruire numai în limba germană, 93 – numai în română, 3 – numai în ucraineană, unu – în maghiară, unu – în armeană, 39 – în română și germană, 3 – în ucraineană și germană, doi – în polonă și germană, doi – în armeană și română, 24 – fără abilitare).

NOTE:

¹ *Jahres-Hauptbericht über den Zustand der Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre 1895/1896 – 1904/1905*, Czernowitz, 1896-1905.

² *Statistische Nachweisung über den Stand der Volksschulen und Lehrerbildungsanstalten nebst einem Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1906 – 31. Dezember 1913*, Czernowitz, 1907-1914

³ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, în *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, XVII Heft, Czernowitz 1913, p. 83

⁴ *Bukowinaer Post*, nr. 2382 (13 mai 1909), p.3.

⁵ calculat după *Şematismul* din 31 decembrie 1913, p. 100-120. (compară informațiile din Anexa nr.1.)

⁶ *Statistische Nachweisung ... nach dem Stande vom 31. Dezember 1913*, p. XIV-XV.

⁷ *Ibidem*, p. XVI-XVII.

⁸ Calculat după *Şematismul* din 31 decembrie 1913, p. 100-120. (compară informațiile din Anexa nr.1.)

⁹ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina ...*, p. 82-85.

¹⁰ *Statistische Nachweisung ... nach dem Stande vom 31. Dezember 1913*, p. 180-182, 186.

¹¹ *Voința Poporului*, nr. 9 (24 februarie 1907), p. 8.

¹² *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina ...*, p. 83.

¹³ *Statistische Nachweisung ... nach dem Stande vom 31. Dezember 1913*, p. 174, 184.

¹⁴ *Ibidem*, p. 184.

¹⁵ *Bukowiner Pädagogische Blätter*, 19 Jg., 1891, p. 13.

¹⁶ *Ibidem*, 20 Jg., 1892, p. 67.

¹⁷ *Gazeta mazililor și răzeșilor bucovineni*, an.II, nr.14 (28 ianuarie 1913), p. 214.

¹⁸ *Spezial-Ortsrepertorien der im österreichischen Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. Neu bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 December 1890*, Bd. XIII. Bukowina Wien 1894, p. 31-33; *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1900*. Bd. XIII. Bukowina, Wien 1907, p. 75-80.

¹⁹ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina ...*, p. 82-85.

²⁰ Constantin Ungureanu, *Listele electorale din Bucovina din anul 1910*, în *Țara Fagilor*, an XII, 2003, p. 41; *Arhiva Națională București, fond Iancu Flondor*, inv. 945, dosar 2, file 154-155.

²¹ Calculat după *Şematismul* din 31 decembrie 1913, p. 166-186. (compară informațiile din Anexa nr.2.)

²² *Statistische Nachweisung ... nach dem Stande vom 31. Dezember 1913*, p. XIV-XV.

²³ *Ibidem*, p. XVI-XVII.

²⁴ Calculat după *Şematismul* din 31 decembrie 1913, p. 166-186. (compară informațiile din Anexa nr.2.)

ERWÄGUNGEN BEZÜGLICH DER GESCHICHTE DER JÜDISCHEN GEMEINSCHAFT IN DER SÜDBUKOWINA

Florin Pintescu

Rezumat: *Articolul trece în revistă câteva episoade din istoria demografică, economică și culturală a comunităților evreiești din sudul Bucovinei, în perioada 1775-1941. În principal, autorul pune în evidență rolul pozitiv al evreilor în dezvoltarea economică și culturală a acestei provincii istorice românești. Demersul științific al autorului se încheie cu prezentarea succintă a problemei Holocaustului din sudul Bucovinei și cu inserarea unor considerații privind „modelul Bucovina” de toleranță și colaborare interetnică și interconfesională.*

Die Zugehörigkeit zum kulturellen zentraleuropäischen Areal der Bukowina in der Zeitspanne 1774-1775 hat die Einführung und Konsolidierung der deutschen Kultur in dieser historisch rumänischen Provinz in Folge eines weitläufigen und komplexen Prozesses geschafft, besonders einschließlich durch die Einschaltung der jüdischen „Kulturträger“, deutsch oder jüdisch sprechende. Als Folge dieses Prozesses haben die bukowiner Juden sowohl die kulturellen Ideale der Metropel kultiviert und verbreitet, als auch die der eigenen Gesellschaft.

Der Forscher Eduard R. Wiehn folgerte daraus, dass die sozial-religiöse Marginalisierung bei den Juden einen intensiven Prozess des kulturellen Schaffens förderte, als einen psychischen Schutz vor der sozialen und religiösen Absonderung, als eine Eigendemonstrierung gegenüber dem eigenen Bewusstsein des sentimentalischen Wertes. Aus dieser Diskriminierung erquoll bei den Juden ein erneuernder und revolutionärer Geist für die Umgestaltung ihres Status in der Gesellschaft¹.

Der Germanist Andrei Corbea Hoișie unternahm eine laboriöse Analyse des kulturellen Klimas in welchem die bukowiner Juden ihre Tätigkeit in der Zeit der österreichischen Verwaltung entfalteten². Aus Sicht der jüdischen Kulturmenschen, die Bukowina wurde ins galizische Kulturfeld integriert³. Andrei Corbea Hoișie zeigt dass „der czernowitzer jüdische Bürgerstand, durch die intimsten Fäden seiner „Natur“ (Herkunft, Entwicklung, Orizont, Interessen, Ideale) mit dem zentralen wiener Liberalismus verbunden und miteingegriffen, mit seinem erneuernden und kritischen kulturellen Feld (gegenüber dem Machtfeld) derart vorgehen wird zu einem „historischen“ Kompromiss, sich schließlich einen konformistischen Kanon aneignend – gegenwärtig in allen markanten kulturellen Unternehmen in der Bukowina nach 1867, von der Presse und dem Theater bis zur originellen Literatur – die auf der lokalen dem Theater bis zur originellen Literatur – die auf der lokalen Leiter (Treppe) die passive Resistenz auf dem metropolitanen literaren Feld gegen die intellektuelle „Häresie“ des Modernismus wiedergibt. Duplizitär und gezwungen opportunistisch, denn auch macht, dass die Presse und die Bücher aus Wien zirkulieren, mitarbeitet bei den Wiener Zeitungen und verbreitet auch die Echos des Kulturlebens aus der kaiserlichen Hauptstadt, mit welchem sie sich bewarb auf dem laufenden zu sein, ist sie einverstanden

durch eine symbolische Allianz mit der österreichischen Bürokratie, der Universität und der Schule (der Ausdruck des offiziellen erzieherischen Ideals) zu kulturellen grundsätzlich konservativen und affirmativen Objekten, wie den deutschen Regionalismus und die lokale Motivierung der kulturellen Investition, die absichtlich die Entfaltung auf dem metropolitanen literarischen Feld mit seinem leidenschaftlichen ästhetisch-philosophischen Auseinandersetzungen ignoriert“⁴.

Die kulturelle Begeisterung der bukowiner Juden war auch durch die erlaubte österreichische Gesetzgebung erleichtert, angefangen mit dem Jahre 1848. Gemäß den Einschätzungen der Spezialisten kann die Anwesenheit der Juden in der Bukowina mit Sicherheit, angefangen mit dem XVII. Jahrhundert dokumentiert werden. Die ersten enger zusammengeschlossenen jüdischen Gemeinschaften bildeten sich in Czernowitz und Suczawa erst in den Dekaden nach 1700⁵. In der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts (man kennt nicht genau das Jahr) hatten die Juden in Czernowitz ein Gebethaus⁶. Im Jahre 1774 stimmte der Diwan der Moldau für den Neuaufbau dieser Synagoge zu, nachdem im rumänisch-türkischen Krieg in den Jahren 1768-1774 erfolgten Zerstörung, „auf dem selben Platz wo sich die vorige (seit 60 Jahren) befand, genau so umzäunt wie die alte“. Ebenfalls befahl man den Innungsvorstehern Sorge zu tragen, damit diese Synagoge den Juden nützlich sei, „damit sie sich ihr Gebet nach ihrem Gesetz machen“⁷.

Die demographische Evolution der jüdischen Gemeinde in der Bukowina war spektakulär. Gemäß der von I. Popescu und P. Țugui durchgeführten Analysen existierten in der Bukowina 2.425 Juden, die 2,87% der gesamten Einwohnerzahl dieses Gebietes bildeten. Eine kürzlich ausgeführte exhaustive Analyse, vom Historiker Constantin Ungureanu aus Kischiniow unternommen, zeigt, dass in der Bukowina in dem Jahre 2.375 jüdische Bürger existierten, die aber 3,46% der Einwohner dieses Gebietes bildeten⁸. Bei der von G-ral von Spleny erfolgten Volkszählung von 1774-1775 bemerkt man (er war der militärische Gouverneur der Bukowina), dass damals in der Provinz 526 jüdische Familien wohnten⁹. Mitte des Jahres 1776 wurde eine Konskription der jüdischen Bevölkerung dieser neuen Provinz des Hauses Habsburg definitiviert. Gemäß dieser Konskription lebten damals in der Bukowina 650 jüdische Familien oder 2.906 Personen, von welchen 1.428 Männer und 1.424 Frauen. Von diesen waren in der Bukowina *vor 1769* (unsere Note) 206 Familien aus 968 Personen (502 Männer und 484 Frauen) ansässig, während 298 Familien (im ganzen 1346 Personen, 695 Männer und 651 Frauen) sich in dieser Provinz niederließen, nach deren Besetzung durch Österreich¹⁰. Der deutsche Forscher E. Turczynski schloß daraus, dass 1774 in der Bukowina 504 jüdische Familien wohnten, während in Wien des Jahres 1784 es 230 jüdische Familien gab¹¹. Die bukowiner Ortschaften, die die meisten Juden hatten, waren: Czernowitz (495 Einwohner), Suczawa (218 Einwohner), Sereth (73), Wischnitza (208), Sadagura (186), Kimpolung (46), Slobozia Banilei (67), Wilautshea (59), Zastawna (33), Oberstaneshti (30), Ispas (24), Rohozna (22), Waschkautz (15)¹².

Wegen der normalen Zuwachses und der Einwanderungen aus dem benachbarten Galizien wuchs die jüdische Bevölkerung spektakulär. Die Juden, wie auch die christliche Bevölkerung der Bukowina, waren bis 1830 vom Militärdienst entbunden¹³.

Die jüdische Bevölkerung wuchs in einem rapiden Rhythmus in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, die offiziellen österreichischen Statistiken beweisen diese Sache unzweifelhaft. So wohnten in der Bukowina 1857 an die 29.187 Juden, die 6,4% der gesamten Einwohner bildeten, diese Zahl vergrößerte sich zu 47.754 (9,3% der gesamten Bevölkerung) in 1869 und 67.418 (11,8% der gesamten Bevölkerung) in 1880¹⁴.

Der Akademiker Radu Grigorovicz legte die Hypothese voraus, dass dieses spektakuläre Wachstum der Immigration der Juden aus Galizien und Russland nach der Moldau und der Bukowina, angefangen um das Jahr 1850 und zum Höhepunkt in 1880 gelangend, verdanke man, wenigstens teilweise, der Popularität des hasidischen Glaubens (hasidim – „rechtgläubiger“, eine mystische hebräische Sekte von Israel Bad-Shun (1698-1760) in der Bukowina und der Moldau gegründet. Der selbe Verfasser erklärt auch, dass die Juden aus Bessarabien auch nach Rumänien auswanderten, wegen der dortigen antisemitischen Gewalthandlungen¹⁵. *Finis coronat opus*, existierten in der Bukowina 82.717 Juden in 1890 (12,8% der gesamten Bevölkerung) deren Zahl 96.150 (13,2% der gesamten Bevölkerung erreicht und 102.919 in 1910 (12,9% der gesamten Bevölkerung)¹⁶. Die wirtschaftliche Geschichte der bukowiner Juden in der Zeit 1774-1914 verkörpert ein klassisches Modell der Errungenschaft im Rahmen einer „patriarchalen“ (der rumänischen) Gesellschaft, die nicht gänzlich vorbereitet war, zum Kapitalismus zu schreiten.

Das Jahr 1848 bedeuteten eine historische Schwelle für die in allen Gebieten des österreichischen Kaiserreiches lebenden Juden, markiert vom kaiserlichen Dekret welches die „Judensteuer“ abschaffte¹⁷, welchem die ganze Gesetzgebung folgte, ihre wirtschaftliche und politische Emanzipation vervollkommnend, einschließlich durch die Enthebung der Hindernisse aus dem Wege der Erwerbung von Ländereien (1860 für die Provinzen im westlichen, 1867 für die im östlichen Kaiserreich).

Die Juden widerstanden als Volk in der Geschichte – wegen eines fehlenden Staates – ungefähr zwei Jahrtausende – dank des Erhaltens ihrer uralten monotheistische Religion und der besonderen Geschicklichkeit, die sie im Bereich der Handels- und wirtschaftlich-finanziellen Tätigkeiten bewiesen. Gemäß der klassisch gewordenen Einschätzung des deutschen Gelehrten Werner Sombart, haben die Juden in der ganzen Welt die Rolle der Anreger des Kapitalismus gespielt, da sie dafür eine ethnisch-psihologische Veranlagung hatten.

Die wirtschaftliche Tätigkeit der bukowiner Juden macht von dieser Regel keine Ausnahme, da es ihnen gelang, bis 1914, in einer unbestreitbaren Manier die Wirtschaft des Herzogtums Bukowina zu kontrollieren. Z.B. existierten 1885 in der Bukowina 1894 Wein-, Bier—und Alkoholverschleiß, 95% waren davon waren von jüdischen Eigentümer geführt¹⁸. Die Spiritusindustrie der Bukowina hatte ihre Ursprung aus der Verordnung des österreichischen Gesetze vom 20. Juni 1888, welches die Förderung der Spiritusfabriken seitens der Staates (für die mit landwirtschaftlichem Profil) vorsah, während auf der anderen Seite die Förderung des Exportes durch Prämiengaben verfolgt wurde. Die kleinen Spiritusfabriken wurden vor allem von Juden und Polen eröffnet, aber auch die Deutschen, Ruthenen oder Rumänen hatten solche. Bis 1914 wurden in der Bukowina 70 Spiritusfabriken eröffnet, die jährlich bis zu 89.000 Hektoliter rohen

Spiritus bereiteten, von welchem die Hälfte dem internem Verbrauch vorgesehen war. Die Raffinierung dieses Spiritus geschah in Czernowitz und Radautz¹⁹.

Auch auf Grund der landwirtschaftlichen Produktion in der Bukowina entwickelte sich auch eine chemische Industrie; 1919 wurde sie von 7 Fabriken repräsentiert. Diese machten Knochenmehl, Kerzen, Seife, verschiedene Parfüme, Glycerin, ätherische Öl, Knöpfe, Knochenkämme, Apothekenprodukte, Cremen, Wachs, Öl, Schuhcreme, usw. Diese gehörten in der Mehrzahl den Juden an (unsere Unterstreichung). Vor dem Krieg existierten in der Bukowina sieben Petrolraffinerien; ihre Produktion war sehr beschränkt ca. 50-80 Waggons Petrol jährlich, 5-10 Waggons Benzin, 20-30 mit Öl, 5-10 mit Paraffin, dank einer Rente weiterlebend, die sie seitens des Raffinierungskartells aus Österreich erhielten. In 1919 funktionierte nur noch die Raffinerie des Haim Rosenstock (die ethnische Konnotation des Namens ist offensichtlich) in Neu-Juczka²⁰.

Noch von Anfang des österreichischen Verwaltung in der Bukowina verflochten sich die Juden in Pachtaktivitäten. Zum Beispiel: am 17 Juli 1782 „verpachtete der Abt des Klosters Woronetz „den Juden Markus und Solomon aus Gura Humora“ den Landbesitz Stulpikani, mit den ringsumher liegenden Dörfchen, für 10 Jahre, mit 40 kaiserlichen Lei“; beide kauften auch das Recht, den klösterlichen Wein zu verkaufen, „mit je 45 Heller (*parale*) den Dekaliter (*Vadra*) und 5 Morgen (Joch) Gras, von der Reichweite dieses Ortes“²¹. Es existieren Daten, gemäß derer in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts die bukowiner Juden auch für die Feldbestellung veranlasst wurden²². Dieses konnte geschehe, da Anfang 1867 den Juden aus Galizien und der Bukowina erlaubt wurde, Land zu besitze. Dank diesem Umstand konnten die reichen Juden große Landflächen in der Bukowina erwerben, so dass 1910 ein fünftel der Wähler, der Klasse der Großgrundbesitzer angehörend, aus Juden bestand²³.

I.E. Torouțiu überließ uns eine Reihe ausführlicher Statistiken über die Zahl der Juden in den finanziellen und wirtschaftlichen Bereichen der Bukowina. So existierten Anfang 1910 bei verschiedenen Finanzinstitutionen in der Bukowina 58 rumänische Beamten, 70 jüdische Beamten und 349 Beamten anderer ethnischer Herkunft²⁴. Im gleichen Jahr gab es in der ganzen Bukowina 737 rumänische „Handwerker“ (I.E. Torouțiu schloß in diese Benennung auch die kleinen und großen Industriellen ein), 5.091 jüdische Handwerker und 3.494 Handwerker von anderer ethnischer Herkunft²⁵. Der bukowiner Handel war im Jahre 1910 kategorisch von Juden beherrscht, 444 rumänische Kaufleute existierend, 8.642 jüdische Kaufleute und 1.226 Kaufleute anderer ethnischer Herkunft²⁶.

Die Situation war größtenteils unverändert geblieben bis zur Einsetzung des kommunistischen Regimes in Rumänien.

„Der kulturelle Antrieb des Josefinismus war für den kulturellen Fortschritt der jüdischen Gemeinde in der Bukowina wesentlich. Derart, fing im Plan des öffentlichen Unterrichts der kulturelle Antrieb des Josefinismus in großem Umfang die jüdische Bevölkerung der Bukowina ein. Sein Grundbegriff war, dass der Unterricht dem Wohle des Staates hilft und dass die Aufgabe des Staates ist, seine Untertanen zu brauchbaren Mitgliedern der Gesellschaft zu erziehen. Seitdem bot man die Möglichkeit der

kulturellen Erziehung auch den Protestanten und Juden an, unter dem Zeichen des josefinischen Patents der Tolleranz, durch die Teilung des religiösen Unterrichts, gleichgültig welche Schule man besuchte, was zuerst bei den jüdischen Gemeinden aus Czernowitz und Suczawa das Problem des Zwanges zum Pflichtbesuchen der Volksschule gebär, was aber die orthodoxen Juden verneinten²⁷.

In der Bukowina haben die Juden zum ersten Mal eine Dankbezeugung seitens der Stadtbevölkerung aus Czernowitz erhalten (1779), als sie eine Schenkung machten, mit deren Hilfe von Uhrmacher Abraham Falk die erste Turmuhr der Stadt gemacht wurde²⁸. Erst im Jahre 1790 kam es dazu, dass in Czernowitz und Suczawa die deutsch-jüdische Normalschulen eröffnet wurde, die bis 1806 dauerten, bis die Kinder der „toleranten“ Juden (nicht traditionsbedingt, unsere Note) zu den öffentlichen Unterrichtsinstitutionen gehen konnten. Die Aufnahme in die Normalschulen führte zu einer vorherigen Kontrolle der Reinigkeit, eines Prozesses (eine Prozedur) in welcher die christlicher Kinder nicht eingeschlossen waren. In den Schulklassen waren für sie bestimmte Sitzplätze vorgesehen (schulisches Ghetto), was nicht den Vorbereitungs-zustand der Juden zum Besuch der öffentlichen Schulen ermutigte²⁹.

Trotz allem erhöhte sich die Zahl der jüdischen Kinder, die sich in den Unterricht integrierten erheblich, da die „assimilierbare und assimilierte“ Elite der jüdischen Bevölkerung die dargebotenen Vorzüge erkannten, die die Erziehung in wienerischer Maniere brachte. Derart waren im Schuljahr 1850-1851, in Staatslyzeum Nr. 1 von Czernowitz von 387 Schülern nur 24 Juden, während im Schuljahr 1912-1913 beim selben Lyzeum 1.006 Schüler existierten, von welchem 857 Juden waren³⁰. Im ganzen existierten im Schuljahr 1857-1858 kaum 42 Schüler mosaischen Glaubens, damit 1890 ihre Zahl auf 323 steige³¹. Währenddessen wurde im November 1853 eine jüdische Hauptschule in Czernowitz eröffnet, eine Schule, in der das Hauptziel der Unterricht des religiösen Typs vorherrschte³².

Im Jahre 1855 wurde eine neue deutsch-jüdische Schule eröffnet³³. Die jüdischen Schüler besuchten die deutschen Staatschulen in immer größerer Zahl. So z.B. besuchten im Jahre 1865 diese Schulen 100 jüdische Schüler (von einer Gesamtzahl von 162 Schülern), während im Jahre 1905 in diesen Schulen 970 Schüler eingeschrieben waren, von welchem 664 Juden waren³⁴.

Bestimmend ist auch die Lage des Lehrpersonals Anfang des Jahres 1910. In der Bukowina gab es damals 47 Universitätsprofessoren. Von diesen waren 10 Rumänen, 7 Juden und 30 von anderer ethnischer Herkunft. Vom der Gesamtzahl der 412 Gymnasialprofessoren waren 133 Rumänen, 50 Juden und 219 anderer Herkunft. Gleichzeitig existierten 1836 Lehrer, von denen 717 Rumänen waren, 136 Juden und 983 anderer ethnischer Herkunft³⁵. Ganz anders stellte sich die Situation der anderen Kategorien der Staatsbeamten vor.

Die Ermöglichkeit der österreichisch-kaiserlichen Gesetzgebung ermutigte die Erhöhung der Zahl jüdischer Beamten. So existierten in den Tribunalen der Bukowina in 1910 445 Beamte. Von diesen waren 76 Rumänen, 141 Juden und 228 anderer Herkunft. Im selben Jahr existierten 21 Notare, von welchem 8 Rumänen waren, 4 Juden und 9 von

anderer ethnischer Herkunft. Von den 161 Advokaten des Herzogtums waren 11 Rumänen, 136 Juden und 14 anderer Herkunft³⁶.

Im Jahre der letzten österreichischen Volkszählung (1910) existierten 315 Beamte der Zentralregierung, der Polizei und der 11 Distriktualpräfekturen. Ihre Verteilung gemäß der Ethnie war folgende: 33 Rumänen, 39 Juden und 243 anderer Herkunft³⁷. Im selben Jahr umfasste das Verwaltungspersonal der Bukowina 902 Personen. Von diesen waren 128 Rumänen, 109 Juden und 665 anderer Herkunft. Bei der Post und im Telegrafienwesen existierten 51 rumänische Beamten, 130 Juden und 356 von anderer ethnischer Herkunft. Das Eisenbahnpersonal bestand aus 31 Rumänen, 120 Juden und 247 Beamten anderer Herkunft. Endlich, Anfang des Jahres 1910 existierten in der Bukowina 151 Ärzte (14 Rumänen, 109 Juden und 208 verschiedener Herkunft) und 28 Apotheker (1 Rumäne, 13 Juden und 14 anderer Herkunft)³⁸.

Im allgemeinen behielten sich in der Zeitspanne zwischen den Kriegen die bukowiner Juden die bevorzugten Positionen in den wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Strukturen der Provinz. Ein weniger erforschter Aspekt aus der Geschichte der jüdischen Gesellschaft der Süd-bukowina ist der der Aktivitäten der jüdischen kulturellen Gesellschaften, denen wir die nächsten Seiten widmen werden.

Die Juden aus der Bukowina wussten von der Erlaubnis der österreichischen Gesetze zu profitieren „indem sie sich stark über einige Gemeinschaften des östlichen Europa erhoben“³⁹. Dieses half ihnen, sich eine Effloreszenz der kulturellen Gesellschaft zu bilden und sie zu entwickeln, welche, zum größten Teil, sich ihre Tätigkeit auch in der Zwischenkriegszeit ausüben wird.

Im großen Linien gesagt, existierten in der zwischenkriegszeitlichen Bukowina jüdische Gesellschaften, sogenannten kulturelle (in diese Kategorie eingeschlossen die sionistischen), Gesellschaften mit religiösem Zweck, Gesellschaften mit sportlichem Zweck, Gesellschaften mit philanthropischem Zweck, Gesellschaften mit lukrativem Zweck. Die gegenwärtige Mitteilung wird nach dieser Klassifizierung folgen.

Die meisten jüdischen kulturellen Gesellschaft befanden sich in Czernowitz. 1918 wurde in Czernowitz die Organisation *Safa Iwria* gegründet, die sich vornahm, den Gebrauch der hebräischen Sprache durch den Bau der Schulen zu promovieren. Angefangen mit diesem Jahr wurden *Safa Iwria* ein Schirm für die jüdischen Schulorganisationen in der Bukowina, die Tätigkeit in 3 Kindergärten überprüfend, verschiedene Kurse für Studenten und für Publikum organisierend und gleichzeitig die schulische Aktivität in Rahmen der jüdischen Gemeinschaften von Gura Humora, Niederstaneshti, Waschkautz, Wischnitza, Kitzmani und Radautz kontrollierend⁴⁰.

1919 wurde die jüdische Schulorganisation für die Bukowina gegründet, mit dem Zweck, die Sprache idisch zu bewahren und zu verbreiten, um neue jüdische Schulen zu bauen und um dem politischen Kampf für die Anerkennung der idischen Sprache zu leiten. 1920 wurden Vorbereitungsklassen für jüdische Lehrer (Professoren) gegründet, während im Schuljahr 1922/1923 der Verein einen Lehrgang zur Vorbereitung der Kindergärtner/innen organisierte. Die Bibliothek dieses kulturellen Vereines, gegründet 1919, wurde 1923 zu einer der größten jüdischen Bibliotheken in der Bukowina. Die

jüdische Schulorganisation für die Bukowina bildete sich 1919 Filialen in Wischnitza, Storoschinetz, Dorna Watra, Gura Humora, Radautz, Suczawa und Sereth⁴¹.

Nach Czernowitz hatten die meisten kulturellen jüdischen Gesellschaften in der Bukowina ihren Sitz in Radautz. Am 4. März 1908 wurde in dieser Stadt der Verein *Schara Brurach* gegründet, dessen Grund die Förderung der Kurse in hebräischer Sprache war⁴². Der Verein wurde 1920 von Abraham Weidenfeld⁴³, während im nächsten Jahr er von Mendel Katz⁴⁴ geführt wurde, danach von Chaim Scharf⁴⁵.

Im Jahre 1912 genehmigte man die Funktionierung in Radautz der kulturellen Gesellschaft „Barissia“ (*Jüdische National-akademische Ferialverbindung Barissia*), die sich mit der intellektuellen Bildung der jüdischen Studenten beschäftigte⁴⁶. Aus einem Schreiben, das am 22.03.1920 an die Distriktpräfektur Radautz geschickt wurde, erfahren wir, dass der Vorsitzende dieses Vereines damals Rosner Wolf war⁴⁷, danach 1921 Mordko Albrecht⁴⁸.

Der Verband Mirjam in Radautz aktivierte seit 1920, geführt von Franzi (Fanny) Rudnik, danach vom Frau Dr. Hoffman. Die Gesellschaft Mirjam hob sich durch die Organisierung von Konferenzen hervor, mitunter in Zusammenarbeit mit den sionistischen Gesellschaften aus Radautz „Barissia“ und „Dorsche Zion“⁴⁹.

Der Zweig aus Suczawa der kulturellen Gemeinschaft *Schewes Achem* wurde am 1. August 1909 gegründet. 1921 besaß diese eine Gebäude im Werte von 80.000 Lei, geführt von Mani Becker. Eine Filiale dieser Gesellschaft, deren Vorsitzender Josef Burg und Sekretär Markus Drassinover waren, funktionierte im Jahre 1923 auch in Kimpolung Moldowa⁵⁰. Die suczawaer kulturelle Gesellschaft *Tikwah* (Tikwah-Verein) wurde im Jahre 1902 gegründet und nahm ihre Aktivität nach dem ersten Weltkrieg wieder auf. Im Jahre 1921 wurde sie vom Benjamin Strominger geführt. Die kulturelle suczawaer Gesellschaft *Zire Ichuda* war 1923 (1921!) von Victor Nussabrauch geführt.

Anfangen mit dem Jahre 1920 war die sionistische Gesellschaft *Poale Zion* in Czernowitz sehr aktiv. Sie gründete den Verein für die Bildung der jüdischen Arbeiter *Ber Borochow*, der eine Bibliothek, einen Kindergarten und eine Grundschule für Kinder besaß. *Poale Zion* bereitete Hunderte von jungen Bauern vor, die, nach dem zweiten Weltkrieg, im Heiligen Land die landwirtschaftlichen erlernten Techniken nützlich anwenden konnten⁵¹. Die Filiale aus Radautz der Gesellschaft *Poale Zion* war nach 1918 sehr aktiv, indem sie vom allem verschiedenartige Konferenzen und literarische Abende⁵² mit verschiedenartiger Thematik organisierte („Die jüdische Wiedergeburt, „Die Proletare Kultur“ usw.)⁵³, in einem wirklichen Wettkampf mit *Dorsche Zion* aus derselben Ortschaft⁵⁴.

In der Stadt Suczawa aktivierten die sionistischen Gesellschaften „Theodor Herzl“ (eine schon 1896 gegründete Filiale), *Poale Zion* (1909 gegründete Filiale) und *Ahawath Zion* (im Viertel Itzkani 1903 gegründete Filiale). Am 17. April 1920 wurde als Vorsitzender der Gesellschaft *Ahawath Zion* der genannte Blum Isac gewählt⁵⁵.

In Kimpolung Moldowa wurde noch seit dem Jahre 1904 eine Filiale der sionistischen Gesellschaft „Theodor Herzl“ gegründet, die 153 Mitglieder im Jahre 1923 hatte⁵⁶. Die bukowiner sionistische Bewegung war aktiv einschließlich auf dem Lande. So wird 1921 in der Gemeinde Rusch Moldowitza, im Kreis Kimpolung, die sionistische

Gesellschaft *Hašahai (Awsara)*⁵⁷ gegründet. In Fundu Moldowa war noch seit dem Jahre 1907 ein *Zion Verein* gegründet, der 41 Mitglieder hatte und ein Kapital von 100 Lei aufwies im Jahre 1923⁵⁸.

Die wichtigste hebräische religiöse Gesellschaft in der Bukowina war der *Verein Talmud Tora*, dessen Wirken schon in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts anfängt, indem er sich Filialen in praktisch allen bukowiner Städten und Dörfer gründete, in denen eine bedeutende jüdische Gemeinde lebte. Dieser Verein kümmerte sich auch um die Erziehung der armen und waise jüdische Kinder.

Die hauptsächliche sportliche jüdische Gesellschaft in der Bukowina war *Macabi* aus Czernowitz, die die jugendlichen Juden bezüglich des Sportes bildete und dies im Geiste der sionistischen Ideale. Der Leiter dieser Gesellschaft, der Ingenieur Michael Schindler, ins einmütig als ein großer Organisator geschätzt. Der sportliche Verein in Suczawa *Hakoak Hamada* wurde am 7. August 1910 gegründet, 1921 von M. Roll geführt. Der jüdische sportliche Klub *Hagwiru* aus Radautz wurde 1921 vom Ingenieur Baruch Hirschhorn geführt⁵⁹. Die Merzahl der jüdischen Gesellschaften mit karitativen Grund, philanthropisch, aktivierten in Czernowitz. 1894 wurde *Machsike Shabbath* gegründet, die den armen Juden am Freitagabend und am Sabbat Essen darbot.

In Radautz wirkten der *Verein der israelischen Damen für die Hilfe der Kranken* (1912), der *Verein des israelischen Damen* (1881), der *Chetschel Emil Verein* (1906), der *Chese Weemetu Verein*, letzterer von Chaim Axelrad geführt. Ein Verein der „Hilfeleistung der jüdischen Damen“ funktionierte 1908 in Kimpolung, hatte 90 Mitglieder in 1923 und ein Kapital von 2.000 Lei. Wir erwähnen weiter die wichtigsten professionellen Gesellschaften der Juden in der Bukowina. „Der Verein der Hilfeleistung für die jüdischen Handwerker in Radautz“ (*Israelitischer Handwerker-Unterstützungs-Verein*) wurde am 24. Juni 1898 gegründet, 1921 von Berl Schuller geführt.

In den suczawaer Archiven bewahrt man noch einige Dokumente über die Gesellschaft der israelischen Leichenträger in Radautz, geführt 1920 von Leib Katz, und über die Volksbank und jüdische Spaarkasse in Suczawa, 1921 von Dr. Benjamin Sperber geführt.

Die jüdischen Vereine mit lukrativen Grund wurden auch in weniger wichtigen bukowiner Ortschaften gegründet. Z.B. in diesem Fall mit „dem Casino für Lektüre, Kultur und Unterhaltung der Geschäftsleute und Handwerker in Wama“, geführt am 5. August 1923 von Josef Munster.

In der Eigenschaft als Alliierter Deutschlands war Rumänien in den Holocaust während des 2. Weltkrieges verwickelt. Das Vorspiel der rassistischen, antisemitischen Gesetzgebung zur Zeit der Regierung Goga-Cuza (27. Dezember 1937-10 Februar 1938), die dem autoritären Regim (oder diktatorischen – die Streitfragen zwischen der Fachleuten konnten noch nicht zu einer Klärung des Begriffes beitragen, unsere Meinung), des Königs Carl II. vorangingen. Jedenfalls „bedeutete das autoritäre Regim des Königs Carls II. (1938-1940) die Leugnung des gesamten Laufes der Geschichte Rumäniens im letzten Jahrhunderts“⁶⁰.

Das carlistische Regim hatte eine paradoxe Politik gegenüber den Juden. Obwohl es die Elite der Legionären Bewegung blutig niederschlug, ist „dieses Regim

nicht nur der Epoche der Ruinierung der jüdischen Gemeinschaft in Rumänien vorangegangen, sondern pflasterte sogar den Weg der zu ihrer wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Ruinierung führte“⁶¹. Die größten diskriminatorischen Justizakte gegenüber den Gesetzen seit der Zeit der Regierung Carls II waren die Dekret-Gesetze hinsichtlich der juristischen Lage der Juden und die Untersagung der Heiraten zwischen Rumänen und Juden⁶². Das Dekret-Gesetz hinsichtlich des juristischen Standes der Juden bestimmte die Merkmale, die die Eigenschaft als Juden festlegte; die Einteilung der Juden in Kategorien; die Rechte, Einschränkungen und Verbote für die Juden⁶³. Gemäß dieses Gesetzerlasses wurden die Juden aus Rumänien in drei Kategorien eingeteilt. Der ersten Kategorie gehörten die Juden an, die nach 1918 nach Rumänien kamen. Zur II. gehörten die bis zum 30. Dezember 1918 einzeln eingesiedelt oder gemeinheitlich naturalisiert waren, da sie am Unabhängigkeitskrieg 1877 teilgenommen haben; diejenigen, die in der Dobrudscha wohnten und durch die Gesetz von 1789, 1909, 1912 naturalisiert worden waren; die in der ersten Linie der Kriege Rumäniens gekämpft haben, außer denjenigen die in Gefangenschaft gerieten oder einzeln verschollen waren; die Verwundeten, Dekorierten oder im Tagesbericht für Tapferkeit während des Krieges ausgezeichnet waren; die Nachfolger der in den Kriegen Rumäniens Gefallenen und die Nachfolger der Juden, die bei der II. Kategorie genannt wurden. In die III. Kategorie kam die Mehrheit der Juden aus Rumänien, also diejenigen die durch die Verfassung von 1923 anerkannten Gesetze des Jahres 1919 eingebürgert wurden⁶⁴.

Die Juden der II. Kategorie hatten, gemäß des Dekret-Gesetzes von 1940, die meisten Rechte, durften aber nicht öffentliche Stellungen einnehmen, keine Landeigentümer besitzen oder erwerben, beim Militär keine Karriere machen oder am politischen Leben des Landes teilnehmen⁶⁵. Neben diesen Einschränkungen durften die Juden der I. und III. Kategorie keine öffentliche Beamte, Karrieresoldaten, Advokaten, Kaufleute auf dem Lande, usw. sein⁶⁶.

Die antijüdische Gesetzgebung in der Zeit des carlistischen Regims stand, praktisch, als Grund der antijüdischen Gesetzgebung aus der Zeit als in Rumänien der „national-legionäre Staat“ (September 1940-Januar 1941) herrschte oder effektiv von Technikern und Karrieremilitär von Marschall Ion Antonescu (Januar 1941- August 1944) ernannt waren. In der Zeit von September 1940 – Januar 1941 wurden die Dekret-Gesetze „zur Enteignung der jüdischen Güter und die Ausscheidung der Juden aus allen Tätigkeitsbereichen der rumänischen Gesellschaft“ verabschiedet⁶⁷.

Die Aktion der „Romanisierung“ setzte sich in der Zeit der Jahre 1941-1942 fort, mit der Enteignung verschiedener Fabriken, die den Juden gehörten in der Alkoholindustrie und der Medikamentenindustrie, die Rechte der Juden über die unterirdischen Reichtümer und der Holzmaterialien, der Krankenhäuser und Sanatorien, die ihnen gehörten und diese gingen ins Staatseigentum über⁶⁸. Durch das spezielle Gesetz vom September 1941 gerieten alle jüdischen Güter aus Bessarabien und der Bukowina in das Patrimonium des rumänischen Staates. Der Umtausch der jüdischer Arbeiter in den Unternehmen mit rumänischen Arbeitern erfolgte bis ins Jahr 1943. Im Monat Januar 1944 erschien ein Gesetz welches „die Verdoppelung durch Rumänen gegenüber allen Juden, die noch in unternehmen arbeiteten“ verlangte⁶⁹.

Das Regim Antonescu bleibt in der Geschichte Rumäniens mit zwei Aktionen mit großer Tragweite, die in sein Passivum eintrat: der verlorenen Krieg gegen die Sowjetunion; die Diskriminierung, die brutale Misshandlung und die Ausrottung eines bedeutenden Teiles der rumänischen Juden in den Lagern von Transnistrien. Gemäß den mitgeteilten Statistiken aus einer kürzlich erschienenen Arbeit, wurden nach Transnistrien zwischen 150.000 und 151.276 Juden aus Rumänien deportiert, von welchem ca. 80.-90.000 (54-56%) gestorben sind/ausgerottet wurden⁷⁰.

Während des Jahres 1942 verbesserten sich die Lebensverhältnisse der Juden aus Transnistrien dank der Hilfen verschiedener jüdischer Gruppen. Die erste Gruppe Juden kehrten aus Transnistrien im Dezember 1943 zurück, während Anfang des Jahres 1944 aus dieser Region 1.150 jüdische Waisen repatriiert wurden⁷¹.

Die Politik der Regierung Antonescus gegenüber den Juden war, von einem gewissen Punkt ausgehend, widersprüchlich gegenüber den Juden. Als des Gewinnen des Krieges seitens Deutschland und seiner Alliierten als sicher schien, unterstrich Mihai Antonescu im Ministerrat am 8. Juli 1941 eine aberante Linie der Haltung gegenüber den Juden: „Mir ist es egal ob wir in die Geschichte als Barbaren eintreten ... Mögen wir diesen historischen Augenblick nützen und den rumänischen Boden reinigen ... Wenn es sein muß, dann schießt mit dem Maschinengewehr“⁷². Trotz allem verurteilte, in einen Tagesbefehl vom 2. Juli 1941, Ion Ionescu die Morde gegen die Juden, textgemäß zeigend: „Die Morde solcher Natur bilden eine beschämende Seite für das ganze Volk, und sie werden später über Generationen hinaus, von anderen, die dies nicht getan haben, bezahlt werden“⁷³. Unserer Meinung nach kam diese Haltung Marschall Antonescus, wenn man die publizierten Dokumente berücksichtigt, die zeigen, dass dieser ein Verfechter der gesamten Ausweisung der Juden aus Rumänien war, nicht erläutert werden kann als nur Dank seiner unbeständigen Psychologie.

Die danachfolgende Politik Antonescus zur Linderung der antijüdischen Maßnahmen kann durch die ungünstige Wendung des Krieges für Deutschland bedingt werden und, so wie der Historiker Victor Neumann es darstellt, mit einer Serie wirtschaftlicher und sozialer Erwägungen: Der rumänische Staat konnte nicht eine bedeutende Anzahl jüdischer Spezialisten in der Industrie, im Finanzwesen, in Schulen und im Handel entbehren; das mutige Eingreifen einiger jüdischer Personalitäten gegen die Deportation nach Transnistrien: die Verlangsamung oder einiger nicht zur rechten Zeit ausgeführter Befehle des Marschalls, dank der Korruption einiger hoher Beamten⁷⁴. Wie die Sachen auch liegen würden, „haben 57% der rumänischen Juden den Krieg überlebt, was den größten Prozentsatz der Überlebenden aus den zentral und östlichen Europas darstellt“⁷⁵.

Bezüglich des Schicksals der jüdischen Gesellschaft des Kreises Radautz während des Krieges, laßen die erhaltenen offiziellen Dokumente und die Aussagen der Überlebenden keinen Zweifell übrig.

Die Bevölkerung Suczawas, einschließlich die Vorortgemeinden Itzkani und Burduscheni, wurde am 9. Oktober 1941 deportiert. Am 10. Oktober 1941 fuhr aus Suczawa ein zweiter Konvoi mit Deportierten aus Suczawa und Gura Humora ab. Am 13. Oktober fuhren nach Transnistrien die letzten Züge mit Deportierten aus den kreisen Radautz und Kimpolung⁷⁶. Die Züge mit de Deportierten kamen in der Ortschaft Atachi

an, am Ufer des Dnjester. Isidor Pressmer, der Vorsitzende der jüdischen Gemeinden aus Radautz, schickte von hier aus am 22. Oktober 1941 einen Brief an W. Filderman, der Vorsitzende der Verbände der Vereine der jüdischen Gemeinden in Rumänien. In diesem Schreiben erwähnt er textual: „... wir wurden alle evakuiert und hierher gebracht, um über den Dnjester geführt zu werden und kuiert und hierher gebracht, um über den Dnjester geführt zu werden und irgendwo in die Ukraine geschickt zu werden, ohne einen Bestimmungsort und ohne Ziel. Der größte Teil, der dem Dnjester zufährt, bleibt ohne Unterkunft unter freiem Himmel, in Regen, in Schlamm und in der Kälte. Ein kleiner Teil befindet sich hier in Atachi. Hier sind schon hunderte Personen gestorben und viele sind am Sterben, während andere Selbstmord begingen. Eine Einziges ist sicher. Wenn wir nicht sofort gerettet werden, wird keiner von diesen Unglücklichen überleben“⁷⁷.

Bei Gelegenheit der Deportation wurden dei neun Synagogen der jüdischen Gemeinde aus Radautz in Lagerräume und Ställe verwandelt, während von den 175 Torarollen, die von der Gemeinde einem vertrauensvollen Christen übergeben wurden, blieb nur eine übrig. Die Torarollen wurden zum Verfertigen von Trommeln, Sandalen, Riemen u.a. angewendet. Der Friedhof wurden von rumänischen Soldaten zerstört⁷⁸. Im Rapport vom 9. April 1942 des Gouverneurs der Bukowina, Calotescu, wird die Zahl der deportierten Juden betreffend, die der nicht deportierten und die der nicht aus dem Kreis Radautz deportiert werden, angegeben, daß bis dahin 9.169 Juden deportiert wurden, 74 noch nicht deportiert wurden und 3 (zwei Frauen und ein Mann) von der Deportation ausgeschlossen sind.

Im Dunkel der Intoleranz der damaligen Zeiten erschienen wie wahre Licht- und Menschlichkeitssymbole die Taten einiger Personen, wie Victoria Agarici, Traian Popovici, der Bürgermeister von Czernowitz⁷⁹, Simion Hâj aus Wolowetz, Raul Șorban und andere, deren Namen mit goldenen Buchstaben in dem Buch der universellen Toleranz und Menchlichkeit eingeschrieben sind. Die jetzigen Generationen haben die heilige Pflicht, die unvergängliche Erinnerung der ermordeten Juden zur Zeit des Holocaustes in Europa und in Rumänien zu bewahren und gleichzeitig zu Kämpfen, daß solch ein Gräel sich nirgends, nie wiederholen möge.

Am Schluß dieser kurzen historischen Retrospektive einer Ethnie, die eine große Rolle in der wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung der Bukowina gehabt hat, setzen sich einige relative Beobachtungen zum Klima der Tolleranz und interethnischen Zusammenarbeit durch, die in dieser historischen Provinz existieren. Gemäß der Meinung einiger Forscher bildete die Bukowina ein glänzendes Beispiel der interethnischen Zusammenarbeit. In letzter Zeit wird immer öfter der berühmte Ausdruck *homo bucovinensis* (von Hans Prelitsch 1956 lanciert) gebraucht, der Prototyp des toleranten Individuums, der wenigstens zwei Sprachen spricht und der ein Modell des friedlichen interethnische Zusammenarbeit darbietet⁸⁰. Einige Historiker haben die interethnische Zusammenarbeit in der Bukowina mit der Situation in Tirol und Zypern verglichen, „das bukowiner Modell“ demonstrierte seiner Überlegenheit.

Die geschichtliche und kulturelle Vergangenheit der Bukowina hält immerfort das Interesse wach, eigentlich perfekt gerechtfertigt, der Spezialisten und des weiten Publikums betreffend dieses Gebiet. Wir beurteilen, daß das bukowiner „Modell“ des

interethnischen Zusammenlebens, durch keine örtliche oder politische Recherchen getrübt, als Basis einer Skizze eines Anfangs des friedlichen Zusammenlebens in Europa stehen kann, gleichgültig gegenüber nationaler, ethnischer oder religiöser Überzeugungen.

¹ Erhard R. Wiehn, *Juden als Intellektuelle. Zur Sociologie einer Randgruppe*, in Andrei Corbea, Michael Astner, *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*, Jassy, Verlag der Universität „Al.I. Cuza”, 1990, S. 18-41, *passim*.

² Andrei Corbea, *Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni* (Bezüglich der germanophonen Kultur der bukowiner Juden), in Dumitru Vitcu, Silviu Sanie (Koordinatoren), *Studia et acta iudaeorum Romaniae*, Band I, Bukarest, Verlag Hasefer, 1996, S. 219-220.

³ *Ebenda*, p. 222.

⁴ *Ebenda*, p. 228-229.

⁵ Victor Neumann, *Istoria evreilor din România* (Die Geschichte der Juden in Rumänien), Temesvar, Verlag Amarcord, 1996, S. 31.

⁶ *Ebenda*, S. 32.

⁷ Mihai Spielman (Verleger), *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România* (Quellen und Zeugnisse bezüglich der Juden aus Rumänien), Bd. II, Bukarest, Verlag der Föderation der Jüdischen Gemeinden in Rumänien, Dokument Nr. 83, S. 103.

⁸ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918. Aspecte etnodemografice și confesionale* (Bukowina zur Zeit der österreichischen Herrschaft 1774-1918. Ethnodemographische und konfessionelle Aspekte), Kischiniow, Verlag Civitas, 2003, Tafel 2, S. 240.

⁹ Vladimir Trebici, *Demografica. Excerpta et selecta*, Bukarest, Verlag Enciklopedica, 1996, S. 113-114.

¹⁰ N.M. Gelber, *Geschichte der Juden in der Bukowina*, in Hugo Gold (Verleger), *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Bd. 1, Tel-Aviv, 1958, p. 12.

¹¹ E. Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, 1993, p. 107.

¹² N.M. Gelber, *op. cit.*, p. 12.

¹³ *Ebenda*, S. 23.

¹⁴ Constantin Ungureanu, *Evreii în Bucovina – date statistice* (Die Juden in der Bukowina – statistische Daten), in „Codrul Cosminului”, Nr. 3-4 (13-14), 1997-1998, p. 110.

¹⁵ Radu Grigorovici, *Studiul critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei* (Kritisches Studium der österr. Volkszählung 1880 über die Bevölkerung der Bukowina), III. Teil, *Bucovina, teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România între anii 1880 și 1900* (Bukowina, Durchgangsland der galizischen Juden nach Rumänien 1880-1900), in „Analele Bucovinei”, II Jahr., Nr. 2, 1995, S. 353-354.

¹⁶ Constantin Ungureanu, *Evreii în Bucovina (date statistice)*, S. 110-111.

¹⁷ Andrei Corbea, *Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni*, in Dumitru Vitcu, Silviu Sanie (coordonatori), *Studia et acta iudaeorum Romaniae*, vol. I, București, Editura Hasefer, 1996, S. 222.

¹⁸ Johann Polek, *Statistik des Judenthums in der Bukowina*, in „Statistische Monatschrift“, Ausgabe „K.K. Central-Commission“, Nr. 15, 1889, p. 254.

¹⁹ George Ostafi-Ost, *Etnic și economic în Bucovina* (Ethnisch und wirtschaftlich in der Bukowina), in *Bukowina. Blaski i cienie. „Europy w miniaturze”* (Bukowina. Leuchten und Schatten, „Europa in der Miniatur“), Warschau, Verlag Energiea, 1995, S. 51-52.

²⁰ *Ebenda*, S. 52.

²¹ M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei* (Aus der Geschichte der Bukowina), Band I, (1774-1862), Bukarest, Verlag der Akademie, 1993, S. 108.

²² N.M. Gelber, *op. cit.*, S. 33.

²³ Haim Shamir, *Die jüdische Gemeinde von Czernowitz 1937 in deutscher Sicht*, in „Jahrbuch des Instituts für deutsche Geschichte“, 4, 1975, S. 491; *Apud* Andrei Corbea, *Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni* (Bezüglich der germanophonen Kultur der bukowiner Juden), in Silviu Sanie, D. Vitcu (Koordinatoren), *Studia et acta historiae judaeorum Romaniae*, Bd. I, Bukarest, Verlag Hasefer, 1996, S. 233.

²⁴ I.E. Torouțiu, *Românii și clasa intelectuală din Bucovina* (Die Rumänen und die intellektuelle Klasse in der Bukowina), Czernowitz, 1911, S. 20.

²⁵ Idem, *Poporația și clasele sociale din Bucovina* (Die Bevölkerung und die sozialen Klassen in der Bukowina), Bukarest, 1916, S. 302.

²⁶ *Ebenda*, S. 393; Idem, *Românii și clasa de mijloc din Bucovina* (Die Rumänen und die Mittelklasse in der Bukowina), Czernowitz, 1912, S. 138.

²⁷ E. Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, 1993, S. 54.

²⁸ Chaim Frank, *Aportul evreilor la cultura Bucovinei* (Der Beitrag der Juden in der Kultur der Bukowina), in *Bukowina. Blaski i cienie. „Europy w miniaturze”* (Bukowina. Leuchten und Schatten. „Europa in der Miniatur”), Warschau, Verlag Energeia, 1995, S. 90.

²⁹ E. Turczynski, *op. cit.*, S. 54.

³⁰ G. Rotică, *Bucovina care s-a dus* (Bukowina, die gegangen ist), in „Țara Fagilor” (Das Land der Buchen”), Czernowitz-Tg. Mureș, 1992, S. 37.

³¹ E. Turczynski, *op. cit.*, S. 107 und 108.

³² *Ebenda*, p. 110.

³³ Andrei Corbea, *op. cit.*, S. 225.

³⁴ *Ebenda*.

³⁵ I.E. Torouțiu, *Românii și clasa intelectuală din Bucovina* (Die Rumänen und die intellektuelle Klasse in der Bukowina), S. 7.

³⁶ *Ebenda*, S. 7, 10, 11, 12.

³⁷ *Ebenda*, S. 16.

³⁸ *Ebenda*, S. 23, 32, 35, 38 und 40.

³⁹ Dumitru Hîncu, *Evreii bucovineni* (Die Bukowiner Juden), in Nicolae Cajal, Hary Kuller, *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație* (Der Beitrag der Juden aus Rumänien zur Kultur und Zivilisation), 2. erneuerte Auflage, Bukarest, Verlag Hasefer, 2004, S. 132.

⁴⁰ Erich Neuborn, *The Oldest Societies, Institutions and Organizations of Bukovina*, Übersetzung Jerome Silverbush, S. 11, in http://www.jewishgen.org/yizkor/Bukowinabook/buk1_153.html

⁴¹ *Ebenda*, S. 11-12.

⁴² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava – Bezirksdirektion der Nationalen Archiven Suczawa (DJANS), Fond Prefectura Rădăuți, Fond Präfektur Radautz, Dossier 40/1920, S. 81.

⁴³ *Ebenda*, S. 9.

⁴⁴ *Ebenda*, Dossier 47/1921, S. 32.

⁴⁵ *Ebenda*, Dossier 40/1920, S. 81.

⁴⁶ *Ebenda*, S. 80.

⁴⁷ *Ebenda*, Dossier 40/1920, S. 17.

⁴⁸ *Ebenda*, S. 80.

⁴⁹ *Ebenda*, S. 69, 72.

⁵⁰ DJANS, Fond Präfektur Kimpolung, Dossier 1/1923, S. 3.

⁵¹ Erich Neuborn, *op. cit.*, S. 12-13.

⁵² DJANS, Fond Präfektur Suczawa, Dossier 40/1920, S. 50, f. 70; Dossier 47/1921, S. 58.

⁵³ *Ebenda*, Dossier 40/1920, S. 70; Dossier 47/1921, S. 58.

⁵⁴ *Ebenda*, Dossier 40/1920, S. 35, 72; Dossier 47/1921, S. 60, 73.

⁵⁵ *Ebenda*, Dossier 4/1921, S. 3.

⁵⁶ DJANS, Fond Präfektur Kimpolung, Dossier 1/1923, S. 7.

⁵⁷ *Ebenda.*

⁵⁸ *Ebenda*, S. 59.

⁵⁹ DJANS, Fond Präfektur Radautz, Dossier 40/1920, S. 79.

⁶⁰ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre (Geschichte der Rumänen von Anfang bis in die heutigen Tage)*, II. Auflage, Verlag Humanitas, Bukarest, 1992, S. 223.

⁶¹ Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România, 1940-1944. Studii* (Verfolgung und Resistenz in der Geschichte der Juden aus Rumänien, 1940-1944. Studien), Bukarest, Verlag Hasefer, 2001, S. 28. Das Zitat ist von Bela Vago reproduziert, *The Jewish Policy of the Monarchist Dictatorship in Romania 1938-1940*, in „Zion” Quarterly for Research in Jewish History”, XXIV, No. 1-2, Ierusalim, 1964, p. V.

⁶² Lya Benjamin, *op. cit.*, S. 37.

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem*, S. 40-41.

⁶⁵ *Ibidem*, S. 40.

⁶⁶ *Ibidem*, S. 41.

⁶⁷ Idem, *Studiu introductiv* (Einleitendes Studium), in *Evreii din România între anii 1940-1944* (Die Juden aus Rumänien zwischen den Jahren 1940-1944), Bd. I, *Legislația antievreiască* (Die antijüdische Gesetzgebung), S. XXXIV.

⁶⁸ *Ibidem*, S. XXXVII.

⁶⁹ *Ibidem.*

⁷⁰ Marcu Rozen, *Holocaust sub guvernarea Antonescu. Date istorice și statistice privind evreii din România în perioada 1940-1944* (Holocaust unter der Regierung Antonescu. Historische Daten und statistische bezüglich der Juden aus Rumänien in der Zeit 1940-1944), Der Verein der Juden aus Rumänien Opfer des Holocausts, Bukarest, 2004, die Statistiken von S. 102 und 104.

⁷¹ Lucy S. Dawidowicz, *Războiul împotriva evreilor 1933-1945* (Der Krieg gegen die Juden 1933-1945), Übersetzung von Carmen Pațac, Bukarest, Verlag Hasefer, 1999, S. 349.

⁷² Marcu Rozen, *op. cit.*, S. 35.

⁷³ Kurt W. Treptow (General-Verlag), *A History of Romania*, Jassy, Rumänisches Studiumzentrum, 1996, S. 493.

⁷⁴ Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice* (Die Geschichte der Juden aus Rumänien. Dokumentarische und Theoretische Studien, Temesvar, Verlag Amarcord, 1996, S. 220.

⁷⁵ *Ibidem*, S. 227 und doktische Erläuterung dieses Paradoxe, S. 228.

⁷⁶ Marcu Rozen, *op. cit.*, S. 43-44.

⁷⁷ *Ebenda*, S. 45.

⁷⁸ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască* (Beiträge zur Geschichte Rumäniens. Das jüdische Problem), Bd. II, 2. Teil, 1933-1944, Übersetzung aus der hebräischen Sprache von Carol Bines, Bukarest, Verlag Hasefer, 2003, Tabelle 3, S. 44 (Fußnote aus *Pinkas Hakehilot, Rumänien*, Bd. 2, Yad Vashem, Ierusalem, S. 520.

⁷⁹ Der Bürgermeister Traian Popovici hat 20.000 Juden aus Czernowitz von der Deportation nach Transnistrien gerettet (Traian Popovici, *Spovedania (Testimony)*, versorgte Auflage von Th. Wexler, Übersetzung aus dem englischen von Viviane Prager, Stiftung Dr. W. Filderman, f.a., S. 5 (Sektion in rumänischer Sprache) und 53 (Sektion in englischer Sprache).

⁸⁰ Radu Grigorovici, *Das Modell Bukowina*, in „Analele Bucovinei” (Den Analen der Bukowina), Jahr III, nr. 2, 1996, S. 261-280. Siehe auch die rumänische Variante des Studiums in derselben Nummer, S. 281-298. Dieser fundamentale Artikel zeigt aber auch die Unvollkommenheiten des berühmten „Modells” der Bukowina.

INTEGRAREA MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN BUCOVINA ÎN REGATUL ROMÂNIEI MARI (1918-1928). UNELE CONSIDERAȚII

Daniel Hrenciuc

Abstract: *In the historic Bukovina the percentage of the minorities was superior tot hat of Romanian (52%-55%), so that the Romanian authorities found it difficult to handle things. These problems were only noticed after the enthusiasm of the union to Romania and the appearance of a large set of economic, social, political land spiritual circumstances. The Union had been done but the process of unification was only beginning. The integrational centralizing perspective of the National-Liberal governments that took part either directly or indirectly to leading Great Romanian between 1918-1928 – allowed the manifestation of the identity, hidden in the new cultural assault on the state structures and making the ethnic communities react. The alternative solutions proposed by some political leaders collude be solved due to an interne land external favorable context so that the formula of the unconditional union prevailed over the conditioned union (which was evoked by Iuliu Maniu and had its partisans in Bukovina, too) foot the benefit of the entire Romanian nation. The former Kingdom didn't have any experience in managing the motive's problems and The National Liberal Party immediately voted for a centralization formula and the liquidation of the autonomy and regional leadership, which had negative effects on the ethnical communities. The Romanian Kingdom has adhered to the Minorities Treaty (December 9 the 1919). After the treaty, they should have insured a natural rapid integration of the ethnics into the Romanian state, which was involved in a real identity problem after 1918. The conservative view adopted by the liberals over the economic and social issues, reflected in the maintaining of the traditional Romanian structures, stopped the necessary fusion with the values of the economical civilization from the Occident. No doubt about it, the degree of the integration of the minorities depended essentially on the existence and persistence of the difference between the economy and also the mentality of the towns versus the villages, between urban and rural economy in the low social mobility, in the fluidity and perenity of the internal and external circumstances in which evolved Great Romania and also in the instability of the central-european space. The passage from a political system like the Austria none, built on administrative order, as a result of a German culture, to a French system applied to a mentality at the crossroads of the East and West represented a challenge and had some reactions even from the Romanian people in Bukovina, who were used to the order and discipline of the former empire. The complains of the ethnic were about the contend and the speed of centralization and of "Romanization" of the historic Bukovina, and about the newcomers, especiallity the Romanian from the former Kingdom who occupied leading positions meant to install Romanian identities. The 1923 Constitution proclaimed the Romanian Kingdom as a national united and indivisible state, the idea of the national unity having become a political and idealistic law of the national Romanian identity. Unfortunately no law about the might's of the minorities was explicitly included in the text of the Constitution. At the some time, centralist administrative system was passed on with no special prerogatives foot the areas inhabited mostly by ethnic minorities. The National Liberal Party's, policy followed the insurance of the state power over both Romanians and minorities. The law of the new regime was built on a ethno central idealistic formula which excluded- in real terms as well as in symbolistic terms – the citizens of a different ethnic status.*

Revenirea provinciilor la Regatul României Mari, în contextul evenimentelor anului 1918, a pus statul român în fața unor probleme greu de anticipat: existența unui procent semnificativ de comunități etnice, populațiile alogene depășind numeric în spațiul Bucovinei istorice populația românească autohtonă. În Bucovina istorică procentul minoritarilor era superior românilor (între 52% și 55% revenind alogenilor, conform unor surse diferite), situație statistică radical schimbată de momentul anexării la Austria (1774). Perspectiva integraționistă efectiv centralizatoare a guvernărilor național-liberale, care s-au succedat direct sau indirect la conducerea României Mari între 1918 și 1928 a implicat (re) impunerea identitarismului, disimulat în noua ofensivă culturală în structurile specifice ale statului românesc, provocând reacțiile comunităților etnice din Bucovina. Unirea Bucovinei cu Regatul Român s-a realizat în mod democratic în baza deciziei *Congresului General al Naționalităților din Bucovina*, reunit în Sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din Cernăuți (15/28 noiembrie 1918). Rezervele și soluțiile alternative propuse de către unii lideri politici au putut fi surmontate în baza unui context intern și extern extrem de favorabil¹, astfel încât formula unirii necondiționate a prevalat în detrimentul unirii condiționate și în beneficiul întregii națiuni românești². Variantele integrării au oscilat, inițial, între păstrarea autonomiei, susținută de către Iancu Flondor, spirit tolerant, suplu și flexibil și soluția promovată de către Ion Nistor, spirit erudit, personalitate științifică remarcabilă, adept al centralismului unificator. Soluția etnocentrismului n-a reprezentat – cum rezultă din analiza textelor istorice – varianta cea mai potrivită, iar degradarea rapidă a situației internaționale a complicat evoluția societății multietnice a Bucovinei istorice. Românii bucovineni au receptat, în general, pozitiv Unirea din 1918, cu toate că au existat multe situații în care au regretat sincer dispariția monarhiei austro-ungare, mitul „bunului împărat”³ fiind evocat adesea cu nostalgie în legătură cu ordinea și disciplina de altă dată⁴.

Minoritățile naționale erau reticente față de noua administrație românească, motivele nefiind foarte diferite de acelea împărtășite chiar de către mulți români bucovineni. Politica centralistă a guvernării liberale după unirea din 1918 a lovit în interesele comunităților etnice din Bucovina, care au resimțit negativ fenomenul de românizare drept un atac direct adus identității lor culturale, politice și educaționale, reacționând în forme și modalități diverse⁵.

La 2 iunie 1919, Iancu Flondor a organizat, cu acordul generalului Nicolae Petala, o Adunare publică în sala Primăriei din Cernăuți, la care au participat reprezentanții germanilor, ucrainenilor și evreilor⁶. Comunitățile etnice au făcut cu acest prilej un aspru rechizitoriu la adresa administrației românești: Mayer Ebner, Iacob Pistiner din partea evreilor, Albert Kohlruss, Rudolf Gaydosch din partea germanilor, Bohatyretz, din partea ucrainenilor și George Grigorovici din partea românilor bucovineni⁷. Partizanii lui Iancu Flondor (Stefanelli, Pridie, V. Grigorcea, E. Botezat), alături de numeroși țărani, au participat și ei la această Adunare⁸. Participanții au solicitat introducerea unei administrații proprii a Bucovinei, respectarea autonomiei provinciei prin intermediul unui consiliu administrativ, format din reprezentanții minorităților etnice și ai partidelor politice⁹. Minoritățile, în luările de cuvânt, au criticat măsurile autorităților române, precizând că nu și-au dat acordul pentru „învoiala alipirii”

la Regatul Român, care reprezenta „puterea de ocupație”¹⁰. O poziție extrem de acidă, însă realistă, a adoptat și Mayer Ebner, liderul evreilor sioniști. Participanții au redactat și au trimis o adresă către Conferința Păcii de la Paris. Iancu Flondor s-a exprimat în favoarea introducerii unui „cordon sanitar”, mărturisindu-și regretul față de faptul că a votat „unirea necondiționată a Bucovinei cu Regatul Român”, condamnând, de asemenea, intervenția trupelor române în Pocuția¹¹. Adunarea a adoptat o *Moțiune*, dezaprobată de către Nicolae Iorga. În răspunsul adresat acestuia, Iancu Flondor a precizat că rostul Adunării a fost acela de a atenua nemulțumirile naționalităților, insistând asupra faptului că s-a criticat modul în care era guvernată Bucovina: prin decrete-legi, fără Parlament¹². Nemulțumirile comunităților etnice au vizat conținutul și ritmul operei de centralizare vs. românizare a fostei Bucovine istorice, precum și pe „noi veniți”, în special români din Vechiul Regat, plasați în diferite funcții în scopul recuperării și reimpunerii identitarismului românesc. Promovarea consensului într-un spațiu plurietnic, în raport cu angajamentele internaționale asumate prin tratatul minorităților, din 9 decembrie 1919, a reprezentat un deziderat cu adevărat provocator pentru autoritățile române, în sensul creării acelor mecanisme social-participative capabile să asigure coeziunea organismului social¹³. Complexul de măsuri adoptate în plan legislativ, educațional, politic, administrativ, adoptat de către guvernarile liberale părea, între 1918–1923, să corespundă așteptărilor comunităților etnice, cu atât mai mult cu cât, dintre comunitățile etnice ale Bucovinei, doar polonii și germanii se pronunțaseră pentru formula unirii necondiționate (vezi textele *Moțiunilor de Unire* redactate de către *Consiliul Național Polon* – Stanisław Kwiatkowski și, respectiv, de către germani: *Consiliul național German* – Alois Lebouton). Acestea conțineau solicitări clare vizând asigurarea și respectarea drepturilor specifice minorităților naționale.

Între 16 și 18 mai 1920 a avut loc vizita, în Bucovina, a perechii regale române Ferdinand I și Maria de Hohenzollern. Au fost vizitate mai multe localități bucovinene, în frunte cu orașul Cernăuți unde, în incinta Palatului Mitropolitan, liderii minorităților etnice – polonii fiind reprezentați de către Kwiatkowski și Gornecki – l-au asigurat pe regele Ferdinand de loialitatea lor, iar monarhul a declarat că „nu face nici o deosebire de naționalitate: pentru el *toți locuitorii țării sunt cetățeni români cu drepturi egale*” (s.n)¹⁴. Perechea regală a vizitat Casa Polonă din Cernăuți și celelalte edificii ale minorităților, participând, în același timp, la serviciile religioase ale minorităților, având discuții și întâlniri cu membrii fiecărui cult religios în parte. În discuția cu inspectorul școlar șef, Constantin Mandicevschi, regele Ferdinand I și-a exprimat încrederea în faptul că „naționalitățile din Bucovina se vor putea dezvolta ca și până acum, în limba maternă”¹⁵. În iunie 1920, delegația Consiliului Național Polonez din Bucovina a redactat un memoriu adresat prim-ministrului Alexandru Averescu, prin care se cerea respectarea drepturilor politice și culturale ale polonilor din Bucovina¹⁶. Memoriul avea șase pagini (printre semnatori, Al. Skibiecowski, A. Panecki, L. Kaminieczky, I. Kenkala), reprezentând solicitările polonilor bucovineni, stabilite în cadrul ședinței Consiliului Național Polon din 14 mai 1920¹⁷. Autoritățile române înființaseră, la 20 februarie 1919, în Cernăuți, un liceu de stat polon (Liceul nr. 5) frecventat, la început, numai de elevi din cursul inferior. Elevii poloni din cursul superior își făceau studiile la Liceul German din același oraș. Din păcate, acest liceu s-a desființat în 1922¹⁸, fiind condus în acel an de

către profesorul de istorie-geografie Isidor Pochmarski¹⁹. Măsurile autorităților române au determinat reacția fermă a polonimii bucovinene: la 28 noiembrie 1923, a avut loc o Adunare Națională a polonilor, condusă de Tytus Czerkowski, în fața clădirii Casei Polone („Dom Polski”) din Cernăuți (strada Iancu Flondor). Adunarea a adoptat o *Moțiune* care condamnă politica de „românizare” a copiilor de etnie polonă prin intermediul sistemului de învățământ. Conținutul documentului făcea referire – printre altele – și la problema învățătorilor și profesorilor poloni repartizați la posturi în școlile din Vechiul Regat sau Dobrogea, unde erau românizați²⁰. Autorii documentului au criticat măsurile adoptate de către autoritățile române de a recurge la pensionarea cadrelor didactice de etnie polonă și măsura desființării clasele polone de la școlile din Cernăuți²¹. Polonii mai invocau românizarea numelor de familie și interzicerea folosirii limbii materne de către elevi în diverse împrejurări, implicit a practicării religiei romano-catolice – acuzații, care n-au fost confirmate, se înțelege, de către cercetările oficiale ulterioare, realizate chiar de către autoritățile școlare românești²².

Liderii evreilor bucovineni, Benno Straucher, deputat în Reichsratul austriac, Iacob Pistiner, liderul socialiștilor, alături de Mayer Ebner, lider al sioniștilor, au întemeiat Consiliul Național Evreiesc, un organism reprezentativ care urma să se ocupe de problemele organizatorice și politice ale evreilor din Bucovina în fața autorităților române. În cadrul acestui Consiliu²³ s-au manifestat mai multe curente ideologice: socialiști, poale-sioniști și sioniști. Atitudinea Înaltelor Puteri Aliate și Asociate în chestiunea minorităților a provocat, în mod constant, polemici și luări de poziție în coloanele ziarelor din Bucovina²⁴, potențând curentul antisemit în spațiul românesc (inclusiv în Bucovina) în anii '20. Începând cu 1919 în „Glasul Bucovinei” au apărut articole care avertizau despre pericolul evreiesc. În această viziune, evreii s-au aflat în centrul atenției ziarului „Glasul Bucovinei”, oficiosul P.D.U. Ziarul „Ostjüdische Zeitung”, din 28 iunie 1919, încercând să fractureze discursul antisemit, sublinia că „jidanii, cu toată prigoana și oprimarea la care sunt supuși în România, sunt unul dintre cele mai culte și progresiste elemente ale țării”. Încă din noiembrie 1919, Consiliul Național Evreiesc²⁵ a fost pus sub o atentă supraveghere de către autoritățile române, el alegând, în aceste condiții, formula boicotării alegerilor. Totuși, pe lista electorală a lui Ion Nistor, a candidat Jakob Hecht, afacerist cu material lemnos, decizie care a determinat reacția violentă a comunității evreiești²⁶, cu atât mai mult cu cât Hecht, în nume propriu, a declarat că evreii bucovineni recunosc unirea necondiționată a Bucovinei cu România²⁷, atrăgându-și sintagma de „trădător”²⁸. Acest fapt reflectă poziția evreilor bucovineni față de Unirea cu Regatul Român, în pofida unei declarații ulterioare (1923) aparținând lui Mayer Ebner prin care acesta îi includea pe evrei, alături de poloni și germani printre naționalitățile care au receptat pozitiv actul Unirii²⁹.

După încheierea Primului Război Mondial, situația învățământului din Bucovina era precară din mai multe motive. În primul rând, în urma traumelor și distrugerilor provocate de război, bucovinenii nu mai manifestau aceeași disciplină și interes față de școală și învățământ. Acest fapt este certificat de un interesant *Raport* trimis, în 15 septembrie 1919, de către autoritățile școlare din Prefectura Suceava către Secretariatul de serviciu pentru instrucțiune publică din Cernăuți³⁰. În al doilea rând, numeroase școli suferiseră distrugeri în timpul războiului³¹. În al treilea rând, unii învățători erau

angrenați în afaceri profitabile și neglijau învățământul³². Situația școlară a județului Suceava, în 1919, se răsfrângea indirect asupra întregii Bucovine, care suportase, în totalitatea ei, rigorile războiului. La data întocmirii raportului (15 septembrie 1919), în județul Suceava existau 39 școli românești, 6 germane și una polonă³³. Bucovina moștenise de la Imperiul Austriac o bună organizare a învățământului, care nu corespundea însă cu cea din Regatul României, deoarece componența multietnică a Imperiului Austro-Ungar a determinat organizarea învățământului primar și secundar pe criteriul limbilor naționale. De exemplu, elevii bucovineni din clasele I și II ale școlilor primare comunale erau grupați în funcție de limba lor maternă. Încă de la sfârșitul secolului trecut, în primele două clase, limba de predare era limba națională (româna, germana, polona sau ucraineana). Elevii a căror limbă maternă nu era limba germană, învățau în clasa I trei ore pe săptămână limba germană, iar în clasa a doua patru ore pe săptămână. Începând cu clasa a treia, germana devenea limbă de predare, iar limba națională obiect de studiu³⁴.

Unificarea sistemului de învățământ din România Mare a reprezentat o prioritate pentru guvernele românești care s-au succedat la conducerea statului imediat după 1918. Din acest motiv, începând cu anul 1918, guvernul român a încredințat autoritatea unui Secretar de Stat al Instrucțiunii, iar prin Decretul-lege din 18 decembrie 1918 se stipula, la articolul 7 că, pentru administrarea Bucovinei, se institua, sub conducerea și organizarea Ministrului Delegat al guvernului, un serviciu administrativ alcătuit din 9 secretari de serviciu, din care unul era însărcinat cu instrucția publică. (internele, educația, justiția, finanțe, culte, lucrări publice, industrie, comerț, îngrijiri sociale, domenii alimentare și sănătate publică, refacere). Acestea au fost desființate la 4 aprilie 1920 de către guvernul Alexandru Averescu³⁵.

La conducerea învățământului din Bucovina a fost desemnat un secretar general al instrucțiunii pentru Bucovina, apoi un director general. Prin decizia Ministerului Instrucțiunii Publice, din 16 aprilie 1923, se înființau, cu începere de la 1 mai același an, 16 inspectorate regionale, Bucovina formând, împreună cu Inspectoratele Dorohoi și Hotin, Inspectoratul XIV Cernăuți³⁶.

În domeniul învățământului de stat au fost adoptate legi care urmau să armonizeze legislația din Vechiul Regat cu cea din provinciile revenite la România³⁷ cu toate că, între anii 1919–1922, actele care priveau învățământul (instrucțiuni, ordine, regulamente, legi, procese verbale, tabele de funcții etc.) au continuat să fie redactate în limbile română și germană. Rețeaua școlilor primare și secundare din Bucovina a cunoscut transformări și modificări permanente după 1918, în funcție de filosofia educațională a guvernanților: școlilor minoritare trebuiau desființate sau numărul lor limitat. Într-un articol publicat în „Glasul Bucovinei” se arăta că exista o disproporție vădită între instituțiile școlare românești și cele aparținând minoritarilor, existând nouă licee curat germane care, alături de cele evreiești, furnizau „proletariat intelectual”³⁸. Între 1919–1922, remarcăm o reducere a numărului de școli care funcționau în limba maternă (statul român era interesat de o reducere a cheltuielilor bugetare în paralel cu o subvenționare mai consistentă a învățământului în limba oficială), datorită și faptului că a fost întreruptă finanțarea școlilor minoritare din surse private (cazul școlilor confesionale). În anul școlar 1927/1928, numărul școlilor³⁹ a scăzut la 545, comparativ

cu anul școlar 1913–1914, când funcționau 652, diferențele datorându-se comasării unor secții școlare care funcționaseră în mod independent până atunci. Din patru Școli Normale (în realitate secții germană, română, germană, ucraineană), cu 12 clase, având 480 de elevi, câte funcționau în 1913/1914 s-a ajuns la 7, cu 27 de clase și 817 de elevi în 1921-1922. Aici erau înscriși: 408 români, 164 ucraineni, 153 de germani (printre ei 16 evrei) și 92 de poloni⁴⁰. Începând cu anul școlar 1922/1923 (ordinul nr. 4 908 din 7 septembrie 1922) s-au desființat toate secțiile Școlii Normale cu alte limbi de predare decât româna, organizându-se un institut unitar, cu clase fundamentale și clase paralele, format dintr-o Școală Normală de băieți și o Școală Normală de fete⁴¹. La 26 iunie 1924, la Cernăuți un grup de profesori urma să se prezinte pentru susținerea examenului de limbă (Gottlieb B., Friedman D., Feller, Wolfram M., Eisenkraft, M. Bruckt D.)⁴². Adresele oficiale informau despre faptul că Iuliu Hudereck⁴³ (de la Liceul de Fete din Cernăuți) nu a obținut amânarea, iar Paulusievici a reușit la acest examen⁴⁴. De la Liceul particular german din Rădăuți urmau să se prezinte la examen profesorii: Rosar Eve, Gasner Sabina, Sontag Lucian, Murlaub Benjamin, Schustter L., Otto Gertrud, Schaltter Henriette, Gaschel S., Rusindelar Rudolf⁴⁵; de la Liceul Real din Cernăuți: Lohmer Franz, Salter Valdemar, Parola Josif, Docher Salo⁴⁶; Katz Sigmund de la Liceul Economic din Cernăuți și Hahen Iosif de la Liceul particular evreiesc din Suceava⁴⁷. De la Liceul particular din Storojineț s-au prezentat la examene profesorii Weissinger Moise, Tromar Michael, Zettel Josif, Jungmann Max, Bercovici Moise, Schorr A.⁴⁸.

Potrivit dispozițiilor Ministerului Instrucțiunii Publice, în școlile primare și secundare urmau să predea „foarte buni cunoscători ai limbii române, care în timp, să fie pătrunși de spiritul călăuzitor al ideii de stat”⁴⁹. Pentru neromâni se cerea trecerea unor examene la limba română, istoria și geografia României, drept constituțional susținute în fața unei comisii formate din profesori secundari, prezidată de către un profesor universitar⁵⁰. O astfel de Comisie și-a desfășurat activitatea între august-decembrie 1925, promovând 90% dintre candidați⁵¹.

Doctorul Constantin Angelescu, membru al Partidului Național Liberal și ministru al Instrucțiunii Publice a fost personalitatea care, datorită deciziilor sale, a inflamat spiritele în rândurile comunităților etnice. Măsurile sale – dorindu-se a fi în spiritului celor aplicate de către Spiru Haret (într-o perioadă istorică și în funcție de cu totul alte condiționări) – au urmărit remodelarea învățământului din Bucovina, Transilvania și Basarabia în funcție de sistemul educațional al Vechiului Regat. Constantin Angelescu a urmărit și a reușit, pe parcursul a două mandate ministeriale, unificarea treptată a sistemului de învățământ, prin diminuarea ponderii educației în limba maternă, eliminând, în mod constant disparitățile dintre provinciile unite cu Regatul Român. Acest lucru s-a făcut prin intermediul unor decizii adoptate succesiv, la finalul cărora sistemul educațional românesc a căpătat un caracter unitar, adecvat intereselor și preocupărilor guvernării național-liberale. Creșterea numărului de școli și sporirea numărului de cadre didactice au diminuat mult calitatea învățământului românesc într-o strânsă legătură cu inexistența unei baze materiale adecvate.

Între 1918-1922, în județul Cernăuți, numărul școlilor primare în limba română a crescut de la 38 la 138, al ucrainenilor de la 17 la 55, al germanilor de la 2 la 7, iar în cazul polonilor de la 2 la 6. O asemenea evoluție indica foarte clar finalitatea măsurilor

adoptate de către Constantin Angelescu în domeniu școlar⁵². În 1924, era elaborată, de același ministru, Legea pentru Școlile Elementare de Stat, inspirată din convingerea că „școala trebuie să fie la fel de unitară ca și statul”⁵³. Măsura afecta un segment important al învățământului primar, unde obiectele prevăzute de programa școlară nu mai erau predate în limba maternă. Potrivit ministrului Constantin Angelescu, această lege era necesară, întrucât se arăta în Expunerea de motive că „școala trebuie să provoace pretutindeni o primenire a sufletelor, să trezească conștiința națională la cultura și viața românească. Numai luminând și întărind conștiința națională vom spori puterile de viață ale neamului și vom rezista la toate asalturile dinafară și dinăuntru și vom asigura trăinicia stăpânirii noastre în noile granițe ale regatului”⁵⁴. În spiritul prevederilor acesteia, se introducea predarea limbii române în orele de citire, de scris și gramatică, în timp ce obiecte precum „istoria românilor”, „geografia României” și „educația civică” trebuiau obligatoriu predate în limba română⁵⁵. Angelescu a inițiat și introdus – ca o măsură nouă – „zone de cultură”, inițiativă potrivit căreia era stimulată predarea în zonele multietnice de către învățătorii români care primeau un plus de 50% la salariu, având dreptul de a solicita, în baza aceleiași măsuri, acordarea unei parcele de pământ de 10 ha⁵⁶. Consecința era diminuarea învățământului în limba maternă în zonele în care minoritățile etnice trăiau în mod compact. În martie 1925, atenția s-a mutat asupra învățământului particular, predilect asupra celui organizat și susținut de către comunitățile maghiare, ucrainene și evreiești, indirect afectând și celelalte minorități etnice. În plus, predarea obiectelor de istorie, geografie, educație civică trebuia să se facă obligatoriu în limba statului, aceasta luându-și sarcina de a angaja profesori de etnie română. Protestele maghiarilor, evreilor și germanilor, formulate inclusiv printr-o petiție adresată Ligii Națiunilor nu a primit o rezolvare favorabilă⁵⁷. În toamna anului 1925, această inițiativă au fost promulgată, având caracter de lege⁵⁸.

Revendicările comunității evreiești în domeniul educațional erau legate de rețeaua de învățământ în limba ebraică din Cernăuți: la 12 ianuarie 1919, liderii Consiliului Național Evreiesc au solicitat autorităților române înființarea unui liceu evreiesc în Cernăuți, deschiderea unei școli reale, respectiv numirea unei inspector școlar aparținând acestei etnii pentru întreg învățământul din Bucovina. Măsurile întreprinse de către noul ministru delegat pentru Bucovina (Ion Nistor, din aprilie 1919) au pus în dificultate rețeaua de învățământ evreiesc din Bucovina: la liceul nr. 3 din Cernăuți erau înscriși, în 1922, 1 054 elevi în 28 de clase; în 1925 – 1926, erau 17 clase cu 534 elevi⁵⁹. În aceste condiții, comunitatea evreiască a optat – nevoită de împrejurări – pentru soluția școlilor particulare, cu toate că nici această alternativă nu a garantat întotdeauna suficientă siguranță. La nivelul Cernăuțiului funcționau: o școală primară ebraică, particulară, patronată de comunitate, „Safra Evriya”; un seminar pedagogic (din 1922); școala profesională „Morgenroit”, cu limba de predare idiș, cercuri de învățare a limbii și culturii idiș prin intermediul asociației „Jüddischer Schulverein – „Asociația școlară de limbă idiș”. Asociația desfășura conferințe naționale cu adepții limbii idiș, unul dintre inițiatori fiind Schlomo Bickel⁶⁰.

Elevii și cadrele didactice aparținând etniei evreiești frecventau și alte instituții de învățământ precum Liceul de Stat „Eudoxiu Hurmuzaki” din Rădăuți⁶¹ și Liceul din Suceava⁶². La aceste instituții elevii evrei învățau în limba germană, frecventând clasele

cu predare în limba germană (neexistând clase cu predare în limba ebraică în învățământul de stat). O situație similară era și la Liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți⁶³ sau Liceul-Internat „Regele Ferdinand” din Storojineț⁶⁴. În Suceava, între 1920 și 1928 a funcționat Liceul Modern Evreiesc⁶⁵. La Rădăuți, datorită interdicției impuse, încă din 1919, evreimii de a frecventa școlile și liceul german, a determinat comunitatea locală să înființeze un Gimnaziu particular evreiesc – „Z. Weinstein” –, care a funcționat între 1919–1924. El a fost desființat în 1924, la presiunile guvernului național-liberal. În 1925, ministrul național-liberal al Instrucțiunii Publice, doctorul Constantin Angelescu, a reintrodus examenul de bacalaureat⁶⁶, înregistrându-se un număr ridicat de elevi (mulți de confesiune mozaică) la liceele din Cernăuți, Suceava, Rădăuți și Gura-Humorului. În cursul acestor examene s-au semnalat manifestări antisemite⁶⁷. Fenomenul nu era nou, însă el îngrijora întreaga comunitate mozaică mai ales că, anumite medii naționaliste se auzeau voci în favoarea unui *numerus clausus*⁶⁸.

Germanii s-au bucurat întotdeauna de prețuirea și considerația sinceră a românilor⁶⁹, alături de care conviețuiau, datorită spiritului lor practic, gospodăresc, a meticulozității și talentului tehnic, ei având o contribuție importantă în modernizarea Bucovinei. În spiritul prevederilor Rezoluției de la Alba-Iulia, adoptată de către Marea Adunare Națională la 18 noiembrie/1 decembrie 1918, germanii urmau – la fel ca și celelalte minorități etnice – să primească însemnate drepturi și libertăți⁷⁰. Între teorie și practică s-a manifestat mai mereu (în cazul românesc, cel puțin) o reală discrepanță: în urma reformei din 1921, sașii transilvăneni⁷¹ s-au văzut privați de însemnate proprietăți (2/3), orele de limbă germană au scăzut sensibil, alături de posibilitatea utilizării limbii materne în spațiul public; reforma administrativă din 1925 a disparat în mod intenționat – conform textelor istorice – comunitatea germană din zonele unde aceasta trăia în mod compact.

În noiembrie 1918, solicitarea Consiliului Național German de înființare a unei Universități în limba germană, a fost respinsă de către autoritățile române⁷². *Alma Mater Cernoviensis*, cel mai înalt for cultural al provinciei, a fost transformată într-o universitate românească printr-un Decret-lege ce intrat în vigoare la 1 octombrie 1919⁷³. Inaugurarea oficială a noii instituții a fost însă, amânată până la 24 octombrie 1920. Încă din septembrie 1919, 31 din cei 35 de profesori (56 după alte surse) au decis să părăsească Universitatea din Cernăuți, datorită în principal, măsurii introduse de către autorități de a-și însuși limba română în termen de doi ani. Doar patru profesori austrieci (geologul Karl Alfons Penecke, farmacologul Fritz Netolitzky, Herzog și Karl Siegel), au consimțit să depună jurământul de credință față de autoritățile române și să-și continue activitatea la noua instituție românizată. de școli, în 1927 mai funcționau doar 31, pentru ca în 1928 să rămână doar una (Roșă – suburbia Cernăuțiului). În 1928, din 3 100 de elevi germani evanghelici au mai rămas 450 de elevi care învățau în limba maternă⁷⁴. În această situație, minoritatea germană s-a adresat forului genevez în materie de minorități⁷⁵. Un articol publicat în „Tagliche Rundschau”, din 10 august 1927, se referea la măsura închiderii școlilor germane din România. Plângerile comunității germane la adresa politicii în domeniul școlar a cabinetului Alexandru Averescu au continuat⁷⁶. Un caz reprezentativ a fost consemnat la Luisenthal, colonie întemeiată la 1808 între localitățile Pojorâta și Fundul Moldovei. Limba română a fost introdusă mai

întâi ca o specialitate distinctă în școala germană din localitate. Mai târziu, unele materii trebuiau predate numai în limba română. În final, conform amintirilor lui Arthur Pfeifer, numai învățământul religios se predă în limba germană⁷⁷. În 1928, odată cu alternanța la putere a național-țărăniștilor, speranțele într-o reglementare a situației au renăscut: într-un expozeu asupra învățământului în limba germană, Hans Otto Roth arăta că elevii etnici germani vor fi nevoiți să învețe în patru limbi în ciclul inferior și în șase limbi în restul. În plan politic, germanii bucovineni erau organizați în Volskraturi – Consilii Populare. Germanii au dat dovadă de un remarcabil atașament față de statul român, indiferent de problemele pe care le-au întâmpinat, nedezevoltând acțiuni sau atitudini separatiste, ori revizioniste. În pofida acestei atitudini, *Consiliul Național German* a refuzat să acorde sprijin grupării politice conduse de Ion Nistor la alegerile organizate în noiembrie 1919. Excepția a reprezentat-o Norbert Kipper⁷⁸, acesta acceptând să candideze totuși pe listele parlamentare ale lui Ion Nistor. Hans Otto Roth a făcut o propagandă intensă în favoarea unificării politice a germanilor din România (inclusiv din Bucovina)⁷⁹, manifestându-și nemulțumirea pentru faptul că orice petiție trebuia obligatoriu adresată autorităților în limba română⁸⁰. S-a înființat un *Comitet German* din care făceau parte Alois Lebouton și Anton Kohlruss. În anul următor, germanii bucovineni au încheiat o înțelegere electorală cu Partidul Poporului, condus de către generalul Alexandru Averescu, astfel încât Alfred Kohlruss, președintele Consiliului Național German din Bucovina, a reușit să intre în Parlament (mai 1920)⁸¹. Aici, el a pledat pentru respectarea autonomiei culturale, promisă anterior de către autoritățile române comunităților etnice, fapt care a determinat reacția virulentă din partea ziarului „Glasul Bucovinei”⁸².

Conștienți de necesitatea unor acțiuni solidare în fața autorităților române, germanii bucovineni au depus o activitate intensă pentru colaborarea cu sașii din Transilvania și șvabii din Banat. În acest scop, la 14 martie 1919, ziarul „Deutsche Volksbund” a adresat chemări la unificarea mișcării politice germane din Bucovina⁸³. În aceste condiții, la 21 septembrie 1919 a luat ființă *Uniunea Germanilor din România Mare*, condusă de către Rudolf Brandsch și Hans Otto Roth (în calitate de secretar), cu reședința la Sibiu, având drept organ de presă „Deutsches Tagespost”. Uniunea a avut o vastă rețea organizatorică, extinsă la nivelul întregii țări⁸⁴. La 18 septembrie 1921 a avut loc, la Cernăuți, Adunarea *Uniunii Germanilor din România Mare*, fapt care a avut un puternic efect mobilizator asupra membrilor Uniunii⁸⁵. Potrivit statutului său, *Uniunea Germanilor din România* reprezenta „autoritatea centrală a națiunii germane din România”. Adunarea Generală a Uniunii era alcătuită din delegați aleși pe zone geografice: Vechiul Regat – 25, Banat – 7, Bucovina – 8, Dobrogea – 1, Satu Mare – 3, Transilvania – 25. Adunarea Generală alegea Comitetul Central, iar acesta, la rândul său, desemna Comitetul Director, format din câte un membru numit de cele șapte consilii naționale regionale și din trei parlamentari numiți de către Partidul German. În paralel, a fost înființată *Asociația Femeilor Germane*, cu scopul de a atrage și mobiliza participarea femeilor în activitățile politice. În 1921, la conducerea *Uniunii Germanilor Creștini* a fost aleasă o învățătoare. Până în 1926, germanii au fost organizați în *Volksgemeinschafts der Deutschen in der Bukowina*⁸⁶.

În cadrul minorității germane, opțiunea social-democrată – tradițională din vremea administrației austriece – a fost reprezentată de către Rudolf Gaidosch⁸⁷, care a

intrat în Parlament pe listele PSD din partea Cernăuțiului. În februarie 1923, Rudolf Bransch și Hans Otto Roth au venit special la Cernăuți pentru a încerca rezolvarea problemelor menținerii școlilor germane din Rădăuți, Câmpulung-Moldovenesc și Vatra-Dornei⁸⁸. Președintele *Societății Creștine Germane* din Bucovina susținea ca examenele de competență impuse de către autoritățile române să se limiteze la examenul de limbă, altfel pedagogii „neromâni sunt păgubiți din punctul de vedere al stării lor cetățenești, precum și al garanției de profesiunea lor față de cei români, de la care nu se cere nici o probă, cunoștințe speciale la fel”⁸⁹. La 27 februarie 1923, Hans Otto Roth și Hans Heydrich, în numele Partidului Parlamentar German (acesta grupa parlamentarii germani indiferent de zona geografică) – în timpul discuțiilor pentru votarea proiectului de Constituție – au adresat o solicitare premierului Ionel Brătianu în sensul garantării drepturilor colective ale minorităților (libertatea de întrunire pe baze naționale sau confesionale)⁹⁰ și înlocuirea ambiguității formulării de drept de „român” prin aceea de „cetățean al statului român” (art. 5)⁹¹. Documentul viza menționarea autonomiei Bisericii evanghelice și romano-catolice, solicitând reprezentarea proporțională a minorităților în domeniul electoral, folosirea limbii materne. Într-o scrisoare de protest a deputaților germani, din 21 noiembrie 1923, se preciza „lipsa de toleranță în politica de astăzi față de minorități”, făcându-se, exagerat, o comparație aspră între măsurile șovine antebelice adoptate de guvernul ungar și cele ale guvernului român⁹². Demersurile germanilor n-au avut succes, însă ele au urmărit aspecte esențiale pentru păstrarea identității și spiritualității germane în spiritul respectării prevederilor Rezoluției de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Nerezolvarea acestor solicitări a amplificat nemulțumirile *Uniunii Germanilor din România Mare*⁹³ față de politica autorităților române. Ambiguitățile proiectului de constituție se datorau faptului că nu se preciza, în mod explicit, posibilitatea Bisericii romano-catolice de a înființa și întreține școli confesionale, instruirea copiilor minoritari în limba lor maternă (art. 25), respectarea dreptului de asociere potrivit criteriului național și religios (art. 30) și principiul reprezentării proporționale a minorităților în cazul alegerilor parlamentare (art. 57 și 69)⁹⁴. Folosirea limbii materne nu era garantată, nici ea, în mod clar în proiectul de constituție (art. 128). În timpul ședinței Parlamentului din 12 martie 1923, Adolf Schullerus a ținut un discurs în numele minorității germane, în care a reiterat poziția conaționalilor săi față de România Mare, manifestând, în numele comunității pe care o reprezenta, trei cerințe: 1. Recunoașterea individualității politice și asigurarea dezvoltării etnice și constituționale a minorității germane; 2. Folosirea limbii materne în justiție, administrație și învățământ; 3. Alegerea funcționarilor publici din rândurile comunității din care fac parte⁹⁵.

Aceste aspecte semnalate și solicitate de către minoritatea germană, coroborate cu numeroase plângeri venite din partea maghiarilor (40 adresate Societății Națiunilor), nostalgici după ordinea imperială și privilegiile lor, au configurat tabloul premergător dezbaterii și adoptării Constituției Unificării din 1923. Tentativelor de a se introduce – la solicitarea comunităților etnice – prevederi exprese în corpul textului Constituției li s-a opus Partidul Național Liberal, aflat la putere, arhitectul proiectului, Vintilă Brătianu, susținând – în timpul unor astfel de dezbateri – că s-ar fi încercat slăbirea „caracterul unitar național al statului român, transformând România într-o «noua nenorocită Austro-Ungarie»”⁹⁶. Această realitate a devenit evidentă când noua constituție a fost aprobată

într-o formă care a ținut seama exclusiv de voința majorității naționale. Constituția din 1923 a proclamat Regatul Român *stat național unitar și indivizibil*, ideea unității naționale devenind o axiomă ideologică și politică a identității naționale românești. Nici o prevedere cu privire la drepturile minorităților nu a fost inclusă în mod explicit, din păcate, în textul legii fundamentale. Mai mult, Constituția a atribuit toată puterea în stat „națiunii”, singura națiune recunoscută, la care se făcea referire în text, fiind cea română. În același timp, a fost instaurat, treptat, un sistem administrativ-teritorial centralist, fără drepturi sau prerogative speciale pentru zonele locuite compact de către minoritățile etnice.

Învățământul a reprezentat una din problemele care au preocupat în mod constant comunitatea ucraineană: Isidor Lupuleac din Hliboca a declanșat, în nume personal, o operațiune de strângere de fonduri pentru a intenta statului român un proces întrucât acesta refuza „introducerea limbii ucrainene în școlile primare”⁹⁷. Altele familii aparținând comunității ucrainene aveau în vedere adoptarea unor decizii tranșante: refuzul trimeriei copiilor la școală până ce autoritățile române nu reintroduceau limba ucraineană în școlile primare⁹⁸. În 1925 locuitorii ucraineni ai unor comune din Bucovina (Crisceatec, Lucavăț etc.) au redactat și înaintat un protest Ministerului Instrucțiunii Publice, solicitând reintroducerea învățământului în limba ucraineană în școlile din aceste localități⁹⁹. Documentul poartă semnăturile olografe ale solicitanților (Michailo, Luczek Stefan, Chimizuk Nicolai, ș.a.)¹⁰⁰. Inspectoratul Școlar Cernăuți, prin decizia nr. 98 099/5 octombrie 1925 a refuzat să aprobe aceste solicitări, considerându-le simple „manipulații” ale lui Vasile Dutceak¹⁰¹, întrucât aceste solicitări fuseseră întocmite (și autentificate) la Biroul de avocatură al acestuia din Cernăuți. În aceste condiții, Vasile Dutceak a alcătuit un document intitulat *Expunere istorică asupra chestiunii limbii ucrainene în școlile din Bucovina*¹⁰², în care arată că, la nivelul anului 1913, exista următoarea situație: jud. Cernăuți – 38 școli primare ucrainene; Coțmani – 27; Siret – 16; Storojineț – 18; Vășcăuți – 26; Zastavna – 31; Vijnița – 43. Numărul total de elevi era de 400.000 în 199 de școli primare¹⁰³.

În noiembrie 1921, în Vășcăuți pe Ceremuș s-a înființat o Școală Normală, în locul Gimnaziului particular ucrainean cu drept de publicitate¹⁰⁴. Argumentul pentru aceste decizii, a fost aceea că instituțiile școlare sus-amintite erau frecventate de elevi originari, în marea lor majoritate, din Galiția, încălcându-se prin aceasta prevederile legislației școlare românești. În pofida acestor măsuri, ponderea elevilor români la școlile primare și secundare din Bucovina nu mulțumea autoritățile, în anul școlar 1920/1921 doar 22% dintre elevi fiind de origine română. Calculele făcute ne indică un recul al școlilor ucrainene din Cernăuți între 1919 și 1922: numărul lor a scăzut de la 109 la 55. În cazul școlilor românești¹⁰⁵ s-a înregistrat, în schimb, o creștere de la 59 la 138. Această situație era explicabilă datorită introducerii unui sistem de învățământ românesc, adaptat altor realități și obiective decât cel din Imperiul Austro-Ungar. Elevii ucraineni aveau, însă, posibilitatea să frecventeze școlile românești de stat¹⁰⁶, instituții în care, este drept nu se folosea limba maternă. Privată de contribuția și forța liderilor săi (trecuți în Galiția), comunitatea ucraineană din Bucovina a refuzat, până în anul 1920, orice colaborare cu autoritățile statului român. În această situație, în legislatura 1919/1920 a Parlamentului României Mari, mandatul de deputat a fost atribuit comunității polone.

Opțiunile politice ale comunității ucrainene s-au situat, în prima parte a perioadei interbelice, la stânga spectrului politic ucrainean. Este vorba de Konstantin (Costi) Kracalija și Ion Heșca, aparținând fracțiunii ucrainene a Partidului Social Democrat¹⁰⁷, aleși deputați în urma alegerilor parlamentare din mai 1920. Konstantin Kracalija fusese arestat de către autorități înainte de alegeri, pentru „activitate dușmănoasă față de stat”, întrucât intervenise în favoarea socialiștilor ucraineni de la ziarul „Borot’ba”, interzis de către Divizia a 8-a. De asemenea el a organizat – din proprie inițiativă – un recensământ al populației ucrainene¹⁰⁸. Ziarul „Voința Poporului”, aparținând social-democrației ucrainene, avea un tiraj de 4.000 de exemplare.

În plan politic, ucrainenii s-au dovedit a fi foarte activi: în ședința Camerei Deputaților din 12 august 1920, Konstantin Kracalija (social-democrat) a solicitat organizarea unui plebiscit în zona cuprinsă între Prut și Nistru aparținând Bucovinei precum și în Banat și în Maramureș¹⁰⁹. În 1923, din cauza presiunilor național-liberale, Kost Kracalija și Grigore Andreiașciuc s-au asociat cu Partidul Țărănesc¹¹⁰. O parte din social-democrații ucraineni s-au orientat spre varianta ideologică a socialismului, propagată prin intermediul ziarului „Hromada” („Societatea”), având legături cu membrii organizației Sojus. 100 de membri ai acestei organizații au fost arestați în 1921, sub acuzația de a fi manifestat împotriva unei strângeri de fonduri destinate cumpărării unui cadou pentru prințul de coroană (probabil viitorul rege Carol al II-lea). O parte a liderilor politici ucraineni cu viziuni de stânga radicale au fost nevoiți să părăsească Bucovina.

În 1921 a fost înființat Partidul Popular Ucrainean (S. Mihulea, S. Koralevici și R. Ivasiuc), acesta având o existență scurtă. În anul următor, a fost înființat Partidul Popular Democratic Ucrainean (P.P.D.U.). Liderii partidului s-au preocupat de acțiuni în domeniul educațional, cultural și social. În 1922 s-a înființat Organizația Națională Ucraineană, având ca orga de presă „Ridnii Krai” („Patria”). Ea a fost condusă de Lev Kohut și Vasile Dutceak. La începutul lunii mai 1924, Lev Kohut s-a preocupat de organizarea și desfășurarea unei serbări naționale alături de membrii societății „Cernomore”, în cinstea lui Ivan Franko¹¹¹.

Unul dintre cei mai activi lideri ucraineni din Bucovina în perioada interbelică a fost avocatul cernăuțean Vasile Dutceak (considerat „sufletul mișcării ucrainene” de către conaționalii săi), aflat într-o luptă permanentă cu autoritățile române. Demersurile sale s-au materializat într-o serie de memorii adresate, la Geneva, Societății Națiunilor¹¹². Vasile Dutceak și-a adus o contribuție însemnată la înființarea Partidului Social Democrat Ucrainean¹¹³. La 16 august 1922 el a organizat, la Cernăuți, o Adunare a ucrainenilor din Bucovina, prezidată de către Iavorschi¹¹⁴. Această Adunare, arăta Dutceak, avea rolul de a „lămuri politica guvernului (român, n. n.) în ce privește folosirea limbii ucrainene și de a dovedi că această politică nu numai că scurtează drepturile naționale ale ucrainenilor din Bucovina, dar năzuiește la aceea pentru a cauza cu timpul desăvârșirea nimicirii poporului ucrainean din Bucovina”¹¹⁵. „Stricăciunea acestei românizări – preciza Dutceak – o simte fiecare unitate a poporului ucrainean, că astfel de proceduri în oficiile administrative județene unde trăiesc ucraineni, sunt, în cea mai mare parte, de a nega drepturile lor și că nu pot lua parte la întărirea încrederii poporului față de oficiile și de administrațiile respective nu poate avea nici o îndoială. Acestea toate

trebuie să le simtă poporul ucrainean din Bucovina ca o nedreptate neauzită și nemerită și trebuie să aducă contra unei astfel de proceduri”¹¹⁶.

Adunarea națională a ucrainenilor – la care am făcut referire în rândurile de mai sus – a exprimat opinii foarte critice față de politica autorităților în domeniul cultural, educațional, indicând introducerea limbii române în școlile ucrainene, pronunțându-se „împotriva deplinei românizări a 90 de școli primare în limba ucraineană, cu 28 de clase frecventate de 16 000 elevi ucraineni”¹¹⁷. Aceste critici erau îndreptate împotriva mutării – sub diverse pretexte – a învățătorilor de etnie ucraineană în partea de sud a Bucovinei sau în Vechiul Regat¹¹⁸, zone populate compact de români. Adunarea s-a încheiat cu intonarea Imnului național al Ucrainei (*Ucraina încă n-a murit!*¹¹⁹).

În preajma discutării proiectului legii fundamentale, Vasile Dutceak a elaborat un Anteproiect al Constituției din 1923, în care se regăseau opiniile și dorințele comunității ucrainene relativ la garantarea și protecția drepturilor minorităților etnice. Un alt text scris și difuzat în nordul Bucovinei avându-l drept autor pe Vasile Dutceak se lega de modalitățile de obținere a cetățeniei române, legea fiind considerată restrictivă de către liderul politic ucrainean¹²⁰. Astfel, textul legii privitoare la dobândirea și pierderea cetățeniei române, din 24 februarie 1924, preciza „condițiile necesare pentru naturalizare și cele în care o persoană pierde cetățenia română (art. 1-53). Legea din 1924 reconfirma tuturor cetățenilor din provinciile unite, dacă ei nu optaseră pentru cetățenie străină (art. 56), cetățenia română; totodată, ea admitea românii din localitățile care, prin trasarea frontierelor de stat ale țării, rămăseseră în componența altui stat, posibilitatea de a obține cetățenia română, numai dacă ei optau în acest sens (art. 56)”¹²¹. În chestiunea apărării drepturilor comunității ucrainene, s-a implicat și Evgheni Petrușevici, liderul Comitetului Ucrainean de la Viena¹²². În 1926, liderii partidului s-a aliat cu Partidul Poporului reușind să-i trimită în Parlament pe Anton Lukașevyci și Yurij Lysan. Dezbaterile s-a mutat în Parlamentul României Mari (ședința din 19 decembrie 1926), în care senatorul ucrainean Anton Lukasievici a făcut referire la cei 1 milion de ucraineni care, după declarațiile sale, trăiau pe teritoriul Regatului Român, confrunțați cu perspectivele unor dileme identitare, în condițiile în care, afirma senatorul ucrainean, școlile ucrainene din nordul Bucovinei (Cernăuți, Coțmani, Vijnița, Vășcăuți, Sadagura) erau românizate¹²³. La acestea se adăuga desființarea de către autoritățile române a Catedrei de slavistică de la Universitatea din Cernăuți, a Școlilor de agricultură și de ucenici de la Coțmani¹²⁴. Anton Lukasievici se întreba retoric: „oare suprimarea limbii materne constituie un mijloc pentru propășirea culturii ucrainene în Bucovina?”¹²⁵. Argumentele celui mai de seamă istoric al Bucovinei, Ion Nistor, privind vechimea și originea galițiană a ucrainenilor nu erau agreate de către Anton Lukasievici, mai mult, el protestând – în calitate de reprezentant al ucrainenilor – față de catalogarea lor drept „bolșevici”, criticând, prin urmare, introducerea stării de asediu în Bucovina¹²⁶. În anul 1926 s-a înființat Partidul Național Ucrainean, condus de către senatorul Vladimir Zalozețki, dispunând de un organ de presă propriu, „Ceas” (redactor șef – Iurie Serbeniuk)¹²⁷. Partidul a susținut dezvoltarea învățământului în limba maternă, înființarea de cooperative și bănci populare ucrainene. El se afla în relații strânse cu mișcarea națională ucraineană din Polonia (Galiția), activând pentru unirea ucrainenilor într-un singur stat. Senatorul Vladimir Zalozețki și-a stabilit drept principal scop „stabilirea în mod fatal a unei legături strânse

între toate aceste populații”¹²⁸, referindu-se la ucrainenii care trăiau în cadrele României, Poloniei și Cehoslovaciei. O dată cu venirea Partidului Național Țărănesc la guvernare, comunitatea ucraineană a constatat o îmbunătățire a situației sale, fără a se declara, însă, pe deplin mulțumită¹²⁹. Inițiativa în cadrul Casei Naționale Ucrainene din Cernăuți a unor servicii de consultații medicale gratuite pentru săracii comunității ucrainene a fost, de asemenea, interzisă de către autoritățile române¹³⁰.

La 5 februarie 1928, în cadrul fracțiunii ucrainene a Partidului Social-Democrat din Cernăuți a fost criticată politica Partidului Național Liberal de către Nicolai Rusnak, Simion Halițki și Ivan Stasiuk care au declarat că „poporul ucrainean de peste Prut este terorizat de către autoritățile române”¹³¹ iar comunității ucrainene i s-au luat de către autorități „drepturile precum și școlile”¹³², iar tinerii acestei comunități „nu pot citi nici măcar o carte în ucraineană”¹³³ acuzând „guvernul liberal are intenția să românezeze poporul ucrainean”, solicitând celor prezenți să „lupte pentru dreptate și pentru a înlătura guvernul prezent”¹³⁴. Această Adunare nu a fost – aspect relevant – una exclusiv ucraineană: au participat atât evrei (Iacob Pistiner, Goldenberg) români (Teodor Roznovanu, Romulus Dan) și germani (Rudolf Gaidosch) criticându-se guvernul liberal datorită politicii sale economice (pe fondul crizei porumbului din Bucovina) sociale și naționale¹³⁵. Participanții au luat în dezbatere adoptarea unei strategii politice (apropierea de PNT sau „iorghiști” prin introducerea în program a unor puncte comune)¹³⁶ ș.a.

După Unirea din 1918, maghiarii din Bucovina au devenit cetățeni români, modelul educațional, politic, instituțional al fostei provincii austriece înregistrând importante transformări, dar și diferențieri sensibile, în raport cu realitățile similare aparținând fostului Imperiu Austro-Ungar. Relațiile dintre Regatul României Mari și Republica Ungară – se știe – s-au desfășurat pe alte coordonate, impregnate de iredentismul părții maghiare în problema Transilvaniei, respectiv de măsurile specifice integrării adoptate de către autoritățile române în problema provinciilor unite cu Vechiul Regat. Comunitate mică, cu activități preponderent agricole, desfășurate în mijlocul unei societăți multietnice, intrată sub influența unor mișcări de regândire a alcătuirii politice, administrative, educaționale, spirituale, maghiarii bucovineni au intrat într-o nouă etapă din existența lor. Așezați în partea de sud a Bucovinei istorice și intrați în componența județelor Rădăuți și Suceava, maghiarii s-au adaptat din mers noilor realități, acționând pentru păstrarea identității lor etnice și spirituale, prin intermediul Bisericii romano-catolice și a învățământului în limba maternă. Localitățile lor și-au recăpătat denumirile lor vechi românești, sau au fost pur și românzate: Măneuți (Andrásfalva), Dornești (Hadikfalva), Țibeni (Istengetis), Vornicenii Mari (Józseffalva¹³⁷), respectiv Iacobești (Fogadjisten). Legăturile cu patria-mamă (Ungaria) s-au desfășurat anevoios, problemele maghiarilor din Transilvania monopolizând în mare măsură atenția Budapestei. Pe de altă parte, maghiarii bucovineni erau destul de izolați prin însăși așezarea lor geografică, plasați foarte departe de frontiera româno-ungară. În cursul cercetărilor noastre nu am reușit să identificăm existența unor preocupări din partea Ungariei pentru maghiarii bucovineni. Este drept, agenda diplomatică a Budapestei era ocupată de negocierea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920), încercând să prezinte dovezi convingătoare pentru a determina Înaltele Puteri Aliate și Asociate să nu recunoască dreptul României asupra Transilvaniei. Instalarea în Ungaria a guvernului Béla Kun, intervenția trupelor

române – drept reacție la atacul trupelor maghiare – finalizată prin ocuparea Budapestei (august 1919) au reținut atenția opiniei publice interne și internaționale. Școlile de la Fogadjisten (Iacobești) și Józseffalva (Vornicenii Mari), mai izolate, au avut însă de suferit din cauza așezării lor în zone cu populație compact românească. Introducerea obligativității studierii istoriei, geografiei și a educației civice în limba română atât în școlile publice cât și în cele private a determinat protestele maghiarilor alături de cele ale germanilor și evreilor, fiind receptată drept o imixtiune a statului în treburile interne ale comunităților respective¹³⁸.

Un subtil dar inherent proces de românizare, sub impactul unor măsuri administrativ-politice specifice României Mari, a caracterizat destinul comunității maghiare din sudul Bucovinei istorice. Identitatea maghiarilor bucovineni n-a avut de suferit, după cum nici autoritățile române n-au dezvoltat măsuri de asimilare, tradiția și specificul societății bucovinene fiind astfel conservate. Maghiarii bucovineni au trăit, în continuare, în relații normale cu românii și alte etnii continuând, să desfășoare aceleași meșteșuguri și activități preponderent agricole, aprovizionând cu legume (ceapă, cartofi, varză) și fructe piețele din Rădăuți, Suceava și Siret. Au fost înregistrate căsătorii mixte între maghiari din Măneuți și germani, locuitori ai localității Frătăuții-Noi.

Activitatea politică a maghiarilor s-a desfășurat – cel mai probabil – în cadrul partidelor politice din Bucovina și, ulterior, din România Mare. Reforma agrară din 1921 a împroprietărit și 606 proprietari de origine etnică maghiară¹³⁹ (317 de proprietari din județul Zastavna, în nordul Bucovinei și restul în județul Rădăuți). Un tabel după naționalitate la nivelul județului Rădăuți (6 iunie 1921) ne indică următoarea situație¹⁴⁰: Rădăuți – 29 maghiari, Satu Mare-Vechi – 135, Măneuți – 2.247 Frătăuții Vechi – 82)¹⁴¹. Această statistică întocmită de către funcționari aparținând Ministerului de Interne este greșită, de vreme ce totalul este de 2.122 maghiari, ori un simplu calcul ne demonstrează eroarea: Erick Colban a fost interesat – în cursul unei călătorii efectuate în România, la 27 iulie 1923 – să afle date suplimentare despre maghiarii bucovineni, apreciați la 10 000 de suflete și fără să aibă (spre deosebire de frații lor) sentimente revizioniste¹⁴². Ei erau apreciați drept cetățeni loiali, care nu intraseră în contact cu confrății lor din Transilvania. În 1924, 28 de secui au emigrat în America de Sud (la 800 kilometri de Sao Paulo, la Boldosszonyfalva)¹⁴³. La 11 noiembrie 1924, cu prilejul dezvelirii Monumentului Unirii din Cernăuți a participat primarul localității Măneuți, Marton Lászlo, în fruntea unei delegații compusă din 11 maghiari¹⁴⁴.

În concluzie, politica centralistă a guvernărilor liberale după Unirea din 1918, a lovit în interesele comunităților etnice din Bucovina, care au resimțit negativ fenomenul de *românizare* drept un atac direct adus identității lor culturale, politice și educaționale reacționând în forme și modalități diverse. Fizionomia aparte a Regatului României Mari a fost determinată de continua sa oscilație între modele similare occidentale respectiv, perpetuarea tradițiilor politice autohtone. O idealizare a democrației interbelice – atât cât a fost – nu poate fi la urma urmei, decât o întreprindere nefericită, menționând firește în contextele respective realizările. Abordarea liberală a problemei minorităților a reflectat supralicitarea ideii naționale, dimensiune care în practică a dus la erori și excese care au umbrit de cele mai multe ori părțile pozitive, punând în dilemă modalitățile de integrare a comunităților etnice.

NOTE:

- ¹ Mihai Chioveanu, *Regionalism și ideologie națională în cazul României Mari (1918-1938)*, în „Altera”, Târgu -Mureș, V, nr.11, 1999, p. 45.
- ² Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918–1930*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 37.
- ³ Jacques Le Rider, *Modernitatea vieneză și crizele identității*, ediția II-a revăzută și adăugită, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2003, p. 239.
- ⁴ D.J.A.N.S. Suceava, *Fond Serviciul special de Siguranță Câmpulung*, dosar 3/1919, f. 50.
- ⁵ Octavian Olinici, *Românizarea orașelor*, în „Fremătul Literar”, Siret, V, nr.1-6, 1937, p. 49.
- ⁶ ANIC, *Fond Casa Regală*, dosar 14/1919, f. 1.
- ⁷ *Ibidem.*
- ⁸ *Ibidem.*
- ⁹ *Ibidem.*
- ¹⁰ *Ibidem.*
- ¹¹ *Ibidem*, f. 11.
- ¹² *Ibidem.*
- ¹³ Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul Noii Europe (1920–1923)*, Iași, Editura Polirom, 2003, p.153.
- ¹⁴ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 78.
- ¹⁵ A.N.I.C., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 3/1920, f. 50–52.
- ¹⁶ *Ibidem.*
- ¹⁷ *Ibidem*, f. 51.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 75.
- ¹⁹ Ioan Scurtu, Liviu Boar (coordonatori) *Minoritățile Naționale din România 1918 – 1925. Documente*, București, Editura ANIC, 1995, p. 452.
- ²⁰ Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita: A.M.A.E.), București, *Fond România. 1920–1944*, vol. 385, f. 10–13.
- ²¹ *Ibidem*, f. 12.
- ²² *Ibidem*, f. 13.
- ²³ Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România (1913–1919)*, București, Editura Hasefer, 1998, p. 267.
- ²⁴ G. Rotică, *Scutul minorităților*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, II, nr. 194, 18 iulie 1919, p. 1.
- ²⁵ A.M.A.E., *Fond România 1920-1944*, vol. 372, f. 284.
- ²⁶ Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1940 (Românizarea Bucovinei. Impunerea pretenției național-statale a României Mari 1918-1944)*, R. Oldenbourg Verlag München, 2001, p. 91.
- ²⁷ *Ibidem.*
- ²⁸ Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit.*, doc. nr. 27, p.192.
- ²⁹ Dumitru Hâncu, *Evreii bucovineni*, în vol. *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, București, Editura Hasefer, 2004, p. 133.
- ³⁰ D.J.A.N.S., *Fond Prefectura Județului Suceava*, dosar 9/1919, f. 36.
- ³¹ *Ibidem*, f. 36–37.
- ³² *Ibidem.*
- ³³ *Ibidem*
- ³⁴ Mircea Grigoroviță, *Învățămintul în nordul Bucovinei (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 47.

³⁵ „Școala” („Organul Asociației corpului didactic român din Bucovina”), Cernăuți, nr. 3, nr. 4, 1 și 15 februarie 1922, p. 70.

³⁶ Emanuil Iliuț, *Învățământul primar și normal-primar în Bucovina după Unire*, în vol. Ion Nistor, *Zece ani de la Unirea Bucovinei (1918–1928)*, Cernăuți, 1928, p. 302.

³⁷ Gh. Giurcă, *Istoria învățământului din Suceava*, Suceava, Tipografia Rof, 2004, p.205.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Emanuil Iliuț, *op.cit.*, p. 307.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 309.

⁴¹ *Ibidem*, p. 310.

⁴² A.N.I.C., Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 327/1924, f. 369.

⁴³ *Ibidem*, f. 371.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 375.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 398–400.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 406.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 83.

⁵³ A.M.A.E., Fond *România 1920-1944*, vol.372, f. nepaginată.

⁵⁴ Emanuil Iliuț, *op.cit.*, p. 304.

⁵⁵ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 63.

⁵⁶ A.M.A.E., Fond *România 1920-1944*, vol. 372, f. 454.

⁵⁷ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 63.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 68.

⁵⁹ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 91.

⁶⁰ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 95.

⁶¹ *Anuarul II al Liceului de Stat „Eudoxiu Hurmuzaki” din Rădăuți pe anul școlar 1922/1923, tipărit de directorul liceului Emanoil Isopescu (Anuarul XXXVII al Liceului de Stat)*, Cernăuți, 1924, Institutul de Arte Grafice și editură „Glasul Bucovinei”, p.12-15

⁶² *Anuarul Liceului Ort. Or. „Ștefan cel Mare”, în Suceava, publicat la finele anului școlar 1925-1926, de directorul liceului Vasile Burduhos*, p. 92–93.

⁶³ Liceul Statului No 1 „Aron Pumnul” Cernăuți, *Anuarul pe anii școlari 1921-1922 și 1922-1923 redactat de dirigintele liceului, Gheorghe Palamarescu*, Cernăuți, 1924; idem, anii 1923/1924.

⁶⁴ *Anuarul Liceului-Internat „Regele Ferdinand” din Storojineț pe anul 1931-1932, publicat de dr. Tudor Cătălin, directorul liceului, Storojineț, Editura proprie, 1932*, p.7-50.

⁶⁵ Gh. Giurcă, *op. cit.*, p. 379.

⁶⁶ „Ostjüdische Zeitung”, Cernăuți, nr. 386, din 12 iulie 1925, p.1.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 3.

⁶⁹ Stelian Dumistrăcel, *Germanul în mentalul rural românesc*, în vol. *Identitate /alteritate în spațiul cultural românesc*, Culegere de studii editată de Al. Zub, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, p. 222.

⁷⁰ Vasile Ciobanu, *Contribuții la istoria sașilor transilvăneni (1918-1944)*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 53.

⁷¹ *Ibidem*, p. 120.

⁷² Mariana Hausleitner, *op.cit.*, p.71.

⁷³ „Monitorul Bucovinei”, Cernăuți, 30 septembrie 1919.

⁷⁴ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 63.

- ⁷⁵ A.M.A.E., Fond *România 1920-1944*, vol. 382, f. 17.
- ⁷⁶ *Ibidem*, f. 108.
- ⁷⁷ Oskar Hadbawnik, *Die Zipser in der Bukowina. Anfang, Aufbau und Ende ihres buchenländischen Bergbaues in der Nordkarpaten*, Stuttgart, Druckerei Kamler, 1992, p. 229.
- ⁷⁸ Karl M. Reineth, *Zur politischen Entwicklung der Deutschen in Rumänien: 1918-1928. Aus einer siebenbürgisch-sächsischen Sicht*, Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft für südostdeutsche Volks und Heimatforschung Bad Tölz, Thaur/Tirol, Wort und Welt Verlag, 1993, p. 105
- ⁷⁹ Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 131.
- ⁸⁰ A.N.I.C., Fond *D.G.P.*, dosar 1/1920, f. 108.
- ⁸¹ *Ibidem*.
- ⁸² Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 86.
- ⁸³ A.N.I.C., Fond *D.G.P.*, f. 201.
- ⁸⁴ A.M.A.E., Fond *România 1920-1944*, vol. 382, f. 88.
- ⁸⁵ Karl M. Reineth, *op. cit.*, p. 129.
- ⁸⁶ Ștefan Delureanu, *Germanii din România*, în „Revista istorică”, București, serie nouă, tom VIII, 1- 2 ianuarie 1997, p. 7.
- ⁸⁷ Petru Rușșindilar, *George Grigorovici și social-democrația în România*, București, Editura Fundației „Constantin Titel Petrescu”, 1998, p. 127.
- ⁸⁸ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 86.
- ⁸⁹ Irina Livezeanu, *op. cit.*, 97.
- ⁹⁰ Karl M. Reineth, *op. cit.*, p. 154–161.
- ⁹¹ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 87.
- ⁹² Franz Wiszniowski, *Rădăuți, cel mai german oraș din Țara Fagilor*, Waiblingen, Tipografia „W. Fisele”, 1966, p. 281.
- ⁹³ *Ibidem*, p. 88.
- ⁹⁴ Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit.*, doc. nr. 115, p. 555.
- ⁹⁵ „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, Cernăuți, nr. 1632, din 14 martie 1923, p.1.
- ⁹⁶ *Ibidem*.
- ⁹⁷ *Ibidem*, p. 20–23.
- ⁹⁸ *Ibidem*, p. 24.
- ⁹⁹ A.M.A.E., Fond *România 1920-1944*, vol. 386, f. 316.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 325.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, f. 330.
- ¹⁰² *Ibidem*, f. 332.
- ¹⁰³ *Ibidem*, f. 347.
- ¹⁰⁴ Emanuil Iliuț, *op.cit.*, p. 311.
- ¹⁰⁵ „Anuarul II al Liceului de Stat „Eudoxiu Hurmuzaki” din Rădăuți pe anul școlar 1922/1923 tipărit de directorul liceului Emanoil Isopescu (Anuarul XXXVII al Liceului de Stat), Cernăuți, 1924, Institutul de Arte Grafice și editură „Glasul Bucovinei”, p. 46.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*.
- ¹⁰⁷ Petru Rușșindilar, *op. cit.*, p. 127.
- ¹⁰⁸ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 84.
- ¹⁰⁹ A.M.A.E., Fond *România 1920-1944*, vol. 386, f.125.
- ¹¹⁰ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 107.
- ¹¹¹ D.J.A.N.S., Fond *Prefectura Județului Rădăuți*, f. 8.
- ¹¹² A.M.A.E., Fond *România 1920-1944*, vol. 386, f. 90, 90v.
- ¹¹³ *Ibidem*.
- ¹¹⁴ *Ibidem*.
- ¹¹⁵ *Ibidem*.
- ¹¹⁶ *Ibidem*.
- ¹¹⁷ *Ibidem*.

- ¹¹⁸ *Ibidem.*
- ¹¹⁹ *Ibidem.*
- ¹²⁰ *Ibidem.*
- ¹²¹ Dumitru Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, Editura Academiei, 1980, p. 48.
- ¹²² A.M.A.E., Fond *România 1920–1944*, vol. 386, f. 90v.
- ¹²³ *Ibidem*, f. 314.
- ¹²⁴ *Ibidem.*
- ¹²⁵ *Ibidem.*
- ¹²⁶ *Ibidem.*
- ¹²⁷ Idem, vol. 388, f. 187.
- ¹²⁸ Idem vol. 389, f. 57.
- ¹²⁹ *Ibidem.*
- ¹³⁰ *Ibidem*, f. 139.
- ¹³¹ ASRC, Cernăuți, fond 38, inv. 2, dosar 1248, f. 22-22v.
- ¹³² *Ibidem.*
- ¹³³ *Ibidem.*
- ¹³⁴ *Ibidem.*
- ¹³⁵ *Ibidem*, f. 24.
- ¹³⁶ *Ibidem*, f. 24v.
- ¹³⁷ D.J.A.N.S., Fond *Colecția de Stare Civilă Iacobești. Registrul de nașcuți, căsătorii, decedați 1876–1912*, f. 2.
- ¹³⁸ Mariana Hausleitner, *op.cit.* p.68.
- ¹³⁹ A.M.A.E., Fond *România 1920–1944*, vol. f. 394v.
- ¹⁴⁰ D.J.A.N.S., Fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 30/1921, f. 12.
- ¹⁴¹ *Ibidem.*
- ¹⁴² Gheorghe Iancu, *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor (1923–1932)*, Cluj-Napoca, Editura Napoca, 2002, p. 81.
- ¹⁴³ *Ibidem.*
- ¹⁴⁴ Mihai Aurelian Căruntu, *Un eveniment din viața Cernăuțiului de odinioară: serbările prilejuite de dezvelirea Monumentului Unirii (11 noiembrie 1924). Documente*, în „Suceava. Anuarul Complexului Muzel Bucovina”, Suceava, XXIX–XXX, vol. II, 2002–2003, p. 316.

GRUPURI „MINORE” DIN REZISTENȚA ANTICOMUNISTĂ BUCOVINEANĂ (1948-1961)

Dorin Dobrinu

Summary: At the end of the 1940s, the anticommunist armed resistance restarted in Bukovina in the context of the more and more constant offensive of the communist regime, meant to obtain control not only over the State but also over the whole society. Some of the individuals the new authorities intended to arrest managed to escape and took refuge in the mountains and the woods, where they formed anticommunist resistance armed groups; but there were also locals who formed subversive groups without having previous conflicts with the regime. Besides the big resistance groups, there also existed several “minor” groups, who also attracted the authorities’ attention, even if at a lower level than the former ones.

Among these small groups there were the ones led by Dragoș Flocea, Andrei Ghivnici, Silvestru Harsmei, the so-called “Blănaru bands” (chiefly a Securitate fabrication, it seems), „Cetatea lui Ștefan” (Stephen the Great’s Citadel) organization and “Grupul tinerilor partizani” (Young Partisans’ Group) or “Eliberarea brațelor de fier” (Iron Arms’ Liberation). The activity of these groups was to make anticommunist propaganda, to attack certain officials of the State administration (including border patrols) or of the Party. Some of the locals who joined clandestinity did not group up (or did it for only short periods), preferring to remain isolated, but unarmed, fugitives, which allowed them to hide more easily, being sheltered and fed by relatives or friends. The most important one was Gheorghe Munteanu, who survived in clandestinity since 1949 to 1961, being thus one of the most longevous anticommunist fighters. After him, resistance in Bukovina stopped being a reality on the ground, locked up, for decades, in the archives or in the survivors’ memory.

Bucovina a fost prima zonă din România în care rezistența armată anticomunistă s-a manifestat încă din primăvara anului 1944, când trupele sovietice au ocupat o parte a acestui teritoriu¹. Spre sfârșitul anilor ’40 fenomenul a reapărut în contextul înțetirii persecuțiilor pe motive politice, sociale și economice la adresa celor indezirabili pentru regimul de obediență moscovită. Pentru a scăpa de arestare, unii localnici s-au refugiat în păduri și munți, iar o parte s-au reunit în grupuri de partizani. Sunt deja bine cunoscute organizația „Gărzile Decebal”, grupurile Grigore Sandu, Constantin Cenușă, Vasile Motrescu, Gavril Vatamaniuc, însă despre alte formațiuni de rezistență se știe doar că au existat sau nici atât. În acest studiu avem în vedere tocmai câteva astfel de grupuri de rezistență „minore” (folosim acest termen mai ales pentru a ne referi la vizibilitatea lor mai redusă în ochii serviciilor represive din epocă, dar și în cei ai cercetătorilor și ai opiniei publice de astăzi). Sursele pe care le utilizăm sunt reprezentate de documente de arhivă inedite (de la Arhivele Serviciului Român de Informații și de la Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale) sau publicate, dar și de mărturii.

1. Grupul Dragoș Flocea

Compus din cinci oameni, conducător fiind Dragoș Flocea, acest grup era semnalat pentru prima dată în septembrie 1949, zona sa de acțiune fiind în jurul comunei Stulpicani, județul Câmpulung, și în regiunile limitrofe județului Baia. Formațiunea a avut inițial un caracter de drept comun, jefuind stânele și atacând la drumul mare. Treptat însă a căpătat un caracter politic prin propaganda anticomunistă și prin “agitația ce o produce în mijlocul populației”². Nu dispunem de alte date cu privire la acest grup, nici măcar care a fost sfârșitul său, deși este de presupus că a fost lichidat la scurt timp după septembrie 1949, de vreme ce el nu mai este menționat în sintezele Securității.

2. Grupul Andrei Ghivnici

Bazele acestui grup au fost puse în anii 1945-1946 de Andrei Ghivnici (în unele documente apare și ca Ștefan Ghivnici sau Nistor Ghimici³), originar din comuna Bosanci, județul Suceava, dezertor din armată, ceea ce îi atrăsese o condamnare de 7 ani închisoare corecțională. I s-a alăturat Sava Hrehorciuc zis Săvuleț, agricultor din comuna Sucevița, fugar din 1946 ca urmare a comiterii mai multor furturi. Acționau “cu îndrăzneală și energie”, fiind înarmați cu o pușcă mitralieră, pistoale mitralieră, pistoale mici, dispunând de multă muniție, de binoclu și de un câine-lup, proprietatea lui Ghivnici⁴. Pe 10 mai 1949 au atacat cursa RATA la serpentinele Strigoaia, jefuindu-i pe călători⁵. Securitatea nota, în septembrie 1949, că, împreună cu alte trei persoane neidentificate Ghivnici ataca mașinile RATA, în special pe șoseaua Cacica-Gura Humorului și pe muntele Măgura⁶. Cu doar câteva luni înainte, mai exact în iulie 1949, Miliția județului Rădăuți avea informații că grupul avea un efectiv de 5-6 oameni, acționând în pădurile comunelor Sucevița și Marginea, județul Rădăuți, dar și pe teritoriul județului Câmpulung⁷. În septembrie 1949 existau informații că s-ar mai fi atașat formațiunii și Petru Flocea (nu știm dacă nu cumva acesta era una și aceeași persoană cu Dragoș Flocea, amintit la secțiunea precedentă), din județul Câmpulung. Zona sa de acțiune era în pădurile comunelor Marginea și Sucevița, județul Rădăuți, Ciomârna, Argel, Vatra Moldoviței, Dorna și Vama, din județul Câmpulung, și Solca, județul Suceava⁸. La sfârșitul anului 1949, formațiunea era caracterizată drept “bandă teroristă cu jafuri și tâlhării la drumul mare, având nuanță politică”. Atunci când opreau pe trecători, membrii grupului se interesau dacă aceștia făceau parte din PMR, în caz afirmativ luându-le carnetele de partid⁹.

În vederea capturării grupului Ghivnici, Miliția județului Rădăuți a întocmit un plan în septembrie 1949. Se observase că membrii acestei formațiuni nu dădeau nici o lovitură în județul Rădăuți, ci doar își găseau adăpostul în regiunea Marginea și Sucevița. De aceea se luase măsura întăririi efectivelor pe care le aveau posturile de Miliție, care patrulau zi și noapte în zonă. Între frații, părinții și rudele lui Sava Hrehorciuc din Sucevița se introduseseră informatori. Mai mult chiar, unul dintre frații acestuia fusese reținut de Miliție. Casele celor bănuți de legături cu fugarii se aflau sub continuă observație, după cum erau supravegheate și concubinele sau tinerele “simpatii” feminine ale aceluiași Hrehorciuc¹⁰.

În aprilie 1950, Ghimici, Flocea și Hrehorciuc s-au întâlnit cu Gavril Vatamaniuc la Poiana Micului, prin intermediul unei gazde din Sucevița. Pentru a se avertiza, membrii acestui grup utilizau anumite sunete care țineau loc de parolă¹¹. În acel moment

Ghimici și Flocea aveau câte o armă ZB, iar Hrehorciuc un automat german¹². Gavril Vatamaniuc s-a atașat grupului pentru o perioadă. Cândva, în mai 1950, cei trei membri, împreună cu Vatamaniuc, au plecat spre un loc foarte liniștit numit Pietrele Muierii, unde au stat trei zile, dar fără a-și face colibă. Ulterior au ajuns lângă comuna Poiana Micului, spre localitatea Gura Humorului. S-au oprit la “Vârful cu Molidiș”, unde grupul Ghimici avea o colibă bine camuflată¹³. Vatamaniuc s-a retras în iulie 1950 din acest grup, deoarece, avea să destăinuie ulterior, “mi-am dat seama că ei voiau să facă doar tâlhărie. Urcau în autobuze și luau de la cei cu carnete de partid tot ce aveau: ceasuri, bani etc.”¹⁴.

Securitatea a infiltrat în grupul Ghivnici-Flocea un plutonier de Securitate din comuna Liteni, pe nume Olaru, care s-a dat drept partizan. Acesta a reușit să-i lichideze pe rebeli, se pare în 1950-1951. Unul dintre morți a fost Sava Hrehorciuc, care avea doar 20 de ani. Drept recompensă, plutonierul a fost avansat la gradul de locotenent de Securitate¹⁵.

3. Grupul Silvestru Harsmei

Grupul Silvestru Harsmei a fost identificat în cursul lunii iulie 1949 cu ajutorul informatorilor, fiind cunoscuți unii dintre complici¹⁶. În anul 1949 era format din 6-12 membri, toți originari din fostul județ Storojineț, cedat Uniunii Sovietice în 1940/1944, bine înarmați, care acționau în zona Brodina, realizând și treceri peste graniță. Liderul grupului era în septembrie 1949 Silvestru Harsmei (apare în documente și ca Harșmei, Hașmei, Hojmei sau Hojnei)¹⁷. Acesta, în vârstă de circa 48 de ani, s-a stabilit în comuna Dornești, apoi a dispărut de la domiciliu în 1948, întrucât era urmărit de Miliție și Securitate, fiind condamnat la 25 de ani muncă silnică pentru “omor, evadare și trecere frauduloasă peste frontieră”, caracterizat ca “robust, pervers, foarte periculos și sălbatic”¹⁸. Vasile Cujmir, născut în 1910 în comuna Davideni s-a stabilit în localitatea Dornești, județul Rădăuți. Vasile Sved era născut la 1 ianuarie 1913, în localitatea Bănila pe Siret, și domiciliat în comuna Dornești, județul Rădăuți. Atât Cujmir cât și Sved erau agricultori fără avere, foști membri PNT, fugiți în mai 1949, fiind “urmăriți de securitate pentru acțiuni subversive”¹⁹. Ceilalți membri erau Pavel Tiron, Alexandru Țurcanu, Ioan Motrescu, Alexandru Cosovan, Nicolae Preziuc și Gheorghe Horobeț. Anterior aceștia umblaseră fugari prin țară până în 1949; Branislav Nizgota, domiciliat în comuna Brodina, județul Rădăuți, nu pleca în munți, dar întreținea legături permanente cu grupul. Miliția aprecia în septembrie 1949 că membrii grupului fuseseră infractori de drept comun, care “în cele din urmă au dat activității lor o formă politică”²⁰.

Partizanii foloseau terenul muntos și împădurit al comunelor Brodina, Ulma și Nisipitu, întrucât acesta permitea trecerile peste frontieră, de unde aduceau armament și muniții, fără a putea fi prinși de grănicerii români sau sovietici. În vederea prevenirii trecerii peste frontieră, grănicerii și milițienii și-au intensificat patrulările în zonă. Concomitent, pentru capturarea lor au fost trimise în munți câteva echipe speciale formate din milițieni²¹. Partizanii dispuneau în 1949 de următorul armament: o pușcă-mitralieră germană, două pistoale mitralieră germane, două arme ZB, pistoale mici, grenade, șeful dispunând și de un binoclu. Fiind mulți, membrii grupului se bazau pe multă forță, inițiind acțiuni mari, vizând dezarmarea pichetelor de grăniceri, pentru a face rost de armament, și urmărind recrutarea de noi membri. Când se deplasau prin pădure

erau aranjați într-o formație de tip triunghi, cu liderul în frunte, care soma pe oricine le ieșea în cale, toți ceilalți membri stând cu armele pregătite pentru a interveni²². Ulterior avea să se descopere că membrii grupului nu acționau toți împreună, ci în echipe de 4-5 oameni²³.

La 23 iunie 1949, grupul a atacat postul de grăniceri Sadău, comuna Brodina, din două părți, deschizând foc de armă automată și puști ZB asupra celor din pichet, tăind și firul telefonic. Atacul frontal și retragerea partizanilor reliefa, totuși, că nu erau prea bine organizați. Un alt atac – la care (pe lângă membrii grupului) au participat și Precup Cociorhan, refugiat din județul Storojineț, stabilit în comuna Brodina, județul Rădăuți, și Semco Parasca, din comuna Argel, județul Câmpulung –, s-a produs la 23 august 1949 asupra magazinului Sovromlemn Falcău, situat la 14 km de comuna Brodina, de unde au ridicat diferite cantități de stofă și încălțăminte²⁴. De asemenea, în vara anului 1949 membrii acestui grup au trecut de mai multe ori granița în Uniunea Sovietică, iar după ce dădeau anumite lovituri acolo se întorceau în România cu capturile, inclusiv armamentul²⁵.

Acest grup manifesta în 1949 un interes major față de aspectele politice interne sau internaționale: când urma să înceapă războiul între lumea liberă și lagărul sovietic, starea de spirit a populației, reacția acesteia față de legile guvernului comunist al României²⁶. Grupul acționa în 1949 în munții și pădurile din comunele Brodina, Ulma, Nisipitu, cătunele Dubinschi, Cununsi, Eriste din județul Rădăuți, și în Argel, Cârlibaba, Vatra Moldoviței și Izvoarele Sucevei din județul Câmpulung²⁷. Nu obișnuiau să stea în comune prea mult timp, ci se adăposteau în regiunea amintită, unde erau păduri “foarte dese și întunecoase”. Localitățile menționate erau formate din cătune dispuse pe culmile montane, perimetrul fiind de 30 km în lungime și 22 în lățime, adică aproximativ 650 de km². Populația de aici era în totalitate constituită din ucraineni, cu simpatie pentru mișcarea naționalistă a lui Stepan Bandera, ostilă regimului comunist de la București, dar și Uniunii Sovietice, favorizându-i pe rebeli. Locuitorii erau suspicioși față de străini, refuzând să stea de vorbă cu cei care nu le cunoșteau limba. Existau informații că grupul intenționa să petreacă iarna 1949-1950 în Muntele Bendereu, situat la nord-vest de comuna Argel, județul Câmpulung, cu numeroase prăpastii, unde și-ar fi construit colibe. Miliția județeană Rădăuți a trimis în zonă trei echipe de milițieni care cunoșteau limba ucraineană, pentru a verifica informațiile primite și pentru a recunoaște terenul, în vederea unei operații de amploare²⁸.

Mai multe persoane de sprijin ale bandei (gazde, complici și curieri) fuseseră identificate în 1949 în comunele Brodina și Dornești, județul Rădăuți, precum și din Argel, județul Câmpulung, formate mai ales din refugiați din județul Storojineț. Între aceștia s-au numărat Precup Cociorhan, Semco Parasca, Luchian Șecman, Petre Mehediniuc și Vasile Șecman, care au fost înaintați justiției, Tribunalul Rădăuți acordând pedepse situate între 6 luni și 2 ani închisoare²⁹. În fața ofensivei Miliției și rămânând fără susținere în teritoriu, pe care nu-l cunoșteau prea bine, se pare că membrii neprinși ai grupului – adică Silvestru Harsmei, Vasile Sved, Gheorghe Horobeț și Vasile Cujmir – au trecut în Bucovina de nord³⁰.

După ce în iulie 1949 s-a realizat planul pentru capturarea grupurilor Harsmei, Cenușă și Ghivnici, la 22 septembrie 1949 a fost întocmit un alt plan. Toți cei care

veneau în contact cu partizanii erau înregistrați și clasificați cu atenție: “a. Părinți, frați, surori, unchi, mătuși, veri, cumnați etc.;/ b. Infractori de meserie, borfași, găzduitori, tăinuitori, hoți de toate categoriile, prieteni, bețivi, precum și persoane care au fost în efectivul bandelor, iar în prezent se află în penitenciar;/ c. Elemente ostile regimului: deblocați, comprimați, chiaburi etc.;/ d. Femei, vechi simpatii, femei de moravuri ușoare, văduve, concubine etc.;/ e. Elemente care, prin natura serviciului, vin în contact cu bandiții: pădurari, brigadieri, șefi de exploatare, stăpâni de stâne, baci, ciobani, paznici de vite, paznici de câmp, locuitorii caselor izolate etc.”. Odată descoperiți, cei de mai sus trebuiau supravegheați cu atenție prin pânde, filaj și observare. În sânul fiecărei categorii au fost introduși informatori, accentul punându-se, totuși, pe silvicultori, rude, concubine și femeile de moravuri ușoare care aveau legături cu rebelii. Șeful postului de miliție Brodina urma să se ocupe exclusiv de capturarea fugarilor. De asemenea, pentru întărirea aceluiași post de miliție, au fost trimiși din regiunea de șes câțiva milițieni considerați capabili și devotați. În colaborare cu organizațiile de masă din zonă, Miliția trebuia să creeze în rândurile populației o stare de spirit ostilă partizanilor. Întrucât se observase că rebelii cumpărau băutură, tutun, chibrituri etc. de la cooperative – prin intermediari – s-a decis ca în fiecare unitate comercială de acest gen să fie introdus și un milițian deghizat, pentru a urmări persoanele care cumpărau produsele amintite în cantități mai mari. Toți lucrătorii aflați în pădure, în echipele de exploatare a lemnului, urmau a fi verificați prin intermediul informatorilor. Pentru capturarea partizanilor aveau să se organizeze capcane și curse. Cel puțin două concubine sau alte persoane care erau în legătură cu fugarii trebuiau reținute în secret și apoi cercetate de Miliție. Patru echipe a câte trei milițieni urmau a patrula zona în care fuseseră semnalați partizanii, organizând pânde la punctele obligatorii de trecere și la casele celor cunoscuți drept colaboratori ai acestora. Patrulele Miliției Rădăuți aveau consemnul să se întâlnească cu cele ale Miliției Câmpulung pentru a face schimb de informații și pentru a se completa. Desigur, legătura cu Securitatea era obligatorie. Se luaseră deja măsuri pentru procurarea fotografiilor partizanilor, în vederea multiplicării și împărțirii lor tuturor milițienilor din zonă³¹.

Miliția deținea în septembrie 1949 informația că grupul Harsmei își pregătea un adăpost de iarnă pe muntele Bendereu sau/și pe masivul Rusca, o zonă unde se găseau cazemate și adăposturi, rămase de pe urma războiului. Un număr de persoane din comunele Argel, Ciomârna și Vatra Moldoviței, suspectate de legături cu partizanii, unele chiar considerate membre ale grupului, fuseseră puse sub supravegherea Miliției³².

Grupul a fost văzut ultima dată în “formație completă” în decembrie 1949, la punctul de frontieră Carnova-Rădăuți, după care multă vreme nu a mai apărut³³. El era amintit cu opt membri în iunie 1950, când se adăpostea în zona comunelor Sucevița și Argel, județul Rădăuți³⁴. Într-o schemă privind “Bande” din raza DRS Suceava, datând cu aproximație de la sfârșitul anului 1950, zona de acțiune a acestui grup era considerată partea montană a județului Rădăuți. Formațiunea era trecută cu cinci membri: Silvestru Harsmei (lider), Ioan Postovei, Mihai Cosovan, Vasile Sved și Emilian Semaca³⁵.

Emilian Semaca a fost capturat în octombrie 1950 în Bucovina³⁶, iar Vasile Sved a fost prins la 17 octombrie 1950 tocmai în comuna Sven, regiunea Cluj³⁷. Ca urmare a operațiunilor desfășurate de Securitate în toamna anului 1950, Ioan Postovei s-a reîntors

la domiciliul său. Mihai Cosovan s-a despărțit de Silvestru Harsmei, ambii rămânând ca fugari i zolați. În vara anului 1951 ei se aflau în postura de urmăriți informativ de Securitatea locală³⁸. Silvestru Harsmei a fost capturat în cursul anului 1955, ca urmare a măsurilor excepționale luate de Securitate împotriva partizanilor din grupul Vatamaniuc-Motrescu. În acel moment el acționa ca fugar izolat³⁹.

4. “Bande Blănaru”⁴⁰

Securitatea a susținut că Vasile Blănaru și George Ungureanu conduceau o organizație subversivă legionară în orașul Câmpulung Moldovenesc⁴¹. Primul avea să susțină în memoriile sale că el era legionar, dar că acest “grup” a fost de fapt o invenție a Securității⁴². Vasile Blănaru zis Cezar Flamură a fost arestat ca legionar în 1949 și a făcut cinci ani de închisoare, trecând pe la Aiud, Jilava și Canalul Dunăre-Marea Neagră⁴³. George Ungureanu s-a născut la 12 aprilie 1912 în Câmpulung Moldovenesc. A lucrat o vreme la Ministerul Economiei Naționale din București, iar la începerea celei de-a doua conflagrații mondiale a fost mobilizat și a participat la luptele de pe frontul de Răsărit. După încheierea războiului s-a stabilit în comuna Boroșneul Mare, din județul Trei Scaune (Covasna). Refuzând să intre în slujba Securității, a fost arestat, dar, reușind să scape de sub escortă a stat ascuns timp de șapte ani. S-a predat în 1956. Pus în libertate, a lucrat la Trustul Lemnului din Câmpulung Moldovenesc. Ungureanu a fost arestat în februarie 1958⁴⁴. La percheziție i s-a găsit un manuscris realizat în perioada în care stătuse ascuns, ceea ce avea să fie un motiv în plus pentru a fi maltratat, dar și probă pentru proces⁴⁵. Unul dintre informatorii utilizați de poliția politică în legătură cu acest grup a fost Ilie Grigorovici, fost agent al Siguranței, închis o vreme la penitenciarul Făgăraș, care după întoarcerea de acolo intrase în serviciul Securității⁴⁶. Un alt arestat a fost Roman Uriciuc, la perchezițiile făcute la domiciliul acestuia găsindu-se două-trei puști descompletate și o mână de cartușe ruginite, de pe vremea austriecilor, ceea ce în ochii Securității era un adevărat arsenal⁴⁷.

Ancheta s-a desfășurat timp de 14 luni la Securitatea din Suceava, pentru a-i determina pe arestați să semneze declarațiile fiind folosită bătaia, dar și înfrângerea voinței cu ajutorul medicamentelor administrate din abundență. Între tortionari s-a evidențiat căpitanul Harry Feller, șeful anchetei⁴⁸. Procesul s-a desfășurat la Botoșani, în aprilie 1959, completul de judecată fiind format din magistrați de la Tribunalul Militar al Regiunii a II-a București. Lotul era compus din 36 de persoane, mai mult de jumătate necunoscute de principalii acuzați. În fapt, ca mai toate procesele politice din acei ani, “a fost un spectacol de teatru, ca să nu zic circ”. Dezbaterile au durat trei zile, inculpaților nefiindu-le permisă apărarea. Cei care și-au schimbat declarația în timpul procesului fiind cumplit bătuți după audieri (ceferistul Vasile Nisioi și fierarul Precup Sfarghiu, ambii din Câmpulung Moldovenesc), cum s-a întâmplat și cu unii martorii favorabili (bătrânii țărani Gavril Mândrilă, 84 de ani, și Nichifor Piticar, 82 de ani, amândoi din Câmpulung Moldovenesc), doar celor mincinoși luându-li-se în considerare declarațiile (spre exemplu, Gabor Constantin)⁴⁹. Au existat și martori care au evitat să-i acuze în instanță pe unii inculpați, deși avuseseră divergențe cu aceștia în anumite perioade. Spre exemplu, un anume curelar Lang, evreu de etnie, deși fusese bătut de Costan Cocuța în timpul rebeliunii legionare din ianuarie 1941 a declarat la procesul din 1959 că nu îl cunoaște, doar pentru a nu-i agrava situația⁵⁰.

După proces, acuzații au fost depuși în penitenciarul Botoșani. Prin sentința nr. 83/20 aprilie 1959, a Tribunalul Militar al Regiunii a II-a București, sub acuzația de constituire într-o organizație subversivă și de pregătire a “insurecției contra statului”, au fost acordate nu mai puțin de cinci condamnări la moarte: Vasile Blănaru zis Cezar Flamură, scriitor, George Ungureanu, funcționar, Alexandru Ionescu, preot, Cristofor Dancu, profesor, și Roman Uriciuc, tipograf. Imediat ce le-au fost aduse la cunoștință pedepsele, toți cinci au fost puși în lanțuri⁵¹. Alte condamnări în același proces au mai primit: Gheorghe Crăciunescu-Calinic (cumnatul lui George Ungureanu), 25 de ani muncă silnică; Precup Sfarghiu, 22 de ani muncă silnică; Arcadie Bruja, Vasile Nisioi și Constantin Cocuța, câte 20 de ani muncă silnică; Petre Ungureanu (fratele lui George Ungureanu), Claudiu Forgaci, Georgescu, Nic. Gasinschi și Ipolit Piticar, 16 ani temniță grea fiecare. În acest lot nici o pedeapsă nu a fost mai mică de 16 ani⁵². La îndemnul unor ofițeri din penitenciarul Botoșani, inclusiv a comandantului acestuia, “oameni cu suflet”, Vasile Blănaru, George Ungureanu, Cristofor Dancu, Roman Uriciuc și Alexandru Ionescu au înaintat memorii pentru grațierea lor⁵³, care au fost însă respinse⁵⁴. La sfârșitul lunii iunie 1959 au fost transferați la Jilava, unde au stat în Camera Zero, a condamnaților la moarte⁵⁵. Ei au fost salvați de Decretul nr. 162, din 5 mai 1960, prin care pedeapsa capitală le-a fost comutată în muncă silnică pe viață⁵⁶. Drept recompensă pentru zelul depus în anchetarea acestor “bandiți”, căpitanul Harry Feller a fost avansat la gradul de maior, iar locotenentul Toader Benea la cel de căpitan⁵⁷.

În afară de lotul de mai sus, au mai existat două loturi în legătură cu acest “grup”. Din primul lot cunoaștem câteva sentințe: Grigore Buta, 25 de ani muncă silnică; Crăciun și Gheorghe Blănaru, câte 16 ani temniță grea; Grigor Blănaru, 10 ani; Ion Maricari, 8 ani; Artenie Gînscă, 6 ani; Leon Bărbîntă, 5 ani, cea mai mică pedeapsă. Procesul celui de-al treilea lot s-a desfășurat la București, unde nici o pedeapsă nu a fost mai mică de 10 ani. Știm că Sebastian Popescu și Dumitru Mănescu au primit câte 25 de ani muncă silnică, iar Tomescu 20 de ani muncă silnică⁵⁸.

Cei cinci foști condamnați la moarte au fost transferați apoi la Aiud⁵⁹. Vasile Blănaru avea să fie cunoscut aici pentru dinamismul său și pentru faptul că mereu se angaja în acțiuni protestatare față de conducerea închisorii⁶⁰. Toți aveau să fie eliberați în 1964⁶¹. Bunăoară, George Ungureanu care a ieșit de la Aiud la 30 iulie 1964, și-a manifestat ulterior talentul literar și a publicat în diferite reviste, inclusiv câteva volume, conținând proză și versuri⁶².

5. Organizația “Cetatea lui Ștefan”

În vara anului 1949 s-a constituit în zona Suceava o organizație anticomunistă denumită simbolic “Cetatea lui Ștefan”. Organizația a avut 14 membri: Vasile Pânzariu; Viorel Buțincu și Gheorghe Pentiuc, ambii absolvenți de liceu, din comuna Lisaura, județul Suceava; Zaharia Cuciureanu, tehnician de telecomunicații, refugiat din județul Storojineț; Gheorghe Cucoș, absolvent de liceu comercial, din Lisaura, județul Suceava; Eugenia Donici, absolventă de liceu, din comuna Verești, județul Suceava; Decebal Drăgoi, absolvent de liceu, din comuna Burdujeni, județul Suceava; Mihai Munteanu, subofițer, din comuna Mitocul Dragomirnei, județul Suceava; Amfilochie Munteanu și Constantin Munteanu, absolvenți de liceu industrial, din comuna Mitocul Dragomirnei,

județul Suceava; Ecaterina Popescu, absolventă de liceu, din comuna Horodnicul de Sus, județul Suceava; Nicolae Seliuc, student la Academia Comercială, din comuna Costâna, județul Suceava; Constantin Strugariu, absolvent de liceu industrial, din comuna Cacica, județul Suceava; Aurel Stoleriu, refugiat din Basarabia, stabilit în comuna Mitocul Dragomirnei, județul Suceava.

Formațiunea a fost activă din vara anului 1949 până în august 1950. Ea a fost descoperită de Securitate ca urmare a neatenției unora dintre membri. Fără o consultare prealabilă cu ceilalți componenți ai organizației, Eugenia Donici și Ecaterina Popescu au conceput și redactat mai multe manifeste, în care îndemneau populația la nesupunere față de regimul comunist și chemau la lupta de eliberare. Pentru multiplicare au folosit o mașină de scris de la întreprinderea unde Ecaterina Popescu se angajase pe post de contabilă. Numai că paznicul întreprinderii a văzut când contabilă a scos mașina pentru a o duce la domiciliul ei. Manifestele au fost difuzate în județele Suceava și Botoșani în noaptea de 22/23 august 1950, ceea ce a pus în alertă maximă Securitatea. Întrucât caracteristicile tuturor mașinilor de scris erau cunoscute de poliția politică, ca urmare a unor dispoziții luate după 1948, s-a ajuns foarte repede la autorii manifestelor. Cele două fete au fost arestate chiar a doua zi și supuse unor torturi cumplite. În zilele următoare au fost reținuți și ceilalți membri ai organizației. Toți 14 au fost depuși în penitenciarul Suceava, având parte timp de un an de anchetele bine cunoscute ale Securității. După aceea au fost transferați la închisoarea din dealul Copoului, Iași, în vederea procesului.

Printr-o sentință a Tribunalului Militar Iași, din noiembrie 1950, membrii “Cetății lui Ștefan” au primit condamnări între 2 și 10 ani muncă silnică. Spre exemplu, Vasile Pânzariu a primit 10 ani muncă silnică. În deceniul următor a trecut prin penitenciarele Jilava, Gherla, Văcărești, minele de plumb de la Baia Sprie și Căvnic, prin lagărul de la Poarta Albă. Eliberat la 24 august 1960, s-a calificat în meseria de tâmplar-mecanic, pe care a profesat-o până la pensionare. Însă chiar în perioada așa-numitei “liberalizări” a regimului Ceaușescu, V. Pânzariu a fost persecutat pentru că scrisese poezii conținând “idei și atitudini vădit antisociale”. Arestat la 22 septembrie 1970, a fost judecat la 17 noiembrie 1970 de Tribunalul Militar Iași în deplasare la Suceava și condamnat la 6 ani închisoare și 4 ani interdicție. A fost internat la Aiud, unde se mai aflau atunci aproximativ 300 de deținuți politici. Dosarul său a fost trimis, în aprilie 1972, la Tribunalul Militar Iași, spre rejudecare de către un alt complet. V. Pânzariu a fost în cele din urmă achitat la 8 septembrie 1972. Despăgubirile morale și materiale prevăzute în documentul juridic nu au mai venit niciodată⁶³.

6. “Grupul tinerilor partizani” sau “Eliberarea brațelor de fier”

“Grupul tinerilor partizani” sau “Eliberarea brațelor de fier” (apar ambele denumiri) a fost constituit la începutul anilor ‘50 de Ioan Rotărescu, din Câmpulung Moldovenesc, în scopul luptei împotriva regimului comunist din România. Cei cooptați în organizație, 13 la număr, proveneau din familii persecutate pe motive politice și sociale de regimul comunist. La intrarea în organizație se depunea un jurământ, iar săptămânal se plătea o cotizație în valoare de un leu. Organizația ținea ședințe la domiciliile lui Lothar Tomaszevski și Ioan Rotărescu. Într-o ședință, Dumitru Lițu, care devenise membru al grupării în iunie 1952, a fost ales “ajutor șef”. Pentru a-și procura armament, componenții grupului au întreprins mai multe acțiuni. Spre exemplu, au

sustras arme și muniții (1.500 de cartușe) de la AVSAP (Asociația Vânătorilor Sportivi) din Câmpulung Moldovenesc. În vederea pregătirii militare, tinerii partizani au efectuat exerciții de tragere cu arma pe muntele Cocoșul. Ei au atacat chiar un cetățean sovietic (sau responsabilul unei tutungerii, pe care l-ar fi ucis și i-ar fi luat banii, conform unui alt document) și au dat foc unui depozit de fân din stația CFR Câmpulung. Și-au procurat unelte în vederea desfacerii liniei ferate în momentul trecerii unui lider din conducerea PMR. Membrii organizației intenționau chiar să atace santinela de la unitatea de pompieri și securitate, pentru procurarea de armament, să se retragă și să acționeze în munții din apropierea orașului⁶⁴.

Membrii organizației, elevi la Liceul “Dragoș Vodă” din Câmpulung Moldovenesc⁶⁵, intraseră deja în atenția Securității. Cei mai mulți nu dormeau acasă, de aceea s-a decis arestarea lor în momentul când țineau ședințe pe malul râului Moldova, în afara orașului. Reținerile au fost făcute în iulie 1954⁶⁶. Securitatea s-a dovedit extrem de operativă în privința anchetelor, de vreme ce procesul s-a judecat în octombrie 1954. Conform sentinței nr. 647/29 octombrie 1954 a Tribunalului Militar Teritorial Iași, în deplasare la Câmpulung, Dumitru Lițu (născut la 9 martie 1937, în comuna Breaza, raionul Câmpulung, regiunea Suceava, considerat “fiu de moșier expropriat”) a fost condamnat la 18 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și 300 de lei cheltuieli judiciare, pentru “crima de uneltire contra ordinii sociale”. Tribunalul Militar pentru Unitățile MAI a respins recursul la 20 decembrie 1954. Dumitru Lițu a executat aproape 10 ani din pedeapsă, fiind grațiat prin decretul nr. 310/16 iunie 1964⁶⁷.

7. Manifestări subversive târzii

Și la jumătatea anilor '60 au continuat să fie înregistrate în Bucovina manifestări subversive individuale contra regimului. Un astfel de exemplu îl reprezintă Moroșanu Constantin, din Câmpulung Moldovenesc (născut în 1942, în comuna Valea Seacă, județul Suceava), la care s-au găsit o baionetă de tip militar și 407 manifeste. Pentru crima de uneltire contra ordinii sociale, Tribunalul Militar București l-a condamnat, prin sentința nr. 8/12 februarie 1965, la 10 ani temniță grea și 5 ani degradare civică. Sentința a rămas definitivă, datorită respingerii recursului de către Colegiul Militar al Tribunalului Suprem⁶⁸.

8. Fugarii izolați

În Bucovina au fost la începutul regimului comunist numeroși fugari izolați, pe termene mai lungi sau mai scurte, cum s-a întâmplat, de altfel, în toate regiunile României. La 2 octombrie 1950 au fost prinși Vasile Zeispir (dispărut de la domiciliu în 1949, condamnat la cinci ani închisoare), Toader Dadaci zis Pompei și Nicolae Carabulea zis Pane, evadați de la penitenciarul Bacău, unde executau o pedeapsă de 15 ani muncă silnică. Fugarul Toader Nacu a fost prins pe 10 noiembrie 1950 într-un bordei din pădurea Roșca, raionul Vatra Dornei, dispunând de alimente, de o armă ZB cu 27 de cartușe. Un alt fugar, Ioan Dochîța a fost prins de Miliția Fălticeni la 19 noiembrie 1950, asupra lui găsindu-se un pistol mitralieră cu 31 de cartușe⁶⁹. În aprilie 1951, pe raza Regiunii de Securitate Suceava erau semnalați nouă fugari “răzleți”. Alți doi se reîntorseseră la domiciliile lor⁷⁰. În februarie 1951, pe teritoriul aceleiași regionale erau urmăriți 20 de fugari izolați, dintre care 10 fuseseră depistați în cursul anului 1951⁷¹.

Numărul fugarilor izolați înarmați care erau urmăriți de Securitatea Suceava în septembrie 1952 se ridica la 11⁷². Unii au fost foarte importanți atât în ochii autorităților, cât și ai oamenilor din zonele lor de origine. Cazul următor este, credem, pilduitor.

9. Gheorghe Munteanu – fugar izolat

Gheorghe Munteanu s-a născut la 20 noiembrie 1915, în comuna Stroiești, județul Suceava, și era agricultor, dispunând de 3 ha de pământ arabil. În urma satisfacerii stagiului militar, în 1937, a obținut gradul de sergent (de pionieri)⁷³, participând mai apoi la cel de-al doilea război mondial și fiind decorat pentru fapte de arme⁷⁴. A fost implicat în politică, deținând funcția de președinte al organizației Partidului Național Liberal din comuna Stroiești⁷⁵. El a intrat în conflict cu noile autorități comuniste încă de la alegerile din 1946 și a fost condamnat în contumacie. În 1949, Nicolae Danciu, membru PMR, președintele Comitetului Provizoriu din comuna Stroiești, i-a luat căruța lui Munteanu în mod abuziv. Mai mult chiar, a bătut-o pe soția acestuia⁷⁶. Situația l-a determinat pe Munteanu să-l împuște mortal pe reprezentantul puterii, la 17 noiembrie 1949⁷⁷. Pentru a nu fi arestat, fostul lider liberal a devenit fugar, având asupra sa armament și muniții⁷⁸.

Fostul președinte de organizație liberală a fost în legătură cu grupul de rezistență al preotului Dumitru Matei din Iași, contactul fiind asigurat de Liviu Mărgineanu, originar din Stroiești⁷⁹. După sosirea în zonă a lui Liviu Mărgineanu, în toamna anului 1948, acesta a format un grup împreună cu fratele său, Sorin Mărgineanu, colonelul Vasile Cârlan, care fusese decorat pe frontul de Est cu ordinul “Mihai Viteazul”, Virgil Cârlan, fiul celui dintâi, Gavril Poleacu și Costin Polec. În 1949 au fost urmăriți de Securitate, dar au fost susținuți de rude, prieteni și cunoscuți. Sperau că vor primi ajutoare de la francezi, pe linia mai vechilor legături ale lui Liviu Mărgineanu, și au încercat să-și facă un adăpost pentru a petrece iarna în siguranță. Aprovizionarea era însă dificilă, iar pericolul o prezență permanentă, ceea ce i-a determinat să se despartă, pentru a supraviețui mai ușor. Virgil Cârlan avea să fie arestat pe când se îndrepta spre Bistrița-Năsăud, la 16/17 octombrie 1949, în vreme ce tatăl său, Vasile Cârlan, a fost prins în Bosanci, la 26 martie 1950, fiind ulterior condamnat la 25 de ani muncă silnică și ajungând în penitenciarele Gherla și Aiud⁸⁰. Frații Mărgineanu aveau să fie arestați la 7 septembrie 1952, în comuna Răuseni, raionul Suceava, anchetați la Securitatea din Iași, judecați și condamnați (Liviu a primit 15 ani muncă silnică)⁸¹.

Gheorghe Munteanu a reușit să scape din plasa țesută în jurul său de poliția politică. În toată perioada în care s-a aflat în clandestinitate, el a fost găzduit și alimentat de rude și prieteni, unii dintre ei foști membri PNL, PNT și legionari, precum și țărani înstăriți. Munteanu purta cu gazdele sale discuții pe marginea evenimentelor politice interne și internaționale, citea ziarele regimului comunist, susținând că acestea nu reflectau realitatea. Totodată, afirma cu tărie că regimul avea să cadă într-o zi, ca urmare a intervenției SUA, și va fi înlocuit cu un guvern al PNL. Consătenii îl ajutau, deși pericolele la care se expuneau erau foarte mari, iar frica pe măsură. Dar și comuniștilor locali le era mereu frică de el⁸².

Pentru depistarea lui Gheorghe Munteanu, Regionala de Miliție Suceava a recrutat, până la 2 mai 1950, o agentură în care erau incluși doi informatori din Stroiești, raionul Suceava, și unul din Gura Humorului⁸³. La aceeași dată fuseseră înregistrate, de

asemenea, rudele și persoanele de sprijin ale fugarului: tatăl, un frate, soția, 2 mătuși, un unchi, 4 veri, 3 cumnați, toți în comuna Stroiești, raionul Suceava, alături de 8 locuitori din comuna Stroiești, raionul Suceava, 2 din comuna Stupca, raionul Gura Humorului, 3 din comuna Ilișești, raionul Gura Humorului, 2 din comuna Frumosu, raionul Câmpulung, unul din comuna Moldovița, raionul Câmpulung, și unul din comuna Vama, raionul Câmpulung⁸⁴.

Gavril Poleacu, din comuna Stroiești, fugar din 1948, a fost prins în ziua de 1 octombrie 1950 în localitatea sa natală. El era înarmat cu o armă ZB retezată, cu 5 cartușe, și un revolver Radom Nis, cu 30 de cartușe. În noaptea de 1/2 octombrie 1950, și Gheorghe Munteanu a fost pe punctul de a fi prins, în timp ce se ascundea în podul casei lui Axinte Bartoi, din comuna Stroiești. Cu toate că a fost urmărit cu focuri de pistol mitralieră și grenade de către securiști, acest rebel împotriva comunismului a reușit să scape, însă abandonându-și armamentul (o carabină maghiară cu 38 de cartușe, un revolver unguresc calibrul 7,65 cu 7 cartușe, precum și o grenadă)⁸⁵. Ulterior el a încercat să-și facă rost de alte arme. Spre exemplu, în 1952 a primit un pistol cu 8 cartușe de la Aurelian Bucătar⁸⁶.

În februarie 1951 erau urmăriți pe teritoriul regiunii Suceava 15 fugari izolați. Cel mai important dintre toți se dovedea, în ochii Securității, Gheorghe Munteanu⁸⁷. Pentru capturarea lui, Miliția l-a recrutat ca informator în 1951, probabil recurgând la șantaj și tortură, pe fratele său. Acesta a comunicat autorităților, în detaliu, tactica utilizată de fugar pentru a se sustrage arestării, precum și numele persoanelor de sprijin la care stătuse⁸⁸.

Judecat în contumacie de Tribunalul Militar Teritorial Iași, Gheorghe Munteanu a fost condamnat, prin sentința nr. 393/27 septembrie 1955, la 15 ani muncă silnică pentru “acte de teroare” (uciderea lui Nicolae Danciu în 1949)⁸⁹. În cele din urmă, a fost prins la 5 martie 1961 la el acasă. Era înarmat cu o armă militară ZB retezată, cu 31 de cartușe. Că fugarul era pregătit să tragă s-a dovedit și prin faptul că pușca avea cartuș pe țevă. De asemenea, asupra lui s-au găsit mai multe hârtii conținând înscrisuri proprii în care își exprima nemulțumirea față de regimul comunist, precum și speranța că acesta se va schimba în curând⁹⁰. La scurt timp aveau să fie arestați și unii dintre susținătorii săi⁹¹.

Tribunalul Militar de Regiune Militară București în deplasare la Suceava l-a judecat pe Gheorghe Munteanu în aprilie 1962. În același dosar cu el au mai figurat persoane care îl susținuseră între 1949-1961, adăpostindu-l în locuințele lor: Aurelian Bucătar, Simion Ciobotari, Ambrozie Grigoraș, Emilian Munteanu, Vespasian Munteanu, Amfilochie Ciutac, Vladimir Dencian, Giorgi David, Vasile David, Toader Agrișan, Ioan Bucaciuc și Giorgi Mânican. Sentința nr. 28/27 aprilie 1962 prevedea condamnarea lui Gheorghe Munteanu la 12 ani muncă silnică și 5 ani degradare civică pentru “crima de uneltire contra ordinii sociale”. Având însă în vedere și condamnarea din 1955, la care se adăuga un plus de 10 ani, urma să execute 25 de ani muncă silnică și 10 ani degradare civică⁹². Alți favorizatori ai lui Gheorghe Munteanu au fost judecați tot la Suceava de către Tribunalul Militar București, în martie 1962. Catrina Gemeniuc a primit 7 ani închisoare, 4 ani interdicție și confiscarea totală a averii. Alți inculpați în proces au fost Constantin Valean, Vasile a lui Capră, ambii din Stroiești, Dumitru Pușcaș, Vasile Obreja

și Axinte, toți trei din Zăhărești, dar în cazul lor nu cunoaștem condamnările. Alți arestați au fost din localitățile Răuseni, Bosanci, Tișăuți și Udești. În total, în legătură cu Gheorghe Munteanu au fost judecați aproximativ 40 de oameni⁹³. Prin decretul nr. 411/24 iulie 1964, Gheorghe Munteanu a fost grațiat⁹⁴, la fel ca și favorizatorii lui care se mai aflau în detenție⁹⁵.

10. Concluzii

La sfârșitul anilor '40, rezistența armată anticomunistă s-a reluat în Bucovina în contextul ofensivei tot mai susținute a regimului comunist nu doar pentru controlarea statului, ci și a societății. Unii dintre cei vizați de noile autorități pentru a fi arestați au reușit să scape și s-au refugiat în munți și păduri, unde au constituit grupuri de rezistență armată anticomunistă, dar au existat și localnici care au format grupări subversive fără a avea conflicte anterioare cu regimul. În afară de grupurile mari de rezistență, au existat mai multe formațiuni „minore” care au atras și ele atenția autorităților, chiar dacă nu la un nivel comparabil cu al celor dintâi.

Între aceste mici formațiuni s-au numărat grupurile conduse de Dragoș Flocea, Andrei Ghivnici, Silvestru Harsmei, așa-numite „bande Blănaru” (se pare că în bună parte o invenție a Securității), organizația „Cetatea lui Ștefan” și “Grupul tinerilor partizani” sau “Eliberarea brațelor de fier”. Activitatea acestor grupări a constat în propaganda anticomunistă, atacarea unor reprezentanți ai administrației de stat (inclusiv pichete de grăniceri) ori de partid. Unii dintre localnicii intrați în clandestinitate nu s-au reunit în grupuri (sau au făcut-o pentru perioade scurte de timp), preferând să rămână fugari izolați, dar înarmați, ceea ce le permitea să se ascundă mai ușor, adăpostiți și aprovizionați de rude sau prieteni. Cel mai important dintre ei a fost Gheorghe Munteanu, care a supraviețuit în clandestinitate din 1949 până în 1961, prin aceasta el fiind unul dintre cei mai longevivi luptători anticomuniști. Odată cu el, rezistența din Bucovina înceta să mai fie o realitate pe teren, rămânând ferecată pentru decenii în arhive sau în memoria supraviețuitorilor.

NOTE:

¹ Vezi Dorin Dobrinu, *Bucovineni contra sovietici. Rezistența armată anticomunistă din Bucovina (martie-august 1944 – iulie 1946)*, în *AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, vol. V, 2004, p. 123-182.

² Arhivele Serviciului Român de Informații, fond D, dos. 2168, f. 412 (în continuare: ASRI).

³ *Ibidem*; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *Rezistența armată din Bucovina. 1944-1950*, vol. I, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1998, p. 286 (și nota 3).

⁴ Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 12/1949, f. 21-33 (în continuare: DJAN Suceava); *Ibidem*, dos. 14/1949, f. 3; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 299 (doc. de la ASRI, fond P, dos. 3820, vol. 4, f. 102-105).

⁵ DJAN Suceava, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 12/1949, f. 21-22, 33-34; *Ibidem*, dos. 14/1949, f. 3.

-
- ⁶ ASRI, fond *D*, dos. 2168, f. 412.
- ⁷ DJAN Suceava, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 14/1949, f. 2; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 286 (doc. de la ASRI, fond *P*, dos. 3820, vol. 4, f. 44-45).
- ⁸ DJAN Suceava, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 12/1949, f. 22, 33; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 299 (doc. de la ASRI, fond *P*, dos. 3820, vol. 4, f. 102-105).
- ⁹ DJAN Suceava, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 12/1949, f. 21-22, 33; *Ibidem*, dos. 14/1949, f. 3.
- ¹⁰ Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 299 (doc. de la ASRI, fond *P*, dos. 3820, vol. 4, f. 102-105).
- ¹¹ Adrian Brișcă (ed.), *O zi din viața unui partizan. Documente privind viața cotidiană a partizanilor anticomuniști din Bucovina: 1944-1958*, II, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3/1994, p. 178 (interviu cu Gavril Vatamaniuc, 16 ianuarie 1994).
- ¹² *Ibidem*, III, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 4/1994, p. 110 (interviu cu Gavril Vatamaniuc, București, 16 ianuarie 1994).
- ¹³ *Ibidem*, IV, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1/1995, p. 116 (interviu cu Gavril Vatamaniuc, 16 ianuarie 1994).
- ¹⁴ Mărturia lui Gavril Vatamaniuc, în Cristina Hurdubaia, *Singurul supraviețuitor: mit în manualul de istorie*, în *Jurnalul Național*, nr. 3341, 10 mai 2004, p. 15.
- ¹⁵ Mărturia lui Gavril Vatamaniuc, în *Arhiva Durerii*, Stockholm, Pionier Press, București, Fundația Academia Civică, 2000, p. 147; Adrian Brișcă (ed.), *Rezistența armată din Bucovina*, vol. II, *1 octombrie 1950-10 iunie 1952*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000, p. 182; Gavril Vatamaniuc, *Lupta armată împotriva comunismului în Bucovina și reprimarea ei*, în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 310; Eugen Șahan, *Aspecte din rezistența românească împotriva sovietizării în perioada martie 1944-1962*, în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 220.
- ¹⁶ DJAN Suceava, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 12/1949, f. 1; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 296 (doc. de la ASRI, fond *P*, dos. 3820, vol. 4, f. 102-105).
- ¹⁷ Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 286 (și nota 2).
- ¹⁸ DJAN Suceava, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 10/1949, f. 11; *Ibidem*, dos. 12/1949, f. 1-2, 22-23, 34-35, 115, 190-191; *Ibidem*, dos. 13/1949, f. 1; *Ibidem*, dos. 14/1949, f. 2, 4.
- ¹⁹ *Ibidem*, dos. 10/1949, f. 11; *Ibidem*, dos. 12/1949, f. 1-2, 22-23, 34-35, 115, 190-191; *Ibidem*, dos. 13/1949, f. 1; *Ibidem*, dos. 14/1949, f. 2, 4; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 346-347, 350, 352 (doc. de la ASRI, fond *P*, dos. 3820, vol. 4, f. 719, 768-769), 402-403, în secțiunea „Dicționar biografic”.
- ²⁰ DJAN Suceava, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 10/1949, f. 11; *Ibidem*, dos. 12/1949, f. 1-2, 22-23, 34-35, 115, 190-191; *Ibidem*, dos. 13/1949, f. 1; *Ibidem*, dos. 14/1949, f. 2, 4.
- ²¹ *Ibidem*, dos. 10/1949, f. 11; *Ibidem*, dos. 112/1949, f. 1.
- ²² *Ibidem*, dos. 12/1949, f. 1, 23, 34, 190; *Ibidem*, dos. 13/1949, f. 1.
- ²³ *Ibidem*, dos. 12/1949, f. 115.
- ²⁴ *Ibidem*, f. 2, 35, 190; *Ibidem*, dos. 13/1949, f. 2; *Ibidem*, dos. 14/1949, f. 4.
- ²⁵ *Ibidem*, dos. 12/1949, f. 191; *Ibidem*, dos. 13/1949, f. 2.
- ²⁶ *Ibidem*, dos. 12/1949, f. 23.
- ²⁷ *Ibidem*, f. 35, 190; *Ibidem*, dos. 14/1949, f. 4; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 296 (doc. de la ASRI, fond *P*, dos. 3820, vol. 4, f. 102-105).
- ²⁸ DJAN Suceava, fond *Poliția Orașului Rădăuți*, dos. 12/1949, f. 22, 115-117.
- ²⁹ *Ibidem*, f. 2, 22, 116, 191; *Ibidem*, dos. 13/1949, f. 1-2.
- ³⁰ *Ibidem*, dos. 12/1949, f. 191.

- ³¹ Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 296-297 (doc. de la ASRI, fond P, dos. 3820, vol. 4, f. 102-105).
- ³² *Ibidem*, p. 299 (doc. de la ASRI, fond P, dos. 3820, vol. 4, f. 102-105).
- ³³ ASRI, fond D, dos. 2168, f. 316-317.
- ³⁴ *Ibidem*, f. 388.
- ³⁵ *Ibidem*, f. 14.
- ³⁶ *Ibidem*, f. 345. Vezi și Florica Dobre (coordonator), Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Țăranu (eds.), *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968). Documente*, Studiu introductiv de Florian Banu și Silviu B. Moldovan, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 111 (doc. din Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare: ACNSAS), fond *documentar*, dos. nr. 36, f. 357-386).
- ³⁷ ASRI, fond D, dos. 2168, f. 341, 345. Vezi și “*Bande, bandiți și eroi*”..., p. 111-112 (doc. de la ACNSAS, fond *documentar*, dos. nr. 36, f. 357-386).
- ³⁸ ASRI, fond D, dos. 2168, f. 281, 241.
- ³⁹ *Ibidem*, f. 26; “*Bande, bandiți și eroi*”..., p. 237 (doc. de la ACNSAS, fond *documentar*, dos. nr. 36, f. 166-192).
- ⁴⁰ V. Blănaru Flamură, *Kazaciocul groazei din Valea Piersicilor – 804 zile și nopți în lanțurile morții*, s.l., Editura Sepco S.R.L., Colecția Iconar în colaborare cu Fundația Buna Vestire, 1996, p. 240, 242, 287. Din păcate, volumul *Kazaciocul groazei...* este prolix, informațiile cu adevărat utile pentru reconstituirea istoriei acestui “grup” fiind sufocate de aprecieri pe teme diverse.
- ⁴¹ *Bande, bandiți și eroi*..., p. 400 (doc. de la Arhivele Ministerului de Interne, fond *Direcția Management Resurse Umane*, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, f. 180-183; în continuare: AMI, fond *DMRU*).
- ⁴² V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, *passim*.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 94-95, 236-237.
- ⁴⁴ George Ungureanu, *Condamnat la moarte*, în *Memoria*, nr. 39, 2/2002, p. 109.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 101
- ⁴⁶ *Ibidem*.
- ⁴⁷ V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, p. 120.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 97-239; George Ungureanu, *op. cit.*, p. 99-100, 105.
- ⁴⁹ George Ungureanu, *op. cit.*, p. 101-102; Vezi și V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, p. 239-288.
- ⁵⁰ George Ungureanu, *op. cit.*, p. 104-105.
- ⁵¹ V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, p. 286-288, 343-345; George Ungureanu, *op. cit.*, p. 100, 109; *Cartea Albă a Securității*, vol. III, 1958-1968, s.l. [București], Serviciul Român de Informații, 1995, p. 110, nota 119 (doc. de la ASRI, fond D, dos. 9572, vol. 61, f. 9-13; *Ibidem*, fond B, nr. 179/3360, f. 1-20). Mulțumim domnului Marius Oprea pentru acest volum.
- ⁵² V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, p. 286; George Ungureanu, *op. cit.*, p. 100, 105.
- ⁵³ George Ungureanu, *op. cit.*, p. 105.
- ⁵⁴ V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, p. 324-325, 343-345.
- ⁵⁵ George Ungureanu, *op. cit.*, p. 108-109; V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, p. 360-474.
- ⁵⁶ *Cartea Albă a Securității*, vol. III, p. 110, nota 119 (doc. de la ASRI, fond D, dos. 9572, vol. 61, f. 9-13; *Ibidem*, fond B, nr. 179/3360, f. 1-20); V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, p. 474-475.
- ⁵⁷ V. Blănaru Flamură, *op. cit.*, p. 287.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 286.
- ⁵⁹ George Ungureanu, *op. cit.*, p. 109.
- ⁶⁰ Ion Antohe, *Răstigniri în România după Ialta*, București, Editura Albatros, 1995, p. 216.
- ⁶¹ *Cartea Albă a Securității*, vol. III, p. 110, nota 119.
- ⁶² George Ungureanu, *op. cit.*, p. 109.

⁶³ Pentru istoria acestei organizații nu dispunem decât de relatarea unui supraviețuitor, Vasile Pânzariu, *Arestat pentru poezie*, în *Analele Sighet*, vol. 7, 1999, p. 593-599.

⁶⁴ *Cu unanimitate de voturi. Sentințe politice adunate și comentate* de Marius Lupu, Cornel Nicoară și Gheorghe Onișoru, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 225-226; “*Bande, bandiți și eroi*”..., p. 396, 398-399 (doc. de la AMI, fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, f. 166-167, 180-183).

⁶⁵ Adrian Brișcă, *Simpozionul de la Câmpulung Moldovenesc, 15 august 2002*, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 32-33, 3-4/2001, p. 209.

⁶⁶ *Cu unanimitate de voturi*..., p. 225; *Bande, bandiți și eroi*..., p. 396, 399 (doc. din AMI, fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, f. 166-167, 180-183).

⁶⁷ *Cu unanimitate de voturi*..., p. 225-226.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 374.

⁶⁹ ASRI, fond D, dos. 2168, f. 346.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 308, 313.

⁷¹ *Ibidem*, f. 266.

⁷² *Ibidem*, f. 187.

⁷³ *Cu unanimitate de voturi*..., p. 370-371 (doc. din Arhivele Militare Române, în continuare AMR).

⁷⁴ Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării democrației în România și al radicalizării rezistenței anticomuniste*, în *Analele Sighet*, vol. 5, 1997, p. 407-408; Idem, *De la sovietizare la represiune și rezistență*, în *Analele Sighet*, vol. 6, 1998, p. 868; Idem, *Arestarea și lichidarea grupurilor anticomuniste din jurul preotului Dumitru Matei*, în *Analele Sighet*, vol. 7, 1999, p. 382-383.

⁷⁵ *Cu unanimitate de voturi*..., p. 371 (doc. de la AMR).

⁷⁶ Mărturia Catrinei Gemeniuc, Stroiești, 29 august 1994. Mulțumim pentru acest interviu domnului Cornel Nicoară, jurist ieșean originar din Bucovina.

⁷⁷ ASRI, fond D, dos. 2168, f. 317; *Cu unanimitate de voturi*..., p. 371-372 (doc. de la AMR); “*Bande, bandiți și eroi*”..., p. 552 (doc. de la AMI, fond DMRU, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, f. 17-22).

⁷⁸ *Cu unanimitate de voturi*..., p. 371 (doc. de la AMR).

⁷⁹ Dorin Dobrințu, *Fapte uitate: Iașul și rezistența anticomunistă (1946-1950)*, în *Anuarul Institutului de Istorie “A.D. Xenopol”*, vol. XLI, 2004, p. 398.

⁸⁰ Discuții cu Liviu Mărgineanu, 1997-1999; Arhivele Tribunalului Militar Iași, fond P, dos. 1970, Iași, vol. 4, f. 5-6, 23-24, 127; ASRI, fond P, dos. 10715, vol. 9, f. 51-52, 112; *Cu unanimitate de voturi*..., p. 224; Liviu Mărgineanu, *De la sovietizare la represiune*..., p. 869; Idem, *Arestarea și lichidarea*..., p. 383-384; Ioana Ralu, *O viață închinată adevărului: Gheorghică Savel*, s.l. [Iași], Editura LIR, 2003, p. 112. „Declarația” lui Tertulian Langa, în *Ibidem*, p. 374-375. Vezi și Marius Oprea (ed.), *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 297 (document de la ASRI, fond P, dos. 10104, f. 13-44).

⁸¹ Dorin Dobrințu, *op. cit.*, p. 406-407.

⁸² Mărturia Catrinei Gemeniuc, Stroiești, 29 august 1994; *Cu unanimitate de voturi*..., p. 371-372 (doc. de la AMR).

⁸³ Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 316 (doc. de la ASRI, fond P, dos. 3820, vol. 6, f. 353).

⁸⁴ *Ibidem*, p. 317-318 (doc. de la ASRI, fond P, dos. 3820, vol. 6, f. 354-355).

⁸⁵ ASRI, fond D, dos. 2168, f. 345-346; Idem, fond P, dos. 64409, vol. 19, f. 336. Vezi și *Bande, bandiți și eroi*..., p. 112 (doc. de la ACNSAS, fond documentar, dos. nr. 36, f. 357-386).

⁸⁶ *Cu unanimitate de voturi*..., p. 372 (doc. de la AMR).

⁸⁷ ASRI, fond D, dos. 2168, f. 317.

⁸⁸ Adrian Brișcă (editor), *Rezistența armată...*, vol. II, p. 70 (doc. de la ASRI, fond P, dos. 3820, vol. 6, f. 336).

⁸⁹ *Cu unanimitate de voturi...*, p. 371, 373 (doc. de la AMR).

⁹⁰ *Ibidem*, p. 371-372 (doc. de la AMR); mărturia Catrinei Gemeniuc, Stroiești, 29 august 1994.

⁹¹ Mărturia Catrinei Gemeniuc, Stroiești, 29 august 1994.

⁹² *Cu unanimitate de voturi...*, p. 371, 373 (doc. de la AMR).

⁹³ Mărturia Catrinei Gemeniuc, Stroiești, 29 august 1994.

⁹⁴ *Cu unanimitate de voturi...*, p. 371 (doc. de la AMR).

⁹⁵ Mărturia Catrinei Gemeniuc, Stroiești, 29 august 1994.

MUZEOLOGIE. ARHIVISTICĂ. CARTE VECHIE

O NOUĂ COPIE MANUSCRISĂ DIN OXENSTIERN. CUGETĂRI DE MULTE FELURI (SECOLUL AL XIX-LEA)

Olimpia Mitric

Résumé: En 1996, apparaissait la première monographie d'un livre de sagesse, *Pensées sur divers sujets de morale* du comte suédois Johann Oxenstiern (1666-1733), une des premières traductions de la langue française effectuée chez nous dans la deuxième moitié du XVIII-ème siècle. Elle a déclenché, auprès d'autres ouvrages semblables un grand écho parmi les érudits moldaves. Il s'agit de la valeureuse thèse de doctorat de Adriana Mitu (**Din vechile cărți de înțelepciune la români. Cugetările lui Oxenstiern (sec. XVIII) / Des anciens livres de sagesse chez les Roumains. Les pensées de Oxenstiern (le XVIII-ème siècle)**, Éditions Atos, Bucarest, 1996), élaborée sous la direction du professeur universitaire docteur Dan Horia Mazilu. À cette occasion, l'auteur a accordé l'attention méritée à la diffusion de l'oeuvre chez les Roumains et a décrit 24 manuscrits connus jusqu'à ce moment-là.

Après avoir recherché les manuscrits gardés dans les collections de la Direction Générale des Archives Nationales – La Filiale Botoșani, nous avons eu la possibilité de découvrir une nouvelle copie manuscrite de cette oeuvre, datant de l'année 1833, inconnue à la bibliographie de spécialité.

Dans cet article, nous établissons l'endroit du nouveau manuscrit, le vingt-cinquième, parmi les autres manuscrits connus et nous présentons sa description conformément à la méthode adoptée dans les catalogues de manuscrits connus. À la fin, nous reproduisons la page 14 de ce nouveau manuscrit pour une éventuelle étude de la graphie.

În anul 1996, vedea lumina tiparului prima monografie a unei cărți de înțelepciune, **Cugetările de multe feluri** ale contelui suedez Johann Oxenstiern (1666-1733), una dintre primele traduceri din limba franceză efectuată la noi, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, stârnind, alături de alte opere asemănătoare, un mare ecou printre cărturarii moldoveni. Este vorba de valoroasa teză de doctorat a Adrianei Mitu, elaborată sub îndrumarea prof. univ. dr. Dan Horia Mazilu¹.

Cu această ocazie, autoarea a acordat atenția cuvenită și răspândirii operei prin copii manuscrise și, în mod special, filiației acestora, posibilă numai în urma unui amănunțit studiu al tuturor textelor cunoscute, inclusiv al grafiilor (vezi paragraful Descrierea manuscriselor, p. 95-119; Anexele 1,2,3). Investigațiile prin biblioteci și arhive au scos la iveală noi manuscrise, necunoscute bibliografiei de specialitate, așa încât în total sunt prezentate 24 de copii manuscrise, cunoscute până la acea dată.

În anii din urmă, cercetând manuscrisele păstrate în colecțiile Direcției Generale a Arhivelor Naționale – Filiala Botoșani (beneficiind de sprijinul deosebit al directoarei Filialei Arhivelor Naționale, Stela Giosan, căreia îi mulțumim călduros și pe această cale), am avut posibilitatea să mai descoperim un manuscrit, din anul 1833. Trecut în Registrul inventar sub titlul curios de **Onticon. Rugăciuni pentru diferite împrejurări**, „Codrul Cosminului”, nr. 12, 2006, p. 195-203

numit, la fel de neașteptat, **Ociricon**, într-una din însemnările celui care l-a comandat și finanțat, manuscrisul n-a prea stârnit curiozitatea specialiștilor. Această nouă copie manuscrisă a fost semnalată de noi, cu ocazia prezentării manuscriselor românești din cele mai importante colecții botoșănene². Întrucât prezentarea sumară a conținutului manuscrisului, prin câteva titluri, nu permite stabilirea locului exact între copiile existente, ne folosim și de acest prilej pentru a reda toate titlurile capitolelor, preluând numerotarea lor după Adriana Mitu, (op.cit., Anexa 2), precum și câteva versuri (celelalte fiind doar semnalate) din cuprinsul unor capitole.

Comanditarul acestei noi copii manuscrise este **Grig<orie> Racliș, medi<lnicer>, eforul orașului Botoșani**, de altfel, un mare prețuitor al textului manuscrisului, după cum se poate deduce din cele două însemnări (trecute mai jos, cu ocazia descrierii noului manuscris). Din păcate, numele copistului nu ne este cunoscut, fie din cauza lipsei foii de titlu, fie pentru-că obișnuia să se semneze la sfârșitul cărții a doua.

Urmărind succesiunea capitolelor, prezența sau absența unora dintre ele, la manuscrisele cunoscute, în volumul menționat, Anexa 2, în paralel cu cele din originalul francez, am constatat că avem a face cu **Cartea I-a. Cugetări de multe feluri**, subgrupa B, copia noastră asemănându-se cel mai mult cu manuscrisul B-3 (coloana 15), copiat în Moldova, la sfârșitul secolului al XVIII-lea de Grigorie Hudeci (descrierea la p. 111). Credem că un astfel de manuscris, din această serie, a stat la baza noii copii. Iată asemănările și deosebiriile dintre cele două manuscrise:

- manuscrisul botoșănean nu este complet, îi lipsesc: foaia de titlu, foile 1 și 6. Urmărind continuitatea textului, precum și numerotarea originală, putem bănuî că s-au pierdut capitolele 1 (Pentru pustietate sau sângurăte), 4 (Pentru dezmiardare), 5 (Pentru izbândirea sau răsplătirea), 18 (Pentru curgerea de la naștere și până la moarte a vieții) și 19 (Pentru viața mea).

- din succesiunea normală a capitolelor, noului manuscris îi lipsește capitolul 155 (Pentru avocați) și are în plus capitolul 6 (Pentru evghenia ce să zice neamul bun).

- capitolele 10 (Pentru glumă sau luarea în răs) și 190 (Pentru ieroglică) considerate "lipsă" în manuscrisul B-3, lipsesc și în manuscrisul nostru, deși nu se poate evoca lipsa foilor. În cazul acesta, putem presupune că n-au existat nici în manuscrisul B-3?

- și noului manuscris, asemenea tuturor celorlalte manuscrise cunoscute, îi lipsește traducerea sonetelor de mai mare întindere, în capitolele menționate de Adriana Mitu (op. cit., p.81).

- mai atragem atenția asupra titlurilor din noua copie, unele sunt mai lungi sau mai scurte (urmând sau nu modelul francez), alte mici deosebiri datorându-se, probabil, grabei: capitolul 78 (Pentru boierii <în loc de:> Pentru boierii cei fără' de averi), capitolul 87 (Pentru bogăția sau îndrăzneală <în loc de:> Pentru bărbăție sau îndrăzneală), capitolul 127 (Pentru sălbăcie, vitejăia, mânia și iuțime <în loc de:> Pentru sălbăcie), capitolul 134 (Pentru hotarul vieții <în loc de:> Pentru hotarul vieții omenești), capitolul 169 (Pentru stare me osăbită <în loc de:> Pentru starea mea obicinuită).

- în privința versurilor, comparându-le cu cele din manuscrisul 1a, subgrupa B (copiat, de asemenea, de Grigorie Hudeci, în Episcopia Romanului), cuprinse în Anexa 3,

am observat, cu câteva excepții, o similitudine perfectă, în manuscrisul nostru fiind prezente mai multe caracteristici ale graiului moldovenesc.

Prin urmare, noua copie manuscrisă, cea de-a 25-a, urmează îndeaproape, cu excepțiile enunțate, unul din manuscrisele copiate de Grigorie Hudeci.

Descrierea noului manuscris identificat cuprinde patru părți, conform metodei adoptată în cataloagele de manuscrise cunoscute: numărul de inventar, vechimea, numărul de file (cu indicarea tipului de numerotare), formatul, dimensiunile legăturii (redate în centimetri); conținutul; însemnările marginale, aprecieri privitoare la hârtie, scriere, ornamentală, legătură, stare de conservare, bibliografie.

Nr. inv. 4 (nr. vechi: 287).

1833, ianuarie (Coperta 3); 113 f., lipsesc: foaia de titlu, f. 1,6, numerotarea originală, cu cifre arabe, are greșeli, se reia numerotarea filelor de la 30 la 40, astfel încât la final sunt 105 file; am folosit-o pe cea nouă, cu creionul; in-2°; L= 39 x 24,2 cm.

< **Oxenstiern. Cartea I-a. Cugetări de multe feluri** >

6. F. 1-1v.: <**Pentru evghenie ce să zice neamul bun**> <parțial + versuri>.

F.1:Inc.: cari să află într-o sâne atâta de scurtă, cât aceasta nu mai pute să ne adunăm a ne însufla urâciunii și grozăviei. De ar fi putut omul să cunoască numai aceia ce să află într-o sâne, în ceasul ce purtă dezmiardare ...

F. 1v.: „A<i> lui Adam toți noi sântem fii, / Și plugul au tras a<i> noștri părinți întâi. / Dar, osteniți și pământul arat, de a-l mai lucra, / Unul dimineața, altul după prânzu s-au pus a degiuga”. /

7. F. 1v.-2: **Pentru dragoste patriei** < + versuri>.

F. 2: „Di ce în estă moșae, nu undi mă nasc / Și patrie vie și undi averi mari mi să dăruesc. / Aice și oriundi să lăcuiesc pot, / Să nu-m lipsască numai trebuincioasele de tot, / Afară de aceasta, știm că nici un proroc în moșăia sa nu estă cinst<it>. / Și iarăși / Viița ni să dăruiești în moșae, / Dar nici cacum vreodată cinstă vie / Pe aceasta ne-o hărăzești / Pământul strein ne-o dăruiești”. /

8. F. 2-2v: **Pentru sfat.**

9. F. 2v.-3: **Pentru economie.**

15.F. 3-4: **Pentru nemulțămire** < + versuri>.

F. 4: „A luoa estă lucru omenesc, / Iar a da săracului dar dumnezăesc. / Și nu cred că ar fi fost vreodată, / Atât puțină Dumnezău precum această dată”. /

16. F. 4-4v.: **Pentru mulțămire.**

17. F. 4v.: **Pentru propoveduitori** <numai începutul>.

20. F. 5v.: <**Pentru rodul împotrivilor sau nenorocirea**> <numai versurile>.

F. 5v.: „În lucruri celi împotrivilor / Ușoară estă a morții defăimare. / Acela poate să fii mai tare, / Carile nimică în lumi n-ari”. /

21. F. 5v.-6v.: **Pentru deznădăjduire.**

22. F. 6v.-7v.: **Pentru credință.**

23. F. 7v.-8: **Pentru lenevire** <+ versuri>.

F. 8: „Omul când nimică lucreazi, / Răle a lucra urmează și afară de aceasta, / Câmpul lenevirei estă plin de urzâci”. /

24. F. 8-8v.: **Pentru carnaval.**

25. F. 8v.-9: **Pentru omul fără de bani.**

26. F. 9-9v.: **Pentru vin** <+ versuri>.

F. 9v.: „Vestitul Dumnezău a desfrânării, / Subțire cumpărători a sâmtării, / Lucrul dezmiardării cei nevinovate, / De cari griji de-a purure să bate. / Prietinul cel mai cu priință gurii, / Trufaș și iubit biruitoriu inimii, / Fiiul unui Dumnezău, jăratu cu umezală / Pui de foc și mult topitoare pară / Vine de ne îndumnezăești / Și ne faci fericiți a veste”. /

27. F. 9v.-10v.: **Pentru numi bun.**

28. F. 10v.-11v.: **Pentru Italie** <+ versuri>.

„Cinste nu ari nimine supt soare, / Precum taliianul și spaniolul are”./

29. F. 11v.-12: **Pentru bucuria** <+ versuri>.

F. 11v.: „Puni zăbăvi și sălință dobânzâi, / Pomenind că pe puțin de focul negrii. / Amestică nebuniia scurtă între sfaturi, / Fiind dulci a te nebuni pe alocuri”. /

F. 12: „Cei muritori să be vinul, / Alte dobitoaci râul. / Lipsască din pieptul omenesc / Băutul apei, cel dobitoacesc”./

30. F.12-13: **Pentru întristăciune.**

31. F. 13-13v.: **Pentru sânidisă** <+ versuri>.

32. F.13v.- 14: **Pentru frică sau temire.**

F. 14: “Când aude de războiu să s<ă> grăiască / Să vede ca un tunet să s<ă> zdrobască / Turnurile, munții cu văi, / Apucă-l dar, numai de vrei./ Și atunci vei vede cu lesnire, / Cum că Ermis are la glezni aripire”. /

“ Fii ce ești, ce sânt alții lasă. / Fiișticare ce să fii nu-ți pasi. / Aceia ce nu ești nu voi, / Iară ce poți voești a fi”. /

33. F. 14-15: **Pentru jocul sau danțul** <+ versuri>.

34. F. 15: **Pentru gust.**

35. F. 15-15v.: **Pentru vedere** <+ versuri>.

36. F. 15v.-16: **Pentru întâmplare sau norocire fără de vesti.**

37. F. 16- 17: **Pentru Franța.**

38. F. 17: **Pentru supărare.**

39. F. 17-17v.: **Pentru prepus.**

40. F. 17v.-18v.: **Pentru milostivire sau blândeți sau îndurarea** + versuri.

41. F. 18v.-19v.: **Pentru mâniia.**

42. F. 19v.-20: **Pentru Poloniia.**

43. F. 20-21v.: **Pentru Deoghen.**

44. F. 21v.-22: **Pentru minciună.**

45. F. 22-23: **Pentru nenorocire.**

46. F. 23-23v.: **Pentru hotărâre dumnezăiască.**

47. F. 23v.-24: **Pentru facire de bine.**

48. F. 24v.-25v.: **Socoteli asupra lui Iulie chesariul.**

49. F. 25v.-26: **Pentru Eva și pentru șarpe.**

50. F. 26-26v.: **Pentru slujărea dumnezăiască.**

51. F. 26v.-27: **Cugetare asupra lui Pombei.**

52. F. 27v.: **Pentru Englitera.**

53. F. 28-29: **Pentru 4 ciferturi a<le> anului.**

54. F. 29-29v.: **Pentru nemereala ce cu folos sau priință.**

55. F. 29v.-30: **Pentru răs.**
56. F. 30-30v.: **Pentru creștere.**
57. F. 30v.-31: **Pentru mari cuviință la strae.**
58. F. 31-32: **Pentru lăcomiia bucatelor sau îmbuibare pântecelui.**
59. F. 32-32v.: **Pentru frum<u>săță <+ versuri>.**
 F. 32v.: „Frum<u>săța iaste un strâcăcios bine, / Carii cu cât la mai mulți ani vine, / Să micșureazi sâlindu-să să alergi / Și la vremea sa, ea sângură să culegi”. /
60. F. 32v.-33: **Pentru prieteșugul cel făr de folos.**
61. F. 33-33v.: **Pentru curiozâta, adică iscodire.**
62. F. 33v.-34v.: **Pentru prorocie <+ versuri>.**
63. F. 34v.-35: **Pentru milostenie.**
64. F. 35v.: **Pentru Olanda.**
65. F. 35v.-36v.: **Pentru nemurire numelui.**
66. F. 36v.-37: **Pentru păgânătate veacului nostru.**
67. F. 37-37v.: **Pentru coroanile celi cata diia dohin sau cu alegire.**
68. F. 37v.-38: **Pentru izvodire întâmplările celor mari.**
69. F. 38v.-40: **Vorba trupului cu sufletul.**
70. F. 40-40v.: **Pentru socoteală.**
71. F. 41-41v.: **Pentru schimbare legii sau a credinții.**
73. F. 41v.-42: **Pentru ce adevărată temire de D<u>mnezău.**
74. F. 42-42v.: **Pentru politica.**
75. F. 42v.-43: **Pentru statornicie.**
76. F. 43-43v.: **Pentru stare cea obicinuită a omului.**
77. F. 43v.-44: **Pentru curgire ce obicinuită a lumii + versuri.**
78. F. 44-44v.: **Pentru boierii <în loc de: Pentru boierii cei făr' de averi>.**
79. F. 45-45v.: **Pentru zavistie.**
80. F. 45v.-46v.: **Pentru îndărăptnicie.**
81. F. 46v.-47: **Pentru râvnă.**
82. F. 47-47v.: **Pentru viața Curții.**
83. F. 47v.-48: **Pentru socotelile vechimii de fericire ce mai înaltă.**
84. F. 48-48v.: **Pentru încredințare.**
85. F. 48v.-49: **Pentru Marile Alexandru.**
86. F. 49-49v.: **Pentru statornicie în nenorociri.**
87. F. 49v.-50: **Pentru bogăția sau îndrăzneală <în loc de: Pentru bărbăție sau îndrăzneală>.**
88. F. 50-50v.: **Pentru o inimă bună.**
89. F. 50v.-51: **Pentru interes.**
90. F. 51-51v.: **Pentru schimbare firii în norocirii.**
91. F. 51v.-52: **Pentru îndurarea.**
92. F. 52: **Pentru nădejde.**
93. F. 52-52v.: **Pentru norocire.**
94. F. 52v.-53: **Pentru măgulire.**
95. F. 53-53v.: **Pentru Carol al Cincilea.**
97. F. 53v.-54v.: **Pentru călătorie în țări streine.**

98. F. 54v.-55: **Pentru suflet.**
99. F. 55-56: **Pentru ministrii cei din Curțile streine.**
100. F. 56: **Pentru obrăznicie.**
101. F. 56-56v.: **Pentru fire schimbată.**
102. F. 56v.-57v.: **Pentru Săneca.**
103. F. 57v.-58: **Pentru prețul lucrurilor celor rari.**
104. F. 58-58v.: **Pentru umbletul cu corabie pe mare.**
105. F. 58v.-59: **Pentru războiu.**
106. F. 59-59v.: **Pentru jocul cărților.**
107. F. 59v.-60: **Pentru cruzâme sau cumprire.**
108. F. 60: **Pentru răcomendația <+ versuri>.**
109. F. 60v.-61: **Pentru himiia.**
110. F. 61-62: **Pentru știință <+ versuri>.**
111. F. 62: **Pentru clevetire.**
112. F. 62-63: **Pentru obiceiul a be pentru sănătate.**
113. F. 63-63v.: **Pentru Paschen.**
114. F. 63v.-64: **Pentru primblare.**
115. F. 64-64v.: **Pentru dragoste <+ versuri>.**
116. f. 64v.-65: **Pentru scumpete sau iubire de argint <+ versuri>.**
117. F. 65-65v.: **Pentru zălotipia.**
118. F. 65v.-66v.: **Pentru zăbăvile mele.**
119. F. 66v.-67: **Pentru credința oamenilor celor de cinste.**
120. F. 67v.: **Pentru tăbac.**
121. F. 68: **Pentru visuri.**
122. F. 68v.-69: **Pentru podagrie.**
123. F. 69-69v.: **Pentru magia.**
124. F. 69v.-70v.: **Pentru sărăcie <+ versuri>.**
125. F. 70v.: **Pentru complimenturi.**
126. F. 70v.-71v.: **Pentru nălucire.**
127. F. 71v.-72: **Pentru sălbătăcie, vitejăia, mânia și iuțime <în loc de: Pentru sălbătăcie>.**
128. F. 72-73: **Pentru neadeverire lucrurilor vieții aceștia.**
129. F. 73-73v.: **Pentru vrăji.**
130. F. 73v.-74v.: **Cugetare pentru o inimă năcăjită <+ versuri>.**
131. F. 74v.-75: **Pentru a fi mulțămit niștine în ceia ce să află.**
132. F. 75v.-76: **Pentru patimi.**
133. F. 76-76v.: **Pentru vremi.**
134. F. 76v.-77: **Pentru hotarul vieții <în loc de: Pentru hotarul vieții omenești>.**
135. F. 77v.-78: **Pentru doftorie cari nu atinge pre cei buni doftori.**
136. F. 78-78v.: **Pentru moarte.**
137. F. 78v.-79: **Pentru epitafiia <+ versuri>.**
138. F. 79-79v.: **Pentru comediia ce de obște.**
139. F. 79v.-80: **Pentru ce dreaptă împărțire a firii.**

140. F. 80: **Pentru cinste.**
141. F. 80v.-81: **Pentru răbdare.**
142. F. 81-82: **Pentru cetire** <+ versuri>.
143. F. 82-83v.: **Pentru doâ căi pre carii umblă oamenii întru această viață.**
144. F. 83v.-84: **Pentru primejdie ce iaste a grăi de cei mari.**
145. F. 84-84v.: **Pentru socotința de sâne sau mândriia.**
146. F. 84v.-85: **Pentru deșărtăciune celor mai multe păzări ale noastre.**
147. F. 85: **Cinste ce să cuvini unui ministru.**
148. F. 85-85v.: **Pentru cel adevărat politic** <+ versuri>.
149. F. 85v.-86: **Pentru Cavala.**
150. F. 86-87: **Pentru celi mincinoasă pietri a unii coroane.**
151. F. 87-89v.: **Pentru dragoste.**
152. F. 89v.: **Pentru a unui om minte.**
153. F. 90: **Pentru știința ce nu-i de folos.**
154. F. 90-91v.: **Pentru pilda oblăduitoriului** <+ versuri>.
156. F. 91v.: **Pentru omul limbut carile grăești multe** <+ versuri>.
157. F. 91v.-93: **Pentru legi.**
158. F. 93-93v.: **Pentru cădere ce obișnuită la oamenii cei mari.**
159. F. 93v.-94: **Pentru Ispania.**
161. F. 94-94v.: **Pentru schimbare la cari toate lucrurile sânt supusă.**
162. F. 94v.-95: **Pentru mesăle cele mari.**
163. F. 95: **Pentru pocăința ce târzăe.**
164. F. 95v.: **Pentru stare bărbaților cari nu iubăsc a îndatori pre alții.**
165. F. 95v.-96: **Pentru Neiapoli.**
166. F. 96-97: **Perelipsăs a istoriei Râmului.**
167. F. 97-97v.: **Pentru pomul cel oprit în Raiul pămintesc.**
168. F. 97v.-99: **Pentru Portugali**<a>.
169. F. 99v.: **Pentru stare me osăbită** <în loc de: **Pentru starea mea obicinuită**>.
170. F. 100-100v.: **Pentru acei 7 înțelepți a**<i> **Eladiei.**
171. F. 100v.-101v.: **Pentru Roma.**
172. F. 101v.-102: **Pentru viața de la câmp.**
173. F. 102-102v.: **Perelipsăs istoriei jidovilor.**
174. F. 102v.-103v.: **Pentru viața ce sânguratică din mănăstiri.**
175. F. 103v.-104v.: **Pentru Săvile.**
176. F. 104v.-105: **Pentru sănătate.**
177. F. 105-105v.: **Pentru bătrâneți**
178. F. 105v.-106: **Pentru raiul pămintesc.**
179. F. 106-106v.: **Pentru ce puțână temelie ce să cade a ave asupra omului** +
versuri.
180. F. 106v.-107: **Pentru slava ce deșartă.**
181. F. 107-107v.: **Pentru paza credinții.**
182. F. 107v.-108: **Pentru celi** <sic> **ce să socotești că numai el iaste ce iaste** +
versuri.

183. F. 108-108v.: **Pentru obiceiul a lăuda toate acele ce să văd sau să aud + versuri.**
184. F. 108v.-109v.: **Pentru filosofia.**
185. F. 109v.-110: **Pentru acel tăinos epitafion a lui Elia Lelia Crispis + versuri.**
186. F. 110v.-111: **Pentru dragoste celor cioplite.**
187. F. 111-111v.: **Pentru gustul cel rău a<l> omului.**
188. F.111v.: **Pentru boeriile sau vredniciile cele cumpărate <+ versuri>.**
189. F. 112-112v.: **Pentru izvodire crăiilor <+ versuri>.**
191. F. 112v.-113: **Pentru theatra.**
192. F. 113-113v.: **Pentru că să cade a gândi cu multă socoteală mai înainte de a începi lucrul.**
193. F. 113v.: **Pentru strâmbătate ce au a pofiti să fie norociți.**

Însemnări: Coperta 1: “S-au prescris, la anul 1833, carte aceasta, ce să numești Ociricon <sic>; i-a unui iubitori de învățătură” <chirilice, cerneală neagră>.

Coperta 3, aceeași mână, chirilice, cerneală neagră: „Aceasta carte pre mult folositoare pentru tot omul, din care îndulcindu-mă din a ei cetire, am plătit șasăzeci lei de au prescris-o, la anul 1833, ghenari, lăsându-o spre a să folosi din ea și urmașii mei, întru pomenirea mea, luna mart, 1-iu, Grig<orie> Racliș, medi<lnicer>, eforul orașului Botoșani”; <mai jos, altă mână, chirilice, cerneală rădăcinie>: „Mi s-au hărăzit mie, gios iscălitul, 1837, Eg.<?> Buznianul, sachelari”.

Hârtie cu filigran. Scris cursiv, format (vezi, alăturat, reprodusă f. 14 din manuscris, pentru un eventual studiu al grafiei), cu 31-32 rânduri pe pagini cu reclamă; cerneală neagră. Fără elemente de ornamentică. Legătura din carton, piele la cotor și colțuri; o încuietoare din piele, tranșele în chinovar.

Manuscris incomplet, copiat, probabil, în Botoșani. Lipsa altor însemnări, ex-librisuri, ștampile, ne dovedește o circulație restrânsă.

Bibliografie: Identificat greșit și semnalat de Adrian Pricop și Iosif Naghiu, *Manuscrise păstrate la Filiala Botoșani a Arhivelor Statului*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1970, nr. 11-12, p. 703.

NOTE:

1. *Din vechile cărți de înțelepciune la români. Cugetările lui Oxenstiern (sec. XVIII)*, București, Editura Atos, 1996.

2. Olimpia Mitric, *Manuscrise românești în colecții botoșănene (secolele XVII-XX) – prezentare generală*, în „Revista română de istorie a cărții”, An I, nr. 1, 2004, p. 75-76.

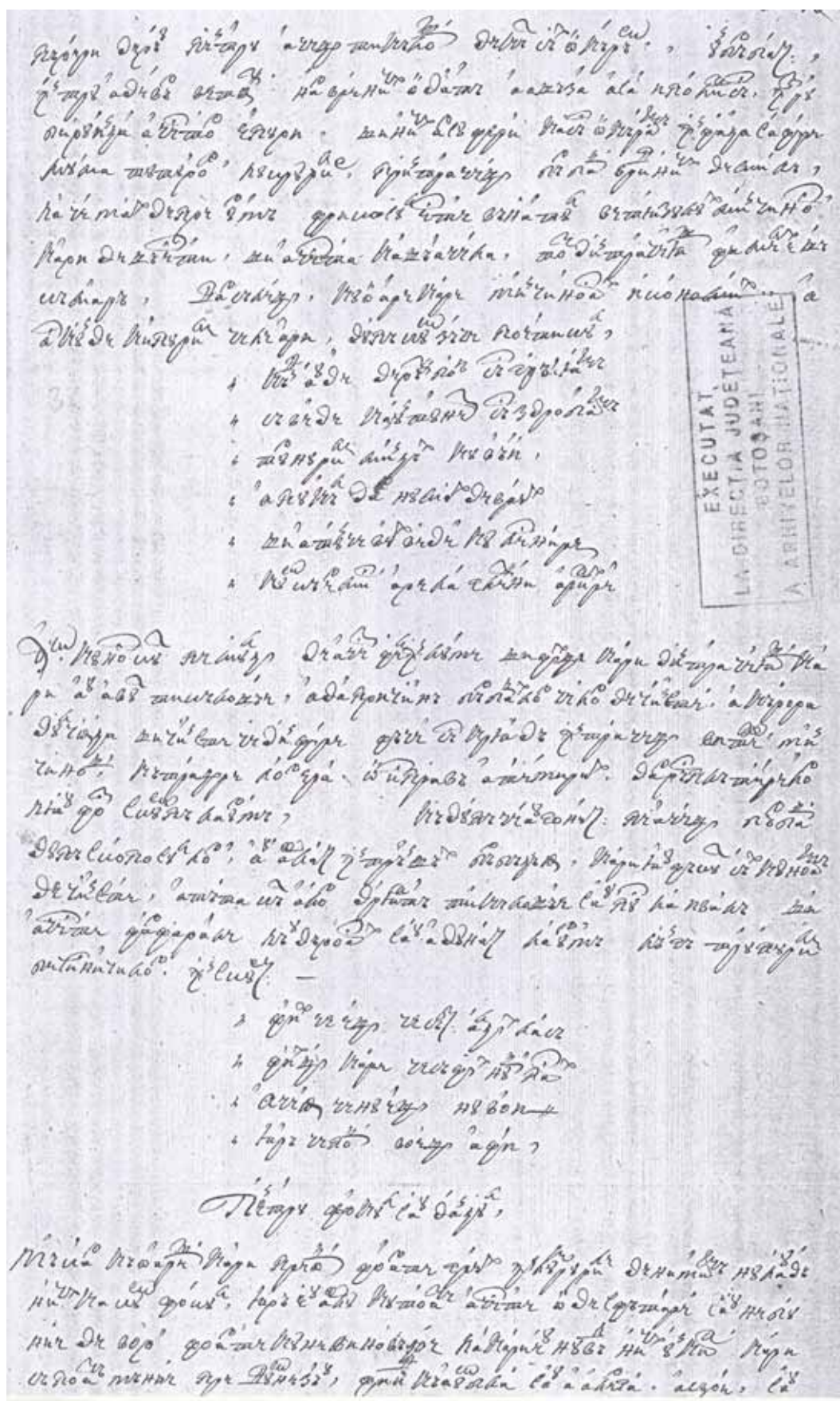

Fig. 1, Oxenstiern, *Cartea I-a. Cugetări de multe feluri*, f. 14.

Ms. în proprietatea Direcției Județene Botoșani a Arhivelor Naționale.

VALORI ALE ARTEI ȘI CIVILIZAȚIEI DIN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE, ÎN MUZEUL MĂNĂSTIRII PUTNA

Doina Maria Creangă

Résumé: *L'époque d'Etienne Le Grand constitue dans le plan des réalisations matérielles et spirituelles un moment d'apogée de la création médiévale. Les valeurs de l'art et de la civilisation sur le monde de l'homme médiéval; les aspirations artistiques de l'époque se reflètent dans les divers genres de la création; elles ont été influencées par menaces externes, surtout dans le domaine de l'architecture.*

De la multitude d'objets créés pendant cette période, certains ont disparu en diverses circonstances historiques; d'autres se trouvent exposés dans les grands musées et bibliothèques du monde. L'ouvrage présente les principales valeurs de l'art et de la civilisation datant du musée de la Monastère de Putna.

Epoca lui Ștefan cel Mare constituie și în planul realizărilor materiale și spirituale un moment de vârf al creației medievale. Valorile artei și civilizației ștefaniene sunt conforme cu posibilitățile tehnico-materiale, precum și cu viziunea despre lume a omului medieval, aspirațiile artistice ale epocii oglindindu-se în diversele genuri ale creației, care au fost influențate și de amenințările externe, mai ales în domeniul arhitecturii¹.

Odată cu întemeierea marelui complex monastic de la Putna, cea mai importantă ctitorie religioasă a marelui voievod, centrul de gravitație al vieții cultural-artistice din Moldova se deplasează către acest așezământ. Putna reprezintă un centru cultural de excepție găzduind însemnate colecții de artă medievală care au fost cercetate și prezentate în numeroase cărți, cataloage și articole fiind interpretate și apreciate mai cu seamă sub raport iconografic și estetic².

Celebră rămâne comparația făcută de unii cercetători cu privire la rolul cultural al unor mănăstiri din epoca lui Ștefan cel Mare cu instituțiile moderne din vremea noastră: „Mănăstirii Neamțu i s-ar putea atribui titlul unei facultăți de litere, pe când Mănăstirea Putna i-ar reveni gloria celei mai înfloritoare academii de arte frumoase din trecutul românesc”. Ea își merită pe deplin această glorie nu numai prin operele pe care le-a creat, ci și prin artiștii pe care i-a format în atelierele sale, o veritabilă școală cu un proces de învățământ sistematic organizat³.

După unele cercetări, *scriptoriul* Mănăstirii Putna a luat ființă încă din anul 1466, în acest sens pledează faptul că un *minei pe luna aprilie*, existent acum la Biblioteca din Moscova, a fost scris aici, se pare, în 1467, din porunca lui Ștefan cel Mare „pe vremea arhimandritului chir Ioasaf, cu mâna multpăcătosului Nicodim diaconul”⁴; autorul de mai târziu al celebrului *Evangheliar* de la Humor, caligrafiat și miniat, de asemenea, la Putna și dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Humor. *Evangheliarul*, înzestrat în mod excepțional și cu portretul domnitorului are datat manuscrisul și miniaturile la 17 iunie

6981(1473)⁵. Ferecătura de argint aurit, decorată cu reliefuri figurative, datată 20 noiembrie 6995 (1487), este o lucrare vădit inspirată de tipul celei dăruite de Lațcu Cânde mănăstirii Neamț și a fost realizată pe loc tehnica au repoussé (prin ciocănire)⁶.

Marele voievod începe timpuriu organizarea activităților menite să înzestreze cea mai importantă din ctitoriile sale cu cărțile de cult necesare prin transferarea de la Neamț a egumenului Ioasaf împreună cu monahii cei mai iscusiți în arta caligrafiei și a miniaturii, formați la vechea și rodnică școală a lui Gavril Uric⁷.

Fig.1. Ferecătura *Tetraevangeliarului* de la Humor (1487)

Se cunosc aproximativ circa zece nume de caligrafi și miniaturiști care au lucrat la Mănăstirea Putna în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, numărul acestora trebuind să fi fost considerabil mai mare dacă se are în vedere faptul că multe dintre manuscrisele copiate aici au dispărut de-a lungul zbuciumatei noastre istorii, iar printre puținele care s-au păstrat figurează destule cu paternități incerte, nedatate și nelocalizate încă.

Sub domnia lui Ștefan cel Mare cultura moldovenească scrisă capătă noi valențe, prin diversificarea domeniilor abordate în cuprinsul acestora. Astfel, pe lângă caligrafii care au copiat, în special texte religioase, în a doua jumătate a secolului al XV-lea a luat ființă și s-a dezvoltat la Putna o importantă școală muzicală, condusă de protopsaltul Eustație, autor de cântări bisericești pe note, înserate într-un *Irmologhion* care se păstrează și astăzi în patrimoniul mănăstirii. Tot aici se copiau tratate de medicină în limba latină, se calculau și se redactau după date astronomice, pascalii pe zeci și pe sute de ani, se scriau faimoasele *Anale putnene* ș.a.

Multe dintre capodoperele caligrafiate, miniate sau ferecate în vremea lui Ștefan cel Mare, se află în marile muzee și biblioteci ale lumii, la Putna păstrându-se ca aparținând cu siguranță epocii ștefaniene, următoarele:

- trei Evanghelii (și anume *Tetraevangelul de la Humor*, 1473; *Tetraevangelul lui Paladie* 1489; *Tetraevangelul anonim de la Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea* 1504-1507) expuse în Muzeul de la Putna;

- două minee: *Minei pe luna august scris de monahul Casian 1467* și *Minei pe luna noiembrie scris de monahul Casian 1467*; ambele se află într-o stare precară de conservare care nu le-a permis să fie expuse;

- trei sbornice: *Sbornicul scris de monahul Chiriac-1470*, *Sbornic scris de ieromonahul Iacov-1474*, *Sbornic atribuit monahului Chiriac-1481?*, ultimele două fiind expuse la Putna

- un triod, *Triodul penticostar al lui Simion Budinceanul, 1492?*, expus la Putna;

- o leavțiță: *Leavțița Sfântului Ioan Scărarul scrisă de Monahul Vasilie*, aflată și ea în actuala expoziție a Muzeului de la Putna;

- un ceaslov: *Ceaslovul scris de monahul Paladie, 1493*, care datorită stării avansate de degradare nu se va expune, urmând a fi restaurat.

Cu ocazia lucrărilor de conservare efectuate asupra manuscriselor care au intrat în actuala expoziție a Muzeului Mănăstirii Putna, au putut fi studiate și cercetate în amănunt toate exemplarele, fapt ce a condus la constatarea unor aspecte inedite.

Astfel, investigația stereomicroscopică a *Ceaslovului scris de monahul Paladie, 1493* a permis evidențierea unor concluzii, care coroborate cu alte investigații și cu observațiile restauratorului de carte (care a constatat aceleași urme de sol pe foi), ne permit să avansăm ideea că piesa a fost îngropată sau depozitată într-un mediu total inadecvat⁸. Astfel se explică starea avansată de degradare dar și prezența pe suprafața pielii a unor urme de sol, precum și caracteristice pielii asemănătoare cu ale pieilor arheologice studiate⁹.

Se cunoaște că în decursul istorie zbuciumate ale acestui popor de multe ori valorile de artă au fost ascunse din calea cotoritorilor, de foarte multe ori îngropate și se pare că piesa a avut un asemenea destin.

Fig. 2. Copertă *Ceaslov* (1493)

Dintre manuscrisele neidentificate (în număr de nouă), dar atribuite și susceptibile de a aparține aceleași perioade și chiar unora dintre caligrafiile cunoscute ai vremii respective, menționăm *Minei anonim pe luna octombrie*, care are lipsă foaia de la

sfârșit, pe care ar fi trebuit să se afle pisană cărții, dar a cărei copertă are motive identice cu cele găsite pe copertile datate ca aparținând epocii lui Ștefan cel Mare.

Dintre motivele zoomorfe stilizate unele apar frecvent imprimate și în pielea copertilor; este vorba de acele siluete de bouri, vulturi bicefali sau monocefali și ghiocelul cu trei petale, dispuse în succesiuni romboidale sau circulare, separat sau împreună pe aceeași copertă. Astfel siluetele de bouri apar izolate pe scoarțele *Mineiului scris de Monahul Casian în 1467*, iar cele de vulturi pot fi întâlnite pe copertile mai multor manuscrise de la sfârșitul secolului al XV-lea: *Triodul lui Simeon Budinceanul din 1492*, *Ceaslovul monahului Paladie din 1493*, *Psaltirea anonimă (cea mare)*¹⁰ (vezi figura 3 și 4).

Particularitatea comună tuturor copertilor din piele ce îmbracă manuscrisele ștefanieni constă în deosebirea de motiv existentă între cele două fețe ale copertei.

Fig.3. Detaliu față, copertă *Minei anonim pe octombrie*

Fig. 4. Detaliu verso, copertă *Minei anonim pe octombrie*

Alte manuscrise ce par a aparține aceleași epoci sunt: *Mineiul anonim pe ianuarie, nr.inv.3/1849*, *Minei pe luna noiembrie scris de Popa Ignat și datat Iunie 1504*, *Triodul penticostar al lui Simion Budinceanu, 1492 ș.a.*, pe a căror coperte se găsesc vulturii bicefali.

Se remarcă, cu deosebire, calitatea de excepție a materialelor utilizate pentru realizarea acestor opere, astfel manuscrisele lucrate pe pergament folosesc un sortiment foarte fin și rezistent, acel *vellum* realizat îndeosebi din piele de vițel (foarte tânăr) sau oaie, superior calitativ și foarte rezistent, ceea ce explică starea relativ bună de conservare a acestora comparativ cu a altora de dată mai recentă.

De asemenea, manuscrisele care au avut drept suport de scriere hârtia filigranată, se remarcă printr-o foarte bună calitate și rezistență a acesteia, sortimentul folosit, se pare că a fost hârtia din cârpe sau mătase, de calitate superioară celei pe suport celulozic și care era adusă din apusul Europei.

Obiectele din metale prețioase ilustreau spiritul de sinteză al meșterilor locali influențați de procedee tehnice bizantine și occidentale, ei îmbinând elemente iconografice și compoziționale realizând, astfel, opere originale, specifice artei românești.

Evul mediu preia și duce mai departe somptuoasa artă a metalelor prețioase din antichitate, adaptând-o propriei supracstructuri, îndeosebi cultului creștin: *cruci, cădelnițe, cățui, candel, sfeșnice, ripide, ferecături de cărți, potire ș.a.* Astfel, o *Cădelniță* din argint aurit, păstrată la mănăstirea Putna, datată 12 aprilie 6978 (1470), dăruită de Ștefan cel Mare, are aspectul unei clădiri gotice și reprezintă categoria de argintării dependente de formele introduse în Transilvania.

Tradiția bizantină, preluată și împământenită în Moldova, este reprezentată prin frumoasele ripide din filigran – două, actualmente în Patmos, dăruite inițial, la 30 iulie 6996 (1488), mănăstirii Zografu, și altele două, datate 14 ianuarie 7005 (1497) executate din ordinul lui Ștefan cel Mare în mănăstirea Putna și aflate în prezent una la Muzeul de istorie a României și cealaltă în muzeul de la Putna¹¹.

Alături de *scriptoriul* mănăstirii, de școlile sale trilingve greco-slavo-române și de atelierele în care se executau valoroase argintării și icoane, sculpturi în piatră și lemn, se înființează aici cel mai important atelier de broderie românească, în care se lucra cu fir de aur și argint, cu mătăsuri scumpe și pietre prețioase și din care au ieșit opere excepționale, celebre azi în toată lumea¹².

Broderiile și țesăturile constituie, pe lângă piesele lucrate în argint aurit, categoria cea mai importantă de obiecte necesare ofierii cultului și decorațiilor interioare. Atât prin somptuozitatea materialelor folosite, cât și prin frumusețea figurilor ce le împodobesc, prin echilibrul compoziției și armonia, repartitia culorilor, broderia reprezintă una dintre creațiile artistice cele mai reprezentative pentru epoca lui Ștefan cel Mare.

Fig.5. Cădelniță 1470

Fig.6. Ripidă 1497

Prin tematica și stilistica lor, broderiile moldovenești din veacul al XV-lea, îndeosebi cele dăruite de Ștefan și de familia sa, formează un tot stilistic unitar cu pictura religioasă, iar decorația amintește atât de cea de pe lespezile funerare cât și de ornamentele manuscriselor vremii¹³. Tehnica cea mai des folosită este brodarea pe față¹⁴. Originalitatea broderiilor moldovenești nu trebuie căutată numai în tehnica desăvârșită ci și în bogatul repertoriu de motive ornamentale care stau la îndemâna artiștilor brodeori, motive preluate din arta populară și din cea religioasă¹⁵. Cunoașterea perfectă a meșteșugului ajunge să se împletească cu viziunea personală a artistului, obținându-se opere ce fac dovada unei epoci de maturitate creatoare¹⁶.

Trebuie subliniat faptul că broderiile și țesăturile nu reprezintă simple obiecte de artizanat, ele sunt adevărate opere de artă¹⁷. Echilibrul și, de multe ori, monumentalitatea compoziției, organicitatea liniei, armonia cromatică, expresivitatea personajelor, gestica acestora, corespondența între ritmuri de ansamblu, așează broderia între artele majore și o apropie atât de pictura murală cât și de miniatură¹⁸.

Știința de a adapta compoziția pe o suprafață dată, raportul echilibrat între figurație și ornament, culorile alese cu grijă ne fac să înțelegem de ce broderia a fost numită „pictură cu acul”¹⁹. Despre broderia veche românească și prin aceasta, implicit, despre broderiile de la Putna Ana Maria Musicescu nota: „Somptuoasă și strălucitoare prin firul de aur, argint și mătase colorată cu care este lucrată, impresionantă prin desăvârșirea tehnică și prin capacitatea de a face direct și imediat inteligibilă lumea de simboluri pe care o înfățișează, de valoare artistică remarcabilă, vădită sub aspecte de o varietate ce-i subliniază interesul, broderia veche românească aduce (...) una dintre contribuțiile românești cele mai reprezentative nu numai la arta sud-estului european, ci și la aceea a întregului orient creștin”²⁰.

Broderiile din timpul lui Ștefan sunt, în istoria artei medievale românești, opere

reprezentative, ele oglindind ceea ce a venit, prin înrăurire, din arta bizantină, dar și meșteșugul artistic statornicit pe o străveche tradiție de artă populară.

Broderia medievală românească reprezintă unul din cele mai strălucite capitole ale istoriei artei noastre din toate timpurile îmbinând tradițiile autohtone cu cele bizantine și orientale Colecția cuprinde broderii liturgice, epitafuri, aere, pocrovețe, dvere, zaves, văluri de tâmplă, acoperăminte de pistol, de tetrapod și de morminte, epitrahile, rucavițe, omofoare, orare, bedernițe²¹. Dintre toate comorile acestei epoci, menționăm pe cele care cere se află în Muzeul Mănăstirii Putna, puține dar valoroase și care au reușit să învingă vitregiile istoriei ajungând până la noi:

- un *Aer* datat 20 martie 1481, un *pocrovăț* pentru disc și unul pentru potir (1481?), dăruite de Ștefan cel Mare Mănăstirii Putna, unde, probabil au și fost lucrate;

- un *Văl liturgic* – Panaghia (1481?) dăruit Putnei de către Ștefan și datat posibil 1481, datorită identității tehnice și stilistice cu a *pocrovețelor* datate 1481;

- un *Epitaf* datat 1490, executat la Putna din porunca lui Ștefan și dăruit Mănăstirii

- *Dvera Bunei Vestiri* (13 iunie, 1483?), lucrată la Putna din porunca lui Ștefan cel Mare, dar lipsind din pisanie anul executării piesei;

- *Zavesa Adormirii Maicii Domnului* (datată 5 mai 1485), dăruită de Ștefan cel Mare Mănăstirii Putna, în atelierul căreia a fost executată la porunca acestuia;

- *Dvera Răstignirii* (datată 10 august 1500), dăruită de Marele Voievod Mănăstirii Putna, în atelierele căreia a fost executată;

- *Acoperământ de tetrapod* (datat 25 decembrie 1502), dăruit de Ștefan cel Mare Mănăstirii Putna și executat tot aici;

- *Acoperământ de tetrapod*, dăruit Mănăstirii Putna de către Maria Voichița, văduva lui Ștefan cel Mare datat 20 noiembrie 1504;

- *Acoperământ de mormânt al Doamnei Maria, soția lui Radu cel Frumos*, (decedată la 11 mai 1500) executat în atelierul Mănăstirii Putna;

- *Acoperământ pentru mormântul lui Ștefan cel Mare*, (decedat al 2 iulie 1504) confecționat din porunca lui Bogdan voievod, fiul lui Ștefan cel Mare, probabil tot la Mănăstirea Putna;

- nouă *Epitrahile* executate probabil din porunca lui Ștefan cel Mare la Putna și dăruite Mănăstirii, dintre care doar patru au inscripții care demonstrează datarea, restul fiind probabile datorită asemănărilor tehnice și stilistice cu broderiile din aceeași perioadă;

- un *Omofo*, probabil dăruit de Ștefan cel Mare Mănăstirii Putna, restaurat parțial, posibil în secolul al XVIII-lea, și despre care specialiștii au păreri diferite privind proveniența.

Un punct culminant îl atinge acest atelier în *Acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop* (1477), considerat de către exegeții genului ca fiind cel mai vechi portret brodat în mărime naturală din arta moldovenească²².

Fig.7. *Acoperământ de mormânt al Mariei de Mangop* (partea superioară)

Lucrare de o deosebită valoare istorică și artistică, *Acoperământul Mariei de Mangop*, datorită unei stări avansate de degradare, a fost supus unui amplu și dificil proces de restaurare, care a permis astfel expunerea piesei la Vatican, în expoziția „Ștefan cel Mare și Sfânt – Punte între Occident și Orient” (septembrie 2004).

Dar importanța Putnei nu se limitează numai la vechimea și numărul obiectelor ce le deține, ci mai ales la înalta lor calitate artistică, la unitatea stilistică a acestora, fapt care face din această colecție exponentul însuși al stilului moldovenesc²³. Obiectelor executate în atelierele proprii ale mănăstirii li s-au adăugat cele provenite din donații, constituindu-se primele colecții ce vor pune premisele unui viitor muzeu. Mărturii de o deosebită valoare artistică ale artei și civilizației medievale, păstrate cu atâta sfîntenie timp de cinci secole, *tezaurul* de la Putna pentru a putea să bucure mintea și sufletul generațiilor viitoare are nevoie de atenția și grija tuturor celor care îl pot salva de boala necruțătoare a indifferenței cu care este tratat.

NOTE:

¹ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 699.

² Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1988, p. 4

³ *Ibidem*, p.34-35.

⁴ Olimpia Mitric, *Carte românească manuscrisă din nordul Moldovei*, București, Editura Atos, 1998, p.17.

⁵ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1959, p. 340-344.

⁶ Academia Română, *Istoria Românilor*, volumul IV, București, Editura Enciclopedică, 2001, p.770.

⁷ Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 345.

⁸ Doina Creangă, Melinda Pruneanu, *Investigarea copertei Ceaslovului scris de monahul Paladie în 1493*, în „Codrul Cosminului”, nr. 11 (21), 2005, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, p. 145-150.

⁹ Nicolae Badea, Nicoleta Melniciuc Puică, Doina Creangă, *Investigații asupra unui fragment de piele descoperit în săpătura arheologică de la Biserica Mirăuți (Suceava)*, în „Revista Muzeelor”, nr. 3-4, 1999, p.105.

¹⁰ Dumitru Năstase, *Vulturii bicefali de la Mănăstirea Putna, în Ștefan cel Mare și sfânt (1504-2004) – atlet al credinței creștine*, Suceava, Editura Mușatinii, 2004, p.71-81.

¹¹ Academia Română, *Istoria Românilor*, volumul IV, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 770-771.

¹² Claudiu Paradais, *op. cit.*, p.192.

¹³ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 279.

¹⁴ *Ibidem*, p. 282.

¹⁵ *Ibidem*, p. 283.

¹⁶ *Ibidem*, p. 284.

¹⁷ Ana Maria Musicescu, *Broderia veche românească*, București, Editura Meridiane, 1985, p. 11.

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Claudiu Paradais, *op.cit.*, p.192.

²² Ana Maria Musicescu, *Muzeul Mănăstirii Putna*, București, Editura Meridiane, 1967, p. 16.

²³ Teodora Voinescu, *Tezaurul*, în „Contemporanul”, nr.27/1966.

BUCOVINA ÎN DEZBATEREA LUMII CONTEMPORANE

BUKOVINA AND THE EVOLUTION OF ITS NORTHERN FRONTIER/BOUNDARY: MIGRATION, DEMOGRAPHIC PRESSURES, AND REGIONAL VERSUS LINGUISTIC VERSUS NATIONAL IDENTITY

Ladis K. D. Kristof (Portland, USA)

Rezumat: *Articolul Bucovina și evoluția frontierei/hotarului său nordic: migrație, presiune demografică și identitate regională versus lingvistică versus constituie a analiză pertinentă a diferiților factori (demografici, economici, geopolitici) care, alături de cel mai vizibil – politico-istoric –, au contribuit/determinat individualizarea, evoluția și specificul acestei regiuni pe parcursul unui mileniu (respectiv de la începutul secolului al XI-lea și până în prezent).*

Bukovina (Bukowina, Bucovina, Bukovyna) is an arbitrary term given in the eighteenth century by the Austrians to the northern third of the Principality of Moldova, which they annexed largely for strategical reasons from the Ottoman empire in 1775. But the tensions along the Moldova – Halychyna boundaries have much older roots; they go back to when the various nationalities were still seeking territories to settle and were subject to the general migration pattern within Europe. We have to remember Charlemagne and his feudal system, rooted in a successful agricultural organization which permitted a thousand years of demographic expansion from West to East in Europe, and thus not only ended, but reversed the previous migration from Asia into Europe, thereby giving the majority of European languages their so-called Indo-European roots.

The Poles, their kingdom officially recognized as such by the German Emperor in 1000, began immediately to spread Eastward, into Mazovia, which was then a separate political entity inhabited by a people related, yet linguistically and ethnically differentiated, from the Poles and who only slowly merged with them. More important historically was the South-East extension of the Poles, with the moving of their capital from Gniezno to Krakow and a vigorous expansion East along the Carpathians. This led to their confrontation with, and capture of, one of the western principalities of the East Slavs, namely Galich, which at that time was itself pushing into the South-Eastern direction, roughly between the rivers Prut and Dniester, and, as the Ukrainian historian Hrushevsky speculates, may have more or less extended (politically, not demographically) as far down as the Danube and thus practically to the Black Sea. Since Poland conquered and then annexed the Galich Principality, one can see how in Polish history very early emerged the idea that the original axis of the Polish state ran along the Vistula – San-Dniester, that is from the Baltic to the Black Sea: Poland from sea to sea, which became an oft repeated slogan. Later, when Poland became a virtual

East-European empire, but the Ottoman Empire controlled Moldova, as well as the Dniester and Southern Bug, the Polish vision of their Baltic-to-Black Sea Empire was modified to run along the axis Vistula-Western Bug-Pripet-Dniepr. No doubt, as late as the inter-war period, Marshal Pilsudski and his supporters dreamed about the realization of a Poland from sea to sea, with the Ukraine possibly playing a subservient role and understood as extending roughly only from the Zbruch to the Dniepr.

To recapitulate, the feudal system, which was invented and perfected in Charlemagne's empire, had the military power to stop and reverse the Asiatic (mainly Tartar at this point) influx of people, while at the same time increasing its agricultural production to be able to feed larger and larger populations. This required, for both economic and military reasons, an increase in its own population and an absorption of populations it met in its path. Briefly, we have here the beginning of the phenomenon which the Germans were to name *Drang nach Osten*, and which they transformed into a policy that was equally adopted by other East-Central European nations, Poland especially, and on an even greater scale by Russia which is still practicing it in Asia.

The Romanian ancestors, and specifically those who were to be called Moldovans after they settled in, and named the area now called Moldova, were in the twelfth and thirteenth centuries mostly living on the Southern slopes of the Carpathian mountains, that is on the opposite side of Galiqa, but, in search of agricultural land, they often descended into it. There is a wide-ranging literature/ authored primarily by Polish researchers, about the many so-called Vlach villages that over several centuries were slowly absorbed into the Polish or **Ukrainian** countryside. Vlach often ceased to mean a nationality and was merely the designation of a profession, like shepherd. Thus we learn that these enterprising shepherds, whose ancestors originated in the Balkans, perhaps even South of the Danube, reached at one point the Tartar mountains and were well known in the future Slovakia. In other words, they still belonged to the original (first millennium) East-to-West demographic migration in Europe, while North of the Carpathians, the West-to-East migration was in full swing. Briefly, the Vlachs, still clinging largely to the occupation and life style of their mostly mountainous environment, were pushing also into the valley and, to feed their growing numbers, were learning a new profession: agriculture.

This is obvious when we study the Romanian vocabulary: whatever is related to wine growing is of Latin origin, obviously very old, but the agricultural vocabulary is of purely Slavic origin (remembering, of course **that** the Slavic languages also have some commonalities with Latin).

Further South, the Romanians had already earlier crossed the Carpathians and descended into the Siret valley where they mingled with other nationalities, Slav and non-Slav. In the area we today call Maramuresh, where they were numerous and politically organized, they were under Hungarian sovereignty. Some of their leaders, to avoid Hungarian domination, escaped across the Carpathians, established themselves in present day Bukovina, and founded an independent principality of Moldova with centers in Radauti and Siret. Meanwhile, Poland continued to push south along the Carpathians and very soon arose the question of the boundary between Halychyna and Moldova.

For the Vlachs, once they began to cross the Carpathians into Moldova, and ipso facto become Moldovans, their expansion and settlement was largely defined by the rivers along which they descended into the valleys, namely, the Prut, Cerernus, Siret and Bistritsa. The Carpathians still remained in many ways their cultural base, and only slowly and to a lesser extent, their economic base shifted down. The descent into the valley was only partly motivated by the search for agricultural land. The Moldovans were primarily shepherds and they descended with their flocks to the Siret valley, then to the Prut valley, and finally, to the famous oak forests in Bessarabia, which offered food and protection during the winter months. Of course, that was a centuries long historical evolution which ultimately took these shepherds and sheep into Transnistria and even further. History is a slow process and the Romanian peasant who was initiating historical transformations took his precautions. He built a new village down below in the valley, but not too far, and kept his parents in the old, the upper village, just in case there would come a Tartar, or some other, invasion from below. There are innumerable such upper and lower villages in Romania, and when, during the Austrian days in Bukovina there was an influx of German speakers, they kept the tradition of *Oberdorf* and *Unterdorf*.

The growth of the importance of agriculture in the river lowlands of Moldova was of greater significance, the more the nobility and the ruling princes themselves began to control large estates. Many peasants became tied to the land as serfs and many Gypsies became virtual slaves. At the same time, the raising of cattle, both for the plough, transportation, and even more important, for export, began to play a larger and larger role in the country's economy. While sheep were exported (and given as an obligation to the suzerain, to Turkey), cattle were exported to Hungary and Austria. This continued on a regular basis after Bukovina was politically cut off from Moldova, especially after the Lviv-Iassy railroad was built. But on many dark nights fairly large herds of cattle were driven over the boundary between Falticeni and Suceava and even more so in the Carpathians. Legal large exports of cattle from Bukovina to Austria did not stop after 1920. (My father rebuilt in the 1920s the large bam for one hundred oxen and the attached alcohol plant that the retreating Cossacks had burned in 1917, together with all the buildings on the estate. Thus it was possible, by mixing hay and grain with the residue from the production of alcohol, to fatten the oxen to the maximum in five or six months, and then, off they went to the railroad station and via Poland to Vienna.

The ox, as the primary "work horse", including long distance transportation of goods and forest exploitation in the Carpathians, was (and to some extent still is) very characteristic for Moldova and all Romanian lands. The horse was serving principally the elite, while in the Slav and Hungarian countries the horse was ubiquitous. This contrast is writ large when we study the frequency of family names derived from blacksmithing. In Poland, Ukraine, Slovakia and Hungary, we meet repeatedly such names as Kovacs, Kovalski or Kovalciuk. They may even be the most common names in these countries, just as Smith and Schmidt are the most frequent names in English and German speaking lands. By contrast, in Romania such names hardly exist for the simple reason that the profession of blacksmithing as horse shoeing was far from being

a must in every village. (In my village of 6000 inhabitants, and I am speaking of the twentieth century, there were only two blacksmiths; both were called Mosbauer, which indicated their ethnic roots – they did not speak German — and the fact that they were originally Greek Catholic clearly showed that they were actually recent immigrants from Halychyna, but they were quickly swallowed by the solid mass of Orthodox believers in the village).

In Romania the profession of blacksmithing, relatively far less important and respected than in the Slav and Germanic countries, was exercised largely by Gypsies. It was they who shoed the ox for long transport, especially after some roads began to be covered with gravel. Characteristically, after these gravel roads became more common, one could often still observe running parallel to them the old soft road for the benefit of the ox cart. That cart was better adapted, from the point of view of longevity, to the soft than the hard road. Down to the twentieth century, the wheels of the ox cart were often completely wooden with the outer rim made from one piece of wood, artfully bent while steamed. Most, or even all, the “nails” were also wooden and so, of course, was the yoke.

But the Gypsy quasi blacksmiths, many of them, survived for a long time in Moldova while they seem hardly to have been present in Halychyna. I still remember an instance in Bukovina in the 1920s when our really old horse barn needed a new roof. One of the workers ripping down the old roof came to me and triumphantly declared that he had discovered something. He was holding in his hand an old, rusty, “gypsy nail”. Yes, the old roof, probably well over fifty years old, was entirely nailed down by hand made nails that were the specialty of certain Gypsies when the industrial nail was too expensive or not yet commonly available, even in Bukovina which had already been Austrian for several decades but was probably not yet linked to the Western world by the Lviv-Iassy railroad. Of course, the Gypsy iron nail (made out of wire) was progress compared to the wooden peg, and whatever the Gypsies produced, dug out troughs for cattle or charcoal, was cheap, especially because their pay was usually not in cash but in some concession in what they were permitted to use, usually from the forest or forest clearings.

Now back to the question of how the frontier between the Moldovans, reinforced by the Vlachs who “descended” from the Maramures, and the Polish dominated Halychyna was formed. Moldova claimed so-called Pokutia, a sliver of land roughly between the Carpathians, the Prut and the two branches of the Ceremus River. In terms of present day towns, it is enclosed more or less the area between Sniatyn, Kolomea and Kutu. On what grounds did this old and obstinate territorial claim persist, as it did down to 1918, when Romanian troops marched up to the vicinity of Kolomea, trying to help the Poles to defeat the Ukrainians? It was a cultural-geographical, in today's language, a geopolitical claim.

The connection was made by visualizing the Carpathians as the original home of the Romanians, which was extended into all the lowlands along the Carpathian rivers down to the Danube and Black Sea. The valleys of these rivers – Prut, Ceremus, Siret, and Bistritza – were the nurturing lands, the *Lebensraum*, of the Moldovans.

Interestingly, and with some logic, the Dniester was not included as such a

nurturing homeland of the Moldovans. Rather, it was perceived as the outer border of Moldova for several reasons. First, it was not a river originating in the Carpathians; its basin was mostly steep and rocky, in sharp contrast with the Moldovan rivers once they reached their valleys. Consequently, the Dniester was only in places suitable for any kind of navigation, while the Moldovan rivers played a very important role in connecting the upper Moldova (including Bukovina and Pokutia) with the Black Sea. Agricultural products had floated down river since medieval days and in the nineteenth and twentieth centuries, enormous quantities of logs went down from the Carpathians to the lowlands of Moldova, as well as for export. Only in the last twenty or thirty years have the rafts stopped floating, primarily because the forests became dangerously over exploited and some hydro dams were built.

The Dniester was always a cultural frontier, even if the Moldovans extended beyond it. North of the Dniester, the steppe was dominant, with very few forests, and for centuries, and even millennia, it was the domain of the horse rider, long represented by the Tartars and the Cossacks, enemies or allies, depending on the occasion. For the Moldovan, as already seen, the horse was not the primary animal, and when he fought it was mostly as a foot soldier. His most famous victory, against a cavalry, was the one he fought in the giant beech wood forests of Bukovina, in Dumbrava Rosie (just North of Czernowitz), where, in 1497, he annihilated the army of the Polish king, John Albrecht. Since then a Polish saying goes that during the reign of King John-Albrecht, the Polish nobility has perished.

For a time, Pokutia was firmly in Moldova's hands, but not for long. The Ottoman Empire was becoming stronger and stronger, which meant less power and independence for the princes of Moldova. Poland was now a powerful empire, which Moldova could no longer challenge. While its original capital, Siret, was oriented northward, toward Poland, the next one, Suceava, represented retreat and when Iasi became Moldova's capital, it was a clear indication of a redirection, political and demographic, eastward. By the early eighteenth century/ Moldova was in a pincer between the now declining Ottoman Empire and the growing Empire of the Tsars, which seized the Eastern half of Moldova and renamed it Bessarabia. In the North, Austria substituted its imperialism for that exercised previously by Poland, when it seized Pokutia. Now Austria, already in possession of all of Halychyna, grabbed also all of North Moldova in 1775 and renamed it Bukovina.

So now, for the first time, the line where the Halychyna and the Polish frontier of expansion and that of Moldovan expansion met was not a hot spot of competing demographic and cultural-political pressures, but, on the contrary, a simple administrative line, drawn by the decision of Austrian politicians and/or bureaucrats. The local population is not consulted. After some vacillation, Vienna declares Bukovina to be a separate administrative entity and a settlement territory. Measures are immediately taken for thousands of willing immigrants, overwhelmingly ethnic Austrians and Germans, to be helped to move into Bukovina and then assigned agricultural land, but also land for the purpose of developing mining and industry. At the same time, the borders of Bukovina are open to any Austrian citizen desiring to come on his own. Even non-citizens were permitted, or even encouraged to immigrate: for instance, there was a large Jewish immigration from Russia, and a few groups of Russian religious dissidents also came. Many Poles from Galicja streamed in

as mine workers, or railroad workers and employees when the Lviv-Iassy railroad was built, and as supervisory personnel on estates purchased in Bukovina by Armenians who had lived previously in Bessarabia or in Halychyna. On the other hand, quite a few Romanian estate owners of the minor nobility pulled out, selling out especially in the immediate vicinity of the frontier with Halychyna, probably not feeling at ease with the new neighbors, while hearing at the same time that the Principality of Moldova was making progress towards independence from the Ottoman Empire.

However, what has been called the Rutenization of Bukovina, that is the ethnic and linguistic transformation within Northern Bukovina, was due to a much older demographic trend. As long as the Moldovan Principality was still fairly free from close Ottoman supervision, the developments on both sides of the Poland-Moldova boundary were mostly friendly, with considerable economic and cultural exchanges. One could even speak of Polish penetration of Moldova in the religious sense, with Catholic influence growing and spreading as far as Iasi. But in the sixteenth and seventeenth centuries, the Ottoman hand began to weigh more and more heavily. The Turks were moving westward in the Balkans and in Hungary, where only Budapešt was still in Austrian hands, Pest being a Turkish base. At this point, the many Turkish-Polish wars created the situation that the Bukovina boundary with Poland was sometimes like an early version of the Maginot line. Hotin, once a Moldovan stronghold, was now an enormous walled fortress overlooking the Dniester and surrounded by a permanently settled, large Turkish garrison, while the local population was evacuated. Cernivtsi was guarded by the fortress Cecena, located high above the town, and even in villages along the frontier, military fortifications were erected. So, for instance, in my native village, Karapchiv on the Czeremosz, more or less vis-a-vis Sniatyn, there had been two permanent fortified Turkish bases, the ruins of which can still be inspected.

However, then came the Ottoman military debacle when, in 1683, they attempted to occupy Vienna and were defeated by a large Western military coalition, led by the Polish King Jan Sobieski. From then on, the Turks practically disappeared from the Moldova-Poland boundary, except from Hotin. Travelers passing this boundary coming from Sniatyn do not mention any Turks and in general, until Austria's seizure of the entire Galicja in 1772 and Bukovina in 1774, this was a very inconspicuous frontier. However, a quiet, steady traffic from Halychyna to Bukovina continued throughout the next century.

Poland was going through an economic crisis at least since 1600. As time went by, the crisis affected especially rural Poland. Wars and occasional anarchy played here a role, but the worst sufferers were the peasants – actually serfs – who were burdened by growing obligations to their masters. While the Polish Empire was extending its domain eastward, there was room for everybody, and peasants often abandoned their Polish masters and sought freedom in the East. It was a well known fact that many Cossacks, future builders of Ukraine, were originally former serfs who had found haven and protection beyond the Dnieper. Such an outflow of disgruntled and overexploited serfs was also taking place in Halychyna, where ethnic animosity between lord and serf was aggravating the situation. Moldova in general, and Bukovina after it was separated from Moldova, was a very tempting haven for the peasant escapees because peasant obligations to the landlord here were substantially lighter than in Poland or Austrian

Galiqa after 1772. Moreover, the density of population in Bukovina was incomparably lower. Consequently, acquisition of agricultural land was not difficult, especially because large areas were forested and in many places could be transformed into agricultural land. Last but not least, communal and state forests offered plenty of building material at low prices to construct and cover a house. Furthermore, most of the nineteenth century Bukovina peasants west of the Prut owned some forest land. Briefly, Bukovina tempted Halychyna peasants and the Halychyna nobility. The latter, when purchasing estates in Bukovina after 1775, were always bringing with them supervisor)⁷ personnel and domestic servants, which led to an even larger group of Ukrainian speakers in the Bukovinian territory along the Halychyna border. It grew even faster after the railroad connection between the two provinces was established and Halychyna, up to Kolomea, was absorbed into the Chernovtsy economic sphere. Every Monday, the market day in Chernovtsy, a stream of merchants and customers from as far as Kolomea invaded the capital of Bukovina. On the other hand, there was in Pokutia a substantial market for Bukovina wood products.

However, from one point of view the old dividing boundary between Halychyna and Bukovina remained unmoved and solid as ever. It was the religious divide. Omitting the Poles and Jews, Halychyna remained firmly Greek Catholic while the Bukovina side remained solidly Greek Orthodox. Only here and there along the boundary emerged a small Greek Catholic church. There is one in Vashkivtsi, another in Vizhnitsa, another in a little village, Pohoryliuka; in Zastavia, in the Polish Roman Catholic Church, there is an altar for the Greek Catholics, and there may be some other Greek Catholic churches along the frontier. Also in Chernovtsy there is a nice Greek Catholic church.

We know that the linguistic change from Romanian to Ukrainian in Northern Bukovina involved hundreds of villages. This became clear after Austrian authorities began, at the end of the 19th century, to assign nationality according to the language spoken in the household, not according to individual declaration. The prevailing language was, in turn, the basis upon which decisions were made as to what language would be used in the local school. But before this change was implemented, an even more important one was taken in Chernovtsy by the highest authority of the Orthodox Church which was then in Romanian hands. The church, led by a leader, originally from the Hotin area, decided in 1860, that in order to prevent a wave of Greek Catholicism from invading Bukovina following the large immigration from Halychyna, it was essential to introduce the Ukrainian language into the Orthodox churches. In other words, offer the newcomer in our churches a mass in his own language and he is not going to search for the church he knew in Halychyna. And this was what happened. In Vashkivtsi, a town well known to me, across the Czeremosz from Sniatyn, hundreds of worshipers, all Ukrainian only speakers and well aware of their nationality, streamed every Sunday to hear the Orthodox service in a large brick church, although a few hundred feet away there was a small Greek Catholic church. The big church was called Volosca Tserkva, and was undoubtedly founded by the local boiar, Baron Nikolaus von Petrino (born 1821) or his ancestors. Petrino was, of course, not Romanian by ethnicity/ which he loudly emphasized, but Greek, of the so-called Phanariot stock that the Turks imposed during the eighteenth century as rulers on the Romanian Principalities because they did not trust any more any local prince. Prior to Petrino, in the eighteenth century, Vashkivtsi

was the domain of the Flondors, an old Romanian Bukovinian family. Incidentally, in the park around his residence, Petrino built for himself a small, beautiful church all covered in Greek inscriptions, in which he was buried. The Soviets demolished this church.

What should be emphasized is that the Greek Orthodox churches in Bukovina were not labeled as belonging to this or that nationality. Neither were the great majority of the priests until well into the twentieth century. Sermons were multilingual in many churches to satisfy the needs and sentiments of the worshipers. All of this was in very sharp contrast to the situation just across the border in Halychyna, where church and nationality went hand in hand.

Today the two halves of Bukovina are miles apart, although not forcefully separated as they were during the Soviet period. On the contrary, there is quite a lively traffic between them, mostly in the form of small commercial exchanges and some family visits. Intellectual exchanges, although sincerely promoted by small groups on both sides are still, one could say, in their infancy. In part this is due to the fact that a kind of iron curtain atmosphere, or at least a memory of it, still floats in the air. For instance, the newspapers on both sides ignore life on the other side. Such “news” exchange, in fact, is hardly possible given the fact that on the Chernovtsy side, newspapers hardly exist, especially one can remember that in the old days, Chernovtsy, with a population half as large as today, was producing four daily papers in four different languages and had also weeklies.

The difference, to a large extent, is due to the fact that the city population has completely changed. Before the war, 60% of the city was Jewish, while today, there are hardly any Jews, especially old times. The Poles and Germans have also disappeared and only the suburban, not the city, Romanian population is still there. Moreover, the city encompasses today several surrounding villages and the old city center has been practically abandoned and moved uphill, where a quite impressive commercial life flowers.

In southern Bukovina, life has changed far less, although one strongly feels the absence of a large commercial and intellectual center.

DOCUMENTE

TRAIAN BRĂILEANU ÎN DOCUMENTE (I)

Radu Florian Bruja

Abstract. *A Romanian's politician from Bukovina, Traian Brăileanu agreed the idea of possible activities of former political parties. Although he was a regional party, his activity was oriented to complete the unification and consolidation of Romania. Traian Brăileanu was a sociologist and doctor Professor at University of Cernăuți. A polyglot, Traian Brăileanu has known the Greek and German's philosophy. He has begun his political activity in People's Party, then in League of National and Christian Protection and finally in The Legionary Movement. We bring back into scientific circuit some documents from the personal records of Traian Brăileanu. This documents covering the period 1920-1921 on the ground of some investigations archirved by the author from Cernăuți, Ukraina.*

Originar din comuna bucovineană Bilca, Traian Brăileanu s-a născut la 14 septembrie 1882, ca al nouălea fiu al învățătorului Gheorghe Brăileanu. A urmat școala primară din localitatea natală, gimnaziul superior la Rădăuți, pe care l-a absolvit în 1901, și a făcut studiile superioare între anii 1901-1905, urmând cursurile de filosofie și, în secundar, elină și latină, la Univesitatea din Cernăuți. A frecventat și cursurile de istoria literaturii române ținute de I. G. Sbiera. În capitala Bucovinei a activat ca profesor la Liceul „Aron Pumnul”, apoi a fost transferat la Școala de ofițeri din Lemberg. În 1909 și-a susținut doctoratul la Universitatea cernăuțeană cu tema *Considerare și lămurire a celor mai importante categorii în istoria filosofiei*. Între 1909 și 1914, după satisfacerea serviciului militar, a fost angajat ca interpret al Legației României din Viena pentru limbile germană și română. În capitala Austro-Ungariei a frecventat cursurile profesorilor universitari Adolf Stohr și Adolf Loos¹. În 1919 revine la Cernăuți ca bibliotecar, apoi, din martie 1921, profesor agregat și profesor titular, din 1924, la Catedra de Etică, Sociologie și Politică din cadrul instituției de învățământ superior din localitate². Între 1931-1933 a fost Decan al Facultății de Litere și Filosofie. A mai fost membru al Academiei de Științe Politice al Universității Columbia (New York). A fost decorat de către regele Carol al II-lea cu Ordinul „Steaua României” în grad de Comandor³. A fost membru al Societății „Junimea” și a sprijinit apariția revistei „Junimea literară” unde a debutat cu nuvela *Irina*. De-a lungul timpului a mai condus revistele „Cugetări”, „Poporul”, „Gazeta poporului”, a inițiat, tot în capitala Bucovinei, grupul „Iconar”, a condus și îndrumat revista „Însemnări sociologice” și, între anii 1940-1941, la Sibiu, revista „Înălțarea”⁴.

Prin activitatea sa, dar mai ales prin opera științifică, a rămas unul din cei mai valoroși sociologi români. Între lucrările sale se numără: *Despre condițiile conștiinței și ale cunoștinței*, Cernăuți, 1912; *Introducere în sociologie*, Cernăuți, 1924; *Sociologie generală*, Cernăuți, 1926; *Etică și sociologie. Contribuții la soluționarea problemei*

Individ și Societate, Cernăuți, 1928; *Politica*, Cernăuți, 1928; *Etica*, București, 1935; *Sociologia și arta politică*, Cernăuți, 1937; *Sociologia și arta guvernării. Articole politice*, Cernăuți, 1940; *Statul și societatea morală*, București, 1940; *Teoria Comunității Omenеști*, București, 1941⁵. Deși opera sa recurge în principal la studiul sociologiei, nu puține trimiteri sunt făcute la problema naționalismului românesc, chestiune cu mare audiență în epocă. În acest sens, Horia Sima, unul dintre liderii dreptei românești, spunea despre Brăileanu: „în afară de lucrările lui de filosofie, Traian Brăileanu va rămâne în istoria gândirii românești ca un doctrinar al naționalismului. El aparține familiei spirituale a celor mai străluciți reprezentanți ai rasei noastre, care au fixat prin operele lor coordonatele de desfășurare ale istoriei și culturii românești: Bălcescu, Bănuțiu, Eminescu, Aurel C. Popovici. Locul lui e între acești profeți și vizionari ai destinului românesc”⁶.

Participant activ la viața politică a epocii sale, Traian Brăileanu a intrat în politică în rândurile Ligii Poporului, având chiar funcția de lider al organizației din Bucovina⁷. A trecut fugitiv prin Partidul Naționalist-Democrat al lui Nicolae Iorga, ajungând ulterior la Liga Apărării Național Creștine. La mijlocul anilor '20 a intrat, alături de un grup de lideri marcanti, în conflict cu A. C. Cuza și a părăsit partidul. A încercat o coabitare cu alte partide, înainte de a adera la extrema dreaptă, la sfârșitul anilor '20 din cauza „atitudinii molatice” a grupărilor politice tradiționale față de străini⁸. A fost un simpatizant și apoi membru de marcă în Mișcarea Legionară, din 1929, membru în Senatul Legiunii și chiar Ministru al Educației Naționale, Cultelor și Artelor în guvernarea național-legionară (1940-1941). Alături de Nichifor Crainic, Nae Ionescu și Mihail Manoilescu a „conferit responsabilitate intelectuală Mișcării Legionare, iar influența lor a adus organizației lui Codreanu noi grupuri”⁹. A fost arestat un scurt timp în vremea regimului antonescian. Este pensionat forțat în anii 1943-1944 și închis în lagărul de la Târgu Jiu. Guvernul comunist al lui Petru Groza l-a condamnat la 20 de ani de temniță grea cu confiscarea averii, în 1946 fiind încarcerat de către comuniști la Aiud unde a și murit la 3 octombrie 1947.

Seria de documente care vor vedea lumina tiparului începând cu numărul de față au fost identificate în urma unor stagii de cercetare în Arhivele Statului de la Cernăuți. În acest volum sunt prezentate câteva documente din Fondul Directoratul Instrucțiunii din Bucovina din dosarul personal al lui Traian Brăileanu. Este vorba de câteva documente care privesc un aspect necunoscut din viața profesorului bucovinean, legat de dificultățile financiare de la începutul carierei sale. Deasemenea, ultimele documente privesc un proces în care a fost implicat Traian Brăileanu pe vremea când activa în Partidul Poporului¹⁰.

DOCUMENTE:

1.

Cernăuți, în 8 Decembrie 1920

Domnului Secretar general

Am onoarea a Vă ruga să binevoiți a interveni unde de drept pentru ca pe baza actelor alăturate să mi se socotească anii de serviciu începând cu 1 Septembrie 1905, deci trei gradații pentru socotirea lefii. Dat fiind că Ministerul Afacerilor Străine mi-a plătit

toate retribuițiile până la anul 1918, deci până la reîntrarea mea în serviciul Statului și făcându-se unificarea salariilor funcționarilor din Bucovina, cred că nu mai există nici o piedică pentru recunoașterea vechimii mele în serviciul de la data arătată mai sus.

Dr. Traian Brăileanu
Bibliotecar și docent la Unicersitatea din Cernăuți

Domniei sale
Domnului Secretar general al Instrucțiunii Publice la Cernăuți

Arhivele Statului, Cernăuți, inv. 3, d.551, filele din dosar nu au fost numerotate.

2.

România. Ministerul Instrucțiunii. Direcțiunea activității școlare și extrașcolare din Țările Române surori. N-rul 31822. București la 20/IV 1921

Domnule Decan,
Avem onoare a vă face cunoscut că, prin Înalt Decret Regal cu n-rul 1539 din 11 Aprilie 1921, D-l Dr. Traian Brăileanu, este numit profesor agregat pentru catedra de pedagogie și sociologie la acea Facultate, pe ziua de 1 Martie 1921.
Ministru: ss. M. Popa-Lisseanu

Domniei sale
Domnului Decan al Facultății de filosofie din Cernăuți
Cernăuți, la 23 Aprilie 1921

Arhivele Statului, Cernăuți, inv. 3, d. 551

3.

Cătră

Secretariatul General pentru Instrucțiunea publică din

Cernăuți

Prin Înalt Decret regal no. 4879 din anul 1919 am fost numit bibliotecar cl. 1 la Biblioteca Universității din Cernăuți pe ziua de 1 Octomvre 1919.

În cursul anului 1920 m-am abilitat la Universitatea din localitate, iar în anul 1921 am fost numit profesor agregat pe ziua de 1 Martie a.c.

Pe baza unei adrese a conducătorului bibliotecii Universității Secretariatul D-Voastre m-a șters din postul de bibliotecar cu ziua de 1 Martie fără ca eu să-mi fi înaintat demisia.

Ori nici o lege nu mă împiedică să rămân și bibliotecar. Legea cumulului este clară în această privință. În consecință am cerut la Ministerul Instrucțiunii reintegrarea

mea în postul de bibliotecar, la care cerere Ministerul mi-a răspuns prin nota alăturată aci în copie legalizată.

Pe baza acestei note am onoarea a vă ruga să binevoiți a-mi da delegațiunea de bibliotecar pe lângă Biblioteca Universității din localitate, dispunând să mi se plătească leafa cuvenită începând cu ziua de 1 Martie 1921.

Cernăuți, la 12 octombrie 1921

Traian Brăileanu

Arhivele Statului, Cernăuți, inv. 3, dosar 551.

4.

Biblioteca Universității

Cernăuți, în 10 Mai 1921

Dr. Traian Brăileanu,

Retragerea salariului ca bibliotecar

Cătră

Secretariatul general pentru Instrucțiune publică

Domnul Traian Brăileanu, bibliotecar cl. I-a, a fost numit Profesor universitar cu ziua de 1 Martie 1921. D-sa a ridicat și la 1 Aprilie și la 1 Mai 1921 salariul său de bibliotecar cl. I-a, cu toate că de drept nu i se cuvine acest salar și nici nu mai figurează în bugetul bibliotecii pe anul 1921/22.

Direcțiunea are deci onoarea a ruga onoratul Secretariat general, ca acesta să dispună de urgență regularea salariului d-lui Prof. univ. Dr. Traian Brăileanu, insistând totodată pe lângă Caseria Țării, ca la lichidarea salariului numitului Prof. univ. să se subtragă cotele ridicate ca salar de bibliotecar cl. I-a pe lunile Aprilie și Mai 1921, căci direcțiunea Bibliotecii universitare nu poate lua nici o răspundere pentru greutățile ivite bugetului țării din această încurcătură.

Conducătorul:

[indescifrabil]

Arhivele Statului, Cernăuți, inv. 3, d. 551.

5.

Direcțiunea bibliotecii universitare Cernăuți, 16 noiembrie 1921

Domnului director general,

La scrisoarea din 31 octombrie 1921 no. 6257 privitor la cererea d-lui Brăileanu de a fi reintegrat în postul de bibliotecar am onoarea a vă răspunde următoarele:

Domnul Brăileanu a fost numit bibliotecar cl. I pe ziua de 1 Octombrie 1919. La 2 Septembrie 1920 d-sa a prezentat o cerere pentru concediu și a primit de la Secretariatul de Instrucție de aici cu n-rul 3763 din 6 Octombrie 1920 concediu din 1 Octombrie 1920 până la 1 Martie 1921. Cu 1 Martie 1921 dl. Brăileanu a fost numit profesor agregat definitiv și deci nu s-a mai prezentat la serviciu.

Direcțiunea bibliotecii la 10 Mai 1921 sub no. 102 a raportat Secretariatului de Instrucție și a cerut ca să se reguleze salariul d-lui Brăileanu. Direcțiunea s-a văzut necesită de a face acest raport pe de o parte pentru că la cazurile precedente de numire a profesorilor Cotlancino și Bucevski nou numiții profesori au încetat de a mai fi și bibliotecari și pe de altă parte d-l. Brăileanu nici nu făcea serviciu și nici nu s-a anunțat la serviciu.

Așa stând lucrurile Direcțiunea bibliotecii nu l-a mai considerat pe d-l. Brăileanu în bugetul anului curent și de prezent sunt ocupate toate locurile de bibliotecari prevăzute în buget.

Dacă Secretariatul de Instrucție crede a-l angaja pe d-l Brăileanu în locul d-lui Saghin propus de direcțiune să substitue pe d-l Gherasim pentru remunerația de 80% subsemnata direcțiune nu cere nimic în contra, pretinde însă ca d-l Brăileanu să intre în serviciu în timpul prescris. Despre compatibilitate s-a exprimat Ministerul și subsemnatul nu e în măsură să se pronunțe.

Dacă d-l Brăileanu nu primește această angajare, cu onoare rog să aprobați angajarea d-lui Saghin cât mai curând având mare lipsă de funcționari, sau să dispuneți ca d-l Gherasim să se înapoieze la serviciu deoarece Direcțiunea bibliotecii nu și-a dat asentimentul la trecerea acestuia în învățământul fără a face serviciu la bibliotecă.

Directorul:
Cotlancino(?)

Arhivele Statului, Cernăuți, inv. 3, d. 551.

6.

Cătră Directoratul general pentru instrucția publică
Cernăuți

Cu nota no. 3907/21 a Directoratului general pentru instrucțiunea publică din Cernăuți, din 12 august 1921, mi se face cunoscut că s-a sistat oprirea în suma lunară de 250 lei în favoarea Comisiunii Române pentru lichidare în Viena în ziua scadenței (1/7 1921) fiind conform adresei Direcțiunii generale de Finanțe (Secția de cont) no. 4529 din 15 iulie 1921 eu am restituit deja în august 1919 avansul de 5000 coroane primit de la comisiunea susindicată.

Am onoarea a Vă face cunoscut că încă înainte de sistarea acestei rețineri, mi s-a oprit pentru luna Iulie 1921 suma de 250 lei, pe care sumă cu toate cererile și intervențiile n-am primit-o nici astăzi. Actul ultim pe care l-am putut afla la Direcția de Finanțe în această chestiune e sub no. 16392 din 29 Decembrie 1921.

Am deci onoarea a Vă ruga să binevoiți a interveni să mi se restituie suma de lei 250 (două sute cincizeci) care mi-a fost reținută din leafa pentru luna Iulie 1921.

Cernăuți, la 1 Mai 1922

Traian Brăileanu

Profesor agregat la Universitatea Cernăuți

Arhivele Statului, inv. 3, d. 551.

7.

Act de acuzație

Dr. Traian Brăileanu, docent universitar și bibliotecar

1. Ioan Brăteanu, profesor secundar
2. Dr. Constantin Țopa, profesor secundar
3. Dr. Constantin Onciul, avocat,
Toți cu domiciliul în Cernăuți

Înaintează în contra domnului

Nicolai Mitenco, născut la Cuciurul Mare, 39 de ani confesiune gr.or. de profesiune inginer civil, căsătorit, următoarea

Acuzație

Domnul Nicolai Mitenco, publicând sub proprie semnătură în Nr. 16 al foi periodice „Țărănimea”, editată la Cernăuți, la pagina 3 sub titlul „Să vă fie aminte” un entrefilet în care între altele se afirmă:

„În vremea din urmă știu că niște autorizații de export sau import făcute pe numele meu fără orice știre personală se găsesc în mâna d-lui Constantin Țopa sau Brăileanu. Am îndrumat deja pașii necesari la tribunalul în penale” și

„Mai comunic că noaptea între orele 9 și 12 din 27.28.29 Aprilie a.c. domnii Constantin Țopa, Traian Brăileanu, Ion Brăteanu, avocat Dr. Constantin Onciul și Modest Scarlat, fără știrea mea și cu excluderea contabilului meu Nazarie Paulovici au intrat în birourile mele particulare din strada Schiller nr.5 au ținut ședințe secrete preparând lovitura măgărească pentru așa zisa purificare a Partidului Poporului cu care ocazie mi s-au înstrăinat mai multe lucruri valoroase,

a învinovățit pe nedrept I. Pe domnul Constantin Țopa și Traian Brăileanu II. Pe domnii Ioan Brăteanu, Constantin Țopa, și Constantin Onciul de a fi comis o crimă respectiv delict sau contravențiune fără ca această învinovățire să fi mers până a intra în prevederile art. 209 cod penal. În consecință domnul Nicolai Mitenco, s-a făcut culpabil de delictul prevăzut la art. 487 pentru care este pasibil conform art. 493 cod penal.

La dezbaterea definitivă a procesului în fața curții cu jurați în Cernăuți se vor citi

Denunțul nr. 1 împreună cu pasajul incriminat din „Țărănimea” și se vor cita ca inculpat domnul Nicolae Mitenco, ca acuzatori și ca martori Constantin Țopa, Traian Brăileanu, Ioan Brăteanu și dr. Constantin Onciul

Motive

Inculpatul și acuzatorii făceau parte din Liga Poporului, Traian Brăileanu era președintele comitetului local al Ligei. Scopul acestuia se rezuma în editarea unei foi propagandiste și în organizarea partidului politic prezidat de generalul Averescu. Atât localul, despre care inculpații afirmă, că ar fi fost birourile sale particulare, cât și telefonul din el, au fost puse la dispoziția centrului regional al Ligei pentru a servi ca local de redacție și de întrunire a partizanilor. Chiar din capul locului atât Brăileanu cât și Țopa se găseau în posesia de câte o cheie și aveau tot dreptul să intre în local când voiau.

Ar fi fost chiar inexplicabil cum inculpatul ar fi tolerat numai intrarea în acel local, când Brăileanu era președintele comitetului executiv al Ligei.

Exact, că inculpatul și-a instalat în același local și cancelaria sa de inginer deoarece atât președintele cât și ceilalți membri din motive bine înțelese, nu s-au opus unui partizan. Dar consimțământ tacit – sau chiar presupunând dar neadmițând, că aceste încăperi ar fi fost particulare ale inculpatului – nu alterează întru nimic faptul, că localul în chestiune după destinațiunea lui principală era și se prezintă și după exteriorul lui (table cu inscripția „Țărănimea” – Liga Poporului etc.) ca localul de redacțiunea al foii partidului și locul de întâlnire a partizanilor. Numai nu acuzatorii ci și multe alte persoane, aderenți ai generalului Averescu veneau și ieșiau din acest local la orice timp. Inculpatul nici nu a contestat nicicând nici unui membru al acestei organizații publice de a frecventa localul.

După un oareșicare timp însă inculpatul din faptul adeziunii sale la acest partid se credea în drept să ceară de la diferitele personaje conducătoare ale acestei organizații politice favoruri deosebite. Odată solicita postul de secretar general, altă dată autorizații de import și export. În alt caz destituirea imediată a prefectului județului Cernăuți pentru că i se părea, că acesta nu menajează în deajuns candidatura sa de deputat în acest județ, de multe ori pretindea înlăturarea tuturor acelor primari sătești, pe care îi bănuia, că sunt sau nu vor fi la ordinul lui etc. Toate aceste pretențiuni valorificate din ce în ce mai impetuos neputându-se satisface de conducătorii organizației politice și fiind după copriinderea lor chiar proprie să discrediteze în fața publicului gruparea politică, acuzatorii sub proprie iscălitură publicară în revista „Cugetări” o declarațiune prin care aduseră la cunoștința publică, că îl consideră inculpat de nemaiaparținând grupării lor. Dacă până la acel moment inculpatul nu avea nici un motiv să se îndoiască de cinstea personală a acuzatorilor această declarațiune îl făcu să urzească răzbunarea. De fapt declarațiunea sus menționată apărură în „Cugetări” în 2 Mai 1920 și răspunsul împrișinat nu întârzie să apară în 5 Mai 1920 în „Țărănimea”, pe atunci organul condus de însuși inculpatul. Conexitatea e prea limpede, decât să admită o altă explicație decât cea a răzbunării premeditate. În loc însă de a combate „declarația” cu argumente și rectificări concrete inculpatului i-a plăcut să riposteze cu calomnii violente și lipsite de orice bază reală, pentru ca astfel înjosind cinstea personală a acuzatorilor și prezentându-i în ochii lumii ca pungași ordinari și escrochi rafinați să slăbească și să anihileze eficacitatea „declarațiunii”.

Se mai relevă că inculpatul nu dispune de active considerabile în schimb însă de o familie numeroasă și prin urmare nici nu posedă „obiecte de valoare” enunțate lumii cu atâta emfază numai pentru a nutri în publicul neorientat credința în posibilitatea crimei ce pretinde că s-ar fi comis.

În justificarea sa inculpatul nu tăgăduiește a fi publicat și iscălit el însuși în plină cunoștință articolul împrișinat.

Drept care acuzația prezentă se învederază ca fundată.

Cernăuți, 11 decembrie 1920

Semnat
Traian Brăileanu
Ioan Brăteanu
Constantin Țopa
Constantin Onciul

Arhivele Statului, inv. 3, d. 551.

8.

Tribunalul Penal

în Cernăuți

Acuzatorii

Acuzatul

1. Constantin Țopa,	Nicolae Mitenco
profesor la școala reală din Cernăuți	
2. Traian Brăileanu,	inginer silvic,
bibliotecar la universitatea Cernăuți	Cernăuți,
3. Ioan Brăteanu,	str. Schiller, nr.5
profesor Cernăuți, str. Popovici, nr.7	
4. Dr. Constantin Onciul,	
avocat, str. Dr. Reiss 19a	

Domnule Președinte

În aici anexatul nr. 16 al foi periodice „Țărănimea” editată la Cernăuți inculpatul Nicolae Mitenco publică la pagina 3 sub titlul „Să vă fie aminte” cu proprie iscălitură un entrefilet, în care între altele enunță următoarele:

„În vremea din urmă știu că niște autorizații de export sau import făcute pe numele meu fără orice știre personală se găsesc în mâna d-lui Constantin Zoppa sau Brăilean. Am îndrumat deja pașii necesari la tribunalul în penale”.

Mai comunic că noaptea între orele 9 și 12 din 27.28.29. Aprilie a.c. domnii Constantin Zoppa, Traian Brăileanu, Ioan Brăteanu, avocat Dr. Onciul și Modest Scarlat fără știrea mea și cu excuderea contabilului meu Nazarie Paulovici au intrat în birourile mele particulare din strada Schiller, nr. 5 au ținut ședințe secrete preparând lovitura măgărească pentru așa zisa purificare a Partidului Poporului cu care ocazie mi s-au înstrăinat mai multe lucruri valoroase.

Constituind aceste comunicări toate criteriile delictului ultragiului rugăm să binevoiți a dispune urmărirea inculpatului conform legii.

Vă rugăm, Domnule Președinte, să primiți asigurarea distinsei noastre stime.

Arhivele Statului, Cernăuți, inv. 3, d. 551.

NOTE:

1. Adolf Loos (1870-1933) și Adolf Stohr (1855-1921), profesori reputați, universitari vienezi de filosofia limbajului, cu o mare recunoștere în epocă.
2. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Suceava, 2004, p.149-150.
3. Arhivele Statului, Cernăuți, *Fond Directoratul Instrucțiunii din Bucovina*, d.551, filele nu sunt indicate.

-
4. Emil Satco, *op. cit.*
 5. *Ibidem*, p.150; date biografice despre Traian Brăileanu vezi și la Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești (1927-1941)*, București, 1996, p.77.
 6. Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *op. cit.*
 7. Arhivele Statului, Cernăuți, fond 118, d.1030, f.60-61.
 8. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcarea socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, 1999, p.172.
 9. *Ibidem*, p.160.
 10. Constantin Schifireț, *Studiu introductiv*, în Traian Brăileanu, *Sociologie generală*, București, 2002 (reeditare); pentru cunoașterea vieții lui Traian Brăileanu vezi și Tudor Brăileanu, Leon Țopa, Veronica Țopa, *Viața și opera teoretică a lui Traian Brăileanu*, București, 1945; de curând au fost publicate și memoriile sociologului bucovinean.

DIN ARHIVA LUI TEODOR BĂLAN (IV)

Harieta Mareci

Résumé: *Le matériel proposé pour la publication est un autre manuscrit qui se trouve dans le fond Teodor Bălan des Archives Nationales Centrales de Bucarest. Par le thème abordé, l'étude Vornicelul et vătămanul se plaçait dans un ordre naturel - après Vornicia în Moldova (1931) et Au fost în Moldova vătafi de ținut? (1941) - dans la série des ouvrages de rétrospective sociale et économique. L'analyse de certains documents avait conduit l'historien à la relation "vătăman" - "vornicel" - "vornic sătesc", tout en partant de leurs obligations. S'il y avait quelque confusion, elle était causée par les attributions de l'administrateur du domaine, propres au vornic, mais accomplies aussi, par le vătăman, après la constitution des domaines des boyards et des monastères. Bien qu'il fût envoyé pour la publication à la revue "Etudes et matériaux d'histoire du Moyen Age" et l'académicien Andrei Oțetea a confirmé son apparition dans le numéro 3/1957, le matériel n'a plus apparu, vers le mécontentement de l'auteur. Mais malheureusement, ce n'était ni le premier, ni le dernier ouvrage resté dans ses "archives personnelles".*

Il n'existe pas sur la feuille de titre ou sur les autres feuilles des précisions liées de l'endroit et de l'année de la rédaction de cette étude. L'exemplaire noté avec la chiffre I contient 17 pages et se trouve dans le dossier no. 13. Faute de modifications sur le texte (suppressions, adjonctions ou substitutions de mots, syntagmes ou propositions), on peut soupçonner que cet exemplaire représentait la forme finale du texte.

Tout en respectant le principe de garder les faits de langue, nous avons maintenu les variantes dialectales propres aux documents, les phonétismes anciens de certains noms de personnes, toponymes, divers régionalismes et archaïsmes. Les notes de l'auteur signalées avec des chiffres arabes ont été données à la fin du texte.

Materialul propus spre publicare este un alt manuscris aflat în fondul Teodor Bălan de la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București. Prin tematica abordată, studiul *Vornicelul și Vătămanul* se plasa, într-o ordine firească – după *Vornicia în Moldova* (1931) și *Au fost în Moldova vătafi de ținut?* (1941) – în suita lucrărilor de retrospectivă socială și economică. Analiza unor documente îl conduseseră pe istoric la relaționarea "vătăman" – "vornicel" – "vornic sătesc", pornind de la stabilirea îndatoririlor fiecăruia dintre ei. Dacă exista o confuzie, ea era generată de atribuțiile administratorului moșiei, proprii vornicului, dar îndeplinite și de vătăman, după constituirea domeniilor boierești și mănăstirești.

Deși a fost trimis spre publicare revistei "Studii și materiale de Istorie medie", iar academicianul Andrei Oțetea a confirmat apariția în numărul 3/1957, materialul nu a mai văzut lumina tiparului, spre indignarea autorului său. Nu era, însă, nici prima și, din nefericire, nici ultima lucrare rămasă în „arhiva personală”.

Nu există, pe foaia de titlu sau pe oricare dintre celelalte file, vreo precizare legată de locul sau anul redactării acestui studiu. Manuscrisul conține 17 file și se găsește în dosarul nr. 13. Lipsa unor modificări pe text (suprimări, adjunțiuni ori substituiți de

cuvinte, sintagme sau propoziții) indică faptul că exemplarul I era „forma finală” a textului.

Conducându-ne după principiul păstrării faptelor de limbă, am menținut variantele dialectale proprii documentelor, fonetismele vechi ale unor nume de persoane și ale unor toponime, diverse alte regionalisme și arhaisme. Notele autorului, în cifre arabe, apar la finalul studiului.

VORNICELUL ȘI VĂTĂMANUL

În documentele moldovenești care se referă la viața de la țară se întâlnește adesea o frază stereotipă, prin care oamenii țării se adresează vorniceilor și vătămănilor, dându-le diferite ordine, de ex.: “Scriem Domnia Mea la vornicelul și vătămanul din satul... dându-vă știre”. Acești doi dregători sunt menționați și în cronici. Ion Neculce, ocupându-se de prima domnie a lui Mihai Racoviță (1703-1705), arată că Domnul “au scris cărți pre la stăpânii satelor și pre la vornicii și pre la vătămăni”, să scoată pe săteni la lucru¹.

Din textele păstrate în documente și din fraza scrisă de I. Neculce reiese că e vorba de doi dregători sătești. Se impune deci întrebarea: Cine au fost ei și ce îndatoriri au avut?

Începem cu vorniceii și ne vom strădui să stabilim, dacă ei au fost dregători aleși de săteni sau instituți de stăpânii moșiilor sau slujitori numiți de domn.

Pentru a putea răspunde la aceste întrebări, va trebui să ne dăm seama, cum au fost administrate moșiile boierești și cele mănăstirești, de la întemeierea statului moldovenesc încoace.

La început, atât boierii cât și mănăstirile își administrau direct moșiile. Boierii stăpâneau câte o moșie unde-și aveau și casa de locuit, iar mănăstirile se mulțumeau să-și stăpânească în liniște braniștea din jur. În asemenea caz, administrarea moșiilor nu întâmpina dificultăți. Stăpânii își administrau singuri moșiile, diriguind munca sătenilor și silindu-i să presteze boerescul și să le dea dijma din roadele pământului cedat lor.

Așa a fost la început, dar cu timpul numărul moșiilor stăpânite de un singur om a crescut. Prin noi danii din partea domnilor sau pe calea obișnuită a încuscririlor și a moștenirilor, apoi a cumpărărilor, tot mai multe moșii au fost concentrate într-o singură mână. Astfel după două secole de la întemeierea statului au apărut latifundiarii, atât boieri cât și mănăstiri, stăpânind multe moșii situate la mari distanțe una de alta și răsfirate pe întregul teritoriu al țării.

Se pune întrebarea: Cum se administrau moșiile latifundiarilor și cum se puteau îngriji moșiile situate la distanțe de sute de kilometri una de alta? Nu era altă modalitate decât angajarea, în fiecare dintre aceste moșii, a unui om, a unui administrator, care să îngrijească de bunăstarea moșiilor, să supravegheze munca sătenilor și să asigure încasarea dijmei. Să căutăm așadar, prin documente, dacă se găsesc menționați asemenea oameni însărcinați cu administrarea moșiilor.

Asemenea documente există în număr suficient. De exemplu, la 1738, s-a întâmplat că din cauza războiului care se desfășurase între ruși și turci să se răsfire vecinii unor moșii ale mănăstirii Solca. Isaia, egumenul mănăstirii, se adresa

Domnitorului țării, iar acesta a dat o carte egumenului și “omului mănăstirii, pre cine va triimite” să caute pe vecinii fugiți².

Același lucru s-a întâmplat și în anul 1753, când s-a dat o carte domnească egumenului Iorest de la aceeași mănăstire și “omului mănăstirii pre cine va triimite” să readucă la matcă pe sătenii răsfirați³. La 1760, Ioan Calimach Voevod a trimis o carte egumenului Veniamin al mănăstirii Ilișești și “omului mănăstirii pre carile îl va pune la moșie mănăstirii, anume Orășenii, ținutul Hârlău, să fie volnic a stăpâni și dijmui și a apăra moșia mănăstirii”⁴.

Acești oameni angajați de stăpâni, ca să le administreze moșiile, s-au chemat vornicei sau vornici. Îndatoririle lor erau multiple. Ei trebuiau să apere moșiile împotriva megieșilor hrăpăreți, care le-ar împresura, să repare, cu ajutorul sătenilor, stricăciunile pricinuite, să-i silească pe săteni a-și presta boerescul și să încaseze de la ei dijma; apoi să-i apere pe săteni de năpăstuii din partea altor stăpâni sau a slujitorilor domnești, să readucă la matcă pe sătenii răsfirați și să respingă pe sătenii veniți de la alte moșii. În urmă puteau coloniza, se înțelege cu poruncă de la Domn, oameni străini, dacă moșia a rămas pustie. Împotriva sătenilor recalcitranti vornicelul putea apela la ajutorul pârcălabului sau al ispravnicului ținutului, care aveau obligația să intervină. Tot ispravnicul trăgea la răspundere pe vorniceii leneși sau incorrecți.

Există multe documente care atestă susținerile de mai sus. Astfel în documentul din 12 aprilie 1661 se zice, că mănăstirea Dragomirna din ținutul Sucevei, neputându-și administra de la distanță moșia Napastova din ținutul Sorociei, a instituit acolo vornicel pe un oarecare Irimie ca “să le fie socotitu și să strângă vinitul ce va fi și de la mori și de a zeacea”⁵.

Altă dată, la 15 ianuarie 1744, Voevodul Ioan Mavrocordat a dispus ca vorniceii mănăstirești să dea egumenilor seama de tot lucrul isprăvit, înmânându-le răvașe „de zilele lucrate și de munca prestată”⁶. La 29 iulie 1760, Voevodul Ioan Calimach a eliberat vornicelului moșiei Orășeni, din ținutul Hârlăului, proprietatea mănăstirii Ilișești, o carte domnească, să fie în drept a stăpâni, a dijmui și a apăra moșia⁷. La 1771, Divanul Moldovii, care ținea locul Domnului, a procedat la fel în cazul sătenilor de pe moșiile mănăstirii Homor, care refuzau să-și împlinească îndatoririle. Textul poruncii date este următorul: “Să face știre printr’ această carte de la Divan voao vornicilor și tuturor lăcuiitorilor ce vă aflați șzători pe moșiile mănăstirii Homor” ca să împlinească cele 12 zile de boeresc de peste an sau să dea în schimb câte doi lei de casă, să dea dijma și să nu ție crâșmă⁸.

Pentru a demonstra în ce fel vornicelul [trebuia] să-i apere pe săteni de amestecul boierilor sau al slujitorilor domnești, se va reproduce textul cărții domnești din 14 iunie 1727 în care se spune: “Dat-am carte Domniei Mele vornicelului și tuturor săteanilor din Toporăuți să fie volnici cu cartea domniei Mele a se apăra despre toți boearii și slujitorii”⁹.

Vornicii mai aveau dreptul, desigur în baza unei cărți domnești, să umble prin țară pentru a aduna pe sătenii răsfirați prin țară.

În baza unei cărți domnești, vorniceii mai puteau aduce în țară oameni străini de peste hotare și a-i coloniza pe moșiile devenite pustii. Astfel, rămânând pustiu, la 1739, satul Șişcăuți din ținutul Cernăuți din pricina războiului deslănțuit, stăpânul moșiei,

anume Iordachi Cantacuzino, se adresă domnului țării, iar acesta, ascultându-i plângerea, îl autoriză ca “pe cine va trimite la sălăște la Șăscăuți ce-i la ținutul Cernăuțiului să fie vornicel la ace sălăște să fie volnic cu carte Domnii Mele a strânge șă a chema oameni streini din țara leșească șă de pentre alte țări”¹⁰.

Din pricina războiului ruso-turc din anii 1768-1774, satele mănăstirii Moldovița, anume Provorotie și Oprișeni din ținutul Sucevei au rămas pustii. Sesizat de acest fapt, Divanul Moldovii autoriză în mai 1772 pe vorniceii acestor două seliști pustii să aducă “oameni streini dintr’ alte părți” pentru a-i așeza¹¹.

În jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea se zicea vorniceilor și vechili, ceea ce înseamnă locțiitori sau înlocuitori.

Pentru stabilirea îndatoririlor vechililor, identice cu cele ale vorniceilor, se vor cita două documente foarte lămuritoare. Astfel la 1 august 1763 se specifică îndatoririle “vechilului sau purtărului de grijă” în acest fel: El va strânge dijma din toate roadele, din țarini, din fânațe, din pomete, din grădini cu legume, din bălțile cu pește, din câmp, din pădure, din prisăcile cu stupi, din 50 unul, iar dacă vor fi mai puțini, atunci va lua câte o para de stup și va încasa banii de casă de la cei care nu vor presta boerescul¹².

Doi ani în urmă, la 1765, i s-au întărit mănăstirii Voronețului moșiile din ținutul Suceava și Botoșani, iar vechilii „ce-ș va pune la moșăile sfintei mănăstiri” vor fi volnici a lua de la vecini dijma obișnuită și banii de casă de la cei ce nu vor face podvoade sau boerescul, apoi dijma din fân, câte 10 parale din stogul de măsură, iar de la stogurile mai mici câte o para de stânjen și a opri pe vecini să țină crâșmă și să vândă băutură¹³.

Instanța supremă pentru vorniceii au fost pârcălabii sau ispravnicii de ținut. Aceștia veneau în ajutorul lor ori de câte ori era nevoie. Ei puteau sili pe vecini a-și împlini îndatoririle față de stăpânii moșiilor, iar în cazuri mai grave îi și certau, adică treceau la aplicarea de pedepse corporale. Astfel, la 17 iunie 1765, s-a poruncit ispravnicilor ținuturilor Sucevii și Botoșani să acționeze contra vecinilor „împotrivitori” de pe moșiile mănăstirii Voronețului, adică „ca pe unii ca aceia ci i va arăta vechilu egumenului să-i apuci și să îplinești dijma și vinitul moșiilor”, iar celora care s-ar încumeta să țină crâșmă „să le tai cepurile de la vas”¹⁴.

La 10 august 1767 s-a poruncit din partea Domniei lui Iordachi mare sluger, ispravnicului de Bacău, să-i silească pe vecinii satului Faraoani al mănăstirii Solca, a-și da dijma și venitul moșiei și a presta boerescul¹⁵. Iordachi își va fi făcut datoria, dar, după plecarea lui, acești vecini au continuat să-și neglijeze îndatoririle. Împotriva lor au fost trimiși, la 1773, ispravnicii de Bacău, anume Constantin Paladi și Manolachi Hristoverghi, ca să-i „împlinească” fiindcă nu-și dau „adetul”¹⁶.

În ianuarie 1771 s-a poruncit ispravnicilor ținuturilor în care se aflau moșiile mănăstirii Humor „să certe” pe vecinii acestei mănăstiri, fiindcă s-au dovedit recalcitranți¹⁷.

Cu timpul au fost adăogate în sarcina vorniceilor și alte îndatoriri. Potrivit orânduiei lui Mihai C. Șuțu din 29 decembrie 1794, vorniceii urmau ca, în înțelegere cu ispravnicii și cu vecinii, să angajeze pe la moșii jitari pentru paza sămănăturilor, văcari pentru pășunatul vitelor, herghelegii pentru pășunatul cailor și păstori pentru paza oilor și rămătorilor. De asemenea să aibă grijă ca țarinile să fie îngrădite¹⁸.

Și pe moșiile boierilor erau angajați vorniceii. Că vorniceii boierilor sunt menționați mai rar, se datorește faptului că boierii, fiind mai energici, nu apelau decât foarte rar la domn pentru a-și readuce la ascultare vecinii.

Că și pe moșiile boierești se aflau vorniceii, nu vom cita decât un singur exemplu. Astfel boierului Gheorghe Turcul i-a fost întărită la 7 martie 1742 moșia Pătrăuți pe Sirete, iar Turcul urma „să aibă a-și pună...un vornic, pe care toți vecinii să-l asculte...și să fie volnic a lua de a zecea din toate roadele”¹⁹.

Împotriva vorniceilor cruzi sau abuzivi, vecinii puteau apela la ispravnici sau chiar la domn. Astfel pe la 1741/42 sătenii unei moșii din ținutul Putnei s-au plâns că vornicul lor „le face strâmbătăți” și au cerut alt vornicel. Domnul țării le-a ascultat plângerea, poruncind starostelui ținutului să le îplinească dorința²⁰.

Nu se indică nicăieri, ce beneficiu primeau vorniceii de la stăpânii moșiilor pentru munca lor grea și istovitoare. Li s-au rezervat oare loturi de pământ din moșia stăpânului, pentru care nu prestau boerescul și nici nu dădeau dijma obișnuită? Au fost oare obligați vecinii să presteze boerescul și vorniceilor? Primit-au plată în bani de la stăpânii moșiilor sau li se rezerva o parte din veniturile moșiei? Fost-au oare vorniceii scutiți de bir față de domnie? Cum nu erau boieri, ar fi firesc să presupunem că ei plăteau bir statului. Totuși, prin excepție, puteau fi scutiți de plata birului față de domnie. Astfel, la 9 iulie 1752, vorniceii satelor au fost scutiți de plata birului față de domnie, fiindcă strâneau împreună cu vatamanii de la vecini birul datorat domniei („Și vornicii și vatamanii satelor să fie scutiți și ei să strângă banii și să-i deie la zapciul ce va fi rânduit”)²¹.

De unde ne-a venit obiceiul de a zice vorniceii administratorilor moșiei? A apărut obiceiul acesta în țara noastră sau a fost el împrumutat din altă țară?

Nu-i greu de dovedit, că denumirea de vornic pentru administratorul unei moșii a fost împrumutat de la Poloni.

Există o serie de documente din Polonia rusească, în care e vorba de vornici satelor. Ei au fost oameni din popor, fiind angajați ca administratori de cătră stăpânii moșiilor. Astfel este menționat în anul 1431 Stanislaus „dwornik de domo domini scolastici Cracoviensis”²². Altă dată, la 1446, a fost tras în judecată Iosko „dwornik de Zalunyow” pentru o datorie de „media area”²³. Doi ani în urmă, adică la 1448, este citat Wawrzek „dwornik de Costirowcze”²⁴. Odată a fost învinuit vornicul unui sat că nu-i nobil. Martorul chemat și-a format astfel depoziția: „Domine index, iste Nicolaus est propinator et dwornyk domini Miklosch...et non est nobilis”²⁵.

Vornicii sau vorniceii satelor nu apar în documentele moldovenești mai de vreme decât în secolul al XVII-lea, adică odată cu apariția latifundiilor. În Polonia însă, care a fost întemeiată cu mult înainte de secolul al XIV-lea, procesul de acumulare de moșii în mâini puține începuse mai de vreme. Deci nu-i de mirare, că atunci când în Moldova angajarea de administratori de moșii a devenit necesară, Moldovenii să fi împrumutat de la Poloni denumirea de vornic.

Odată cu vornicii sau vorniceii satelor sunt menționați în documentele moldovenești și vătamanii. De aceea se cere studiată și problema acestora, pentru a constata dacă ei sunt identici cu vornicii satelor sau au avut alte atribuții.

Mai mulți istorici români s-au ocupat cu stabilirea originii cuvântului vătăman, fie cu identificarea situației vătămanilor. Hasdeu a susținut că „vataman” este un cuvânt de origine germană și derivă de la nemțescul „Amtmann” care înseamnă om de birou, adică funcționar²⁶. Radu Rosetti în lucrarea sa intitulată: „Despre clasele agricole în Moldova” crede că vatamanul este un cuvânt de origine tătărească. După părerea lui, Tătarii au zis dregătorilor sătești vatamani. Aceștia au fost identici cu juzii sau cnejii moldoveni menționați în primele documente moldovenești²⁷. Dar Rosetti uită, că după o știre contemporană, Tătarii au zis șefilor sătești cneji și nu vatmani. În cronică se zice astfel: „Constituerunt canesios, id est balivos qui institiam facerunt, et eis equos, animalia, arma, xenia et vastimenta utilia procurerent”²⁸. Ioan Bogdan susține că noi am împrumutat cuvântul vataman de la malorușii din Polonia învecinată²⁹. C. Giurescu s-a mărginit să constate doar că vătămanii stăteau în fruntea satelor³⁰.

Și scriitori străini pe care în ce mai mare parte i-a consultat I. Bogdan în studiile sale menționate mai sus, s-au străduit să explice originea și semnificați cuvântului vataman. După S.B. Liude: *Slownik jezyka polskiego*, Lwow 1860 w Drukarni zakladu ossolinskich VI 230, vatamanul a fost un dregător, un ureadnic, care supraveghea munca sătenilor (*urzednik Który roboty plinuje*).

Franz Milkovich (*Etymologisches Wösterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886, pag.5) face legătura între ataman sau otoman și derivatul lor vataman, iar Sreznewski (*Materiali dlea slovarea drevno-rusckogo eazika*, St. Petersburg 1893, vol. I 231) susține că otoman și vataman sunt cuvinte identice.

Karel Kadlec în cartea sa „*Valasci a valascko pravo*”, Praga 1916, pag 323, nota 4 crede la fel cu Radu Rosetti, că vataman este un cuvânt tătăresc. El s-a încetățenit apoi în Polonia, iar de aici a trecut în statul Halici și pe urmă în Moldova.

De fapt, în Polonia vecină cu Moldova se întâlnesc adesea vatamanii în legătură cu viața de la țară. Fie că iau parte la fixarea hotarele moșiilor, fie că fixează termenul proceselor, fie că trag sau sunt trași în judecată, totdeauna existența lor este legată de viața de la țară. Pentru ilustrarea acestui fapt lăsăm să urmeze o serie de documente.

În anul 1472 s-a fixat în Polonia hotarul unor sate vecine. Atunci „ubi cum sadimus in pratis, vathamano et serves de villis Duleby at Horne and nos assumentes eosdem scrutavimus”³¹.

Când la 1519 s-a încheiat acordul între Moldova și Polonia pentru aplanarea diferendelor de frontieră, s-a stabilit următorul procedeu pentru prinderea hoților: „Când un oarecare boier sau unul dela țară sau ureadnicul vataman ar zice că nu-l are la el pe acel hoț, atunci acest boier dela țară sau ureadnicul vataman face aceasta pe credința și sufletul său” (*gdibi pan Ktori abo Zemianin yle urzednik wataman rzekl; isze tego zlodziejia nie mass v niego, tedi ten to pan Zemianin ale urzednik wataman mu rzec na swa wiara y na dussze*). Iar dacă boierul n-ar locui la țară, atunci ureadnicii, fie voiți, fie vatamani, vor trebui să jure că la ei nu se află un asemenea hoț (*Ale urzednici, voitovie y watamanovie, g dzie pan szwa glowa nie mieszka w gimienio maia przisiac w ten obiczai: isze takiego zlodziejia w gimienio jich rzadow a dogladania nieman*)³².

În anul 1437 Trusz Wothaman „reposuit nobili Martins Rozuch primum terminum contra Stanislaum de Karnyeschow...quia in honorem eiusdem Stanislai tanges”³³.

Un an în urmă Ionlasch Wathaman este dat în judecată de nobilul Demeter Chodorowsky de Luka și silit să depună jurământul după două săptămâni. Atunci Ionlasch „subiecit se sub penam et ins supremum”³⁴.

Altă dată Iwan Wathaman trage în judecată pe nobilul Henricus pentru furtul unor vite³⁵.

În anul 1452 se vorbește despre „vathaman domini Scarbek”³⁶.

După cum dovedesc documentele poloneze folosite mai sus, nu mai poate fi îndoială că în Polonia au existat dregători sătești ziși vatamani și că dela Poloni această denumire a trecut în Moldova.

Denumirea vataman a intrat în Moldova foarte de vreme. Când încă nu se întemeiasse statul moldovenesc, satele fuseseră conduse de șefi care se chemau juzi, cneji sau vătămani. Din moment ce după întemeierea Moldovei moșiile au fost dăruite boierilor sau mănăstirilor, funcția lor de șefi sătești a încetat. Ei se menționează în documente numai ca foști șefi de sate.

Dăm câteva exemple pentru a lămurii această problemă.

La 25 decembrie 1422 a fost dăruit boierului Bogus și tatălui Nesteac satul Cuciur unde a fost vataman Gherman” (ГДЕ БЫЛ БАТАМАН ГЕРМАН)³⁷. Acest Gherman a decăzut din șefia lui din moment ce satul a trecut pe seama boierului Bogus.

În anul 1473 este menționat satul Ostăpceani „unde a fost Ostapco vatamanul din Turie”³⁸. Jumătatea acestui sat ce fusese stăpânită de Ostapco a fost dăruită atunci mănăstirii Moldovița. Amintirea vătămanului Ostapco stăruia încă în anul 1522, când a doua jumătate a satului Ostăpceani „unde a fost vataman Ostapco” a fost dăruit vistiernicului Ieremia și vornicului Iurie (ГДЕ БЫЛ БАТАМАН ОСТАПКО)³⁹.

Rar se întâmplă să fie menționați mai mulți vătămani într-un sat. Astfel sunt citați în documentul din 30 iunie 1519 trei vătămani într-un sat de peste Prut (ГДЕ БЫЛИ БАТАМАНОВЕ КАХИМАН И ФАКИМ И ЛУКАБ)⁴⁰. În cazul acesta este probabil vorba de trei vătămani care au stăpânit pe rând satul, sau de un sat alcătuit din contopirea a trei sate.

Întrucât se știe că vorniceii sunt administratorii de moșii instituți de stăpânii moșilor, va fi necesar să stabilim și atribuțiile vătămanilor. Documentele ne dau lămuriri mai mult decât suficiente.

În documentul din 23 august 1667 se încunoștiințează vătămanul și sătenii din Băbiceani, ținutul Fălciu, în acest fel:

„Scriem Domnia Mea la vătămanul și la toți sătenii din satul Domnii Meale din Băbiciani ce este la ținutul Fălciului, dându-vă știre” că satul acesta ce fusese domnesc a fost dăruit mănăstirii Cetățuia, iar sătenii au fost scutiți cătră domnie de toate dările afară de birul țării, adică de tributul datorat Turcilor⁴¹.

De aici reiese că vătămanul încasa dările sătenilor datorate Domniei, adică statului.

Alt exemplu, pentru „strânsul banilor” datorat Domniei ne oferă privilegiile Câmpulungului Moldovenesc din 7 februarie 1736 și 18 august 1747. În ele scrie următoarele: „Așijdere și pentru strânsul banilor, a civerturilor și a goștenii, pă obicei ce au avut ori în care laturi și lătunoi ale satelor, nime alți den zapcii sau den alte slugivornicești, nime alți ...în bani să nu-și bage, ca să ia vreun ban dela cineva, fără de

cât numai vătămanii lor să aibă a strânge banii den toate laturile și lătunoile satului; strângându-i, să-i dea la vătămanii de la Vatra satului și ei să-i dea în mâna vornicilor”⁴².

Textul este foarte limpede. În fiecare sat al ocolului Câmpulung se găsea câte un vătăman, care avea îndatorirea să strângă de la săteni dările datorate Domnului țării și să predea sumele încasate vătămanilor din târgul Câmpulung. Acești vătămani de „Vatra satului” urmau să predea banii încasați vornicului de Câmpulung, care îi vărsa în camera domnească.

Acum când cunoaștem atribuțiile vorniceilor și vătămanilor, rămâne încă de stabilit dacă între ei este deosebire în ce privește starea lor socială. Sunt ei amândoi iobagi sau, cum se spunea pe vremuri, vecini sau se face distincție între ei?

Vom cita două documente pentru a răspunde la această întrebare.

La 15 mai 1667 Dumitru vătămanul vinde lui Iurașco căpitan pentru suma de 30 lei moșia de la Țiori⁴³. Iar doi ani în urmă Vasile vătămanul și fratele său Gavriil, ficiorii popei Ieremie din Belhăuți, au vândut lui Ivan stolnicul, pentru suma de 12 ughi, partea lor de moșie din Costiceni „partea moșului lor”⁴⁴.

E evident că vătămanii au fost proprietari de pământ.

De unde vine această situație privilegiată a vătămanilor?

Înainte de întemeierea statului moldovenesc, în fruntea satelor se găseau cneji, juzi și vătămani. Aceștia administrau satele și exercitau jurisdicția. Locuitorii își stăpâneau micile lor loturi de pământ. Dar odată cu trecerea moșiilor pe seama boierilor sau a mănăstirilor, sătenii au încetat a fi stăpâni pe loturile lor de pământ, întrucât întreg teritoriul moșiei a devenit proprietatea noului stăpân de moșie, instalat de Domnie. Astfel ei au devenit iobagi, vecini. Ce s-a întâmplat atunci cu vătămanii? Devenit-au și ei vecini? Nu! Vătămanii au rămas cu marile lor loturi de pământ, fiindcă situația lor s-a schimbat radical. Ei au devenit administratori de moșii și încasatori de dări datorate Domniei.

NOTE*:

¹ I. Neculce, *Cronica*, ed. A. Procopovici, p. 214.

² Inedit

³ Inedit

⁴ Inedit

⁵ Inedit

⁶ „Archiva Românească”, ed. II, vol. II, p. 169-171.

⁷ Inedit

⁸ Inedit

⁹ Inedit

¹⁰ *Documente bucovinene*, IV, 160, nr.111.

¹¹ Inedit

¹² Inedit

¹³ Inedit

¹⁴ Inedit

¹⁵ Inedit

- ¹⁶ Inedit
¹⁷ Inedit
¹⁸ „Uricariul”, IV, 48-54.
¹⁹ *Documente bucovinene*, IV, 198, nr.130
²⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, 377, nr. 1261.
²¹ „Uricariul”, IV, p.2.
²² A. Sigm. Helcel, *Starodawne prawa polskiego pomniki*, Cracovia 1870, II 361.
²³ „Akta Ziemskie i gerodzkie”, vol. XII 145, nr.1632
²⁴ Tot aici, vol. X 322, nr.2594.
²⁵ Tot aici, vol. XIV 342, nr.2640.
²⁶ „Columna lui Traian” 1870, pag.1570.
²⁷ „Revista Nouă” II 1889, pag.72.
²⁸ *Rogierius: Carmen miserabile*, în „Scriptores rerum hungaricum”, ed. de Schwandtner, I 315.
²⁹ I. Bogdan: *Despre cnejii români 1903-1904*, în An. Ac Rom. Mem. secț.ist. seria II, tom XXVI p. 22, nota și *Über die rumänischen Knezen*, în „Archiv für slavische Philologie”, anul XXV, 1903, p. 532.
³⁰ C. Giurescu: *Despre boieri*, București 1920, Cartea Românească, p. 83.
³¹ „Akta Ziemskie i gerodzkie”, XIX 542, nr. 2971.
³² „Acta Tomiciana”, V 91.
³³ „Akta Ziemskie i gerodzkie”, XII 19, nr.163.
³⁴ Tot aici, XII 427, nr.4206 -7
³⁵ Tot aici, XII 33, nr. 274.
³⁶ Tot aici, XII 212-213, nr.2478.
³⁷ M. Costăchescu: *Docum. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, Iași 1931, vol. I, 151, nr.49.
³⁸ I. Bogdan: *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I 179, nr.102.
³⁹ M. Costăchescu: *Documentele lui Ștefăniță Vodă*, 326, nr.64.
⁴⁰ Tot aici, 128, nr.26
⁴¹ Gh. Ghibănescu: *Surete și izvoade*, IV 52, nr.59.
⁴² T. Bălan: *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, p. 293-4 și 295-6.
⁴³ (lipsește)
⁴⁴ (lipsește)

* notele sunt prezentate în forma în care apar în manuscris

PERSONALITĂȚI

MEDALION EMIL BIEDRZYCKI

Loredana Bortă, Carmen Bădăluță

Summary: *At the beginning of the XX-th century, Bukovina represented a divers and effervescent socio-cultural land, in which the intellectuals from different nationalities have found a favorable climate of manifestation for their humanist ideas and activities. It was in this context that a very representative person of the Polish community, historian, philologist, expert in law, Emil Biedrzycki (1890-1975), carry on his activity. The authors, didn't want to approach the work of E. Biedrzycki from a linguistic point of view; they tried to outline his work and him complex personality from at list 3 directions (teacher, historian, philologist). Through this lines, we just want to remind to the generations who followed, at 30 years from his death, his reach activity that he has carried on, with the purpose to reinforce the intercultural links between Poles and Romanians.*

Bucovina începutului de veac XX reprezenta o enclavă socio-culturală diversă și efervescentă în care intelectuali de diferite naționalități au găsit un climat prielnic de manifestare a propriilor idei și activități umaniste. Izbucnirea primului război mondial a fost o zguduire pentru întreaga Europă, inclusiv pentru România.

Printr-un miracol al istoriei, anul 1918 avea să devină anul unor mărețe împliniri pentru popoarele continentului european și pentru țara noastră, în special prin realizarea unirii Basarabiei, Transilvaniei și Bucovinei cu Patria Mamă. La sfârșitul războiului, monarhia habsburgică se clătina din temelii și în toamna anului 1918, Austro-Ungaria s-a prăbușit. Înfăptuirea Marii Uniri a însemnat rezultatul nemijlocit al luptei îndelungate și plină de dăruire a întregului popor român, înscriindu-se ca unul din elementele fundamentale ale istoriei neamului, care nu numai că semnifică împlinirea unui deziderat vital, ci și o inaugurare a unei epoci de mari mutații economico-sociale, politice și culturale. Chiar dacă, după primul război mondial, viața cetățenilor României a devenit mult mai complexă și diferențiată în funcție de mediul de locuire, starea materială, mentalitate, în general ea a pendulat între tradiționalism și modernitate.

Bucovina a devenit un mozaic etnic și confesional, fiind un model de conviețuire interetnică pentru diverse spații culturale. Prin forța împrejurărilor, Bucovina a ajuns să fie numită „o Elveție a Răsăritului” sau „un Tirol al Europei Orientale”¹ datorită aspectului său multicultural și, evident, al toleranței și armoniei ce domnea între toate naționalitățile aici prezente. În acest context istoric mai sus schițat s-a manifestat și un

reprezentant de seamă a etniei polone, istoric și filolog, doctor în drept – Emil Biedrzycki (1890-1975).

După mai bine de trei decenii de la moartea sa, considerăm necesar să readucem în memoria urmașilor săi bogata activitate desfășurată de acesta în scopul cunoașterii și întăririi relațiilor interculturale româno-polone.

S-a născut la Suceava la 5 mai 1890, a copilărit la Dumbrăveni și a urmat școala primară la Pașcani. Studiile liceale și le-a făcut la Cernăuți, urmând apoi cursurile Facultății de Drept de la Cernăuți și Lvov. Apreciat de contemporanii săi ca fiind „unul dintre cei mai activi și mai cordiali înaintemergători ai frăției polono-române”², E. Biedrzycki a activat ca vicepreședinte al societății studențești cernăuțene *Ognisko* (din 1910).

Din 1922 a predat economie politică și sociologie la Înalta Școală de Comerț Exterior. A fost, de asemenea, lector și conferențiar de limba română la Universitatea Jan Kazimierz din Lvov, suplinind din 1933 și Catedra de Istoria Literaturii și Culturii Române de la aceeași universitate. Pasiunea sa pentru romanistică l-a determinat să aprofundeze cursurile Facultății de Litere și Filozofie din Lvov. A profesat, de asemenea, la Înalta Școală de Studii Economice din Cracovia; a fost director al unor școli medii tehnice, fondator și director al Liceului Comercial din Miecho, traducător avizat pe lângă Tribunalul din Lvov³. Din 1928 menținându-se pe linia promovării și consolidării relațiilor culturale româno-polone, E. Biedrzycki devine unul din organizatorii și președintele Ligii polono-române de la Lvov.

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial și invadarea Poloniei de către Germania hitleristă la 1 septembrie 1939 îl determină să participe cu gradul de căpitan la campania de apărare a Poloniei.

Pe E. Biedrzycki îl putem aborda din cel puțin trei direcții: ca profesor, ca istoric și filolog, conturându-se astfel personalitatea complexă a celui pe care îl putem reclama „drept bucovinean”⁴.

Ca profesor – la Universitatea Jan Kazimierz din Lvov și mai târziu la Universitatea Jagiellonski din Cracovia – și-a împlinit misiunea pedagogică, susținând în cursurile sale importanța limbii și a literaturii române în cadrul limbilor romanice. Numele său este amintit și astăzi în istoria Departamentului de filologie romanică din cadrul Universității Jagiellonski din Cracovia, fiind menționat ca unul dintre profesorii care au contribuit la studiul culturii, literaturii și a limbilor romanice, precum și la formarea de noi generații de profesori, lectori și asistenți universitari fie ei polonezi, italieni, spanioli, români, portughezi, conferind astfel Universității din Cracovia „aceea diversitate și spiritul de universalitate al României”⁵, care constituie și astăzi unul din motivele existenței sale.

Primele preocupări istorice active le întâlnim la E. Biedrzycki încă din studenție, când a militat pentru drepturile și libertățile popoarelor asuprite din Imperiul Habsburgic. Ca membru marcant al Societății studențești poloneze *Ognisko* din Cernăuți, stabilește legături politico-culturale cu diferite societăți studențești, printre care și *Junimea* de la Cernăuți sprijinindu-se reciproc și moral în lupta împotriva „adversarilor comuni”, Imperiul Austriac. Activitatea societăților studențești din Bucovina a avut drept scop, ridicarea gradului de cultură a maselor prin intermediul devotamentului și

abnegației celor care au acționat pentru cultivarea poporului, conștiinciozitatea și spiritul de dăruire al inițiatorilor și fondatorilor acestora. Aceste societăți au oferit cadrul organizatoric optim pentru discutarea, confruntarea și validarea numeroaselor idei ce au animat națiunile în perioada interbelică. Prin aceste societăți s-a întreținut și dezvoltat un spirit de efervescență creatoare, stimulându-se și promovându-se valorile tuturor popoarelor ce făceau parte din imperiu.

Pasiunea lui E. Biedrzycki pentru istorie și, în special, pentru trecutul zbuciumat al Bucovinei s-a concretizat mai târziu, la maturitate, cu o serie de articole și lucrări de specialitate din care menționăm: *O hartă românească a Bucovinei din 1782* (apărută în „Făt-Frumos”, an X, 1935, nr. 5-6), în care autorul aduce pentru prima dată în atenția publicului cunoscător existența unei hărți a Bucovinei cu hotarele acesteia și cu o descriere amănunțită a ținutului din nordul Moldovei. De ce s-a oprit autorul la această hartă? O spune chiar el: harta ar trebui să fie studiată din punct de vedere tehnic, cartografic, geografic, statistic și lingvistic și comparată cu o hartă a Galiției și a Bucovinei (a lui J. Liesganig), cu statistica manuscrisă a Bucovinei din 1787 și listele localităților Bucovinei.

O altă lucrare ce reprezintă un punct de referință în istoriografia polono-română a apărut în 1973 la Cracovia. Volumul intitulat *Istoria polonilor din Bucovina*, prezintă rolul jucat de comunitatea poloneză din nordul Moldovei, punându-se accentul pe complexitatea evoluției economice, politice și culturale a acesteia.

Activitatea literară a lui Emil Biedrzycki constă în publicarea de numeroase articole și studii, cărți despre limba și literatura română și polonă. A tradus lucrări din limba română, a fost coredactor al unui vocabular româno-polon, editat de Academia Polonă de Științe.

Una din cele mai importante lucrări ale sale a apărut în 1935 la Lvov, fiind intitulată *Literatura română în liniamentele ei generale (cu o antologie de poezii) – Zarys dziejow literatury rumunskiej (Z antologia poezji)*. Această lucrare a fost considerată la vremea publicării sale ca fiind „prima încercare în stil mare de a prezenta principalele aspecte ale scrisului românesc, publicului intelectual din Polonia”⁶. Autorul abordează problema originii, evoluției, istoriei limbii și creației populare românești analizând tezaurul lingvistic, influențele suferite de acesta axându-se în special pe elementele ce au suferit mutații slave ce sunt datorate (potrivit autorului) și limbii polone. Fin cunoscător al evoluției noastre în istoria literaturii române, E. Biedrzycki a recurs pentru definitivarea creației sale la consultarea operelor unor intelectuali de seamă cum ar fi: Nicolae Iorga, Ion Bianu, Constantin Loghin, Eugen Lovinescu, Leca Moraru, Sextil Pușcariu, Artur Gorovei etc.

Contemporanii săi i-au apreciat munca pe tărâm literar considerând că lucrarea avea drept merit deschiderea unor noi perspective în ceea ce privește întărirea legăturilor politice, istorice și literare dintre Polonia și România. „Planul bine chibzuit care stă la baza scrierii, exactitatea informațiilor date de autor, stilul elegant și sugestiv prin care excelează, executarea tehnică ireproșabilă și sobră a volumului, materialul ilustrativ, ales cu mult gust și multă pricepere, o bibliografie redusă, cuprinzând numai opere de rezonanță mai puternică, marea valoare propagandistică și în fine delicatele și bine

reușitele tălmăciri din literatura noastră care reproduc în mod magistral gândul și ritmul pieselor originale, dau un ansamblu vrednic de toată atenția și recunoștința noastră”⁷.

Nu întâmplător lucrarea se încheie cu o antologie de poezii românești (în limba polonă), piese sugestive și reprezentative pentru lirica românească, autorul dorind să puncteze încă o dată, dacă mai era nevoie, frumusețea graiului și sufletului românesc. I-au rămas în memorie ca definatorii pentru trăirea interioară a românului versuri din Miorița, Eminescu, Arghezi, Bacovia, Blaga, Minulescu etc. Mergând pe aceeași linie a promovării literaturii române în Polonia și a celei poloneze în Bucovina, autorul va publica în 1932 un studiu intitulat *Două epopee țărănești: Reymont și Rebreanu*, arătând că ambele romane *Ion* și *Chłopi*, premiate și traduse în limbi străine, zugrăvesc „viața poporului de la țară, care este pătura cea mai numeroasă și importantă a națiunii române și polone de la începutului veacului al XX-lea”⁸.

Făcând o analogie a personajelor și stilurilor celor doi scriitori, Reymont și Rebreanu, E. Biedrzycki conchide că ambii „sunt talente puternice care au reușit să formeze din același material două opere originale și corespunzătoare fiecare mediului său și rasei deosebite”⁹.

Parcurgând întreaga sa operă, putem observa că E. Biedrzycki a respectat cu credință dezideratul formulat cu insistență de Societatea *Junimea*, potrivit căruia „cultura este arma cea mai puternică, prin care o națiune poate ajunge la roadele civilizației și la un progres în toate domeniile vieții”¹⁰.

Studiind trecutul ne putem face o imagine mai clară despre oamenii acestui pământ bucovinean, despre viața și despre apartenența lor etnică, care au știut atunci ca și acum, să se pună în slujba idealurilor înalte și să nu-și trădeze crezul.

Emil Biedrzycki va rămâne în memoria colectivă prin activitatea pe care a desfășurat-o, prin energia sa creatoare și mai ales prin tumultul de sentimente și idei pe care ni le-a împărtășit prin scrierile sale.

PUBLICAȚII:

- *Istoricul Institutului Național (biblioteca și muzeul) „Ossolineum”* în „Dreptatea”, 1929;
- *10 ani de evoluție economică polonă în Neamul Românesc*, 1929;
- *Rolul orașului Lvov în legăturile comerciale între Polonia și Țările Românești* (în polonă și română), în volum comemorativ al Congresului Camerelor de Comerț, Lvov, 1930;
- *Două epopee țărănești: Reymont și Rebreanu* în „Făt-Frumos”, an VII, 1932;
- *Legăturile culturale polono-române*, Lvov, 1933 (în limba polonă);
- *Scurtă schiță a istoriei literare române* cu o antologie, în *Marea Literatură Universală* a editurii Trzaska, Evert, Michałski, Varșovia (în limba polonă).
- *Istoria literaturii române* cu o antologie de poezie, Lvov, 1935 (în limba polonă);
- *Articolul România* în *Marea Enciclopedie Swiat i Zycie Ksiaznica Atlas*, Lvov, Warszawa (în limba polonă);
- *Literatura română în liniamentele ei generale (cu o antologie a poeziei)* – *Zarys dziejow literatury rumunskiej (z Antologia Poezji)*, Lvov, 1935;

- *Curs de literatură română pentru studenți*, Cracovia, 1960;
- *Nicolae Bălcescu, scriitor și revoluționar român*, Cracovia, 1961;
- *Istoria polonilor din Bucovina*, Cracovia, 1973.

În **colecțiile Complexului Muzeal Bucovina**, în cadrul Fondului Documentar Leca Moraru, se găsesc trei cărți ale lui E. Biedrzycki, în limba polonă:

- *Zwiazki Kulturalne Polsko- Rumunskie*, Lwow, 1933, nr. inv. 140873;
- *Literatura rumunska*, Lwow, 1933, nr. inv. 142318;
- *Zarys Dziejow Literatury Rumunskiej (Z. Antologia poezji)*, Lwow, 1935, nr. inv. 140856.

NOTE:

¹ Daniel Hrenciuc, *România și Polonia 1918-1931. Relații Politice, Diplomatice și Militare*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003, p. 37.

² „Făt-Frumos”, IX, 1934, nr. 5-6, p. 125.

³ Satco Emil, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Suceava, 2004, p. 109.

⁴ „Făt-Frumos”, IX, 1934, nr. 5-6, p. 139.

⁵ <http://www.filg.uj.edu.pl/ifr/index.php?Id=historia&idioma=es>,

⁶ „Făt-Frumos”, IX, 1934, nr. 5-6, p. 139.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Făt-Frumos”, VII, 1932, nr. 5-6, p. 245.

⁹ *Ibidem*, p. 251.

¹⁰ Sextil Pușcariu, *Omagiu lui I. Nistor*, Cernăuți, 1937, p. 11.

CONSTANTIN ARGETOIANU GLIMPSES ON HIS LIFE

Elena-Mirela Ciuchea

***Rezumat:** Autoarea – pornind de la cercetarea unor informații inedite din arhivele craiovene ale familiei Argetoianu, de la memoriile omului politic și de la ceea ce s-a scris până la această dată – reconstituie principalele momente și componente ale formării și afirmării lui Constantin Argetoianu. Anii de studiu, mediul familial, prietenii, aptitudinile, posibilitățile și disponibilitățile intelectuale, trăsăturile de caracter, interesul pentru studiu și pasiunea pentru limbile străine, intrarea și afirmarea în viața politică, contextul mai larg al epocii interbelice etc. sunt câteva din aspectele semnificative, decisive ale vieții, activității și personalității sale, pe care le rezumă acest articol.*

The interwar period in Romania had its political men presented either as “martyrs” of the nation or like some common thieves, forgetting that when it comes to Mother Nature, only few things keep their white or black nuance, everything maintaining rich varied grey nuances ... because otherwise the world would be bored, isn’t it?

Maniu hasn’t been too nice. Why? His Jesuit face made many people stay aside...still the same “sobriety” didn’t prevent him from washing his hands in a Pillatian way from things on which his whole life philosophy was based on.

A lot more likable, but extremely controversial was Constantin Argetoianu, the chameleon of the interwar Romanian politics, the man that managed to show how easy it was to pass from bitter hatred to friendship and admiration, all depending on the interest.

This Oltenian boyar, loved and admired by many, hated and sworn by more, tried with the use of some delicious “Memories” to exculpate him in front of history and time. Out of them his whole essence can be seen: an extremely intelligent person, of a caustic acidity in both his thinking and his speaking, with both himself and the others, a sensitive man in his relationships to those extremely dear to him, but also a tough guy in politics and in his relationships with the others.

This paper tries to unveil some of his life’s aspects. Almost nothing has been written about him, and when it has been done the historical principle *sine ira et studio* was avoided. There is no volume, historical or literary, dedicated to this interesting politician. There are the National State Archives in Bucharest and Craiova, but even these ones have documents pretty airy concerning him. Many of the necessary documents are either inaccessible or unable to be searched. This essay tries to make the Oltenian boyar much more accessible as a human being, even more vulnerable if this be possible. It tries to present him, after some good years from his death, as he was during his life: in the spot light! He seemed to be invincible ... but still... This essay tries, as much as it can, to define a clear contour of his *micro cosmos* (family, friends and his personal life) and to delimitate a spatial and temporal *macro cosmos* (descendent of an old noble family, important politician), by which he was governed or which was governed by him.

Being an Oltenian, he often tried to find Achilles' heel for each person whom he met in order to make that person like him, to destroy slowly but for good that person or just to manipulate. Jenica, as all his close friends used to call him, was born on the 3/15th of March 1871 in Craiova, having as a visiting card an entire line of illustrious ancestors. "Our name comes from Argetoaia, owned by the family until 1884-1885, when it was bought by the state and shared to the peasants"¹.

Th. Cornel, the author of the *Illustrated Biographical Dictionary* (letters A, B, C), printed in 1910-1912 in Bucharest, adds the same thing. His family had a lot of famous men, all in the service of their country. Due to his ancient family, C. Argetoianu claimed he had in his possession a document- published by Nicolae Iorga in "Arhivele Olteniei" in 1922 in which *Manole Voievod*, who was nowhere else proved to be a hospodar of Walachia, thanks his son-in-law, Costache Argetoianu. It's the only document in which this reign is mentioned and this is what makes it so important.

The General Ion Argetoianu, Constantin Argetoianu's father, married Constanța Otetelișanu, descendent of one of the oldest Oltenian family, too. Both his parents played both an important part in their child's education, but also in the life of their country and of Craiova.

All we know about general **Ion Argetoianu** is that he was related to some other boyar families such as Rahtivan, Otetelișanu, Obedeanu, Buzești, and Cantacuzino. After graduating in Bucharest, Paris and Metz, his military career had a continual ascendance, based on three life principles: organisation, discipline, moral. "In his whole life he hadn't done a single compromise, neither with the others, nor with himself".

In the Independence War, major I. Argetoianu took part in the attacks on Plevna and Smârdan, as sub-chief of General Staff of the VIth Division (commanded by colonel Cerchez). Due to his memoirs, we know the truth concerning Osman Pasha's capitulation, and also the strategically mistake made by the Romanians.

In 1895 he's a general inspector of the military engineers, then a brigade general and army group commander. He was also Minister of war (between March and October 1912) in the conservatory government lead by Titu Maiorescu. Retired, he entered the militant politics, becoming leader of the Conservative Party for Dolj, vice-president of the Chamber (twice) and of the Senate. Among his parliamentary initiatives we can mention: ***Proposal on the organisation of the agricultural county unions***, developed in the Senate's session of 20 February 1912.

His mother, **Constanța Argetoianu**, was a well known intellectual character. Of her multiple cultural preoccupations we can mention her notebooks full of historical and cultural notes gathered in her voyages through the world, as well as her laborious work as a translator, illustrated by J. Ramboson, *Maternal Education Following the Laws of Nature*, translation by Mrs. Constanța Argetoianu, Craiova, 1877 (111 pages) and Miss Sauvan, *Normal Course for Primary Teachers or Relative Directions for the Psychological, Moral, Intellectual Education in Primary Schools*, processed in Romanian by Adelina Olteanu, Constanța Argetoianu, Craiova, 1873 (144 pages).

In „Arhivele Olteniei” of 1937, M. Theodorian, Carada wrote that **Constanța Argetoianu**, C. Argetoianu's mother, was an intelligent woman, who wanted to enlighten her peasants, to be a mother for all of them, not only for her boy.

On a maternal line – brothers after his mother of his grandfather Otetelișanu – Constantin Argetoianu was related to General Nicolae Haralamb, the famous plotter in Cuza's dethronement in 1866. Still apart from this aspect, from general Haralamb he had another memory: he changed his civil status, changing his name from **Ion**, the name the parents had decided to put, to **Constantin**, declaring him to be a girl!!!

Born on 3/15 March 1871, Constantin Argetoianu entered this world under a pseudo name!?! The truth is that this story seems to be hilarious. And it really is! Only that it shows the deficiencies of a system, but also his predestination of being what he was.

Any way, Argetoianu started his life under the best auspices: he was taken abroad by his mother to be an apprentice at the school of life, but also in the epoch's parlours. His mother wanted to make him a *zoon politikon*, a person who knows how to manage himself and every situation, even if this meant "doing my needs" in the big stations, where the stops were longer. The school of life was of course supported also with the real one, more prosaic. At the beginning his mother was the one to teach him at Breasta. He didn't remember where he had passed his first three exams. Only the fourth one was a serious one as he passed it at the Obedeianu School, in Craiova, with a lot of emotions, examined by his father's former teacher.

Then, in 1881, the Argetoianu family settled in Bucharest... somehow for ever. Even if Breasta remains in his memory as a blessed memory, Bucharest will be from now on the cradle of his childhood and even of his maturity and also of his betrayed old age. At the age of 10, Argetoianu has as a governess „*a kind and maniac Swiss lady*” who „*used to give me lessons of French, German and geography and used to take me out for a daily walk*”².

In the spirit of his epoch, the small chap receives as tutors N. Bogdan and Lacroix, famous figures at the time in the capital. Whereas Mr. Bogdan was a mediocre teacher, Mr. Lacroix was a refined one, a Latinist...not very good at French even though that was he supposed to teach.

Of his childhood period we can mention some pranks that are the delight of his “Memoirs”, such as: printing the „Vespa”, a weekly paper that with other children of his age was meant to be full of spirit, the theft of an electric street lamp from the Romanian Athenaeum or the theft of some rare books from the Romanian Academy, which were later sold for small prices to the second-hand bookseller....These are only some of the extra curricular activities of the young Oltenian boy.

Still his parents didn't quite let him do whatever he wanted to. The teenager Argetoianu prepared the I- III high school classes at home, passing the first two classes at „Matei Basarab” high school, and for the third at the „Sfântul Sava” high school, where he was about to fail in French due to his tutor, whom as mentioned above, used to “mingle” French.

Meanwhile, as in 1884 appeared, in Bucharest, the first model middle school which used to function as a society – „Sf. Gheorghe” High School – C. Argetoianu is registered to frequent the day courses. The school was directed by Ștefan Hepites, who had an entire army of teachers, each one famous in his domain: Grigore Tocilescu (history), Constantin Istrati (chemistry), Dimitrie Ollănescu-Ascanio and Duiliu

Zamfirescu (Romanian literature and grammar), Sabba Ștefănescu (natural sciences). At the „Sf. Gheorghe” High School Argetoianu graduated the IV-VI classes, always as the best pupil, even though, he himself admitted, not to learn by heart.

Among the family's friends we also have Titu Maiorescu, the person who was greatly to influence the life of the future politician. When he was a teenager, Argetoianu hears one of Maiorescu's courses on metaphysics. He is so impressed by the ideas, but more precisely by the understanding of the fact that he was the youngest in the audience, that he decided that this happening was meant to change his life and he is supposed to change other people's destiny. He decided that he was to revolution the world, that he was a new Messiah but in order to change the others he had to change himself first. He started reading Marx's books, he devoured everything that was in fashion at the time concerning this political orientation...he even made the attempt of “transforming” his life through the stubbornness with which he wanted to leave school in order to be able to dedicate himself to his new preoccupations.

The bad thing is that he thought of doing that the moment his baccalaureate was coming, exam that he passed due to Maiorescu's intervention and to his family name, but also to the shame he had to face when his parents had to accept their son's craziness, who they thought to be very wise. He learned and passed it (indeed with the greatest grades in the whole Bucharest), but the results were seen later on: he became one of the most fervent enemies of the communism, doctrine which he used to admire in his youth. The acme of irony is that, if it hadn't destroyed him when he was young, it managed to do it when he was old. The salvation in his youth was given precisely by his age: the attractions of the balls and of the bourgeois life were in the end more powerful than his childish but dangerous dreams.

He managed to pass his baccalaureate and left, as it was the custom in the epoch, for Paris, the city in which he would become a **man**. He manages to do what no other person could normally do: graduated three universities, passed 177 exams, becoming thus doctor in medicine, and licensed in Law and Human Sciences. Even though he took advantage of his departure from home, “Jean” still preserved a warm and affectionate relationship with his parents, especially his mother. Simple but full of love things make his correspondence with his mother an endless line of funny situations or of sweet remembrance, just like he complained that because of the formalin scent he was unable to suck his fingers, after having eaten caviar.

In another letter, complaining about boredom, with a characterising cynicism, he wishes he had the opportunity to assist the guillotination of several friends, instead of other means of amusement.

When he had his last exam, he wrote to his mother that there was a God for ignorants as well as for the drunk- he passed his exam with *extremely satisfactory* and he was claiming he hadn't known quite everything.

All these letters, more precisely their writing manner do nothing but to present once more his attachment to his mother, and the biting irony that would later be his visiting card.

Then came maturity...he became a diplomat, career whose hierarchy levels – attaché, secretary, prime secretary, counsellor – he climbed in Romania's Legations in

Constantinople, Rome, Vienna...and then according to the epoch's demands he tried to find a good, gentle wife. Still if in diplomacy everything seemed to have worked easily for him, in his private life – his marriage- there was a problem, especially because the girl whom he had chosen to marry suffered from a great emotional instability, even though she came from a noble family as a unique daughter. This **Clementa Tallevici** had an illustrious origin, but also naivety specific to her age. We don't know yet what project could have separated her from Jean, the man whom she apparently shae was in love with. Argetoianu the father wrote: „*nous nous sommes tous faits illusions voyant combine la jeune fille était aimable (...) pour Jean et (...) une affection naissante et réelle et Jean commençait de plus en plus à l'aimer. Quelle fatalité chérie que les parents de la jeune fille, qui m'ont avoue, connaissaient depuis trois ans ce projet n'aient pas parlé plutôt! (...)Quelle fatalité que cette jeune fille, ne pouvant avoir de l'affection et de la confiance pour ses parents, se fait laissée entortillée par des misérable intrigants, qui l'ont si bien prise dans leurs filets qu'elle les croit gens honnêtes et de cœur et qu'elle se sente obligée de se sacrifier à leur bonheur, de peur que toute une famille ne ce perdre à cause d'elle. Et pourtant son estime, la confiance et son affection pour Jean doivent être assez implantés dans son cœur puisque avant de se séparer samedi soir elle a été malheureuse, et lui a dit qu'elle regrette ...*”³.

Even if this situation was not a very pleasant one for him, the man inside of Jean was stronger. Still the father was wrong about this relationship, which he considered to be a passing one due to the girl, accusing her parents from lack of cautionness, but also for a lack of education which could have prevented such a situation. On the 17th of June 1897 the two young people were married. The civil certificate states that their marriage was registered as *No. 111/97*.

This marriage proved to be a huge mistake. But it resulted in a child, Ioana Maria Elena, a child who opened her eyes in a house where suspicions were a rule. The fact is that the two spouses broke up (the reasons of this must be still searched for).

But let's not go too far yet. For now the two spouses are happily married, enjoying to the full the beneficies of the diplomatic life, where Argetoianu learned to obtain whatever he wanted. He learned that everything and everybody had a price, but also that he was an influent man who had what to learn on, he learned how to be even more slippery that he had been before in order to be the one who makes the rules, not to obey them. The fact that Argetoianu was very confident is proved by this letter sent to his father, a letter in which he asked his father to obtain a place for him:

«There are no available places. **Denial:** I do not demand the **place, but the rank**, as held for a long time ago, since the conservative government, by M.M. Zamfiresco, Stavridi, Langa-Rascano, Penesco, Carp, Olanesco, Bibesco et Jacavache (attachés) who **have the rank without having the place. Objection:** We cannot have an exam for one single candidate (...). **Other arguments. I am a chic character, I am rich, I could enter the politics and disturb the government etc. etc.**»⁴.

Well, even though these words might have seemed as mere talk, they proved to be a prophecy. His diplomatic career was not the purpose but the starting point towards other levels. AndArgetoianu knew that very well.

Even though he had studied medical school, law and lettres, Constantin Argetoianu proved to be passionate by his people's history, even though this was not sometimes an easy job to do, especially that he used to read books or articles – the Transylvanian *Memorandum*, *The Tribune* in Sibiu – that the international diplomacy found dangerous, banning them in consequence.

On the other hand, C. Argetoianu acted as an intermediary between the cultural Viennese market and the Romanian Academy Library in order to acquire some manuscripts of an unexpressable value. Apart from these official duties, the Oltenian boyar he enriched his private collection of books and art objects.

Still this man decided to enter the politics despite his father's objections, just like he himself had prophesied to disturb the troubled waters of the Romanian politics. It was the fall of 1913, and Argetoianu was 42, but also a rich experience in the international relations. The choice was not a difficult one: he was a boyar, so he followed his father to the Conservator Party, whose illustrious names at the time were P.P. Carp, N. Filipescu, Al. Marghiloman and Titu Maiorescu.

Due to his logic and clarity with which he used to express his ideas, but also to the prestige he had, Argetoianu became very quickly the president of the Party's Study Circle. He would lead all kind of sessions on historical themes and not only. He wrote in 1913 **Our great property and the expropriation**, a brochure in which he tried to present his ideas, but mostly a work of whose clarity made even the opponents of this party to foresee whom they were against to. He entered the electoral campaign for the National Constituent Assembly, where he became a senator (January 1914). He would shock everybody when he went against the flow in the case concerning the agrarian reform, when he voted against it in Iasi, 1917, precisely because he wanted to preserve the great boyar property. He washed his mistake years later, in 1933, when he struggled and obtained the law of agricol duties' conversion, unbelievable... in peasants' favour.

During the war, Argetoianu, the politician, realises what way the wind of change was heading and so he abandoned the party who had promoted him in order to be among the founders of the People's League, presided by the Mărășești winner, General Alexandru Averescu. The new political unit started to be an entity when Al. Averescu had formed a new government, government in which, as Justice Minister, C. Argetoianu lead the delegation to the peace preliminaries in Bufta, February 1918.

His real political career develops though during the interwar period, period in which he was able to demonstrate his versatility, but also his intelligence, that made him such a controversial image in the epoch. He passed through numerous political parties – P.N.L., UNIUNEA AGRARA or F.R.N. – but each time he abandoned the ship before it sank, this thing making him a real barometer for the top parties. He had carefully chosen his political company, a man who didn't mind the mincing airs, but followed his instincts, which seemed to be his guardian. He was also a big witty joker, no matter the circumstances in which he was. An example may be the reply given to V. Madgearu on the 14th of July 1921, while Argetoianu was comfortably seated on his ministerial bench. They were talking about the nationalisation of the „Reșița” factory. Madgearu came at the tribune, with a large number of files. Argetoianu, terrified by the perspective of a 2-3 hours interpellation, vexed him by whispering „bite my....”. Ofended, Madgearu repeated

these words aloud⁵. Of course, he shocked everybody, but this only proves his unmistakable style.

He was the one who tried to destroy communism, the one who understood that each kind of extremism was nothing but an oppression form, this despite the fact that he was an authoritative character. He became a minister when others refused this dignity because they were afraid or accepted it only to get rich. He was a versatile, flexible man that understood that a man may be under his times, but that time may also be sealed by courageous men. This is why Argetoianu – „the moral monster” as named by M. Manoilescu in his „Memoirs” - was among the first to accept the king’s return, even though it was more than obvious that this was not a constitutional act and that it meant the dethronement of Mihai. He was the one who understood Dudaia’s place in the King’s life and, even if he was disgusted by her, he accepted and tolerated her, even though he always doubted her. He’s the one to support the King’s actions, even when this one promotes the authoritative regime. Argetoianu himself was an authoritative character... but above all he knew very well what subversive propaganda meant and what it was done against Romania. The Romanian National Archives in Craiova have one of the Romanian Francmasonic reports that speak about manipulation and the way in which this was done in favour or against the Romanians.

He’s the one to present Iorga in a very unfavourable light, showing the world that the illustrious scientist was very easy to manipulate, a puppet. It is already known the fact that Iorga used to sign all kind of documents and statements in blank, but also the animosity between the two politicians. We also know the love-hatred relationship between Brătianu and Argetoianu or between Maniu and Argetoianu, people with whom he was forced to interact on the political scene, people whom he had eclipsed, but in whose shadow he had lead his activity.

Was he “sensitive” to loyalty acts? Not really! In the archives, there are hundreds of letters received from fans- who tried to make him their idol- or from his detractors, who had threatened him with death. He rarely answered back. He had the charisma of a genuine politician, but this was only the unseen face of the Moon, if we may say so. What is shocking is that in his personal archive there are rarely found letters addressed to friends, people he loved, people with whom to discuss something else but politics. There is only one letter of Nicolae Carp, son of the famous P.P. Carp, to Argetoianu in which the first expressed his condolences on Constanța Argetoianu’s death, the one single letter in which compassion speaks louder than the political interests⁶.

Most of the times the press wanted him in jail each time he was involved in a certain business no matter how dirty or clean they were (he had shares at more than 40 factories – timber, oil or paper- and commercial or private banks – Cressoloveni, Marmorosch Blank, Banca Comercială – in most cases being a member in the administration board), but only on few occasions they wrote about his charity work. This didn’t end up in the press unless the author wanted to be liked by Mr. Jenica. He was not the type who encouraged this kind of things because he was never thrown in a dark corner of the political scene. He did some charity who deserved to be mentioned particularly because he didn’t forget what he had learnt. There are in the Argetoianu Fund at the State Archives in Bucharest some notebooks on which he was marking different

persons to whom he gave money, without asking for something in exchange-widows or poor girls who wanted to get married.

He also built a whole new hospital in Craiova, a modern one, with all kind of facilities... an unusual thing for a minister at that time, precisely an Internal Affairs one, not a Health Minister.

His education as a doctor, as well as his mother's influence was stronger. Argetoianu had already faced the deficiencies of the Romanian sanitary system during the Balkan wars, when in their struggle with the cholera the only thing they had was a medicine meant for uterus hemorrhages. These things marked him and made him realise that if he wanted to wash his sins in politics he could do it this way.

As shown above, Argetoianu was never lead by money, even though in his turn he had made some burden-some businesses, like any other Romanian politician, businesses that made him loved by some and hated by others. What was leading him was a certain vanity with multiple aspects. We don't know precisely when he had been initiated in the masonry either when he had been a student or when he had been a diplomat. Masons are not by definition obsessed with money but with power, the desire to controle everything in hand, and if money is a method to achieve it, that's for the better, if not....there are other solutions, but we have to be very clever to see them. And Argetoianu – Great Master and Great Patron of the Romanian Masonic Order (despite these, Petre Țuțea claimed that, when asked if he was a mason, Argetoianu would have answered „Come on...I've been, it's nothing”) – was one of the most important pillars in the Romanian masonry, the man who knew everything before that thing actually happened.

He understood the intimate thinks hidden beneath the surface of the world he lived in. He understood to make compromises with the others and with himself. This is why in 1933 the law of agricol debts conversion passed, the law that changed the ogre of 1917 into a peasants' father. Many have blamed him, especially among the banks' owners, many peasants loved himArgetoianu ignored all these, assuming his mistakes. He was many times threatened by death, the most famous moment being related to Max Goldstein⁷, a fanatic communist who tried to kill one of the biggest obstacles in the communists' path, a Jew who after a month placed a bomb in the Senate, managing to kill a minister and two deputies. Argetoianu went on.

He was a minister⁸, even prime minister⁹, mason, husband and father ...but in the last two cases there was a bit of malchance. His first marriage ended in a divorce between 1919 and 1921, but not before its share of scandal (first his mother-in-law's suicide, then his wife's emotional instability), the second one having as a protagonist Mrs. Valentina Boambă in 1922. As a father, he had to see his daughter passing through the same torments of a divorce and struggling to keep their fortune when he escaped to Switzerland.

C. Argetoianu în închisoare

He came back in 1946, apparently to form a government. But it seems he had just wanted to die in his country, as he was convinced he was about to die and from this perspective everything seemed the same to him. He had been warned by his mason friends not to return but he had done this because he didn't want to die away from his homeland. This decision was fatal for him. He didn't have any political support and was left at the discretion of the new power. Pamfil Șeicaru said that he descended all the steps of misery. In 1948 he was begging afraid that somebody might recognize him and instead of a charity he might have received a swearing. He had to see his daughter struggling to rise her children alone and poor. He had to live the tragic humiliation of being arrested by the communists (even if he once more defied them) when he was 82 years old, after a harsh prostate operation, he was forced to eat salty food only to admit things he hadn't done for a cup of water, he, the one who had defied destiny so many times before. He knew he would be killed, but still returned home, not realising that he had to pay such a difficult tribute: he died only in 1952 after some sources and in 1955 after another ones¹⁰. He died at Sighet, alone and forgotten, without even a grave. Not even his descendents know where to put a candle in his memory.

This is, fragmentary the story of a man loved and hated by life, one of the most impressive memorialists of the interwar period, a chameleon in whose case the colours turned like a boomerang.

NOTE:

1. Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol.I, București, Editura Humanitas, 1991, p. 7-8.

2. *Ibidem*, p. 60

3. Letter of I. Argetoianu to his wife, from 13/25 mai.

4. Letter of C. Argetoianu to his father, from 7/20 October 1900, D.J.A.N. Craiova, fond Argetoianu, VII/2: «*Il n'y a pas de places. - Réfutation: je ne demande pas la place, mais le grade, ainsi qu'on la donné de tout temps et depuis le gouvernement conservateur à M.M. Zamfiresco, Stavridi, Langa-Rascano, Penesco, Carp, Olanesco, Bibesco et Jacavache (attachés) ont le grade sans avoir la place. Objection: Soit. Mais on ne peut pas faire d'examen*

pour un seul (...). Autre arguments. Je suis un type chic, j'ai de la fortune, je pourrais me jeter dans la politique et embêter le gouvernement etc. etc. ».

5. I. Scurtu, *Prăbușirea unui mit*, apud

<http://www.ictnet.ro/history/archive/mi2000/current3/mi24.html>

6. D.N.A.J. Craiova, fund C. Argetoianu, *Letter of N. Carp to Argetoianu*, dated „le 28 juillet 1934”, II/ 29.

7. “Jurnalul National”, 11 November 2004.

8. Minister in **cabinet Averescu**, as it follows: 29/01-4/03/1918 Justice, 13/03-13/06/1920 Finances, 13/03/1920- 17/12/1921 Internal Affairs; **B. Știrbey** (4/06- 21/06/1927) Agriculture and Domains, as well as ad-interim Industry and Commerce; **I.I.C. Brătianu** (21/06-23/11/1927) Agriculture and Domains; **Vintilă Brătianu** (27/11/1927-10/11/1928) Agriculture and Domains; **N. Iorga** (18/04/1931- 6/06/1932) Finances, ad-interim Foreign Affairs, and from 7/05/1931 Internal Affairs; **Miron Cristea** (10/02- 29/03/1939) Industry and Commerce.

9. Prime minister between 28/09- 23/11/1939.

10. Stelian Neagoe in the Preface to the *Memoirs* of C. Argetoianu.

WITH FATHER DUMITRU STĂNILOAE ON FATHER DUMITRU STĂNILOAE

Florin Grigorescu

Rezumat: Studiul „Cu Părintele Dumitru Stăniloae despre Părintele Dumitru Stăniloae” reprezintă o incursiune sumară în biografia și opera celui care este considerat pe bună dreptate cel mai mare teolog al secolului al XX-lea. Titlul sus-menționat a fost dat de consistentele mărturii pe care Părintele Stăniloae le-a lăsat cu privire la traiul său personal și public, cu privire la spațiul familial propriu și cu privire la amănuntele alcătuirii operei sale – mărturii pe care le-am folosit cu predilecție pentru a-i contura în linii succinte personalitatea.

Ceea ce Părintele Stăniloae a creat și a lăsat posterității deschide o poartă pentru aproape toate ramurile cercetării: teologie, istorie, filozofie, sociologie, jurnalistică, artă, literatură și chiar economie. Istoricul ardelean Mircea Păcurariu a inițiat conceptul de „epocă Dumitru Stăniloae în teologia românească”, mărturisind în același timp că „o evaluare a muncii acestui titan al teologiei și gândirii românești contemporane e greu de făcut”, „o judecată obiectivă urmând a o face, în timp, istoria”.

Legăturile cu mii de fire pe care Părintele Stăniloae le-a avut cu națiunea română, cu dreapta credință a strămoșilor săi și cu tradițiile sfinte ale românilor sunt principalele coordonate prin care s-a dezvoltat personalitatea Părintelui Dumitru, coordonate pe baza cărora s-a mers și în alcătuirea studiului prezent.

„Epoca” Stăniloae continuă acum prin neconținută aprofundare a scrierilor și mărturiilor Sfinției Sale și înveșnicește istoric cei peste 65 de ani strădanii cărturărești și duhovnicești și cei 90 de ani de exponențială mărturisire Ortodoxă la superlativ a „minunii Stăniloae”.

Studiul „Cu Părintele Dumitru Stăniloae despre Părintele Dumitru Stăniloae” se constituie ca o parte a lucrării de doctorat „Personalități ale Bisericii Ortodoxe Române contemporane. Dumitru Stăniloae” – începută la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, secția Istorie, sub conducerea profesorului universitar doctor Mihai Iacobescu.

Talking about Father Stăniloae is like performing a religious ceremony of the kind of the Holy Liturgy because his Reverence's life, words and work represent a never-ending overflow of the Holy Ghost. Part of the work¹ of his Reverence, again like in the case of the Holy Liturgy, does not allow it to be read without kneeling down first and this happens because the mind, voice, and life of Father Stăniloae quite often knelt down themselves under the inspiration of the Holy Ghost, under the pressure of history and of his profound Christian love. One of his remarkable disciples, his Holiness the Metropolitan Bishop Daniel, rightly considers Father Stăniloae's theology to be “a Liturgy of thought”² since what appears to be primordial in the Orthodox Liturgy - that is the sacrament of man's redemption through God's love for mankind as proven in and through Jesus Christ Himself – represents the key principle not only in his major works (*Jesus Christ or Man's Deliverance*, *Jesus Christ, the Light of the World* and *Man's Sacralization*, *The Evangelical Face of Jesus*), but also in his entire written testimony.

What Father Stăniloae has created and passed over onto posterity is designed to open new avenues of meaning for almost each and every field of knowledge: theology, history, sociology, journalism, literature, as well as economy. The Transylvanian historian Mircea Păcurariu has proposed the concept of “the Father Stăniloae’s epoch in the Romanian theology”, simultaneously admitting that “the work of this gigantic theologian and thinker is extremely difficult to evaluate”³ and that “an impartial assessment is to be made in time by posterity only”⁴.

In spite of the fact that he had the chance of becoming familiar with the culture of the European space and of other geographical areas – due to his position of a University professor, doubled by a gifted writer and speaker – Father Stăniloae remained fundamentally bound to his homeland. Each time he was asked about the place closest to his heart he answered invariably: “My native village, Vlădeni, influenced me decisively. Everything I know about mutual aid and understanding comes from what I saw there, in my native village. The same with nature that I still contemplate from the perspective of that blessed place”⁵. To which he added some other time: “It was in my native village of Vlădeni, in Transylvania, where I began loving God and the world and I still love them both to this very day”⁶. As for his parents and family, one has to remark the special solidarity and devotion that kept them together: “My parents were extremely faithful, and indeed it never happened to them to miss the Holy Service. When my father returned from church, after dinner, he would sit down at the table and read from the Holy Books. He always read from the Book of Hours”⁷.

Father Dumitru was born to Ieremie and Raveica Stăniloae and was the last of their five children. His mother, Raveica (her maiden name was Arnăuțu, her family line being probably of Greek origin) had come from a family of priests and had had an unhappy childhood, having lost both parents when was extremely young. Raveica’s wish and determination, along with God’s will, contributed to the consolidation of Dumitru’s vocation of a priest. Ieremie was a dynamic honest man; kind-hearted, he used to give firewood to widows in need and each destitute man was taken care of in his household. He was a self-possessed quiet man who opened his mouth only to utter words of wisdom for which he was often praised by his neighbours⁸. Father Stăniloae wrote about his parents: “My mother was a priest’s granddaughter, a very kind and sensitive woman; she used to talk to us and advised us well. My father was much more thoughtful and less talkative. He however was able to gather people around him when necessary and speak to them wisely; he was a kind of a philosopher of the village. He never quarrelled with anyone in his entire life”⁹.

His singular thirst of knowledge made Father Stăniloae attend the courses of an Orthodox Confessional School, the “Andrei Șaguna Highschool” in Brașov, where he could also learn German and French. He later moved to Bukovina (after 1918) just to be able to attend the courses of the illustrious Faculty of Theology in Cernăuți (Chernivtsi) but only after one year of study at the Faculty of Letters in Bucharest. His first article was published in 1926 and it dealt with the topic of work and property in the New Testament¹⁰. His licentiate’s dissertation, “On Children’s Baptism”, was written under the supervision of Professor Vasile Loichiță, who had stimulated and supported him to improve his natural gift through hard work and study. Dean Loichiță became so close to

the Stăniloae family that he wedded the young theologian Dumitru Stăniloae and his bride Maria Miha and also baptised their first two children – the twins Dumitru and Mioara¹¹.

Father Stăniloae continued his studies as it follows: in Athens, where he learned Greek, both the classic and the spoken language, and where he worked at his PhD thesis (entitled “The Life and Work of Dosofteiu, the Patriarch of Jerusalem, and his Relationship with the Romanian Principalities”). He discovered in the National Library some old and long-ignored manuscripts, thus linking himself inalienably to the Blessed Fathers that had written them. He then went to Paris from where he returned a “rich man”: he managed to bring home with him the photocopied manuscripts of St. Gregory Palama. In Berlin and Munich he studied German and the philosophical works of Kierkegaard and Heidegger; he also attended the seminar of Professor Heisenberg, the father of the famous physicist, as well as varied courses on Byzantine history¹². He also travelled to Istanbul, where, in the summer of 1930, he took his first notes for his future monograph dedicated to St. Gregory Palama¹³. This whole period meant a lot to the ecclesiastic thinker who afterwards recalled the years of his spiritual formation repeatedly and nostalgically. During the 1930s Athens was an unpretentious shabby city, as Father Stăniloae describes it, a place with tiny bleak houses, which were rather chilly in winter (as there were no heating stoves) but the majestic Acropolis dominated the landscape and gave the city a magnificent appearance. Several decades later, when he returned to Athens and found instead a modern vast and industrialized metropolis, Father Stăniloae stated that “Bucharest was once an imposing capital city and Athens a shabby dusty and muddy town. Now, it’s the other way round”¹⁴.

However, the two main places where the Stăniloae family spent their lives were Sibiu (on the Mitropolie Street, in an apartment that was part of the Metropolitan inventory), and Bucharest (on the Cernica Street). “Sibiu still talks to me about the beginnings of my activity in the domain of a theology of love: the love of God, of Christ, and of the human race. It was there that I started studying the work of St. Gregory Palama, who professed God’s presence in the mystery of the non-created gift and also spoke of His immeasurable love of mankind. It was there, too, that I wrote my book, *Jesus Christ and Man’s Deliverance*, trying to demonstrate the high value allotted to man by God, as well as the fact that the Son Himself was given human frame in order to show people what they ought to be like and how they ought to behave. It was there, too, that I took my first enthusiastic steps on the road of knowledge...It was there that I started to write my book *Philocalia* – the first three volumes were written there and continued in Bucharest afterwards. I was thus able to later go on with my other works that I had begun there: a theology of love, a pastoral theology, one that does not lack the inspiration of the Holy Ghost because it is the Holy Ghost that brings God’s love to our hearts; a pastoral theology that is different from the rationalistic and scholastic theology, made up of unfeeling definitions. I believe that the town of Sibiu taught me an important lesson: I became there the disciple of the Metropolitan Bishop Bălan who told me that, as a young teacher, he had brought there the sermon with Christ and the priests’ life and I was inspired by this idea so I went deeper with my studies and dedicated my whole

theological work to Jesus Christ, the Comforter, the Light of mankind, and the Shepherd who gathers all of us around His love”¹⁵.

It is true that in Sibiu Father Stăniloae also experienced devastating disappointment and grief. He proposed his colleague-teachers to cooperate in the translation of *Philocalia* but was subtly refused. He witnessed in Sibiu the instauration and consolidation of the communist regime in his country. “Some of my colleagues, who had been first members of some extremist movements of the right, changed their affiliation and became communists thus making me leave both the Rectorate office and the editorship of the *Romanian Telegraph* in 1947. The Metropolitan Bishop Nicolae Bălan, who was very upset because of all these, went to Bucharest and insisted on having me back, but couldn’t do anything about it. He came back to Sibiu crying bitterly”¹⁶.

Father Stăniloae’s family life was of utmost importance to him. He got married to Maria Mihu on October 4, 1930 and their connubial life represented a model of loving concord, of perpetual sacrifice on the altar of family unity, and it lasted as such for 63 years. Father Stăniloae repeatedly affirmed that he could not have created his work without the support of his caring and devoted wife. He used to say: “My wife prays more than I do,” to which his kind wife would reply: “Oh, he just says so, but he is praying even while he is writing”¹⁷. One of Father Stăniloae’s granddaughters mentions an answer that he gave once when he was asked whether he had ever met a saint. “Yes, I have met one: my wife”¹⁸. Their marital life was not uneventful and serene as their twins (given birth on the 10th of May, 1931) soon died: the boy, Dumitru, died in September, the same year, and the daughter, Mioara, in 1945. One year after their wedding, on the 16th of October 1931, Father Stăniloae was ordained deacon and, after another year, he was appointed as a priest through God’s will and the Metropolitan Bishop’s benevolence. As for his role of a husband and a father, Father Stăniloae acknowledged towards the end of his life: “The status of husband and father connected me to the life of the believers. As a consequence, I could feel more truthfully their need to find a way of living in accordance with their faith”¹⁹.

What is most impressing in Father Stăniloae’s work is the extraordinary power to focus on themes in a tangible, critical, and useful manner, without metaphorical digressions, without any mercantile impetus or spurious idealism, but with an astonishing sense of pastoral duty and academic devotion, with unmatched passion and love for God and the Holy Fathers. At the same time, he does not simply spread somebody else’s ideas. Despite his discrete nature, Father Stăniloae was a source of novel ideas that he brought to light through study and the torment of his soul. As one of his disciples wrote:

“He pushes meditation to the extreme limit where knowledge diminishes and the spirit, on the acme of its progress, is able to pass the endeavour over to the Holy Ghost in order to have the human thought turned into divine ecstasy. At one point, he exclaims: «That is all that has been revealed to me!»”²⁰

Even though he had to suffer enormously because of his frankness – both in writing and in daily conversation - Father Stăniloae did not abandon truth, being a real servant of the supreme Truth, of Jesus Christ who decreed Himself to be the Way, the Truth, and the Life. That is why Father Stăniloae was visibly disturbed by the communist ideology. He constantly urged people: “Live your life in an unfaltering manner, without

compromise and confusion, live it in a crystal-clear manner”²¹. Even before the Civil War broke out in Spain, Father Stăniloae had published several disapproving articles on communism, namely in two temporal sequences: 1936²² and 1941²³. These articles, as well as his remarkable spirituality, his untainted morality and thirst of truth, which were easily targeted in a time of atheism, eventually led to his being arrested and convicted to ten years in prison, of which he spent five in the communist penitentiary system (from 1958 to 1963). Father Stăniloae, comparable to many magnanimous victims of the communist system, refused to talk about that period, avoiding to address reproaches and, on the contrary, trying to remember the bright moments of his detention (for he was able to discover such moments even while incarcerated). At an international meeting, where he was speaking about the significance of the Romanian people’s Orthodox faith, he was asked by someone in the audience: “Which was the most important thing that happened to you in your years of imprisonment?” To which Father Stăniloae answered: “The fact that I learned how to pray.” “What do you mean by that? You had prayed before, hadn’t you?” “Yes, I had, but as one does according to tradition and personal habits, whereas in prison, when one does not know whether he is going to survive or not, this bond with God becomes the only chance one gets to keep both one’s hope and identity. In such circumstances a prayer turns into the vital breathing of the soul, and I am not speaking metaphorically here, but existentially”²⁴.

The stature of Father Stăniloae’s worth may be better evaluated if one takes into account his singular capacity to identify himself with his own heroes – such is the case of St. Gregory Palama’s polemics with the rationalist and scholastic Varlaam – the representative of modernist humanism in theology and philosophy – a polemical debate that could be carried on through the person of Father Stăniloae. In this sense, Father Stăniloae wrote: “Both the dialectical theology and the theology of St Gregory Palama made me see a living God, a personal God; yet, while in the dialectical theology God was separated from man because of the latter’s incapacity to discard his sins, in the Palamite theology God is moving towards man when He is invoked through praying. In the dialectical theology I have found the image of a detached unemotional God, whereas in the Palamite theology I have encountered a God that is close to man, that opens to man, enlightening him whenever he is praying. He fills man with His energies, simultaneously remaining incommensurable, incomprehensible, and apophatic”²⁵.

Most of Father Stăniloae’s thought was dedicated to the Romanian nation – an undoubtedly orthodox nation. Father Stăniloae equated “Romanian” with “faithful” because “Orthodoxy is part of the very heart of the Romanian culture. Without it, we, the Romanians, might lose our identity as a distinct nation. Orthodoxy was the source of nourishment and growth for our nation, and this source has not been exhausted. The Romanian people is bound to Orthodoxy as Orthodoxy is, in turn, intertwined with our identity and our past”²⁶.

Father Stăniloae considers History to be essentially “God’s word made flesh through human lives”. Moreover, as a historian himself, Father Stăniloae considered that nobody can escape the historical determinism in order to experience God’s word as such, that is a historically; on the contrary, each individual is impregnated with his nation’s

general characteristics. Consequently, “the Church and the people are overlapping”, as the Church is made up of “all the individuals of a people and stretches as far as this people does. That is why the Church’s community of love is structurally and spatially enclosed within the national community”²⁷. His attachment to history soothed to a certain extent the embitterment he had got out of the early years of studying the Christian dogma²⁸. In spite of the fact that he was a scholar, Father Stăniloae had a remarkable pragmatism, which helped him along his life and which was itself due to the study of history. As a matter of fact, the first didactic position that he held was that of a history teacher at the University College of Theology in Sibiu.

The distinctive spirituality of the Romanian people – considered to be of a gracious kind by Father Stăniloae – is given by the open-mindedness, friendliness, and eagerness to communicate of this people, by the capacity to figure out each other’s inner nature – a sort of “mutual appraisal”. If truth be told, Father Stăniloae used to say that “the Romanians brought something new in humanity’s way of thinking, something extremely elevated when compared to the philosophy that preceded Jesus, and which was a philosophy centred on the individual, on the essence of the being, as philosophers wanted to reduce the essence of life to several laws that could be easily managed. The Romanians proposed the mystery of the individual and the mystery of people’s communion instead, and that is exactly what the Holy Scripture brought, too. What are we supposed to do in order to develop a relationship of love, respect, and harmony among people? Our people knew what to do and led a wonderful life in the past and we should go back to that way of life; this could be our chance of uniqueness in the future, too”²⁹.

Father Stăniloae was justly perceived himself as a conciliating person, who expressed his love unequivocally; yet, he was also an ecumenist in the positive sense of the word, asserting that “Ecumenism is not understood properly. One should notice instantly what lacks in a teaching, where the heresy is in a teaching about Christ, and to criticize it. One ought to tell both what is true about one’s teaching and what is wrong in someone else’s teaching”³⁰. In spite of his forthrightness, Father Stăniloae was frequently invited either in Protestant or Catholic milieux where he was highly esteemed and loved. “I like the way you are laying the stress upon Jesus Christ. With us, everything is just twaddle. I have perceived in your words the substance of the thought of our Holy Fathers; you have meditated upon Jesus and endeavoured to stroke every chord of our souls,” said once a Western Baptist priest to Father Stăniloae³¹.

Father Stăniloae lived absolutely the faith that he was born in and which became the vital breathing of his spiritual existence. Each circumstance of life represents an encounter with God, a challenge through which our Heavenly Father wants us to stand for our principles. “Every man that we meet”, Father Stăniloae confesses in a dialogue, “is a word uttered by God. Everybody talks to us: they are icons of God’s words, in accordance with the appearance of the hypostatic Word of God. They are talking icons, speaking to us as God Himself does, as Jesus Himself does. Jesus gave them to us and they are calling us and we have to answer. We are human beings that shall answer God through other people. We are in a permanent dialogue with God. God is talking to us, to nature, through other people. He is talking to us through Jesus Christ and through

ourselves. And we must respond to him through others and this fact connects us all: I cannot live without answering the other, without calling the other; he, too, cannot live without calling me back, without answering to me. We are united through words and words are not only ideas going from me to somebody else. There is a mysterious connection here, a profound link established through words”³². Man represents the diadem of the communication between the Holy Maker and His creation as well as the determining factor in a potential ascension towards the all-powerful Absolute.

Father Stăniloae’s old-age sayings are remarkable because at that time he could analyse his own sentiments serenely, demonstrating a lucidity of the spirit, which was put entirely in the service of God. This is what His Reverence stated: “The physical suffering is extremely poignant because of old age, because our body is conceived to reach first a certain degree of power and then to fall into powerlessness, or decrepitude as they say. It is nature’s way, the course of every form in the cosmic world. It is also the evolution of the human body and, once you come to old age this process of decomposition is extremely alert. In my soul however, I am still trying hard to believe that if I endure this bodily suffering, I shall come nearer Jesus and my death will not mean a loss to my soul, it won’t mean death or a minus existence, but will mean my proximity to Jesus Christ, where I am to wait for the universal resurrection, and for my own, too”³³.

A noticeable proof of his gracious nature was Father Stăniloae’s modesty which grew more visible in the last years of his life. For instance, when the city of Sibiu was preparing his 90th anniversary he declared that he considered himself unworthy of such an event and announced everybody that he would be at the great celebration only with his soul as he already knew, favoured by God as he was, that he was to soon leave his corporal frame. This is what he confessed: “I would like the celebration in Sibiu to be for me something else than a reason to encourage my fruitless vanity, I would like it not to tempt me outside my humbleness as I know so well that what I have done is less than I should have done; I would like it not to lure me outside my conviction that I am an unworthy sinner. As for the celebration proper, I am not sure whether I should be able to participate...I wouldn’t like the organizers and the participants to be offended if I am not able to get there. I am not going to miss it because I do not appreciate the honour they are making me, though I fear the vanity it might bring to my soul, while appreciating the love this ceremony shows. That was my own mission: to nourish people’s love, the love among the Christians...Let us all meet in the love for Jesus Christ, in this communion, even though I will not be able to be present there myself. Let everybody know that I love them all and I am glad that they all love me, and let them know that I am still aware of my humble and sinful nature”³⁴.

The “Dumitru Stăniloae” *Festschrift* 90 in 1993 at Sibiu changed into a *Gedenkschrift* as Father Dumitru closed his eyes for ever during the night of the 4th to the 5th of October. The “Stăniloae Era” has not reached an end as his writings and confessions are permanently studied; his name is thus engraved in the book of history under the entry “the Stăniloae miracle” for more than 65 years of brilliant scholarly activity and Orthodox wisdom.

NOTE:

¹ The last chapter of his book, *The Holy Trinity or In the Beginning There Was Love*, entitled *The Holy Ghost – the Worldly Limit of God, the Great Labourer and Leader of Mankind through Purification and sacralization*, analyses theologically and mystically seven prayers to the Holy Ghost – from a book that was printed in Greece in 1799 at Constantinopol and translated into Romanian in 1827 at the Neamț monastery – prayers that can not be read without any initiation because of their spiritual contents.

² His Reverence Dr. Daniel Ciobotea, *The Theology of Thought*, in Gheorghe F. Anghelescu, *Father Dumitru Stăniloae – the Promoter and Exegete of Patristic Thinking*, An Introduction to the Bibliography, Iași, Editura Trinitas, 1998, pp. 5- 6.

³ Author's note.

⁴ Păcurariu, Mircea & Ioan I. Ică Jr. (Eds.), *The Individual and the Communion, in the Honour of Professor Dumitru Stăniloae, Member of the Romanian Academy, on His 90th Anniversary*, Edited with the blessing of His Holiness Dr. Antonie Plămădeală, the Metropolitan Bishop of Transylvania, Publishing House of the Orthodox Archbishopric of Sibiu, 1993, p.13.

⁵ Bălan, Ioanichie, Archimandrite, *A Homage to the Memory of Father Dumitru Stăniloae*, with the blessing of His Holiness Daniel, the Metropolitan Bishop of Moldova and Bucovina, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1994, p. 41.

⁶ Strazzari, F. & I. Prezzi, *Una teologia filocalica. Intervista a padre Dumitru Stăniloae, Il Regno-attaulita*, 34 (1989), p. 107.

⁷ *Ibidem* p. 87.

⁸ Stăniloae Ionescu, Lidia, *The Light of Deed from the Light of Word – Together with My Father, Dumitru Stăniloae*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 27.

⁹ Bălan, Ioanichie, Archimandrite, *op. cit.*, p. 87.

¹⁰ Cf. D. Stăniloae, *Work and Property in the "New Testament"*, in "Revista Teologică", 16 (1926), pp. 230- 240.

¹¹ Stăniloae Ionescu, Lidia, *op. cit.*, p. 40.

¹² *Ibidem*, p. 40-42.

¹³ Păcurariu, Mircea & Ioan I. Ică Jr. (Eds.), *op. cit.*, p.5.

¹⁴ *Ibidem*, p. 41.

¹⁵ Bălan, Ioanichie, Archimandrite, *op. cit.*, p. 32-3.

¹⁶ *Ibidem*, p. 35.

¹⁷ Daniel, the Metropolitan Bishop of Moldova and Bukovina, *Father Stăniloae, the Man and the Theologian of Praying – the testimony of a disciple*, in *Father Stăniloae in the Conscience of His Contemporaries*, Iași, Editura Trinitas, 2003, p. 28.

¹⁸ Bălan, Ioanichie, Archimandrite, *op. cit.*, p. 90.

¹⁹ Strazzari, F. & I. Prezzi, *op. cit.*, p. 110; Apud Bielawski, P. Maciej, *Father Dumitru Stăniloae – A Philocalic Vision of the World*, Translated into Romanian and with an intro. by Prof. Ică Jr., Sibiu, Editura Deisis, 1998.

²⁰ Bria, Ion, *The Space of Immortality or the Human Made Eternal through God in the Theological and Spiritual Vision of Father Stăniloae*, Edited with the blessing of His Holiness Daniel, the Metropolitan Bishop of Moldova and Bucovina, Iași, Editura Trinitas, 1994, p. 37.

²¹ Tănase, Petroniu, Hieromonk, *Unassuming Icons of the Consecrated Romanian Orthodoxy*, Prodromu Hermitage, Mount Athos, București, Editura Bizantină, 2002, p. 58.

²² *Attention: Communism*, in "The Romanian Telegraph 84" (1936), Issue 38, pp. 2- 3; *The Church versus Communism*, in "The Romanian Telegraph 84" (1936), Issue 42, acc. to Bielawski, P. Maciej, *op. cit.*, p. 48.

²³ *Christianity and Communism*, in "The Romanian Telegraph 84" (1936), Issue 42, p.1, acc. to Bielawski, P. Maciej, *op. cit.*, p. 48.

²⁴ Daniel, the Metropolitan Bishop of Moldova and Bucovina, *op. cit.*, 2003, p. 32

²⁵ Strazzari, F. & I. Prezzi, *op. cit.*, p. 108.

²⁶ Stăniloae, Dumitru, *Orthodoxy and Ethnocracy*, in *Nation and Christianity*, Bucharest, Elion, 2004, p. 62.

²⁷ *Predania*, Issue 8-9, 1937, acc. to Prof. Priest Dumitru, *Orthodoxy and Romanian Identity*, p. 104.

²⁸ Costa de Beauregard, *A Spoken Dogmatics*, in *Dialogues at Cernica*, Second Revised Edition, Translated into Romanian by Maria-Cornelia Ică Jr., Sibiu, Editura Deisis, 2000, p. 34.

²⁹ *Romanian Clerics talking to Young People*, 2nd Edition, Bizantină, pp. 23-41.

³⁰ Bălan, Ioanichie, Archimandrite, *op. cit.*, p. 36.

³¹ *Ibidem*, p. 39.

³² Costa de Beauregard, *op. cit.*, p. 36.

³³ Bălan, Ioanichie, Archimandrite, *op. cit.*, p. 32.

³⁴ *Ibidem*, pp. 33-34.

ERICH BECK ȘI BUCOVINA

Mihai Iacobescu

Résumé: *L'historien de Suceava, Mihai Iacobescu réalise avec sensibilité et talent, dans la première partie de l'étude ci-jointe un portrait authentique de l'érudit Erich Beck, mettant en évidence sa personnalité et son envergure intellectuelle. L'évocation de la dimension culturelle de la biographie de l'érudit allemand, complétée par la perspective nostalgique et les accents anecdotiques est occasionnée par la cérémonie dans laquelle l'Université "Etienne Le Grand" de Suceava a accordé à Monsieur Erich Beck le titre de Doctor Honoris Causa, le 22 novembre 2003. La seconde partie de l'article comprend une synthèse de Laudatio soutenue à cette occasion-là. La présentation des contributions de Erich Beck détermine l'historien Mihai Iacobescu à caractériser l'érudit allemand comme "vraiment le Patriarche de la bibliographie de la Bucovine", et ses volumes bibliographiques comme un "monolithe (...) durable".*

Înalt, masiv, monumental și meditativ, cu o privire încordată și gravă, concentrată spre interiorul ființei sale și protejată de sticla transparentă a ochelarilor, cu fruntea înaltă și ușor ridată, aureolată de o diademă de păr rarefiat și ruginiu, încă sârmos și viguros care se armonizează cu sprâncenele groase și stufoase, septuagenarul **Erich Beck**, împreună cu soția sa, Ursula, au poposit pentru câteva zile la Suceava la mijlocul lunii octombrie 2003, după ce a străbătut aproape jumătate din Europa, venind din Germania, din Rickenbach-Hutten, cu autoturismul său propriu, pe care, în pofida celor 74 de ani împliniți, l-a condus, ca întotdeauna, el însuși, făcând un singur popas, de-o noapte, spre a se odihni la un hotel din Budapesta.

Mai fusese de multe ori în sudul Bucovinei. Prima oară prudent, la câțiva ani după plecarea trupelor sovietice, prin 1959-1960. S-a aflat ani în șir în corespondență cu istoricul Teodor Bălan, refugiat și el din Cernăuți la Gura Humorului. L-a și vizitat, de mai multe ori pe inimosul și rigurosul istoric, culegătorul și editorul acelor *Documente bucovinene* și a aflat în sânul familiei acestuia ceasuri bune de cordială ospitalitate și prilej de dialog intim, captivant și benefic pentru aceeași „dragoste” fără leac, nostalgică și comună, Bucovina de altă dată.

De la Teodor Bălan a aflat că, în sertarul și pe masa de lucru a acestuia „se află încă numeroase manuscrise gata pentru tipar, copii și fragmente de documente ale istoriei Bucovinei, încă nepublicate”¹. La rugămintea istoricului român, i-a procurat și expediat la Gura Humorului „m ai multe fotocopii ale altor documente din arhiva austriacă de stat din Viena, toate referitoare la istoria Bucovinei de după 1775”, dar „din păcate – relatează Erich Beck în scrisoarea sa din 25 iunie 2004 adresată unui prieten din Suceava – Bălan nu a primit aceste documente, deoarece statul român a avut mai mult interes asupra acestora și a confiscat materialele pe care i le-au trimis prin poștă”².

După moartea istoricului Teodor Bălan, în 1972, Erich Beck a corespondat și s-a întâlnit de mai multe ori la Suceava cu inginerul silvic George Taras Seghedin, de la „Codrul Cosminului”, nr. 12, 2006, p. 269-277

Direcția Romsilva – acesta era un bun cărturar, îndrăgostit și el de istoria Bucovinei, cunoștea și vorbea bine limba germană și a scris mai multe lucrări de specialitate, între care *Rezervațiile naturale din Bucovina* (1983). Seghedin a fost unul dintre corespondenții fideli care i-a trimis în fiecare an informații și adesea copii sau câte un exemplar din tot ce se scria și apărea la noi despre Bucovina.

A fost o vreme, între anii 1966-1976, când Erich Beck venea anual la Suceava: „atunci – mărturisește el, într-un interviu acordat în «Bucovina literară» – am cunoscut mai bine orașul capitală a unei „țări” în care mai trăiau oameni în vechiul ritm bucovinean”³; făcând o comparație între Suceava anilor 1966-1976 și cea de după 1990, Erich Beck constată că „odinioară era un loc cu rezonanță istorică, în care bisericile și vechile construcții exercitau o profundă influență. Am revenit în Suceava în anul 1990, dar atmosfera nu mai era aceeași. Orașul pare că și-a pierdut istoria, nu mai are acel caracter deosebit. Și așa a rămas până acum, deși tinerii par să însuflețească urbea”⁴.

Cu timpul, Erich Beck și-a făcut, după relațiile fructuoase cu istoricul Teodor Bălan și inginerul George Taras Seghedin, mai multe cunoștințe și prieteni la Suceava. Printre ei este și istoricul literar, cărturarul și bibliograful Emil Satco de la Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, autorul recente și valoroasei *Enciclopedii a Bucovinei* (vol. I-II, 2004), care-l are printre colaboratorii externi tocmai pe Erich Beck. Cu Emil Satco, declară Erich Beck are „o relație deosebită”, fiindcă, zice el, „bibliograful Satco este un partener deosebit”, în vreme ce „din păcate, celelalte instituții din Suceava, pe care am încercat să le contactez, se distrug prin tăcere” și „acest lucru se întâmplă, cu mici excepții, cu mai toate bibliotecile din România”⁵. Vizita lui Erich Beck la Suceava, la mijlocul lunii octombrie 2003 are, însă, o semnificație deosebită.

La propunerea Catedrei de Istorie, Senatul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava a decis să-i acorde înaltul titlu de **Doctor Honoris Causa**. Erich Beck a elaborat și publicat – în urma unei îndelungate și vaste cercetări efectuate, atât direct, cât și prin intermediul unor impresionante anchete și corespondențe cu prieteni și cunoștințe, cu

biblioteci și centre culturale, îndeosebi din Austria, România, Germania, URSS, Ucraina, Israel sau printre bucovinenii din diaspora – cu începere din 1966 și până în prezent patru tomuri voluminoase (la care se adaugă al cincilea, aflat sub tipar), cuprinzând nu mai puțin de 32.256 titluri de studii, articole, monografii, culegeri de documente, note, însemnări, memorii, referiri și opinii diverse, cu valoare istorică despre ducatul în care s-a născut, a copilărit și viețuit până în iunie 1940.

În iunie 1940, când sovieticii au revendicat și ocupat Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herței, Erich Beck – care nu avea decât 11 ani, absolvise școala primară catolică germano-polonă și era în anul I la Gimnaziul din Cernăuți – a plecat cu întreaga familie spre Germania, statul conațional al strămoșilor săi, despre care nu știa nimic, sau aproape nimic.

A rămas, însă, în Bucovina, copilăria. A rămas o parte din inima lui Erich Beck. A rămas acea „vârstă de aur” a începuturilor. Cu cei 7 ani de-acasă, cu locul unde-a văzut prima oară lumina soarelui. Cu primul zâmbet al părinților. Cu poveștile, snoavele, istorisirile și primele ghidușii ale copilăriei. Cu întreaga structură care se cristalizează și se modelează de către cei dintâi învățători de neînlocuit, mama și tata – structură pe care se clădește, se completează și consolidează întreaga osatură a vieții, până la moarte. De ce, oare, cu cât trec anii, oriunde și oricând, ne visăm mereu acasă, acolo unde am copilărit? Erich Beck se simte el însuși dator să se mărturisească despre această dulce povară a copilăriei: într-o scrisoare din 19 ianuarie 2005, reamintindu-și de ultima sa vizită la Suceava, când a primit înalta distincție în Aula Magna a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava nu se poate stăpâni să nu scrie: „Ciudat: cu cât devin mai vârstnic (era în anul când împlinea 76 de ani), cu atât mai intens îmi dau seama **ce înseamnă Bucovina pentru mine. Într-un fel, este țara care mă împlinește și, simultan, țara dorului neîmplinit**”⁶ (subl. M. I.).

Când anume a început Erich Beck – după ce-a plecat în Germania – să se preocupe de Bucovina?

În urmă cu 50 de ani! Da! Cu peste 50 de ani!

După ce s-a refugiat în Germania, s-a aflat o vreme în lagărele pentru repatriați la Wartha și Kalisch, în Silezia. În 1941 s-a stabilit la Hohensalza (Watheland), unde se înscrie la gimnaziu în anul II. Înaintarea trupelor sovietice îl silește să se mute în vestul Germaniei, inițial la Leipzig, apoi la Bayern. În 1947 se stabilește la Stuttgart-Büsnau, unde se constituie un fel de „colonie” a bucovinenilor. Erau la Büsnau, într-o suburbie a orașului Stuttgart, peste o sută de germani, refugiați din Bucovina. Când, în 1949, exact la 20 de ani de la naștere își susține examenul de bacalaureat la Liceul din Stuttgart își alegea ca lucrare de diplomă tema *Germanii din Bucovina – o istorie economică*⁷.

Reamintindu-și despre acest eveniment, elaborarea și prezentarea lucrării de diplomă despre nemții din Bucovina, Erich Beck mărturisea în anul 2003 la Suceava: „Cea mai importantă concluzie în urma cercetărilor mele, privind germanii din Bucovina este că această populație nu putea fi privită, în nici un caz, izolat. Nici una dintre grupele etnice nu poate să fie privită, analizată, izolat, pentru că a existat o influență reciprocă, enormă, între grupele etnice din Bucovina. Această concluzie nu m-a transformat în situația de a studia problemele altor grupe etnice, pentru că îmi lipsea literatura de

specialitate. Deci, m-am ostenit, în continuare, să întocmesc un fel de catalog (indice), care, cu timpul, a devenit **bibliografie**”⁸ (subl. E. B.).

Și, încă ceva interesant: Erich Beck n-a urmat nici una din specializările universitare cu profil umanist. Dimpotrivă. S-a orientat spre ceea ce l-a obligat atunci, viața spre o specializare tehnică. A început studii universitare în domeniul chimiei. Le-a întrerupt din motive de sănătate și s-a înscris la Academia de Științe Economice la Apowî, în Wilhelmshaven și Școala Superioară Tehnică, din Stuttgart și Tübingen. A fost rând pe rând muncitor în anii studenției, șef de birou la o Societate de Asigurări, director comercial la o firmă de construcții de mașini, coproprietar la o întreprindere de îmbrăcăminte. Și în toate aceste ipostaze ale vieții, i-au rămas statornice dragostea și preocupările pentru istoria Bucovinei, pentru adunarea și realizarea unei bibliografii ample pe probleme și pe ani, pe compartimentări științifice – geologie, geografie, etnografie, istorie, aspecte privitoare la toate domeniile vieții și activității umane, economie, finanțe, comerț, administrație, fenomene sociale, juridice, culturale, religioase, date și informații despre localități, despre personalități, instituții, ca, de pildă, școală, biserică, presă, societăți, partide etc.

Despre semnificația acestei *Violon d'Ingres* („Vioara lui Ingres”), Erich Beck mărturisea la Suceava: „Între viața profesională și activitatea mea privată ca istoric, ca scriitor etno-geografic, nu există nici un fel de legătură. Practic, totuși, aceea că activitatea extraprofesională aducea o atenuare spirituală vieții profesionale dure”⁹.

... Așadar, mărturisea Erich Beck în „Bucovina literară” a doua zi după primirea înaltei distincții, „titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din Suceava este pentru mine o surpriză mare, de proporții. Văd prin aceasta, spunându-mi-se «Mulțumesc frumos», deschis pentru munca mea dedicată Bucovinei. Cred că este și o răsplătă pentru ajutorul pe care l-am dat în anii 60-70 multor persoane din Bucovina... Sunt pur și simplu mândru că Bucovina, prin Universitatea suceveană, m-a răsplătit pentru munca mea”¹⁰. În același sens, într-o scrisoare din 28 noiembrie 2005, trimisă unui prieten, la Suceava – rememorând clipele decernării titlului de Doctor Honoris Causa, zilele în care a fost oaspetele istoricilor Ștefan Purici, șeful Catedrei de Istorie și Mihai Iacobescu, membru al aceleiași catedre și prorector al Universității – Erich Beck scria: „Mă gândesc, adesea, cu încântare la zilele anului 2003, când mi-am putut petrece timpul la Suceava; totul a fost pentru mine „în patrie”, ceva care nu se poate găsi în Germania. Sub acest aspect, germanii sunt destul de reci și lipsiți de sentimente”¹¹.

Pe de altă parte, Erich Beck este conștient așa cum scria în 1963 într-o valoroasă lucrare istorică *Bucovina – țară între Orient și Occident*, că aceasta „a fost odinioară o imagine fidelă a Monarhiei Austro-Ungare, care domina multe popoare”, iar azi „Bucovina este o țară a trecutului. Prezentul ei îl reprezintă amintirile, iar viitorul – speranța reîntoarcerii la libertate”¹².

Erich Beck a trimis pentru Biblioteca Almei Mater Sucevensis toate scrierile sale, inclusiv acele masive, tomuri de bibliografie închinată Bucovinei, iar semnatarului acestor rânduri – Füscher, *Weltgaschichte* în 36 de volume.

Însă, venirea lui Erich Beck la Suceava, dincolo de bucuria prilejuită de primirea titlului de Doctor Honoris Causa are, în subsidiar, și o întâmplare mai puțin și de foarte puțini știută, care arată că de cele mai multe ori satisfacțiile, împlinirile cer sacrificii,

jertfe, întocmai ca în legendarul Meșter Manole, care spre a izbândi zidirea și isprăvirea Mănăstirii de la Curtea de Argeș a fost nevoit să-și clădească între pietrele falnicei sale construcții ceea ce avea mai drag, dragostea vieții lui, pe Ana, soția, jumătatea ființei sale. În cazul nostru, Erich Beck, păstrând proporțiile cuvenite, a fost jefuit în drum spre Suceava în hotelul unde a făcut popasul pentru o noapte de odihnă, la Budapesta: nimeni dintre cei care l-au întâlnit, l-au privit și l-au văzut fericit la Suceava, n-au bănuț că, așa cum aflăm dintr-o scrisoare, din 25 iunie 2004, că „în ultima mea călătorie, la Budapesta mi-a fost dat să am parte de o ședere total neplăcută. Urmările le-am cunoscut imediat după întoarcerea acasă, în Germania. Nu numai că ne-au fost furați banii de cheltuială, încât ne-a fost frică să călătorim până la Suceava, ci ne-au fost jefuite cardul pentru căile ferate, cartea de credit, conturile legitime. Momentan suntem total goliți de toate economiile. Nu ne permitem să ne cumpărăm decât, numai din când în când, câte o carte, căci în Germania, cărțile au cunoscut în ultimii ani prețuri fantastice”¹³.

Dacă, totuși, despre o astfel de întâmplare atât de neplăcută, petrecută la Budapesta, Erich Beck a îndrăznit să scrie mai târziu, aproape după un an de la vizita sa în Suceava, în schimb, în prima scrisoare din 4 noiembrie 2003 soția sa, Ursula, nu conținea să mărturisească faptul că „suntem încă în întregime copleșiți de ospitalitatea de la Suceava” și că „excursia de la Râșca, realizată împreună cu Mihai Iacobescu și Ștefan Purici a fost pentru noi o înaltă și unică bucurie, inclusiv întâlnirea cu starețul, părintele Mihail Bălan, dar înainte de toate cu maica Rafaela, acest monument de iubire umană...”, apoi „actul ceremoniei din Aula Magna, arhiplină de studenți și profesori, primirea și discursurile interesante m-au emoționat foarte mult. Îmi este greu să exprim ce am simțit când, cel ce-a prezentat *Laudatio*, l-a comparat pe soțul meu cu un monolit – cu adevărat un monolit de Bucovina... Îmi permit să vă scriu că soțul meu nu a aspirat la titlul de Doctor Honoris Causa, nici nu s-a gândit la el vreodată, însă, în ochii și mintea mea l-a meritat în mod onest”¹⁴ – ceea ce este și convingerea noastră deplină.

*

Venită la 5 ani după ce, în 1998, Universitatea din București conferea titlul de Doctor Honoris Causa unui alt fiu de seamă al Bucovinei, istoricul **Emmanuel Turczynski** (1919-2002)¹⁵, propunerea grupului de istorici suceveni de la Facultatea de Istorie și Geografie ca Erich Beck să fie onorat cu același titlu a fost avizată de Senatul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava în luna aprilie 2003, iar în ziua de 22 noiembrie același an, în Aula Magna i s-a conferit titlul și diploma.

Comisia de acordare a titlului de Doctor Honoris Causa domnului ERICH BECK a fost constituită prin Decizia nr. 37 din 27 aprilie 2003 a Senatului Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava și a avut următoarea componentă¹⁶:

Președinte: Prof. univ. dr. ing. **Emanuel Diaconescu**, Membru Corespondent al Academiei Române, Rector al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava;

Membri: - Academician **Ștefan Ștefănescu**, Universitatea București;

- Academician **Alexandru Zub**, directorul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” Iași;

- Academician **Gheorghe Platon**, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași;

- Prof. univ. dr. **Dimitrie Vatamaniuc**, Membru de onoare al Academiei Române, Directorul Centrului de Studii „Bucovina” din Rădăuți;

- Prof. univ. dr. **Mihai Iacobescu**, Prorector al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava;

- Prof. univ. dr. **Dumitru Vitcu**, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Pe baza *Raportului* elaborat de membrii comisiei s-a întocmit și citit de către prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, prorectorul Universității „Ștefan cel Mare” următorul *Laudatio*, din care sintetizăm:

Domnul **Erich Beck** s-a născut la Cernăuți, în fosta capitală a Bucovinei istorice, la 27 august 1929, într-o familie de funcționari: tatăl, **Adalbert** lucra la Finanțe, iar mama sa, **Emilia** – la Căile Ferate Române.

Între anii 1936-1940 a frecventat și absolvit școala primară mixtă, catolică, germano-polonă, apoi s-a înscris la gimnaziul German din Cernăuți.

Evenimentele tragice din vara anului 1940, când partea de nord a Bucovinei a fost invadată de trupele sovietice și anexată la URSS, determinând strămutarea familiei Beck în Germania în toamna aceluiași an. După o perioadă de ședere în lagărele pentru repatriați din Wartha și Kalisch din Silezia, în 1941 se stabilește în localitatea Hohensalza, în Wartheland. În anii 1941-1945 frecventează gimnaziul, înscriindu-se direct în anul II de studiu, întrucât primul an îl absolvise la Cernăuți. Înaintarea trupelor sovietice și primejdia de-a rămâne în zona de ocupație, obligă familia Beck să se refugieze în vestul Germaniei, inițial la Leipzig, apoi la Bayern. În căutarea unor repere morale și piloni de stabilitate comunitară, în anul 1947 se mută la Stuttgart-Büsnau. Aici se așezaseră numeroși refugiați bucovineni, care au înființat un fel de „colonie” a

bucovinenilor. În anul 1949, Erich Beck susține examenul de bacalaureat la Liceul din Stuttgart.

După absolvirea liceului participă, ca muncitor, la reconstrucția Universității Tehnice din Stuttgart, la care se înscrie în anul universitar 1950/1951, la Facultatea de Chimie. Din motive de sănătate, în 1951 este nevoit să-și întrerupă studiile. Se înscrie apoi la Facultatea de Științe Economice la Apowi, în Wilhelmshaven și la Universitatea Tehnică din Stuttgart.

Activitatea profesională și-o începe în 1957, ca șef de birou la o Societate de Asigurări Economice. În 1961 devine director de vânzări, apoi director economic al unei întreprinderi de construcții de lemn. Mai târziu, devine coproprietar al unei întreprinderi de îmbrăcăminte. Din 1994 se stabilește la Rickenbach-Hutten, unde trăiește și în prezent.

În paralel cu activitatea economică, domnul Erich Beck se implică în studierea trecutului, în special a istoriei Bucovinei, într-o perioadă în care, în Germania, Bucovina era un cuvânt care nu putea fi rostit decât în șoaptă pentru refugiații bucovineni, între cunoscuți și prieteni. Se interesează despre tot ce se scrie și publică despre Bucovina – și încă nu numai în noua sa patrie, ci și în Austria, România, Israel, ori printre bucovinenii din diaspora. Începe să publice el însuși primele studii și articole despre Bucovina. Începutul îl constituie, în 1954, lucrarea *Germanii din Bucovina. Grupele etnice și economia lor în oglinda istoriei* (*Das Deutschtum des Buchenlandes. Die Volkgruppe und ihre Wirtschafft im Spiegel der Geschichte*). În 1961 publică studiile *Coloniile și viața economică a germanilor bucovineni: proiect pentru o istorie economică a coloniștilor germani din Bucovina* (*Siedlung und Wirtschafft der Buchenlanddeutschen: Gedanken zu einer Wirtschaftsgeschichte der deutschen Siedler in der Bukowina*) în revista „Der Südostdeutsche”, nr. 22-24/1960; *O statistică a grupului etnic al germanilor bucovineni din anul 1940* (*Eine Statistik der Buchenlanddeutschen Volksgruppe aus dem Jahre 1940*), în „Der Südostdeutsche” din 1961, nr. 15; *Senzație literară la ospiciul din Cernăuți: amintiri despre “Cazul Oiehowicz”* (*Literarische Sensation aus dem Irrenhaus in Czernowitz: Erinnerungen an den “Fall Oiehowicz”*), în „Der Südostdeutsche”, nr. 4, 5, 1962.

Făcându-se cunoscut și apreciat pentru contribuțiile sale în domeniul istoriei Bucovinei, Erich Beck a fost invitat să colaboreze la volumul aniversar: *Țara Fagilor: 150 de ani de germanitate în Bucovina* (*Buchenland: Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*). Studiile sale cuprinse în acest volum, *Germanii bucovineni în cifre* (*Die Buchenlanddeutschen in Zahlen*), *Corporațiile și sistemul cooperatist în Bucovina: sistemul corporatist* (*Das Zunft – und Genossenschaftswesen in der Bukowina: Das Genossenschaftswesen*) și *Despre istoria economică a germanilor în Bucovina* (*Zur Wirtschaftsgeschichte der Deutschen in der Bukowina*) excelează prin comentarii și observații fine asupra fenomenului economic în Bucovina, în general, și a istoriei sociale a bucovinenilor, în special.

Ca un fel de piatră de hotar a nostalgiilor, a gândurilor, dezamăgirilor și speranțelor sale, drept un reper al procesului de recuperare a ceea ce a fost sau s-a dorit să fie Bucovina, în anul 1963, Erich Beck publică volumul *Bucovina – ținut între Orient și Occident* (*Bukowina – Land zwischen Orient und Okzident (Ein Bildband)*), tipărit în Editura Pannonia din Freilassing și Salzburg.

Domnul Erich Beck este bine cunoscut specialiștilor de limbă și literatură germană din România, în special universitarilor ieșeni, cu care are o colaborare de peste două decenii. Astfel, “cel mai mare bibliograf pe care îl are Bucovina”, potrivit aprecierilor contemporanilor, a publicat în țara noastră mai multe studii, dintre care menționăm *Bibliografia limbii și literaturii germane din Bucovina (Bibliographie zur Deutschen Sprache und Literatur in der Bukowina)*, inclus în volumul *Tradiții lingvistice și literare de limba germană în Moldova de Nord* (Iași, 1983); *Limba și literatura germană în Bucovina: o bibliografie (Deutsche Sprache und Literatur in der Bukowina: eine Bibliographie)*, cuprins în lucrarea *Interferențe culturale româno-germane* (Iași, 1986); *Limba și literatura germană în Bucovina: o bibliografie a literaturii secundare (Deutsche Sprache und Literatur in der Bukowina: eine Bibliographie der Sekundärliteratur. Teil 2: 1981-1985 (Mit Nachträgen)*, tipărit în volumul *Peisajul cultural bucovinean: Studii privind literatura de limbă germană a Țării Fagilor (Kulturlandschaft Bukowina: Studien zur Deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes)*, care a apărut la Iași, în 1990.

Totuși, nu aceste studii valoroase au făcut ca universul istoriografiei contemporane să fie luminat de o stea, ce concentrează și iradiază un spectru de informații extrem de diverse privind Bucovina. Erich Beck poate fi considerat cu adevărat Patriarhul bibliografiei bucovinene. Timp de peste patru decenii el a adunat și continuă să adune informații referitoare la tot ce a apărut și apare în orice colț al lumii, relativ la Țara Fagilor și la oamenii acestui ținut. Rezultatul acestei munci titanice, pusă la dispoziția specialiștilor, publicului larg și împătimiților de problematica bucovineană se regăsește în patru tomuri ample: *Bibliografia etnografică a Bucovinei: Literatura până în anul 1965 (Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina: Literatur bis zum Jahre 1965)*, München, în 1966 (378 p.); *Bibliografia culturală și etno-geografică a Bucovinei: Literatura din anii 1966-1975 (Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina: Literatur aus den Jahren 1966-1975)*, Dortmund, 1985 (534 p.); *Bibliografia culturală și etno-geografică a Bucovinei din anii 1976-1990; (Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina 1976-1990)* 1999, Harrassowitz, Wiesbaden (843 p.) și *Bibliografia culturală și etno-geografică a Bucovinei, 1976-1990, vol. II (Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina 1976-1990)*, Teil, 2, Biographische Texte, 2003, Harrassowitz, Verlag, Wiesbaden, 632 p.

Prin eforturile și generozitatea autorului, aceste volume au ajuns în principalele biblioteci din România, inclusiv în Biblioteca Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, căreia Erich Beck i-a dat toate lucrările sale de până la această dată. Fără consultarea lor astăzi nu se poate imagina realizarea unui studiu cu adevărat științific despre Bucovina.

Prin rigurozitatea, unicitatea, proporțiile și însemnătatea ei, bibliografia Bucovinei reprezintă un monolit tot atât de durabil ca și piatra Carpaților și numele acestui monument fără moarte poartă un nume pe care îl cinstim astăzi și întotdeauna – Erich Beck.

P. S.

Publicăm, în continuare, răspunsul lui Erich Beck în limbile germană și română (în traducerea conf. univ. dr. Florin Pintescu și cu verificarea Comunității germanilor din Suceava).

NOTE:

¹ Erich Beck, *Scrisoare din 25 iunie 2004*, adresată lui Mihai Iacobescu (arhiva personală Mihai Iacobescu).

² *Ibidem*.

³ Emil Satco, *Interviu cu omul de cultură Erich Beck*, în „Bucovina literară”, seria nouă, XIV, nr. 3 (157), Suceava, martie 2004, p. 3.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁶ Erich Beck, *Scrisoare din 19 ianuarie 2005*, adresată lui Mihai Iacobescu (arhiva personală Mihai Iacobescu).

⁷ Emil Satco, *op. cit.*, p. 3.

⁸ *Ibidem*, p. 3-4.

⁹ *Ibidem*, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, p. 4.

¹¹ Erich Beck, *Scrisoare din 28 noiembrie 2005*, adresată lui Mihai Iacobescu (arhiva personală Mihai Iacobescu).

¹² Idem, *Bukowina Landzwischen Orient und Okzident*, Pannonia-Verlag Freilassing, 1963, p. 5, 20.

¹³ Idem, *Scrisoare din 25 iunie 2004* (arhiva personală Mihai Iacobescu).

¹⁴ Idem, *Scrisoare din 4 noiembrie 2003* (arhiva personală Mihai Iacobescu).

¹⁵ Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. II, Iași, Editura Princeps edit, 2004, p. 522-523.

¹⁶ Arhiva Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Dosar – Doctorate, 2003: Dosar Erich Beck.

EXZELLENZEN, MAGNIFIZENZEN, KOMMILITONINNEN UND KOMMILITONEN!

Erich Beck

Die Verleihung der Ehrendoktorwürde, das *Doktor Honoris Causa*, ist die höchste akademische Auszeichnung, die eine Universität vergeben kann. Dass sie jetzt mir zuteil wurde, erscheint mir bald ein Traum, ein Wunder, denn ich habe so etwas eigentlich nie erstrebt. Was meine wissenschaftliche Arbeit und meine einstige persönliche Arbeit für die Bukowina anbetrifft, so habe ich das aus einem inneren Antrieb heraus getan – und mache es immer noch. Ich fand die Befriedigung darin, anderen Menschen, anderen Bukowinern helfen zu können, mit denen es das Schicksal nicht so gut gemeint hat, wie mit mir. Auch in der bibliographischen Arbeit fühlte ich Glück und Befriedigung durch die Vollendung der Arbeit, obwohl sie ja (hoffentlich) nie ein Ende finden wird.

Die Ehrendoktorwürde, die mir jetzt von der Universität „Stefan der Große“ in Suceava verliehen wurde, ist deshalb für mich etwas ganz Außerordentliches, könnte die Krönung sein für diese meine Arbeit. Und sie ist es ja auch, obwohl meine Gefühle darin einen ganz späten Dank für meine einstigen Hilfsleistungen der Bukowina gegenüber sehen.

Und aus diesen Gefühlen heraus möchte ich der Universität für diese Ehrung danken, die mich stolz macht, die mich als Bukowiner auszeichnet. Mir fehlen die Worte, das auszudrücken, was in mir vorgeht. Ich muss ganz einfach allen Personen meinen tiefempfundenen Dank ausdrücken, die hier mitgewirkt haben. Namen muss ich wohl nicht nennen, jeder weiß, wen ich meine.

Es ist üblich und Tradition, dass ein neuer Träger dieser Auszeichnung einen Vortrag aus seinem wissenschaftlichen oder sonstigen Fachbereich hält. Ich möchte davon abweichen und will aber zu einigen Themen geisteswissenschaftlicher Tätigkeit Stellung nehmen, soweit dies die Bukowinaforschung betrifft. Es sind Fragen, die mir bei meiner bibliographischen Arbeit auffielen. Denn es ist ein „Nebenprodukt“, dass man zum großen Teil auch die Publikationen liest, deren Titel man erfasst.

Da ist zunächst die Erscheinung, die ich als „nationale Historiografie“ bezeichnen möchte. Es ist eine Form der Geschichtsschreibung, die bis zur großen politischen Wende in Europa von den gegebenen politischen Verhältnissen bestimmt wurde. Nach 1990 aber sind im Kreis der Bukowina-Historiker neue Namen aufgetaucht, und auch (fast) alle anderen Historiker schreiben so, als ob sie von einem politischen Zwang befreit seien. Das stimmt ja auch, aber man gewinnt noch den Eindruck, dass die Historiker nur politische und soziale Seiten aus der Geschichte der Bukowina beschreiben, die man bis dahin nicht erwähnen durfte.

Ich möchte gerne ein Bild aus dem Alltag verwenden, um darzustellen, was ich

meine. Stellen Sie sich vor, die Geschichte der Bukowina wie ein herrlicher Baum, der freistehend seit Jahrhunderten wächst, alle Jahreszeiten und alle Widrigkeiten unbeschadet überstanden hat. Im Frühjahr blühte er und grünte im Sommer, im Herbst trug er Früchte, um den Winter zu überstehen. Jahr für Jahr setzte er Jahresringe an und gewann an Umfang.

Ein herrlicher, mächtiger Baum, der alle Fahrnisse überstanden hat. Nennen wir ihn doch „Buche“.

Und nun soll diese „Buche“ beschrieben werden. Traditionsgemäß tun das dann die Historiker. Um das Beispiel besser darzustellen, werden vier Historiker unterschiedlichen Ethnien ausgewählt: ein Rumäne, ein Ukrainer, ein Deutscher und ein Jude. Sie stehen alle um den Baum herum, sie bewundern ihn, und schreiben auf, was sie sehen, was sie bei immer gründlicherer Erforschung festgestellt haben. So entstehen gleich vier Werke zur *Geschichte der Buche, der Bukowina*. Sie haben aber alle eine persönliche Erscheinungsform. Denn jeder der Historiker schrieb nur das, was er sah. Also: eine rumänische Buche, eine ukrainische, eine deutsche und eine jüdische. Und dennoch ist es immer der gleiche Baum, nur der Blickwinkel ist immer anders.

Es spricht nichts gegen eine *Geschichte der Rumänen in der Bukowina* usw. Aber, warum eine *Geschichte der Bukowina* in der sich die Akzente und Schwerpunkte auf die Rumänen in der Bukowina konzentrieren? Und das trifft ebenso auf die Ukrainer, die Deutschen und die Juden zu. Da gibt es keine Ausnahme. Leider.

Warum denn diese stete nationale Färbung? Genau das hatte die Bukowina eigentlich nicht verdient. Von Wissenschaftlern sollte man eigentlich Distanz erwarten zu den Erscheinungen des Nationalismus. Man kann persönlich durchaus national eingestellt sein, aber doch nie nationalistisch.

Die Geschichte der jüngsten Zeit des 20. Jahrhunderts hat das zur Genüge und zum Leid der Menschen bewiesen. Dabei überwog ja einst in der Bukowina das Gemeinsame. Auch das Nationale wirkte nicht trennend, zumindest bis 1918.

Tatsächlich hat sich in der Bukowina, als sie einst die östliche Provinz des österreichischen Kaiserstaates war, langsam ein „Gruppengefühl“ herausgebildet. Ein eigener Landtag, eine eigene Provinzregierung, gemeinsame kulturelle und soziale Interessen, die volkstumsübergreifend waren, begann sich auszuwirken. Man war „Bukowiner“, erst dann war man Deutscher, Rumäne, Ukrainer etc.

Es gibt viele interessante Beispiele für dieses Bürgerbewusstsein. Man erinnert sich: Als noch 1918 rumänische Staatsbürger in die Bukowina kamen, um die Verwaltungseinrichtungen, Bildung und Kultur auf die neuen staatlichen Gegebenheiten auszurichten, waren diese „Regatler“ für uns Bukowiner „Ausländer“. Dabei waren alle Bukowiner ethnienkonform in dieser Einstellung, auch die Rumänen.

Auf solche Erscheinungsformen des „wir Bukowiner“ stößt man fast permanent, wenn man heute die Presse der 20er und 30er Jahre liest. Für mich als Kind war es völlig normal, rumänische, ukrainische, polnische und jüdische Freunde zu haben, mit denen ich zusammen spielte. Ich habe sie heute noch, wenngleich mir die Fähigkeit abhanden gekommen ist, mich in allen Sprachen von Czernowitz verständigen zu können.

Warum denn nationalistisch? Nationalismus ist ja ohnehin ein historischer Fehler. Er ist eine „Erfindung“ des 19. Jahrhunderts. Bis dahin hat es ja keine „ethnische

Einheiten“ gegeben. Es waren vorher nur konstitutionelle Verbände, die unter der Führung aristokratischer Familien Bewohner unterschiedlicher kultureller, sprachlicher und geografischer Abkunft in sich vereinigten. Die Frage der Stammeszugehörigkeit hatte weniger mit der Herkunft zu tun, als mit dem Entschluss, Gefolgschaft zu leisten. „Römer“ war man, wenn man die Bürgerschaft besaß, auch die Goten wurden Römer. Auch die Franzosen entstanden dadurch, dass sich die Mehrheit der bestehenden Bevölkerung, „es waren Gallier, Kelten, Germanen“, sich die Identität einer herrschenden Minderheit zu eigen machte. Dieses Erscheinungsbild trifft auch auf Rumänien zu. Wer lebte denn im östlichen Karpatenvorland, als Fürst Dragos seinen Eroberungsfeldzug machte? Wer es auch gewesen sein mag, die Mehrheit nahm die Identität der erobernden Minderheit an. Wie entstanden die Slawen in den Grenzgebieten des oströmischen Reiches? Sie gingen aus einer Verschmelzung der skytischen oder sarmatischen und germanischen Bevölkerung jener Gebiete östlich der Elbe hervor, die von den militärischen Führungsschichten zurückgelassen wurden, als diese mit ihren germanischen Armeen Richtung römisches Imperium zogen. Völker gibt es nicht, sie machen sich.

Wozu ethnischer Nationalismus fähig ist, haben wir in den zurückliegenden Jahren unter anderem auch auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien erlebt, es war grauenhaft.

Zurück zur Bukowina. In den vielen Jahren relativer Ruhe und positiver innen- und gesellschaftspolitischer Bedingungen haben sich in der Bevölkerung Gemeinsamkeiten entwickelt, die ein fast spezifisches Bild der Menschen schufen, eben den Bukowiner. Es sind wohl nur Banalitäten, die ich jetzt erwähnen möchte, aber es sind Eindrücke, die ich als Kind gewonnen habe, und die ich bis jetzt behalten habe, obwohl ich schon über 60 Jahre in Deutschland lebe. Ich erwähne das Schimpfwort „ahi pacati“. (Wer von Ihnen liebe Kommilitoninnen und Kommilitonen, kennt dieses Schimpfwort noch?). Benutzt wurde es von allen Bevölkerungsschichten, aber man kannte es nur in der Bukowina, „ahi“ ist polnisch, „pacati“ hieß der erste Henker von Czernowitz. Ich habe es sonst nirgendwo anders gehört, aber sofort einen Menschen als Bukowiner identifiziert, wenn dieses Schimpfwort fiel.

Ein anderes Kennzeichen der Bukowiner war das „Oh!“. Dieser Laut in seiner spezifischen Färbung verrät jeden Benutzer als Bukowiner. Dabei merkt der Bukowiner gar nicht, wann er diesen Laut benutzt. So selbstverständlich war er in der Alltagssprache. Eine Anekdote erzählt von der Trauerrede, die ein großer Bukowiner Geistlicher am Grabe einer bedeutenden Persönlichkeit hielt: „Hier liegt ein Mensch, der Hervorragendes geleistet und bewirkt hatte. Vor einigen Tagen sprachen wir noch miteinander und jetzt „Oh!“, dabei deutete er auf das offene Grab.

Oder, welcher Bukowiner kennt denn nicht das Kartenspiel „Tarock“.

Jeder, ja auch fast alle Kinder, kannten dieses Kartenspiel, das ungeheure Emotionen auslösen konnte und Männer aller Gruppen und Sprachen und Religionen zu tage- und nächtelangen Spielorgien vereinte: vier Spieler und oft ein Dutzend Zuschauer und Besserwisser. In seinen Formen war das Spiel, waren die Spielregeln typisch bukowinerisch und ähnelten nur entfernt an das ursprünglich aus Wien stammende Spiel. Jedenfalls: noch heute findet man in den Wohnungen Bukowiner Familien im Ausland

ein Kartenspiel „Tarock“ von „Piatnik“ in Wien.

Es gibt noch ein anderes Kennzeichen für die „Bukowiner“, das wir einst in der Bukowina gar nicht wahrgenommen haben. Aus dem Ausland sahen und spürten wir, wie krass der Unterschied zwischen Menschen aus der Bukowina und z.B. den Deutschen war. Ich meine hier das, was in Mittel- und Westeuropa als „Phänomen Bukowina“ oder „Phänomen Czernowitz“ bezeichnet wird und sich über die Literaturwissenschaft zu einem Allgemeinbegriff entwickelt hat. Es vergeht kaum eine Woche, da nicht in deutschen, österreichischen und Schweizer Zeitungen und Vertretern der „Bukowiner Toleranz“ geschrieben wird. Es waren ursprünglich die hervorragendsten Vertreter deutschsprachiger Dichtkunst aus der Bukowina, die in lyrisch erhabener Form davon sprachen. Neben den Zitaten von Rose Ausländer – „Vielsprachenland am Pruth“ – war es vor allem Paul Celan mit seinen Worten: „Ich komme aus einem Land, in dem Menschen und Bücher lebten“. In der Welt der Germanisten spitzte man die Ohren und man suchte nach Belegen. Und man fand sie zur Überraschung aller.

Was war denn das für ein komisches Land, in dem die „Fackel“ von Karl Kraus mehr Abonnenten hatte, als in Wien? Man entdeckte eine Erscheinung, die man dann „Toleranz“ nannte und so entstand nach Hunderten und Tausenden von Publikationen das Wort vom „Phänomen Bukowina“. Und so fragen wir Bukowiner uns: War es wirklich so? Waren wir wirklich „anders“? Entsprach unser Leben im Alltag dem hohen Ideal der „Toleranz“, von dem das „Phänomen Bukowina“ spricht? Ich bin als Bukowiner wohl nicht in der Lage, dies selbst zu beurteilen. Ich bin aber überzeugt, dass unabhängige Forscher auch heute noch feststellen können, dass „Bukowiner eben anders“ sind.

In letzter Zeit mehren sich die Stimmen, die das als einen Ausfluss von „Nostalgie“ bezeichnen. Zweifelsohne hat die Nostalgie mitgewirkt, aber dennoch: es muss ja ein entsprechendes Fundament gegeben haben, eine Quelle, sonst würde man ja nicht davon sprechen. Dieses „anders“ zu erforschen, zu belegen, wäre wohl eine der lohnendsten Forschungsprobleme, und damit vielleicht auch ein Dank an die Generationen, die dieses „Phänomen“ geschaffen haben. Wichtig wäre es, die noch lebenden Personen zu befragen, die diese Zeit bis 1940 noch „erlebt“ haben, im wahrsten Sinne des Wortes. Ich will aus meiner Kindheit ein geradezu typisches Beispiel erwähnen.

Mein Vater war ein sehr national eingestellter Mensch. Er war Finanzbeamter, aber auch „Ortsgruppenleiter Station Volksgarten der NAF“ in Czernowitz. Was war „NAF“? Es war die „Nationale Arbeitsfront“, der Bukowiner Ableger der NSDAP in Deutschland.

Aber: In unserem Haus verkehrten gesellschaftlich Rumänen, Ukrainer, Polen, Juden ohne Unterschied und ohne Ressentiments. Ich erinnere mich an heitere, herrliche Gesellschaftsabende, bei denen die Sprachen einander abwechselten wie die Getränke, die man zu sich nahm. Zu unserer familiären Lieblingsmusik zählte (nebst Klassik) die rumänische Volksmusik. Ein Höhepunkt in der Erlebniswelt eines Kindes: Im Herbst 1939 gewährte mein Vater drei aus Polen geflüchteten Soldaten in Uniform Asyl: Schlafplätze, Essen und Geld. Und das als überzeugter „Deutscher“ – halt ein Bukowiner.

Als wir, also ich, im Jahre 1940 nach Deutschland kamen, ins Land, von dem

wir so viel Gutes gehört hatten, war die Begegnung ernüchternd. Das Wort „bitte“ war in Deutschland wohl unbekannt. Wir waren *expressis verbis* „Zigeuner“. Zudem sprachen wir nicht deutsch, sondern österreichisch. Es dauerte Jahre, bis wir uns an die kalte Atmosphäre gewöhnt hatten. Der schlimme Krieg und die Nachkriegsjahre halfen dabei. Aber auch noch 1947, als wir am Stadtrand Stuttgarts die Buchenländer Siedlung Büsnau gründeten, waren wir bei dortigen Einheimischen noch Zigeuner, obwohl Einheimische recht gut an uns verdienten.

Was hat das mit dem „Phänomen Bukowina“ zu tun? Ist es vielleicht Traum der Deutschen, solch eine Welt selbst zu erleben? Jedenfalls zieht diese Vorstellung in Deutschland weite Kreise und regt die Fantasie an. Ein Beispiel: Vor etwa einem Monat erschien in der bekannten Wochenzeitung „Die Zeit“ ein Artikel der weithin bekannten Literaturwissenschaftlerin und Journalistin Iris Radisch.

Sie berichtet von einer Reise zu den Ursprüngen großer deutscher Literatur in Galizien und in der Bukowina. Sie besuchte auch Czernowitz und schrieb darüber: „Czernowitz ist eine Kultur-Reliquie, in der es einmal mehr Buchläden als Bäckereien und mehr Dichter als Bankangestellte gab“. Das Fazit: Selbst eine Iris Radisch ließ sich zu solcher fantastischen Äußerung hinreißen. Man sieht Czernowitz, so wie es einst auch bestand, als dort „Menschen und Bücher lebten“. Aber es fehlen jetzt die Czernowitzer, die einst der Stadt das Leben gaben.

Was also war an der gerühmten „Toleranz“? Ich meine, dass das eine Gemeinsamkeit aller Lebensinteressen war, Lebensweisheit letztlich, in der Freundschaft überwog. Es war Selbstbeherrschung und Verständnis für den anderen. Man zog eigentlich keine Unterschiede zwischen Ethnien und Religionen, denn die Interessen der Menschen waren trotz aller möglichen äußeren Unterschiede identisch.

Von dieser Identität zeugt – z.B. – das geistige Phänomen literarische Bestrebungen in der Bukowina in den 20er und 30er Jahren. Bekannt ist ja die deutschsprachige Literatur. Aber auch die anderen Sprachgruppen hatten in jenen Jahren Höhepunkte erreicht: Rumänen, Ukrainer, Juden. Ich brauche hier nur das Stichwort zu erwähnen: „Gruparea Iconar“. Und auch als Beispiel Irina Vilde und Itzig Manger, Olga Kobylanska und Eliezar Steinbarg. Czernowitz und die Bukowina erlebten damals geistig-kulturelle Höhepunkte, von denen die Welt heute noch spricht.

Und man kannte Unterschiede nur zwischen gut und böse, nicht zwischen katholisch und orthodox, deutsch und rumänisch, zumindest nicht im Privatleben. Ist das das „Phänomen Bukowina“?

Ich möchte Ihnen zum Schluss berichten, dass mich eine große Angst befällt, wenn ich an die politische Zukunft der Bukowina denke. Rumänien bemüht sich sehr zu Recht um eine Mitgliedschaft in der Europäischen Union. Rumänien würde damit zurückkehren in die mitteleuropäische Gemeinschaft, der es bis zu Beginn des Sozialismus angehört hatte. Die Folge wird aber sein, dass die EU-Außengrenze zwischen Rumänien und Ukraine entsteht, so wie bald zwischen Polen und Weißrussland. Es darf aber kein neuer eiserner Vorhang werden, mag er auch nur als „seidener Vorhang“ bezeichnet werden. Vielmehr sollte ein reger geistiger, kultureller und sozialer Austausch über die Grenzen hinweg entstehen, dass auch „jenseits“ der EU-Grenze die zivilgesellschaftlichen Standards erreicht werden, um auch von dort

eine positive Öffnung zur EU zu bewirken.

Eine harte Grenze zwischen Czernowitz und Suceava würde eine endgültige Trennung der Bukowina nach sich ziehen, die Trennung endgültig machen. Dann wäre die Bukowina wohl nur noch ein historisches Relikt.

Der Bezirk Schwaben hat durch die Dreier-Partnerschaft positive Grundlagen geschaffen. Sie mögen auch in Zukunft zumindest eine „Vereinigung im Geiste“ bewirken, zu einem freien Austausch jeglicher Art über die Grenzen hinweg.

MAGNIFICENȚE, EXCELENȚE, DOAMNELOR ȘI DOMNILOR!

Acordarea titlului onorific de *Doctor Honoris Causa* este cea mai înaltă recunoaștere academică pe care o poate oferi o Universitate. Vă mărturisesc că încă îmi apare ca un miracol faptul că am primit o asemenea recunoaștere. Imboldul muncii mele științifice și a eforturilor mele personale pentru Bucovina vor continua. Găsesc mulțumire în a ajuta alți oameni, alți bucovineni, cu care destinul nu a fost atât de generos cum a fost cu mine. De asemenea, mă simt fericit și mulțumit cu munca de finalizare a bibliografiei, deși acest demers nu se va sfârși, practic, vreodată. De aceea, consider că acordarea titlului de *Doctor Honoris Causa* de către Universitatea Suceava constituie o încoronare a muncii mele și văd în acest lucru și un act ce mulțumire foarte târzie pentru eforturile mele puse în slujba Bucovinei.

Există tradiția ca cel încununat cu acest titlu să țină o prelegere, iar eu mi-am ales un domeniu adiacent muncii mele, referindu-mă la fenomenul de „istoriografie națională”. Acesta este o formă de scriere a istoriei practică de clasa politică din estul Europei până la schimbările politice din anii '90. După 1990 au apărut în grupul istoricilor care tratează despre Bucovina nume noi, iar vechii istorici continuă să scrie eliberați de fostele precepte politice. S-a ajuns astfel să se scrie despre diverse aspecte politice și sociale ale istoriei Bucovinei, care nu au fost niciodată tratate până acum. Doresc să compar Bucovina, istoria ei, cu un copac care se dezvoltă de secole, supraviețuind tuturor anotimpurilor și încercările. În primăvară înflorește, în vară înverzește, în toamnă este plin de fructe, iar în iarnă rezistă. An după an adaugă câte un nou inel tulpinii sale. Acest copac puternic, maiestuos – l-aș numi fagul – care a dat numele ținutului Bucovina. Și cine poate descrie acest copac? Conform tradiției, bineînțeles că numai istoricii. Conform naționalităților trăitoare aici, în jurul copacului vor fi patru istorici: un român, un ucrainean, un german și un evreu, studiind, cercetând și scriind despre acesta. Și astfel, vom avea patru istorii: una românească, una ucraineană, una germană și una evreiască. Există totuși un singur copac, însă unghiurile din care este privit sunt diferite. Nu mă exprim împotriva unei istorii a românilor în Bucovina, dar de ce să ne concentrăm asupra accentelor și momentelor decisive ale istoriei românilor din Bucovina, atunci când vorbim despre istoria Bucovinei? Și acest fapt este valabil și pentru ucrainenii, germanii și evreii. Din păcate, nu se face nici o excepție.

De ce trebuie întotdeauna aplicată o coloratură națională? Categorie, Bucovina

nu merita asta. De la oamenii de știință se așteaptă o percepție distanțată față de fenomenul naționalismului. Fiecare poate fi național dar nu naționalist.

Istoria primei jumătăți a secolului XX a adus dovezi suficiente și triste umanității. De acestea nu a scăpat nici Bucovina, unde naționalismul nu era un mod natural de manifestare, cel puțin până în 1918. Practic, Bucovina s-a manifestat ca provincia extrem-estică a Imperiului Austriac, având sentimentul clar al „apartenenței de grup”, un parlament propriu, o guvernare proprie, interese generale comune, sociale și culturale, acceptate unanim de întreaga populație, care începuse deja să conștientizeze apartenența ei specială. Cineva era mai întâi bucovinean, apoi german, român, ucrainean etc. Există exemple numeroase și interesante despre această „conștiință de sine” cetățenească. Ne aducem aminte că după 1918 primarii români care au venit în Bucovina să instaureze noua ordine politică și culturală a statului căruia Bucovina îi aparținea acum, au fost numiți „regăteni” și considerați de noi, bucovinenii, ca străini. Toți bucovinenii, indiferent de etnie, se manifestau la fel. Sintagma „noi, bucovinenii” era ceva permanent și oricine citește presa anilor '20-'30 din secolul trecut, o poate întâlni. Copil fiind, aveam prieteni români, ucraineni, evrei, polonezi și mi-am păstrat până astăzi capacitatea de a înțelege toate limbile care se vorbeau în Cernăuți.

Și atunci, de ce naționalismul? Naționalismul este o găselniță a secolului XIX, până atunci neexistând unități (grupuri) etnice bine definite. Existau doar uniuni constituționale care, sub conducerea unei familii aristocratice, aveau propriile caracteristici culturale, lingvistice și regionale. Astfel, „roman” era locuitorul Imperiului Roman, chiar dacă el era got, celt sau gal. Întotdeauna, majoritatea a dat denumirea entității statale, a orientării culturale, a conștiinței naționale, înglobând minoritățile conlocuitoare. Cu asemenea exemple s-au întâlnit și românii. Cine trăia în estul Carpaților atunci când prințul Dragoș a cucerit regiunea și a întemeiat Moldova? O majoritate a dat identitate locului, cucerind minoritatea. Cum se prezentau slavii din ținuturile de graniță estice ale Imperiului Roman? Erau populații constituite dintr-un amestec de sciți, sarmați și germanici (în unele regiuni din estul Elbei) care au fost părăsite de căpeteniile militare care s-au alăturat armatelor germanice în marșul lor spre capitala Imperiului Roman. Nu existau popoare „în sine”, existau ca atare doar armatele germanice. Acolo unde naționalismul etnic este aplicat, ajungem la situația întâlnită în ultimii ani în fosta Iugoslavie, despre a cărei dureroasă istorie recentă ne amintim din păcate prea rar.

Revenind la Bucovina, în acei mulți ani cu relativă liniște și condiții bune din punct de vedere economic și social, s-au dezvoltat anumite similarități la toate etniile bucovinene. Niște exemple banale ilustrează această aserțiune. Expresia „Ahi, pacati”! a fost folosită de toate etniile numai în Bucovina, dar Ahi era polonez și Pacati era numele primului călău din Cernăuți. Care bucovinean nu cunoștea jocul de cărți Taroc? Inclusiv copiii cunoșteau acest joc, care putea stârni mari emoții.

În prezent, nu trece nici o săptămână în care în ziare germane, austriece sau elvețiene să nu se scrie măcar o frază despre „toleranța bucovineană”. În consecință, în exterior există o adevărată „imagine” a Bucovinei determinată în mare parte de importanți scriitori ca de ex. Rose Auslander care vorbea despre „teritoriul

multilingvistic de la Prut” sau Celan cu cuvintele sale „vin dintr-o țară în care trăiau oameni și cărți”.

Mă întreb dacă într-adevăr lucrurile au stat așa, dacă viața cotidiană corespundea idealului înalt de toleranță despre care se vorbește în cadrul „fenomenului Bucovina”. Deoarece sunt bucovinean, probabil nu sunt în stare să judec obiectiv această problemă, dar sunt convins că cercetători independenți ar constata și astăzi că bucovinenii sunt „altfel”. În ultimul timp sunt multe voci care spun că acest lucru este o consecință a unei nostalgii, dar trebuie să existe și un fundament pe baza căruia a apărut acest fenomen. Ar fi important să se cerceteze acest fundament. Ar fi important să fie întrebat persoanele care mai trăiesc și care au trăit în Bucovina până în 1940 asupra acestui fapt (fenomenul Bucovina).

Vreau să expun un exemplu tipic din copilăria mea. Tatăl meu a fost un om cu o atitudine naționalistă. Era funcționar la finanțe, dar și funcționar la NAF (Frontul Național Muncitoresc), echivalentul în Bucovina a NSDAP-ului (Partidul Național Socialist Muncitoresc German) din Germania. Dar casa noastră era frecventată de români, ucraineni, poloni, evrei, fără să se facă vreo diferențiere sau fără să existe vreun resentiment față de ei. Îmi amintesc de seratele senine la care limbile de conversație se succedau ca și băuturile. Una dintre tipurile de muzică favorite în familia noastră era muzica populară română. În toamna anului 1939 tatăl meu oferea azil la trei soldați în uniformă poloneză (loc de dormit, mâncare, bani) iar aceasta în calitate de german „convins” (naționalist).

Când am ajuns în 1940 în Germania, în țara despre care auzisem atâtea lucruri bune, întâlnirea cu această țară a fost puțin dezamăgitoare. Cuvântul „poftim” se părea că era necunoscut aici. Noi eram, *expresis verbis*, „țigani”. A durat mulți ani până când ne-am obișnuit cu atmosfera rece de acolo.

Martor al „fenomenului de toleranță Bucovina” este în primul rând literatura de aici din anii '20 și '30. Cunoscută este literatura în limba germană, dar și celelalte literaturi (română, ucraineană, evreiască) ajungeau la cele mai înalte cote în această perioadă. Aduc în discuție doar câteva nume magice: „Gruparea Iconar”, Irina Vilde, Itzik Manger, Olga Kobilanska și Elieazar Steinbark.

Pe atunci se făcea deosebire doar între „bine” și „rău” nu între catolic și ortodox, român și german, cel puțin nu în viața privată. Oare acesta este fenomenul Bucovina?

Îmi este frică de viitorul politic al Bucovinei. România vrea să intre în UE și dacă reușește să se întoarcă înapoi în comunitatea central-europeană, noua graniță a UE va fi aici, cu Ucraina. Este inadmisibilă construirea unei noi Cortine de Fier, dimpotrivă, este important să aibă loc un schimb fructuos de idei pe plan cultural, social etc. O demarcare exigentă între Cernăuți și Suceava probabil ar însemna o separare definitivă a Bucovinei, cea ce ar însemna faptul că Bucovina ar deveni doar o relictă istorică.

Regiunea Schwaben a pus prin parteneriatul Suceava-Cernăuți-Augsburg o bază pozitivă care sper că și în viitor va contribui la unirea spirituală și la un schimb liber peste granițe.

CRONICĂ

106-2006. MCM DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA ROMANITĂȚII NORD-DUNĂRENE¹

Mircea Ignat

Încercarea de față se dorește a fi un elogiu adus Romei și Împăratului Părinte la XIX secole de când „sigiliul Romei” s-a imprimat în Carpați și la Dunăre, fără să se mai dezlipească. Începuturile romanității nord-dunărene sunt începuturile istoriei noastre ca popor; anul 106 p. Chr. fiind hotarul de la care se deapănă epopeea seculară a istoriei românilor.

Ne-am păstrat numele de *romanus* – singurii dintre fii Romei – și nu am uitat nicicând graiul, moștenit din limba latină care aici s-a vorbit neîntrerupt de 1900 de ani. De câte ori, în veacurile trecute, ne-am întors privirea spre Roma de tot atâtea ori vigoarea noastră a fost mai proaspătă și gândul mai înțelept.

Este oare o întâmplare că acum când se decide intrarea românilor în Uniunea Europeană se împlinesc și 1900 de ani de la debutul romanității nord-dunărene? Ne întoarcem în lumea civilizată în care intrasem acum XIX secole prin înțelepciunea și fapta împăratului MARCVS VLPIVS TRAIANVS.

Despre acele timpuri au scris cu har și cu lucidă cugetare o mulțime de învățați, noi nu ne propunem să aducem ceva nou. Evocăm acel eveniment pentru a nu fi trecut cu vederea, pentru a nu fi uitat în vârtoarea vieții și grijilor de tot felul a zilelor de azi. E o datorie a celor vii de a pomeni faptele celor din lumea de dincolo, chiar dacă de atunci a trecut un timp atât de mare. De multe ori în paginile următoare am lăsat să vorbească autorii mai vechi sau mai noi. Verbul lor are savoarea autenticității de neimitat.

Doresc și sper ca acest eseu să fie o modestă închinare adusă Romei, Împăratului Întemeietor și Daciei. Cu mândrie, recunoștință și evlavie mă închin: slavă vouă!

*

Din vremuri pe care ei nu le puteau socoti, dacii erau statornici locuitori ai pământului lor. Ogoarele și codrii, pășunile și minele din munți le dădeau cu prisosință cele necesare traiului. Meșteșugarii deveneau din ce în ce mai iscusiți și deprindeau tot ce era bun de la alte neamuri, dar îndeosebi de la elenii de pe țărmul mării. La școala elenilor și apoi a romanilor, dacii nu mai erau străini, la cumpăna dintre era veche și cea nouă, de multe binefaceri ale civilizației. Așezări mari, îmbelșugate, puternic întărite erau presărate pretutindeni pe pământul lor. Dacia nu mai era o țară barbară. Ea era singurul stat din Europa rămas în afara frontierelor romane.

¹ Cuvânt la Cursul festiv de finalizare a studiilor promoției 2006.

Căpetenii mândre erau în fruntea lor, de multe ori aflate în nesfârșite certuri, mai cu seamă după ce dispăruse marele rege Burebista. Unii dintre aceștia s-au amestecat în gâlceville interne ale Romei, alții au atacat Imperiul și istoricii vechi ne arată că dacii erau un neam care avea un cuvânt de spus în această parte a lumii.

Confruntarea daco-romană nu putea fi ocolită și imperative politico-strategice au declanșat-o. Romanii statorniciți pe malul drept al Dunării își vedeau amenințate posesiunile balcanice de puternicii vecini de la nord de fluviu, adăpostiți în codrii seculari ai Daciei, apărați de munții lor „întăriți cu ziduri”. Orice inițiativă a Romei în Orient, acolo unde era regatul parților, singurul comparabil cu puterea Romei, putea fi compromisă de un atac dacic. C. Iulius Caesar a fost primul om politic roman care și-a dat seama de acest lucru. Pregătindu-se de război cu regatul parților și-a propus ca o necesitate strategică și o expediție împotriva dacilor lui Burebista. Soarta a vrut ca lucrurile să se desfășoare altfel și războiul a fost lăsat pentru viitor.

*

Dacii au inițiativa și atacă, din pricini încă nedesluite, teritorii romane de la sudul Dunării. Trei campanii (85-89 p. Chr.), cu sorți schimbători de izbândă, au opus legiunile Romei oastei dacice. Pacea din 89 p. Chr. a fost un armistițiu, ea dat numai răgazul ambelor forțe să se întărească. Mult hulitul împărat Domițian, principe suspicios și înfrățit cu singurătatea, nu a rezolvat problema dacică, dar a întărit straja romană pe Dunăre și numai a amânat deznodământul.

În aceste convulsii ale războiului, în anul 86, Decebal preia puterea. După ce s-a instalat la Sarmizegetusa Regia, țara a început să se schimbe. Cetăților li se aduceau noi întărituri sau se construiau altele noi. Bani și meșterii îi avea chiar de la romani! Regele și poporul său își dădeau seama că în curând va veni ziua marii confruntări. Figura dârză a regelui Decebal a inspirat de multe ori dalta sculptorilor și a ispitit scrisul istoricilor din vechime, dar și a celor noi.

Decebal (era) om cu mare pricepere în treburile războiului, cu mare iscusință și în executarea operațiilor de luptă. Știa foarte bine când era momentul să atace și când trebuia să se retragă, era meșter în a întinde o cursă și în a câștiga victoria în luptă, iscusit când era cazul să profite din plin de victorie sau când era în folosul lui să părăsească bătălia, dacă se simțea în inferioritate. Aceste însușiri au făcut din Decebal pentru multă vreme un adversar al romanilor demn de temut (Dio Cassius).

*

Schimbarea puterii la Roma îl aduce în prim plan pe Marcus Ulpius Traianus care încă de la începutul domniei sale a primit epitetul de *Optimus Princeps* – „cel mai bun împărat”, atât pentru spiritul său cumpătat, cât și pentru valoarea sa militară. În *Panegiricul* lui Plinius cel Tânăr, figura împăratului apare într-o somptuoasă și veridică haină de gală.

Niciodată să nu lingușim pe împărat, căci nu vorbim de un tiran, ci de un cetățean, nu de un stăpân, ci de un părinte, și tocmai prin aceasta se deosebește și este superior celorlalți, că el se consideră unul dintre noi și nu uită că e și om, nu numai cârmuitor al oamenilor.

În altă secvență a discursului, același retor ne spune:

Cu atât mai mult trebuie lăudată cumpătarea ta pentru că, hrănit cu gloria militară, tu iubești pacea; și nu cauți triumful în orice împrejurare...Ce faptă măreață, slăvite Împărate, este să stai pe malurile Dunării, să fi sigur de triumf dacă treci Dunărea și să nu cauți lupta cu un dușman care nu o vrea; una e dovadă de vitejie, cealaltă de cumpătate.

Un celebru portret al Împăratului este conturat de scrisul lui Dio Cassius:

Acesta (Traian) se distingea în cel mai înalt grad prin firea sa dreaptă, prin vitejia sa, ca și prin modestia felului de viață. Avea un corp plin de vigoare (căci era în vârstă de numai patruzeci și doi de ani când a ajuns la domnie), așa încât putea îndura ca oricare altul orice trudă s-ar fi ivit; avea un suflet minunat, ferit de pornirile vijelioase ale tinereții, cât și de încetineala bătrâneții. Departe de a pizmui pe cineva sau de a căuta să-i micșoreze meritele, îi stima și îi ridica în cariera lor pe toți oamenii de bine. Din această pricină n-avea de cine să se teamă și nici pe cineva să urască. Nu apleca urechea câtuși de puțin la vorbe și nu era nici rob mâniei.

Noul împărat decis să rezolve problema dacică a dat totuși inițiativă armelor. Nu a fost împins la acest lucru de a „spăla rușinea” păcii din anul 89, încheiată de Domițian, cum au cârtit unii cărturari din vechime. Rămăseseră aceleași considerații strategice, dar Traian și-a dorit, pe lângă ele, întemeierea unei puternice romanități orientale în Balcani și Carpați, asemănătoare cu cea occidentală din Hispania și Gallia. Nu puțin cântăreau știrile despre aurul Daciei și despre tezaurele regilor daci.

*

La 25 martie 101, împăratul Traian părăsește Roma. Frontul dunărean îl aștepta, acolo unde numeroase trupe erau deja adunate. Patru ani de războaie grele (101-102 și 105-106), despărțite de un armistițiu de doi ani au cuprins în vâlvătaia lor tot pământul Daciei. Disciplina și dârzenia legiunilor romane era de nebiruit. Nici dacii n-au fost mai prejos în această luptă dură și inegală ca forțe.

Apărarea pământului dacic de către regele Decebal și poporul său a fost un imn de iubire cum rar mai înalță popoarele moșiei lor amenințate (Vasile Pârvan).

Reliefurile Columnei de la Roma ne derulează imaginile teribilei înclăștări. Sunt chipuri cioplite în marmura albă ca de gheață a unei vâlvătai ce a contopit două popoare într-unul. Cu nimic nu este exagerat ca măreața Columnă să fie socotită drept un original și autentic act de naștere a poporului român.

În stepa uscată din sudul Dobrogei, la Adamclisi, un alt monument amintește de biruința legiunilor romane câștigată cu mari pierderi. Monumentul triumfal de aici dedicat lui MARS VLTOR (Marte Răzbunătorul) nu era singur. Alături de el se afla un altar pe pereții căruia erau înscrise numele a 3800 de ofițeri și ostași romani căzuți în lupta de aici, după cum sună dedicația solemnă de pe frontonul altarului:

In honorem et in memoriam fortissimorum virorum qui pugnantes pro Re Publica morte occubuerunt (În onoarea și în memoria prea puternicilor bărbați care luptând pentru Stat au fost doborâți cu moartea).

Ce monumente unice preamăresc nașterea noastră ca popor! Ce documente autentice!

*

În vara anului 106 p. Chr. regatul lui Decebal nu mai exista. Un important document epigrafic din 11 august 106 ne spune lămurit că *DACIA AVGUST(I) PROVINCIA* (Dacia provincie imperială) era deja organizată. Spre deosebire de toți cuceritorii, romanii nu se limitau la supunerea unor teritorii ruinate de război, astfel încât pretutindeni au început o uriașă și sistematică construcție.

In Dacia regelui Decebal, biruită de armele tale, tu (Traian) n-ai lăsat jalea și pustiul, ci ai adus prinosul vieții romane, în largă dărnicie de bucuros semănător, îngropând în brazdele patriei nemuritoare sămânță romană – pentru că zidirea ta aici a fost veșnică construire cu blocuri de stâncă de mâna ta cioplită, – pentru că ai fost nou întemeietor de țară romană, eu, preotul cultului Romei, îți ridic astăzi elogiu, îți aduc închinare, Părinte (Vasile Pârvan).

Romanitatea nord-dunăreană, temelie pe care s-a statornicit poporul român, a început a fi zidită însă cu mult înainte de 106. Cu o genială intuiție, Vasile Pârvan a lămurit și a lărgit dimensiunea timpului și a spațiului în care ne-am născut ca popor.

Ca toate lucrurile tainice, întemeierea nației noastre nu s-a făcut așa dintr-o dată și pe neașteptate. Războaiele împăratului Traian al romanilor cu regele Decebal al dacilor n-au fost începutul, ci încheierea întemeierii poporului nostru. Cele dintâi semănături cu sămânță romană la Dunărea noastră au fost cu două sute de ani mai vechi. Și atunci când Traian a supus și Dacia, tot malul Dunării de la izvoare și până la vărsare în Marea Neagră, era plin de orașe și sate și cetăți romane. Noi, românii de azi, suntem nu numai urmașii romanilor din Dacia, ci, în aceeași vreme, urmașii, și ca sânge și ca suflet, ai întregii împărății romane de răsărit, care alcătuia o singură țară mare, de limbă latină (Vasile Pârvan).

*

După 106, în Dacia se întemeiază orașe după chipul celor romane cu temple, băi, apeducte și amfiteatre. Oameni veniți din cuprinsul nesfârșit al împărăției romane le populează. Ei și soldații lăsați la vatră, veterani după un serviciu lung și greu, se așează în orașe și sate, unde se amestecă cu dacii scăpați de urgia războiului sau cu cei care s-au supus de bunăvoie biruitoarelor.

Dacia devine romană; romanii și deopotrivă dacii uită numele țării sau al neamului lor și își iau numele Romei, întemeind o **Romanie**, nume pe care îl vor păstra statornic de-a lungul secolelor și prin care se vor deosebi de toate neamurile barbare din jur, aflate continuu în răstimp de un mileniu, în năvăliri și crude războaie.

Romanitatea a biruit complet în Dacia, nu numai pe teritoriul provinciei romane, ci chiar și în afara ei. Dacă într-o serie de provincii occidentale supuse romanizării de-a lungul a mai multor secole decât Dacia, s-au păstrat totuși insule de populații autohtone, preromane, cum ar fi bascii în Spania și Franța, în Dacia întreagă, nu numai în cea romană, astfel de insule lipsesc. O adevărată minune a forței romanității nord-dunărene copleșitoare și ireversibile, asimilatoare și armonioase.

*

Pe drumurile cele noi, pietruite și largi, străbătute de coloniști, negustori și soldați, veneau și mesagerii noii credințe. La început erau puțini și păseau cu sfială de teama persecuțiilor, dar aduceau cuvântul *Evangheliei*. Cu timpul numărul acestor

propovăduitori a crescut, după cum arată vestigiile descoperite în pământul Daciei. Ei, anonimi, fără grade ierarhice, au zidit, încă din primele secole Biserica noastră în graiul romanilor cum o dovedesc mulțimea de cuvinte latine care exprimă lucrurile esențiale în creștinismul românesc. Încă de la începuturi creștinismul nostru a fost unul romanic.

*

Deși în timpurile întunecate ale veacurilor de mijloc razele Romei nu ne mai luminau, românii au perpetuat în adâncul ființei ideea romanității lor prin limbă, prin numele pe care l-au păstrat și prin amintirea celui „bădița Traian” ce îl cântau în colinde. În veacul al XVIII-lea ivindu-se prilejul să privească, din nou, spre vechea Cetate Eternă, românii au căpătat gânduri proaspete și energia de a le înfăptui. Nu e de mirare că în acel secol episcopul Ioan Inocențiu Micu-Klein a apărut cu înverșunare drepturile românilor, că acestea au fost expuse cu o temeinică documentare de alți cărturari în *Supplex Libellus Valachorum* și că tot atunci se încheagă Școala Ardeleană, primul curent al culturii noastre moderne. Prin acestea am devenit o națiune. Toate ideile își aveau o solidă temelie în sorgintea noastră nobilă, în acea filiație romană semănată în Dacia de Împăratul Întemeietor. Romanitatea și continuitatea daco-romanilor au fost armele de afirmare a națiunii române care își vede acum în alt chip menirea și soarta ei.

Noile idei se răspândesc cu repeziciune și prind rădăcini în tot spațiul românesc. Secolul al XIX-lea este dominat de ele; este vremea deșteptării „din somnul cel de moarte”, pe care o cântă Andrei Mureșan:

*Acum ori niciodată să dăm dovezi în lume
Că-n aste mâni mai curge un sânge de roman,
Și că-n a noastre piepturi păstrăm cu fală-un nume
Triumfător în lupte, un nume de Traian.*

Trezirea la conștiința propriei identități și de afirmare a ființei naționale s-a întemeiat pe amintirea și evocarea Romei antice, pe faptele Preabunului Împărat. Deceniile au îmbogățit și diversificat gândurile, au dat energii noi de acțiune, iar ca rezultat: înfăptuirea Marii Uniri din 1918.

Oare nu ne putem întreba dacă această reîntoarcere la ideea romană nu a reprezentat o a doua întemeiere a poporului român?

Răuvoitori interesați sau neghiobi, căutători de tot felul de himere tracoromanice scornesc scrieri fantastice despre originile noastre, între ei sunt și români amăgiți de idei false, lipsiți de inspirația muzei Clio. Preabunule Împărat ce îți zicem Întemeietor și Părinte, iartă-i pe acești neînțelepți descendenți ai tăi!

Viața noastră romană implantată acum MCM de ani ne dă dreptul să fim demni între popoarele Europei. Singurii moștenitori ai romanității orientale, latinitatea noastră veche de XIX secole ne dovedește că ne-am asumat civilizația romană a Europei vechi, care, e drept, în vremuri de restriște a fost estompată, dar niciodată uitată. Reîntoarcere la ideea Romei antice ne-a readus în Europa modernă. Ea ne va păstra în cea contemporană!

„ANALELE BUCOVINEI“ – 12 ANI DE PROMOVARE NEÎNTRERUPTĂ A VALORILOR CULTURII ȘI CIVILIZAȚIEI ROMÂNEȘTI

Vasile I. Schipor

Anul 1989 – anul Centenarului morții lui Mihai Eminescu și al unor evenimente istorice petrecute în statele Europei Centrale și de Răsărit – a însemnat pentru românii de pretutindeni un moment astral. Românii bucovineni încep să se regăsească în cadrul unor manifestări entuziaste. Vestitorii acestora sunt românii basarabeni, care întreprind dincoace de Prut mai multe spectacole literar-artistice sub deviza „Deschideți poarta, am venit cu flori! Deschideți poarta, v-am adus comori!”, spectacole susținute în diferite orașe din Moldova și animate de Grigore Vieru, Doina și Ion Aldea Teodorovici, Iuri Sadovnic, Silvia Chiriac. Românii de la Cernăuți, stimulați de *perestroică*, *glasnosti* și *hozrasciot*, întrezăresc orizonturi noi de exprimare, aflate sub mirajul „visului etnic”, atâtea decenii întemnițat, și înființează Societatea pentru Cultură Românească „Mihai Eminescu”.

La Gălănești, întâlnirile ocazionate de Centenarul Eminescu și, ceva mai târziu, spiritul „podurilor de flori” de pe Prut favorizează ideea reactivării Societății pentru Cultură și Literatură Română în Bucovina, „instituție glorioasă” cândva, aflată timp de peste un secol, în Țară și în Exil deopotrivă, „în serviciul existenței naționale”, cum afirmă la Paris, în 1962, profesorul Grigore Nandriș, președinte-model al acesteia. Aici, în 30 iunie–2 iulie 1990, se desfășoară congresul de reactivare a Societății pentru Cultură, care se preocupă de recuperarea vocației sale tradiționale și de asumarea unor obiective și funcții noi, impuse de realitățile generate de căderea Cortinei de Fier în Europa.

Sub presiunea evenimentelor de atunci și a cercetării pe plan internațional a problematicii unei străvechi provincii românești, marcate dramatic în câteva rânduri de istorie, se impune recuperarea dimensiunii cultural-științifice a Societății pentru Cultură, abandonate câteva decenii, după 1944, aproape total atât în Țară cât și în provincie. În condițiile anilor următori, entuziasmul Societății pentru Cultură din primii săi ani de activitate se dovedește insuficient. Pentru realizarea unor obiective de importanță națională ia ființă Centrul de Studii „Bucovina”. Evenimentul are loc la Rădăuți în 6 septembrie 1992. Încă din anul înființării sale, Centrul pentru Studiul Problemelor Bucovinei preia proiectul *Enciclopediei Bucovinei*, elaborat și propus în 1990 de către acad. Vladimir Trebici. Timp de aproape doi ani (1992–1993), eforturile Centrului (încadrat cu doar doi cercetători și un director, cu ½ normă) nu dau rezultate în această direcție. În aceste condiții, se adoptă hotărârea de a se tipări o publicație proprie, „Analele Bucovinei”, periodic cu apariție semestrială, care, prin structură, să abordeze domeniile vizate prin proiectul *Enciclopediei*, publicând, cu prioritate, lucrări cu caracter monografic, la nivelul exigențelor publicisticii științifice academice contemporane și fără a neglija orizontul de așteptare al utilizatorilor din Bucovina și originari de aici, provincie privită programatic în întregul ei istoric.

„Analele Bucovinei” apare în 1994 sub egida Editurii Academiei Române și se tipăresc la București în colegiul de redacție al celui dintâi număr, care apare cu 236 p., se află: acad. Radu Grigorovici, acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Vladimir Trebici, acad. Gheorghe Platon, Liviu Ionesi, m.c. al Academiei Române, Radu Economu, Marian Olaru. Redactor-șef: Dimitrie Vatamaniuc. Secretar de redacție: Vasile Schipor. Responsabil de număr: Marian Olaru. Articolul-program, intitulat *Argument*, p. 5–6, este semnat de acad. Gheorghe Platon. Ca document al epocii care l-a produs și al unei generații însuflețite atunci de „mari idei”, acesta surprinde importanța proiectului patronat de Academia Română-Filiala Iași, din perspectiva integratoare a istoriei naționale: „Asemenea lui Mihail Kogălniceanu, care, în 1843, de la catedra Academiei Mihăilene, dădea expresie simțirii românești și viziunii integratoare a istoriei, astăzi, și noi considerăm ca patrie a noastră „toată acea întindere de loc unde se vorbește românește”, iar ca istorie a românilor Istoria Moldovei întregi, înainte de sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania.

Soarta, și poate nu numai ea, a întreținut vreme îndelungată separația politică între cele trei provincii românești. Din nefericire, sfârșirea Moldovei reprezintă și astăzi o realitate, pe care Țara o resimte dureros. Istoria României, sinteza întregului național existent și viabil în pofida stăpânirilor politice vremelnice, a trebuit să fie realizată din suma părților politice în care viețuia organismul etnic național. [...]

Când o parte a națiunii se află în suferință, întregul organism național se resimte dureros. Sabia care se clatină asupra acestei părți amenință, în măsură egală, întreaga națiune în existența sa materială și spirituală.

Aspirațiilor spre reîntregire și eforturilor politice pentru a le realiza trebuie să li se adauge datoria morală de a cultiva și a întreține conștiința întregului național. „Unirea în cugete și în simțiri” – chiar și în noile condiții ale istoriei – a rămas, trebuie să rămână, preludiul necesar al actului politic. Istoria națională a românilor se cuvine să cuprindă, firesc este, istoria vremurilor în care cele două provincii, părți din trupul țării, s-au aflat sub stăpânire străină. Reconstituirea acestei istorii (adevărată istorie a rezistenței naționale) este un imperativ al vremurilor noastre, trebuitor păstrării încrederii în valorile naționale și în destinul nostru istoric.

Împrejurări politice proprii au imprimat vieții românești și mișcării naționale din Basarabia și Bucovina căi deosebite, modalități de expresie care nu coincid. Țara, națiunea, este datoare să urmărească, să sprijine, să încurajeze și să dirijeze, chiar, această mișcare; fără să lezeze interesele cuiva, mișcarea națională a românilor afirmă și promovează valorile libertății și ale democrației, în numele cărora se realizează ordinea politică a lumii de astăzi. [...]

«Analele Bucovinei» – al cărui prim număr este acesta – pe linia prestigioaselor publicații care au precedat-o, își propune să fie un instrument pentru împlinirea nobilelor obiective ale promovării și răspândirii culturii naționale; să reprezinte o alternativă românească autorizată în dialogul, demult deschis, privind istoria și cultura Bucovinei. Se va înscrie în acest dialog cu prestigiul instituției care o patronează și cu autoritatea numelor care vor semna în paginile sale.

Sanctuar al Moldovei, cuprinzând ctitoria descălecătorilor, mormântul marelui Ștefan, cetatea de scaun a Țării și ctitoriile vo[i]evodale care mărturisesc geniul creator al poporului, Bucovina poartă în ea sufletul românesc dintotdeauna. «Analele Bucovinei» se

vor strădui să dea expresie acestui suflet, ridicând conștiințele noastre, ale tuturor, la nivelul unor mari idei”.

Cu modificări în colegiul de redacție, îmbunătățiri de structură și un număr variabil de pagini, „Analele Bucovinei” se ocupă în cei doisprezece ani de apariție neîntreruptă de problemele Bucovinei istorice sub toate aspectele: viață politică, literară, culturală și artistică, istorie, demografie, toponimie, onomastică, statistică, etnografie și folclor, științe naturale. Număr de număr, este rezervat un spațiu larg evocării personalităților bucovinene, cărților și revistelor din provincie, manifestărilor diverse ce au ca temă Bucovina, atât în țară cât și peste hotare. Prin caracterul enciclopedic și prin aria de cercetare, „Analele Bucovinei” ocupă un loc singular atât între publicațiile periodice ale Academiei Române cât și în rândul publicațiilor științifice din Bucovina și străine, ce apar astăzi.

Într-un climat încă nestimulativ pentru cercetarea competitivă, eforturile Centrului pentru Studiarea Problemelor Bucovinei de la Rădăuți urmăresc în ultimii ani, printre altele, aducerea la zi a periodicului „Analele Bucovinei”. Începutul anului 2006 reprezintă, din această perspectivă, un eveniment singular în istoricul periodicului de la Rădăuți: apariția, concomitent, a trei tomuri: XI, 1 și 2, 2004, XII, 1, 2005.

Editorialele acestora sunt semnate de acad. Ștefan Ștefănescu, *Ștefan cel Mare și remodelarea puterii domnești*, XI, 1, 2004, p. 7–14; D. Vatamaniuc, „*Tribuna*”, *cotidian sibian, la 140 de ani de la fondarea sa*, XI, 2, 2004, p. 275; D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și Bucovina*, XII, 1, 2005, p. 5–7. În cadrul secțiunii „Evocări”, publică: Pavel Țugui, *Un cercetător pasionat: Mircea Pahomi*, XI, 1, 2004, p. 21–26; Gheorghe Schipor, *Andronic Motrescu (1852–1922), inginer agronom, profesor, publicist și animator cultural*, XI, 1, 2004, p. 27–40; Dumitru Valenciuc, *Visarion Puiu, mitropolit al Bucovinei (1935–1940), un martir al demnității ortodoxe*, XI, 1, 2004, p. 41–82; Petru Bejinariu, *Evocare la centenarul nașterii biologului Ion T. Tarnavski*, XI, 2, 2004, p. 277–282; Vasile I. Schipor, *Eugen Pohontu (1897–1992) și Societatea Artiștilor și Amicilor Artelor Plastice din Bucovina (1931–1934)*, XI, 2, 2004, p. 283–293; Simina-Octavia Stan, *Silvestru Morariu Andrievici, slujitorul și apărătorul caracterului românesc al Bisericii Ortodoxe Române*, XII, 1, 2005, p. 9–32; Vasile I. Schipor, *Bucovina istorică, elita bucovinenilor și Academia Română*, XII, 1, 2005, p. 33–49.

În paginile secțiunii „Viața politică, culturală, literară și artistică” semnează: D. Vatamaniuc, *Literatura germană în corespondența lui Leca Morariu și câteva probleme de istorie literară*, XI, 1, 2004, p. 83–85; Rodica Iațencu, *Național și provincial în cultura românească din Bucovina în perioada interbelică*, XI, 1, 2004, p. 87–108; Ștefănița-Mihaela Ungureanu, *Poeți uitați din Bucovina de altădată*, XI, 1, 2004, p. 109–114; Daniel Hrenciuc, *Societățile culturale ale comunităților polonezilor din Bucovina. Elemente ale consensului multiethnic în spațiul geografic al Bucovinei istorice*, XI, 1, 2004, p. 115–124; D. Vatamaniuc, *Teodor Balan, „Istoria teatrului românesc în Bucovina (1858–1913)”*, XI, 2, 2004, p. 295–328; D. Vatamaniuc, „*Tribuna*” și presa bucovineană, XI, 2, 2004, p. 329–333; Simina-Octavia Stan, *Societăți culturale românești din Bucovina până la Primul Război Mondial*, XI, 2, 2004, p. 335–344; Mihaela-Ștefănița Ungureanu, *Societăți studențești germane din Bucovina înainte de*

Primul Război Mondial, XI, 2, 2004, p. 345–349; Rodica Iațencu, *Fenomenul cultural din Bucovina în perioada 1941–1944*, XI, 2, 2004, p. 351–376.

Dintre studiile ce se publică în secțiunea „Istorie, demografie, toponimie, onomastică, statistică” le menționăm pe cele semnate de Marian Olaru, *Aspecte privind rezistența armată anticomunistă în Munții Bucovinei. „Jurnalul” lui Vasile Motrescu*, XI, 1, 2004, p. 125–174 (continuat în secțiunea „Documentar”, XII, 1, 2005, p. 217–237); Ștefan Purici, *Considerații privind administrația austriacă în Bucovina în perioada prepașoptistă*, XI, 2, 2004, p. 377–391; Daniel Hrenciuc, *Drumul spre libertate: refugiați polonezi în Bucovina (1939–1941)*, XII, 1, 2005, p. 51–62; Vlad Gafița, *Câteva considerații asupra dificultăților guvernării Bucovinei sub conducerea lui Iancu Flondor în primul an după Unire*, XII, 1, 2005, p. 63–71; Sergiu Haimovici, *Caracteristicile unui cep al cornului de Bos primigenius, găsit într-o groapă din zona Curții Domnești de la Suceava, alături de materiale arheologice datate în secolele XVI–XVII*, XII, 1, 2005, p. 73–78.

În oferta secțiunii „Folclor, etnografie, arhitectură” publică Elena Cristuș-Pascaniuc, *Destinul folclorului în societatea de consum*, XI, 1, 2004, p. 189–193; Vasile I. Schipor, *Ștefan cel Mare în legendele poporului român*, XI, 1, 2004, p. 195–207; Elena Pascaniuc, *Folcloriști bucovineni în exilul literar românesc. Petru Iroaie (1907–1984)*, XI, 2, 2004, p. 409–415 și Ioan Vicoveanu în corespondență cu Matthias Friedwagner, XII, 1, 2005, p. 79–97.

Alte câteva secțiuni, „Științele naturii”, „Opinii”, „Documentar”, reunesc studii, articole și documente dintre cele mai diverse, provenind din epoci diferite: Petru Bejinariu, *Din istoria cercetărilor de zoologie și de fiziologie animală din Bucovina*, XI, 1, 2004, p. 209–215; Ovidiu Bătă, *Resurse hidrominerale din județul Suceava*, XI, 1, 2004, p. 217–223, *Izvoare de apă minerală în Bucovina*, XI, 2, 2004, p. 417–425; Aspazia Andronache, *cercetări privind filogenia, ecologia și taxonomia plantelor parazite și semiparazite din județul Suceava*, XI, 2, 2004, p. 427–439; Ioan Podașcă, *Mineralizația de la Mănăila, Obcina Mestecăniș*, XI, 2, 2004, p. 441–452; Ovidiu Bătă, *Vechi stațiuni balneoclimaterice din Bucovina, în secolele XIX–XX*, XII, 1, 2005, p. 99–107; Petru Bejinariu, *Contribuții ale biologilor din Bucovina istorică la cercetările de genetică*, XII, 1, 2005, p. 119–123; Ion Iordache, Adrian Oprea, Constantin Ion, *Aspecte ale biodiversității din ariile protejate ale județului Suceava*, XII, 1, 2005, p. 129–134; Ion Filipciuc, *Eminescu la Costișa?*, XI, 1, 2004, p. 225–237; D. Vatamaniuc, *Cercetările locale și importanța lor: Biserica din Bădeuți*, XI, 2, 2004, p. 453–454; Ștefan Purici, *Identitatea națională, integrarea europeană și românii din Ucraina*, XII, 1, 2005, p. 135–139; D. Vatamaniuc, *O scrisoare a lui Ioan Slavici către Dimitrie Onciul, din 1885*, XI, 1, 2004, p. 239–241, *Claudiu Isopescu în corespondență cu N. Iorga (1926–1935)*, XI, 2, 2004, p. 455–462, XII, 1, 2005, p. 171–179; Teodor Balan, *Teatrul românesc în Bucovina înainte de 1918*, XII, 1, 2005, p. 141–169; Vasile I. Schipor, *Românii din Bucovina în reconstrucția societății civile*, XII, 1, 2005, p. 181–216.

Secțiunile „Cărți. Reviste”, „Cronică” reprezintă, cu fiecare număr, o radiografie a vieții culturale și științifice din Bucovina de astăzi, consemnând apariții editoriale și noi contribuții la sporirea cunoașterii istoriografice a provinciei. La rubrica „Aniversări”, „Analele Bucovinei” publică studiul Doina-Margareta Onica, *cercetător de prestigiu*,

memorialist și mesager al Bucovinei în lume, XII, 1, 2005, p. 261–277. Rubrica „In memoriam” consemnează moartea unor colaboratori ori a unor personalități din Bucovina: *Amintiri despre colegul meu Mircea Pahomi*, articol semnat de Adriana Harasim, XI, 1, 2004, p. 269–270; *Rudolf Wagner (1911–2004)*, XI, 2, 2004, p. 513–516; *George Muntean (1932–2004)*, XI, 2, 2004, p. 517–519; *P.S. Gherasim Putneanul, episcop-vicar al Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților*, XII, 1, 2005, p. 279–285, materiale semnate de Aurel-Constantin Onciul, George Galan, Vasile I. Schipor.

De-a lungul celor 12 ani de apariție, în paginile periodicului „Analele Bucovinei”, alături de întemeietori și mentori, publică cercetători, profesori, învățători, preoți, muzeografi, arhiviști din multe localități ale Bucovinei și din țară, de la Cernăuți și din Basarabia, din Occident. Unele dintre eboșele publicate mai întâi aici se dezvoltă în studii și monografii ce se publică, după 1996, în colecția „Enciclopedia Bucovinei”, în cadrul căreia s-au tipărit până acum 20 de lucrări.

Prin oferta sa, „Analele Bucovinei” se adresează, în același timp, unui public mai larg, furnizându-i elemente (date, informații, modele de interpretare) necesare în construirea propriei strategii de cunoaștere, precum și repere în deprinderea științei de a înțelege prezentul și de a-și construi viitorul. Din mărturisirile utilizatorilor noștri, exprimate în periodice diverse ori în corespondență cu redacția, reținem câteva exemple: Apariția periodicului „Analele Bucovinei” prilejuiește „o adevărată revelație” în viața culturală a provinciei, certificând „cu argumente științifice continuitatea spiritualității românești în Bucovina istorică” (Ilie Luceac, „Analele Bucovinei”, *An I, 1, 1994. Centrul de Studii „Bucovina”, Editura Academiei Române, București, 1994, 234 p.*, „Glasul Bucovinei”, revistă trimestrială de istorie și cultură, Cernăuți – București, Anul I, Nr. 4, 1994, p. 128–130); „Am nevoie de «Analele Bucovinei» ca de pâine, ca de apă, ca de aer!” (Victor Dobrescu, profesor, refugiat din Bucovina și stabilit la Reșița, județul Caraș-Severin); „Din puținii mei bani îmi procur «Academica» și «Analele Bucovinei»”. Sunt un cititor fidel și apreciez foarte mult «Analele Bucovinei» (Costin Clit, comuna Dimitrie Cantemir, județul Vaslui, 9 august 1999); „La Rădăuți, o comunitatea științifică de cinci stele se afirmă cu o tenacitate elegantă” (Adrian Cioroianu, *Puțină Moldovă*, în „Dilema”, București, Anul X, Nr. 503, 1–7 noiembrie 2002, p. 6).

La împlinirea a 12 ani de la apariție, redacția „Analelor Bucovinei” le mulțumește, și în acest cadru, tuturor cititorilor și utilizatorilor săi, colaboratorilor din Bucovina și de dincolo de hotarele sale. Cu încredere în parteneriatul dedicat binelui public, mulțumim, de asemenea, administrațiilor de la Rădăuți și Suceava, care au înțeles mereu că „trecutul și prezentul construiesc istoria viitorului”, fiind uneori chiar generoase și în raporturile cu cercetătorii Bucovinei. Mai adăugăm la toate acestea că aducerea la zi a „Analelor Bucovinei” n-ar fi fost posibilă fără contribuția Ministerului Culturii și Cultelor, care a sprijinit tipărirea nr. 1, 2005 și a directorului Editurii Academiei Române, acad. Dumitru Radu Popescu.

NOTE DE LECTURĂ

DUPĂ ȘABLOANE ÎNVECHITE

Citind cartea *Bucovina de Nord și ținutul Hotin în al Doilea Război Mondial* (Cernăuți, 2005), semnată de cercetătorul bucovinean I. P. Fostii, șeful secției regionale a *Cărții Memoriei Ucrainei*, se creează impresia că până astăzi nu s-a produs încă modificarea valorii semantice a multor pagini controversate din istoria ucraineană, în special a celor privitoare la mișcarea naționalistă din anii 1930–1940. Mai mult chiar, nu au dispărut nici acele șabloane și stereotipuri ideologice, după care Ivan Fostii scria încă în anii 1970–1980 renumitele sale lucrări despre „glorioșii” comsomoliști și comuniști ai ținutului și pregătea pentru eter nenumărate emisiuni de radio în ciclul „Naționaliștii burghezi ucraineni – aprigi dușmani ai poporului trucidător”, „Comuniștii”, „Din istoria ținutului natal” ș. a.¹ Cât n-ar fi de paradoxal, pentru I. Fostii, naționalismul este folosit și în continuare drept prilej de condamnare a oricărui fel de manifestare a conștiinței naționale, a orientării ideologice sau politice care contraveneau ideologiei sovietice de stat sau stimulau diverse aspirații separatiste.

E un fapt incontestabil că, în perioada sovietică, asemenea interpretări pseudoștiințifice au condus știința ucraineană către o criză adâncă. Aceasta, la rândul ei, a lăsat în conștiința ucraineanului o imagine denaturată privitoare la lupta de eliberare națională, imagine care și astăzi constituie un obstacol, atât la nivel oficial cât și la cel al omului simplu, în aprecierea obiectivă a unora dintre paginile istoriei ucrainene, îndeosebi a celor din anii 1930–1940.

În continuare, ne vom apleca asupra unor momente controversate, incluse în lucrarea cercetătorului Ivan Fostii. În *Introducere* autorul monografiei prezintă caracterul lucrării sale („pentru prima dată, autorul”, „pentru prima dată, el” /sintagmă, folosită de mai bine de zece ori/, „analizează obiectiv”, „se arată într-un mod detaliat”, „l-au făcut pe autor să se ridice deasupra intereselor înguste de partid sau grup”, „a tins să descrie evenimentele, respectând adevărul istoric”, „cercetătorul arată”, „folosește cifre temeinic argumentate”, „pentru prima dată, autorul privește obiectiv și nepreconceput”). Aserțiunile sunt destul de pretențioase, nu tocmai științifice și ... lipsite de modestie. Parcurgând paginile acestui volum observăm, fără prea mult efort, că autorul nu a ținut seama de obiectivitatea și imparțialitatea pe care o afișase la începutul lucrării.

Deși în *Istoriografia problemei* autorul analizează cu luciditate deficiențele și falsurile cuprinse în studiile din perioada sovietică, își întemeiază investigația preponderent pe aceleași lucrări, blamate inițial. Spre exemplu, în capitolul *Ocuparea regiunii Cernăuți de către armata română în anii 1941–1944 și urmările acesteia*, I. Fostii valorifică informații din cărți mai degrabă de propagandă decât strict științifice, cum sunt, de pildă, *Istoria României. 1918–1970* (Moscova, 1971) sau *Studii de istorie politică a României* (Chișinău, 1985), deși în ultimele două decenii s-au publicat, atât în Rusia, Ucraina, cât și în România, numeroase lucrări dedicate celui de-al Doilea Război

Mondial, care relevă cu totul alte puncte de vedere asupra problematicei investigate. Cât privește valorificarea istoriografiei străine, autorul practic nu apelează la studii tipărite în Europa sau America și îndeosebi – ceea ce este foarte interesant și chiar necesar pentru oglindirea acestei teme – la realizările recente ale istoriografei române.

În analiza sa istoriografică, autorul încearcă să tăgăduiască veridicitatea unor cifre prezentate de unii cercetători privitoare la exterminarea ucrainenilor, la deportările în masă operate de bolșevici. Se creează impresia că I. Fostii vrea să justifice crimele comise de către regimul sovietic împotriva bucovinenilor. Pe de altă parte, cercetătorul exagerează în mod intenționat momentele negative și deseori denaturează realitățile politice din perioada în care Bucovina s-a aflat în cadrul Regatului României. Folosind cu încredere izvoarele sovietice, în care cifrele referitoare la dimensiunea atrocităților nu corespund adevărului istoric, autorul refuză, totodată, să valorifice memoriile, mărturiile, materialele și documentele referitoare la Bucovina, ce au văzut lumina tiparului în Occident sau în Ucraina independentă, motivându-și atitudinea prin așa-zisa lipsă de obiectivitate a surselor respective. Astfel, ignorând tot ce s-a publicat în acest domeniu în Ucraina după 1991 și, cu atât mai mult, în Occident, în diaspora ucraineană, ca de exemplu *Лімонус нескороної України* (*Cronica Ucrainei nesupuse*, Lviv, 1993), autorul creditează numai documentele de partid, ale K.G.B.-ului și publicațiile perioadei sovietice (cf. izvoarele nr. 104–110). Deci, informațiile oferite de participanții și martorii oculari ai acelor evenimente, precum și de cercetătorii neangajați ideologic nu trebuie luate în considerație, ci doar materialele N.K.V.D.-ului (Comisariatul poporului pentru afacerile interne) sau cele ale autorilor care astăzi au remușcări pentru cele scrise în anii '60–'80 ai secolului trecut?!

I. Fostii susține că este destul de dificil de oglindit activitatea Organizației Naționalistilor Ucraineni (O.U.N.) din anii 1940–1941, fiindcă documentele acelor vremuri nu s-au păstrat. Această afirmație nu este corectă, deoarece există documente și materiale dispersate nu numai în instituțiile arhivistice din Ucraina, ci și în străinătate, atât în colecții publice cât și private. Deși unele funcții deținute de autor în epoca sovietică sau în perioada postsovietică, inclusiv și cea de conducere a investigațiilor pentru regiunea Cernăuți a *Cărții Memoriei Ucrainei*, i-au oferit lui I. Fostii un acces practic nelimitat la informații, în primul rând la cele inedite; el a utilizat aceste oportunități pentru a denatura faptele.

Autorul ignoră în mod direct orice documentare asupra statutului, programului, corespondenței organizațiilor naționaliste bucovinene cu centrele din emigrație, cu conducerea O.U.N., cu unii militanți politici etc. Este corect oare să te pronunți cu atâta siguranță cu privire la obiectivitatea informației depozitată de fostele arhive ale N.K.V.D.-ului, care, după spusele autorului, deși „cu unele incoerențe în aspectul factologic, cronologic și nominal, pot fi socotite cele mai veridice și exacte”?² Cercetătorul nu a folosit sursele și materialele oficiale ale O.U.N., ale secției sale bucovinene, iar concluziile le construiește numai pe baza materialului extras din dosarele penale și din procesele verbale ale interogărilor, când soția, supusă unor torturi groaznice, putea să recunoască orice i se cerea: de la cele mai odioase crime „comise” de soțul său până la mărturisiri privind „strânsa” lui colaborare cu N.K.V.D.-ul.

Nu este convingătoare nici valorificarea laborioasă a documentelor din arhiva Direcției Regionale Cernăuți a Serviciului de Securitate al Ucrainei, acces pe care autorul l-a avut, se pare, de pe vremurile puterii sovietice. Aceste izvoare se folosesc pe larg pentru a reflecta activitatea O.U.N.-A.I.U. (Armata de Insurecție a Ucrainei), însă, regretabil, autorul ajunge la aceleași concluzii privind acțiunile acestei organizații militare, la care au ajuns anterior organele N.K.V.D.-M.A.I. (Ministerul Afacerilor Interne) (vezi pp. 113–115, 131, 136, 228–241, 258–260). Acest fapt nu este surprinzător dacă se are în vedere „școala” prin care a trecut I. Fostii. Din anul 1955 și până în anul 1991 a fost unul dintre cei mai activi propagandiști ai ideologiei bolșevice și modului sovietic de viață. După absolvirea, în anul 1964, a Școlii superioare de partid de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist Ucrainean, propaganda comunistă devine o datorie profesională, în particular, în funcția de ajutor de Secretar al Comitetului regional de partid Cernăuți. Ocupând, mai târziu, postul de redactor-șef al Secției de propagandă și educație comunistă a Comitetului radiodifuziunii și televiziunii cernăuțene, „tovarășul” Fostii a avut o contribuție directă, în prima jumătate a anilor 1970, la formarea conștiinței și la impunerea „cursului” ideologic oficial de defăimare a „dușmanilor poporului”³.

Pentru bucovineni sunt bine cunoscute emisiunile lui de radio și de televiziune, articolele de presă, în care comuniștii erau proslăviți ca „eliberatorii” care au tradus în viață „visurile bucovinenilor de eliberare de sub jugul străinilor și reunirea cu popoarele frățești ale marii Țări Sovietice” (în anul 2005, noțiunea de „reunire” e folosită de autor în același context ca și în anul 1973). Suntem obligați să menționăm că „reunirea” o urmăreau comuniștii Bucovinei și Ucrainei Sovietice, iar toată ucrainitatea conștientă tindea spre o unitate a pământurilor ucrainene, libere de puterea comunistă. Emisiunile radiofonice și schițele televizate semnate de I. Fostii erau pline de sloganuri propagandistice la adresa administrației române interbelice, de tipul „biciul jandarmului”, „ciomagul polițienesc”, „sub opinca românească”, „noaptea neagră a ocupației românești” ș. a. Această atitudine nu numai că a dăunat ogindirii obiective a perioadei românești din istoria nordului Bucovinei, dar a fost receptată ca o jignire națională, fenomen cu impact negativ și asupra relațiilor de astăzi dintre românii și ucrainenii din Bucovina. Mai mult de atât, la 5 septembrie 1975, realizând o emisiune din ciclul *Naționaliștii burghezi ucrainenii – dușmani înverșunați ai poporului trudit*, I. Fostii scria următoarele: „Buruieni și iarba dracului. Această otravă demult a dispărut de pe cărările pe care umblau bandiții (naționaliști), de la mormintele așa numiților luptători pentru independența Ucrainei, iar în realitate – ucigași sângeroși și călăi ai poporului lor”⁴. Venind vorba, sintagma „Ucraina independentă și unită” era folosită în toate publicațiile sale numai între ghilimele și cu sens peiorativ. Nu i-a trecut cu atenția nici pe „naționaliștii” care au ajuns în emigrație – S.U.A., Canada, Germania – după mișcările de eliberare națională din anii 1917–1921, mișcări catalogate drept reacționare și despre care autorul vorbea că poporul sovietic nu va permite „ca trecutul să se repete”. Oare prin trecut I. Fostii înțelegea statalitatea ucraineană și lupta pentru făurirea acesteia în perioada amintită?

Un exemplu elocvent de interpretare forțată a izvoarelor, când se justifică acțiunile criminale ale armatei roșii și puterii sovietice și, dimpotrivă, se condamnă mișcarea de eliberare națională, sunt evenimentele sângeroase din ziua de 1 aprilie 1941,

când o imensă coloană de refugiați care se îndrepta spre România a fost mitraliată de grănicerii sovietici (vezi pp. 36–37). Punctul de vedere al autorului se întemeiază pe o oarecare adevărîță din anul 1991, primită de la Arhiva centrală a grănicerilor K.G.B.-ului, conținutul căreia este prezentat drept unicul izvor veridic, în timp ce memoriile și relatările martorilor oculari sunt catalogate drept fabulații (memorii și acte depozitate în A.S.R.C.A.E.E.C.M.U.⁵, adică chiar în arhiva curentă, fondată de însuși I. Fostii și la care au acces puține persoane). Putem presupune, dată fiind și funcția pe care o deține cercetătorul, că el este la curent cu ceea ce s-a scris în ultimii ani despre acest eveniment tragic și care contrazice din temelii teza autorului. În cazul în care I. Fostii nu are informații despre studii de acest gen, menționăm doar lucrarea, destul de voluminoasă (319 p.), realizată de Vasile Ilica, *Fântâna Albă – o mărturie de sânge* (Oradea, 1999), în care concluziile sunt cu totul diferite de ale cercetătorului cernăuțean. În baza mărturiilor participanților și a unor documente de arhivă, V. Ilica a ajuns la concluzia că marșul din 1 aprilie 1941 a fost o provocare ordinară a N.K.V.D.-ului care, prin rețeaua sa de agenți, a provocat oamenii și i-a îndreptat spre frontieră, pentru ca aici, drept lecție pentru alții, să comită o crimă abominabilă.

Uneori se creează impresia că autorul recurge intenționat la anumite inexactități. Astfel, I. Fostii face trimiteri la dosare inexistente sau indică pagini la întâmplare: trimiterea nr. 106 se referă la fondul 1 al Arhivei de stat a regiunii Cernăuți, inventar 1, dosar 118 (cum este posibil oare ca făcând referire la documentele comitetului regional de partid Cernăuți să faci trimiteri la fondul 1, *Direcția ținutală a Bucovinei /anii 1775–1853/* ?!). Chiar și un cercetător începător știe, că în Ucraina toate documentele fostelor arhive de partid au fost cotate cu litera „P”). Pe de altă parte, autorul oferă mai multe date incorecte. Astfel, în martie 1930, S. Nicorovici a înregistrat la chestura de poliție revista „Samostijnisti”, devenind fondator și redactor responsabil, iar frații Grigorovici – editori. Afirmatia că revista era o „creațiune a organizațiilor O.U.N.-iste” e o banală acuzație preluată din bagajul propagandei comuniste. Și oare câte O.U.N. existau atunci? „Samostijnisti” a fost supravegheată chiar din primele luni ale existenței sale. Din toamna anului 1934, când poliția a descoperit existența Societății academice „Zalizneak”, pe parcursul a doi ani s-a stabilit că în activitatea acesteia sunt implicați aceiași tineri care conduc revista „Samostijnisti”. Închiderea publicației s-a produs în ianuarie (și nu în martie) 1937, în primul rând nu din cauza conținutului articolelor sale, ci din cauza prezenței în colectivul redacțional a persoanelor, care aveau relații strânse cu cea mai „periculoasă” organizație „Zalizneak”, societate care stabilise legături apropiate cu cele mai radicale organizații naționaliste din străinătate. În primăvara anului 1934, omul de legătură între Partidul Naționalist Ucrainean și Bucovina a fost L. Huzar, iar până la acea dată – S. Nicorovici. La fel, nu este exactă nici informația privind procesul penal din martie-aprilie 1937, dintre acuzați fiind pomenit doar un oarecare Națiuk – nume inventat, și se trece sub tăcere faptul că toate sentințele de condamnare la închisoare au fost înlocuite de către tribunal cu amenzi penale. Faptul nu este pomenit deoarece contravine afirmației lui Fostii privind atitudinea extraordinar de dură a administrației române față de ucraineni. Evident, în condițiile regimului sovietic soarta acelor oameni ar fi fost una tragică.

Aceleași deficiențe privesc cifrele legate de evacuarea condamnaților din cele trei penitenciare bucovinene în vara anului 1941. Încă de la 27 iunie 1941 șeful Direcției penitenciare a N.K.V.D.-ului din Ucraina a ordonat comandanților militari ai căilor ferate să pună la dispoziție eșaloane. Trimiterea a 35 de vagoane trebuia să aibă loc de la gara din Cernăuți la cea din Turinsk pe calea ferată „L. Kohanovici”. Primii 178 de condamnați ai închisorii din Hotin au fost evacuați la 29 iunie. Grupul principal însă a fost evacuat începând cu 1 iulie în decursul a două săptămâni. Din lipsă de eșaloane și proastă organizare, o parte din condamnați au fost trimiși pe jos.

I. Fostii scrie că evacuarea închisorilor a fost provocată de declanșarea „războiului”. Studiind, însă, circularele secrete ale Direcției penitenciare N.K.V.D., putem depista adevărul: a fost un motiv de a scăpa de condamnați, îndeosebi de „elementul criminal-politic și contrarevoluționar”, care putea să treacă de partea adversarului. În această categorie de întemnițați au nimerit multe persoane acuzate din motive politice. În acest scop au fost verificate și separate dosarele condamnaților, urmând execuțiile. Poate oare un autor să-și asume responsabilitatea de a fi unicul posesor al cifrelor „adevărate” privind numărul execuțiilor? Oare se poate afirma acest lucru doar în baza documentelor produse de organele sovietice, prea puțin interesate în prezentarea cifrelor referitoare la torturile și omorurile comise? Putem oare susține că am restabilit adevărul istoric despre acele zile de „evacuare”, în condițiile în care pe teritoriul închisorilor au fost împușcați pacienții lazaretelor, iar urmele sălbăticiilor erau distruse prin foc sau acoperite cu var?

În plus, autorul monografiei, descriind în culori vii instalarea puterii sovietice, care a înființat școli și case de cultură pentru „inculții” bucovineni, nu amintește deloc sălbăticiile la care s-a dat această putere în Bucovina. „Stabilind adevărul” exclusiv pe baza ordonanțelor Direcției regionale Cernăuți a N.K.V.D.-ului și ale comitetului regional de partid, oare I. Fostii nu a lăsat în afara atenției soarta acelora, pe care enkavediștii îi țineau cu forța în numeroasele lor secții și care nu au figurat drept condamnați atunci când a avut loc evacuarea? Este vorba, în acest caz, despre deportările în masă ale familiilor bucovinene și interogările organizate în secțiile N.K.V.D.-ului între 12 și 22 iunie 1941. Când a început războiul, cei care nu fuseseră trimiși în Siberia, au fost uciși de trupele N.K.V.D.-ului în Cernăuți, iar cadavrele lor au fost transportate noaptea la cimitir, unde au fost îngropate, pământul fiind bătătorit pentru a nu fi depistate mormintele. Deoarece pentru deportarea tuturor deținuților nu au fost trimise suficiente vagoane, circa 1,5 mii de bucovineni au fost duși în satul Camena din raionul Storojineț și împușcați de enkavediști. A fost format un alt grup de arestanți pentru a fi dus în Siberia, dar din cauză că nordul Basarabiei era deja ocupat de trupele române, N.K.V.D.-ul l-a îndreptat spre Zaleșciki. Pe podul de peste Nistru coloana a fost oprită iar podul împreună cu bucovinenii arestați a fost aruncat în aer. Interesant, în ce rapoarte ale N.K.V.D.-ului să găsim informații privitoare la acești oameni nenorociți? Oare nu aceste motive explică de ce, la a doua venire a românilor, în multe cazuri bucovinenii i-au întâlnit cu „pâine și sare și cu arcade de flori”? De fapt, regimul bolșevic își arătase fața adevărată, în timp ce I. Fostii cataloghează atitudinea bucovinenilor față de administrația română drept colaborare cu ocupantul⁶. Apropo, într-o emisiune radiofonică intitulată „Iunie însorit”, dedicată celei de-a 40-a aniversări a trecerii părții de nord a Bucovinei la

Ucraina Sovietică (1980), I. Fostii cu mult patos relatează cum bucovinenii i-au întâmpinat în anul 1940 pe ostașii sovietici: „fetele în cămăși brodate, cu coronite cu panglici multicolore; din munți au venit huțanii în cheptare de sărbătoare”⁷. Suntem convinși, că chiar dacă au existat asemenea cazuri, ceea ce este puțin verosimil, aceste exemple de „colaborare” reprezintă o trădare a intereselor naționale, fiindcă pe această cale populația Bucovinei se supunea unui regim care, prin cruzime, nu se poate compara cu nici un alt regim, cu atât mai puțin cu administrația română.

Deși pare paradoxal, cartea lui I. Fostii poartă un caracter atât antiucrainean, cât și antiromânesc. Să examinăm, de pildă capitolul 4.5, intitulat *Exploatarea rezervelor umane în teritoriile ocupate*. Valorificarea brațelor de muncă în detașamentele de lucru în timpul celui de al Doilea război mondial a fost un fenomen obișnuit. Chiar dacă cei recrutați au trebuit să se supună rigorilor regimului de război, aceste detașamente au salvat mii de bucovineni de la moarte, fiindcă dacă persoanele respective ar fi fost mobilizate pe front, ar fi murit cu miile. Dacă este să dăm crezare informațiilor din fișierul A.S.R.C.A.E.E.C.M.U.-ului, potrivit cărora în detașamentele de lucru românești au murit 137 de cetățeni din aproape 20 de mii concentrați, în timp ce din 15 mii de persoane încadrate în armata de lucru a N.K.V.D.-ului au murit aproape 1.200 de persoane. E bine cunoscut din documentele de arhivă că toate familiile, din care măcar cineva a fost mobilizat în detașamentele de lucru, primeau ajutor bănesc din partea statului. De ce despre acest lucru nu se scrie nici un cuvânt? Fotografiile de epocă cu membrii acestor detașamente, prezentate în cartea lui I. Fostii, sunt foarte sugestive în acest sens.

Una dintre cele mai îndrăgite teme ale autorului este cea privitoare la pogromurile evreiești, organizate de „bandele O.U.N.” și de regimul Antonescu. Dacă am trece cu vederea metodologia superficială, va trebui să constatăm că un cercetător care își propune să studieze în profunzime fenomenul și nu să reproducă niște clișee propagandistice nu se va rezuma la formularea unor concluzii „clarvăzătoare” exclusiv în baza materialelor N.K.V.D.-ului și a colecției de documente publicate de sovietici în anul 1967⁸. Nu trebuie să uităm de cazul primarului orașului Cernăuți Traian Popovici, desemnat în această funcție în anul 1941. În memoriile sale, publicate imediat după încheierea conflagrației mondiale, T. Popovici scrie că, la 11 octombrie 1941, la orele 22.00, a fost invitat la guvernatorul Bucovinei unde i s-a adus la cunoștință ordinul de evacuare a evreilor și crearea ghetoului evreiesc în Cernăuți. Șeful administrației municipale a fost foarte uimit că această acțiune urma a fi realizată sub conducerea primăriei. Mari îngrijorări i-au trezit condițiile în care urma a fi evacuată populația în așa numitul cartier evreiesc (o zonă situată în împrejurimile actualei străzi Sahaidacinyj): interzicerea părăsirii ghetoului după orele 18.00; condițiile igienico-sanitare mizerabile pentru cei peste 50.000 de oameni, cazați în spații ce puteau adăposti nu mai mult de 10.000 de persoane; lipsa alimentelor etc. Ținând cont de aceste circumstanțe, în dimineața zilei de 12 octombrie 1941, la o ședință specială de cel mai înalt nivel a provinciei, Traian Popovici a pus în discuție problema populației evreiești. El a subliniat că populația românească nu trebuie să susțină politica și măsurile antisemite adoptate în Germania nazistă. După această întrunire, Traian Popovici s-a adresat guvernatorului Bucovinei și mareșalului Antonescu cu solicitarea de a aprecia în mod obiectiv aportul

evreilor în dezvoltarea tuturor ramurilor economice și sociale⁹. Datorită insistenței primarului, au fost întocmite listele cu evrei după profesii (sculptori, pictori, medici, literați etc.). Pe această cale au putut fi salvate viețile multor mii de evrei. Drept dovadă a acestei atitudini curajoase și a eforturilor de salvare a evreilor bucovineni, la Tel-Aviv a fost ridicat un monument al lui T. Popovici. Și acest fapt ne aduce încă o dată la concluzia că adevărata cercetare științifică nu se poate întemeia pe tendențiozitate și abordare unilaterală a faptelor și evenimentelor.

În mod iresponsabil, I. Fostii denaturează faptele istorice atunci când califică activitatea Armatei de Insurecție a Ucrainei drept ambiguă, afirmând că aceasta a luptat împotriva armatei sovietice, nu și împotriva „ocupanților români și germani”. Rezultă că noi stabilim cine sunt eroii naționali în conformitate cu faptul *împotriva cui* (subl. n.) au luptat aceștia și nu *pentru ce fel de idealuri politice* (independență națională). Din acest motiv, astăzi mulți dintre cetățenii Ucrainei nu conștientizează faptul că puterea sovietică a fost cea mai serioasă piedică în obținerea independenței și că mișcarea naționalistă a fost aproape singura între alte curente politice, partide, organizații care au militat atât teoretic, cât și practic pentru atingerea acestui obiectiv.

Un aspect controversat al lucrării îl constituie clivajul dintre conținutul factologic al acesteia și concluziile sale, concluzii care în cele mai multe cazuri sunt incidentale¹⁰. În mod particular, aserțiunea se referă la istoria curențiului bucovinean, pe care I. Fostii o analizează după cartea lui V. Starik și A. Duda¹¹. Publicând volumul respectiv, autorii au avut drept scop combaterea falsurilor fabricate de către istoricii sovietici. Deși studiul s-a bazat preponderent pe documente de arhivă, I. Fostii pune sub semnul îndoielii obiectivitatea acestuia. În plus, el însuși recurge la falsificarea multor momente, acuzând combatanții de organizarea unor pogromuri, omoruri în masă a populației civile. În stilul propagandei sovietice din secolul trecut, I. Fostii trage concluzia, că această formațiune militară „nu a înscris pagini glorioase în lupta pentru libertate a Ucrainei, fiindcă a fost obligată să slujească fasciștilor”¹². Cunoaște oare autorul că termenul „patriotism” se definește ca dragostea pentru patrie? Și dacă cunoaște, atunci pe cine în mod concret privește sintagma „forțele patriotice”? Astfel, I. Fostii amintește doar de partizanii și ilegaliștii sovietici, detașamentele S.M.E.R.Ș. (unități armate ale securității), susținând că acestea au „luat parte la lupta de eliberare națională”. Curios ar fi de aflat, pentru eliberarea cărei națiuni au luptat? A celei „sovietice”?!

Mai mult, I. Fostii trece cu vederea o altă tragedie din istoria Bucovinei – depopularea satelor noastre și împrăștierea groazei în rândul populației de către detașamentele de represalii N.K.V.D.-iste, îmbrăcate în uniforma combatanților O.U.N.–A.I.U. În regiunea Cernăuți au activat aproape 150 de detașamente de astfel de „eliberatori” și „apărători ai pământului ucrainean”. Și aceste unități de represalii pot fi considerate ca forțe patriotice? O posibilă explicație pentru această rușinoasă interpretare a trecutului istoric o depistăm într-un discurs din anul 1989 al lui I. Fostii, în calitate de șef al *Cărții Memoriei Ucrainei*. În opinia redactorului, în această carte urmau a fi incluse persoanele care au murit în luptele cu „fasciștii germani, imperialiștii japonezi și cu bandele O.U.N.”, în anii 1941–1945. În plus, în categoria „patrioților” au fost înscrși membrii detașamentelor de exterminare (!) care „au căzut în luptele pentru independența patriei noastre”¹³.

În final, I. Fostii ne informează că pregătește o altă carte despre „jertfele terorii naționaliștilor burghezi ucraineni”. Astfel, persoana care a avut și are posibilitatea și obligația de a stabili adevărul istoric, spre regret, denaturează trecutul nostru. Datorită unor asemenea „istorici”, care au mancortizat mai multe generații pe parcursul secolului al XX-lea, societatea ucraineană nici până astăzi n-a soluționat chestiunea recunoașterii combatanților O.U.N.–A.I.U. ca participanți ai celui de-al Doilea Război Mondial și luptători pentru independența statală a Ucrainei.

Maria Mandric (Cernăuți)

NOTE:

¹ *Під проводом комуністів*, „Буковина”, 1973, 23 листопада, с. 2-3; *У борні за свободу*, „Буковина”, 1972, 1 травня, с. 4; *Під партизанськими знаменами*, „Буковина”, 1972, 12 листопада, с. 3.

² І. Фостій, *Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні*, Чернівці: Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства “Книга Пам’яті України”, 2005, с. 110.

³ Arhiva de stat a regiunii Cernăuți (A.S.R.C.), Documentele audio ale radiodifuziunii regionale Cernăuți, nr.466, „Urmele lor sângeroase”. Din ciclul „Naționaliștii burghezi ucraineni – dușmani înveterați ai poporului trditor” (amintiri privind sălbăticiile naționaliștilor ucraineni în satul Stăneștii de Jos în anul 1946). Autor I. Fostii, 16 min., 21.06.1974; nr.737, „Aceasta e pentru cei vii”. Autor I. Fostii, 30 min., 1974; nr. 740, „Tragedia din Davideni” – reportaj radio despre sălbăticiile naționaliștilor burghezi ucraineni în satele Davideni, Cireș și cătunul Zrub raionul Storojineț. Autor I. Fostii, 20 min., 15.11.1974; nr. 717, „Urmele lor sângeroase”. Din ciclul „Naționaliștii burghezi ucraineni – dușmani înveterați ai poporului trditor” (amintiri privind sălbăticiile naționaliștilor burghezi ucraineni în satul Iablunița în anul 1944). Autor I. Fostii, 20 min., 20.10.1973.

⁴ A.S.R.C., F-2162, Comitetul regional de radio și televiziune Cernăuți, inv. 1, dosar 1795, f.31-37.

⁵ Arhiva secției regionale Cernăuți a agenției de explorare și editare „Cartea memoriei Ucrainei”.

⁶ I. Fostii, *op. cit.*, p. 48.

⁷ A.S.R.C., *Documentele audio ale radiodifuziunii regionale Cernăuți*, nr. 771, Schița radiofonică „Însoritul iunie”, dedicată aniversării a 40 de ani de la reunirea Bucovinei de Nord la patria Sovietică Socialistă”. Autor I. Fostii, 27.06.1980.

⁸ *Радянська Буковина. 1940-1945. Документи і матеріали*, Київ, 1967.

⁹ Traian Popovici, *Memorii cernăuțene*, în “Plai Romanesc”, anul X, nr. 2(143), februarie 2000, p. 3.

¹⁰ I. Fostii, *op. cit.*, p. 203, 204, 258-260.

¹¹ А. Дуда, В. Старик, *Буковинський Курінь: в боях за українську державність. 1918-1941-1944*, Київ-Чернівці, 1995.

¹² I. Fostii, *op. cit.*, p. 134.

¹³ A.S.R.C., *Documentele audio ale radiodifuziunii regionale Cernăuți*, nr. 881, Cuvântarea secretarului responsabil I. P. Fostii despre publicarea *Cărții Memoriei* pentru regiunea Cernăuți, despre victimele din Marele Război pentru Apărarea Patriei (Autor I. P. Fostii, 7 min., 29.11.1989).

DESTINUL AVERILOR BISERICEȘTI

Rod al unor cercetări serioase, migăloase, riguroase, întreprinse deopotrivă în arhivele românești și vieneze, în biblioteci și diverse centre de documentare, referitoare la istoria Bucovinei, lucrarea părintelui sucevean Sorin-Tudor Clipa, *Fondul Bisericesc al Bucovinei și lichidarea lui (1948-1949)*, Editura Universității Suceava, 2006, 147 p., abordează și elucidează, într-o sinteză densă, admirabil documentată, soarta daniilor făcute mănăstirilor și schiturilor din nordul Moldovei, în decurs de peste patru secole, de la întemeierea țării românești de la răsărit de Carpați și până la „reformele regimului totalitar și arbitrar, în 1948-1949, adus și impus de către trupele staliniste unor umile și servile slugi comuniste din România postbelică.

Așa cum atrage atenția, în al său *Cuvânt înainte*, I.P.S. Pimen, Arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților – „cartea aceasta rămâne un DOCUMENT, care îndeamnă la reflecție, dar și la trezirea conștiinței că nu putem rămâne nepăsători la drama aceasta, care se derulează chiar sub ochii noștri” (p. 6) – pare destul de ciudat faptul că, în zilele noastre, în timp ce un reprezentant al Casei de Habsburg și ultimul fost monarh al dinastiei de Hohenzollern, ex-regele Mihai I își revendică și vor primi fie Cetatea Branului, fie Complexul Castelului Peleş, împreună cu proprietățile ce le-au avut odinioară, ocrotitoarea și păstrătoarea credinței și ființei naționale, Biserica Ortodoxă din Bucovina n-a primit încă un răspuns clar, limpede, ferm, deschis asupra revendicărilor sale care nu reprezintă decât o parte modestă din averea uriașă pe care au avut-o în epoca medievală. Dar asta este, bineînțeles, o treabă a oamenilor politici, pentru care cartea de față oferă un indubitabil și indiscutabil DOCUMENT, pentru cine are timp și bunăvoință să-l citească. Noi ne vom referi, în rândurile ce urmează, la acele elemente și componente ale lucrării, care îi conferă o netăgăduită valoare științifică, istorică.

Originar din satul Grănicești, absolvent al Facultății de Teologie și doctorand al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, în specializarea *Istoria Bucovinei*, având ca temă a tezei de doctorat tocmai istoria Fondului Bisericesc din Bucovina, de la înființare și până la lichidare, părintele Sorin-Tudor Clipa a cercetat atent și consecvent, cu o statornică pasiune și cu o limpede rațiune problematica amplă, complexă, întortocheată și mereu schimbătoare a variatelor și bogatelor danii făcute lăcașurilor de cult ortodox din zonă de către domni, boieri, mazili, răzeși și credincioșii de rând. Când au intrat austriecii în Bucovina, aceste danii ocupau circa 60% din suprafața ducatului, constând în 267 de moșii, răsfricate în aproape toate ținuturile Moldovei, de la Carpați la Nistru, munți întregi, teren agricol, pășuni, fânețe, păduri, braniști, sate de clăcași, sălașe de robi țigani și tătari, mori, velnițe, sladnițe, dughene, cârciumi, depozite de mărfuri, iazuri, iezere, râuri și bălți cu pește, podgorii, vămi, scutiri de dări etc. În 1783 aceste averi uriașe au fost secularizate de Curtea din Viena, constituite în Fondul Bisericesc al Bucovinei, iar prin Regulamentul din 1786, puse la dispoziția Consistoriului Ortodox din Bucovina, al cărui

președinte era episcopul, apoi, din 1873, mitropolitul, cu menirea ca veniturile, controlate și avizate de experții statului austriac să fie destinate „pentru plata cheltuielilor de întreținere, necesare pentru preoții mireni și clerul monahal, pentru școli, pentru binele clerului, al religiei și al omenirii”.

Autorul ne prezintă, pe baza unei ample și elocvente documentări, situația exactă și detaliată a averilor pe care le aveau cele 34 de mănăstiri și schituri din zonă, la venirea austrieților, constituirea Fondului și funcționarea lui sub guvernul galițian de la Lemberg (Lvov), situația Fondului în perioada cât Bucovina s-a aflat ca ducat autonom între anii 1861-1918, funcționarea Fondului în cadrul statului român, după Marea Unire, evoluția Fondului după cel de-al doilea război mondial și procesul de naționalizare și lichidare, în 1948-1949.

Folosind, deopotrivă, scrieri mai vechi și mai noi, românești și austriece dar adăugând, completând, corectând numeroase date, fapte, concluzii pe baza informațiilor încă necunoscute din arhive, Sorin-Tudor Clipa formulează și fundamentează o istorie cvasiexhaustivă a Fondului Bisericesc. Sub raport legislativ, de pildă, autorul relevă că Fondul Bisericesc a funcționat, de la constituirea sa, pe baza Regulamentului duhovnicesc din 29 aprilie 1786, care a rămas în vigoare, aproape neschimbat până la 1925, când s-au promulgat Legea și Statutul pentru Organizarea Bisericii Ortodoxe Române din 6 mai 1925 și când Fondul devenea o fundație de sine stătătoare, precum și o persoană juridică, de drept public (p. 109). Ulterior, prin legile din 1937, 1940, 1941 și 1942 s-au operat o serie de modificări; în esență, conducerea Fondului era trecută în seama unei Eforii, alcătuită din 3 persoane, din care mitropolitul Bucovinei era președinte și alți doi membri. În 1946, sub guvernul dr. Petru Groza, Eforia a fost înlocuită cu un Consiliu de Administrație, iar în 1947 Fondul a fost transferat în subordinea Ministerului industriei.

Invadarea și ocuparea samavolnică a nordului Bucovinei, în iunie 1940, a redus patrimoniul Fondului cu 20% adică terenuri forestiere și agricole în suprafață de 42.810,76 ha, inclusiv sediul Palatului mitropolitan din Cernăuți, construit și întreținut exclusiv din veniturile Fondului.

Când în 1948-1949, Fondul a fost naționalizat și lichidat, el mai poseda 187.056,07 ha teren forestier și 5.412,32 ha teren arabil, adică, în total 192.468,41 ha, la care se adăugau 16 ha și 24 ari teren agricol, aflate în proprietatea Școlii de Brigadieri Silvici din Rădăuți.

Valoarea textului propriu-zis este întregită și sporită printr-un rezumat în limba germană, o consistentă bibliografie română și străină, precum și o bogată salbă de documente în anexă: un tabel complet asupra proprietăților bisericești și mănăstirești din Bucovina, conform datelor oferite de lucrările întocmite de Daniel Werenka, Ion Nistor și Aron Pumnul, colonizările efectuate în Bucovina pe moșiile Fondului Bisericesc, după datele prezentate și verificate de istoricul Ion Nistor, ocoalele silvice ale Fondului și posibilitățile de exploatare în anii 1944/1945, statistica privind starea materială a Fondului Bisericesc după datele prezentate de Isidor Onciul, bunuri patrimoniale ale Fondului ocupate în timpul invaziei sovietice din 28 iunie 1940, patrimoniul Fondului Bisericesc rămas la URSS după pierderea părții de nord a Bucovinei prin armistițiul semnat la 12 septembrie 1944, inventarul patrimoniului Fondului Bisericesc centralizat și

încheiat la 31 martie 1945, după datele furnizate lacunar de serviciile externe și Direcția județeană de stat a Arhivelor Naționale, patrimoniul Fondului Bisericesc în urma inventarului din 1949/1950, întocmit de Comisia de lichidare, harta proprietăților Fondului Bisericesc din 1939, două hărți austriece din 1905 și 1910, din arhivele vieneze, o cerere a Arhiepiscopiei Sucevei din 31 octombrie 1949 etc.

Cartea este redactată într-un stil științific, academic, elevat și adecvat, cu indicarea precisă, detaliată, corespunzătoare a surselor. Scrisă deopotrivă cu inima și mintea, în spiritul respectului și dragostei nețărmurite față de adevărul istoric, cartea părintelui Sorin-Tudor Clipa reprezintă o valoroasă contribuție la cunoașterea unui aspect fundamental din istoria zbuciumată și nefericită a Bucovinei de ieri și de azi, un fierbinte omagiu adus, deopotrivă, donatorilor, dar și slujitorilor altarului sfânt al bisericii și credinței strămoșești – lucrarea fiind, totodată, și un prețios instrument de lucru pentru profesorii și studenții de la facultățile de istorie și teologie.

Mihai Iacobescu

RECENZII

„Revista Arheologică” - Seria nouă, vol. I, nr. 1 (396 p.) și nr. 2 (444 p.), editată de Institutul de Arheologie și Etnografie a Academiei de Științe a Moldovei, sub redacția lui Eugen Sava, Chișinău, 2005.

O adevărată surpriză plăcută a sosit de la Chișinău în momentul în care ne-a parvenit revista mai sus menționată. Ne grăbim să afirmăm că este o frumoasă reușită.

Revista, în noua formă, își propune să publice lucrări monografice, studii, discuții, materiale și rezultate ale cercetărilor din teren, studii interdisciplinare, recenzii, lucrări privind patrimoniul cultural și de muzeografie etc. Menționăm că în volumele de față au fost ocupate, cu prisosință, toate rubricile propuse. Redactorul responsabil al noii publicații este cunoscutul cercetător dr. hab. Valentin Dergaciov, directorul Institutului de Arheologie și Etnografie al Academiei de Științe a Moldovei, iar adjunctul său este dr. hab. Eugen Sava, cel care a dirijat apariția acestui prim volum, editat în două părți. Membri în colegiul de redacție sunt, de asemenea, cercetători care s-au afirmat cu succes în viața științifică de la Chișinău, dar și de la București, Moscova și Odesa.

Cele două părți ale primului volum din 2005 totalizează 840 de pagini, în care sunt cuprinse 55 de titluri. Se distinge ușor că diriguitorii publicației îi doresc o accesibilitate internațională prin atragerea de colaborări din diverse centre din afara Republicii Moldova; cele mai multe de la Odesa (Ucraina), apoi de la Poznań (Polonia) și Moscova (Rusia). Sunt și contribuții din România, de la Iași și București. În ceea ce privește limbile utilizate de autori remarcăm publicarea a numai trei materiale în engleză; celelalte contribuții au apărut, oarecum la paritate, în limbile română și rusă, ultima răspândită în spațiul exsovietic, dar cu o penetrație mai redusă în alte spații europene.

Paleta tematică a celor publicate cuprinde diverse materiale care, cronologic, se înscriu de la cercetări privind paleoliticul până la cele de arheologie medievală. Menționăm și prezența a două studii de numismatică medievală și, așa cum și-au propus redactorii, nu lipsesc cercetări interdisciplinare, discuții, recenzii etc.

Într-o recenzie cu dimensiunile impuse celei de față nu putem trece în revistă toate materialele publicate. Amintim numai câteva, cu mențiunea că alegerea este subiectivă, dictată de sfera noastră de preocupări. Nu putem totuși să ometem monografia lui V. Dergaciov referitoare la descoperirile de sceptre de piatră, din răsăritul Europei, lucrare care însumează 160 de pagini de sinteză și discuții, privind fenomenele de restructurări etno-culturale din eneolitic (vol. 1/2, p. 6-166).

Din partea întâi ne-a atras atenția contribuția lui Oleg Levițki și a Tatiane Demcenco privind obiceiurile funerare practicate de comunitățile hallstattiene târzii din nordul Basarabiei (vol. I/1, p. 44-71), prilej care dă posibilitatea autorilor să revadă tot ansamblul de descoperiri aparținând grupului vest-podolian (după noi, numele mai adecvat ar fi cel de podolo-moldav). Asupra acestui studiu al autorilor din Chișinău, cu sugestii interesante, ne propunem să revenim mai pe larg în alt cadru.

Între discuțiile înserate în prima parte amintim pe cele ale lui Vasile Haheu privind aspectul cronologic al genezei culturii getice timpurii (vol. 1/1, p. 92-97) și pe cel al Nataliei Mateevici, stăruitoare cercetătoare a importurilor elene în lumea getică; de data aceasta, ea investighează primele materiale amforistice datate în sec. VI-V a. Chr. (vol. 1/1, p. 110-119).

În ambele volume, Vlad Vornicu revine la studierea importanteii așezări și necropole de la Budești, cercetând fie ceramica lucrată cu mâna (vol. 1/1, p. 331-339), fie ceramica romană de import (vol. 1/2, p. 295-331 – ultimul în colaborare cu Larisa Ciobanu).

Interesant este și studiul lui Igor Bruiako de la Odesa, care își propune să abordeze o problemă dificilă, cea a cimerienilor, prin discutarea necropolei de la Stoicani, unde el deosebește și o componentă ilirică, contopită în mediul tracic, spre deosebire de alți cercetători care individualizează o componentă estică, cea a cimerienilor (vol. 1/2, p. 202-211).

În fine, amintim articolul foarte interesant semnat de Octavian Munteanu – publicat în limba engleză, vol. 1/2, p. 247-257 – referitor la o serie de studii pe care autorul, pe bună dreptate, le critică. Aceste teorii emise la Chișinău (autor Mark Tkačuk), dar și în alte spații exsovietice, susțin că populația getică din spațiul pruto-nistriean este venită din sudul Dunării și, după o viață plină de succes (cu mari așezări fortificate), de mai multe secole, la mijlocul sec. al III-lea a. Chr. dispăre în mod misterios, fără a lăsa urme pe acest teritoriu. Desigur, această teorie combătută de O. Munteanu, are o certă conotație care nu se înscrie în cercetarea arheologică obiectivă.

La sfârșitul acestei succinte semnalări bibliografice subliniem și o inițiativă lăudabilă a redacției, care a acordat studenților și masteranzilor posibilitatea de a debuta în această revistă prin publicarea unor recenzii.

Conținutul bogat și variat al publicației, prezentarea ei grafică ne determină ca în încheiere să o socotim o reușită și să-i dorim „Revistei Arheologice” un mare succes și frumos viitor.

Mircea Ignat

Octavian Liviu Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș – Černeckov de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*, Bibliotheca Archaeologica „Hierasus” – Monographica, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, 354 pagini + 390 planșe.

Autorul acestei cărți, aici numai semnalată, este arheologul botoșănean O. L. Șovan binecunoscut prin săpăturile sale arheologice ca și prin numeroase studii publicate în reviste de specialitate din țară și străinătate, fapt ce nu mai face necesară o prezentare mai detaliată a sa.

Paginația mai sus precizată, ca și formatul A4 al cărții, impresionează de la prima vedere prin volumul ei masiv, rezultat al cercetării unui monument de o anvergură deosebită. La Mihălășeni s-au dezvelit 520 de morminte și alte 25 de complexe diferite, în care s-au descoperit peste 3500 de obiecte; este unul dintre cele mai mari monumente din

sec. IV p. Chr., cercetate în România. Din perspectiva cifrelor menționate se pot înțelege dimensiunile acestei monografii arheologice de excepție. Ordonarea, studierea și ilustrarea integrală a tuturor, cum este lesne de înțeles, a impus un efort deosebit, dus la capăt cu rezultate notabile.

Cartea are opt capitole, în care sunt discutate sistematic și cu corectitudine toate aspectele cercetate. După descrierea săpăturilor, a metodologiei aplicate și a prezentării descoperirilor, un capitol de un interes deosebit este cel în care sunt analizate tipologic diferite categorii de obiecte. Numai ceramica cuprinde 1200 de vase cu forme și variante deosebite! O atenție aparte se acordă accesoriilor vestimentare și obiectelor de podoabă și toaletă, care dau, între altele, și coordonatele cronologice ale vestigiilor de aici. Seria variată, cu peste 150 de fibule a făcut posibilă o încadrare cronologică corectă. Nici obiectele utilitare (amnare, cuțite, fusaiole etc), folosite în viața de zi cu zi, nu sunt mai puțin importante, ele reflectând, într-o anumită măsură, utilajul tehnologic al epocii.

Având în vedere că cercetarea arheologică contemporană presupune investigații interdisciplinare, autorul a folosit intens expertizele antropologice efectuate de dr. Dan Botezatu, publicate anterior în revista Muzeului din Botoșani. Pe această bază s-a reușit relevarea a o serie de date foarte interesante. Nu omitem că volumul face referiri și la alte cercetări interdisciplinare care dau demersului autorului o notă de modernitate.

Capitolul privind cronologia evident că reamintește, în primul rând, rezultatele obținute din analiza tipologică a obiectelor cu valoare cronologică, dar se abordează problema cu metodologii moderne, și anume, statistica combinatorie (cititorul poate consulta în acest sens numeroasele tabele cu incidența descoperirilor) și stratigrafia orizontală. Din acest unghi de vedere, încadrările cronologice propuse de autor sunt demne de a fi subliniate, ele fiind elaborate cu o mare precizie.

O atenție sporită a fost acordată descifrării unor aspecte ale vieții spirituale reflectate în ritul și ritualurile funerare, atât de diverse la Mihălășeni, consecință a amalgamului etnic caracteristic sec. IV p. Chr. Între toate informațiile oferite în acest capitol trebuie să remarcăm faptul că autorul, cu prudență, atribuie mormintele fără inventar și cu o orientare est-vest, unei comunități creștine. Prin numărul mare al unor astfel de situații, la Mihălășeni se poate afirma că sunt cele mai semnificative descoperiri din nordul Moldovei care atestă existența creștinismului în sec. IV p. Chr.

După cum se știe, cultura Sântana de Mureș – Cernehov are în componență numeroase elemente romanice. Necropola de la Mihălășeni nu face excepție, dimpotrivă, abundența produselor de origine romană este apreciabilă, concretizate în diferite tipuri ceramice, pahare de sticlă sau obiecte de podoabă. Venite din sudul Dunării aceste piese reflectă legăturile active între diverse etnii și puterea de penetrație a civilizației romane. Mai mult chiar, unele produse au fost realizate local, prin imitarea cu îndemănare a celor romane.

Un amplu rezumat în limba franceză (104 p.) îngăduie cercetătorilor străini să cunoască în detaliu vestigiile necropolei de la Mihălășeni, a cărei cercetare constituie o frumoasă realizare a arheologiei românești. Ca anexe, remarcăm o bogată bibliografie și un indice general. O mențiune deosebită o merită cele 390 de planșe, care ilustrează peste 3500 de obiecte de o mare varietate, confecționate din metal, os, lut ars, sticlă etc. Fiecare

piesă e reprezentată printr-un desen clar și corect, și în acest cadru ne imaginăm dificultatea de a coordona realizarea acestei ilustrații voluminoase.

În ansamblu, subliniem că această masivă lucrare nu aduce numai un vast material arheologic inedit, ci, prin concluziile ei, îmbogățește istoriografia românească cu date concrete privind o epocă de mare interes, cea de la începutul epocii migrațiilor, lămurind o serie de aspecte legate de prezența goților în spațiul carpato-dunărean sau de raporturile acestora cu populația autohtonă din nordul Moldovei.

În încheiere, nu putem omite efortul Editurii „Cetatea de Scaun” din Târgoviște, care s-a angajat la realizarea acestui volum, editură remarcată prin tipărirea a numeroase cărți de arheologie și istorie veche, specializându-se cu profesionalism în acest domeniu.

Mircea Ignat

Cronica Monemvasiei. Traducere de Marius Alexianu și Roxana Curcă; studiu introductiv și note explicative de Alexandru Madgearu. „Bibliotheca Monumenta Perenitas”, editor Vasile Cotiugă, Iași, Editura Performantica, 2005, 126 p.

Așa cum ne-au obișnuit, colegii din Iași ne pun la dispoziție ediții critice de înaltă ținută academică, îndeosebi a izvoarelor antice. Textele sunt publicate în paralel, cel original și traducerea românească, însoțite de ample studii introductive și de numeroase note explicative.

De data aceasta, atenția colectivului menționat mai sus a fost direcționată spre o cronică medievală. Despre ce este vorba? Cetatea Monemvasiei, întemeiată în a doua jumătate a sec. VI p. Chr., este situată pe o mică insulă aflată lângă țărmul Peloponezului, dar care a avut un rol comercial de primă mână în Evul Mediu bizantin și post-bizantin. Cu toate dimensiunile extrem de reduse ale acestei cronici ea a atras atenția a numeroși cercetători. Menită să justifice legitimitatea Mitropoliei din Patras, port din Peloponez, loc de pelerinaj, unde se afla mormântul Sfântului Apostol Andrei, cronica Monemvasiei este un document deosebit de important pentru înțelegerea proceselor etnice din sud-estul Europei, în speță a grecilor.

Autorul cronicii, propunându-și să justifice drepturile Mitropoliei din Patras, a făcut afirmații exagerate privind consecințele nefaste ale invaziilor avaro-slave din sec. VI-VII, în fața cărora grecii din Peloponez s-ar fi refugiat în insule și în sudul Italiei, revenind în patrie abia după 218 ani. Nu este locul să derulăm aici amplele discuții privind acest episod al istoriei Greciei, excelent redat în cartea recenzată.

Am ales să semnaliez cititorilor revistei de față această apariție editorială tocmai din perspectiva polemicii generate de succinta cronică a micii cetăți insulare. Cronică a declanșat, începând cu sec. al XIX-lea, o aprigă controversă, nu lipsită de conotații politice, referitoare la întrebarea: „grecii actuali descind din cei antici ori sunt – măcar în parte – urmașii slavilor care s-au așezat în Grecia?” Întrebarea s-a pus întrucât, pe baza acestui document, s-a construit o teorie privind slavizarea completă a Peloponezului, ce susține că grecii moderni nu provin din cei vechi, ci din slavi și din albanezi. Evident,

teoria a fost respinsă cu indignare de istoricii greci și nu a găsit un ecou favorabil nici în rândurile multor savanți de pe diferite meridiane.

Ținem să subliniem că disputa științifică, în același timp și politică, este foarte asemănătoare, prin diversitatea și amploarea controverselor, cu unele teorii privind etnogeneza și continuitatea românilor de la nordul Dunării. Se distinge că nu suntem singurii cărora ni se contestă continuitatea.

Cartea apărută la Iași este o reușită editorială atât prin ținuta ei grafică, cât și prin conținutul științific. Comentatorul cronicii, cunoscător al textelor medievale timpurii, dar și al vestigiilor arheologice, a reușit un demers de înaltă calitate. Amplul studiu introductiv, cu o bogată bibliografie, subliniem încă odată, că este extrem de util celor care se apleacă asupra istoriei românilor din Evul Mediu timpuriu, fapt ce ne-a determinat să semnalăm această carte.

Mircea Ignat

Cu timp și fără timp – Arhiepiscopia Iașilor în date și imagini 1990-2005, Iași, Editura Trinitas, 2005, 280 p.

Împlinirea a 15 ani de când în venerabilul scaun al de Dumnezeu păzitei Mitropolii a Moldovei și Bucovinei păstorește Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Dr. Daniel a prilejuit editarea în condiții grafice de excepție, cum de altfel suntem obișnuiți de atâția ani de zile de către prestigioasa Editură Trinitas, a unui album care se vrea și reușește din plin să fie o istorie scrisă a ceea ce a însemnat viața și activitatea Arhiepiscopiei Iașilor. Această aniversare reprezintă un moment cu adevărat fericit și emoționant, în același timp, pentru colaboratori, pentru profesorii Facultății de Teologie și ai Seminariilor din Moldova, pentru preoții și diaconii din eparhie, și pentru cinul monahal, pentru ostenitorii așezămintelor culturale, filantropice, medicale și sociale, de ocrotire și restaurare a patrimoniului cultural artistic ecleziastic, pentru toți credincioșii într-un cuvânt.

Răsfoind paginile acestui volum poți constata că îndemnurile profetice ale Sf. Apostol Pavel adresate tânărului episcop Timotei, anume *Propovăduiește cuvântul, stăruiește cu timp și fără timp* (II, Timotei, 4,2) au fost și sunt expresia biblică ce a fost călăuzitoare în lucrarea pastoral misionară a Centrului eparhial al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei.

Structurat în 18 capitole, fiecare capitol având ca titlu câte un verset din *Sf. Scriptură*, volumul se deschide cu un mesaj adresat Î.P.S. Sale Daniel Mitropolit al Moldovei și Bucovinei și tuturor credincioșilor din Moldova și Bucovina de către Prea Fericitul Teotist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, mesaj din care înțelegem că *istoria este învățătoarea celor ce au trebuință de pildele și întâmplările oferite de ea*, și mai ales îndemnul *să zăbovim asupra lucrărilor lui Dumnezeu în istorie... în viața omenirii atât de iubită de Dumnezeu ca rod al mâinilor Sale* (p. 12).

Lucrând “cu timp și fără timp” este titlul capitolului de început al acestui volum, capitol semnat de Arhim Dr. Varlaam Merticaru, în care sunt prezentate realizările în cei 15 ani de arhipăstorire a I.P.S. Daniel, realizări prin care, *Slujind “unitatea Duhului întru*

legătura păcii”, faima Moldovei, a “*Bisericii lui Dumnezeu*” cea din Moldova și a credincioșilor ei a redevenit cunoscută atât în Occident, cât și în Orient.

Capitolul care ne aduce aminte de ceea ce a însemnat, în istoria Bucovinei, editarea acelor atât de folositoare *Schematismus der Bukowina* gr. or. *Archiepiskopal – Diozese*, este de fapt și cel mai întins capitol al prezentului volum – *Să așezi preoți prin cetăți* – în care sunt prezentate statistic parohiile, mănăstirile și schiturile din Arhiepiscopia Iașilor la data de 1 iulie 2005. Din acest capitol aflăm că în anul 1990 pe actualul teritoriu canonic al Arhiepiscopiei Iașilor (jud. Iași, Botoșani și Neamț) existau 7 protopopiate, cu 585 de parohii. În 2005 existau 12 protopopiate și 1182 de comunități parohiale, 205 biserici în construcții, 104 mănăstiri și schituri. Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților, reînființată și prin străduința Î.P.S. Daniel la 12 februarie 1990, pentru o mai eficientă și intensă lucrare pastorală și misionară a Bisericii, avea pe actualul teritoriu canonic jud. Suceava, în 2005 un număr de 351 de parohii, 45 de biserici în construcție și 38 de mănăstiri și schituri, iar Episcopia Hușilor, reactivată la 24 octombrie 1995 în același scop avea 302 parohii, 26 biserici în construcție și 17 mănăstiri și schituri. În același an de referință, 2005, Episcopia Romanului avea 410 parohii, 61 biserici în construcție și 27 mănăstiri și schituri. După centralizarea acestor date se poate observa că în Mitropolia Moldovei și Bucovinei erau, în anul 2005, **2245 de parohii, 337 biserici în construcție și 186 de mănăstiri și schituri.**

O componentă prioritară a activității Î.P.S. Daniel a fost învățământul teologic preuniversitar și universitar, valorificând din plin tezaurul spiritual și cultural pe care i l-a oferit Moldova. Din capitolul *Cei care se ostenesec cu cuvântul și învățătura*, semnat de pr. lect. dr. Mihai Vizitiu, aflăm că prima mare realizare a Î.P.S. în domeniul învățământului a fost reînființarea Facultății de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Al. I. Cuza” Iași, învățământul teologic seminarial cunoscând o dezvoltare fără precedent în istoria acestei eparhii.

Din această prezentare nu putea să lipsească capitolul în care să găsim câteva repere din istoria Bibliotecii Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, *Precum este scris în carte*, pentru ca mai apoi să înțelegem misiunea prin cultură a Bisericii, în capitolul *Propovăduiește cuvântul*.

Volumul se încheie cu prezentarea activității sectorului de misiune și prognoză social pastorală, a activității social-filantropice și a operei medicale de caritate din Arhiepiscopia Iașilor. Adunând mărturii despre dinamica activităților din Arhiepiscopia Iașilor – centrul eparhial al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei – acest volum ne face să înțelegem mai bine reflexia unui teolog din vechime, care susținea că *există trei timpuri: un prezent al trecutului, un prezent al prezentului și un prezent al viitorului.*

Vasile M. Demciuc

Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laudae maior – o istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, 630 p. + 31 planșe.

Epopoea apărării Țării Moldovei – și am putea spune fără frică de a exagera, epopea apărării întregului sud-est european de către bravii oșteni conduși de Ștefan cel Mare, nu a putut fi ștearsă de vâlul veacurilor și nici imaginea măreață a voievodului care timp de 47 de ani a vegheat la destinele țării. Nu este nicidecum o elegantă afirmație faptul că despre Ștefan cel Mare există încă o inepuizabilă paletă de aspecte ce așteaptă să fie valorificată prin scris, chiar dacă până acum numărul studiilor de istorie, literatură și folclor închinat lui au depășit demult cifra de 1500, ceea ce ne arată dragostea oamenilor consacrați în domeniu, față de importanța faptelor sale în viața Țării și a Bisericii Neamului.

În ultimii ani Sfânta Mănăstire Putna, locul unde s-a strămutat voievodul la lăcașurile de veci, i-a dedicat câteva volume deosebite: *Ștefan cel Mare și Sfânt – Portret în legendă*, (2003) volum ce a adunat mărturii ale reflectării populare a figurii celui despre care, încă din sec. XVII se spunea că „după moartea lui până astăzi îi zicu Svetii Ștefan vodă”; al doilea volum *Ștefan cel Mare și Sfânt – Portret în istorie*, înmănunchind un număr 34 de studii istorice elaborate în ultimii 150 de ani, urmat de volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt – Portret în cronică*, (2004) ca parte ultimă a întreitului portret ce îl înfățișează pe voievod în postura de personaj al cronicilor. La acest triptic dorit, proiectat și realizat de obștea Mănăstirii Putna, prin purtarea de grijă a Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, se adăuga în același an comemorativ volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt – Bibliografie*, (2004).

Aceste volume reprezintă roadele muncii unor istorici, care s-au apropiat în decursul anilor de izvoarele istorice cu dorința de a afla cât mai multe adevăruri despre Ștefan cel Mare. Este o realitate că multe din studiile cuprinse în aceste volume cuprind gândurile și frământările istoricilor care le-au redactat, uneori cu nesiguranță, alteori cu bucuria descoperirilor. Toate lucrările nu se substituie însă unei monografii în adevăratul înțeles al cuvântului. De altfel, studiindu-le amănunțit, poți observa în ce domenii sunt încă absente studii de sinteză care să valorifice informațiile și ideile puse în circulație de cercetările mai noi.

Înființarea la 2 ianuarie 2005 a *Centrului de cercetare și documentare “Ștefan cel Mare”* la Mănăstirea Putna era o necesitate, și drept dovadă iată apariția chiar în primul an al existenței sale a volumului pe care îl prezentăm în aceste rânduri, datorat cunoscuților slujitori ai Muzei Clio, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, cei care, de altfel, s-au îngrijit în mod special de apariția și a volumelor mai sus amintite.

Așa cum aflăm din *Cuvânt înainte*, semnat de Î.P.S Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, această lucrare „unică prin larga ei cuprindere – are darul de a ne face să înțelegem mai bine însemnătatea domniei lui Ștefan cel Mare pentru neamul nostru și pentru întreaga Creștinătate” (p. 7) este rod al unei munci stăruitoare ce de mulți ani îi caracterizează pe cei doi autori, muncă plină de responsabilitate și plină de probitate științifică. Paginile de început ale acestei lucrări prezintă informații despre familia domnitorului, venirea la tron și un aspect foarte important, acela al criteriilor de periodizare a familiei marelui voievod.

Capitolul intitulat *Spre "Zărilor împărătești"* este, am putea spune, capitolul care prezintă activitatea politică, militară, socială și culturală a domnitorului, activitate ce prevestea că cel ce se afla la cârma țării avea să fie cu adevărat *Soarele Moldovei*. Următorul capitol, *Marea Politică*, este de fapt argumentarea a ceea ce se prevestea în capitolul anterior, legăturile diplomatice cu vecinii, campaniile militare, urmările unor acte diplomatice, precum *Jurământul de la Colomeea* ori *Încheierea păcii cu Poarta*.

Capitolul *Marea rugăciune*, cel mai mare din această lucrare, cuprinzând subcapitole care arată râvna domnitorului de întărire a țării, de apărarea a dreptei credințe, implicațiile politice și spirituale ale unor acte diplomatice din ultimele două decenii ale secolului al XV-lea, este urmat de *Apusul*, care, așa cum sugerează și titlul, prezintă aspecte legate de sfârșitul domniei marelui voievod.

Ștefan cel Mare "Bunul suveran" este capitolul care prezintă ca o concluzie marile calități ale voievodului *Luptătorul*, *Diplomatul și făcătorul de pace*, *Învățătorul și judecătorul*, *Suveranul evlavios* pentru a nu aminti decât câteva. După studierea amănunțită a acestei monografii constăți că „nici tenta panegiristică, nici tonul encomiastic, care au caracterizat multe lucrări similare, nu se află în paginile acestei cărți”, (p.7) constăți o cursivitate în prezentarea evenimentelor, ca pe o peliculă cinematografică, folosindu-se de un limbaj academic, plin de sobrietate și rafinament, observând că acolo unde autorii au întâmpinat anumite neclarități, au recurs la lămurirea acestora prin investigații colaterale, de mai mare sau mai mică amploare. Paginile acestui volum, roadă a osternelilor istoricilor noștri consacrați în domeniu, dovedesc faptul că permanent au fost călăuziți de conștiința datoriei de a înfățișa cititorului adevărul istoric privind partea cea mai glorioasă a istoriei noastre medievale.

Vasile M. Demciuc

Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830), Catalog, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Cuvânt înainte la ediția I-a de Prof. univ. dr. Ion C. Chițimia, Suceava, Editura Universității "Ștefan cel Mare", 2005, 360 p.*

Oare am meditat îndeajuns, ne-am întrebat în clipele de răgaz și am putut afla un posibil răspuns la întrebarea: ce rol și ce loc ocupă în viața noastră de toate zilele, în acea lucrare miraculoasă, înceată, tainică, săvârșită înlăuntrul nostru, întru devenirea și împlinirea ca ființe morale și raționale, Cărțile? Da! Cărțile! Aceste fascicule de lumină și vibrație ale minții și sufletului, aceste nevăzute punți de aur, care leagă prezentul de trecut și viitor, care ne pun în dialog cu moșii și strămoșii, cu toți înaintașii, dar și cu nepoții, strănepoții, cu urmașii, ba, încă, într-un mod analitic și autocritic cu noi înșine, muștrându-ne, rușinându-ne, îndemnându-ne, ajutându-ne, întremându-ne, luminându-ne!

Ce reprezintă, oare, această lucrare și fortificare tainică a cărților asupra întregii noastre ființe, dacă nu o hrană permanentă, neprețuită, durabilă, inepuizabilă, o cuminecătură vitală, sacramentală, necesară ca apa și ca aerul, fără de care n-am rămâne ce suntem meniți să fim ori să devenim ceea ce trebuie să fim, adică Oameni?

Aceste întrebări și posibile răspunsuri m-au frământat și iluminat zilele acestea răsfoind, citind și recitind o Carte a cărților – lucrarea *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830)*, revăzută și adăugită de conf. univ. dr. Olimpia Mitric.

Unică în felul ei prin originalitatea și problematica oferite specialistului și cititorului de rând, această Carte a cărților ne dezvăluie matricea ascunsă, osatura esențială pe care s-a format, afirmat și dezvoltat viața noastră spirituală, unitatea și vigurozitatea limbii noastre literare.

Autoarea ne introduce și conduce, într-un univers pe cât de interesant, pe atât de necunoscut și fascinant: activitatea tipografică de la Suceava, Rădăuți și Cernăuți, numărul cărților ce s-au tipărit și al celor ce au venit în zonă de la tiparnițele din interiorul spațiului românesc sau din afara acestuia, sfidând și eludând stăpânirile străine și frontierele adesea arbitrare impuse vremelnice de către acestea, conținutul și circulația cărților, ponderea și diferitele categorii de deținători: parohii, mănăstiri, muzee, arhive, școli, biblioteci publice și particulare, fundații etc., cărțile și mijloacele procurării lor, conținutul extrem de important al unor însemnări rămase în manuscris pe diverse pagini ale cărților, costul și plata cărților, etc.

Între altele, autoarea a identificat și cercetat, înscris și descris în această Carte a cărților 366 de titluri în 1868 de exemplare, ce au văzut lumina tiparului în aproape toate centrele tipografice din spațiul românesc (Moldova, Muntenia, Transilvania) și din afara granițelor – Viena, Buda, Sanct Petersburg, Dubăsari, Movilău etc. Ea a constatat de pildă, că, între 1600-1700 au venit și circulat în zona noastră 54 de cărți, printre care unele celebre prin conținutul și valoarea lor – **Cazania lui Varlaam**, **Psaltirea în versuri** a lui Dosoftei, **Biblia** lui Șerban Cantacuzino ori **Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea** a savantului Dimitrie Cantemir; între 1700- 1750 au intrat pe raza actualului județ 235 de cărți; între 1750-1800 alte 784 de cărți, iar între 1800-1830 încă 795 de cărți. Pe măsură ce numărul lor sporește se diversifică și conținutul: religie, istorie, legislație, economie, literatură, filosofie etc. Însemnările manuscrise pe filele unor cărți ne dezvăluie, fie persoanele sau comunitățile ce le-au procurat, fie unele evenimente istorice, calamități naturale, epidemii. Așa, de pildă, aflăm că o **Evanghelie** a fost „cumpărată de oameni din Liteni ... cu tot neamul și cu tot satu ...”, în vreme ce un număr de 5 cărți de cult au fost procurate de locuitorii din Soloneț și Todirești, pentru trebuințele parohiei din ultimul sat. Din alte însemnări aflăm că, la 1812 „au fost apa Sucevei așa de mare, cât s-au revărsat peste toate luncile”; la 1833 s-a întâmplat „o grozavă cutremurare a pământului, încât se credea că va fi sfârșitul lumii”, iar în 1864 „a fost vara tot rece și păpușoiul nu s-a copt mai nimica ...”.

Această Carte a cărților înmagazinează, concentrează temeinice cunoștințe de istorie, filologie, paleografie, slavonă, latină, dar, totodată, și pasiune, răbdare, râvnă, iscusință, erudiție și acribie benedictine. Lucrarea – care se adaugă altor 5 cărți anterioare ale Olimpiei Mitric, peste 30 de studii și zeci de articole – este un cald și vibrant omagiu adus autorilor și tipografilor, deținătorilor, apărătorilor, slujitorilor cărții, reprezentând, totodată, și un durabil și inestimabil instrument de cunoaștere, de trebuință și de referință, cum puține s-au realizat și difuzat până astăzi.

Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Editura Humanitas, 2004, 424 p.

Despre istoria cuplului s-a scris la noi mai degrabă în ultimii ani. E de înțeles necesitatea unor asemenea abordări pentru a acoperi goluri istoriografice și a oferi o imagine nuanțată și plină de farmec asupra trecutului. Cercetătoarea de la Institutul de Istorie "N. Iorga", din București, a dorit să prezinte o istorie a familiei muntene din secolul al XVIII-lea. Rezultatul este o lucrare extrem de incitantă și plăcută. Valorificând un material de arhivă impresionant și procedând la o analiză judicioasă a izvoarelor judiciare (din condicile ecleziastice ale cancelariei mitropolitane, mai cu seamă), autoarea și-a apropiat cele mai noi cercetări în domeniu pe plan european. Într-un secol în care femeia nu are consistență în plan public, căci "nu se aud decât bărbații" (G. Duby, *Evl Mediu masculin. Despre dragoste și alte eseuri*, București, 1992, p. 5), analiza relațiilor din interiorul cuplului devoalează realitatea cotidiană, întregind tabloul general, oferit de studiile de istorie politică, social-economică sau culturală existente.

Introducerea (pp. 7-15) oferă o succintă trecere în revistă a preocupărilor pe plan european și național, precizând totodată scopul principal al cărții: "o incursiune în universul familiei românești, o analiză ce are la bază interdisciplinaritatea și surse inedite" (p. 8). Autoarea dorește să studieze consiliul ecleziastic al Mitropoliei, prin prisma reacției față de problemele familiei, în prima parte, celelalte părți fiind consacrate evidențierii "aventurii cuplului". Un alt obiectiv fixat este acela al reliefării relațiilor sociale dintre sexe și al stabilirii poziției femeii în raport cu lumea masculină.

Partea întâi, *Privirea Bisericii Ortodoxe asupra familiei* (pp. 19-104) recrează "cadru în interiorul căruia se dezbate probleme importante din viața individului". Analiza soborului ecleziastic, a competențelor diverselor foruri ale autorității bisericești, dar și politice, în chestiunile privind problemele din viața de cuplu, impunerea punctului de vedere al Bisericii cu privire la căsătorie, divorț, normele care tutează viața familiei, controlul relației dintre soți, rezolvarea divergențelor ivite, mecanismele de intromisiune, control și reglaj ale instituției ecleziastice în cotidianul fiecărui individ, toate acestea sunt analizate coerent și sistematic.

Este partea cea mai analitică a cărții, cu utile și puțin cunoscute elemente despre dreptul canonic și rolul acestuia în planul relației de cuplu. Transgresarea normelor ecleziastice, raportul dintre regula de drept – scrisă sau cutumiară – și practica juridică, care balansează, aproape totdeauna, în favoarea ultimei, conturează o dimensiune specifică a rolului pe care și-l atribuie soborul și mitropolitul însuși, mai degrabă de mediator între protagoniști. Administrarea dreptului ecleziastic, comportamentul "judecătorilor" și a beneficiarilor, mijloacele probatorii, mărturiile, apărarea, funcționarea rețelelor de solidaritate sunt aspecte care atrag atenția, prin insolitul și pitorescul lor, dar, mai ales prin informația oferită.

În continuare, cartea captivează prin împletirea considerațiilor analitice cu elemente descriptive. Numeroasele studii de caz ilustrează aproape orice apreciere mai generală. Așa se întâmplă în partea a doua, *Aventura cuplului* (pp. 107-193), care tratează despre alegerea partenerului, zestrea femeii și logodnă. O societate patriarhală, cu

numeroase prejudecăți, cu un set de valori dominat de preceptele religioase, cum este cea de secol XVIII, nu admite emanciparea femeii, individualizarea sa socială și egalizarea sa în cadrul cuplului. O serie întreagă de impedimente, de natură socială, religioasă, economică, mentală o aruncă pe femeie în anonimatul conjuga, rolul ei în alegerea partenerului fiind aproape inexistent, iar revolta fără o finalitate precisă. Familia este mai degrabă o “celulă economică”, iar contractul marital se remarcă prin negocierile feroce, la orice nivel social, pentru dobândirea unei zestre cât mai mari, nelipsind – ba dimpotrivă – șantajul. Logodna evidențiază, la rândul ei, miza economică majoră a contractării căsătoriilor, dar insistă și asupra unor elemente simbolice, ca, de pildă, schimbul de inele și darurile dinaintea nunții. “Practica darurilor apare ca o înlănțuire de schimburi complexe care antrenează o întreagă rețea de sociabilitate și solidaritate”, rolul lor fiind acela de a-i apropia pe viitorii soți și de a da autoritate relației lor (p. 190).

Partea a treia, *Viața în doi* (pp. 197-245) analizează, într-un prim capitol, fenomenologia nunții, într-o triplă dimensiune: ca taină, administrată și recomandată de Biserică, calendarul recomandat al desfășurării ceremoniei nuptiale și spectacolul nunții. Al doilea capitol al acestei secțiuni analizează viața femeii în familia soțului, din noaptea nunții până la văduvie sau destrămarea cuplului. Recurența observațiilor despre caracteristicile vieții de cuplu îndrituiesc formularea unor opinii legate de superioritatea masculină în cadrul parteneriatului lor, superioritate extrem de vizibilă în plan public. Sancționarea ei severă și lipsa intimității sunt prezentate, dezarmant, de autoare.

Dacă în Occident, familia a devenit, în secolul Luminilor, un spațiu al privatului, separat de sfera publică, un loc al refugiului, intimității și sentimentelor (cf. Philippe Ariès, *Pentru o istorie a vieții private*, în Philippe Ariès și Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. V, București, 1995, p. 19), în Principate legăturile conjugale “se desfășoară în apropierea și cu participarea celorlalți” (pp. 229-230). Doar elita socială se sustrage, din a doua jumătate a secolului, acestei “priviri peste gard”, inițiind un proces de “privatizare” (termenul îi aparține lui Ph. Ariès, *op. cit.*, p. 10), ce se va edifica ulterior, în secolul al XIX-lea. Rolul căsătoriei nu este acela de împlinire prin dragoste, ci are pretexte pragmatice (de conservare și sporire a averii, mai ales în cazul boierilor), sociale (de creare a unei rețele de solidaritate și construire de alianțe), fiziologice (satisfacerea trebuințelor sexuale într-un cadru legitimat și acceptat) și de asigurare a procreării.

Ultima parte, *Despre divorț* (pp. 247-397), cea mai consistentă, evidențiază divorțul ca formă de manifestare a întrepătrunderii dintre public și privat, datorită faptului că îi implică nu doar pe soți și rudele acestora, ci întreaga colectivitate. Este pusă la lucru o impresionantă arhivă judiciară, autoarea identificând 420 de cupluri prezente în fața instanței ecleziastice pentru a divorța, la care se adaugă alte 160 implicate în procese de seducție. Pe parcursul a trei capitole (cca. 100 de pagini), sunt inventariate principalele motive care conduc la divorț (traul rău, desfrâul, adulterul, părăsirea domiciliului conjugal, boala, călugăria ș.a.), ilustrate cu o cazuistică impresionantă.

Un interesant capitol, *Divorțul între sancțiune și reconciliere*, ilustrează mecanismele corective și punitive folosite de sobor – pricinile de divorț sunt numai de competența Bisericii. Tipologia pedepselor, mecanismele de administrare a acestora, implicațiile penale și spirituale sunt prezentate prin raportare la modelul lui Michel

Foucalt. Totul glisează între dorința de realizare a compromisului și nevoia de a pedepsi. Rațiunea acestui balans provine din faptul că mitropolitul “acționează de cele mai multe ori ca arbitru [...]. El este un mediator și în ultimă instanță un judecător, iar în calitate de protector al familiei și al moralei creștine, [...] încearcă să păstreze aceste valori cu orice risc. Acționând așa, conflictul ajunge să nu se stingă aproape niciodată [...]” (p. 356). În fine, o ultimă secvență se referă la situația copiilor și împărțirea bunurilor materiale după divorț.

Concluziile (pp. 398-404) retrasează principalele idei scoase în evidență de-a lungul cărții, accentuând dificultatea procesului de construire a privatului în jurul relațiilor de cuplu, noutatea în raporturile dintre sexe realizându-se în secolul următor, ca urmare a modernizării, însoțită și de o nouă moralitate. Urmează un *Glosar*, extrem de util, întrucât autoarea utilizează un lexic ce cuprinde multe arhaisme, o foarte succintă listă de abrevieri și o *Bibliografie*, foarte bine adaptată la tematica cărții.

Lucrarea utilizează substanțiale informații de drept canonic și concepte juridice ale epocii studiate. Ea este în esență o istorie a cuplului într-o secvență cronotopică determinată, descriind o societate “masculinizată”, e adevărat contrabalansată de evidențierea elementului feminin în interiorul familiei sau de capacitatea juridică a femeii. Sublinierea mecanismelor, instituțiilor, mijloacelor și strategiilor constituirii și destrămării relațiilor maritale, ca și a inserției și controlului Bisericii în aventura cuplului este în măsură să contureze o istorie mai puțin știută a vieții private din spațiul românesc.

Lucrarea, evident interdisciplinară, judicios compartimentată, urmărește să ofere răspunsuri la problemele enunțate în introducere. Poate o contextualizare social-politică și culturală ar fi fost în măsură să creioneze o imagine de ansamblu a epocii, după cum o abordare mai aproape de istoria serială sau chiar de istoria imaginarului ar fi îmbogățit perspectiva de ansamblu, conexând mai adânc cartea la rezultatele cercetărilor de pe plan mondial. Oricum, câștigul este remarcabil, mentalități, viață cotidiană, elemente de drept civil și canonic derulându-se sub ochii noștri. Căci autoarea are un har de povestitor lesne identificabil, chiar dacă elementele analitice și cele descriptive se succed, parcă, prea brusc. Nici literatura străină invocată nu pare, totdeauna, bine asimilată, fiind valorificată mai degrabă sub forma notelor de subsol. De altfel, nu există un cadru teoretic și conceptual bine conturat.

În schimb, din punct de vedere metodologic, lucrarea este exemplară. Abordarea, îmbibată de influențe ale antropologiei juridice, are în vedere raportarea cuplului la practicile și comportamentele sociale, analizează regimul proprietății, al zestrei, al darurilor, justificate și prin faptul că, în epoca studiată, căsătoria e mai curând o afacere.

Cartea se bazează pe analiza fină a unor categorii de izvoare mai puțin studiate, adică a condicilor mitropolitane și a culegerilor juridice. Lectorul are plăcerea de a parcurge un studiu bine articulat și proporționat, bine documentat și creionat metodologic. Tema, incitantă și relativ nouă în istoriografia românească, asigură, pe lângă elementele menționate deja, premisa necesară unei lecturi agreabile și utile.

Dinu Balan

**Ioana Pârvulescu, *În intimitatea secolului 19*, București,
Editura Humanitas, 2005, 344 p.**

După o mult apreciată și mult comentată carte, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic* (București, Editura Humanitas, 2003, 348 p.), Ioana Pârvulescu a publicat recent o nouă carte, consacrată secolului al XIX-lea românesc. Autoarea, istoric și critic literar, oferă o perspectivă specială asupra secolului modernizării Principatelor, evenimentelor întemeietoare ale acestei perioade a istoriei moderne preferându-i-se un decupaj subiectiv de portrete, așa cum reies ele din diaristică, presă și literatură. Obiectivul, exprimat de autoare, este acela de a devoala intimitatea unor personaje din elita socială, pentru a reconstitui atmosfera unei epoci revoluate.

Dorind să reconstituie viața de zi cu zi a unor personalități marcante ale scenei culturale și politice din secolul al XIX-lea, pentru a marca liniile directe ale intimității și ale imaginarului epocii, autoarea practică o formulă romanescă, luându-și libertatea de a-și alege personajele și de a le încadra într-o formulă narativă insolită. Astfel, o serie de medalioane biografice redau, în filigran, o istorie subiectivă, atentă la detalii și la reconstruirea sensibilității și intimității omului “secolului romantic”.

Dorințele, speranțele, gândurile, lecturile, gesturile, atitudinile, călătoriile, concepțiile despre artă, om, societate, politică, percepția constrângerilor sociale și reacția față de acestea, impactul modernizării societății românești, mult mai puternic resimțite la nivelul elitei, sunt revizitate de autoare. Alegând să se transpună în atmosfera epocii, Ioana Pârvulescu realizează o descriere aproape ficțională, puternic impregnată poetic, la nivelul scriiturii, căci rigoarea, cunoașterea profundă a gândurilor și sensibilităților oamenilor vremii, așa cum reies din jurnale intime, corespondență, revuistică sau scrieri literare, atenția cu care sunt reconstituite detaliile semnificative oferă certitudinile unei veritabile regresii în trecut. Tonul cărții alternează, nostalgia îmbinându-se cu ironia fină, patosul cu acribia.

Dar cine sunt personajele cărții? Cum sunt redată ele? Regele Carol I, patronând procesul modernizării țării, C.A. Rosetti, fragil și delicat în viața de familie, pe cât de avântat și contestatar în spațiul public, Carol Davila, prins între trecutu-i tulbure și rolul său public, Maiorescu, surprins în momentul căsătoriei sale, Eminescu, părăsind lumea aceasta, dar trecând deja în aceea a nemuririi artistice, Caragiale, între șarja penei sale și dezamăgirile personale, histrionismul, dar și vocația de constructor de care dă dovadă Iacob Negruzzi, Alecsandri sau Hasdeu, atâția alții, pașoptiști, junimiști, oameni politici și arhitecți ai României moderne, prind viață și reprezintă o sumă de biografii exemplare. În spatele lor sunt femeile, soții, mame, fiice, amante, cu o prezență difuză, dar puternică și permanentă în spațiul public. Constrânse de tabuurile epocii la o viață de interdicții, ele reușesc să transgreseze, cu delicatețe, dar și cu inteligență și fermitate, propria condiție. Sensibilitatea, gândurile și concepțiile lor sunt relevate, printr-o dublă perspectivă, antrenând și privirea bărbaților. Trecând dincolo de domeniul istoriei literare, prin însăși formula narativă și stilistică adoptată, dar și prin conținutul intrinsec al lucrării, Ioana Pârvulescu se apleacă, cu tandrețe, sensibilitate și competență asupra vieții private, a cotidianului, a vieții mondene. O superbă succesiune de tablouri ce surprind însăși evoluția vieții sociale și a ideilor.

Dinu Balan

Luminița Fassel, *Das deutsche Schulwesen in Bessarabien (1812-1940). Eine komparativ-historische und sozio-kulturelle Untersuchung*, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 2000, 248 S. + 33 Fotos

Dedicată memoriei bunicului din Basarabia care nu a supraviețuit deportării sovietice din anul 1945, lucrarea cercetătoarei Luminița Fassel analizează evoluția învățământului german în spațiul dintre Prut și Nistru dintr-o perspectivă istorică și socio-culturală comparată. Bună cunoscătoare a fenomenului cultural german din Basarabia țaristă, dar și a contextului socio-politic în care a evoluat comunitatea nemților basarabeni între cele două anexări (1812, 1940) rusești, autoarea investighează, pe parcursul a șase capitole, diverse aspecte conexe subiectului ales spre cercetare.

În *Prefață*, cercetătoarea punctează limitele cronologice ale demersului său științific, izvoarele și metodologia acestuia, dimensiunile politico-juridice ale evoluției germanității basarabene sub administrațiile rusă și română.

Capitolul I este axat pe evidențierea premiselor istorice sociale și culturale ale învățământului german în Basarabia. Autoarea analizează raporturile complexe dintre școală, biserică și stat, impactul Revoluției franceze asupra educației și gândirii pedagogice, formele de organizare a sistemului școlar, modernizarea mijloacelor și metodelor de instruire pe parcursul secolelor XVII-XVIII în spațiul german, precum și cadrul instituțional și juridic din Basarabia în urma anexării ținutului la Imperiul Rus. Comparând situația diverselor comunități naționale, Luminița Fassel constată că structura administrativă a coloniilor germane era mai democratică decât cea a altor grupuri etnice din Basarabia. Cercetătoarea evidențiază și rolul bisericii, subliniind implicațiile pietismului religios asupra păstrării conștiinței naționale a germanilor basarabeni, punând în lumină aportul clericilor la întemeierea și afirmarea primelor școli germane în spațiul pruto-nistean.

Capitolul al II-lea abordează politica administrației ruse în domeniul educației, subliniind birocrăția, „haosul” administrativ, rusificarea instituțiilor, cenzurarea abuzivă etc. Totuși, coloniștii din Basarabia s-au putut bucura de o destul de largă autonomie administrativă, interesele și problemele germanilor și ale altor imigranți aflându-se în centrul preocupărilor Comitetului de asistență pentru coloniștii străini din Rusia de Sud, înființat în 1818. Însă, regimul reacționar din timpul țarului Nicolai I (1825-1855) nu a fost unul propice pentru dezvoltarea învățământului pentru popoarele neruse din cadrul imperiului, inclusiv pentru coloniștii germani din Basarabia. Abia sub domnia țarului Alexandru al II-lea (1855-1881), în provincie se articulează un sistem educațional public, alcătuit din trei tipuri de instituții: a) școli bisericești; b) școli de stat sau ministeriale; c) școli ale zemstvelor. Autoarea relevă semnificațiile reformelor din anii 60-70 ai secolului al XIX-lea, urmărind și implicațiile instalării regimului reacționar patronat de țarul Alexandru al III-lea (1881-1894). Relativa liberalizare din timpul lui Nicolai al II-lea (1894-1917) a avut consecințe benefice atât pentru emanciparea națională a românilor basarabeni, cât și pentru evoluția comunității germane. La sfârșitul stăpânirii țariste, în Basarabia funcționau 120 de școli germane chiar dacă, menționează Luminița Fassel, din 1812 și până în anul 1940 a existat un „dezinteres” al Germaniei pentru această provincie.

În continuare, cercetătoarea analizează în profunzime fenomenul și politica de rusificare a ținutului, politică ce a afectat, în primul rând, pe românii basarabeni, dar și celelalte grupuri etnice, în special cel german. Din cauza instruirii în limba rusă în majoritatea instituțiilor școlare din Basarabia, copiii din familiile neruse refuzau să învețe într-o limbă pe care nu o cunoșteau. Astfel, potrivit datelor oferite de autoare, la sfârșitul stăpânirii țariste gradul de alfabetizare se cifra, în rândul bărbaților germani, între 63 și 83%, în timp ce la românii din provincie ponderea știutorilor de carte era cuprinsă între 10 și 17%.

Etapale evoluției învățământului german în Basarabia în timpul administrației țariste sunt analizate în capitolul al III-lea. Cercetătoarea Luminița Fassel distinge cinci etape în dezvoltarea educației pentru germanitatea basarabească, investigându-le în cadrul unor subcapitole aparte. Autoarea plasează începuturile învățământului german în perioada 1812-1864, când coloniștii au gestionat toate problemele legate de instrucția copiilor lor. În etapa a doua (1864-1871) școlile germane au fost trecute sub controlul Inspectoratului Școlar rus, continuând să funcționeze fără mari piedici din partea autorităților țariste. În etapa a treia (1871-1881) învățământul basarabean, inclusiv cel în limba germană, a fost supus unei supravegheri atente de către organele rusești. În acel deceniu s-a pus problema că toate cadrele didactice, dar și absolvenții, trebuie să cunoască limba rusă. În acest scop s-a dispus ca un șir de obiecte să fie predate în limba statului, majoritatea fiind încă predate în limba maternă a elevilor. Politica de rusificare a căpătat proporții deosebite în perioada 1881-1915, pe care autoarea o cataloghează drept etapa în care a avut loc bătălia școlară între limbile germană și rusă. Autoritățile școlare țariste au dispus trecerea întregului învățământ german la predarea în limba rusă. Totuși, se arată în lucrarea prezentată, în unele instituții școlare câteva discipline (religia, limba germană, muzica) s-au predat în continuare în limba germană, cel mai puțin afectate fiind școlile de fete. Pe de altă parte, cadrele didactice germane au privit cu multă reticență dispoziția referitoare la abandonarea instrucțiunii în limba maternă a elevilor, în multe cazuri predarea în limba rusă purtând, în anii 80, un caracter formal. Din acest motiv, unii profesori germani au fost îndepărtați din funcții sau mutați în alte zone ale imperiului, iar în locul lor au fost numiți dascăli care puteau desfășura activitățile didactice în limba rusă. Drept consecință a fenomenului de rusificare, în limba germanilor basarabeni au pătruns 236 de cuvinte rusești, sintaxa fiind la fel de puternic afectată. Etapa a V-a a marcat sfârșitul erei rusești (1915-1918). Deoarece războiul cu Imperiul German era privit ca un război împotriva germanității, autoritățile basarabene au luat măsuri drastice contra nemților din provincie, dispunând și închiderea tuturor școlilor germane. Drept răspuns, instrucția pentru copiii germani s-a adăpostit în casele unor particulari, serviciul divin fiind oficiat în continuare în limba germană. În continuare, cercetătoarea analizează impactul revoluției ruse din februarie-martie 1917 asupra climatului politic din Basarabia, evidențiind măsurile democratice propuse de Congresul Moldovenilor din 20 octombrie 1917.

Capitolul al IV-lea abordează noua ordine administrativă după „alipirea” (*dem Anschluss*) Basarabiei la România. Autoarea pune în evidență atitudinea pozitivă a germanilor basarabeni față de aspirațiile naționale ale românilor din această provincie istorică, dar și rezervele celor dintâi în legătură cu unirea Basarabiei cu Regatul României. De asemenea, cercetătoarea analizează statisticile pentru a clarifica evoluția

demografică a germanității basarabene, concluzionând că diminuarea ponderii acesteia în totalul populației dintre Prut și Nistru s-a datorat strămutărilor în Dobrogea și America.

În capitolul al V-lea, Luminița Fassel studiază școala germană în Basarabia sub administrația română. Schițând particularitățile și tradițiile învățământului în cele patru provincii (Vechiul Regat, Bucovina, Basarabia, Transilvania), autoarea insistă asupra modalităților de articulare a rețelei educaționale în Basarabia interbelică, structurată pe trei inspectorate școlare (Chișinău, Cetatea Albă, Bălți), precum și asupra implicațiilor legislației școlare asupra învățământului german din provincie. Este prezentată în mod detaliat evoluția sinuoasă a școlilor cu predare în limba germană, subliniindu-se impactul dureros asupra germanității a măsurilor de „naționalizare” a întregului sistem de educație de stat, dar și particular, din România Mare. Implicațiile negative, inclusiv la nivel psihologic, sunt analizate în continuare pe larg în capitolul al VI-lea, consacrat „românizării” școlii germane în Basarabia. Sunt incluse numeroase trimiteri la datele statistice, actele administrative, rapoartelor școlare, dispozițiile ministerului de resort etc., etc. Este un capitol care, în urma lecturii, invită la meditații asupra lucidității măsurilor adoptate de autoritățile din perioada interbelică în privința grupurilor etno-culturale minoritare.

Elaborată într-un stil elegant, bine documentată, scrisă uneori cu patimă, dar fără rea credință, lucrarea pune în discuție numeroase probleme de care s-au ciocnit germanii basarabeni pe parcursul secolelor XIX-XX și care ar trebui analizate pe larg și de către istoricii români.

Ștefan Purici

Mariana Hausleitner, *Deutsche und Juden in Bessarabien (1814-1941). Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens*, München, IKGS Verlag, 2005, 255 S.

Universitara germană Mariana Hausleitner este cunoscută în rândul istoricilor români grație contribuțiilor sale la recuperarea trecutului Bucovinei, analiza fenomenului identitar evreiesc din România secolelor XIX-XX sau a situației complexe din Republica Moldova. Lucrarea pe care o prezentăm aici abordează trecutul germanilor și evreilor din Basarabia din perspectiva politicii față de minorități în Rusia țaristă și în România Mare, autoarea făcând apel la numeroase izvoare editate și inedite din fondurile arhivistice și bibliotecile din Chișinău, Berlin, București, Marburg, Cernăuți, München. Volumul este structurat pe șase capitole (1. *Germanii și evreii basarabeni în istoriografie*; 2. *Geneza multietnicității în Basarabia țaristă*; 3. *Viața paralelă a etniilor în Basarabia anilor 1856-1918*; 4. *Basarabia sub stăpânirea românească 1918-1940*; 5. *Basarabia pe calea „omogenității” naționale*; 6. *Contactele dintre germani și evrei și eșuarea lor*) și câteva anexe (*Arhive*; *Bibliografie*; *Denumirile localităților – în patru limbi*; *Indice de nume*; *Documente*; *Planșa Basarabiei*), fiind rezultatul unui proiect de cercetare finanțat de guvernul german.

Din start cercetătoarea jalonează parametrii investigației sale. Din punct de vedere demografic, astăzi, în spațiul dintre Prut și Nistru, din totalul locuitorilor doar circa 1% sunt etnici germani și evrei, față de 10%, în anul 1930. Acest regres cantitativ este explicat de autoare prin strămutarea nemților, în 1940, în Germania și de uciderea în masă a evreilor în anii celui de-al Doilea Război Mondial. La aceste cauze se mai adaugă deportările etnicilor germani și evrei, în special înstăriți, în interiorul Uniunii Sovietice, în intervalul iulie 1940-iunie 1941, retragerea unui număr important de evrei pe teritoriul sovietic odată cu înaintarea armatelor germană și română peste râul Prut, din iulie 1941, dar și emigrarea nemților și evreilor din URSS, mai ales în anii 70-90 ai secolului XX.

Realizând un ambițios excurs istoriografic, Mariana Hausleitner pune în lumină realizările dar și, îndeosebi, punctele slabe sau ideile preconceptuate care se regăsesc în lucrările axate pe prezentarea trecutului Basarabiei și a comunităților etnice din această provincie. În finalul demersului istoriografic, cercetătoarea formulează un set de întrebări și ipoteze pe care își propune să le clarifice pe parcursul investigației sale.

În capitolul al II-lea, istoricul german prezintă, succint, trecutul teritoriului dintre Prut și Nistru și circumstanțele anexării sale de către Rusia țaristă. Extrem de binevenite sunt, pentru cititorul germanofon, explicațiile privind noțiunile „român”, „moldovean”, „Basarabia” și „Bugeac”. Pe baza unor date statistice și a informațiilor oferite de diverși autori români sau ruși, autoarea prezintă destul de detaliat procesul de colonizare a spațiului pruto-nistrean cu etnici bulgari, găgăuzi și germani, analizând apoi, cu aceeași obiectivitate, și chestiunea rușilor, evreilor, românilor și ucrainenilor.

În continuare, Mariana Hausleitner prezintă rezumativ reformele aplicate în Basarabia în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea, evidențiind inechitățile inerente în cadrul unei societăți care nu abandonase tradiția și mentalitatea favorizării unor categorii sociale sau etnice în detrimentul altora. Autoarea insistă, apoi, asupra dezvoltării comunității germane și a celei evreiești, în perioada 1856-1914, prezentând, cu lux de amănunte, provocările la care au fost supuși evreii de către extremiștii ruși sau chiar de către autoritățile țariste. Destul de sumar este examinată și evoluția bulgarilor, ucrainenilor și românilor până la declanșarea Primului război mondial. Un subcapitol este consacrat persecuțiilor la care au fost supuși intelectualii români, evrei și germani în anii 1914-1917. Autoarea subliniază implicațiile revoluției ruse din martie 1917 asupra fenomenului de emancipare a etniilor din Basarabia, conturând dimensiunea socială și cea națională a mișcărilor din provincie. Este relevant conflictul dintre bolșevici, care doreau o Rusie comunistă pe schelele celei țariste, și revoluționarii moldoveni, care urmăreau promovarea intereselor populației basarabene. Spre deosebire de majoritatea istoricilor români, Mariana Hausleitner consideră că unirea proclamată la 27 martie 1918 s-a datorat intervenției armatei române, Basarabia fiind „alipită” (*Anschluss*) Regatului României. Este analizat regimul instituit în provincie după unirea condiționată, evidențiindu-se unele abuzuri, precum și tensiunile ce s-au manifestat la nivelul elitelor grupurilor etnice, dar și atitudinea Radei ucrainene, ulterior a Ucrainei Sovietice, în chestiunea basarabeană. Aceasta din urmă este analizată în profunzime și în contextul dezbaterilor și hotărârilor adoptate la Conferința de Pace de la Paris.

Autoarea pune în lumină mișcările sociale din Basarabia interbelică, reflectând influența Uniunii Sovietice asupra menținerii tensiunilor pe malul drept al Nistrului.

Evoluția economică și viața partidelor sunt analizate detaliat prin prisma realităților sociale, a obiectivelor administrației române și a intereselor locuitorilor din provincie, prezentându-se un tablou complex al economicului și politicului Basarabiei interbelice. În ultimele două subcapitole, extrem de consistente și bine documentate, cercetătoarea evaluează cu o dexteritate aparte situația comunităților evreiască și germană între 1918 și 1940. Mariana Hausleitner reliefează formele de organizare ale evreilor și germanilor, modalitățile de colaborare cu instituțiile statului, obiectivele urmărite de organizațiile evreiești și germane, evoluția învățământului, culturii, sportului, dar și supravegherea acțiunilor acestor minorități de către organele Siguranței și Jandarmeriei. Lucrarea cuprinde și numeroase mărturii și informații privitoare la tensiunile interetnice, începând cu anul 1933, care au afectat negativ relațiile între comunitățile naționale din Basarabia.

Capitolul al V-lea se concentrează asupra evenimentelor care au marcat profund evoluția provinciei, dar și a întregii țări, odată cu declanșarea unui nou război mondial. Astfel, în urma unui acord sovieto-german, majoritatea covârșitoare a nemților basarabeni au fost evacuați în Germania, determinând practic dispariția elementului german în Basarabia (doar 1862 nemți se regăseau în ținut, în august 1941). Un capitol tragic în istoria spațiului pruto-nistean este reprezentat de masacrele și deportările în masă la care au fost supuși evreii în anii războiului mondial. În acest context, Mariana Hausleitner analizează detaliat politica guvernului Antonescu față de evrei, descrie deportările, discută cifrele deportaților incluse în lucrările de specialitate sau în rapoartele unor comisii care au investigat Holocaustul.

În ultimul capitol, autoarea meditează asupra inevitabilității, în contextul perioadei istorice date, eșecului dialogului interetnic în Basarabia anilor 1918-1940. Chiar dacă elemente ale conviețuirii și conlucrării amiabile se regăsesc cu prisosință de-a lungul anilor 1918-1932, odată cu radicalizarea opiniei publice în România, cu afirmarea mișcărilor de extremă dreapta în rândul românilor și germanilor basarabeni, după 1933 între grupurile etnice se ridică adevărate ziduri, ajungându-se, în multe cazuri, la ciocniri violente. Bine documentată, întemeiată pe cele mai noi realizări ale istoriografiei române, germane, ruse, lucrarea este o reușită prezentare a evoluției celor două comunități etnice din Basarabia sub două administrații diferite, contribuind astfel la o mai bună cunoaștere a trecutului unui teritoriu supus de prea multe ori provocărilor identitare.

Ștefan Purici

**Mitropolit Visarion Puiu, *Însemnări din viața mea*,
Iași, Editura Trinitas, 2004**

“Comemorațiile nu învie morții” spunea în vremea sa N. Iorga, și continua “ele scot din colțul lor de nemurire, unde arde înaintea lor numai lumina săracă a recunoașterii din partea celor puțini, chipurile mari ale trecutului și le aduc, în lumina făcliilor de pomenire înaintea atâtor care până atunci sau nu știau nimic despre acei oameni sau îi uitaseră”.

Printre chipurile mari ale istoriei neamului românesc în general și al istoriei Bisericii din Bucovina în special, un loc aparte îl ocupă mitropolitul Visarion Puiu, păstor și luptător, "călugăr ostaș" cum îl numea N. Iorga. Împlinirea în anul 2004 a 125 de ani de la naștere și 40 de ani de la moartea eruditului ierarh a fost prilejul unor manifestări științifice ce însoțeau slujbele de pomenire, dar și prilejul editării unei autobiografii care dă titlul volumului prezentat în aceste rânduri. Textul original a fost descoperit la Arhivele Naționale ale României și dat spre publicare la prestigioasa editură a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei - Editura Trinitas de către Dumitru Stavarache și Gheorghe Vasilescu.

Acest volum în procesul hotărât de reabilitare a memoriei sale, după ce în 2002 la Pașcani, locul de naștere a ilustrului ierarh, a fost publicat volumul Visarion Puiu, *Documente de pribegie(1944- 1963)*.

Mitropolitul Visarion Puiu, admirat și controversat, prețuit și prigonit, autoexilat în 1944 și condamnat la moarte în contumacie în 1945, prin tot ceea ce a făcut în îndelungata sa activitate pastorală s-a dovedit a fi o personalitate dinamică, complexă, ceea ce explică faptul că nu poate fi trecut cu vederea sau dat uitării, în acest sens înțelegând și actul din 25 septembrie 1990, când Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a anulat actul de caterisire, pronunțat în 1950, sub presiunea regimului din acea vreme.

Este semnificativă explicația pe care mitropolitul Visarion Puiu o dă în ceea ce privește scopul acestei lucrări "*spre a feri pe cei care ar dori să-mi cunoască vreodată viața de ierarh al Bisericii noastre ...de deduceri greșite, cum s-a întâmplat adesea pentru alții...știut fiind tuturor cât de mult ne place să ne răscolim trecutul, reflectând asupra clipelor plăcute, ca și a suferințelor din viață, dar memoria adesea scapă multe din ele și atunci poate fi ajutată de însemnări scrise*".

Partea întâi a lucrării prezintă date referitoare la primii ani de școală, activitatea în cadrul Episcopiei Romanului, la Academia teologică din Kiev, la Chișinău, la Curtea de Argeș, Hotin și Cernăuți, iar partea a doua este dedicată *Anexelor*. Din aceste anexe se detașează în mod special *Situația Fondului Bisericesc din Mitropolia Bucovinei în anul 1939*, cu date deosebit de importante pentru cunoașterea situației statistice a unei realități istorice *Fondul Bisericesc Ortodox din Bucovina*.

Datele cele mai puțin cunoscute de către obștea istoricilor și nu numai, sunt cuprinse în *Addenda*, date referitoare la anii exilului, date care au putut fi adunate la un loc din Biblioteca Română din Freiburg, Institutul "Don Calabria" din Verona, precum și din arhive personale ale unor familii stabilite în Italia, Elveția, Franța, date însoțite și de o listă completă a lucrărilor, studiilor și articolelor publicate, toate foarte folositoare pentru cel care ar dori să dedice cândva un studiu monografic *activității pastorale a unui ierarh român din prima jumătate a secolului trecut, un secol marcat de fenomenul secularizării, al ideologiilor totalitare și al violenței*. (+ Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Cuvânt înainte*).

Din cuprinsul acestei lucrări mai aflăm că de curând Biblioteca Mitropoliei Moldovei și Bucovinei din Iași deține arhiva personală a Mitropolitului Visarion, iar o parte din obiectele personale ale ilustrului ierarh sunt expuse în muzeul dedicat memoriei sale, organizat la Mănăstirea Neamțu, unde ar fi dorit să fie înmormântat. După

terminarea citirii acestei lucrări putem spune că “*învățăm din istorie ce ne ajută să sfințim timpul și să dobândim viață veșnică*”.

Vasile M. Demciuc

**Adrian Gabriel Lepădatu, *Mișcarea legionară: între mit și realitate*,
Chișinău, Editura Cartier Istoric, 2005, 384 p.**

Prefațată de profesorul universitar Anton Caragea, lucrarea autorului bucureștean Adrian Gabriel Lepădatu, apărută în capitala Republicii Moldova, se remarcă prin îndrăzneala cu care abordează o temă deja clasică: problema extremismului de dreapta românesc. Scrisă într-un stil partizan, lucrarea se înscrie între cărțile apărute după schimbările intervenite odată cu îndepărtarea barierelor ideologice impuse de regimul comunist. Fără să apeleze la documentele arhivistice sau la multe surse de epocă, lucrarea se vrea o istorie prolegionară, scrisă într-un limbaj concis, clar, cu toate lacunele de documentare de care dă dovadă. Trecând pe lângă unele inexactități referitoare la materialul factologic ca și peste interpretările părtinitoare, cartea intitulată *Mișcarea legionară: între mit și realitate* aduce la cunoștința cititorului și o problemă mai puțin cunoscută, aceea a exilului legionar de după cel de-al doilea război mondial. Menționăm că autorul nu este istoric de specialitate ceea ce explică lipsa analizei critice a unor izvoare.

Lucrarea debutează cu o necesară *Introducere* (p. 11-21) în care autorul încearcă să-și justifice demersul istoric pe care l-a abordat în manieră proprie. Urmează apoi o serie de capitole care, din păcate, nu sunt numerotate, și care ar putea fi împărțite în funcție de etapele istoriei Mișcării legionare. În ceea ce numim primul capitol, intitulat *Antisemitism și ortodoxie* (p. 22-76) sunt analizate originea etnică controversată a lui Corneliu Zelea Codreanu și primii pași ai acestuia în viața politică: activitatea în Garda Conștiinței Naționale și relațiile sale cu Constantin Pancu, cercurile studentești și „generația de la 22”, activitatea în Liga Apărării Național Creștine și procesul văcăreștenilor. Câteva pagini sunt consacrate conflictului C.Z. Codreanu-Constantin Mănciu, în lumina unui text mai puțin cunoscut – lucrarea Adelinei Mănciu, *Pentru adevăr*. O binevenită analiză este făcută originii antisemitismului românesc și a versiunii simpliste a identificării evreului cu agentul bolșevic. O comparație mai puțin reușită între concepția „moderată”, în opinia autorului, a lui Codreanu și antisemitismul virulent al lui A.C. Cuza sau N. Paulescu încheie capitolul de debut al cărții. Următoarele capitole *Legiunea Arhanghelul Mihail* (p. 77-101), *Garda de Fier* (p. 102-116), *Cazul Duca* (p. 117-149), *Cazul Stelescu* (p. 150-158), *Moța-Marin* (p. 159-186) aduc în discuție extrema dreaptă românească în anii democrației parlamentare. După prezentarea episodului mai puțin cunoscut al prezenței lui C. Z. Codreanu în Franța sunt analizate înființarea Legiunii, structura organizatorică, relațiile cu L.A.N.C. și A.C. Cuza și primele turnee propagandistice din sudul Moldovei, Transilvania și Basarabia. Urmează o serie de pagini dedicate primilor trei ani ai domniei lui Carol al II-lea și relațiile acestuia cu Mișcarea legionară. Interpretarea partizană a acestui episod lasă locul unor exagerări și greșeli. Neconvingător sunt prezentate și episodul incendiului de la Borșa, alegerile din anii 1931

și 1932 și pătrunderea lui Corneliu Codreanu în Parlament. Un capitol pune în discuție asasinarea primului ministru I.G. Duca și procesul care a urmat. Sunt analizate și alte evenimente din anii 1933-1934: marșul „echipei morții”, condusă de preotul Ion Dumitrescu-Borșa prin Oltenia, Banat și sudul Transilvaniei, participarea lui Moța la Congresul Facist de la Montreaux și apariția taberelor de muncă. E adusă în discuție și analizată, prea succint controversa privind stipendierea Mișcării legionare de către Germania nazistă. Anul 1936 și evenimentele sale, cum ar fi apariția cărții *Pentru Legionari*, este creionat în jurul asasinării lui Mihail Stelescu. Dintre diversele variante care au circulat prin epocă și cele preluate de istoriografie asupra raporturilor dintre Codreanu și Stelescu, autorul a preluat-o pe cea mai riscantă. Ultimul capitol menționat debutează cu portretele celor doi fruntași legionari căzuți în Spania, participarea acestora la războiul civil spaniol și funeraliile organizate în țară. Pagini importante sunt consacrate alegerilor din decembrie 1937, guvernării Goga-Cuza și instaurării regimului autoritar carlist, însă de pe poziții partizane.

Urmează trei capitole dedicate regimului autoritar carlist *Un proces stalinist* (p. 187-217), *Destinderea* (p. 218-240) și *Revoluția legionară* (p. 241-253). De la început este analizat procesul lui Corneliu Zelea Codreanu și asasinarea sa care, în opinia autorului, capătă proporții mitice, exagerate. Nu sunt reale nici paginile conflictului dintre rege și Mișcarea Legionară. Anul 1939 nu este unul al victoriilor Legiunii. Nu este explicată clar și convingător nici ascensiunea lui Horia Sima și nici reînvierea Legiunii din anul 1940. Acesta nu se datorează succeselor interne ale legionarilor rămași după decapitarea Legiunii, ci a presiunilor externe. Ușor exagerate sunt prezentate și evenimentele din vara anului 1940, insistând asupra rolului pe care l-a avut Horia Sima în reorganizarea Legiunii, rapturile teritoriale din iunie și august 1940, dezorientarea regelui și a cercurilor care gravitau în jurul lui ca și dizidențele și ruptura din sânul Mișcării legionare. Al treilea capitol examinează simplist venirea generalului Ion Antonescu și abdicarea regelui, exagerând rolul mișcării putsch-iste conduse de Sima în evenimentele de la Brașov, Constanța și București.

Capitolele următoare *Statul Național-Legionar* (p. 254-280) și *Rebeliunea legionară* (p. 281-312) se concentrează pe guvernarea dualistă Antonescu-Sima și pe evenimentele din 21-23 ianuarie 1941. Sunt prezentate instituțiile și organizațiile create de legionari în aceste luni, fundal pe care apar primele disensiuni dintre cei doi parteneri de guvernare, de la manifestația din 6 octombrie 1940 până la ruptura definitivă de după asasinatele din 27-29 noiembrie. Evenimentele din 21-23 ianuarie 1941 sunt analizate din perspectiva Mișcării legionare, aducând în discuție controversele privind masacrele antievreiești din timpul rebeliunii. De asemenea, sunt consacrate pagini primilor doi ani de exil a liderilor legionari, a raporturilor dintre aceștia și a relațiilor româno-germane privind situația legionarilor din lagărele germane.

Urmează o serie de capitole interesante care insistă asupra unor episoade mai puțin cunoscute din istoria Mișcării legionare: *Guvernul Național de la Viena* (p. 313-324), *Armata Națională* (p. 325-334), *Nurnberg și marele exil* (p. 335-339), *Legiunea în marele exil* (p. 340-345), *Începuturi de viață legionară în exil* (p. 346-354), *Presa și editurile legionare din exil* (p. 355-358), *Rezistența anticomunistă* (p. 359-366) și *Universul concentraționar românesc* (p. 367-374). Sunt investigate pe rând Guvernul

Național de la Viena din anii 1944-1945 și crearea Armatei Naționale, ruptura definitivă dintre partizanii lui Horia Sima și adversarii lor și ultimele încercări de a lupta împotriva noilor realități politice din România de după 23 august 1944. Un capitol interesant îl constituie poziția Tribunalului Internațional de la Nürnberg, care, conform unor surse legionare ar fi absolvit Mișcarea de orice „crimă de război”. Trei capitole prezintă exilul politic al legionarilor în diverse state europene, după al doilea război mondial, ca Germania de vest, Italia, Franța, Spania dar și S.U.A. sau Canada. Totodată, este prezentată activitatea exilului politic legionar împărțit între conferințe, comemorări, activități de demascare a regimului stalinist din România sau publicarea unei vaste literaturi legionare în străinătate. Sunt amintite organizațiile în care s-au încadrat diversele facțiuni legionare dar și cotidienele și materialele propagandistice (cărți, broșuri, edituri, biblioteci) unde au publicat legionarii din exil. Două capitole sunt dedicate situației legionarilor rămași în țară, de la pactul dintre Nicolae Pătrașcu cu comuniștii, arestarea celei mai mari părți a Legiunii, până la rezistența anticomunistă – cu poziția centrală ocupată de Ion Gavrilă-Ogăranu – universul concentraționar și dispariția liderilor Mișcării înainte și după 1964.

Ultimul capitol *Revoluția din 1989 și Mișcarea legionară* (p. 375-378) aduce în prim plan poziția lui Horia Sima, publicată în declarația *Pentru cunoașterea adevărului* față de schimbările survenite în România în 1989-1990, dar și organizațiile tardive de orientare legionară apărute acum, locul central fiind acordat Legiunii conduse de profesorul Șerban Suru. Concluzia, justă, a autorului este că „locul ei [Mișcarea legionară] este acum numai în istorie, cu toate bunele și relele sale, fără să mai trezească ură și atașament” (p. 378). Lucrarea conține și o *Bibliografie* împărțită tematic în: Literatură legionară, Scrieri de epocă, Colecții de Documente, Lucrări de specialitate, Memorialistică, Diverse și Publicații.

Demersul lui Adrian Gabriel Lepădatu este curajos, însă se împarte între reușite și neîmpliniri. Pe de o parte, el reușește să depisteze o serie de surse legionare din exterior, pe care le îmbină cu o serie de lucrări și documente aflate în țară. Totodată, reușește să scrie un material inedit prin abordare, depășind unele bariere ale analizei anterioare asupra problemei. Multe din episoadele narate în carte sunt puțin cunoscute. Pe de altă parte, lipsa unei analize critice a surselor folosite îl fac să cadă într-un partizanat evident. De multe ori se contrazice încercând să-și demonstreze teoriile. De exemplu vorbește de sprijinul acordat de Germania, participantă prin diplomații ei la funeraliile lui Moța și Marin, în timp ce la altă pagină demonstrează lipsa oricărei colaborări între naziști și legionari. Vorbind despre alegerile din decembrie 1937 autorul ne spune că au fost falsificate, în schimb la altă pagină vorbind de succesul legionar în respectivele alegeri ne sugerează că au fost cele mai curate din perioada interbelică. De multe ori sunt exagerate portretele pe care le face liderilor legionari, exemplul cel mai elocvent fiind cel al lui Horia Sima. De multe ori se încearcă cosmetizarea caracterului antisemit a Mișcării ceea ce este departe de a fi adevărat.

Trecând peste toate acestea, lucrarea este una interesantă, abordând cu curaj una din cele mai controversate teme din istoria noastră contemporană. Multă vreme Mișcarea legionară a fost pusă la index și amintită doar ca unul dintre cele mai negre exemple din

istoria noastră. Legiunea aparține istoriei și ar trebui analizată fără părtinire pentru a încheia polemica deschisă pe această temă după 1989.

Radu Florian Bruja

**Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*,
București, Editura Enciclopedică, 2004, 478 p.**

La 16 ani de la căderea totalitarismului comunist, parlamentarismul românesc este încă o istorie în „șantier”. Temele de istorie contemporană a României sunt tot mai diverse iar specialiștii se consacră unor interpretări din ce în ce mai variate. Studiarea democrației parlamentare din România în perioada interbelică nu face excepție de la regulă. Într-o perioadă în care parlamentarismul este pentru noi atât de cotidian, abordarea unui astfel de subiect este absolut necesară. După jumătatea de veac de totalitarism pe care România l-a străbătut, democrația parlamentară interbelică ar putea părea mirifică. În realitate, sistemul parlamentar românesc dintre cele două războaie suferea de o serie de defecte care i-au conferit un puternic caracter de autoritarism. Istoricul german de origine română, Hans-Christian Maner, abordează această problemă din prisma teoriei parlamentarismului occidental și american. Originar din Târnăveni (județul Mureș) H.Ch. Maner a studiat atât în Germania cât și în România. Doctor al Universităților din Mainz și Leipzig, Hans-Christian Maner este cercetător științific al unor instituții de prestigiu din Germania, specializat în istoria modernă și contemporană a Europei Est Centrale și de Sud Est.

Lucrarea analizată în paginile următoare, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, conține un *Cuvânt înainte* semnat de profesorul Florin Constantiniu, o *Prefață* și patru mari capitole.

Primul dintre ele *A. Introducere* este împărțit în *1. Sistemul parlamentar al României între democrație și regim autoritar. Câteva observații preliminare* (p. 7-8), *2. Schiță istoriografică* (p. 8-13), *3. Izvoarele documentare și situația lor* (p. 13-16) și *4. Problematică și baze metodologice* (p. 17-25). Capitolul al II-lea intitulat *B. România în ajunul proclamării lui Carol al II-lea ca rege* este divizat în două secțiuni *I. Bazele parlamentarismului românesc* cu subcapitolele *1. Caracteristici structurale ale sistemului până la sfârșitul primului război mondial* (p. 26-29) și *2. Sistemul parlamentar între transformare și continuitate* (p. 30-49), și *II. Raporturile de forțe în anii '20 – Partidele și Coroana (1922/26-1930)* (p. 49-53). Al treilea mare capitol, *C. Sistemul politic 1930-1940*, partea centrală a lucrării, este divizată în două mari secțiuni. Primul *I. Schimbarea raportului de forțe – Coroana și partidele* are trei subcapitole, fiecare divizat în mai multe teme: *1. Regele ca „actor” și „victimă”* (p. 54-83), *2. Ideologie și teorie – reflectare și proiectare a practicii politice* (p. 83-104), *3. Labilul compromis de guvernare (1933-1937/38)* (p. 104-203). Cel de-al doilea, care dă numele și cărții *II. Parlamentul (1930-1940) – unealtă a guvernului sau „arenă de luptă” a elitei politice?* este împărțit în următoarele secțiuni, de asemenea, fiecare fragmentat în mai multe subcapitole și teme: *1. Parlamentul în intervalul 1919-1933 – privire generală* (p. 204-

207), 2. *Compoziția socială a Parlamentului – 1934-1937* (p. 207-212), 3. *Cultura politică în Parlament* (p. 213-227), 4. *Activitatea cotidiană din Parlament – teme și dezbateri* (p. 227-379) și *Noul Parlament în „noul regim” (1939-1940) – O încercare nereușită de reformă* (p. 380-389). Analiza parlamentarismului românesc se încheie cu capitolul D. *Epilog. Rezumat și considerații finale. Parlamentarismul românesc în context european* (p.390-410). Lucrarea mai conține o listă de *Abrevieri* (p. 411-412), o impresionantă *Bibliografie* (p. 413-467), împărțită tematic în 1. *Izvoare nepublicate* (p. 413-415), 2. *Izvoare publicate, Reviste și ziare, Memorii publicate, amintiri și cuvântări* (p. 415-422) și 3. *Literatură* (p. 422-467) și un *Indice de nume de persoane* (p. 469-477).

În debutul cărții sale, cercetătorul german pleacă de la o comparație a democrației românești din perioada interbelică și cea postdecembristă, arătând, cu surse occidentale lipsurile pe care regimul democrației parlamentare din România le-a avut în anii 30 ca și în prezent. În 2. *Schiță istoriografică* este prezentată contribuția adusă de cercetătorii din România la cunoașterea vieții politice interbelice din țară, arătând constrângerile la care au fost supuși istoricii români aplecați asupra perioadei respective, indicațiile date de liderii regimului comunist în studierea partidelor politice din România interbelică dar și dificultățile avute de cercetătorii străini de a se informa direct din sursele românești. De asemenea, sunt prezentate liniile directoare pe care istoriografia postdecembristă le-a trasat în cercetarea epocii interbelice. În 3. *Izvoarele documentare și situația lor* aprecierile referitoare la sursele arhivistice bogate analizate de autor aduc în evidență clar contribuția reală a autorului la dezvoltarea temei. În 4. *Problematică și baze metodologice* pune pe tapet problemele de bază ale României interbelice cu accent pe relația din cadrul triumghiului de putere Suveran-Guvern-Parlament. Prezentând seria de teorii asupra sensurilor parlamentarismului, autorul consideră că criza sistemului parlamentar nu trebuie ruptă de criza sistemului politic: „nu trebuie să i se ceară Parlamentului să fie mai bun decât poporul” (p.24). De asemenea, vorbind de criza sistemului parlamentar din România, leagă deceniul patru de cel anterior, la care face trimitere în repetate rânduri.

În debutul capitolului al II-lea *România în ajunul proclamării lui Carol al II-lea ca rege* examinează începutul istoriei democrației românești cu analiza Constituției de la 1866 și a condițiilor în care a apărut și a evoluat sistemul parlamentar din România modernă. Capitolul 2. *Sistemul parlamentar între transformare și continuitate* începe cu o prezentare a textului fundamental de la 1923 reliefând însă că el „conținea deja dispoziții îndreptate împotriva caracterului democratic al Constituției și care, în cele din urmă avea să ducă la anularea lor”, istoricul german referindu-se la legile privitoare la libertatea presei și la articolul 128 prin care se reglementa instituirea stării de asediu (p. 33). Câteva pagini sunt consacrate legii electorale din 26 martie 1926 care, opina autorul „întărea impresia lăsată de Constituție că o caracteristică importantă a sistemului politic din România în perioada interbelică era hegemonia aproape nelimitată a Executivului” (p. 36). Capitolul se încheie cu o scurtă prezentare a partidelor politice insistând pe partidele liberal și național-țărănist, a mișcărilor politice, a dizidențelor și a ascensiunii partidelor de extremă dreapta.

În cel de-al doilea capitol II. *Raporturile de forțe în anii 20 – Partidele și Coroana (1922/26-1930)*. *Privire de ansamblu* analizează situația României în vremea

regenței și revenirea prințului Carol în țară, proclamarea acestuia ca rege și a ecoului avut de acest moment în plan internațional.

Partea a III-a, *Sistemul politic 1930-1940*, cea mai amplă, structurată în două mari secțiuni, fiecare cu mai multe subcapitole debutează cu *I. Schimbarea raporturilor de forțe – Coroana și partidele* are ca prim titlu *I. Regele ca „actor” și „victimă”*. În debut autorul face o scurtă analiză a primilor doi ani de domnie a regelui Carol al II-lea insistând asupra relațiilor acestuia cu Iuliu Maniu. El opinează că „ruptura dintre Maniu și Carol nu avea la bază conflictul dintre forțele democratice și cele nedemocratice, acesta era mai degrabă tocmai urmarea ciocnirii unor opinii autoritare diferite” (p. 57). Un subtitlu este dedicat „guvernului de uniune națională” Iorga-Argetoianu, a ecoului acestui cabinet în străinătate și a intențiilor suveranului de a instaura un regim „peste partide”. În câteva pagini sunt prezentate concepțiile politice și sociale ale regelui, istoricul german optând pentru un suveran actor implicat nu numai în problemele politicii de stat cât și în cele sociale, exemplificând prin contribuția regelui la asanarea moravurilor, la dezvoltarea bazei tehnico-materiale a lumii rurale, la promovarea culturii. Autorul refuză să acorde lui Carol imaginea unui rege dictator, insistând mult pe declarațiile, cuvântările și memoriile suveranului și concluzionând că acesta avea rețineri în a prelua puterea absolută. Un subcapitol este consacrat și camarilei, a raporturilor dintre Elena Lupescu sau alți membri ai camarilei cu regele dar și a nemulțumirilor față de acest grup de influență, exemplificând prin „cazul Gh. Forțu”.

Capitolul 2. *Ideologie și teorie – reflectare și proiectare a practicii politice* debutează cu câteva concepții care atacau parlamentarismul și propuneau un model de stat, naționalist și autoritar, autorii la care apelează fiind Constantin Rădulescu-Motru, Pamfil Șeicaru și Nichifor Crainic. Sunt dedicate pagini și ideilor promovate de Nae Ionescu dar și de tânăra generație de intelectuali ca E. Cioran, C. Noica, M. Eliade sau M. Polihroniade. De pe poziții de stânga, Mihail Ralea și Tudor Teodorescu-Braniște sunt prezentați cu propriile concepții asupra democrației și a viitorului acestuia. Sub titlul 2.4. *Perceperea transformării politice prin conceptul istoric de Transformare* Hans-Christian Maner face o analiză semnalelor și mesajelor primite în anii '30 de rege de la diverși cetățeni ai țării și care, în majoritate propun desființarea parlamentarismului și preluarea puterii depline de către suveran. Iată cum se adresează un tâmplar unui deputat: „aici, la dv. Se vorbește mult, dar am impresia că trei zile umplute cu vorbărie [...] fac mai puțin decât fac eu într-o zi” (p. 101). Un altul, mult mai tranșant, îi scria regelui: „Nu avem nevoie de Cameră și de Senat, ci doar de 10-20 persoane capabile și de Maiestatea Voastră” (p. 103).

Capitolul 3. *Labilul compromis de guvernare (1933-1937/38)* analizează reconfigurările politice ale anului 1933, conjunctura în care a fost adus la guvernare P.N.L., îi face un reușit portret liderului formațiunii liberale, I.G. Duca, programul liberal de guvernare și alegerile din decembrie 1933. Autorul analizează și împrejurările, dar mai ales consecințele asasinării primului ministru liberal I.G. Duca concluzionând că asasinatul „poate fi considerat o premisă îndepărtată a loviturii de stat comise în februarie 1938” (p. 112). Totodată sunt analizate conjunctura numirii lui Gh. Tătărescu în funcția de prim ministru. După o scurtă prezentare a personalității și ideilor politice ale lui Tătărescu, istoricul german trece la analiza primelor măsuri luate de guvernul liberal,

amintind de decretele care limitau libertățile civice, consecință a asasinatului dar și relației pe care Tătărescu înțelegea să o aibă cu Parlamentul.

Un subtitlu 3.5. *Eșuarea atentatului și loviturii de stat din 1934* îi oferă autorului posibilitatea de a demonstra raporturile regelui cu armata și implicarea sa din ce în ce mai activă în lupta pentru puterea deplină în urma căreia atât partidele cât și legislativul suferă o pierdere de teren. O analiză este dedicată partidelor politice în anii 1934-1935 surprinzând disensiunile dintre tătărăscani, liberalii din jurul lui Dinu Brătianu dar și tinerii georgiști; din sânul țărăniștilor scindați între vaidiști și partizanii lui Maniu, încercările de fuziune cu iunioniștii și lupiștii, apariția Frontului Românesc, a Partidului Național Creștin și a Partidului Totul pentru Țară. De asemenea, face observații asupra remanierilor guvernamentale dese, poziției guvernului față de partidele de extremă dreapta și P.N.Ț. Raporturile dintre putere și opoziție ca și cele dintre diversele partide sunt analizate prin prisma apariției gărzilor de partid „confruntarea pașnică de idei amenințând să degenereze într-o luptă fățișă” (p. 178).

Autorul opinează că anul 1937 a debutat printr-o luptă „orizontală pentru putere între mai multe partide de opoziție” și o luptă „verticală între forțele de opoziție și guvern” (p. 181). Este surprinsă și schimbarea atitudinii regelui față de Mișcarea Legionară după refuzul lui Codreanu de a-i preda regelui conducerea Mișcării. Hans-Christian Maner surprinde cu finețe agitația vieții politice din timpul campaniei electorale din 1937, negocierile dintre partide sau încercările regelui de a găsi o formulă convenabilă de guvern. La sugestia lui C. Argetoianu, crede autorul, regele a luat în calcul un vechi deziderat: cel al guvernării personale. Sunt surprinse și rațiunile numirii guvernului Goga-Cuza și avaturile acestei guvernări.

În ultimul subtitlu a părții a doua istoricul german demonstrează cu numeroase surse că lovitura de stat din 10/11 februarie 1938 nu este rezultatul exclusiv al regelui. Carol al II-lea profită de o serie de factori interni și externi dar acționează și la sugestia unei pleiade de personalități politice în frunte cu Armand Călinescu, Argetoianu, Iorga. Mai mult, el nu vede o ruptură profundă între perioada 1930 și cei doi ani de regim autoritar carlist, prăpastia fiind între anii 1930-1940 și regimurile care au urmat.

Al doilea capitol II. *Parlamentul (1930-1940) – unealtă a guvernului sau „arenă de luptă” a elitei politice?* debutează cu o scurtă analiză a sistemul parlamentar din anii 20, a raporturilor executiv-legislativ și a dependenței Parlamentului de Guvern. 2. *Compoziția socială a Parlamentului – 1934-1937* este surprinsă și cu ajutorul unor tabele, compoziția pe vârste, pe profesii, (cea mai mare pondere având-o avocații și proprietarii funciari), dar și sub aspectul instruirii parlamentarilor. Un aspect interesant, identificat de Hans-Christian Maner este faptul că între legislativele liberale și cele țărăniști nu existau diferențe sub raportul profesiilor parlamentarilor ceea ce dovedește că „n-a avut loc un transfer de putere de la o clasă la alta”(p.212) în urma schimbărilor de Guvern.

Capitolul 3. *Cultura politică în Parlament* începe cu câteva date teoretice despre regulamentul celor două camere care trebuia deopotrivă „să împiedice majoritatea de a degrada Parlamentul făcând din el un automat de vot și totodată să împiedice opoziția de a-l lăsa să degenereze devenind un simplu local de pălăvrăgeală” (p. 213); sunt prezentate și prevederile privind aplicarea Regulamentelor dar și modalitățile de încălcare a

acestora: dezbaterile bugetului de stat sau atitudinea unor parlamentari, exemplificat fiind cazul național-creștinului Nichifor Robu care a depășit în repetate rânduri litera regulamentului.

4. *Activitatea cotidiană din Parlament – teme de dezbatere* este o analiză teoretică asupra unor concepții contrare democrației parlamentare. Completând un capitol anterior, autorul pune parlamentarismul în luptă cu o serie de teorii formulate de liberali, țărâniști dar și de corporatistul Manoilescu sau reprezentanții unor partide radicale: Partidul Național Agrar sau L.A.N.C./P.N.C. Între dezbaterile din Parlament, autorul se oprește la lupta dintre guvernării liberali și opoziție pe problema extremismului din România și pericolul pe care l-a reprezentat pentru autoritățile de stat.

În subcapitolul 4.3. *Diacronia politicii sociale, financiare și economice* autorul expune realitățile unei țări relativ înapoiate, cu mental colectiv distinct, atitudini extrem de diverse, cu rata analfabetismului și instruirii scăzute, cu superstiții și exaltări religioase, cazul „minunii de la Maglavit” având ecou în Parlament. Este analizată și dezbaterile din jurul unor chestiuni economice, ca legea bugetului sau taxele și impozitele impuse populației, legile privind lichidarea datoriilor din agricultură sau legislația agrară intervenționistă. Dezbaterile parlamentare au relevat și preocuparea guvernului pentru dezvoltarea industriei și crearea unor organisme, precum Consiliul Superior Economic, văzut de opoziția parlamentară „nu numai un semn al unui nou sistem economic, ci și al unui nou sistem politic” (p. 283). H.Ch. Maner examinează și corupția sistemului democrației parlamentare prin cazuri ca Afacerea Skoda sau Grosz-Cagero opinând că și aceste probleme au dus la erodarea fragilei democrații românești. Autorul conchide că și politica față de minorități a partidelor de la guvernare indică fragilitatea sistemului democratic din România. În subcapitolul 4.6. *Strategii de soluționare politic constituțională – reforma, regresul și experimentul* autorul analizează câteva încercări de reformare a societății românești, ca legislația administrativă, textul constituțional sau legea electorală prin prisma conflictelor putere/opoziție pe care acestea le-au generat.

În final istoricul german se consacră și altor tare a democrației parlamentare: starea de asediu ca o „chintesență a expresiei crizei politice” și o „constantă a practicii guvernamentale” (p. 342). Starea de asediu a însoțit toate guvernările de la Alexandru Averescu în 1920 până la prelungirea ei de patru ori în timpul guvernului Gh. Tătărescu. Un deputat declara: „în Austria, după asasinarea cancelarului Dollfuss sau în Iugoslavia, după atentatul împotriva regelui Alexandru, starea excepțională a fost ridicată după o săptămână” (p. 356) în timp ce în România devenise o normalitate. Câteva pagini sunt dedicate aplicării cenzurii, a modalităților prin care autoritățile centrale sau locale o manevrau și repercusiunii asupra vieții politice aduse de cenzură. Dificultățile cu care s-a confruntat legislativul român în anii 30 au fost sporite de legile privind apărarea ordinii în stat și de practica guvernării prin decrete legi ceea ce a dus la discreditarea gravă a instituției parlamentare. Aceste lucruri îl fac pe Hans-Christian Maner să conchidă că „sistemul autoritar ca singură cale de ieșire din această dilemă devenea din ce în ce mai plauzibil” (p. 380).

În ultimul capitol 5. *Noul Parlament în „noul regim” (1938-1940) – O încercare eșuată de reformă* Maner face un raport asupra structurii legislativului din anii regimului autoritar carlist, evidențiind caracterul corporatismului acestuia, în ciuda faptului că 62%

dintre senatori mai avuseseră cel puțin un mandat. Autorul analizează asemănările și deosebirile dintre legislativul F.R.N. și cele anterioare, concluzionând, just că, deși s-a instituționalizat o practică întâlnită și în trecut, rolul Parlamentului s-a diminuat în favoarea executivului.

D. Epilog. Rezumat și considerații finale. *Parlamentarismul românesc în context european* este intitulat capitolul concluziilor lucrării. Reforma legii electorale, sistemul de votare, fraudele electorale, starea de asediu, cenzura, decăderea morală a clasei politice, influența camarilei asupra regelui, pericolul extremismului de dreapta sunt doar câteva din tarele democrației românești identificate de istoricul german. Acestea, bine justificate și argumentate l-au făcut să tragă concluzia că în România epocii, sistemul democrației parlamentare era unul formal cu o puternică tentă autoritară. H. Ch. Maner nu își încheie demersul decât după ce face și o comparație între democrația din România și cea din statele din jur. De exemplu, Polonia și statele baltice au avut un sistem parlamentar superior celui românesc înainte de a trece la autoritarism. În Austria și Cehoslovacia, deși nu au părăsit democrația au avut un parlamentarism bine definit înainte de 1933 când rolul legislativului a fost diminuat de executiv. În schimb, autorul include România, cu evidente asemănări, între Iugoslavia și Bulgaria, state cu o monarhie constituțională și nu una parlamentară. Demonstrația lui Hans-Christian Maner este bine argumentată, clară și convingătoare. În spatele lucrării avem un istoric cu laboratorul științific bine întocmit. Ideile sale sunt relativ noi pentru istoriografia românească iar demersul este absolut necesar. Analizând detașat un subiect încă nestudiat pe deplin, Hans-Christian Maner atrage atenția asupra precarității sistemului democrației parlamentare din România în anii 30 și oferă un exemplu și pentru prezent.

Radu Florian Bruja

Serge Cordellier, Élisabeth Poisson (concepție și coordonare editorială), *Națiuni și naționalisme*, traducere: Brândușa Prelipceanu, Postfață: Mirela-Lumița Murgescu, București, Editura Corint, 2002, 182 p.

Paradoxul lumii contemporane în planul afirmării identităților și solidarităților este reliefat inclusiv de viziunea pluridimensională a conceptului circumscris termenului “național”, determinată de înțelegerea, percepția sa rațională, pe de o parte, respectiv de valorizarea afectivă, de altă parte. Oscilând între cele două tendințe diametral opuse – susținerea, fără rezerve, a valorilor încorporate de statul național, văzut drept cadrul ideal, prestabilit, organic al desfășurării acțiunilor umane, respectiv, în cealaltă optică, considerarea statului-națiune ca fiind anacronică, depășită de cerințele postmoderne ale unei lumi ce evoluează – un alt paradox - fie spre o integrare superioară, supra-națională, fie spre fărâmițare, tribalism, regionalizare – orice temă legată de abordarea fenomenului național nu poate lăsa indiferent pe nimeni, o anume abordare stârnind adeziune și contrariind în același timp.

Controverse fundamentale se regăsesc în analizele contemporane privind “națiunea” și “naționalismul”. Este acesta din urmă noua religie secularizantă a lumii

moderne, cum îl definea Georg L. Mosse? E naționalismul o ideologie politică, seculară, practică și optimistă, după formularea unuia dintre cei mai cunoscuți istorici ai domeniului, Anthony D. Smith? Sau este o mișcare politică, specifică modernității, care a încercat să pună de acord națiunea și statul într-un raport considerat organic (a se vedea în acest sens explicațiile unor John Breuilly, John Plamenatz, Eugene Kamenka)?

Alte întrebări, la fel de pasionante, se referă la caracterul esențialmente modern al națiunii (Ernest Gellner, de pildă) sau la concepția organicistă a unei legături inextricabile între etnie și națiune, conducând, astfel, departe în trecut, spre originile națiunilor moderne. Este valabilă dihotomia, puternic conturată în secolul al XIX-lea, în percepția națiunii ca o creație voluntară, contractualistă a modernității (națiunea politică, descrisă de Ernest Renan și de școala franceză) sau în înțelegerea organicistă, bazată pe etnie, limbă, cultură (națiunea culturală, conturată în spațiul german)?

Am sugerat, succint, câteva dintre principalele probleme pe care le ridică studierea ideii naționale. Apărute, în ediția franceză, în capitala Franței, la celebra Éditions La Découverte, în 1995, studiile și articolele reunite în volumul de față, publicat în colecția *Geopolitică și geostrategie* a Editurii Corint, sunt o dovadă peremptorie a multiplelor probleme ridicate de tratarea fenomenului național și a răspunsurilor variate, care pot fi validate de comunitatea științifică.

După prezentarea autorilor studiilor și articolelor cuprinse în volum (pp. 5-8), în al său *Cuvânt înainte*, Serge Cordellier atrage atenția asupra evoluției ideii naționale și avertizează asupra pericolului confundării naționalismului cu problemele generate de realitățile complexe ale lumii contemporane, riscând astfel să nu înțelegem nici fenomenul național, nici complexitatea și avatarurile lumii în care trăim (pp. 9-10).

Cartea, compusă din studii și articole, este structurată în trei secțiuni. Prima dintre ele, cuprinzând șase studii, grupate sub titlul *Gândirea despre națiune și naționalism*, cu abordări teoretice, evidențiind opinii diverse asupra națiunii, naționalismului, statului-națiune, ideologiei acestuia, raporturilor majoritate-minoritate, naționalitate-cetățenie, ș.a., este cea mai importantă (pp. 11-70). Secțiunea a doua, *Configurații și reprezentări* (pp. 71-130) invită la o cunoaștere concretă a identității etnice și/ sau naționale a diferitor popoare, de pe toate continentele este o mărturie a puterii mitogenetice a naționalismului. Reacțiile analizate permit înțelegerea dinamismului fenomenului național și avertizează asupra exceselor pe care adeziunea, fără limite, la ceea ce Benedict Anderson numea, printr-o magistrală formulă, “comunități imaginate” (“imagined communities”), le provoacă. Cele zece studii, tratând despre etnicitate și identitate în Africa, naționalism în America Latină, mitul național arab, raportarea sârbilor, croaților și musulmanilor la statul-națiune, tragedia etnică din Africa, generată de războiul sângeros dintre populațiile hutu și tutsi, conflictele din spațiul caucazian sau situația identității naționale la francezi, japonezi și sud-africani, permit o rapidă trecere în revistă a gravității problemei naționale. În sfârșit, cea de-a treia secțiune, intitulată *Documente* (pp. 131-160), cuprinde zece fragmente din operele unor autori recunoscuți pentru competențele lor în problema abordată, fiind un decupaj sugestiv al întrepătrunderilor ideii naționale cu chestiunile de ordin politic, de drept internațional și social-culturale.

Extrem de folositoare, *Bibliografia generală* (pp. 161-167) permite o cunoaștere a lucrărilor reprezentative despre națiuni și naționalism. Este urmată de un Index (pp. 168-176) care facilitează consultarea problemelor abordate. Cartea se încheie cu o *Postfață* a Mirelei-Luminița Murgescu, bună cunoscătoare a problemei, care, în câteva pagini, prezintă controversile principale ale istoriografiei naționalismului și invită la o lectură, fără prejudecăți, a acestei cărți.

Volumul, la scrierea căruia au contribuit istorici, sociologi, politologi, filosofi, reușește, prin abordările diferite, să fie o abordare multidisciplinară a unei teme, care, prin importanța sa în contemporaneitate, nu poate fi doar apanajul istoricilor. O cercetare accesibilă și succintă, în studii relativ scurte, cu o mare varietate de opinii, capabilă să ofere o dare de seamă asupra stadiului actual al discuțiilor despre naționalism. Contribuția unor autori de origini etnice diferite, proveniți din Europa de Vest și de Est, dar și de pe alte continente (Africa sau Asia), chiar dacă reuniți în cadrul unor prestigioase instituții științifice din Franța, este o garanție a diversității și complementarității diverselor sensuri ale naționalismului în colțuri diferite ale lumii.

Efortul de conceptualizare și de lămurire a terminologiei, specific primei secțiuni, este lăudabil, cu atât mai mult cu cât sunt încorporate cele mai noi referințe pe plan mondial. Dezbaterile teoretice sunt însă fundamentate – și acesta este un lucru esențial – pe fenomenele istorice, pe procesele specifice desfășurate în epoca modernă, pe o înțelegere diacronică și sincronică a ideii naționale. O mențiune aparte se cuvine poate pentru studiul lui Gil Delannoi, *Naționalismul și cataliza ideologică* (pp. 35-43), în care se pronunță pentru deosebirea structurală dintre naționalism și alte curente ideologice și politice ale lumii moderne, cum ar fi liberalismul sau socialismul, întrucât naționalismul este “un hibrid rezultat din amestecul cu alte categorii ideologice” (p. 37).

Volumul acesta, prin detașarea etică de pasiunile pe care o atare problemă este susceptibilă a le trezi, prin echilibrul și maniera pozitivă, științifică de tratare a subiectelor, reprezintă o contribuție valoroasă la cunoașterea aspectelor diferite ale unei problematici complexe. Este o dovadă de exigență, ce sugerează necesitatea abordării raționale a trecutului și prezentului, a raportului național/ universal, a problemei alterității apropiate (“străinul” de aproape, marginalul, minoritarul) sau mai depărtate (*celălalt* din afara granițelor statului).

Fără îndoială, lucrarea aceasta colectivă are și minusuri, inerente, dacă ne gândim la multitudinea autorilor cuprinși și a opiniilor exprimate. Unele probleme sunt reluate, repetate, explicate într-o manieră diferită. Terminologia suferă și ea, datorită raportării diferite la aceleași concepte. Metodologia folosită este diferită, după cum diferite sunt cerințele specifice disciplinelor de pe poziția cărora autorii operează, a instrumentarului diferit al istoriei, sociologiei, filosofiei, antropologiei sau politologiei.

Dar tocmai acest caleidoscop, cu fețe diverse, în care se reflectă aceeași problemă, poate fi, în același timp, o aspirație spre veracitate și o garanție a înțelegerii subtile și profunde a fenomenului național. Efortul însuși al coordonatorilor de a prezenta coerent, într-o înlănțuire logică, tematica abordată, conduce spre o sinteză ce reflectă stadiul actual al dezbaterilor pe tema națiunii și a naționalismului din spațiul francez, într-o manieră extrem de accesibilă. Pe scurt, un demers intelectual deloc lipsit de interes.

Dinu Balan

INDICE

A

Adamclisi – 289
Adamescu, Gheorghe – 88, 91
Adămoaia – 56
Adâncata – 56, 60, 61
Adjudul Vechi – 35
Adreasfalva – 125, 129, 137
Agapi, Aurora – 134
Agapia – 76
Agarici, Victoria – 155
Agrișan, Toader – 189
Aiud – 184-186, 188, 224
Akermann – 78
Alba-Iulia – 166
Alboreanu, Enache – 88
Albu, Corneliu – 115
Alecsandri, Vasile – 323
Alexandrovici, Eughenia – 136
Alexandru (regele Iugoslaviei) – 337
Alexandru al II-lea (țar) – 324
Alexandru al III-lea (țar) – 324
Alexandru cel Bun – 56
Alexandru Macedon – 199
Alexianu, Marius – 314
Al-Preutesei, Alex. – 142
Ana (soția Meșterului Manole) – 273
Ancel, Jean – 113, 158
Anderson, A. – 97
Anderson, Benedict – 101, 102, 105, 110, 113, 115, 339
Andoni, Minodor – 134
Andreescu, Gabriel – 113
Andrei, Petre – 99
Andreiașciuc, Grigore – 169
Andrievici Silvestru Morariu – 295
Andrievici, Onofrei – 132
Andronache, Aspazia – 296
Andruhovici, Ioan – 133
Angelescu, Constantin – 164, 165
Angelescu, Adrian – 88
Angelescu, Gheorghe – 266
Anghelina (călugărița) – 67
Antohe, Ion – 192
Antonescu, Ion – 153, 154, 158, 298, 331

Antonescu, Mihai – 154
Apetrei, Partenie – 88
Apowi – 272, 275
Arbore – 54, 55, 56
Arbore, Luca – 56
Argel – 56, 180, 182, 183
Argetoianu, Constanța – 250, 251, 255, 331, 332
Argetoianu, Constantin – 249, 251-258, 336
Argetoianu, Costache – 250
Argetoianu, Ioana Maria Elena – 253
Argetoianu, Ion – 250, 253
Arghezi – 246
Ariès, Philippe – 321
Aritonovici Iosif – 68
Arsura – 40
Arvinte, Vasile – 106
Asachi, Gheorghe – 77, 78, 80, 82, 83, 87-90
Aßmann, Ludwig – 133
Astner, Michael – 156
Atachi (localitate) – 154, 155
Atena – 261
Aurite, Victor – 132
Auslander, Rose – 281, 284, 285
Avădaniei, M. I. – 87
Averescu, Alexandru – 161, 163, 166, 167, 228, 229, 254, 258, 337
Axelrad, Chaim – 152

B

Băbiceani – 239
Bacău – 36, 42, 83, 187, 236
Bacovia – 246
Bădăluță, Carmen – 243
Bădăraș, Gabriel – 86, 89, 90
Bădeliță, George – 131
Bădeliță, Titus – 132
Bădeliță, Veronica – 132
Bădeuți – 56, 63, 124, 129, 296
Bad-Shun, Israel – 147
Bahrin, Dragoș – 88
Baia – 56
Baia Sprie – 186

-
- Băiceni – 36, 37, 38
 Baineț – 56
 Băișești – 56
 Bălăceana – 56, 126, 137
 Balan, Dinu – 322, 323, 340
 Bălan, Ioanichie – 266, 267
 Bălan, Mihail – 273
 Bălan, Nicolae – 261
 Bălan, Teodor – 50, 233, 241, 269, 270
 Bălcăuți – 56
 Bălcescu, Nicolae – 98, 99, 110, 111, 224
 Balibar, E. – 110
 Bălinești – 54, 55, 56
 Balintescu, Vasile – 141
 Balș, Lupu – 64
 Balș, Safta – 64
 Bălți – 326
 Bandera, Stepan – 182
 Băneasa – 40
 Bănești – 56
 Bănila pe Siret – 181
 Banu, Florian – 192
 Băradău, Gabriel – 108
 Baranga Hudești – 36, 38
 Bărăști – 56
 Barbier, Johann – 140
 Bărbîntă, Leon – 185
 Barbovski – 67
 Bârlad – 36, 37, 40, 75, 80
 Bârnoaia, Ionuț – 3
 Barnovschi, Miron – 59
 Bărnăuș, Simion – 224
 Barruel (abate) – 100
 Barth, Fredrik – 94, 107
 Bartoi, Axinte – 189
 Bărtoi, Elena – 139
 Basarab, Matei – 87
 Bașotă, Andrei – 60
 Bătă, Ovidiu – 296
 Baumgarten, Rosa – 133
 Baumunk, Jacob – 135
 Baumunk, Philipp – 135
 Baying, Karl – 141
 Beauregard, Costa – 267
 Beck, Adalbert – 274
 Beck, Emilia – 274
 Beck, Erich – 269-278
 Beck, Ursula – 269, 273
 Becker, Mani – 151
 Beda, Venerabilul – 96
 Beguni, Mirela – 71
 Bejan, Dionisie – 121
 Bejenaru, Luminița – 10
 Bejinariu, Petru – 295, 296
 Belhăuți – 240
 Benea, Toader – 185
 Benjamin, Lya – 158
 Berariu, Elena – 138
 Berariu, George – 139
 Berchișești – 56
 Bercovici, Moise – 164
 Berești – 36, 40, 56
 Berghe, Pierre van den – 95, 108
 Berhang, Johann – 141
 Berhang, Mathilde – 142
 Berindei, Dan – 107, 110, 113
 Berlin – 261, 326
 Bernaczek, Anna – 131
 Bernstein, Serge – 112
 Bespalko, Elisabeth – 132
 Bianu, Ion – 245
 Bibesco – 253
 Biborosch, Josefina – 131
 Bickel, Moses – 133
 Bickel, Schlomo – 165
 Biedermann, Marie – 139
 Biedrzycki, Emil – 243-247
 Bielawski, Maciej P. – 266
 Bilca – 56, 125, 130
 Bilobram, Marie Hel. – 140
 Bines, Carol – 158
 Birnbaum, Laura – 133
 Blaga – 246
 Blănaru Grigor – 185
 Blănaru, Crăciun – 185
 Blănaru, Gheorghe – 185
 Blănaru, Vasile (Cezar Flamură) – 184, 185, 192
 Blum, Isac – 151
 Boambă, Valentina – 256
 Boar, Liviu – 174
 Boca, Emilian – 137
 Bocance, Nichifor – 135
 Bocancea, Meletie – 140
 Bochmann, Klaus – 106
 Bogata – 56
 Bogdan al III-lea – 65, 67, 206
 Bogdan Vodă – 65
 Bogdan, Ioan – 48, 238, 241
 Bogdan, N. – 251
 Bogdănești – 36, 57
 Boghean, Atanasie – 131
 Boghian, Dumitru – 3, 9, 10
 Bogus – 239

-
- Bogza Irimie, Rodica – 106
 Bohatyretz – 160
 Boia, Lucian – 103, 106, 112, 113, 115
 Boicu, Leonid – 108
 Bojinca, Damaschin – 80
 Bolenbach, Adolf – 131
 Bolliac, C. – 98
 Bolocan, Ioan – 136
 Bondar, Dimitrie – 141
 Bonte, Pierre – 107
 Boroaia – 57, 61
 Borosan, Pintilei – 140, 142
 Boroșneul Mare – 184
 Borșa – 330
 Bortă, Loredana – 243
 Bosanci – 57, 126, 137, 138, 180, 188, 190
 Bosie – 62
 Botești – 57
 Botezat, Aglaia – 139
 Botezat, Elena – 137
 Botezat, Eugen – 142, 160
 Botezat, Maria – 142
 Botezat, Nicu – 143
 Botezatu, Dan – 313
 Botoșana – 37, 57
 Botoșani – 61, 80, 184, 185, 195, 196, 202, 203, 236, 312, 313
 Botoșănița – 57
 Bourguignon, F. – 117
 Brădățan, Minodora – 140
 Brădățel – 57
 Braha, Sophie – 129
 Braha, Titus – 132
 Brăiești – 57
 Brăila – 9
 Brăileanu, Gheorghe – 223
 Brăileanu, Traian – 99, 223-231
 Brăileanu, Tudor – 231
 Brandsch, Rudolf – 167
 Brănești – 41
 Brășăuți – 36, 37
 Brașov – 260, 331
 Brăteanu, Ion (profesor) – 228-230
 Brătianu, Dinu – 336
 Brătianu, Gh. – 99, 111
 Brătianu, I.I.C. – 255, 258
 Brătianu, Ionel – 168
 Brătianu, Vintilă – 168, 258
 Breaza – 57, 187
 Brender, Rosa – 130
 Bretz, Leonhard – 133
 Bretz, Philipp – 135
 Breuilly, John – 339
 Bria, Ion – 266
 Brichze, Karoline – 134
 Brichze, Natalie – 134
 Brișcă, Adrian – 190-193
 Brodina – 181-183
 Brodner, Bertha – 142
 Broșteni – 57
 Bruckt, D. – 163
 Bruiaiko, Igor – 312
 Bruja, Arcadie – 185
 Bruja, Radu Florian – 333, 338
 Bubuiog, Toader – 62, 63,
 Bucaciuc, Ioan – 189
 Bucătar, Aurelian – 189
 Bucevschi (profesor) – 227
 Buciumeni – 57
 Bucșoaia – 57
 București – 9, 42, 48, 51, 72, 78, 81, 87, 118, 120, 121, 184, 185, 190-193, 195, 202, 224, 231, 233, 241, 261, 273, 274, 294, 311, 320, 321, 323, 326, 331, 333, 338
 Buda – 57, 84, 220, 319
 Budai-Deleanu, Ioan – 76
 Budapesta – 269, 273
 Budești – 312
 Budiniți – 126
 Bujdei, Gavril – 131
 Bujdei, George – 130
 Bulai – 57, 67
 Bulaia – 142
 Buliga, Ilie – 138
 Buliga, Ioan – 136
 Buliga, Lucas – 140
 Buliga, Modest – 141
 Buliga, Victoria – 137
 Bumbu, Glicheria – 139
 Bunești – 57, 138
 Burac, Leonte – 139
 Buraga, C. – 39
 Burdujeni (Burduscheni) – 154, 185
 Burebista – 288
 Burg, Josef – 151
 Burla – 130
 Bursuceni – 57
 Büssnau – 271, 274
 Buta, Grigore – 185
 Buțincu, Viorel – 185
 Butnariu, Ion – 140
 Buzatu, Gheorghe – 231
 Buzău – 81
 Buzescu – 250

Buziaș – 9
 Buznean, Ecaterina – 131
 Buznean, Ghedeon – 131
 Buznianul (sachelar) – 202

C

Cacica – 180, 186
 Caesar, C. Iulius – 288
 Cagero – 333
 Cajal, Nicolae – 157
 Calafindești – 57
 Calancea, Eugen – 138
 Calancea, Valerian – 129
 Călărași – 9
 Calimach, Ioan – 235
 Calimah Teodor – 58
 Călinescu, Armand – 336
 Călinești – 57
 Călinești Cuparecu – 127, 128, 143
 Călinești Enache (Ienachi) – 58, 127, 128, 143
 Călinești Vasilache – 58
 Callimachi, Gavriil – 72
 Calmuschi, Vasile – 56, 63
 Calotescu (guvernator al Bucovinei) – 155
 Camariano, Nestor – 49
 Camariano-Cioran, Ariadna – 49
 Cămârzeni – 58
 Camena – 296
 Câmpeanu, P. – 82
 Câmpulung Moldovenesc (Kimpolung Moldowa) – 58, 65, 146, 151, 152, 154, 168, 184, 186, 187, 193, 239-241
 Cănnău, Vasile – 66
 Canano Grigore (agă) – 61
 Candolini, Hortense – 134
 Candreni – 58
 Canișca – 65
 Canta, Vasile – 64
 Cantacuzino – 250
 Cantacuzino Ilie (mare vistiernic) – 65
 Cantacuzino, G.M. – 53, 55
 Cantacuzino, Iordache – 236
 Cantacuzino, Șerban – 319
 Cântec, Florin – 112
 Cantemir, Dimitrie – 45, 49, 319
 Cantemir, Eudoxiu – 140
 Cantemir, Natalie – 140
 Capu Câmpului – 57
 Capu Codrului – 57
 Carabulea, Nicolae (Pane) – 187
 Carada, M. Theodorian – 250

Caragea, Anton – 330
 Caragiale, I.L. – 323
 Carapciu – 220
 Cârdeiu, Filip – 138
 Cârlan, Vasile – 188
 Cârlan, Virgil – 188
 Cârlibaba – 58, 62, 182
 Carol (Carl) al II-lea – 152, 153, 223, 330, 333-336
 Carol al V-lea – 199
 Carol I (regele României) – 323
 Carp, N. – 255
 Carp, P. P. – 253-255
 Carra – 74
 Cârsteian, Chiriac – 131
 Cârsteian, Elena – 131
 Cârsteian, Vasile – 130
 Căruntu, Mihai Aurelian – 175
 Casian – 207, 208
 Cassirer, Ernst – 102, 113
 Cassius, Dio – 288, 289
 Cătălin, Tudor – 175
 Căvnic – 186
 Cazac, Eugenia – 131
 Ceaușescu, Nicolae – 186
 Cebotarenko, G. F. – 42
 Celan – 285
 Cenușă, Constantin – 179
 Cerchez – 250
 Ceremuș – 169
 Cernăuți (Czernowitz) – 118, 120, 122, 146, 148-152, 158, 160, 161, 162, 164-166, 169, 219-222, 223-231, 235, 236, 244, 247, 260, 269, 271, 274, 275, 282, 284, 285, 293-298, 300, 308, 319, 326, 329
 Cerneșov – 312, 313
 Cetatea Albă – 326
 Cetățuia – 239
 Cheșcu, Petru – 69
 Chichirdic, Alexandru – 62
 Chifan, George – 136
 Chilișeni – 58, 138
 Chimiczuk, Nicolai – 169
 Chioveanu, Mihai – 114, 174
 Chiperești – 36
 Chira, Eufrosina – 136
 Chira, Vasile – 136
 Chiraș, Aglaia – 132
 Chiraș, Constantin – 132
 Chiraș, Simeon – 132
 Chiriac – 207
 Chiriac, Silvia – 293

-
- Chisanovici, Mihail – 118
 Chișinău (Kischiniow) – 42, 75, 146, 293, 311, 312, 326, 329, 330
 Chițimia, Ion C. – 318
 Chodorowsky de Luca, Demeter – 239
 Chodzakar, Antonie – 139
 Chodzakar, Asfădur – 139
 Ciachir, Nicolae – 90, 113
 Cihodaru, Constantin – 48
 Ciobanu, Larisa – 312
 Ciobanu, Vasile – 175
 Ciobotea, Daniel – 259, 266
 Cioran, E. – 335
 Cioroianu, Adrian – 297
 Ciorsaci – 58
 Cireș – 300
 Ciubotar, Simion – 189
 Ciubotariu, Gavriil – 130
 Ciucanu, Corneliu – 231
 Ciuceanu, Radu – 190-193
 Ciuchea, Elena-Mirela – 249
 Ciumârna – 58, 180, 183
 Ciumulești – 58
 Ciupercă, Gavril – 58
 Ciurea, Al. – 60
 Ciurea, T. – 60
 Ciutac, Amfilochie – 189
 Clain, Cornel – 135
 Clairvaux, Bernard de – 96, 97
 Claponschi, Hortense – 130
 Claponschi, Verontius – 130
 Climăuți – 58
 Clipa, Sorin-Tudor – 307-309
 Clipa, Vasile – 140
 Clit, Constantin – 297
 Cluj-Napoca – 9-10
 Cniș, Nistor – 140
 Cobâla – 36, 38
 Cocârlă, Ioan – 138, 143
 Cociorhan, Precup – 182
 Cocuța, Costan (Constantin) – 184, 185
 Codrescu, Theodor – 87-91
 Cojocariu, Elisaveta – 130
 Cojocariu, George – 130
 Cojocariu, Nicolai – 141
 Cojocariu, Paraschiva – 141
 Cojoci – 58
 Colacu – 58
 Colban, Erick – 173
 Colibaba, Ioan – 131
 Colin, Angela – 88, 89
 Colomițchi, Anna – 136
 Columbus, Lepold – 131
 Comănești – 58, 138
 Como – 54
 Connor, Walker – 95, 108
 Constanța – 121, 331
 Constantin (profesor la Socola) – 88
 Constantin, Gabor – 184
 Constantin, Ion – 296
 Constantinescu, Ioana – 48
 Constantiniu, Florin – 48-50, 333
 Constantinopol – 76, 266
 Corbea Hoișie, Andrei – 145, 156, 157
 Corcești – 58
 Cordellier, Serge – 110, 113, 338, 339
 Corivan, Nicolae – 48-50
 Corlat, Matei – 58
 Corlata – 58
 Cornea, Andrei – 95, 107
 Cornea, Paul – 98, 106, 107, 110, 111
 Cornel, Th. – 250
 Corni – 58
 Corocăiești – 58
 Coroliuc, Anca – 9-10
 Coroteni – 38
 Corvin, Sidonia – 138
 Cosmanic, Mihai – 139
 Cosmiuc, Vlad – 143
 Cosmovici, Vasile – 141
 Coșna – 58
 Cosovan, Alexandru – 181
 Cosovan, Mihai – 182
 Costăchescu, Mihail – 241
 Costachi, Veniamin – 71, 75-80, 82-91
 Costâna – 58, 138, 186
 Costea, Ioan – 77
 Costiceni – 240
 Costirowcze – 237
 Costișă – 58, 130, 296
 Costișă-Mănoaia – 36
 Costiuc, Constantin – 143
 Cotârgași – 58
 Cotiugă Vasile – 3, 9-10, 314
 Cotiușca, Maria – 135
 Cotiușca, Vasile – 135
 Cotlancino (profesor) – 227
 Coțmani (Kitzmani) – 150, 169
 Cotoi, Ovidiu – 9
 Cotu Băii – 59
 Covașă, Helene – 142
 Cozănești – 59
 Crăciun, Cazac – 57
 Crăciun, Maria – 114

Crăciuneacu-Calinic, Gheorghe – 185
 Cracovia – 237, 241, 244-247
 Cracovia (Krakow) – 215
 Crainic, Nichifor – 224, 335
 Crasna – 59
 Creangă, Ion – 91
 Crimca Anastasie – 59
 Crisceatec – 169
 Cristea, Gheorghe – 58
 Cristea, Ion (baron) – 58
 Cristea, Iordache – 62
 Cristea, M. – 258
 Cristești – 59
 Crițan, Paraschiva – 138
 Croitoru, Marta – 138
 Crucea – 59
 Cuciur – 239
 Cuciurean, Aspasia – 130
 Cuciurean, Ilie – 131
 Cuciurean, Pamfil – 130
 Cuciureanu, Zaharia – 185
 Cuciurul Mare – 228
 Cucorăni – 37
 Cucoș, Gheorghe – 185
 Cujmir, Vasile – 181-183
 Cumpărătura – 59, 64
 Curcă, Roxana – 314
 Curelar, Maria – 135
 Curelar, Petru – 135
 Curtea de Argeș – 273, 325
 Cuza, A. C. – 224, 330, 331, 336
 Cuza, Al. I. – 251
 Czerkowski, Tytus – 162
 Czernin – 121

D

Dabica, Atanasie – 135
 Dabrowski, Karoline – 135
 Dadici, Toader (Pompei) – 187
 Damian, Partenie – 141
 Dan, Codrat – 137
 Dan, Paraschiva – 138
 Dănceni – 39
 Danciu, Nicolae – 188, 189
 Dancu, Cristofor – 185
 Dănești – 29, 39
 Daniel (Mitropolitul Moldovei și Bucovinei) – 315, 329
 Daniil (monah) – 57
 Dănila – 59, 126-128
 Dann, Otto – 111
 Danovak, Dragan – 67

Dărmănești – 59
 Dascăl, Silvestru – 131
 Daskewicz, Georg – 136
 David, Giorgi – 189
 David, Vasile – 189
 Davideni – 36, 181, 300
 Davila, Carol – 321
 Dawidowicz, Lucy S. – 158
 Dealul Buda – 59
 Decebal – 288, 289, 290
 Deia – 59
 Delannoî, Gil – 109, 111, 340
 Deletant, Dennis – 193
 Delureanu, Ștefan – 175
 Demcenco, Tatiana – 311
 Demciuc, M. Vasile – 53-55, 316, 318, 330
 Dencean, Vladimir – 189
 Dergaciov, Valentin – 311
 Dersca – 36, 38
 Deva – 9-10
 Diaconescu, Emanuel – 274
 Diakon, Anna – 143
 Dimitriu, Vasile – 62
 Dinwiddy, John – 111
 Diogene (filozof) – 198
 Djordjevič, Dimitrje – 113
 Doboș-Boca, Ilie – 137
 Dobre, Florica – 192
 Dobrescu, Victor – 297
 Dobrinicu, Dorin – 190, 193
 Docher, Salo – 164
 Dochița, Ioan – 187
 Dodești – 36, 37, 38, 39
 Dolhasca – 59, 61, 64
 Dolhăuți – 59
 Dolheștii Mari – 54, 59
 Dolheștii Mici – 59
 Dollfuss (cancelar) – 33, 74
 Domițian – 288, 289
 Donavak Dragan – 67
 Donici, Eugenia – 185, 186
 Donig – 67
 Donisă, Nicolai – 137
 Dorna – 59
 Dorna Arini – 61
 Dornești – 59, 172, 181, 182
 Dorobanțu – 37
 Dorohoi – 37
 Doroteia – 59
 Dortmund – 276
 Dositei (mitropolit al Ungro-Vlahiei) – 75
 Dosoftei – 319

Dosoftciu (Patriarh al Ierusalimului) – 261
 Dostowska, Wanda – 133
 Drăcenii – 59
 Drach, Susana – 133
 Drăghici, Vasile – 87
 Drăgoi, Decebal – 185
 Drăgoiești – 59
 Dragomirna – 59, 235
 Dragoș (voievod) – 69
 Drăgușanu, Alecu – 60
 Drăgușeni – 59
 Drassinover, Marcus – 151
 Dridu – 40, 42
 Drob, Elisaveta – 131
 Dubăsari – 319
 Duby, Georges – 320, 321
 Duca, I. G. – 330, 331, 335
 Duda, A. – 299
 Duică, Camelia – 192
 Dumbrăveni – 60, 244
 Dumbrăvița – 60
 Dumencu, Vasile – 131
 Dumeștii Vechi – 41
 Dumistrăcel, Stelian – 175
 Dumitrescu-Borșa, Ion – 331
 Dumitru (vătăman) – 240
 Dungaciu, Dan – 103, 113
 Durandine, Catherine – 110, 114
 Dutceak, Vasile – 169, 170
 Duțu, Alexandru – 89, 114

E

Ebner, Mayer – 160, 162
 Economu, Radu – 174, 294
 Edroiu, Nicolae – 111
 Eisenkraft, M. – 163
 Eliade, M. – 335
 Ellis, Linda – 10
 Elschi, Alexandru – 59
 Elsholz, Olga – 135
 Elsholz, Ottilo – 135
 Eminescu, Mihai – 224, 246, 293, 296, 323
 Enache (profesor la Socola) – 76
 Enescu, N. C. – 87, 90
 Entian, Cristoph – 131
 Enuleți, Ana – 132
 Epure, Violeta-Anca – 35
 Epureni – 36, 38, 41
 Erbiceanu, Constantin – 49, 50, 86-91
 Eriksen, Thomas-Hylland – 96, 108
 Ernst, Bruno – 134

F

Fabian, Vasile – 77
 Facas, Ilaria – 130
 Falcău – 124, 130
 Fălcu – 36, 239
 Falk, Abraham – 149
 Fălticeni – 217
 Fălticeni – 57, 58, 60, 64, 83, 187
 Fântâna Mare – 60
 Fărăoani – 236
 Fărcașa – 60
 Fassel, Luminița – 324-326
 Fătu, Anastasie – 90
 Fazekas, Eduard – 129
 Fediuc, Stefanie – 143
 Fediuc, Vasile – 143
 Fedorciuc, Ioan – 132
 Fedoreac, Vasile – 130
 Fedorov, G. B. – 42
 Fehler, Johann – 140
 Feller – 163
 Feller, Harry – 184, 185
 Feller, Hermine – 142
 Ferdinand I – 161
 Fetești – 60
 Filderman, W. – 155, 158
 Filipciuc, Ion – 296
 Filipescu, Leon – 90
 Filipescu, N. – 254
 Firenze – 54
 Firescu, Ilarion – 133
 Fischer – 117, 120
 Fișcu, Samuil – 135
 Fishman, Joshua – 108
 Fleischer, Maria – 142
 Flocea, Dragoș – 179-181, 190
 Flocea, Petru – 180
 Flondor – 222
 Flondor, Iancu – 117, 118, 121, 122, 160-162, 296
 Flondor, Nicu – 119
 Focșani – 75, 80
 Forăscu, Al. – 60
 Forăști – 60, 65
 Forgaci, Claudiu – 185
 Fortes, Meyer – 94
 Forțu, Gh. – 335
 Fostii, Ivan P. – 293-300
 Foucault, Michel – 339
 Franciuc, Ecaterina – 142
 Frank, Chaim – 157
 Frank, Rosalie – 133

Fränkl, Leonhard – 141
 Frătăuți – 60, 133
 Frătăuții Noi – 124, 125, 130, 131, 173
 Frătăuții Vechi – 60, 124, 125, 131
 Freiburg – 329
 Freilassing – 275
 Friedman, D. – 163
 Friedwagner, Matthias – 296
 Frumosu – 60, 189
 Fukuyama, Francis – 113
 Fundu Herții – 36, 38
 Fundu Moldovei (Fundu Moldova) – 60, 152, 166
 Fundu Sadovei – 60
 Fürstenstal – 124, 131
 Furtună, Dumitru – 87, 88
 Füscher – 272

G

Gafița, Vlad – 117, 296
 Gaidosch, Rudolf – 167, 172
 Găină, Garabeth – 143
 Găinești – 60
 Galan, Artemie – 130
 Galan, Axenia – 130
 Galan, George – 297
 Gălănești – 60, 131, 293
 Galați – 40, 75, 80
 Gane, Mihai – 60
 Gaschel S. – 164
 Gasinschi, N. – 185
 Gasner, Sabina – 164
 Gaube, Emilie – 142
 Găureni – 126-128
 Gavriil (fiul preotului Ieremia din Belhăuți) – 240
 Gavril, Uric – 206
 Gavrilă-Ogăranu, Ion – 332
 Gaydosch, Rudolf – 160
 Gelber, N.M. – 156
 Gelka, Nikolai – 138
 Gellner, Ernest – 101, 103, 104, 110, 112, 113, 115, 339
 Gemenea – 60
 Gemeniuc, Catrina – 185
 Gemeniuc, Dimitrie – 141
 Georgescu – 118, 185
 Georgescu, Vlad – 86, 87, 106, 113, 114, 158
 Georgesi, Grigori – 131
 Georgian, Aspasia – 142
 German, Dimitrie – 143

German, Niculai – 141
 German, Onufrei – 136
 Gheorghe (mitropolitul) – 64
 Gheorghică, Ilie – 88-90
 Gheorghiu, Mihai Dinu – 111
 Gherasim (bibliotecar) – 227
 Gherasim (episcop al Buzăului) – 77
 Gherasim (episcop al Hușilor) – 75
 Gherasim (episcop al Romanului) – 78
 Gherasim, Putneanu – 297
 Gherghel Gavril – 62
 Gherla – 186, 188
 Gherman (vătăman) – 239
 Gherontie – 83
 Gheuca, Leon – 73, 75
 Ghibănescu, Gheorghe – 241
 Ghica, Grigore al III-lea – 74
 Ghișe, Dumitru – 110, 114
 Ghitta, Ovidiu – 114
 Ghițulescu, Constanța – 320
 Ghivnici, Andrei – 179, 180, 181, 190
 Ghivnici, Nistor – 179, 180, 181, 190
 Ghivnici, Ștefan – 179, 180, 181, 190
 Giosan, Stela – 195
 Girardet, Raoul – 109, 110, 111, 112
 Giscă, Artemie – 185
 Giulești – 60
 Giurcă, Gh. – 175
 Giurescu, Constantin – 238, 241
 Giurescu, Dinu C. – 113
 Giurgești – 60
 Glaser, Adolfine – 134
 Gobineau, J. A. (conte) – 93, 106
 Godechot, Jacques – 111
 Goga, Octavian – 331, 336
 Gold, Hugo – 156
 Goldstein, Mina – 142, 256
 Goldworthy, Vesna – 114
 Gorce, Peter – 130
 Gorovei, Artur – 245
 Gorovei, Ștefan S. – 317
 Gottlieb, B. – 163
 Grama – 61
 Grămadă, I. – 48
 Grămadă, Iacov – 139
 Grănicești – 61, 62, 307
 Grebencea, Diamand – 66
 Grebencea, Ecaterina – 66
 Greller, Berta – 133
 Grigoraș, Ambrozie – 189
 Grigoraș, Nicolae – 49
 Grigorcea, V. – 160

Grigore (protopop) – 75
 Grigorești – 61
 Grigorie – 83
 Grigorovici (frații) – 296
 Grigorovici (Grigorovicz), Radu – 147, 156, 158, 294
 Grigorovici, George – 160
 Grigorovici, Ilie – 184
 Grigoroviță, Mircea – 174
 Grosariu, Nestor – 139
 Groși – 61
 Grosu, Ioan – 132
 Grosz – 333
 Groza, Petru – 224
 Grozăști – 40
 Grünberg, Esther – 134
 Gudera, Eduard – 133
 Guga, Teodor – 130
 Gulia – 61
 Gura Costânii – 61
 Gura Humorului (Gura Humora) – 61, 69, 148, 150, 151, 154, 166, 180, 181, 189, 269
 Gura Negrii – 61
 Gura Sadovei – 61
 Gura Solcii – 61
 Gura Solonețului – 61
 Gura Văii – 36
 Gura, Franz – 142
 Gutmann, Anna – 134
 Gyorfi, Mihaly – 137

H

Hadbawnik, Oskar – 175
 Hahen, Iosif – 164
 Haheu, Vasile – 312
 Haimovici, Sergiu – 9-10, 25, 296
 Haivas, Odiseus Eug. – 140
 Hâj, Simion – 155
 Halip, Dorimedont – 143
 Halip, Veronica – 143
 Halițki, Simion – 172
 Halunga, Ienachi – 78
 Hancea – 61
 Hancoian, Hacic – 67
 Hâncu, Dumitru – 174
 Hanga, Vladimir – 49, 50
 Hanko, Cristea – 67
 Hansca – 41
 Hântăști – 61
 Hâra – 69
 Haralamb, Nicolae – 251
 Harasim, Adriana – 297

Harasim, Sergiu – 296
 Haret, Spiru – 164
 Hârlău – 235
 Hârna – 61
 Harsmei, Silvestru (Harșmei, Hașmei, Hojmei, Hojnei) – 179, 181-183, 190
 Harth, Bassie – 134
 Hârtop – 61
 Harzulari – 62
 Hasdeu, Bogdan Petriceicu – 238, 323
 Hatna – 126, 138
 Haureletz, Gabriele – 138
 Hausleitner, Mariana – 174, 326-328
 Hauterive, D' – 74
 Hawryletz, Konstantin – 139
 Hecht, Feige – 142
 Hecht, Jakob – 162
 Heidegger – 261
 Heinen, Armin – 231
 Heisenberg – 261
 Helcel, A.S. – 241
 Heniz, Elisabeth – 131
 Henricus – 239
 Hepites, Stefan – 252
 Herder – 100, 105
 Herla – 61
 Herman, Alfred – 131
 Hermann, Isak Hirsch – 133
 Hermet, Guy – 101, 108, 111, 112
 Herzl, Theodor – 151
 Heșca, Ion – 169
 Heydrich, Hans – 168
 Hîncu, Dumitru (Hîncul, Dimitrie) – 133, 157
 Hirschhorn, Baruch – 152
 Hitchins, Keith – 114
 Hlavin, Marie – 134
 Hlewka, Georg – 132
 Hliboca – 169
 Hlincea – 36, 37
 Hobsbawm, Eric – 96, 102, 105, 108, 113, 115
 Hodel, Franz – 131
 Hoffman (doctor) – 151
 Hohensalza – 271, 274
 Holca, Eugenia – 138
 Holca, Simion – 137
 Holda – 61
 Holzdräger, Viktor – 141
 Hordnicul de Sus – 61
 Horobeț, Gheorghe – 181, 182
 Horodinschi, Ion – 133

Horodiștea – 36
 Horodnic – 61
 Horodniceni – 61
 Horodnicul de Jos – 61, 131
 Horodnicul de Sus – 125, 131, 132, 186
 Hostuc, Ciprian – 140
 Hotin – 220, 221, 297, 329
 Hreățca – 61
 Hrehorciuc, Sava (Săvuleț) – 180, 181
 Hrenciuc, Daniel – 159, 247, 295
 Hreniuc, Niculai – 140
 Hreniucul, Emilian – 132
 Hreniucul, Veronica – 132
 Hristoverghi, Manolachi – 236
 Hroch, Miroslav – 101, 104, 112
 Hubrich, Gisela – 142
 Hucan, Valeria – 138
 Hudeci, Grigorie – 196, 197
 Hudereck, Iuliu – 163
 Hughes, Everett C. – 107
 Humor – 54, 55, 62, 205, 206, 235, 236
 Humoreni – 62
 Hurdubaia, Cristina – 191
 Hurezeanu, Damian – 99, 110
 Hurjueni – 125, 131
 Hurmuzachi, Alexandru – 120
 Hurmuzachi, Constantin – 118
 Husarciuc, Longhin – 130
 Huși – 40, 62, 80, 86, 87
 Huß, Maximilian – 141
 Hustyn, Josef – 132
 Hustyn, Ludwika – 132
 Huzar, L. – 296

I

Iablunița – 300
 Iacobenii – 62
 Iacobescu, Mihai – 121, 156, 259, 269, 272, 273, 274, 277, 309, 319
 Iacobescu, Ovidiu – 3
 Iacobescu – 62, 126, 138, 139, 172, 173
 Iacov – 207
 Iancu, Carol – 174
 Iancu, Gheorghe – 175
 Iași – 9-10, 42, 48-50, 72, 76, 77, 87, 186, 188, 193, 217-220, 274, 276, 277, 311, 314, 315, 316, 328
 Iaslovăț – 62
 Iațco – 67
 Iațencu, Rodica – 295, 296
 Iavan (stolnic) – 240
 Iavorschi – 169

Ibănești – 36, 38
 Ică, Ioan I. – 266
 Ichim, George – 132
 Ichim, Titus – 131
 Ieremia (preot) – 240
 Ieremia (vistiernic) – 239
 Ieremiciuc, Ieremie – 137, 142
 Ignat, Mircea – 287-291, 312, 314, 315
 Ignățescu, Alexander – 138
 Ignatieff, Michail – 113
 Ilarion, episcop al Argeșului – 81
 Ilica, V. – 296
 Ilișești – 62, 235
 Iliuț, Emanuil – 175
 Iliuț, Emil – 133
 Illi, Gustav Adolf – 134
 Illie, Marie – 134
 Ingres – 272
 Ioan (profesor la Socola) – 76
 Ioan (vornic) – 62
 Ioan Albert – 219
 Ioan Scărarul – 207
 Ioanețiu, Eusebie – 143
 Ioasaf – 206
 Ioil (profesor la Socola) – 88
 Ioncioaia, Florea – 114
 Ioneasa – 62
 Ionescu, Alexandru – 185
 Ionescu, Nae – 224, 331
 Ionesi, Liviu – 294
 Ionesi, Vasile – 131
 Ioniță (preotul) – 61
 Ioniță, I. – 471
 Iordache, Anastasie – 89
 Iordache, Ion – 296
 Iordăchescu, Valeriu – 89
 Iordachi (mare sluger) – 236
 Iordan, Iorgu – 49, 50
 Iorest (egumen) – 235
 Iorga, Nicolae – 48, 53, 87-89, 99, 111, 118, 120, 161, 224, 241, 245, 250, 258, 296, 328, 329, 336
 Iosep, Elena – 138
 Iosko – 237
 Ipotești – 127, 128, 139
 Ipsilanti, Alexandru – 86
 Irimescu, Vasile – 130
 Iroaie, Petru – 296
 Isăccescu Alexandra – 62
 Isăccescu Ionașcu – 62
 Isaiia – 8, 9
 Iscărescu Medelnicer – 62

Isidor din Sevilla – 96
 Isopescu, Claudiu – 296
 Isopescu, Emanoil – 175
 Isopescu-Grecul – 118, 120
 Isopescul, Emilian – 131
 Isopescul, Tecla – 142
 Isopescul, Xenofon – 142
 Ispas (localitate) – 146
 Istina, Lăcrămioara – 9
 Istrati, Constantin – 252
 Istrati, Corneliu – 48
 Ițcani (Itzkani) – 62, 151, 154
 Ițcani-Gară – 126, 129, 139
 Ițcanii Noi – 126, 143
 Iulian (împărat roman) – 198
 Iurașco (căpitan) – 240
 Iurie (vornic) – 239
 Ivancăuți – 62
 Ivănescu, Dumitru – 108, 112
 Ivasiuc, R. – 169
 Iwanowicz, Emilian – 138
 Izard, Michel – 107
 Izvoare-Bahna – 36
 Izvoarele Sucevei – 182
 Izvor – 125

J

Jacavache – 253
 Jacota – 62
 Jacotă, George – 132
 Jan (Ioan) Sobieski – 220
 Janicki, Viktor – 140
 Janowska, Anna – 139
 Jaremczuk, Mytro – 132
 Jemna, Eusebie – 137
 Jenkins, Richard – 96, 108
 Joffrelot, Christophe – 110
 Jucica Nouă (Neu-Juczka) – 148
 Jungmann, Max – 164
 Juravlea – 62
 Jurkiewicz, Antonie – 129, 142

K

Kadlec, Karel – 238
 Kaindl, Anton – 137
 Kalfa – 36, 40, 42
 Kalisch – 271, 274
 Kamenka, Eugene – 101, 112, 113, 339
 Kaminieczky, L. – 161
 Kapralik, Friederike – 133
 Karkaleki, Zaharia – 84, 91
 Karlsberg – 125, 132

Katz, Leib – 152
 Katz, Mendel – 151
 Katz, Sigmund – 164
 Kaufmann, Heinrich – 139
 Kazimierz, Jan – 244
 Kedourie, E. – 110
 Kellas, James, 101, 112
 Kellermann, Adolf – 133
 Kellermann, Josefine – 134
 Kenkala, I. – 161
 Kiev – 85, 329
 Kipper, Heinrich – 141
 Kipper, Norbert – 167
 Kirkegaard – 261
 Kis-Varday, Julius – 138
 Klamer, Stefane – 134
 Klein, Irene – 134
 Koblizek, Adolf – 132
 Kobylanska, Olga – 282, 285
 Kogălniceanu, Mihail – 90, 294
 Kohlruss, Albert – 160, 167
 Kohn, Hans – 106, 110, 113, 114, 115
 Kohut, Lev – 169
 Kolomea – 218, 221
 Komarniki, Leopold – 132
 Koralevici, S. – 169
 Kordaszewski, Martin – 130, 134
 Kovacs – 217
 Kovalciuk – 217
 Kovalski – 217
 Kozmyk, Alexius – 135
 Kracalija, Konstantin (Costi) – 169
 Krakalia, Anna – 138
 Krämer, Rebeka – 134
 Kresko, Basil – 132
 Kresko, Olga – 132
 Kristof, Ladis K. D. – 215
 Ktori pan – 238
 Kuller, Hary – 157
 Kutý – 218
 Kwiatkowski, Stanisław – 161

L

Lacoste, Yves – 113
 Lacroix – 251
 Lamartine, A. de – 100
 Lămășeni – 62
 Lang – 184
 Lang, Chane – 134
 Langa-Rascano – 253
 Langa, Tetulian – 193
 Lapedatu, V. – 56

Lăpușeanu Alexandru – 65, 66
 Larionescu, Maria – 96, 108
 Lászlo, Marton – 173
 Lațcu Vodă – 66
 Lațcu, Cînde – 206
 Laura – 125, 136
 Laza, Alexander – 138
 Lazăr, Gheorghe – 77, 78
 Lazăr, Mihai – 43, 48
 Lazarovici, Magda-Cornelia – 10
 Lazu, Iordache – 59
 Lebouton, Alois – 161, 167
 Lederer, Ivo J. – 113
 Lehaci, Eugenia – 130
 Leipzig – 271, 274, 329
 Lemberg (Lvov, Lviv) – 217, 218, 220, 223, 238, 244-246, 294, 308
 Lemny, Ștefan – 48, 87, 88, 106, 113
 Leontowicz, Stefan – 132
 Lepădatu, Adrian Gabriel – 330, 332
 Lespezi – 62
 Leucușești – 62
 Leuștean, Lucian – 174
 Levițki, Oleg – 311
 Lichitișeni – 36
 Liège – 10
 Liesganig, J. – 245
 Lipoveni – 143
 Lisaura – 139, 185
 Liteanu Teodor – 62
 Liteni – 62, 139, 180, 329
 Lițu, Dumitru – 186, 187
 Liude, S.B. – 238
 Liudi Umor – 139
 Livezeanu, Irina – 174
 Loghin, Constantin – 245
 Lohmer, Franz – 164
 Loichiță, Vasile – 260
 Loos, Adolf – 223, 230
 Losnovici, D. – 61
 Lovinescu, Eugen – 245
 Löwin, Rifka Henie – 137
 Lozna – 37
 Lucavăț – 169
 Luceac, Ilie – 297
 Luczek, Stefan – 169
 Luhowska, Ștefanie – 133
 Luhowski, Basil – 133
 Lukașevyici, Anton – 171
 Lukașovka – 40
 Lupașcu, Constantin D. – 49
 Lupescu, Elena – 335

Lupu, Dionisie (mitropolit al Ungro-Vlahiei) – 77
 Lupu, Maria – 141
 Lupu, Marius – 193
 Lupu, Vasile – 67, 87
 Lupuleac, Isidor – 169
 Lupulenk, Iwan – 132
 Luță, Fevronia – 135
 Luță, George – 135
 Lysan, Yuriy – 171

M

MacGill Hughes, Helen – 107
 Macoveiu, Ilie – 132
 Madgearu, Alexandru – 314
 Madgearu, Virgil – 255
 Maglavit – 337
 Mainz – 333
 Maiorescu, Titu – 250, 252, 254, 323
 Mălai (familia) – 61
 Mălini – 62
 Mamfi, Ioan – 77
 Mănăilă – 296
 Manasterschi, Eugen – 139
 Mănăstioara – 62, 63
 Mănăstirea Humorului – 63
 Manciu, Adelina – 330
 Manciu, Constantin – 330
 Mandric, Maria – 300
 Mândrilă, Gavril – 184
 Manea, I. – 61
 Mănecan, Giorgi – 189
 Maner, Hans-Christian – 333, 335-338
 Mănescu, Dumitru – 185
 Mănești – 62, 172
 Mangalia – 10
 Manger, Itzig – 282, 285
 Maniu, Iuliu – 255, 335, 336
 Mănoaia-Costișă – 35
 Manoilescu, Mihail – 224, 255, 337
 Manole Voievod – 250
 Marburg – 326
 Marcovici, Simion – 77
 Marcus – 148
 Mareci, Harieta – 233
 Marga, Andrei – 103, 113
 Marghiloman, Al. – 254
 Marginea – 62, 132, 180
 Mărgineanu, Liviu – 188, 193
 Maria de Hohenzollern – 161
 Marica, George Em. – 110
 Maricari, Ion – 185

-
- Marin, Ion – 330, 332
 Măriței – 63, 126-128, 139, 143
 Marx, Karl – 252
 Massier, Ferdinand – 134
 Mateevici, Natalia – 312
 Matei, Dumitru – 188, 193
 Mateiaș, Vistiernicul – 61
 Mateiciuc, Eugen – 139
 Mathias, Emma – 135
 Mavrocordat, Constantin – 44-46
 Maxim, Burdujanu G. – 55
 Mayer, Simon – 135
 Mayer, Stephanie – 135
 Măzănăiești – 63
 Mazilu, Horia Dan – 195
 Mehediniuc, Petre – 182
 Mehmet, M. A. – 48
 Meixner, Ludmila – 142
 Meixner, Marie – 141, 142
 Meletie (mitropolit al Moldovei) – 85, 86, 91
 Mercier, Paul – 94
 Merești – 63
 Merlan, Vicu – 10
 Merticaru, Varlaam – 315
 Messner, August – 134
 Mesteceni – 63
 Meșterul Manole – 273
 Michailo – 169
 Michel, B. – 109
 Michelet, Jules – 102, 105, 110
 Miclescu, Scarlat – 60
 Miclescu, Sofronie – 86
 Micu-Klein, Ioan Inocențiu – 291
 Miecho – 244
 Mihai I, rege al României – 255, 307
 Mihăiescul, Emanuil – 137
 Mihail, Zamfira – 106
 Mihăilești – 63
 Mihalache (calfă) – 61
 Mihălășeni – 312, 313
 Mihalcean, Aspasia – 134
 Mihalcean, Elisei – 133
 Mihordea, V. – 48-50
 Mihoveni – 63, 139
 Mihu, Achim – 111
 Mihu, Maria – 261, 262
 Mihulea, S. – 169
 Miklosch – 237
 Milișăuți – 63, 128
 Milișeuți de Jos – 126, 127
 Milișeuții de Sus – 125, 132
 Milkovich, Franz – 238
 Millo, Matei – 66
 Milza, Pierre – 112
 Minea, Bogdan – 10
 Minulescu – 246
 Miroslava – 36
 Miscevic, N. – 110
 Mitenco, Nicolai – 228, 230
 Mitocaș – 63
 Mitocul Dragomirnei – 63, 126, 140, 185, 186
 Mitrea, Ioan – 42
 Mitric, Emilia – 139
 Mitric, Olimpia – 195, 202, 318, 319
 Mitric, Vasile – 139
 Mitu, Adriana – 195, 196
 Mleșniță, Gavriil – 142
 Mleșniță, Meleti – 139
 Moara – 138
 Moara Mică – 126
 Moara Nica – 63
 Moîșa – 50
 Molard, Richard – 94
 Moldova Sulița – 63
 Moldovan, B. – 192
 Moldovan, Dimitrie – 130
 Moldovan, Ion – 136
 Moldovan, Petru – 141
 Moldovan, Teodosie – 137
 Moldovan, Viorica – 136
 Moldoveanu, Andrei – 78
 Moldoveni – 39
 Moldovița – 54, 63, 236, 239
 Möler, Marie – 130
 Molnar, Johann – 129
 Monah, Dan – 10
 Monahul Vasilie – 207
 Montesquieu – 73
 Montreaux – 327
 Morar, Dimitrie – 138
 Moraru, Leca – 245, 247, 295
 Mordko, Albrecht – 151
 Moroiu, Constantin – 77
 Moroșan, Constantin – 187
 Moroșan, Ioan – 133
 Moruzi Alexandru – 69, 75, 76
 Mosbauer – 218
 Moscova – 205, 311
 Mosse, Georg L. – 339
 Moța, Ion – 330, 332
 Moțoc, Iacovachi – 59
 Motrescu, Andronic – 295

Motrescu, Vasile – 179, 296
 Movilă, Gheorghe – 68
 Movilă, Teodor – 68
 Movilău – 319
 Müller, Karl – 133
 Muncel – 63
 München – 261, 276, 326
 Munster, Josef – 152
 Muntean, Georg – 142
 Munteanu, Amfilochie – 185
 Munteanu, Constantin – 185
 Munteanu, Emilian – 189
 Munteanu, George – 297
 Munteanu, Gheorghe – 179, 188, 189, 190
 Munteanu, Mihai – 185
 Munteanu, Octavian – 312
 Munteanu, Vespazian – 189
 Mureșan, Andrei – 291
 Murgeni – 38
 Murgescu, Mirela-Luminița – 114, 338, 340
 Murgu, Eftimie – 80, 81, 98, 111
 Murlaub, Benjamin – 164
 Mușat, Margareta – 66
 Mușat, Petru – 66, 67
 Musicescu, Ana Maria – 210

N

Nacu, Toader – 187
 Nadel, S. F. – 94
 Naghiu, Iosif – 202
 Naharniac, Dimitrie – 141
 Naharniac, Pamfil – 138
 Naida, Demeter – 135
 Naida, Eufrosine – 135
 Nandriș, Grigore – 293
 Napastova – 235
 Napoleon al III-lea – 106
 Napoli – 201
 Nastasă, Lucian – 108
 Nastasi, Andrei – 136
 Nastasi, Claudia – 134
 Nastasi, Cornel – 131
 Nastasi, Victor – 133
 Națiuk – 296
 Nazaria (călugărița) – 67
 Neagoe, Elis – 192
 Neagoe, Stelian – 87, 258
 Neamț – 75, 76, 85-87, 205-207
 Nectarie (mitropolit al Ungro-Vlahiei) – 77
 Neculce, Ion – 45, 234, 240
 Negostina – 64
 Negrileasa – 64

Negruzzi, Iacob – 323
 Nemerceni – 64
 Nesteac – 239
 Netolitzky, Fritz – 166
 Neuborn, Erich – 157
 Neumann, Victor – 98, 106, 109, 110, 154, 156, 158
 New York – 223
 Nicoară, Cornel – 193
 Nicoară, Georgi – 136
 Nicoară, Toader – 114
 Nicodim – 205
 Nicolae al II-lea (țar) – 324
 Nicolae I (țar) – 324
 Nicolau, Vasile C. – 49
 Nicolaus, Olahus – 107
 Nicorovici, S. – 296
 Nicponski, Josef – 134
 Niculescu, Al. – 106
 Nigotești – 64
 Nisioi, Vasile – 184, 185
 Nisipitu – 181, 182
 Nistor, Ion – 121, 162, 165, 171, 308
 Nistor, Maria – 136
 Nistor, Samuil – 136
 Nistru (Djnestor) – 155
 Nizgota, Branislav – 181
 Noica, C. – 335
 Noyon – 54
 Nürnberg – 328
 Nussabrauch, Victor – 151

O

Oană (vornicul) – 62, 63
 Obadă, Ion – 138
 Obedeanu – 250
 Obreja, Arsenie – 143
 Obreja, Blanka – 143
 Obreja, Vasile – 190
 Odesa – 311, 312
 Ohrenciuc, Leon – 138, 143
 Oituz – 36, 37, 38
 Olănescu – 253
 Olariu, Vasile – 141
 Olaru – 181
 Olaru, Marian – 121, 122, 294, 296
 Olinici, Grigorie – 136
 Olinici, Octavian – 174
 Ollanescu-Ascanio, Dimitrie – 252
 Oloieriu, Michael – 138
 Olteanu, Adelina – 250
 Oncești – 38

Onciul, Aurel – 118, 120, 121
 Onciul, Aurel-Constantin – 297
 Onciul, Constantin – 228-230
 Onciul, Dimitrie – 296
 Onciul, Isidor – 308
 Onica, Doina-Margareta – 296
 Onică, Iustin – 130
 Oniceni – 64
 Onișoru, Gheorghe – 193
 Opaieț, Olimpia – 136
 Oprea, Adrian – 296
 Oprea, Marius – 192, 193
 Oprișeni – 64, 236
 Orășeni – 235
 Orhei – 40, 41
 Ornea, Zigu – 111
 Ortoaia – 64
 Osman Pașa – 250
 Ostafi-Ost, George – 156
 Ostăpceani – 239
 Ostapco – 239
 Ostra – 64
 Oțetea, Andrei – 233
 Otetelișanu – 250
 Otto, Gertrud – 164
 Owaghim, Gedeon – 143
 Oxenstiern, Johann – 195, 197, 202, 203
 Oxford – 10

P

Păcurariu, Mircea – 91, 259, 260, 266
 Pahomi, Mircea – 295, 297
 Păișeni – 64
 Paladi, Constantin – 236
 Paladie – 205, 206, 207
 Palama, Saint Gregory – 261, 263
 Palamariu, Vasile – 139
 Păltiniș – 64
 Păltinoasa, 64,
 Panaci – 64
 Panaitescu, P. P. – 49
 Pancu, Constantin – 326
 Pandeale, Ioan – 77
 Panecki, A. – 161
 Panțir, Ioan – 135
 Panțir, Maria – 135
 Pânzaru, Vasile – 185, 186, 193
 Papacostea, Ș. – 48
 Papiu-Ilarian, Al. – 115
 Pâraie – 64
 Parasca, Semco – 182
 Părhăuți – 64, 140

Paris – 90, 91, 161, 261, 326
 Parola, Josif – 164
 Parolla, Jeanette – 142
 Pârteștii de Jos – 64
 Pârteștii de Sus – 64
 Pârvan, Vasile – 289, 290
 Pârvulescu, Ioana – 323
 Pașcan, Melania – 134
 Pașcan, Mihai – 131
 Pașcani – 244, 329
 Pascaniuc, Elena Cristuș – 296
 Pascu, Ștefan – 49, 50, 86-89, 100
 Pațac, Carmen – 158
 Patmos – 209
 Patraș, Aurelian – 132
 Pătrașcu, Nicolae – 332
 Pătrăuți – 54, 61, 64, 140
 Pătrăuți pe Siret – 237
 Paulescu, N. – 330
 Paulitsch, Julius – 134
 Paulovici, Nazarie – 228, 230
 Paulusievici – 163
 Pavel, Dan – 112
 Pavlowitch, Stevan K. – 114
 Penecke, Karl Alfons – 166
 Penesco – 253
 Pentiuc, Gheorghe – 185
 Percec, Ștefan – 136
 Petcu, Dionisie – 106
 Petia – 64
 Petrescu-Dîmbovița, Mircea – 10, 42
 Petriceicu, Ștefan – 63
 Petrino – 221, 222
 Petrino, von Nicolaus – 221
 Petru (protopsalt) – 76
 Petru Groza – 308
 Petru Rareș – 53, 56, 63, 65, 67
 Petrușevici, Evgheni – 171
 Pfeifer, Arthur – 167
 Piechowski, Helena – 139
 Pietrowski, Leonhard – 129
 Pimen (Arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților)
 – 307, 317
 Pintescu, Florin – 145, 277
 Piotrowski, Leonhard – 139
 Pipirig – 50
 Pîrnac, Lucreția – 133
 Pîrnac, Mihail – 133
 Pisa – 77
 Pistiner, Iacob – 160, 162, 172
 Piticar, Ipolit – 185
 Piticar, Nechifor – 184

Pițul, Aspasia – 132
 Pițul, Aurora – 142
 Pițul, Minodora – 132
 Plămădelă, Antonie – 266
 Plamenatz, John – 106, 113, 115, 339
 Platon – 73
 Platon, Gheorghe – 274, 294
 Plăvălari – 64
 Pleșești – 64
 Plinius cel Tânăr – 288
 Plopeni – 64
 Pochmarski, Isidor – 162
 Pocreaca – 36
 Poenaru, Petre – 77
 Pogonești – 40
 Pohoryliuka – 221
 Poiana – 36, 37, 64
 Poiana Micului – 180, 181
 Poiana Negri – 64
 Poiana Stampei – 63, 64
 Poiana-Dulcești – 36
 Poisson, Elisabeth – 110, 113, 338
 Pojorăni – 37
 Pojorâta – 166
 Poleacu, Gavril – 188, 189
 Polec, Costin – 188
 Polek, Johann – 156
 Polihroniade, M. – 335
 Pompeii – 198
 Pop, Ioan-Aurel – 95, 97, 100, 109, 111, 114
 Popa, Ignat – 209
 Popadiuc, George – 133
 Popa-Lisseanu, M. – 225
 Popescu, Dumitru Radu – 297
 Popescu, Ecaterina – 186
 Popescu, I. – 146
 Popescu, Sebastian – 195
 Popescu, Titus – 135
 Popescu-Teiușan, Ilie – 87
 Popovici, Aurel C. – 224
 Popovici, Eugenia – 138
 Popovici, Eusebie – 118
 Popovici, George – 117
 Popovici, Iancu – 66
 Popovici, Ioan – 136
 Popovici, Iorga – 66
 Popovici, Maria – 136
 Popovici, Nicolae – 67
 Popovici, Traian – 155, 158, 298, 299, 300
 Popovici, Vasile – 78
 Popp, Vasile – 77, 83
 Popper, Karl R. – 112

Pora, Dumitru – 69
 Portland – 215
 Porumbescu, Ciprian – 62
 Postany, Franz – 136
 Postovei, Ioan – 183
 Poteca, Eufrosin – 77
 Poutignat, Philippe – 96, 107, 108
 Poznan – 311
 Prager, Viviane – 158
 Prăjeni – 25, 26, 29
 Prăjescu, Nicolae – 67
 Pral, Eduard – 141
 Pralea – 90
 Praxia – 64
 Prelipcean, Anton – 136
 Prelipcean, Dimitrie – 132
 Prelipcean, Iftemi – 131
 Prelipcean, Leon – 140
 Prelipcean, Pankratie – 132
 Prelipceanu, Brândușa – 338
 Prelitsch, Hans – 155
 Pressmer, Isidor – 155
 Preutești – 61, 64, 65
 Prezzi, I. – 266, 267
 Pricop, Adrian – 202
 Pridie – 160
 Prisaca Dornei – 65
 Prisăcăreni – 65
 Probota – 40, 54, 65
 Proca, Ghedeon – 78
 Procopovici, A. – 240
 Prodan, David – 100
 Prodana – 36, 37
 Prosser, Franz – 134
 Provorotie – 236
 Pscheidt, Mathilde – 134
 Puiu, Visarion (mitropolit) – 295, 328, 329
 Pumnul, Aron – 308
 Purici, Ștefan – 272, 273, 296, 326, 328
 Pușcariu, Sextil – 245, 247
 Pușcaș, Dumitru – 190
 Puskas, Anna – 129
 Puskas, Eugen – 129
 Putna – 65, 69, 87, 125, 133, 205, 206, 209, 211, 212, 237, 317

Q

Quinet, Edgar – 84

R

Racliș, Grigorie (medelnicer) – 196, 202
 Racoviță, Mihai – 234

-
- Rădășan, Nicolai – 140
 Rădășan, Ștefania – 140
 Rădășeni – 65
 Rădăuți (Radautz) – 54, 55, 65, 121, 123-126, 129, 133, 134, 137, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 165, 166, 168, 173, 175, 190-192, 216, 223, 274, 293, 295, 297, 317, 319
 Rados, Leonidas – 114
 Rădulescu-Motru, Constantin – 99, 111, 335
 Răduțiu, Aurel – 111
 Rafaela (maica) – 273
 Rahtivan- 250
 Raicevici – 73
 Ralea, Mihail – 335
 Ralu, Ioana – 193
 Ramboson, J. – 250
 Ramer, Judith – 135
 Râmnic – 81
 Rarău – 65
 Rareș, Elena – 67
 Rareș, Iliăș – 67
 Rareș, Ștefan – 66
 Râșca – 57, 65, 273
 Rebreanu – 246
 Reciuschi, Emilia – 139
 Regnault, Felix – 93
 Reh, Bruno – 134
 Reineth, Karl M. – 175
 Remde, Leokadia – 142
 Rémond, René – 101, 112
 Remuzeu – 125
 Renan, Ernest – 98, 102, 110, 339
 Repta, Ioan – 140
 Reșița – 297
 Reuseni – 65, 140, 188, 190
 Reuț, Ioan – 141
 Reuț, Olga – 141
 Reyl, Minodora – 136
 Reymont – 246
 Rickenbach-Hutten – 269, 275
 Rider, Jacques Le – 174
 Riesman, David – 95
 Rilling, Rudolf – 130
 Rob, Adalbert – 134
 Robu, Nichifor – 337
 Robuliak, Iftimius – 132
 Rodinciuc, Procopie – 142
 Rogerius – 241
 Rohozna – 146
 Roll, M. – 152
 Roma – 201, 287, 288, 290
 Roman – 39, 80, 86, 91, 196
 Românești – 65, 140
 Romas, Alecsandru – 140
 Romas, Maria – 140
 Romstorfer, K. A. – 67
 Romulus, Dan – 172
 Roșa – 166
 Rosar, Eve – 164
 Rosbroy, Rudolf – 141
 Roșca, Grigore – 69
 Roșca, Veronica – 137
 Roșca, Zaharie – 137
 Rosenkranz, Gusta – 134
 Rosenstock, Haim – 148
 Roset, Veniamin – 91
 Rosetti, C. A. – 98, 323
 Rosetti, Radu – 238
 Roșiești – 36, 39
 Roșiori – 65
 Roșu, Nicolae – 99
 Rotar, George – 130
 Rotătescu, Ioan – 186
 Roth, Andrei – 113
 Roth, Bertha – 133
 Roth, Hans Otto – 167, 168
 Rotică, C. – 174
 Rotică, G. – 157
 Rotopănești – 65, 66
 Rotunda – 65
 Rozen, Marcu – 158
 Roznovanu, Teodor – 172
 Rozuch, Martins – 238
 Ruda – 125
 Rudești – 65
 Rudnik, Franzi (Fanny) – 151
 Rudolf, Johann – 139
 Rus Mănăstioara – 140
 Rus Moldovița (Rusch Moldowitza) – 151
 Rusindelar, Rudolf – 164
 Rusnak, Nicolai – 172
 Rus-Plăvălar – 140
 Rus-Poieni – 141
 Rușindilar, Petru – 175
 Russu, Alexius – 137
- S**
 Sabin, Ilie – 143
 Sadagura – 146
 Sadău – 125, 134
 Sadornic, Iuri – 293
 Sadova – 61
 Saghin (bibliotecar) – 227
 Saghin, Ștefan – 118

-
- Salter, Valdemar – 164
 Salzburg – 275
 Samoilă – 56
 Sandache, Cristian – 231
 Sandu, Grigore – 179
 Sanie, Silviu – 156, 157
 Sankt Petersburg – 319
 Sântana de Mureș – 312, 313
 Sârbul, Aglaia – 142
 Sasca Mare – 65
 Sasca Mică – 65
 Satco, Emil – 230, 231, 247, 270, 277
 Satu Mare-Vechi – 173
 Satu Nou – 36
 Satul Mare – 62, 125, 135
 Sauvan – 250
 Sava, Eugen – 311
 Savel, Gheorghiuță – 193
 Savin, Pavel – 88, 91
 Săbăoani – 39
 Sălăgeni – 66
 Săulescu, Gheorghe – 82
 Sbiera, I. G. – 270
 Sbiera, Ioan – 66
 Scalat, Eudochiu – 136
 Scalat, Tecla – 136
 Scarbek – 239
 Scarlat, Modest – 228, 230
 Schaltter, Henriette – 164
 Scharf, Chaim – 151
 Schifireț, Constantin – 231
 Schindler, Michael – 152
 Schipor, Vasile – 293-297
 Schmeikart, Rudolf – 131
 Schmidt – 217
 Schmidt, Elisabeth – 134
 Schmidt, Hermine – 134
 Schneikart, Fiedrich – 143
 Schorr, A. – 164
 Schuller, Berl – 152
 Schullerus, Adolf – 168
 Schulze, Hagen – 98, 109, 111, 112
 Schustter, L. – 164
 Schüttler, Alexandra – 141
 Scriban, Filaret – 67, 85, 86, 91
 Scriban, Neofit – 91
 Scripcariu, Anastasie – 135
 Scurtu, Ioan – 174, 258
 Secs, Adolfină – 136
 Secuieni – 39
 Securiceni – 126
 Seidel, Katharine – 131
 Seider, Gittel – 139
 Seidner, Moses – 134
 Seișanu, Romulus – 99, 111
 Seletin – 125, 135
 Seliștea – 40, 66
 Seliuc, Nicolae – 186
 Semaca, Luchian – 182
 Seneca (filozof) – 200
 Serbeniuk, Iurie – 171
 Serfas, Rudolf – 140
 Serfas, Wilhelm Jacob – 129
 Seton-Watson, H. – 109, 112
 Seymour, M. – 97, 110
 Sf. Ilie – 141
 Sfârghiu, Precup – 184, 185
 Shamir, Haim – 157
 Sibiu – 10, 223, 261, 262, 264, 265
 Siegel, Herzog – 166
 Siegel, Karl – 166
 Sihăstria Putnei – 65
 Silion, Teodor – 61
 Silverbush, Jerome – 157
 Sima, Horia – 224, 331, 332
 Simila – 37
 Siminicea – 61
 Simion Simia – 67
 Simion, Lidia – 106
 Simionovici, Teofil – 120
 Sinăuți de Jos – 66
 Sinăuți de Sus – 66
 Sipeni – 36
 Siret (Sereth) – 29, 54, 63, 66, 146, 151, 169, 173, 216, 219
 Siretean, Eugen – 129
 Sireteanu, Tudor – 132
 Sisoe (ieromonahul) – 65
 Sitka, Josef – 133
 Sîrbu, Victor – 139
 Skalat, Aurelian – 132
 Skibiecowski, Al. – 161
 Slatina – 57, 66
 Slavici, Ioan – 295, 296
 Slătioara – 66
 Slătioara Râșca – 66
 Slobozia – 128
 Slobozia Banilei – 146
 Slobozia Sucevei – 66
 Smeeka, Wasil – 132
 Smith – 217
 Smith, Anthony D. – 94, 95, 97, 102, 107, 109, 111, 112, 115, 339
 Smocot, Eleonora – 137

- Smocot, Eugen – 136
 Sniatyn – 218, 220, 221
 Sobotniki, Adolfine – 132
 Socola – 71, 75-78, 80, 82-86, 88, 89
 Sofronie, George – 99, 111
 Solca – 66, 180, 234
 Solomon – 148
 Soloneț – 66, 141, 319
 Solonețul Nou – 66
 Sombart, Werner – 147
 Sontag, Lucian – 164
 Soroca – 235
 Sorocaniuc, Vasile – 130
 Sorocean, Domnica – 141
 Sorocean, Ștefan – 142
 Sorocean, Teofil – 141
 Sotnițchi, Glicheria – 142
 Spătărești – 66
 Sperber, Benjamin – 152
 Spielman, Mihai – 156
 Spiești – 36
 Spinei, Victor – 10
 Spinoasa – 36, 37, 38
 Spiru, Ion – 87
 Spleny, general von – 146
 Sreznewski – 238
 St. Petersburg – 238
 Stamate – 66
 Stamate Alecu – 61
 Stamati, Calistru – 60
 Stamati, Eftimie – 61
 Stamati, Iacov – 72, 73, 87
 Stamati, Ștefan – 56
 Stamati, Teodor – 90
 Stan, Simina-Octavia – 295
 Stanislau de Karnyeschow – 238
 Starik, V. – 299
 Stasiuk, Ivan – 172
 Stavarache, Dumitru – 329
 Stavridi – 253
 Stănescu, Eugen – 100
 Stănescul, Vasile – 140
 Stăneștii de Jos (Niederstaneshti) – 150, 300
 Stăneștii de Sus (Oberstaneshti) – 146
 Stăniloae, Dumitru jr. – 261, 262
 Stăniloae, Dumitru – 259-267
 Stăniloae, Ionescu, Lidia – 266
 Stăniloae, Irimie – 260
 Stăniloae, Mioara – 261, 262
 Stăniloae, Reveica – 260
 Stefanelli, T.V. – 160
 Stefaniuc, Leocadia – 141
 Steinbarg, Eliezar – 282, 285
 Stelescu, Mihai – 330, 331
 Stepan, Emilie – 129
 Stockholm – 191
 Stohr, Adolf – 223, 230
 Stoicani – 40, 312
 Stoicani-Aldeni – 4
 Stoicescu, Nicolae – 100
 Stoleriu, Aurel – 186
 Storojineț – 164, 169, 181
 Straja – 66, 125, 135
 Straucher, Benno – 162
 Strazzari, F. – 266, 267
 Streiff-Fenart, Jocelyne – 96, 107, 108
 Stroiești – 66, 141, 188-190, 193, 194
 Strominger, Benjamin – 151
 Strugariu, Constantin – 186
 Struț, Fevronia – 131
 Stulpicani (Stulpikani) – 148, 180
 Stupca – 189
 Sturdza, Alexandru – 84
 Sturdza, Ioniță Sandu – 78, 79
 Sturdza, Mihail – 83, 86
 Sturdza-Scheianu – 50
 Stuttgart – 271, 272, 274, 275
 Stuttgart-Büßnau – 271, 274
 Subcinschi, Ioana – 140
 Subcinschi, Petru – 140
 Suceava (Suczawa) – 3, 9, 36, 37, 53-55, 62, 67, 68, 123, 124, 126-129, 135, 141-143, 146, 151, 152, 154, 163-166, 173, 184-186, 189-192, 217, 219, 230, 235, 236, 244, 259, 269, 270-274, 276-278, 283, 285, 295, 296, 297, 317-319
 Sugar, Peter F. – 108, 113
 Suru, Șerban – 332
 Sved, Vasile – 181, 182
 Sven – 183
 Szekely, Maria Magdalena – 317

Ș
 Șadurschi, Paul – 25
 Șahan, Eugeniu – 191
 Șandru, Dumitru – 175
 Șandru, Eusebie – 136
 Șandru, Pastei – 138
 Șaru Bucovinei – 68
 Șaru Dornei – 68
 Șașchievici, Lentine – 143
 Șcheia – 68, 141
 Șecman, Vasile – 182

Șeicaru, Pamfil – 257, 335
 Șendrea (portar) – 59
 Șendreni – 38
 Șerbănescu, Nicolae – 89
 Șerbănești – 68
 Șindelar, Nicanor – 136
 Șindilariu, Iosif – 133
 Șipot Cameral – 125
 Șișcăuți – 235, 236
 Șlețer, Sidonia – 140
 Șoldănești – 60
 Șorban, Raul – 155
 Șorogari – 38
 Șovan, Octavian Liviu – 312
 Ștefan cel Mare – 53, 55, 56, 64, 65, 67, 69, 205-209, 241, 270, 271, 274, 276, 277, 317, 318
 Ștefan cel Mare (localitate) – 36
 Ștefancu Andei – 59
 Ștefanescu, Sabba – 252
 Ștefaniuc, Adolfina – 135
 Ștefănescu, Melchisedek – 87, 90, 91
 Ștefănescu, Ștefan – 100, 109, 110, 111, 274, 294, 295
 Ștefăniță Vodă – 67, 241
 Știrbăț – 68
 Știrbey, B. – 258
 Șuțu, Mihai C. – 236

T

Taguieff, Pierre-André – 109, 111
 Tallevici, Clementa – 253
 Talpalariu, Vasile – 130
 Tâmpescu M. – 68
 Taras, George – 269, 270
 Târgoviște – 312, 314
 Târgu Frumos – 3, 8, 9-10, 83
 Târgu Jiu – 224
 Tarnavschi, Ion T. – 295
 Târnăveni – 333
 Tăcuta – 29
 Tănase, Petroniu – 266
 Tătărăscu, Gh. – 335-337
 Tăutu, Ioan – 56, 58
 Tăutu, Simion – 58
 Tecuci – 83
 Tel-Aviv – 299
 Tempea, Radu – 77
 Tencariu, Felix – 9
 Teoctist (Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române) – 315
 Teodor, Dan Gh. – 39, 42

Teodor, Pompiliu – 98, 110, 111, 114
 Teodorescu-Braniște, Tudor – 335
 Teodorovici, Doina – 293
 Teodorovici, Ion Aldea – 293
 Tepperberg, Emilie – 141
 Timofti, Adrian – 88
 Tirol – 155
 Tiron, Pavel – 181
 Tișăuți – 68, 142, 190
 Tkacuk, Mark – 312
 Toader al Tomii – 68
 Tocariuc, Aglaia – 130
 Tocilescu, Grigore – 252
 Todireni – 40
 Todirești – 61, 68, 142, 319
 Todorova, Maria – 114
 Tofanel, Dionisie – 136
 Toma Szevschi Lothar – 186
 Tomescu – 185
 Tomiuc, Ecaterina – 134
 Tomșa Ștefan – 66
 Toporăuți – 235
 Torouțiu, I.E. – 148, 157
 Totoescu, George – 137
 Totoescu, Lucreția – 138
 Totoescu, Ștefan – 140
 Trabert, Julius – 141
 Traci, Pamfil – 132
 Traian – 287-291
 Traikov, V. – 113
 Trebici, Vladimir – 156, 293, 294
 Treptow, Kurt W. – 158
 Tromar, Michael – 164
 Troțușan, Gavril – 64
 Tübingen – 272
 Tudora – 36, 38
 Turcul, Gheorghe – 237
 Turczynski, Emmanuel – 146, 156, 157, 273
 Turie – 239
 Turinsk – 297
 Turliuc, Cătălin – 100, 108, 111, 112
 Turtueran, Domnica – 138
 Turturean, Teodor – 138
 Turzanski, Alex – 133

Ț

Țăranu, Liviu – 192
 Țeran, Alexandru – 141
 Țețina – 220
 Țibeni – 68, 172
 Țiori – 240
 Țolești – 68

Țopa, Constantin, (Zoppa) – 228-230
 Țopa, Leon – 231
 Țopa, Veronica – 231
 Țugui, Pavel – 146, 295
 Țurcan, Amfilochie – 139
 Țurcan, Aspasia – 141
 Țurcan, Aurora – 141
 Țurcan, Elena – 137
 Țurcanu, Alexandru – 181
 Țurcanu, Aurel – 118, 120
 Țuțea, Petre – 256

U

Ucrainet, Vasile – 137
 Udești – 37, 56, 57, 63, 68, 143, 190
 Ulian, Grigore – 57
 Ulma – 181, 182
 Umbrărești – 40
 Uncești – 68
 Ungureanu, Chiril – 57
 Ungureanu, Constantin – 123, 144, 146, 156
 Ungureanu, George – 184, 185, 192, 193
 Ungureanu, Gheorghe – 88
 Ungureanu, Ștefănița-Mihaela – 295
 Urechia, V. A. – 84, 88-91
 Uriciuc, Roman – 184, 185
 Urma, George – 133
 Ursache, V. – 41
 Ursachi, Ilarion – 131
 Ursachi, Pastei – 141
 Ursu, N. A. – 88
 Ursulescu, Nicolae – 3, 9-10, 25

V

Vacher de Lapouge, George – 93, 107
 Vădeni-Murgeni – 36, 37, 38
 Vadu Moldovei – 62
 Vago, Bela – 158
 Valea Glodului – 68
 Valea lui Tuluc – 40
 Valea Moldovei – 68
 Valea Seacă – 187
 Valean, Constantin – 190
 Valenciuc, Dumitru – 295
 Văleni – 36, 41
 Văleni Stănișoara – 69
 Vama (Wama) – 65, 152, 180, 189
 Vama de Jos – 68
 Vama de Sus – 68
 Varlaam – 263, 319
 Varșovia – 246
 Varzariu, Eugeniu – 140

Varzariu, Leontina – 140
 Vașcăuți – 221
 Vășcăuți (Waschkautz) – 146, 150, 169
 Vasile (vătăman) – 240
 Vasile a lui Capră – 190
 Vasilescu, Gheorghe – 329
 Vasilovici, Arcadie – 136
 Vasilovici, Caroline – 135
 Vaslui – 83
 Vatamaniuc, Dimitrie – 274, 295
 Vatamaniuc, Gavril – 179, 180, 181, 191
 Vatamaniuc, Gheorghe – 135
 Vatra Dornei (Dorna Watra) – 68, 151, 168, 180, 187
 Vatra Moldoviței – 180, 182, 183
 Velehorsch, Fevr. – 131, 133
 Velicicovschi, Paisie – 73
 Velikanova, M. S. – 42
 Veliman, Valeriu – 48
 Verdery, Katherine – 96, 108
 Verenca, Aglaia – 142
 Verenca, Elena – 143
 Verenca, Emanuil – 143
 Verești – 61, 69, 185
 Verona – 329
 Vicoveanu, Ioan – 296
 Vicovul de Jos – 69, 125, 136
 Vicovul de Sus – 69, 125, 136
 Vicșani – 69
 Viena (Wien) – 82, 118, 120, 121, 145, 217, 220, 223, 227, 269, 307, 319, 331, 332
 Vieru, Grigore – 293
 Vihnan, Aglaia – 130
 Vihnan, Emilian – 130
 Vijnța (Wischnitza) – 146, 150, 151, 169, 221
 Vilaucea (Wilautschea) – 146
 Vilde, Irina – 282, 285
 Vinețești-Cordeni – 39
 Vioresc, Ioan – 138
 Visarion (mitropolit) – 325
 Vitcu, Dumitru – 89, 108, 112, 156, 157, 274
 Vizanti, Andrei – 87, 88
 Vizitiu, Mihai – 88
 Vlad, Dorimedont – 133
 Vlădeni – 260
 Vlădescu, I. – 87
 Vlăsceanu, Lazăr – 108
 Voitineli – 69
 Voivodeasa – 69
 Volosca Tserkva – 221

Volovăț (Wolowetz) – 69, 155
 Voltaire – 73
 Vornicenii Mari – 41, 69, 172, 173
 Vornicu, Vlad – 312
 Vorona – 29
 Voronca, Aglaia – 143
 Voronca, Emilian – 139
 Voroneț (Woronetz) – 54, 69, 148, 236
 Vulcănescu, Romulus – 107, 109
 Vuliva – 125, 131

W

Wagner, Rudolf – 297
 Wallerstein, I. – 95, 101, 110
 Walloschke, Maxim – 134
 Wartha – 271, 274
 Wathaman, Ionlasch – 239
 Wathaman, Iwan – 239
 Wawrzek – 237
 Weber, Amalie – 135
 Weber, Max – 94, 107
 Wehrle, Lepoldine – 139
 Weidenfeld, Abraham – 151
 Weissinger, Moise – 164
 Weniczuk, Olga – 136
 Werenka, Daniel – 308
 Werner, Karl Ferdinand – 109
 Wexler, Th. – 158
 Wiehn, Eduard R. – 145, 156
 Wiesbaden – 276
 Wiszniowski, Franz – 175
 Wolf, Rosner – 151
 Wolfram, M. – 163
 Wothaman, Trusz – 238

X

Xenopol, A. D. – 87-90, 99, 111

Z

Zaharești – 69, 143, 190
 Zaharia, Em. – 42
 Zaharia, N. – 42
 Zaleściki – 297
 Zalozețki, Vladimir – 171
 Zamfir, Cătălin – 108
 Zamfiresco, M. M. – 253
 Zamfirescu, Duiliu – 252
 Zamostea – 69
 Zankl, Alois – 134
 Zankowski, Iulius – 130
 Zastavia – 221
 Zastavna (Zastawna) – 146, 169

Zbanek, Olga – 134
 Zeispir, Vasile – 187
 Zelea Codreanu, Corneliu – 224, 330, 331, 336
 Zemianin pan – 238
 Zettel, Josif – 164
 Ziganescu, Dimitrie – 133
 Zografu – 209
 Zorleni – 38
 Zrub – 300
 Zub, Alexandru – 87, 108, 111-114, 274
 Zugrav, Gheorghe – 135
 Zurowski, Stephanie – 135
 Zus, Eughenia – 134
 Zvoriștea – 69
 Zybaczynska, Beatrice – 141

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AARMN	= Analele Academiei Române. Memorii și notițe
AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare
ACNSAS	= Arhivele Consiliului Național de Studiere a Arhivelor Securității
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AIO	= Anuarul Institutului de Istorie Orală
AMET	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Muzeul Județean Vaslui.
AMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj
AMR	= Arhivele Militare Române
AN	= Arhivele Naționale
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANS	= Arhivele Naționale Suceava
Arh Mold.	= Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași
ASRC	= Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informații
ASȘL	= Arhiva Societății Științifice și Literare, Iași.
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza” Iași, seria Istorie
ATS	= Acta Terrae Septemcastrensis, Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvănean în Context European, Sibiu.
AUB	= Analele Universității București
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice, București
BOR	= „Biserica Ortodoxă Română”, București
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române, București
BSRRG	= Buletinul Societății Române Regale de Geografie, București
CC	= „Codrul Cosminului”, Analele științifice de istorie (serie nouă), Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
CCA	= Cronica Cercetărilor Arheologice
CercIst	= Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
CDM	= Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului
CercArh	= Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București.
CI	= Cercetări Istorice
cIMEC	= Institutul de Memorie Culturală
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
Cronica	= Cronica cercetărilor arheologice din România, Comisia națională de arheologie, București.
Dacia	= Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie (1924-1947), București.

- Dacia, N. S. = Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série, București.
- DIR = Documente privind istoria României
- DJANS = Direcția Județeană a Arhivelor Naționale
- DRH = Documenta Romaniae Historica
- EN = Economia Națională
- „Hierasus” = „Hierasus” - Anuarul Muzeului Județean Botoșani
- JBLM = Jahrbuch der Bukowiner Landes Museum, Czernovitz
- MA (Mem.Ant.) = „Memoria Antiquitatis” – Piatra Neamț
- MI = Magazin istoric
- Materiale = Materiale arheologice privind istoria veche a R. P. R. (Materiale și cercetări arheologice), București.
- MemAntiq = Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra-Neamț.
- MKHD = Mitteilungen der k.k. Zentralkommission für Kunst-und historische Denkmale, Viena
- MMS = „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași
- NEH = Nouvelles études d'Histoire
- PUF = Presse Universitaire de France
- RA = Revista Arhivelor
- Rdl = Revista de Istorie
- REF = Revista de Etnografie și Folclor
- RESEE = Revue des études sud-est européennes
- RI = Revista Istorică
- RIAF = Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București.
- RIR = Revista Istorică Română
- RITL = Revista de istorie și teorie literară, București
- RMM = Revista Muzeelor și Monumentelor, București.
- RPAN = Revista de Preistorie și Antichități Naționale, București.
- SAA = Studia Antiqua et Archaeologica Studia Antiqua et Archaeologica, Seminarul de Istorie Antică și Arheologie al Universității „Al. I. Cuza” Iași.
- SAI = Studii și articole de istorie
- SCI = Studii și cercetări istorice
- SCIA = „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, București
- SCIV = Studii și cercetări de istorie veche, Institutul de Arheologie București
- SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
- SCN = Studii și Cercetări Numismatice, București
- SCS = Studii și cercetări științifice
- SMIM = Studii și materiale de istorie medie
- Studii = Studii. Revista de istorie
- SUBB = Studia Universitas Babeș-Bolyai
- Suceava = Suceava. Anuarul Muzeului Județean; Anuarul Complexului Muzeal Bucovina, Suceava